

BIBLIOTECA UNIVERSITARIA DE ZARAGOZA

SIGNATURA: I – 203

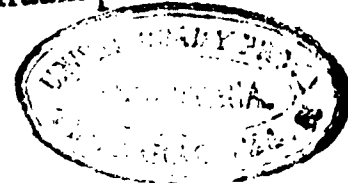
*Lactancio, Lucio Celio Firmiam. Opera.
Venetiis. 21 abril 1490.*

49

Lactantii Firmiani de diuinis institutionibus aduersus gentes. Rubricæ primi libri in
cipiunt.

- ¶ Vana sit & fuerit semper cognitio ueritatis. Et q̄ nec sine religione sapientia: nec
sine sapientia sit probanda religio. Cap. primum.
- De errore philosophorū euacuantū prudentiā: & publica statuentiū fide. Cap. ii.
- An potestate unius dei mundus regatur: an multorum. Cap. iii.
- Quod sub uno humili deo particulares plures esse non possunt. Cap. v.
- De testimoniis poetarum. Cap. vi.
- De testimoniis prophetarū & philosophorum. Et de testimoniis Cottæ pontificis Trif-
megisti. Et de decem Sibyllis. Cap. vii.
- De testimonio Apollinis & deorum. Cap. viii.
- De cæcitate eorum qui plures deos opinantur: & unde hic error habuit originem. Et q̄
corpus deo non est necessarium: nec propagatio liberorum. Cap. ix.
- De Hercule: & gestis eius: atq; ortu eius ex Ioue & Alcmena: & morte eius. Cap. x.
- De Aesculapio: Apolline: Neptuno: ac Marte & Castore: Polluce atq; Mercurio. Cap. xi.
- De ipsius Iouis parentibus: & ortu: & uita eius flagitiosissima: morte & sepultura: & opi-
ficio poetarum. Cap. xii.
- Quomodo stoici signa poetarū ad philosophicā transferant rationem. Cap. xiii.
- Quomodo poetæ & historici euacuant stoicorum traditionem de Ioue: & Saturno: &
aliis diis. Cap. xiiii.
- Quid inde Ennius doceat in sacra historia. Cap. xv.
- Qua ratione homines dii cæperint nominari. Cap. xvi.
- Qua ratione dii esse non possunt quos sexus discernit. Et q̄ in naturam dei non accidit
aut sexus: aut coitus: aut officium generandi. Cap. xvii.
- Quod stoici fidem historiarum & poetarum signa inani physicatione peruer-
tunt: & quæ miseræ & turpitudines de diis referantur. Cap. xviii.
- Quomō refellantur hi qui deos esse factos ex hominibus mentiuntur. Cap. xix.
- Quod deos uanos: deum uerum nemo simul potest colere. Cap. xx.
- De propria Romanorum religione. Cap. xxi.
- De sacrificiis & ministeriis eorum. Cap. xxii.
- Quis auctor prædictarum uanitatū in Italia apud Romanos fuerit: & quis apud ali-
as gentes. Cap. xxiii.
- Quo tempore cæperint uanæ superstitiones: & quibus auctoribus. Cap. xxiiii.
- Lactantii Firmiani de origine erroris. Rubricæ libri. ii. incipiunt.
- ¶ Quod rationis obliuio: & ignorantia sui facit homines ingratos ueri dei: qui colit
in aduersis: & in prosperis contemnitur. Cap. primum.
- Quæ fuerit prima causa fingendi simulacra. Et q̄ uerissima dei imago est homo. Et q̄
extra se deum nemo fideliter colit. Cap. ii.
- Quod Cicero & alii qui uidebant sapientes: cæteris deterius peccauerint. Cap. iii.
- Quod nil maiestatis & reuerentiæ habeant idola. Cap. iiii.
- Quod solus omnium creator uerus deus est: solusq; colendus: nec elementa: nec corpo-
ra cælestia aliquid diuinitatis habent: in quo & stoici desipiūt: q̄ stellas deos putant:
quæ non sua uoluntate mouent: sed dei. Et qua rōe eas sic fieri uoluit. Cap. v.
- Quod nec terra: nec aqua: nec pars aliqua mūdi: nec totus ipse deus est animatus: sicut
stoici mentiuntur: qui qd' astruunt: pariter & euertunt. Cap. vi.

21. 492

- Quod dupliciter peccant insipientes. Et quod avaritia sub obtentu religionis colitur: praeva-
lente ratione traditione maiorum: & quod fuerint maiores: quoque auctoritas praedudicat
ueritati. Cap. vii.
- Quod ratione potius innitendum est: & quae miracula scripta sunt ad confirmationem
erroris multorum. Ca. viii.
- Quod per inuidiam diaboli intrauit mors: & pullulant radices errorum. Et quod deus ipse
natura est: qui materiam primordiale & omnia fecit ex nihilo. Ca. ix.
- Quod deus quattuor elementa distinxit: & quattuor qualitates: & quattuor tempo-
ra: & quod ex calore & humore sit uita: & quare homines igne: caetera animalia aqua magis
utantur. Ca. x.
- Quod creato mundo facta animalia propter homines sunt: & tandem homo ipse. Et
quid sit quod poetae sinxerunt Deucalionem homines reparasse. Et quod Aristoteles falsum
putauit mundum esse aeternum. Et quae sunt tres partes. Ca. xi.
- Quod non de terra uel sponte nata sunt animalia: sed dispositione diuina cuius fecisset
nos deus conscios: si scire expediret. Cap. xii.
- Quare duo sexus mundi minoris id est hominis: & quid sit mors eius prima: quid se-
cunda: & de primorum parentum culpa & poena. Cap. xiii.
- Quod non Liber pater fuit inuentor uini: sed Noe post diluuium. Et quae fuit origo gen-
tium: & qui primi habuerint scientiam astrorum: & ignorantiam dei. Cap. xiiii.
- De iniquatione angelorum: & duobus generibus daemonum: quod se persuaserunt ut de-
os coli: quos etiam familiares philosophi habuerunt: ut Socrates. Cap. xv.
- Quod hi prodesse putantur cum nocere desinunt: nec possunt aliquid in eos qui in fi-
de solidati sunt: sed sancti subiecti eis tanquam serui obediunt. Ca. xvi.
- Quod hi astrologiam aruspicinam & omnes artes reprobas inuenerunt: & persuaserunt
cultum idolorum per miracula & uarias fallacias: tendiculas. Cap. xvii.
- Cur deus humano generi sic patiat illud: & quod tribus de causis uana est deorum religio. Ca. xviii.
- Quod in cultu simulacrorum nulla potest esse religio: nam a simulatione id est a falla-
cia dicta sunt. Ca. xix.
- Breuis epilogus: quo docet gentibus superatis sibi a philosophis grauius imminere cer-
tamen. Ca. xx.

Lactantii Firmiani de falsa sapientia. Rubricae. iiii. libri feliciter incipiunt.

- Commendatur in primis ueritas: & omni praefertur eloquentia: & quare eam non
sunt assecuti philosophi: aperietur. Et quare stilo simplici sacra scribantur eloquia
Et quod philosophis tunc maxime credendum est: cum suam ignorantiam profitentur.
Caput primum.
- Quod ipso nomine philosophiae conuicitur quod inanis fuerit gentilitate philosophantium
occupatio. Ca. ii.
- Ex quibus rebus philosophia constet: & quis fuerit auctor academicae sectae: quae nihil
recti diffinit: quod solam opinionem esse in philosophia gentilium: qui ideo plus audet
quia errores eorum non arguit nisi deus. Ca. iii.
- Quomodo Zeno & Socrates totam philosophiam sustulerunt de medio: & quasi quo-
dam ciuili bello suis confecta est armis. Ca. iiii.
- Contra academicos multa scire: & natura rerum: & uitae necessitas cogit. Ca. v.

- Quomodo sapientia in medio errantium fuerit: & academici contra phyllicos: & phy-
sici contra academicos dimicauerunt. Et quae sint assistatarum exempla quaestionum.
Et quod rationes caelestium siue naturalium sciri non possunt. Ca. vi.
- De mortali philosophia: & quare sicut utilior: ita & caeteris philosophiae partibus sit fa-
cilior: quae fuerint omnium philosophorum fere sententiae de summo bono. Cap. vii.
- Quod uera sapientia docet summum bonum hominis non esse animi uel corporis uo-
luptatem: aut aliquod eorum quae a philosophis sunt proposita. Ca. viii.
- Quid sit uere sapientis summum bonum: & quod uitiola fuerit ratio Anaxagorae ad quid
natus sit homo. Ca. ix.
- Quod ea quae uidentur hominis esse propria: caeteris quoque animalibus communia sunt
homini uero proprium est deum noscere & colere. Ca. x.
- Quod deus fecit hominem cupidum religionis & sapientiae: quoque alterum constare si-
ne altero non potest. Et quod nihil eorum quae mortales appetunt: summum bonum sit.
Ca. xi.
- De duplici pugna corporis & animae: & hostibus utriusque. Et quod uirtus non propter se ap-
petenda est: sed propter uitam aeternam: quae summum bonum est: & uirtutem neces-
sario sequitur: & in praesenti haberi non potest. Ca. xii.
- Quod anima immortalis: & quare diuina traditio logicam non desiderat aut philoso-
phiam: sed ethicam solam: in qua docenda summi philosophi errauerunt: & quare
philosophia non sit dux uitae & uirtutum parens: expultrix & ultrix uitiorum: quod
tamen Cicero & alii astruere conati sunt. Ca. xiii.
- Quod Lucretius & alii errauerunt opinati sapientiam inuictam esse ab homine: & nec
datam hominibus a creatore. Et quomodo Cicero suis uerbis conuincitur. Et quod phi-
losophia nec uerum docet: nec ad recte uiuendum instruit. Ca. xiiii.
- Quod in eodem errore fuit Seneca. Et quid philosophia secundum ipsum. Et quod sicut
deus unus & ueritas una: ita una & simplex sapientia: & quomodo philosophorum oratio pu-
gnet cum uita. Ca. xv.
- Quod recte docentes & male uiuentes teste Cicerone non utilitatem ex philosophia:
sed inanem percipiunt delectationem. Et quod sapientia seipsam semper exercet in bonis
actibus. Et quare non philosophia sed sapientiae ipsi iugiter insistendum sit. Ca. xvi.
- Quae fuit ipsa doctrina Epicuri: quae moribus omnium appositissima loquebatur: &
quomodo Leucippum & Democritum habuerit auctores erroris: & fabros atomo-
rum: & assertores uoluptatis. Ca. xvii.
- Quomodo pythagorici & stoici contrario epicureis errore desipant sic animarum im-
mortalitatem statuentes: ut eas in uaria corpora transire mentiantur: & uoluntariam
mortem persuaferunt inaniter philosophantibus. Ca. xviii.
- Quod Cicero & alii sapientissimi immortalitatem animarum sed infideliter docent.
Et quod mala uel bona mors sit ponderanda ex antea acta uita & gratia dei. Ca. xix.
- Quod Socrates in eo fuit cordatior caeteris: quia a scrutinio caelestium & naturalium
causis disputationem suspendit: in quibus temere columitur ingenium & ipsi: sed &
in multis desipiunt: quorum subiiciuntur exempla. Ca. xx.
- Quod Plato didicerit a Socrate: quod si obtineret: humani generis periret societas. Ca. xxi.
- Quod dogma Platonis non erat nisi criminis fons: & fomes: & uirtutum omnium ex-
terminum. Ca. xxii.

De minoribus philosophis: & quatenus inuicem ratione ex rerum contemptu proficiant & erroris assertores sint. Ca. xxiii.

De antipodibus quos ideo esse finxerunt: quia opinati sunt mundum esse rotundum. Ca. xxiiii.

Quot & quanta predicanda sunt: & alias necessarias gentiliter philosophantibus: ut philosophiam nullus assequatur: aut rarus. Ca. xxv.

Quod doctrina caelestis sapientiam sola largitur: quam natura communis appetit: & quaerens philosophiam non inuenit. Et quae efficax sit lex dei: & ecclesiae sacramenta. Ca. xxvi.

Quod philosophi saepe recte praecipiant: & interdum uident uerum. Et quare non sit eis credendum: in quo solo nitatur conditio creaturae & unde: nec non aut fortuna. Et quomodo philosophi suis inuicem gladiis peunt. Ca. xxvii.

Quod fortuna nihil est: quam philosophi non modo deam: sed deum mentiuntur. Et quo hunc errorem daemones imiserint eis qui deum nesciebant & contenebant. Ca. xxviii.

Item repetitio de fortuna: & natura eius: & diffinitione eius. Ca. xxix.

Epilogus quo docet quomodo transeundum sit a uanitate philosophorum recedentibus: & ad ueram sapientiam aspirantibus: scilicet ad uerbum dei: in quo sola ueritas inuenitur & uirtus: & beatitudo: & ab eis quae dicta sunt: ad dicenda transitum facit. Ca. xxx.

Lactantii Firmiani de uera sapientia. Rubricae libri quarti feliciter incipiunt.

Quomodo unius saeculi error in omnem sit transfusus aetatem: & orbem occupauerit: & Graecia post gloriam septem sapientum studio perquirendae ueritatis exarsit: & studiosi eius se maluerint philosophos quam sapientes appellari. Ca. primu.

Quod ibi est quaerenda sapientia: ubi gentibus est stultitiae titulus. Et quare Pythagoras & Plato litterarum persecutores non accesserunt ad iudaeos. Ca. ii.

Quod sapientia & religio inseparabiliter cohaerent: & quod necesse est eosdem non diuersos esse secretarios sapientiae & numinis sacerdotes. Et quare contra naturam sit colere plures deos. Et quare necessitate naturae oportet dominum esse unum unicuique: sic & patrem unum. Ca. iii.

Quod sapientia spectat ad filios: religio ad seruos: & utriusque fons deus unus solus & uerus: qui ingratum abdicat filium: & fugitiuum punit seruum. Ca. iiii.

Quod oracula prophetarum sollicite inspicienda sunt: quos diuinitus esse locutos: rerum multo ante praedictarum conuincit euentus. Et quo tempore prophetauerit Moyses. Quot annis Iolue rexerit populum. Quot praefuerint iudices: quod diu regnauerint reges. Quo tempore dominatus Cyrus. Quod in his & sapientiae fundamentum. Ca. v.

Quod deus creator omnium coaequalem genuit filium: & per eum creauit uniuersa: testes sunt Sibylla & Trismegistus: oracula consona prophetis & sapientissimo Salomoni. Ca. vi.

Quod nomen filii & angelis aut hominibus sit ignotum: licet nomen habeat quod non ab utrisque adoratur: & unde dicatur Iesus: & unde Christus. Ca. vii.

Quod filius bis natus est: aeternaliter de patre: paliter de uirgine matre: sed natiuitate inexcogitabili & ineffabili. Et quare dicatur uerbum. Et in quo ab aliis angelis differat. Et quare illi non dicantur uerbum uel uerba. Et quare hominis spiritus dissolubilis. Et quod David & Salomon prophetauerint de hoc uerbo. Et quod Salomon praecesserit Troianum bellum. Et quid Iohannes euangelista de eodem uerbo. Ca. viii.

Quod melius a graecis logos quam a latinis uerbum. Et quid de deo senserint gentiles philosophi Zeno & Trismegistus. Ca. ix.

De secunda natiuitate filii: quam prophetae multo ante praedixerunt: & quo eductus sit

Israel ab Aegypto. Et quibus ingratus beneficiis caput bouis in memoriam Apis dei Aegyptiorum figurauerit. Et quis ordo publicarum fuerit potestatum usque ad dominum passionem. Ca. x.

Quae fuerit causa incarnationis Christi. Ca. xi.

De conceptu & partu uirginis praedicto a prophetis. De passione: resurrectione: ascensione: & iudicio. Ca. xii.

Quod filius a patre est secundum deitatem. Et quod geminae substantiae esse conuincitur: tum ex opibus propriis: tum ex oraculis prophetarum: tum et Apollinis Miletii testimonio. Et quare nec ad Salomonem: nec ad alium quam ad Christum referri possunt uaticinia prophetarum. Ca. xiii.

De aeterno Christi sacerdotio: quod prophetae sicut & caetera praedixerunt sic exprimentes Iesum Christum: ut oracula: nec ad filium Naue: nec ad filium Isodech ualeant retorqueri. Et de uiciis quas docuit Christus: quod nunquam suum honorem quaesuit: sed patris. Ca. xiiii.

De baptismo Christi & miraculis quae gessit in carne ante passionem: quae non modo a prophetis praenunciata sunt: sed etiam uaticinio Sibyllarum: sicut Cicero & Varro tentantur: sed oracula ante Christi aduentum non potuerunt intelligi. Ca. xv.

De passione Christi quae iudaeis est scandalo & stultitiae gentibus quo summam uirtutem continent: & ueram & singularem sapientiam & ueritatem: sicut prophetae fuerunt praelocuti. Ca. xvi.

Quod calumniati sunt eum quasi legis destructorem. Et quod praefigurauerit circuncisio. Et quare in illo iussa sit fieri membra. Et quare prohibita sit carne suilla uesci. Ca. xvii.

Quae causa & quae fuerit ordo dominicae passionis: & quibus sit praenunciata oraculis. Ca. xviii.

De miraculis quae in passione domini contigerunt. De sepultura & resurrectione. Et a quibus testimoniis prophetarum fides roboretur istorum. Ca. xix.

Quod perfectus in Galilea dominus post resurrectionem discipulis scripturarum reseruae arcana. Et quare lex uetus dicat testamentum: nec potuerit intelligi ante mortem domini. Et quod nouum testamentum ueteris adimpletio est. Et quibus hoc ante praedictum sit testimonio. Ca. xx.

De ascensione domini: diuisione discipulorum ad nascentis ecclesiae fundamentum iaciendum & roborandum. Et de miraculis eorum. Et quo Petrus & Paulus Romam uenientes prophetauerunt regem in breui uenturum: qui Hierosolimam destrueret & iudaeos deleteret: eodem modo quo postea contigit. Ca. xxi.

Quod argumentis reuincendi sunt qui diuinis detrahunt sacramentis. Et quibus argumentis utantur infideles: ut dominicae incarnationis fidem euacuent. Ca. xxii.

Quod praceptoris more uacillat auctoritas: si non facit ipse quod docet: sicut in phariseis patet: quod contra sua praecipita uiuebant: sed Christus prius fecit quod postea docuit. Ca. xxiii.

Quod caelestem doctorem perfectum esse oporteat. Et quare perfectus esse non possit si ne corporis assumptione mortalis. Ca. xxiiii.

Quod Christus licet mortalitatem nostram sumperit: non tamen natus est ut alii homines: sed ex carne uirginis. Et quare cum immunis esset a culpa: sponte subierit poenam. Ca. xxv.

De mysterio dominicae crucis: & uirtute: & significatione eorum quae Christus gessit aut protulit. Et quomodo praefiguratus sit in immolatione agni legalis. Ca. xxvi.

De potentia signi crucis quantae efficaciae sit inuocatio nominis crucifixi. Et quantum a daemoneis timeatur signum crucis. Ca. xxvii.

De uera & singulari religione: & unde dicatur religio uel secundum Cicero uel alios. Ca. xxviii.

De unitate patris & filii: ut liqueat quo unius dei possunt esse cultores qui duos colunt: alterum patrem: alterum filium: primumque immortalem: filium mortalem: de quo superius dictum est. Ca. xxix.

De hæresibus: quas nõ modo pph etæ: sed etiã Christus & apostoli prædixerunt emer-
suras eẽ uitandas. Et q̄ illa sola ecclesia catholica est & uera: in qua est cõfessio & me-
dicina peccatorum p̄ pœnitentiam & fidei sacramenta. Ca. xxx.

Lactantii Firmiani de iustitia libri quinti Rubricæ incipiunt.

¶ **Q**uod iniquum & impium est ante damnare uel p̄sonam: uel causam: q̄ de merito
eius cognoscere. Et quare sapientia iungenda sit religioni. Et q̄ eloquẽtia seruit sæ-
culo: & plerũq; ut amplius elucescat ex industria impugnat ueritatem: quæ fere sem-
per idoneis assertoribus indiget. Ca. primum.

¶ **Q**uod ex defectu ductorum data est temerariis hominibus audacia impugnandi ue-
ritatem ignotam: & hoc p̄bat exemplo duorum philosophorum quos uiderat in Bi-
thynia. Ca. ii.

¶ **Q**uod a discipulis Christi uoluntas mentiendi abfuit: qui uitam exercebant contrariã
uitiis. Et quid respondendum fuit blasphemix eorum: qui Christum magum fuisse
mentiti sunt: & sibi ipsis contraria docuerunt. Ca. iii.

¶ **Q**uare hoc opus inceptum sit: & contra quos: & ad quid prosit. Ca. iiii.

¶ **D**e iustitia quam non modo philosophi: sed etiã poetæ qui eos præcesserunt tantis q̄-
sierunt uiribus. Et quomodo pro uero haberi debeat non figmento poetico: q̄ iusti-
tia terras incolebat regnante Saturno: & aurea fuisse sæcula: sed Ioue regnante iustiti-
am esse fugatam. Ca. v.

¶ **Q**uod cupiditas fons malorum omnium expulsa iustitia suas id est iniquissimas pro-
mulgat leges. Et quomodo sub Ioue naturæ consortes seruituti subiecerit audax: aua-
ra: ambitiosa: superba & crudelis impietas hominum: & aureum expulit sæculũ: qd̄
sola facit puritas ueræ religionis. Ca. vi.

¶ **D**e aduentu Christi aureum sæculum restituentis in electis: id est ueram reformatis re-
ligionem. Et q̄ uirtus innotescat: & probatur exercitio uitiorum: ut liquidum sit qua-
re deus mala esse permiserit. Ca. vii.

¶ **Q**uare iustitia quæ improbatio est non uideatur ab hominibus. Et q̄ homo dei tem-
plum est: non aurum uel lapides. Et q̄ deus uirtutibus colendus est: non corruptibili-
bus donis. Et q̄ omnia mala ex eo pueniunt: q̄ plures dii coluntur: quia si unus solus
uere coleretur: omnes iura fraternitatis agnoscerent & exercerent. Ca. viii.

¶ **Q**uod iniqui iustitiam quam sibi abesse sentiunt: omnibus abesse putant. Et in eos qui
iustiores & innocentissimi sunt: atrocius sæuiunt: id est in seruos Christi mensuram
patrum implentes: qui caput omnium iustorum Christum occiderunt: eo q̄ dissimi-
litudo uitæ criminosa sitiat sanguinem innocentium. Ca. ix.

¶ **D**e impia iniquorum qui deum nesciunt pietate. Et quid & ubi sit uera pietas: quam de-
orum cultores assequi nequeunt p̄pter subiectas causas. Ca. x.

¶ **Q**uod p̄secutores christianorum nõ modo bestix fuerint: sed ipsis bestiis brutiores &
truciores. Quibus & quare tormentis martyres afficiant. Ca. xi.

¶ **Q**uomodo ipsi carnificibus grati facti sunt: qui diligunt inimicos. Et q̄ expetibilis
est esse bonum & malum putari: q̄ malum esse & uideri bonum. Ca. xii.

¶ **Q**uod ex eo patre iustitia christianæ religionis & ueritas fidei: q̄ de cultoribus deorũ
crescit ecclesia: sed de ecclesia nec minis: nec tormentis compelli possit ad cultum de-
orum: licet quidam sacrificasse ex infirmitate legãtur inuiri: qui tamen postea p̄ pœ-

nitentiam in quo nouatiani confutantur: surrexerunt fortiores. Et q̄ patientia marty-
rum solidissimum est christianæ religionis fundamentum. Ca. xiii.

¶ **D**e uera uirtute christianorum: qui in culmine patientiæ constituti: philosophos lauda-
tores patientiæ antecedunt uirtute patiendi. Et q̄ uanum & stultum est imaginatam:
terramq; ut deum colere. Ca. xiiii.

¶ **Q**uare sapientes habentur p̄ stultis. Et quomodo in duabus præcipue uirtutibus: pie-
tate scilicet & æquitate iustitia constet. Et quid pietas secundum Trismegistũ: & qd̄
æquitas secundum Ciceronem: quarũ neutram assequi potuerunt Romani uel Græ-
ci: nec aliqui nisi christiani. Ca. xv.

¶ **D**e æquitate christianorum: quam philosophi non habentes: nec inuenire: nec defende-
re potuerunt. Ca. xvi.

¶ **Q**uomodo Carneades & iura p̄ utilitate sancita: & ueram in hominibus iustitiam nisi
forte stultis collegerit inueniri non posse. Et ciuili iustitia sapientia quidem habeat:
sed iniustam. Naturalis autem iusta sit ubiq;: sed sapientiam oio non hẽnt. Ca. xvii.

¶ **C**ontra Carneadem: q̄ nec stultus potest esse iustus: nec sapiens iniustus. Et q̄ innocen-
tibus & iustis deus semper optime consulit & necessaria p̄uidet: quæ patet ex diffini-
tione stultitiæ & sapientiæ. Et quæ sit cognatio hominis & dei. Ca. xviii.

¶ **Q**uod ignoratio immortalitatis & dei ueri prædictorum causa errorum est: & mortẽ
meretur æternam. Et q̄ homo non sit hominis genitor: sed minister generationis. Et
quare deus ueram sapientiam uoluit sub specie stultitiæ occultari. Ca. xix.

¶ **D**e infania eorum qui deos colunt: & non audent ratione contendere cum fidelibus. Et
quare sacramentorum suorum silentiũ indicant. Et q̄ religio per paciẽtiam defendẽ-
da est: & ratione potius q̄ sæuitia: ferro uel igne. Et quantum & in quibus differunt re-
ligionis ueræ cultus & fallæ. Ca. xx.

¶ **Q**uod hostes suos adorat stulta gentilitas: quorum cultus non modo christiani: sed &
philosophi & domestici cultores deorum destruunt. Ca. xxi.

¶ **Q**uare maligni spiritus instigent cultores suos in persecutionem fidelium: & quare ue-
ra religio uideatur inanis. Ca. xxii.

¶ **Q**uare deus electos suos tradita impiis potestate uexari patiatur. Ca. xxiii.

¶ **Q**uod bonorũ tortores torquebunt: & malas bestias de terra auferet deus. Ca. xxiiii.

Lactantii Firmiani de uero cultu libri sexti Rubricæ incipiunt.

¶ **Q**uod innocẽtia uerissimus dei cultus est: quam carnalis homo corpori deditus ne-
scit. Ca. primum.

¶ **Q**uod deus nec esurit: nec sitit: nec in tenebris est: ut ei oporteat hostias immolari: aut
uina offerri uel lumina. Et quare hæc offerantur diis gentium: quæ fidem rectam &
ueram innocentiam offerre nesciunt: in quibus consistit dei cultus. Et q̄ intra omnia
quæ ad cultum dei pertinent: præstantissimum est homines ad ueritatem & iustitiã
erudire. Et quare nolit ab elementis incipere. Ca. ii.

¶ **D**e duabus uis: quarum altera uirtutum: altera uitiorum est: quæ in littera pythagori-
ca figurantur: & fidelius tractantur a christianis q̄ a philosophis. Et de duobus duci-
bus uiarum. Ca. iii.

¶ **D**e uia uirtutis: quæ in Elisyos campos deducere dicitur: & uitiorum quæ ad impia tar-
tara ducit: & ducibus utriusq;. Ca. iiii.

De falsa diffinitione philosophiæ: quã auctore Lucilio posuerunt philosophi: & uera
differentia scientiæ & uirtutis. Ca.v.
Quod philosophi nescierunt quid esset bonum aut malum: quia fontem boni lucidũ
nesciebant: nec intellexerunt quis debeat rerum & opum finis esse. Et quomodo con
stet Lucilium falso diffiniuisse uirtutis officia. Ca.vi.
Quod in uia erroris est species sapientiæ & uirtutis. Et quod uia ueritatis & sapientiæ est
simplex: & angusta: & ardua: & decem habet ducem. Ca.vii.
Quare a phis ueritas inueniri non poterat: nec ab his qui terrenis dediti sunt: sed ab ele
ctis inuenitur per legem dei: cui potest Ciceronis diffinitio adaptari. Ca.viii.
Quod caput religionis & uia ueritatis est deum fideliter noscere: & fideliter colere. Et
quare uniuersæ leges sint a gentibus institutæ: & quod sensuum integritate uigeat: quã
gratia largitur potius quã natura. Ca.ix.
Quod religio deo: misericordia homini debet: & quas causas ædificandi ciuitates & cõ
ueniendi socialiter: & inuentionis uerborum falso commenti sunt. Ca.x.
In quos præcipue sit humanitas exercenda: & in quibus liberelitatibus imaginariis pere
ant opera: & quæ impensa præstantis. Ca.xi.
A quo sit speranda & expetenda: & quæ & quanta sit ueræ liberalitatis merces: & quã ina
nis & nulla falsæ: & qui sunt gradus humanitatis. Ca.xii.
De præmio: & quod in necessitate ex precibus pauperum quisque teneat a deo: & tribus gra
dibus uirtutis. Ca.xiii.
Quod philosophi uera caruerunt humanitate: qui cum stoicis eam inter morbos ani
mæ posuerunt. Ca.xiiii.
Quomodo ppathetici uincant stoicos & doceant affectuũ naturalium stimulos euelli
non posse sed mitigari. Et quod ea quæ brutis animalibus data sunt: singulo homini in si
ta sunt uniuersa. Et quomodo stoici mentis affectiones diffiniant. Ca.xv.
Quomodo ppathetici errauerunt. Et quod bonus usus affectuum uirtus est: malis uitiũ.
Et quod usus ipse ex causa pensandus est. Ca.xvi.
Quod ea quæ philosophi uitia putant: uirtutes sunt: si tamen referantur ad finem debi
tum: id est ad deum. Et quod insani sunt qui humanam naturam ingentis affectibus spo
liare nituntur. Ca.xvii.
Quomodo præcepta dei quibus insistendum est: a philosophis dissident institutis: &
quis sit patientiæ titulus. Ca.xviii.
Quod ppathetici stoicis obuiant in defensione affectuum. Et quæ sint tres furie quas
poeta finxerunt. Et quis earum sit usus & abusus. Ca.xix.
De quinque sensuum uoluptatibus. Et quare plus uoluptatis datum sit homini a natura
quã cæteris animantibus. Et primum de uoluptate uisus & de spectaculis ciuitatis: &
de ludorum & speculorum auctoribus. Ca.xx.
De uoluptate aurium: & quid sibi uelit diuinorum eloquiorum simplicitas: quæ omni
bus carminibus & floribus: pompisque uerborum præferenda est. Ca.xxi.
De uoluptate olfactus & gustus: quem uir prudens euitare debet ut laqueos & tediculas
mortis. Ca.xxii.
De uoluptate tactus & quare in hoie sit uehementior quã in cæteris animalibus: & quætas per eum
diabolus turpitudines ingerat: & spicula gehennæ: Et de licito coitu & illicito. Et qua
re intra omnia animantia sola mulier post conceptum sit patiens uiri. Et quis sit con
tinentiæ uel incontinentiæ fructus. Ca.xxiii.

7.
De poenitentia & fructu eius: et conscientiæ stimulis: & districto dei iudicio. Et quibus
sacrificiis: et qua ara possit placari. Ca.xxiiii.
De dña doni & sacrificii diuini: & forma laudandi deũ: & orõis forma & fructu. Ca.xxv.
Lactantii Firmiani de beata uita. Rubricæ libri septimi incipiunt.
Vid dictum in præcedentibus libris: quid restat dicendum in ultimo: qui sunt cre
dituri ueritati: & qui non: et quare. Ca.primum
Quod aureum sæculum id est fælissimus status futurus est post iudicium. Et quare
ratio mundi non potest ab homine apprehendi. Et quod ueram sapietiam non assequi
tur quis beneficio naturæ: sed gratiæ. Ca.ii.
Quantũ errauerunt stoici de rõe mundi: & auctore oium deo: & hoie per quem factus
mundus. Et quã manifeste contra Epicurum rationibus doceatur mundum & omnia
quæ in eo sunt dei pudentia gubernari. Ca.iii.
Quod omnis res ad aliquem usum facta est: etiam illa quæ omnino uidentur esse ma
la: quare homo creatus sit corpore fragilis: et capax rationis. Ca.iiii.
Quare homo creatus sit: & quare ex cõtrariis cõstet. Et quod ei domiciliũ constitutum est
in medio: & uita duplex pponitur: quarum alteram ministrat natura: alterã largit
gratia. Et quid significet quod homo primum quadrupedibus conformat: & postea eri
gitur: & tandem utitur exercitio rationis. Ca.v.
Item quare mundus creatus sit: quare homo: quã inanis sit cultus deorum. Ca.vi.
Quare philosophi nequerunt cõprehendere ueritatem integre: quam tamen sicut exẽ
pla declarant: particulatim cõprehenderunt: tamen se defendere nequerunt. Ca.vii.
De immortalitate animæ: & quibus eam argumentis Plato sit conatus astruere. Ca.viii.
Quæ sit de immortalitate aiæ fidelis assertio: et quod laborũ uirtutũque finis beata æternitas
est. Ca.ix.
Item de immortalitate animæ: & quod uirtus semel habita ppetuatur: & amitti non potest:
& quod uita duplex est: & item mortes duæ homini præponuntur. Ca.x.
De resurrectione corporum mortuorum: & morte: et animarum ppetuitate. Ca.xi.
Item de immortalitate animæ contra Lucretium & Epicurum. Et de differentia mentis
& animæ: et corporum resurrectione. Ca.xii.
Quibus testimoniis immortalitas animæ approbat: & futurum iudicium dei. Et quã
tum Aristoxenus alios uicerit in errore. Ca.xiii.
De fine mundi & errore chaldæorum. De ætate mundi et quod post sex ætates: id est sex mille
annorum: status mundi mutabitur et renouabit. Et quod mille anni sunt unus dies dei.
Et quod post mille annos regnabunt electi dei in terra post iudicium. Ca.xiiii.
Quod submersio Pharaonis & Aegyptiorum: & liberatio Hebræorum de seruitute Aegy
pti præfigurauit liberationem electorum: & reprobationem damnatorum: quæ futura
est in fine mundi. Et quod signa multa sicut illa: ita & hanc præcedent liberationem. Et
quod Romanum impium ante delebitur. Et quod in Altam summa ptas omnium reuertet
Et quibus ætatum gradibus Roma creuerit & deficiat. Ca.xv.
Quomodo impii uentura sit destructio: & quæ illi signa præcessura sunt secundũ ua
ticinia pphetarum & Sibyllæ. Ca.xvi.
De aduentu magni pphetæ qui Helias dicit: & quomodo interficietur ab Antichristo:
& resurget die tertia & ascendet in cælum. Et de psecutione ecclesiæ quam inferet An
tichristus. Et de miraculis eius. Ca.xvii.

Quomodo hæc pñunciata sunt & uaticiniis pphetarum: & oraculis gentiliu uatum & uerbis sibyllinis.	Ca. xviii.
Quomodo Christus & qbus signis præcedentibus descendet de cælo: ut interficiat Antichristum: & tyrannos: & impios deleat de terra: & q uigiliæ nocturnæ christianorū ideo institutæ sunt: q Christus de nocte uenturus est. Et q dii & cultores eorum dabuntur incendio: ut Sibylla prædixit.	Ca. xix.
Quomodo apientur inferi & resurgent mortui: & qui iudicandi sunt: & q non. Et quomodo hæc Sibylla prædixit. Et qua ratione anima cum immortalis sit: patibilis esse possit secundum stoicos.	Ca. xx.
De potētia dei: quæ p merito cuiusq potest & homines: & angelos punire. De carnis immortalitate post resurrectionem. De differentia ignis gehennalis: & ignis communis. Et quid in electis: quid in reprobis operetur.	Ca. xxi.
Quod hæc a quibusdam dicuntur esse poetica: & unde ad notitiam uenerint poetarū: quibus de causis corruerint ueritatem: & Lethæum amnem & alia fantastica induxerint.	Ca. xii.
De resurrectione: & q Pythagoras & alii philosophi inepte locuti sunt: & de anastasi: mertientes animas in uaria transire corpora.	Ca. xiii.
Quod secundum uaticinia Sibyllæ post iudicium per mille annos regnabit in terra filius dei cum electis suis in sancta ciuitate quam constituet. Et q diabolus uinciet mille annis: & omnis creatura mansuescet: & ad iucunditatē seruiet homini: & Christus ab omnibus coletur ut deus & dominus.	Ca. xxiiii.
Quod non restant ex quarundam scripturarum assertionem nisi ducenti anni usq ad rerum inuouationem. Et q finis non aderit nisi Roma destructa.	Ca. xxv.
Quod elapsis mille annis aurei sæculi post iudicium soluetur item diabolus & concitabit gentes: ut sanctam expugnent ciuitatem: & obsidebūt eam. Et quomō eam omnino deus destruet & pœnis æternis tradet: electis hominibus translatis ad gloriam angelorum post resurrectionem secundam.	Ca. xxvi.
Exhortatio ut omnes pperent ad suscipiendam cum religione sapientiam: per quas ad beatissimam puenitur æternæ uitæ beatitudinem.	Ca. xxvii.
Lactantii Firmiani de ira dei sequuntur Capitula feliciter.	
Rohæmianum in quo præmittens ordinem dicendorum ad habendam ueritatem docet deum esse cognoscendum.	Ca. primum.
De gradibus p quos ad ueritatem ascenditur: & qui de ipsis gradibus deiiciant.	Ca. ii.
Quod nullus asseruit deum irasci: & gratia non moueri.	Ca. iiii.
Contra Epicurum disputat qui negabat deum irasci: gratificari: & oia puidere.	Ca. iiii.
Contra stoicos dicentes in deo fore gratiam: sed non iram.	Ca. v.
Quod deus irascitur.	Ca. vi.
Quod philosophi errant: & q homines ab aliis animantibus maxime differunt religione: quæ hominis est propria.	Ca. vii.
Contra Epicurum religionem subuertentem: & q religio sit habenda.	Ca. viii.
Varias opiniones de mundi opificio: & gubernatione enumerat.	Ca. ix.
Quod mundus dei puidencia factus sit & gubernetur.	Ca. x.
Vtrum unius dei an plurium deorum puidencia mundus regat & constet.	Ca. xi.
Quod religio sit: & hominis sit.	Ca. xii.

Quod omnia tam bona q̄ mala hominis gratia facta sunt.	Ca. xiii.
Cur deus fecerit hominem.	Ca. xiiii.
Vnde ad hominem peccata perueniant.	Ca. xv.
Quæ materia sit in deo miserationis: gratiæ: uel iræ.	Ca. xvi.
Quod deus administrat mundū: & regit hoium actus: & p cōsequens irascit.	Ca. xvii.
Quod sine ira peccata non corriguntur.	Cap. xviii.
Quod homo ex corpore uitia: & ex anima uirtutes habeat. Et q cum uelit deus homines bonos: eorum uitis irascitur.	Ca. xix.
Quod malorū fælicitas iræ dei non cōtradicat: & q sit deus patientissimus.	Ca. xx.
Si deus irascitur: cur hominem irasci prohibeat.	Ca. xxi.
Epilogus & inductio auctoritatū Sibyllæ Erythrææ ad iram dei pbendam.	Ca. xxii.
Auctoritatibus aliarum Sibyllarum iram dei probat.	Ca. xxiii.
Concludit deum amandū: uerendum: honorificandum: & metuendum.	Ca. xxiiii.
Lactantii Firmiani de opificio dei uel formatione hominis Capitula sequuntur.	
Rohæmiale capitulum ad Demetrianum: in quo narrat cur hoc opus assumpserit.	Cap. primum.
Quæ deus homini: & quæ cæteris animantibus dedit.	Cap. ii.
Contra Epicuros disputat: qui opera naturæ damnabant: & præcipue q homo cæteris animantibus imbecillior oriatur.	Ca. iiii.
Contra Epicuros cōquerentes hoies morbis & immaturæ morti subiectos.	Ca. iiii.
De dria creationis brutorū aialium: & hominis secundum corpus.	Ca. v.
Contra Epicurum: qui ex atomis fortuito concurrentibus compactum fabricatūq hominem disputauit.	Ca. vi.
De dei prouidentia circa uniuersalem hominis fabricam.	Ca. vii.
De forma hois & oium membrorū habitudie: & specialiter de auribus & oculis.	Ca. viii.
Contra eos qui sensus falsos esse contendunt.	Ca. ix.
Ad oculorum fabricam redit: & omnium membrorum habitudinē: sed specialiter quæ usq ad uentrem per cutem apparent.	Ca. x.
De uisceribus & intestinis usq ad membra genitalia.	Ca. xi.
De membris conceptionis: & ipsius conceptus phylca ratione.	Ca. xii.
Contra illos qui per uoluptatem membris genitalibus abutuntur: & subditorum membrorum forma.	Ca. xiii.
Quod de multis quæ sunt in corpore ratio sciri nequit.	Ca. xiiii.
De obscura uocis ratione.	Ca. xv.
Vbi sit mentis sedes: & qua ratione corpori coniungatur.	Ca. xvi.
Quod anima sit æterna: & quid sit secundū philosophorū uarias opiniones.	Ca. xvii.
Vtrum animus & anima sint idem.	Ca. xviii.
De origine animæ: & an sit.	Ca. xix.
Cur deus dedit spiritum temptatorem.	Ca. xx.
Operis conclusio: & ueritatem superari non posse.	Cap. xxi.
Lactantii Firmiani errata primi libri: quibus ipse deceptus est per fratrem Antoniū Raudensem theologum collecta & exarata sunt.	
Rimus error quādo dicit: & quidem uniuersaliter fieri non posse: quin omne qd sit: aliquando esse coeperit.	Ca. vii.

hois foratic

errata

Secundus error est quando ex præcedenti errore credit deum seipsum genuisse & fecisse. Ibidem.

In secundo libro errata.

Primus error quando dicit angelos non statim a mundi principio ad hominū tutelam esse decretos. Ca. xv.

Secundus error dū dicit deū angelis præcepisse: ne terræ cōtagione maculentur. Ibidem

Tertius error dum dicit diabolum angelos paulatim ad uitia pellexisse. Ibidem.

Quartus error quando dicit angelos dei mulierum cōgressibus inquinatos: & filios genuisse. Ibidem.

Quintus error quando dicit omnes animas cælo creatas esse. Ca. ix.

Sextus quando dicit cælum stelliferum esse supremum: & esse sedem ipsius conditoris: & ibi superos omnes habitare. Cap. x.

Septimus error quando dicit deum posuisse solem & lunam in firmamento. Ibidem.

Octauus quando dicit animam ex dei substantia esse decisam. Ca. xi. & ca. xiii.

Nonus quando dicit deum infinitas animas: seu infinitam multitudinem animarū principio procreasse. Ca. xi.

Pulchra contentio inter Ciceronem & Lactantium de materia prima. Ille æternam esse dicit: hic creatam nititur comprobare. Ca. ix.

Sequitur incidens materia de induratione cordis humani: de causa quoque prædestinationis reprobationisq. Ca. ix.

Decimus quando dicit deum post diluuium instituisse ut homines post centum uiginti annos non amplius uiuerent. Ca. xiiii.

Arguit Aristotelem qui mundi æternitatem posuit: ipse autem a deo productam esse testatur: quod cum uerissime dicat: tamen ista exiliter ita unde aduersus eum philosophum arguit: ut somniare potius quā litigare: ne dicam disputare uideatur. Ca. xi.

Scribit de diluuiio tempore Deucalionis: & quid antea dixerit de diluuiio: obliuiosus eē dignoscitur. Ca. xi.

Errata tertii libri.

Primus error in philosophia: quando dicit si antipodes essent: capita deorsum haberent: pedes uero sursum. Et ubi uere sint antipodes: ibi docetur. Ca. xxiiii.

Secundus quando Platoni dat uitio eum audisse dicere matrimonia eē omnia: sed tam illustram philosophum nequaquā intellexit. Ca. xxi.

Sequitur defensio Platonis aduersus Aristotelem: qui Platonem ipsum & Socratem reprehendit: quod uoluerit uxores esse communes. Ca. xxi.

Item Platonis alia defensio contra Aristotelem: qui illum & Socratem damnat quod uoluerit facultates esse communes. Ca. xxi.

Tertius quando dixit omnem philosophiam abiiciendam: & eam prolixius infectatur de laudibus Socratis & Platonis. Ca. xiiii.

Quarti libri errata.

Primus quando spiritus sancti omnino negat substantiam: & ibi incipit tractatus de trinitate personarum. Ca. vi.

Secundus error quando dicit ex deo deum: scilicet filium ex prolatione potuisse generari. Ca. viii. & etiam. xiii. & Cap. vii.

Tertius error quando ait quod pater filium: & filius patrem facit. Cap. xxx.

Quartus est quādo ait quod integrum corpus Christi e patibulo tractum est: ne læsum & minutum ad resurgendum inhabile redderetur. Ca. xxv.

Quintus error est quādo dicit Christum in Galileam profectū noluisse se Iudæis ostendere adduceret eos in pœnitentiam: & improbos resanaret. Ca. xx.

Sextus error est quando dicit Pilatum in Christum mortis sententiam nequaquam protulisse. Ca. xviii.

Septimus error quando dicit Christum in principio adolescentiæ a Iohanne esse baptizatum. Cap. xv

Octauus error est quando dicit nihil credendum quod oculis mortalibus cernitur: quia mortale sit necesse est. Ca. xxiiii.

Nonus error est quādo dicit deum uirtutem docere non posse: quia expertus corporis nō faciet quæ docebit. Cap. xxiiii.

Decimus quando dicit Christum soluisse legem Moysi. Ca. xvii.

Libri sexti errata.

Primus error est: quando dicit eos esse stultissimos: qui candelas & cæceos in ecclesia succendunt. Ca. ii.

Secundus error est quando dicit non esse congruens deum in nostrum adiutorium inuocari debere. Cap. ultimo.

Reprehendit Lactantius Ciceronem: quod dixerit eum uirum bonum esse: qui pro fitibus possit: noceat nemini nisi lacessitus iniuria: sed ibi Cicero defenditur: Lactantius uero iure reprehenditur. Ca. xviii.

Quartus quando dicit si quis liberos ob pauperiem nō poterit educare: sanctius est ut ab uxoris congressione cōtineat: quā sceleratis manibus dei opera corrūpat. Ca. xx.

Disputatio pulchra ubi Lactantius reprehendit Ciceronē non recte sensisse de libertate & hospitalitate. & multus aliis: uerū calūniator est: nō ueritatis assertor. Ca. xii.

Errata septimi libri.

Primus error ē quādo dicit cōpletis sex millibus annorū mundū desit uerū eē. C. xiiii

Secundus dum dicit quod omnis expectatio de fine mundi non amplius a se quā ducē totum uidetur annorum. Eodem loco & Ca. xxii.

Tertius error: & deridendus est dum dicit quod incolumi urbe Roma de interitu mūdi nihil esse metuendum. Cap. xxv.

Quartus de diuinatione & astrologia multa incidenter & pulchra dicuntur per Lactantium: nescitur quo oraculo diuinare præsumpserit. Ca. xv.

Quintus quando de fine septimi millesimi: & fine ducentorum annorum sibimet aduersatur & contradicit. Ca. xxv.

Sextus quando mille annos illos famosissimos quibus diabolus carcerandus est: quid si bi uelint non intelligit sed delirat. Ca. xxiiii.

Septimus est quādo dicit hoies post iudiciū ad paradysum deliciarū redituros. C. xxvi

Octauus error est fortasse somniaret: quando dicit Romanorum imperium in Asiam reuersurum iterum. Cap. xv.

Nonus quando dicit quod qui in die iudicii erunt uiui: nequaquam morientur: sed per mille annos infinitam multitudinem generabunt. Ca. xxiiii.

Decimus est quando dicit quod gentes in iudicio non extinguentur omnino. Ca. xxiiii

Vndecimus est quādo dicit quod peracto iudicio ciuitas sancta pulcherrima a deo in medio terræ constituetur. Ca. xxiiii.

Duodecimus error est quādo implicat in suis eloquiis duos in fine mundi Antichristos
 esse uenturos: nec imprudens errorem suum percipit. Ca.ultimo.
 Decimus tertius quando cælum medium intempesta nocte: & non ex tenebrosa aperi
 debere quando dominus ad iudicium uenerit. Ca.xix.
 Decimus quartus quando putat dominum Christum comitantibus angelis aduersū
 Antichristum in aerem descensurū: & quarto prælio illum superari debere: Cap.xix.
 Decimus quintus est quando credit ante diem iudicii Christū uenturū de cælo cū An
 tichristo cōflicturū: & ita aduētus duos imprudēs ponit admodū p̄pinquos. C.xxiii
 Decimus sextus quia contra Platonem differere & disputare de mundo contemnit: sed
 friuolis & exilibus nimium argumentis. Ca.primo.
 Decimus septimus quando dicit in resurrectione uniuersali non erit caro illa quam de
 us homini superiecit huic terrenæ similis. Ca.xxiiii.
 Decimus octauus quādo dicit deū in fine mūdi facturū ne sol per triduū occidat: & de
 Lactāti eloquentia uideat qd Seneca multis annis ante præsenferat. Ca.penulti.
 Decimus nonus error est quando non a deo iudicandos dicit: sed tantum eos qui in dei
 religione uersati sunt. Ca.xxv.
 Vigésimus error est quādo dicit q̄ illi quos plena iustitia & maturitas uirtutis incoxit:
 ignem iudicii non sentient. Ca.xxi.
 Vigésimus primus error est quando dicit animas usq; ad diem iudicii in una commu-
 niq; custodia detineri reclusas. Eodem loco.
 Vigésimus secundus est quando dicit q̄ q ab inferis suscitabuntur: hi præerunt uiuen-
 tibus ueluti iudices. Ca.xxiiii.
 Vigésimus tertius est quando credit ætatem auream propositam a poetis esse ueram: q̄
 dem post diem iudicii esse futuram. Ca.ii.
 Vltimus error est quando dicit duo iudicia uniuersalia: dualq; resurrectiones uniuersa
 les esse futuras. Tempus autem intermedium esse mille annorum plenum omni iusti-
 tia & pace: omnibusq; deliciis: quo tempore finito scilicet in fine septimi millesimi sol-
 uetur diabolus & persequetur fideles ut prius. Ca.ultimo.

His carminibus frater Adam Genuensis increpat fratrem Antonium.

Hic male corripuit stolidis Antonius ausis
 Auctorem: in uariis causa pianda locis.
 Non erat in tenebris errantis imaginis astrum
 Dicere: uel nitidum luce carere iubar.
 Deniq; cum sanctæ ecclesiæ pia lumina constet
 Obsequio: ex tanto conticuisse uiro.
 Tu uero eloquio lingua interdicta latino:
 Icubitum: nam te pensitat eleborum.

Ioannis Andree episcopi Aleriensis ad Paulum secundum Venetum pontificem maximum epistola.

Ab ortosis recognitionibus nostris plures uidemus ueræ humanitatis amore: delectari pater beatissime Paule secunde Venete pontifex maxime. Idcirco aius impendio nobis crescit: uigilantius etiam quàm antea laudabili quidem incepto non deesse: neque prius conatui huiusmodi parcere: quàm summus nobis deus dignabitur præstare: ut linguæ latinæ: quibus in facultatibus potuerimus: circulum quod aiunt: absoluamus. Sumant igitur studiosi abs te hoc tempore per nostros ingenuos opifices Lactantium Firmianum semel ab his iterumque impressum prius: non nullis in locis profecto ueriores. Hacque opera cæterisque oibus quicquidque futurus est lector: sedulo sit oratus: ut ita de chartis nostris mendas: si quæ illum offenderint: beniuolens ac minime contumeliosus tollat: ut nos de reliquorum libris demenda sine omni morsu uirulentiaque curamus. Non enim errorum imputamus recognitioni ipsi amissorum ante nos codicum. Sed deprauatis exemplaribus culpam: experti satis nos quoque in diemque magis impendio experientes incredibilis opus esse felicitatis: ut sudoribus nostris exemplorum dentur subsidia: non uulgariū. Collatis profecto uigiliis nostris ad reliquorum operas: facillime extabit differentia. Tu tantum pater beatissime: quod clementissime facis atque sanctissime: in christiana undique religione pacem perpetuo foue: studiis castis opitulare. Felicitatem numinis tui nominisque: hac mercede meritoque diffunde: ut tuto potissimum tempore numerus uiroꝝ cultissimus omnibus in facultatibus singularium excellenter augeatur. Non enim frustra omnipotens deus tam uberem ac facilem latinis præbuit te tanto pontifice ad cunctas immortales artis & diuina studia facultatem: ita fiet: ut diues sapientia: ditior catholica religione pontificatus tuus augustissimus: omni sit futuro tempore in animis & linguis mortalium: duraturus apud immortalem deum æterno regno coronandus illius: ope cuius in terris legitimus es uicarius. Romæ anno natalis dominici. MCCCCLXX. Pontificatus tui floridissimi anno sexto.

PROOEMIUM

L. COELII LACTANTII FIRMIANI DIVINARVM INSTITUTIONVM
ADVERSVS GENTES DE FALSA RELIGIONE LIBRI
PRIMI PRAEFATIO AD IMPERATOREM
CONSTANTINVM.

Quanta sit & fuerit semper cognitio ueritatis. Et quæ nec sine religione sapientia: nec sine sapientia sit probanda religio. Ca. primum

AGNO & excellenti ingenio uiri cum se doctrinae penitus dedissent: quicquid laboris poterat impendi: contemptis omnibus publicis & priuatis actionibus: ad inquirendam ueritatis studium contulerunt: existimantes multo esse præclarior humanarum diuinarumque rerum inuestigare ac scire rationem: quam struendis opibus ac cumulandis honoribus inhærere. Quibus rebus quoniam fragiles terrenaeque sunt: & ad solius corporis pertinent cultum: nemo melior: nemo iustior effici potest. Erant quidem illi ueritatis cognitione dignissimi: quam scire tantopere cupuerunt: atque ita ut eam rebus oibus anteponerent. Nam & abiicisse quosdam res familiares suas: & renuicisse uniuersas uoluptatibus constat: ut sola nudamque uirtutem: nudi expeditique sequerentur: tantum apud eos uirtutis nomen atque auctoritas ualuit: ut in ea esse summi boni praemium prædicarent. Sed neque adepti sunt id quod uolebant: & operam simul atque industriam perdiderunt: quia ueritas id est arcanum summi dei: quod fecit oratione ingenio ac propriis non potest sensibus comprehendere: alioquin nihil inter deum hominemque distaret: si consilia & dispositio illius maiestatis æternæ cogitatio assequeretur humana. Quod quia fieri non potuit: ut homo per seipsum ratio diuina notesceret: non est passus hominem deum lumina sapientiae requirentem diutius oberrare: ac sine ullo laboris effectu uagari per tenebras inextricabiles: aperuit oculos eius aliquando: & notionem ueritatis munus suum fecit: ut & humanam sapientiam nullam esse monstraret: & erranti ac uago uiam consequendae ueritatis ostenderet. Verum quoniam pauci utuntur hoc celestis beneficio ac munere: quæ obuoluta in obscuro ueritas lateat: eaque uel contemptui doctis est: quia idoneis assertoribus eget uel odio indoctis ob insitam sibi aueritatem: qua natura hominum proliuis in uita pati non potest. Nam quia uirtutibus amaritudo permixta est: uirtutes uero uoluptate condita sunt: illa offensus: hac delinuti feruntur in praecipitium: ac bonorum specie falsa mala pro bonis amplectuntur. Succurrendum esse his erroribus credidi: ut & docti ad ueram sapientiam dirigerentur: & indocti ad ueram religionem. Quæ professio multo melior: utilior: gloriosior putanda est: quam illa oratoria in qua diu uersati: non ad uirtutem: sed plane ad argutam malitiam iuuenes erudiebamus. Multo quippe nunc rectius de præceptis caelestibus disseramus: quibus ad cultum ueræ maiestatis mentes hominum instruere possumus. Nec tam de rebus humanis bene meretur quæ scientiam bene dicendi affert: quam qui perit atque innocenter docet uiuere: idcirco maiore in gloria philosophi: quam oratores fuerunt apud graecos. Illi enim recte uiuendi doctores sunt existimati: quod est longe præstabilius: quoniam bene dicere ad paucos pertinet: bene autem uiuere ad omnes. Multum tamen nobis exercitatio illa fictarum litium contulit: ut nunc maiori copia & facultate dicendi causam ueritatis peroremus: quæ licet possit sine eloquentia defendi: ut est a multis saepe defensa: tamen claritate ac nitore sermonis illustranda: & quodammodo differenda est: ut potestius in animos influat: & uis sua instructa: & luce orationis ornata. De religione itaque nobis rebusque diuinis instituit disputatio. Nam si quidam maximi oratores professionis suae quali ueterani decursus opibus actionum

suarum: postremo se philosophiæ tradiderunt: eamque sibi requiem laborum iustissimam putauerunt: si animos suos in earum rerum: quæ inueniri non poterant: inquisitione torquerent: ut non tam ocium sibi quam negocium quæsisse uideantur. Et quidem multo molestius quam in quo fuerant ante uerlati: quanto iustius ego me ad illam piam: ueram: diuinam sapientiam: quasi ad portum aliquem tutissimum conferam: in qua omnia dicta prona sunt: auditu suauiora: facilia intellectu: honesta susceptu. Et si quidam prudentes & arbitri æquitatis institutiones ciuili iuris compositas ædiderunt: quibus ciuium dissidentium lites contentionesque sopirent: quanto melius nos & rectius diuinas institutiones litteris prosequemur: in quibus non de stillicidiis aut aquis arcendis: aut de manu conferenda: sed de spe: de uita: de salute: de immortalitate: de deo loquemur: ut superstitioes mortiferas erroresque turpissimos sopiamus. Quod opus nunc nominis tui auspicio inchoamus Constantine imperator maxime: qui primus Romanorum principum repudiatis erroribus maiestatem dei singularis ac ueri: & cognouisti & honorasti. Nam cum ille dies felicissimus orbi terrarum illuxisset: quo te deus summus ad beatum imperii culmen euexit: salutarem uniuersis & optabilem principatum præclaro initio auspiciatus es. Cum euerfam sublatamque iustitiam reducens: teterrimum aliorum facinus expiasti: pro quo factu dabit tibi deus felicitatem: uirtutem: diuturnitatem: ut eadem iustitia: qua iuuenis exorsus es gubernaculum reipublice. etiam senex teneas: tuisque liberis: ut ipse a patre accepisti: tutelam Romani nominis tradas. Nam malis qui adhuc aduersus iustos & alios terrarum partibus sæuiunt: quanto serius: tanto uehementius idem omnipotens mercedem sceleris exoluet: quia ut est erga pios indulgentissimus pater: sic aduersus impios rectissimus iudex: cuius religionem cultumque diuinum cupiens defendere: quem potius appellem: quem alloquar: Nisi eum per quem rebus humanis iustitia ac sapientia restituta est. Omnis ergo huiusce terrenæ philosophiæ auctoribus: nihil certi asserentibus: aggrediamur uiam rectam: quos quidem si putarem satis idoneos ad bene uiuendum duces esse: & ipse sequerer: & alios ut sequerentur hortarer: sed cum inter se magna concertatione dissident: secumque ipsi plerumque discordent: apparet eorum iter nequaquam esse directum: siquidem sibi quique ut est libitum: proprias uitas impresserunt: confusionemque magnam querentibus: ueritatem reliquerunt. Nobis autem qui sacramentum ueræ religionis accepimus: cum sit ueritas reuelata diuinitus: cum doctorem sapientiae ducemque ueritatis deum sequamur: uniuersos sine ullo discrimine uel sexus uel ætatis ad cælestis pabulum conuocamus. Nullus enim suauior animo cibus est quam cognitio ueritatis: cuius asserendæ atque illustrandæ septem uolumina destinauimus: quibus ea res infiniti pene sit operis & imensis: ut si quis hæc dilatare atque exequi plenissime uelit: tanta illi rerum copia exuperet: ut nec libri modum nec finem reperiat oratio. Sed nos iccirco breuiter omnia colligemus: quæ omnia quæ allaturi sumus tam clara sunt & lucida: ut magis mirum esse uideatur tam obscuram uideri hominibus ueritatem: & his præcipue qui sapientes uulgo putantur: uel quæ tantummodo instituendi nobis homines erunt: hoc est ab errore quo sunt impliciti ad rectiorem uiam reuocandi. Quod si fuerimus (ut spero) assecuti: mittemus eos ad ipsum doctrinæ uberrimum fontem ac plenissimum: cuius haustu atque potu conceptam uisceribus sitim sedent: ardoremque restinguant. Eruntque illis omnia facilia: prona: manifesta: modo ne pigeat ad percipiendam sapientiæ disciplinam legedi uel audiendi patientiam commodare. Mihi enim uariis superstitionibus pertinaciter inhaerentes obdurat se contra manifestam ueritatem: non tam de suis religionibus: quas prauè asserunt bene meriti quam de se male: quæ cum habeant iter rectum: deuios sequuntur anfractus: planum dese-

runt: ut per præcipitium labant: lucem relinquunt: ut in tenebris cæci ac debiles iaceant. His consulendum est: ne contra se purgent: uelintque tandem ab inueteratis erroribus liberari: quod utique facient: si qua re sint nati aliquando peruiderint. Hæc enim prauitatis est causa ignoratio sui: quam si quis cognita ueritate discusserit: sciet quo referenda: & quæ admodum sibi uita degenda sit. Cuius scientiæ breuiter summam circumscribo: ut neque religio ulla sine sapientia suscipienda sit: nec ulla sine religione probanda sapientia.

De errore philosophorum euacuantium prouidentiam: & publica statuentium fide. Cap. ii.

Vlcepto igitur illustrandæ ueritatis officio non putauim adeo necessarium ab illa quaestione principium sumere: quæ uidetur prima esse natura. Sit ne prouidentia: quæ rebus omnibus consulat: an fortuito uel facta sint omnia uel gerantur? Cuius sententiæ auctor est Democritus: confirmator Epicurus: sed & antea Prothagoras: quod deos in dubium uocauit: & postea Diagoras qui exclusit: & alii nonnulli: qui non putauerunt deos non esse: quod aliud effecerunt: ut nulla esse prouidentia putarent: quos tamen ceteri philosophi ac maxime stoici acerrime retunderunt: dicentes nec fieri mundum sine ulla ratione potuisse: nec consistere nisi summa ratione regeretur. Sed & M. Tullius quis academice disciplinæ defensor esset de prouidentia gubernatrice rerum: & multa & sæpe diseruit: stoicorum argumenta confirmans & noua ipse asserens plurima: quod facit tum in omnibus suæ philosophiæ libris: tum maxime in his quæ sunt de natura deorum. Nec difficile sane fuit paucorum hominum prauè sententiarum redarguere mendacia: testimonio populorum atque gentium in hac una re non dissidentium. Nemo est enim tam rudis: tam feris moribus: qui non oculos suos in cælum tollens tamen nesciat cuius dei prouidentia regat hoc omne: quod certatur: aliquam tamen esse intelligat ex ipsa rerum magnitudine: motu: dispositione: constantia: utilitate pulchritudine: temperatione. Nec posse fieri quin id quod mirabili ratione constat: nisi consilio maiore aliquo sit instructum. Et nobis utique facillimum est exequi hanc partem quam libet copiose. Sed qua multum inter philosophos agitata res est: & prouidentiam tollentibus satis responsum uidetur ab hominibus argutis & eloquentibus: & sollertia diuinæ prouidentia per totum hoc opus: quod suscepimus: sparsim dicere nos necesse est. Omittamus hanc in præsentem quaestionem: quæ cum ceteris sic coheret: ut nihil a nobis differi posse uideatur: ut non simul de prouidentia disseratur.

An potestate unius dei mundus regatur: an multorum. Cap. iii.

Ita igitur nostri operis exordium quaestio illa consequens ac secunda. Vtrum potestate unius dei mundus regatur: an ne multorum? Nemo est qui deum sapienter & eadem quæ condidit: uirtute moderetur. Quod enim multis opus est ad mundi regimen sustinendum: nisi forte arbitremur si plures sint: minus habere singulos neruorum atque uirium. Quod quidem faciunt ii qui esse multos uolunt: quia necesse est imbeciles esse: siquidem singuli sine auxilio reliquorum: tantæ molis gubernaculum sustinere non possent. Deus autem qui est æterna mens: ex omni utique parte perfectæ consumatæque uirtutis est. Quod si uerum est: unus sit necesse est. Potestas enim uel uirtus absoluta retinet suam propriam firmitatem. Id autem solidum extimandum est: cui nihil decedat: cuius id perfectum: cui nihil possit accidere. Quis dubitet potentissimum esse regem: qui totius orbis habet imperium? Neque immerito cum illius sint quæ ubique sunt omnia: cum ad eum solum omnes undique copiae congregantur. At si plures partiantur orbem: minus certe opum: minus uirium singuli habebunt: cum intra præscriptam portionem se quisque contineat. Eodem etiam modo si dii plures sunt: minus ualebunt: aliis tantumdem in se

habentibus. Virtutis autem perfecta natura in eo potest esse: in quo totum est: quod in eo in quo pars exigua de toto est. Deus uero si perfectus est: quia perfectus est (ut esse debet) non potest esse nisi unus: ut in eo sint omnia. Deorum igitur uirtutes ac potestates inferiores sunt necesse est: quia tantum singulis deerit: quantum in ceteris fuerit: ita quanto plures: tanto minores erunt. Quid quod illa summa regum potestas ac diuina uis: ne semel quidem diuidi potest: Quicquid enim capit: diuisione & interitum capiat necesse est. Si autem interitus procul est a deo: quia incorruptibilis est & aeternus: consequens est: ut diuidi potestas aeterna non possit. Deus ergo unus est si nihil aliud esse potest: quod tantum capiat potestatis. At si tamen qui multos esse arbitrantur: officia inter se dicunt esse partitos: de quibus omnibus suo loco disputabimus. Illud interim quod ad praesentem locum pertinet: teneo. Si partiti sunt officia inter se: eodem reuoluitur res: ut ex his qui libet sufficere omnibus nequeat. Perfectus igitur non erit qui cessantibus ceteris: non potest omnia gubernare. Ita fit ut ad regendum mundum unius perfecta uirtute magis opus sit: quam imbecillitate multorum. Qui autem putat hanc tantam magnitudinem non posse ab uno regi: fallitur: nec enim quanta sit potestas diuinae maiestatis intelligit: si existimat singularem deum qui facere mundum potuit: eundem regere non posse quem fecit. At si concipiat animo quanta sit diuini huius opis immensitas: cum antea nihil esset: tamen uirtute atque consilio dei ex nihilo esse constat. Quod opus nisi ab uno inchoari profectum non potuit: iam intelliget multo facilius ab uno regi quod est ab uno constitutum. Dicat fortasse aliquis: ne fabricari quidem tam immensum opus mundi: nisi a pluribus potuisse: quamlibet multos: quamlibet magnos faciat: quicquid in multis magnitudinis potestatis: uirtutis: maiestatisque posuerit: id totum in unum confero: & in uno esse dico: ut tantum in eo sit istarum rerum: quantum nec excogitari: nec dici potest. Quia in re quoniam & sensu deficimus & uerbis: quia neque tantae intelligentiae lucem peccus humanum: neque explanationem tantarum rerum capit lingua mortalis: id ipsum intelligere nos oportet: ac dicere. Video rursus quid e contrario dici possit: tales esse illos plures: quale nos uolumus unum. At hoc fieri nullo pacto potest: quod singulorum potestas progredi longius non ualebit: occurrentibus sibi potestatibus ceterorum. Necesse est enim ut suos quisque limites aut transgredi nequeat: aut si transgressus fuerit: suis alterum finibus pellat. Non uident qui deos multos esse credunt: fieri posse ut aliqui diuersum uelut: ex qua re disceptatio inter eos & certamen oriatur: sicut Homerus bellantes inter se deos finxit: cum alii Troiam capi uellent: alii repugnarent. Unius igitur arbitrio mundum regi necesse est. Nisi enim singularum partium potestas ad unam prouidentiam referatur: non poterit summa ipsa constare unoquoque curante nihil amplius: quam quod ad eum proprie pertineat. Sicut ne res quidem militaris nisi unum habeat ducem atque rectorem. Quod si in uno exercitu tot fuerit imperatores: quot legiones: quot cohortes: quot cunei: quot halae: primum nec instrui poterit acies: unoquoque periculum recusante: nec regi facile aut temperari: quam suis propriis consiliis utantur omnes: quorum diuersitates plus noceant: quam profint. Sic in hoc rerum naturae imperio nisi unus fuerit: ad quem totius summa cura referatur: uniuersa soluentur: & corruent. Dicere autem multorum arbitrio regi mundum: tale est: quale si quis affirmet in uno corpore multas esse mentes: quoniam multa & uaria sunt ministeria membrorum: ut singulos corporis sensus: singulae mentes tegere credant. Item multi affectus quibus commoueri solemus uel ad iram: uel cupiditatem: uel laetitiam: uel metum: uel ad miserationem: ut in his omnibus toride mentes putent operari. Quod si quis profecto dicat: ne ipsam quidem quae una est habere uideatur:

quod si in uno corpore tantarum rerum gubernationem mens humana possideat: & uniuersis simul intenta est: cur aliquis existimet mundum non posse ab uno regi: a pluribus posse. Quod quia intelligunt isti assertores deorum: ita eos praesente singulis rebus: ac partibus dicunt: ut tamen unus sit rector eximus. Iam ergo ceteri dii non erunt: sed satellites ac ministri: quos ille unus maximus & potens omnium officiis huius praefecerit: ut ipsi eius imperio ac nutibus seruiant: si uniuersi pares non sunt: non igitur dii omnes sunt. Nec enim potest hoc idem esse quod seruit: & quod dominatur. Nam si deus est nomen summam potestatis: incorruptibilis esse debet: perfectus: impassibilis: nulli rei subiectus. ergo dii non sunt: quos parere uni maximo deo necessitas cogit.

Prophetarum asseri testimonis quod unus tantum sit deus.

Cap. iiii.

Ed quia non frustra falluntur hi: qui hoc putant: causam huius erroris paulo post aperiemus. Nunc unitatem diuinam potestatis testimonis comprobemus.

Prophetarum qui fuerunt admodum multi unum deum praedicant: unum loquuntur: quippe qui unius dei spiritu pleni: quae futura essent pari & consona uoce praedixerunt. At enim ueritatis expertes non putant his esse credendum: illas enim non diuinas sed humanas uoces fuisse aiunt: uidelicet quae de uno deo praediconum faciunt: aut insani aut mendaces fuerunt. Atque impleta esse in plerisque quotidie illorum uaticinia uidemus: & in una sententia congruens diuinatione docet non fuisse furiosos. Quis enim mentis emotus: non modo futura praediconere: sed etiam cohaerentia loqui possit. Nunc ergo fallaces erant qui talia loquebantur: quod ab his tam longe alienum fuit: quam ratio fallendi: cum ceteros ab omni fraude cohiberet. Idcirco enim a deo mittebantur: ut & praedicones essent maiestatis eius: & correctores praediconum humanarum. Praeterea uoluntas fingendi ac mentiendi eorum est: qui opes appetunt: lucra desiderant: quae res procul dubio ab illis sanctis uiris absunt. Ita enim delegato sibi officio functi sunt: ut derelictis omnibus ad tutelam uitae necessariis: non modo in futurum: sed in diem quidem laborarent contenti ex temporali cibo quem deus subministrasset: & hi non modo quae sum uillum habuerunt: sed etiam cruciatus atque mortem. Amara sunt enim uitiosis ac male uiuentibus praediconum iustitiae. Itaque hi quorum peccata arguebantur: & prohibebantur: excruciatos eos acerbissime necauerunt. Ergo a quibus absuit studium lucri: absuit etiam uoluntas & causa fallendi. quid quod aliqui eorum principes aut etiam reges fuerunt: in quos cadere non posset suspicio cupiditatis ac fraudis: & tamen praediconum dei singularis eadem: quae ceteri diuinatione fecerunt.

De testimoniis poetarum.

Cap. v.

Ed omittamus sane testimonia prophetarum: ne minus idonea praediconum uideatur esse: de quibus his omnino non creditur. Veniamus ad auctores: & eos ipsos ad ueritatem probandam testes citemus: quibus contra nos uti solent: poetas dico ac philosophos: ex his unum deum praediconum necesse est: non quod illi habuerit cognitam ueritatem: sed quod ueritatis ipsius tanta uis est: ut nemo possit esse tam caecus: quam non uideat ingerentem se oculis diuinam claritatem. Poetae igitur quos deos carminibus ornauerunt: & eorum res gestas amplius cauerunt summis laudibus: sapientissime tamen confitentur spiritu uel mente una contineri: regibusque omnia. Orpheus quod est uetustissimus poetarum: & aequalis ipsorum deorum: siquidem tradit inter argonautas cum Tyndaridis & Hercule nauigasse: deum uerum & magnam protogenon. i. primo genitum appellat: quod ante ipsum nihil sit genitum: sed ab ipso sint cuncta generata. Eundem etiam φαίνετα. i. apparentem noiat: quoniam cum adhuc nihil esset: primus ex infinito apparuit & extiterit: cuius originem atque naturam quae concipere animo non poterat: ex aetere immenso natum esse dixit πρωτογονός φαίνετα. i. primo genitum.

epio genitus Pheaton lōgo aere natus. Aliud. n. amplius qd' diceret: nō hēbat. Hūc ait esse oīum deoz parentem: quoz causa cœlum condiderit: liberisq; p̄spexerit: ut haberent habitaculum sedemq; cōem: *ἐκ τῆς ἐν ἀρχῇ τοῦ κόσμου ἀφ' ἧς ἐγένετο τὸ πᾶν*. cōdidit immortalibus domum incorruptibilem. Natura igit' & ratione ducēte intellexit esse pręstantissimam potentiam cœli ac terrę conditricem. Non poterant. n. Iouem dicere esse principem rez: qui erat saturno genitus: neq; saturnum ipsum qui cœlo natus ferebat. Cœlum aut' tanq' deum primum constituere nō audebat: quod uidebat esse elementū mundi: quod ipsum eguerit auctore. Hęc cum ratio p̄duxit ad illum deum primogenitum: cui assignat & tribuit principatum. Homerus nihil nobis dare potuit: qd' pertineat ad ueritatem: q' humana potius q' diuina cōscripsit. Potuit Hesiodus: qui deorum generationem unius libri opere cōplexus est: sed tamen nihil dedit: non a deo conditore sumens exordium: sed a Chao: quod est rudis inordinatęq; materię confusa congeries: cum explanare ante debuerit chaos ipsum: unde: quando: quō esse aut cōstare cepisset. Nimirum sicut ab aliquo artifice: disposita: ordinata effecta sunt omnia: sic ipsa materiam fictam esse ab aliquo necesse est. Quis igitur hanc nisi dominus fecerit: cuius potestati subiacēt omnia. Sed refugit hoc ille dum horret icognitā ueritatem. Nō enim musar; instinctu sicut uideri uolebat: in Helicone carmen illud effudit: sed meditatatus uenerat & paratus. Nostroz; primus Maro nō lōge fuit a ueritate: cuius de summo deo: quem spiritum ac mentem nominauit: hęc uerba sunt

Principio cœlum ac treras: camposq; liquentes:

Lucētemq; globum lunę: titaniaq; astra: Spiritus intus alit: totamq; infusa per artus Mens agitat molem: & magno se corpore miscet. Ac nequis forte ignoret: quis nā eēt ille spiritus: q' tantū haberet p̄tātis: declarauit alio loco dicens: Deum nāq; ire p̄ oēs Terrasq; tractusq; maris: cœlūq; p̄fundū. Hic pecudes: armēta: uiros: genus oē ferar; Quenq; sibi tenuis nascentem accrescere uitas. Ouidius quoq; in principio præclari operis sine ulla nominis dissimulatione: a deo quem fabricatorem mundi: quem rerum opificem uocat: mundum fatetur instructum. Quod si uel Orpheus: uel hi nostri quę natura ducente senserunt: in p̄petuum defendissent: eandem quam nos sequimur doctrinam: comprehensa ueritate tenuissent. Sed hęc tenus de poetis: ad philosophos ueniamus: quoz; grauior est auctoritas: certiusq; iudiciū: quia non rebus cōmenticiis: sed inuestigandę ueritati studuisse credunt'. Thales Milesius: q' unus e numero septem sapientū fuit: q' primus oīum quęsisse de cāis naturalibus tradit: aquam esse dixit: a qua nata sunt oīa. Deum aut' esse mentem: quę ex aqua cuncta formauerit. Ita materiam oīum rez; posuit in humore: principium cām; nascendi posuit in deo. Pythagoras ita diffiniuit qd' esset deus: animus qui per uniuersas mūdi p̄tes oēm; naturam cōmeans atq; diffusus: ex quo oīa quę nascunt' aīalia uitā capiūt. Anaxagoras deū esse dixit infinitā mentem: quę p̄ se ipsam moueat. Antisthenes multos qdem esse populares deos: unū tamen naturalē: summę totius artificem. Cleātes & Anaximenes æthera dicunt esse summum deum: cui opinioni poeta noster assensit.

Tū pater oipotens fœcūdis hymbribus æther Cōiugis in gremiū lata descēdit: & oēs Magnus alit: magno p̄mixtus corpore fetus. Chrylippus naturalem uim diuina rōne præditā: interdū diuinam necessitatem deū prædicat. Itē Zenon diuinā: naturalemq; legem. Hor; n. oīum sententia quis sit incerta: eodē tamen spectat: ut p̄uidentia unam esse consentiāt: siue. n. natura: siue. æther: siue ratio: siue mens: siue fatalis necessitas: siue diuina lex: siue qd' aliud dixeris: idem est quod a nobis dicit' deus. Nec obstat appella-

tionum diuersitas cū ipsa significatione ad unū oīa reuoluant'. Aristoteles quis ipse se eum dissideat: ac repugnātia sibi & dicat & sentiat: in summū tamen unā mentem mūdo præesse testat'. Plato qui oīum sapientissimus iudicat': monarchiā plene apteq; defendit: nec æthera: aut rōnem: aut naturā: sed ut est: deum noiāt: ab eo mundū hunc p̄fectum atq; mirabilem esse fabricatū. Quem Cicero secutus atq; imitatus i plurimis deum confiteat': ac supremū uocat in his libris: quos de legibus scripsit: ab eoq; regi mundum argumentatur: cum disputat de natura deoz; hoc mō. Nihil est præsentatius deo ab eo igit' mundū regi necesse est. Nulli igit' est naturę obediēs aut subiectus deus: oēm ergo regit ipse naturā. Quid aut' sit deus in cōsolatione difinit. Nec uero deus ipse q' intelligitur a nobis: alio mō intelligi pōt: nisi mens soluta quadā & libera segregata ab oī cōcertatione mortali: oīa sentiens: & oīa mouens. Amæus quoq; Seneca q' ex romanis uel acerrimus stoicus fuit: q'sape suum deum merita laude p̄sequit'. Nam cū de in matura morte disereret: nō intelligis inq' auctoritatē ac maiestātē iudicis tui: rectoris orbis terrar;: cœliq; & deoz; oīum deū a quo ista numina quę singula adoramus & colimus: suspēsa sunt. Itē in exhortatōibus: Hic cū prima fundamēta molis pulcherrimę iaceret: & hoc ordiret': quo neq; maius qcq' nouit natura: nec melius: ut oīa sub ducibus suis irēt: quis ipse p̄ totū se corpus intenderat: tamen ministros regni sui deos genuit. Et q' multa alia de deo nr̄is similia locutus est: quę nunc differo: q' aliis locis opportuni ora sunt. Nunc satis est demonstrare summo igenio uiros attigisse: ueritatē ac pene tenuisse: nisi eos retrorsū infucata prauis opiniōibus cōsuetudo rapuisset: q' & deos alios cētinu opinabant'. Et ea quę in usum hoīs deus fecit: tanq' prædita eēt: p̄ diis hēnda & colenda credebantur.

De testimoniis prophetarum & philosophorum:

& de testimoniis Cottę pontificis Trismegisti: & de decem Sibyllis. Cap. vi.

Vnc ad diuina testimonia trāscamus: sed prius unū p̄terā: qd' est simile diuino & ob nimia uetustatem: & q' is quem noiabo: ex hoibus inter deos relatus est. Apud Ciceronē. C. cotta pōtifex disputans cōtra stoicos de religionibus & de uarietate opinionū: quę solēt esse de diis: ut more academicoz; oīa faceret incerta: quę fuisse Mercurios ait: & enumeratis p̄ ordinē quattuor: q̄ntum fuisse eū: a quo Argus ocisus sit: ob eamq; cām in Aegyptū p̄fugisse: atq; ægyptiis leges ac l̄ras tradidisse. Hūc ægyptii πνὸν ὕνα appellāt: a quo apud eos primus anni sui mēsis. i. september nomē accepit. Idē condidit oppidū: quod ēt nunc gręcē uocat Mercurii ciuitas: & Phacmæta seruāt & colūt eum religiose. Qui tacti hō fuerit antiquissimus: tamen & instructissimus oī genere doctrinę: adeo ut ei multar; rez; & artū sciētia Trismegisto cognomē imponeret. Hic scripsit libros & quidē multos: ad cognitionē diuinar; rerū p̄tinentes: in quibus maiestātē summi ac singularis dei ascribit: hisdemq; noibus appellat: quibus nos deū & p̄rem: ac nequis nomen eius requireret: *ἀπὸν γμὸν* esse dixit: eo q' noīs p̄prietate non egeat: ob ipsam. s. unitatē: ipsius hęc uerba sunt: *ὁ θεὸς ὅς ἐστι ὄνομα τὸ οὐ πρὸς θεὸν τὸ ἐστὶν ὄνομα ὅς ἐστι ὄνομα ὅς ἐστι ὄνομα*. id est. Deus autem unus: unus autem noīe nō eget: est. n. qui est sine noīe. Dico igit' nomē non est: quia solus est: nec opus est p̄prio uocabulo: nisi cū discrimē exigat multitudo: ut unāquanq; p̄sonā sua nota: & appellatione designes. Deo autem quia semper unus est: proprium nomē est deus. Superest de responsis: carminibusque sacris testimonia: quę sunt multo certiora proferre. Nam fortasse hi: contra quos agimus: nec poetis putant esse credendum: tanquam uaria fingentibus: nec philosophis: qui errare potuerūt: quia & hi homines fuerunt. M. Varro: quo nemo unq' doctior: ne apud gręcos quidem neq; apud latinos uixit: in

libris reꝝ diuinis: quos ad C. Caesarem scripsit pontificem maximum: cum de quindecim uiris loqueret: sibyllinos libros ait non fuisse unius Sibyllae: sed appellari uno nomine sibyllinos: q̄ omnes feminae uates: Sibyllae sunt a ueteribus nuncupatae: uel ab unius Delphidis nomine: uel a consiliis deorum denunciandis. σίους enim deos non θίους & consilium non βούλιον sed βουλιόν appellabat aolico genere sermonis. Itaq; Sibyllam dictam esse quasi θεόβουλην. Caeterae Sibyllas decem numero fuisse: easq; omnes enumeravi sub auctoribus: qui de singulis scriptitarunt. Primam fuisse de Persis: cuius mentionem fecerit Nicanor: qui res gestas Alexandri Macedonis scripsit. Secundam Libycam: cuius meminit Euripides in Lamiae prologo. Tertiam Delphicam: de qua Chrysippus loquitur in eo libro: quem de diuinatione composuit. Quartam Cumaeam in Italia: quam Neuius in libris belli punici: Piso in annalibus nominat. Quintam Erythraeam: quam Apollodorus Erythraeus affirmat suam fuisse ciuem. Eamq; grauis Ilium petentibus uaticinatam & perituram esse Troiam: & Homerum mendacia scripturae. Sextam Samiam: de qua scripsit Eratosthenes in antiquis annalibus Samiorum: reperisse scriptum Septimam Cumanam nomine Amaltheam: quae ab aliis Demophile Herophile nomine naturaeamq; nouem libros attulisse ad regem Tarquinium Priscum: ac pro eis trecentos philippeos postulasse: regemq; aspernatum praecii magnitudinem & mulieris insaniam illam in conspectu regis tres combussisse: ac pro reliquis idem praecium postulasse. Tarquinium multo magis mulierem insanire putasse. Quae denuo tribus aliis exultis: cum in eodem precio perseveraret: motum esse regem: ac residuos trecentis aureis emisse: quorum postea numerus sic auctus: capitolio resecto q̄ ex omnibus ciuitatibus & italicis & graecis & praecipue erythraeis coacti allatiq; sunt Romam: cuiuscunq; Sibyllae nomine fuerunt. Octauam Helleponticam in agro troiano nata uico Marineisio circa oppidum Girgithium: quam scribit Heraclides ponticus solonis & Cyri fuisse temporibus. Nonam Phrygiam: quae uaticinata sit Ancirae: Decimam Tiburtem nomine Albumeam: quae Tiburi colitur ut dea iuxta ripas amnis Anienis: cuius in gurgite simulachrum eius inuentum esse dicitur tenens in manu librum. Haec omnium sibyllarum carmina & feruntur & habentur praeterquam Cumae: cuius libri a Romanis occultantur: nec eos nisi a quindecim uiris inspicere fas est. Et sunt singulae singuli libri: quia sibyllae nomine inscribuntur: unus esse creduntur: suntq; confusi: nec discerni ac suum cuiq; assignari potest praeter erythraeam: quae & nomen suum carmini uerum inscriuit: & erythraeam se noiat ubi praelocuta est: cum esset orta Babilonia: sed & nos confuse sibyllam dicemus: sic ubi testimoniis earum fuerit abutendum. Oes igitur haec sibyllae unum deum praedicant: maxime tamen erythraea: quae celebrior inter caeteras ac nobilior habetur. siquidem Fenestella diligentissimus scriptor de .xv. uiris dicens ait: Restituito capitolio rettulisse ad se C. Curionem comitem ut legati Erythras mitterent: quae carmina sibyllae conq̄sita Romam deportarent. Itaq; missos esse P. Gabinium M. Octatiliu L. Valeriu: quae descriptos a priuatis uersus circa mille Romam deportarunt id supra ostendimus dixisse Varronem. In his ergo uersibus quos legati Romam attulerunt de uno deo haec sunt testimonia: εἷς θεός ὅς μόνος ἐστὶν ὁ δὴ πᾶν ἐπέτελλε γένεσθαι τὸν κόσμον. i. unus deus qui solus principat: isq; amplissimus increatus. Hunc esse solum deum summum qui caelum fecerit: luminibusq; distinxerit: ἀλλὰ θεός μόνος εἷς πᾶν ἡπερτάτος ὅς πέποικέν ουράνον ἡλίον τέρας τέρᾶς ἡδὲ οὐρανὸν κάρποφορον γὰρ ἰόντες καὶ ὑδάτος οὐδὲ μᾶτα πόντον. i. sed deus solus unus eminentissimus: qui fecit caelum: solemq; & stellas: lunamq; fructiferam terram & aqua tumores potum. Qui: quo solus sit aedificator mundi & artifex reꝝ: uel quae in eo sunt solum coli oportere testatur: ὅντων τὸν μόνον

μόνον ὄντα ὅς ἐβέσθη ἡ γῆ τὸν κόσμον ὅς μόνος εἷς αἰὼνὰ ἐξ αἰῶνος ἐν Χέν. i. ipsum qui solus est: colite principem mundi: qui solus est in saeculo atq; a saeculo factus. Item alia Sibylla quae cum est cum perferre se ad homines dei uocem diceret: sic ait: μόνος γὰρ εἰμι θεός καὶ ὄνκῃς τι θεός ἄλλος: id est solus enim deus sum: & non est alius. Exequerer nunc testimonia caeterarum nisi & haec sufficeret: & illa opportunioribus locis reseruarem. Sed cum defendamus causam ueritatis apud eos qui aberrantes a ueritate falsis religionibus seruiunt: quod genus probationis aduersus eos magis adhibere debemus: quam ut eos deorum suorum testimoniis reuincamus.

Ca. vii.

De testimonio Apollinis & deorum.

Pollo enim quem praeter caeteros diuinum maximeq; fatidicum existimant: Colophonae respondens quod Delphis credo emigrauerat amicitate ductus Asia: quaerenti cuidam quis esset: aut quid esset omnino deus: respondit uiginti & unum uersibus: quorum hoc principium est: ἀντόφνης ἀδιάκτος ἀμνηστὸς τιμωρ ἄδικτος ὄντος μὲν ἀλόγῳ Χερσίμῳ ἐμπρός αἰῶν τόντι θεός μικρὸν ἀεθίου μέρις ἀγγέλοις ἡμῖς: id est. Ex se ortus indoctus sine matre inexpuabile nomen: nec uerbo capiendum: in igne habitans modica autem dei portio angeli nos. Nunquid potes suspicari de Ioue esse dictum quare matrem habuit & nomen. Quid quod Mercurius ille ter maximus: cuius supra mentionem feci non modo sine matre: ut Apollo: sed sine patre quoq; appellat deum: quae origo illi non sit aliunde: nec enim potest ab ullo generari: qui ipse uniuersa generauit: satis ut opinor & argumentis docuit: & testibus confirmari: quod per se satis clarum est. Vnum esse regem mundi: unum patrem: unum deum. Sed fortasse quaerit aliquis a nobis idem: quae illud quod apud Ciceronem quaerit Hortensius: Si deus unus est: quae esse beata solitudo queat tanquam nos qui unum esse dicimus desertum ac solitariu dicamus. Habet enim ministros: quos uocamus nuncios. Et est illud uerum quod dixisse in exhortationibus Senecam supra rettuli: genuisse regni sui ministros deum. Verum hi neque dii sunt: neque deos se uocari aut coli uolunt: quippe qui nihil praeter iussum ac uoluntatem dei faciant. Nec tamen illi sunt qui uulgo coluntur: quorum & exiguus & certus est numerus. Quod si cultores deorum ipsos eos se colere putant: quos summi dei ministros appellamus: nihil est quod nobis faciant inuidiam: quae unum dicamus: multos negemus. Si eos multitudo delectat: non duo decim dicimus: aut trecentos sexaginta quinque: ut Orpheus: sed innumerabiles esse arguimus eorum errores: qui tam paucos putant. Sciat tamen quo nomine appellari debet Apollini suo: qui eodem illo responso: ut Ioui principatum: sic etiam caeteris diis abstulit nomen. Tertius enim uersus ostendit dei ministros: non deos: sed reꝝ ministros appellari oportere. De se quidem ille mentitus: qui cum sit e numero daemonum angelis se dei aggregauit: dum denique in aliis responsis daemone se esse confessus est. Nam cum interrogaretur quo sibi supplicari uellet: ita respondit: πῶν ὅφῃ πάντῳ διακτέ ὅς μολὸς ὄφκλυ θι δαίμων: id est oia sapiens: oia doctus: qui pro multa uersis exaudi daemone. Item rursus cum preces in Apolline siminthium rogatus exprimeret: ab hoc uersu exorsus est: ὁ μόνος ἐν κόσμῳ φάεσ ὄλε καὶ σὸφῃ δαίμων: id est coaptatio mundi & oio lucide: & sapiens daemone. Quid ergo superest nisi ut sua confessione uerberibus ueni dei ac poenae subiacet sempiternae. Nam in alio responso ita dixit: δαίμονες οἱ φοιτῶσι περὶ χτὸν ἀκαὶ περὶ πόντον ἀκάματοι δαίμονες οἱ φοιτῶσι περὶ χτὸν ἀκα. i. daemones qui peragunt circa terram & circa pontum indefessi: domant uerberibus dei. De utrisq; generibus inuoluntariis

bro differemus. Interim nobis sat est q̄ dum se honorare uult: & in cœlo collocare: confessus est id: quod res se habet: quomodo sint appellandi qui deo semper assistunt. Retrahant ergo se homines ab erroribus & abiectis religionibus prauis: parentem suum: dominumq; cognoscant: cuius nec uirtus existimari potest: nec magnitudo p̄spici: nec principium comprehendere: cum ad illum mentis humanæ intentio & acumen & memoria prouenerit: quæ subactis & cōsumatis omnibus uis substitit. Hæret: deficit: nec est aliquid ulterius quo progredi possit: uerum quia fieri non potest: quin id quod sit: aliquando esse cœperit: consequens est: ut quoniam nihil ante illum fuit: ipse ante omnia ex seipso sit procreatus: ideoq; ab Apollie ἀπόλλωνος id est ex se ortus. A Sibylla ἀντιόχου id est ex se genitus: & ἀντιόχου id est igenitus: & ἀπόλλωνος id est infectus nominatur. quod Seneca homo acutus in exortationibus uidit. Nos inquit aliunde p̄de mus. Itaq; ad aliquem respicimus: cui quod est optimum in nobis: debeamus. Alius nos edidit: alius nos instruxit: deus ipse se fecit.

De cæcitate eorum qui plures deos opinantur: & unde hic error hūit originē: & q̄ corpus deo non est necessarium: nec propagatio liberorum. Ca. viii.

Is igitur tot & tantis testibus comprobatur unius dei potestate ac prouidentia mundum gubernari: cuius uim maiestatemque tantam esse dicit in Timæo Plato: ut eā neque mente concipere: neque uerbis enarrare q̄q̄ possit ob nimiam & iextimabilem potestatem. Dubitet ergo aliquis an quicq̄ difficile aut impossibile sit deo: qui tanta t̄que mirifica opera prouidentia excogitauit: uirtute constituit: ratione perfecit: nunc autem spiritu sustentet: potestate moderetur: inexcogitabilis: ineffabilis: & nulli alii satis notus q̄ sibi. Vnde mihi de tanta maiestate sæpius cogitanti qui deos colunt interdum uideri solent tam cæci: tam incogitabiles: tam excordes: tam non multū a mutis animalibus differentes: qui credant eos: qui geniti sunt maris ac fœminæ coitu aliquid maiestatis diuinæq; uirtutis habere potuisse: cum Sibylla Erythræa dicat: οὐδὲν ἀνθρώπων ἐκ μητρὸς καὶ πατρὸς τῶν θεῶν τέτυκται: id est nō potest ex uiri femoribus & uulua deus formatus esse. Quod si est uerum sicuti est: apparet Herculem: Apollinem: Liberum: Mercurium: Iouemq; ipsam cum cæteris homines fuisse: quando sunt ex duobus sexibus nati. Quid est autem tam remotum a deo: q̄ id opus: quod ipse ad propagandam sobolem mortalibus tribuit: & q̄ sine substātia corporeali nullum potest esse? Dii ergo si sunt immortales: æterni: quid opus est altero sexu: nimirum ut generentur. ipsa progenie quid opus est: cum successione non egeat: qui futuri sunt semper. Nam profecto in hominibus cæterisq; animantibus diuersitas sexus & coitio & generatio nullam habet aliam rationem: nisi ut omnia genera uiuentium: quoniam sunt conditione mortalitatis obitura: mutua possint successiōe seruari. Deo autem qui est sempiternus: neq; alter sexus neq; successio necessaria est. Dicit aliquis ut habeat ministros: uel in quos ipse possit dominari. Quid ergo opus ē sexu fœmineo: cum deus qui est omnipotens: ut uocatur: sine usu & opera fœminæ possit filios procreare? Nam si quibusdam minutis animalibus id præstitit: ut sibi e solis natos & suauibus herbis odore legant: cur existimet aliquis ipsum deum nisi ex permixtiōe sexus alterius non posse generare? Illos igitur quos imperiti & insipientes tanquam deos & nuncupant & adorant: nemo est tam inconsideratus: qui nō intelligat fuisse mortales. Quomodo ergo inquit aliq; dii crediti sunt? Nimis: quia reges maximi ac potentissimi fuerunt: ob merita suarum uirtutum aut munerum aut artium reperta: cū cari fuissent hiis q̄bus imperitauerant: in memoriā sunt consecrati. quod si q̄s dubitet:

res eorum gestas & facta cōsideret: quæ uniuersa tam poeta q̄ historici ueteres p̄diderunt De Hercule & gestis eius: atq; ortu eius ex Ioue & Alcmena: & morte eius. Ca. ix.

Ercules qui ob uirtutem clarissimus & quasi Africanus inter deos habet: non hinc orbem terræ: quæ pagrasse ac purgasse narrat: stupris: libidinibus: adulteris inquinauit? Nec mirum cum esset adulterio genitus Alcmenæ. Quid tandem potuit in eo esse diuini: qui suis ipse uitiis mancipatus: & mares & fœminas cōtra omnes leges infamia: dedecore: flagitio affecit? Sed ne illa quidem quæ magna & mirabilia gessit: talia iudicanda sunt: ut uirtutibus diuinis tribuenda uideantur. Quid enim tam magnificum si leonem aprumq; supauit: si aues sagittis deiecit: si regium stabulum egressit: si uirginem uicit: cingulumq; detraxit: si equos feroces cum domino interemit? Opera sunt ista fortis uiri: hominis tamen. Illa enim quæ uicit: fragilia & mortalia fuerunt. Nulla est enim (quod ait orator) tanta uis: quæ nō ferro aut uiribus debilitari frangiq; possit. At aium uincere: iracundiam cohibere: fortissimi est: quæ ille nec fecit unq; nec potuit. Hæc qui faciat: non modo ego eum summis uiris cōparo: sed simillimū deo iudico. Vellem adiecisset de libidine: luxuria: cupiditate: insolentia: ut uirtutē eius impleret: quem similem deo iudicabat. Non enim fortior iudicandus est qui leonem: q̄ qui uiolētiam & in seipso inclusam feram superat iracundiam: aut qui rapacissimas uolucres deicit: q̄ qui cupiditates auidissimas coercet. Atqui Amazonem bellatricem: aut qui simum de stabulo: q̄ qui uitia de corde suo egerit: quæ magis sunt perniciofa: quia domestica & ppria mala sunt: q̄ illa quæ uitari poterāt & caueri. Ex quo fit: ut ille solus uir fortis debeat iudicari: qui temperans & moderatus est & iustus. Quod si cogitet aliquis quæ sint dei opera: iam hæc quæ mirantur homines ineptissimi: ridicula iudicabit. Illa enim non diuinis uirtutibus: quas ignorant: sed infirmitate suarū uirium metiuntur: nam illud quidem nemo negauit. Herculem non tantum Euristheo seruisse regi: quod aliquatenus honestum uideri potest: sed impudicæ mulieri Omphalæ: quæ illū uestibus suis indutum sedere ad pedes suos iubebat pensa faciētem: detestabilis turpitudine: sed tanti erat uoluptas. Quid tu inquiet aliquis? Poetis ne credendum putas? Quid ni putem? Non enim ista Lucillius narrat aut Lucianus: qui diis & hominibus non pepercit: sed potissimum qui deorū laudes canebat. Ergo quibus credemus: si fidē laudantibus non habemus? Qui hos mētiri putat: proferat alios quibus credamus auctores: qui nos doceāt q̄ sint isti dii. Quomodo? unde orti? Quæ sit uis eorū? Qui numerus? Quæ p̄as? Quid in his admirabile? Quid cultu dignū? Quod deniq; certius utriusq; misteriū: nullus dabit. Credamus igitur istis: qui non ut reprehenderent sunt locuti: sed ut prædicarēt. Nauigauit ergo cum argonautis: expugnauitq; Troiam iratus Laomedōti ob negatam sibi pro filiæ salute mercedem. Vnde quo tempore fuerit: apparet. Idem furore atq; insania pcitus: uxorem suam cum liberis interemit: hunc homines deum putant. Sed Philoctetes eius hæres non putauit: qui facem supposuit arsiuro qui arctus suos & neruos cremari ac diffuere uidit. Qui ossa eius ac cineres i Oetheo monte sepeliuit: quo munere sagittas eius accipit.

De Aesculapio: Apolline: Neptūno: ac Marte & Castore: Polluce atq; Mercurio. C. x.

Aesculapius & ipse nō sine flagitio Apollinis natus: quid fecit aliud diuinis honoribus dignū: nisi q̄ sanauit Hyppolitum? Mortē sane habuit clariore: q̄ a deo meruit fulminari. Hunc Tarquitiū de illustribus uiris differens: ait incertis parentibus natum expositum & a uenatoribus inuentum: canino lacte nutritū Chironi traditum didicisse medicinam: fuisse autem Messenium: sed Epidauri moratum.

Tullius etiā Cynofuris ait sepultū. Quid Apollo pater eius: nōne ob amorē quo flagra-
bat turpissime gregē pāuit alienū: & muros Laomedōti extruxit: cū Neptūno mercede
conductus: quā illi negari potuit impune: ab eoq; rex p̄fidus qcquid cū diis pepigisset
didicit abnegare: Idē formosum puerū & dū amat uiolauit: & dū ludit occidit. Homici-
da Mars: & p̄ gratiā cædis crimine ab Atheniēlibus liberatus: ne uideret̄ nimis ferus &
inanis: adulteriū cum Venere cōmisit. Castor & Pollux dū alienas sp̄sas rapiunt: eē ge-
mini deserūt. Nā liuore iuriæ cōcitatus Idas alterū gladio trāsuerberauit: & eosdē poe-
tæ alternis uiuere: alternis mori narrāt: ut iā sint nō deorū tantū: sed oīum mortalium mi-
ferrimi: qbus semel mori nō licet. Hos tamē Homerus ambos simpliciter: nō (ut poetæ
solent) mortuos esse testat̄. Nā cum faceret in muris asidentē Priamo Helenā cūctos
Græciæ principes recognoscere: solos autē se fratres req̄rere: subiecit orationi huiusmōi
uerſum: Hæc ait: ast illos retinebat terra sepultos. Fur ac nebulo Mercurius quid ad fa-
mam sui reliquit: nisi memoriā fraudum suarum: Cælo dignus quia palæstram docuit
& Iyram primus inuenit. Liberum patrē in senatu deorū summæ auctoritatis: primæq;
esse sententiæ necesse est: q̄a præter Iouem solus oīum triūphauit: exercitū duxit: Indos
debellauit: sed inuictus ille impator iclytus maximus ob amorē ac libidinē turpissime
uictus est. Delatus. n. Cretā cum semiuero comitatu nactus est impudicā mulierē in lit-
tore ac fiducia uictoriæ iclytæ uir esse uoluit: ne nimīū molis esse uideret̄: atq; illam pa-
tris p̄ditricē: fratris interemptricē: ab alio relicta & repudiata: in cōiugiū sibi uēdicauit
& liberā fecit: & cū ea pariter ascēdit in cælū. Quid oīum horū pater Iuppiter q̄ in solē
ni precatione optimus maximus nominat̄. Nonne a prima sua pueritia impius ac pe-
ne paricida deprehēditur: Cum patrē regno expulit ac fugauit: non expectauit mortē
decrepiti senis cupiditate regnandi. Et cum paternū soliū per uim: per arma cōpisset:
bello est a Titanibus p̄secutus: qd̄ humano generi principiū fuit malorū: qbus uictis &
pace in p̄petuum cōparata: reliquam sibi uitā in stupris adulteriisq; cōsumpsit. Omitto
uirgines quas iminuit: id enim iudicari solet tolerabile. Amphitryonē ac Tyndarū præ-
terire nō possum: quorū domos dedecore atq; infamia plenissimas reddidit. Illam uero
summæ impietatis ac sceleris: q̄ regium puerū rapuit ad stuprum. Parum enim uideba-
tur: si in expugnanda scemina: pu dicitia: maculosus ac turpis eēt: nisi etiam sexui suo
iniuriā faceret: hoc est uerū adulterium: quod fit cōtra naturam: hæc q̄ fecit uiderimus
an maximus: certe optimus nō est: quod nomen a corruptoribus: ab adulteris: ab incæ-
stis abest: nisi forte nos erramus: homines qui talia facientes sceleratos uocamus ac p̄di-
tos: omnibusq; p̄cenis dignissimos iudicamus. Stultus autem. M. Tullius qui. C. Verri
adulteria obiecit. Eadem enim Iuppiter quem colebat: admisit. Qui. P. Clodio sororis
incæstum. At illi optimo maximo eadem fuit & soror & coniunx.

De ipsius Iouis parentibus: & ortu: & uita eius flagitiosissima: morte & sepultura: &
opificio poetarum.

Ca. xi.

Vis est igit̄ tam excors: qui hunc in cælo regnare putet: q̄ ne in terra quidē de-
buit. Non infulse qdam poeta triūphum Cupidinis scripsit: quo in libro non
mō potentissimū deorū Cupidinē: sed et̄ uictorem facit. Enumeratis. n. amori-
bus singulorū quibus in potestatem Cupidinis ditionēq; uenissent: instruit pompam in
qua Iuppiter cum cæteris diis ante curū triūphantis ducit̄ cathenatus. Eleganter id q̄
dem dicit̄ a poeta figuratum: sed tamē non multū distat a uero. Qui enim uirtutis est
exp̄s: qui cupiditatibus ac libidinibus malis uincit̄: nō Cupidini (ut ille finxit) sed mor-
ti subiectus est sempiternæ. Sed omittere de moribus dicere: rem cōsideremus: ut in

telligant homines in quibus miseri uersentur erroribus. Regnare in cælo iouem uulgus
existimat: id doctis pariter & indoctis persuasum est. Quod & religio ipsa & precati-
ones & hymni & delubra & simulacra demonstrant. Eundem tamen saturno & Rhe-
genitum confitentur. Quomodo potest deus uideri: aut ut ait poeta hominū rerumq;
repertor: ante cuius ortum infinita hominum milia fuerūt: Eorum scilicet qui saturno
regnante uixerunt: ac priores luce q̄ iuppiter sunt potiti. Video alium deum regem fu-
isse primis temporibus: alium consequentibus. Potest ergo fieri: ut alius sit postea futu-
rus. Si enim regnum prius mutatum est: cur desperemus & posterius posse mutari: ni-
si forte saturnus generare potuit fortiores: iuppiter non potest. Atq; diuinum imperiū
aut semper imutabile est: aut si est mutabile: quod fieri non potest: semper utiq; mutabi-
le est. Potest enim inppiter regnū amittere: sicut & pater eius amisit. Ita plane: nam cū
idem neq; uirginibus neq; maritatis unq; pepercisset: abstinuit se tamen una Thetide:
quod resp̄sum fuit maiorem patre suo futurum quisquis ex illa natus esset. Et primū
in eo prudentia non dei: cui nisi Themis futura dixisset: ipse nesciret. Si autem diuinus
nō fuit: ne deus quidem fuit: unde ipsa diuinitas nominatur: ut ab homine humanitas.
Deinde conscientia imbecillitatis: qui timuit utiq; maiorem: quod qui facit: scit utiq; p̄-
fecto non esse se maximum: quando quidem potest aliquid maius existere. Idem p̄ sty-
giam paludem sanctissime iurat: Vna superstitio superis quæ reddita diuis: quæ est ista
superstitio: aut a quo reddita est: Ergo aliqua potestas maxima est: quæ peierantes de-
os puniat: quæ tanta formido est paludis infernæ: si sunt immortales: quid metuunt eam
quam uisuri non sunt: nisi quos mori necesse est: Quid igitur homines oculos suos in
cælum tollunt: quid superos deierant: cum ipsi superbi ad inferos deuoluantur: ibiq;
habeant quod uenerentur & adorent. Illud uero quale est esse fata: quibus dii omnes &
ipse iuppiter pareat: si parcarum tanta uis est: ut plus possint q̄ cælestes uniuersi: quāq;
ipse rector ac deus: cur non ille potius regnare dicatur: quæq; legibus a statutis parere
omnes deos necessitas cogit: Nunc cui dubium est quin is: qui alicui rei obsequit̄: ma-
ximus non sit. nam si sit: nō accipiat fata sed faciat. Nunc ad illud quod omiseram: re-
deo. In una itaq; sola fuit cōtinentior: cum eam deperiret: & nō uirtute aliqua sed metu-
successoris. Quæ fortitudo utiq; eius est qui sit mortalis & ibecillis: & nihil quippe q̄
potuit: & tūc cum nasceretur extingui: sicut frater eius ante genitus extinctus est: qui si
uiuere potuisset: nunq; minori concessisset imperiū. Ipse autem furto seruatus: furtimq;
nutritus: ξένορ siue ξένον appellatus est: nō ut isti putāt feruore cælestis ignis: uel q̄ uitæ
sit dator: uel q̄ animantibus ispirat animas: quæ uirtus solius dei est: quam enim possit
inspirare animam: qui ipse accepit aliūde: Sed q̄ primus ex liberis Saturni maribus ui-
xerit. Potuerunt igitur homines alium deum habere rectorem: si saturnus non fuisset
ab uxore delusus. At enim poetæ ista finxerunt. Errat quisquis hoc putat: illi enī de ho-
minibus loquebant̄: sed ut eos ornarent: quorū memoria laudibus celebrabāt: deos eē
dixerunt. Itaq; illa potius ficta sunt: quæ tanq; de diis nō illa quæ tanq; de hominibus lo-
cuti sunt: quod clarum fiet exemplo quod iferemus. Danaen uiolaturus iuppiter au-
reos nummos largiter in sinu eius infudit. Hæc stupri merces fuit. At poetæ: q̄ quasi de
deo loquebant̄: ne auctoritatē creditæ maiestatis infringerēt: finxerūt ipsum in aureo
hymbre delapsū: eadē figura qua hymbres ferreos dicūt: cum multitudinem tælorū
sagittarumq; describūt. Rapuisse dicitur in aquila Catamitum: poeticus color est: sed
aut per legionem rapuit: cuius insigne aquila est: aut nauis in qua est impositus: tutelā
habuit in aquila figuratam: sicut taurum figuratum cum rapuit & tranſiit Europā:

eodem modo conuertisse in bouem traditur Io Inachi filiam: quæ ut iram Iunonis ef-
fugeret: ut erat iam setis obrita: iam bos tranasse dicitur mare: in Aegyptumq; uenisse:
atq; ibi recepta pristina forma: dea facta: quæ nunc Isis uocatur. Quo igitur argumē-
to probari potest nec Europam in tauro sedisse: nec Io factam bouem: quod certus di-
es habetur in fastis: quo Isidis nauigium celebratur: quæ res docet non tranasse illā: sed
nauigasse. Igitur qui sapere sibi uidentur: quia intelligunt uiuum terrenumq; corpus
in cælo esse non possent: totam Ganymedeam fabulam pro falso repudiant: non sentiunt
in terra id esse factum: quia res ac libido ipsa terrena est. Non ergo res ipsas gestas fin-
xerunt poetæ: qd' si facerent essent uanissimi: sed rebus gestis addiderunt quendam colorē
Non. n. obrectātes illa dicebāt: sed ornare cupientes: hinc hoies decipiunt: maxie q;
hæc oia ficta eē arbitrat' a poetis: q; colūt: ignorāt: nesciunt: q; sit poetice licetia modus
quousq; p̄gredi fingēdo liceat: cū officiū poetæ sit i eo: ut ea quæ gesta sunt uere: in ali-
quas spēs obliquis figurationib; us cum dedecore aliquo conuersa traducant. Totū at
quod referas fingeres: id est ineptum esse & mendacem potiusq; poetam: sed finxerunt
ista: quæ fabulosa creduntur. Num etiam illa quæ de diis sceminis deorumq; connubi-
is dicta sunt: Cur igitur sic figurantur: sic coluntur: nisi forte non tantum poetæ: sed pi-
ctores etiam fictoresq; imaginum mentiuntur. Si enim Iuppiter qui a uobis dicit' de-
us: nō is est qui ex Saturno & Ope natus est: non oportuit nisi solius simulacrū in tem-
plis oibus collocari. Quid sibi mulier; effigies uolunt? Quid sexus infirmus: in quē
si cecidit hic Iuppiter: cum uero ipsi lapides hominem fatebuntur. Mentitos aiunt esse
poetas: & his tamen credunt: immo uero non esse mentitos re ipsa probant. Ita. n. deor;
simulacra confingunt: ut ex ipsa diuersitate sexus appareat uera esse: quæ dicunt poe-
tæ. Nam quod aliud argumentum habet imago cantamiti: & effigies aquilæ: cum ante
pedes iouis ponuntur in templis: & cum ipso pariter adorantur: nisi ut nefandi scele-
ris ac stupri memoria maneat in æternum. Non igitur a poetis totum fictum est: aliqd
fortasse traductum: & obliqua figuratione obscuratum: quo ueritas inuoluta tegeret:
sicut illud de sortitione regnorum. Aiunt enim Ioui cælum obtrigisse: Neptuno mare: in-
ferna Plutoni. Cur non terra potius in sortem tertiam uenit: nisi q; in terra gesta res est.
Ergo illud in uero est: quod regnum orbis ita partiti sortitq; sunt: ut oriētis imperium
Ioui cederet: Plutoni cui cognomen Agesilao fuit: pars occidentis obtingeret. Eo q; pla-
ga orientis: ex qua lux mortalibus datur: superior: occidentis autem inferior esse uidea-
tur. Sic ueritatem mendacio uelauerunt: ut ueritas ipsa persuasioni publicæ nihil dene-
garet. De Neptuni forte manifestū est: cuius regnum tale fuisse dicimus: quale. M. An-
tonii fuit infinitum illud imperium: cui totius oræ maritimæ potestatem senatus decre-
uerat: ut p̄ rædones persequeretur: ac mare omne pacaret. Sic Neptuno maritima oia
cum insulis obuenerunt: quomodo id probari potest? Nimirum ueteres historiar; do-
cent. Antiquus auctor Eumerus: qui fuit ex ciuitate messana: res gestas Iouis ex cætero-
rum qui dii putantur collegit: historiamq; contexuit ex titulis & inscriptionibus sacris:
quæ in antiquissimis templis habebantur: maximeq; in fano iouis Triphylli: ubi aure-
am colūnam positam esse ab ipso ioue titulus indicabat: in qua columna gesta sua per-
scripsit: ut monumenta essent posteris rerum suarum. Hanc historiam interpretatus ē
Ennius & secutus: cuius hæc uerba sunt: Vbi iuppiter imperium neptuno dat maris: ut
insulis omnibus & quæ loca sunt secundum mare omnibus regnaret. Vera sunt ergo
quæ loquuntur poetæ: sed obtentu aliquo specieq; uelata. Potest & mons Olympus fi-
guram poetis dedisse: ut iouem dicerent cæli regnum esse sortitum: q; Olympus ambi-

biguum nomen est & mōtis & cæli. In Olympo aut Iouem habitasse docet historia ca-
dem: quæ dicit: Eadem tempestate iuppiter in monte Olympo maximam partem ui-
tæ colebat: & eo ad cum in ius ueniebant: siquæ res in controuersia erant: item si quis
quid noui inuenerat: quod ad uitam humanam utile esset: eo ueniebat: atq; ioui osten-
debat. Multa in hunc modum poetæ transferunt: non ut in deos mentiantur: quos co-
lunt: sed ut figuris uersicoloribus uenustatem ac leporem carminibus suis addant: qui
a utem non intelligunt quomodo aut quare quidq; figuretur: poetas uelut mendaces
& sacrilegos insequuntur. Hoc errore decæpti & philosophi: q; ea quæ de ioue ferunt:
minime in deum conuenire uidebantur: duos ioues fecerunt: unum naturalem: alterū
fabulosum. Viderunt ex parte quod erat uerum: eum scilicet de quo poetæ loquuntur:
hominem fuisse. In illo autem naturali Ioue uulgarī cōsuetudine religionis inducti er-
rauerunt: q; in deum nomen hominis transfulerunt: qui (ut supra diximus) quia solus
est: non indiget nomine. Iouem autem illum esse: qui sit ex Ope Saturnoq; natus: nega-
ri non potest. Vana igitur persuasio est eorum: qui nomen iouis summo deo tribuunt.
Solent enim quidam errores suos hac excusatione defendere: q; coniuncti de uno deo
cum id negare non possunt: ipsum se colere affirmant. Verum hoc sibi placere: ut iup-
piter nominetur: quo qd' absurdius: Iuppiter enim sine contubernio cōiugis filiarq; co-
li non solet. Vnde qui qui sit: apparet: nec fas est id nomen eo transferri: ubi nec Miner-
ua est ulla: nec Iuno. Quid q; huius nominis proprietates non diuina uim exprimit:
sed humanam: Iouem enim iunonemq; a iuuando esse dictos Cicero interpretatur. Et
iuppiter quasi iuuans pater dicitur: quod nec men in deum minime cōgruit: quia iuuare
hominis est opis aliquid cōferentis in eum: qui sit alienus & exigui beneficii. Nemo
sic deum precatur: ut se adiuuet: sed ut seruet: ut uitam salutemq; tribuat: quod multo
plus ac maius est q̄ iuuare. Et quoniam de patre loquimur: nullus pater dicitur filios iu-
uare: cum eos generat aut educat. Illud enim leuius est: q̄ ut eo uerbo magnitudo pater-
ni beneficii exprimat: quanto id magis conueniens est deo: qui uerus est pater: per
quem sumus: & cuius toti sumus: a quo fingimur: animamur: illuminamur: qui nobis
uitam impertit: salutem tribuit: uictum multiplicem subministrat: non intelligit bene-
ficia diuina: qui se iuuari tantūmodo a deo putat. Ergo non imperitus modo: sed & im-
pius est: qui nomine Iouis uirtutem summæ potestatis imminuit. Quare si iouem ex
rebus gestis & ex moribus hominem fuisse: in terraq; regnasse: deprehendimus. Su-
perest ut mortem quoq; eius inuestigemus. Ennius in sacra historia de scriptis omni-
bus: quæ in uita sua gessit: ad ultimum sic ait: Deinde iuppiter postq; terras quinq; ues
circiuit: omnib; q; amicis atq; cognatis suis imperium diuisit: reliquitq; hominibus
leges: mores: frumētāq; parauit: multaq; alia bona fecit: immortalī gloria memoriāq;
affectus: sempiterna monumenta suis reliquit: ætate persumata in Creta: uitam cōmu-
tauit: & ad deos abiit. Eumq; Curetes filii sui curauerunt: decoraueruntq; cum & sepul-
ch; eius est in Creta i oppido Gnofo: & dicitur Vesta hanc urbem creauisse: in qua se-
pulchro eius est inscriptum anti quis litteris græcis ξέυσ κρόνῳ: id est latine: Iuppiter
Saturni filius. Hoc certe non poetæ tradūt: sed antiquarum litterarum scriptores: quæ
adeo uera sunt: ut ea sibyllinis uersibus confirmantur: qui sunt tales.
Δάπνῳσ ἄψυχουσ ἠέκυν ἔιδωλά καμὸν τὸν
ὄν κρήτῃ καὶ χιμῆ τὰ φόνσ ἡδῆσ μόνος ἐξεί: id est dæmones ianes cadaues; simu-
lacro mortuorum: quorum sepulchra habet Creta male peritura. Cicero de natura de-
orum cum tres ioues a thelogis nominari diceret: ait tertium fuisse Cretensem Saturni

filium: cuius in illa insula sepulchrum ostenditur. Quomodo igitur potest deus alibi esse unius: alibi mortuus: alibi habere templum: alibi sepulchrū? Sciant ergo romani capitolium suum: id est summum caput religionum suarum publicarum nihil esse aliud quā inane monumentum. Veniamus nunc ad eius patrem: qui ante regnavit: & quod forsasse plus habet in se: quod ex coitu tantorum elementorū genus esse dicatur. Videamus quid in eo fuerit deo dignum. In primis illud quod aureum sæculum narratur habuisse: quod iustitia sub eo fuerit in terra. Teneo aliquid in eo: quod in eius filio non fuit. Quid nam tam conueniens deo: quā iustum regimen ac piū sæculum? Sed cum eadem ratione naturam esse cogito: non possum putare deum summum: quod uideam esse aliquod antiquus cælum scilicet atque terram. At ego deum quæro: ultra quem nihil est omnino: qui fons: & origo sit rerum. Hic sit necesse est: qui cælum ipsum condidit: terramque fundauit. Saturnus autem si ex his natus est (ut putatur) quemadmodum potest esse deus principalis: qui aliis ortum suum debet? Aut quis præfuit mundo: antequam Saturnus gigneret? Sed hoc poeticum est (ut dicebam paulo ante) figmentū: nec enim fieri poterat: ut elementa insensibilia: tantoque interuallo separata in unum coirent: ac filium procrearent: aut is qui natus esset: non potissimum genitoribus similis existeret: sed eam formam gereret: quam parentes sui non habebant. Quæramus ergo quid ueritas sub hac figura lateat. Minutius felix in eo libro: qui Octavius inscribitur: sic argumentatus. Saturnū cum fugatus eēt a filio: in Italiamque uenisset: Cæli filium dictum: quod soleamus eos: quorum uirtutem miremur: aut eos qui repentine aduenerint: de cælo cecidisse dicere. Terræ autem quod ignotis parentibus natos terræ filios noemus. Sunt hæc quidem similia uerimō tamen uera: quia constat etiā tum cum regnaret: ita esse habitū. Potuit & sic argumentari. Saturnum cum potentissimus rex esset ad retinendam parentum suorum memoriā: nomina eorum cælo: terræque ididisse: cum hæc prius aliis uocabulis appellaretur: quæ ratione & montibus & fluminibus nomina sunt imposita. Neque enim cum dicunt poetæ de progenie Atlantis aut Inachi fluminis id potissimum dicunt: homines ex rebus sensu carentibus potuisse generari: sed eos utique significant: qui nati sunt ex his hominibus qui uel uiui uel mortui nomina montibus aut fluminibus indiderūt. Nam id apud ueteres: maximeque græcos usitatum fuit: sic maria eorum traxisse nomen accepimus: qui deciderant in ea: ut Aegæum: Icarium: Hellepontum: & in Latio Auentinus uocabulū monti dedit: in quo sepultus est. Tyberinus uel Tybris amni: quo merfus est. Nō ergo mirandum si nomina eorum cælo terræque attributa essent: qui reges genuerant potentissimos. Apparet ergo non ex cælo natum esse: quod fieri non potest: sed ex hoc homine: cui nomen Vrano fuit: quod esse uerū Tismegistus auctor est: qui cū diceret admodum paucos extitisse: in quibus esset perfecta doctrina: in his Vranum: Saturnū: Mercurium: cognatos suos nominauit. Hæc ille quia ignorauit: alio traduxit historiam: qui quomodo potuerit argumentari: ostendit. Nunc dicam quomodo: ubi: a quo sit hoc dictum. non enim Saturnus hoc: sed Iuppiter fecit. In sacra historia sic Ennius tradit. Deinde Panem deducit in montem: qui uocat cæli stella. Postquam eo ascendit: contēplatus est late terras: ubique in eo mōte arā creat cælo. Primus in ea ara iuppiter sacrificauit: in eo loco suspexit in cælum: quod nunc nos nominamus: idque quod supra mūdum erat: quod æther uocabatur: de sui aui nomine cælo nomen indidit. Itaque iuppiter quod æther uocatur: precans primum cælum nominauit: terræque hostiam quam ibi sacrauit: totā adoleuit. Nec hic tantum sacrificasse iuppiter inuenitur. Cæsar quoque in Arato refert Aglaosthenem dicere iouem cum ex insula Naxo aduersus Titanas proficisceretur: & sacri-

ficiū faceret in littore: aquilam ei in auspiciū aduolasse: quam uictor bono omine acceptam tutelæ suæ subugarit. Sacra uero historia & ante confedisse illi aquilam in capite: atque illi regnū portendisse testat. Cui ergo sacrificare potuit iuppiter nisi cælo a quo quæ dicit Euhemerus in oceania mortuum: & in oppido Aularia sepultum.

Quomodo stoicifigmenta poetarū ad philosophicā transferant rōnem. Ca. xii.

Noniam reuelauimus mysteria poetarum: & saturni parētes inuenimus: ad uirtutes eius & facta redeamus. Iustus in regno fuit: primum ex hoc ipso iam deus non est: qui fuit. Denique quod ne iustus quidem fuit: sed impius nō modo in filios quos necauit: uerum etiam in patrem: cui dicitur abscondisse genitalia: quod forsitan uere acciderit. Sed homines respectu elementi quod dicitur cælum: totam fabulā explodūt tanquam ineptissime fictam: quam tamen stoici (ut solent) ad rationem physicā conantur traducere: quorum sententiam Cicero de natura deorum differens posuit. Cælestem inquit: altissimam: æthereamque naturam: id est igneam: quæ per se omnia gigneret: uacare uoluerunt ea parte corporis: quæ coniunctione alterius egeret ad procreandum. Quæ ratio in Vestam potuit conuenire: si mas diceretur. Iccirco enim uirginem putant Vestam: quia ignis inuiolabile sit elementum: nihilque nasci possit ex eo: quippe qui omnia quæ corripuerit: absumat. Ouidius in fastis: Nec tu aliud Vestam quā uiuam intellige flāmam: Nataque de flāma corpora nulla uides.

Iure igitur uirgo est: quæ semina nulla remittit: Nec capit: & comites uirginitatis amat. Vulcanoque id potuit ascribi: qui quidem putatur ignis: & tamen poetæ eum non absconderunt. Potuit & Soli: in quo est natura & cælestium: nam sine solis igneo calore neque nasci quicquam: neque augeri potest: ut nulli alii elemento magis opus sit genitalibus: quæ calori: cuius foetu concipiuntur: nascuntur: sustentant omnia. Postremo etiam si ita sit (ut uolunt) quæ magis absconditum esse cælū putemus: quæ omnino sine genitalibus natum. Nam si per se gignit: non indigebat utique genitalibus cum saturnum ipsum procrearet. Si uero habuit: & a filio abscondita sunt: ortus rerum & natura omnis interisset. Quid quod ipsi Saturno non diuinum modo sensum: sed humanum quoque adimunt: cum affirmant esse eum saturnum: qui cursum & conuersionem spaciorum ac temporum continet. Eumque græce id ipsum nomē habere: κρονός enim dicitur quod est idem quod χρόνος: id est spaciū temporis. Saturnus enim est appellatus: quod saturatur annis. Hæc Ciceronis uerba sunt exponentis sententiam stoicorum: quæ quæ uana sit: cuius intelligere promptissimum est. Si enim saturnus cæli est filius: quomodo potuit aut tempus a cælo gigni: aut cælū a tempore abscondi: aut postea tempus imperio spoliari a filio Ioue? Aut quomodo iuppiter natus est ex tempore: aut quibus annis saturari possit æternitas: cui nullus est finis?

Quomodo poetæ & historici euacuant stoicorum traditionem de Ioue & Saturno & aliis diis. Ca. xiii.

Iergo uanae sunt istæ rationes philosophorum: quid superest nisi ut uere factum esse credamus: id est hominem ab homine absconditum: nisi forte aliquis existet deum fuisse: qui timuit coheredem: cum siquid diuinitatis habuisset: non patris genitalia debuerit amputare: sed propria ne Iuppiter nasceretur: qui eum regni possessione priuauit. Idem sorore suam Rheā: quam latine Opem dicimus: cum haberet uxorem: responso ueritus esse dicit: mares liberos educare: quod futurus esset ut a filio pelleretur: quam rem metuens: natos sibi filios non utique deuorabat (ut ferūt fabulæ) sed ne

cabat: quanq̄ scriptum sit in historia sacra Saturnum & Opem: ceterosq̄ tūc homines humanā carnem solitos esitare. Vex̄ primum Iouem leges hoibus moresq̄ condētem: edicto phibuisse ne liceret eo cibo uelci: qd̄ si uex̄ est: quæ pōt in eo fuisse iustitia: Sed fictum sane putemus saturnū filios deuorasse mō cum aliqua rōne. Nunc iccirco q̄ ait uulgus: comedisse filios suos eum q̄ extulerit: sepulturæq̄ mādauerit. Ops aut̄ cum Iouem peperisset: subtraxit infantem: eumq̄ nutriendum furtim misit in Cretā. Rursum imprudentiā reprehendendā necesse est. Cur. n. respōsum ab alio accepit potius? Cur in cælo constitutus in terra non uidebatur? Cur eum corybātes. cymbalis fefellerunt? Postremo cur extitit aliqua uis potentior aut maior: quæ illius uinceret potestātē? Nimirū senex a iuvene facile uictus est ac spoliatus imperio. Fugit igit̄ expulsus: & in Italiā nauigio uenit: cum errasset diu: sicut Ouidius in fastorū libris refert:

Causa ratis superest: ruscum rate uenit ad amnem

Ante pererrato falcifer orbe deus. Hunc erratē atq̄ mopem Ianus excepit: cuius rei argumenta sunt nummi ueteres: in quibus est cum duplici fronte ianus: & in altera parte nauis: sicut idem poeta subiecit:

At bona posteritas puppim formauit in ære:

Hospitis aduentum testificata dei. Omnes ergo non tantū poetæ: sed hostiarū quoq̄ ac rex̄ antiquarū scriptores hoiem fuisse cōsentunt: quæ res eius in italia gestas memoriæ prodiderunt. Græci Diodorus & Tullus. Latini Nepos & Cassius & Varro. Nam cum agresti quodā more in italia uiueret:

Is genus indocile ac dispersum montibus altis

Composuit. legesq̄ dedit: Latiumq̄ uocari

Maluit: his quoniā tutus latuisset in oris. Censet ne aliquis deum esse: q̄ pulsus est: qui fugit: qui latuit: Nemo tā stultus est: qui. n. fugit aut latet: & uim & mortem timeat ne cesse est. Orpheus qui temporibus eius recentior fuit: aperte saturnū in terra & apud homines regnasse commemorat.

πρωτισ̄ τὸς μὲν ἀναξ̄ ἐνὲ πικ̄ θ̄νιων̄ κρονός̄ ἀνδρῶν

ἐκ δὲ κρόνον̄ γένε̄ τὸ ῡτὸς ἀναξ̄ μέγας̄ εὐρυπ̄ξ̄ ἐν̄σ̄. i. primus quidā regnauit terrestrium saturnus uiroꝝ. Ex saturno aut̄ genitus est rex magnus: & late iuppiter sonās.

Item Maro noster:

Aureus hanc uitam in terris saturnus agebat. Et alio loco:

Auræq̄: ut perhibent̄ illo sub rege fuere

Sæcula: sic placida populos in pace regebat. Neq̄ supius dixit in cælo ægisse uitā: neq̄ inferius supos̄ in pace rex̄isse. Vnde appet̄ illū regē fuisse terrenū: qd̄ alibi aptius declarat

Auræ condet̄ Sæcula: quæ rursus latio regnata per arua

Saturuo quondā. Ennius q̄dem in Euhemero nō primū dicit regnasse saturnum: sed Vranū p̄cem. Initio inq̄t primus in terris ipium summū cælus hūit. Id regnū una cum fratribus suis instituit atq̄ parauit. Non magna dissensio: siq̄dem maximorū auctorū de filio p̄ceq̄ dubitatio est: sed tamē utrūq̄ fieri pōtuit & primus Vranus eminere iter ceteros potentia cœpit: & principatū h̄re non regnū: postea saturnus maiores sibi opes cōparauerit: ac regiū nomē ascuerit. Quid inde Ennius docet in sacra hi. C. xiiii

Vnc quoniā ab his quæ rettulimus: aliq̄tum sacra historia dissentit: apperimus ea quæ ueris lris cōtinentur: ne poetarū ineptias in accusandis religiōibus seq̄ ac pbare uideamur: hæc. n. uera sunt. Exin saturnus uxorem duxit Opem

Titan q̄ maior natu erat: postulat ut ipse regnaret: ubi Vesta mater eorū & sorores cere

atq̄ Ops suadent saturno: ut de regno nō concedat fratri. Ibi titan: q̄ facile deterior eēt q̄ saturnus: iccirco & q̄ uidebat matrem atq̄ sorores operā dare: ut saturnus regnaret: concessit ei ut is regnaret. Itaq̄ pactus est cum saturno: uti siq̄d liberos: uirilis sexus ei natum esset: nequid educaret: id eius rei cā fecit: uti ad suos gnatos regnū rediret. Tum saturno filius qui primus natus est: eum necauerunt. Deinde posterius nati sunt gemini Iuppiter atq̄ Iuno. Tum iunonem saturno in conspectū dedere: atq̄ iouem clā abscondunt: dantq̄ eum Vestæ educandū cælantes saturnū. Item Neptunum clam saturno Ops parit: eūq̄ clanculum abscondit ad eundem modū. Tertio partu Ops parit geminos: Plutonem & Glauca. Pluto latine est diespiter: alii Orcū dicunt: ubi Glauca filiam saturno ostendunt: ac filium Plutonem cælant atq̄ abscondūt. Deinde Glauca parua emorit̄. Hæc (uti scripta sunt) iouis fratrumq̄ eius stirps aut cognatio in hunc modum nobis ex sacra scriptione traditū est. Itē paulo post hæc refert. Deinde titan postq̄ rescit saturno filios p̄creatos atq̄ educatos esse: clam seducit secū filios suos: qui titani uocant̄: fratremq̄ suum saturnū atq̄ Opem cōprehendit: eosq̄ muro circūægit: & custodiam his apposuit. Hæc historia q̄ uera sit: docet Sibylla Erythraea eadē fere dicens nisi q̄ in paucis quæ ad rem non p̄tinent: discrepat. Iuppiter ergo liberat̄ summi sceleris crimine: q̄ p̄rem uinxisse cōpedibus phibet̄. Id. n. titan patruus fecit: q̄ ille cōtra p̄actionē iusq̄ iurandū mares liberos sustulisset. Reliq̄ historia sic cōtextit̄: Iouē adultum cū audiuisset p̄rem atq̄ m̄rem custodiis circūseptos: atq̄ in uicula cōiectos: uenisse cū magna cretensium multitudine: titanūq̄ ac filios eius pugnādo uicisse: parētes uiculis exemis: patri regnū reddidisse: atq̄ ita in cretā remeasse. Post hæc deinde saturno datā sortem: ut caueret ne filius eum expelleret. Illum eleuandæ sortis atq̄ effugiēdi periculi grā insidiatū ioui: ut eum necaret. Iouem cognitis insidiis regnum sibi denuo uendicasse: ac fugasse saturnū: q̄ cū iactatus eēt p̄ oēs terras p̄sequentibus armatis: quos ad eū cōprehendendum uel necādum iuppiter miserat: uix in italia locū in quo lateret: iuenit.

Qua ratione homines dii cœperint nominari.

Vibus ex rebt. s. cum constet illos hoies fuisse: non tamen est obscūꝝ: qua rōne dii cœpint nominari. Si enim nulli reges ante saturnū uel Vranū fuerunt p̄pter hominum raritatem: qui agreste uitam sine ullo rectore uiuebant: nō est dubium: quin illis temporibus homines regem ipsum totamq̄ gentem summis laudibus ac nouis honoribus iactare cœperint: ut eēt deos appellaret̄: siue ob miraculum uirtutis hoc uere putant rudes adhuc & simplices: siue ut solet in adulationē p̄sentis potentia: siue ob beneficia quibus erant ad humanitatem cōpositi. Deinde ipsi reges cum cari fuissent his: quorum uitam cōposuerant: magnum sui desiderium mortui reliquerunt. Itaq̄ homines eorum simulacra finxerunt: ut h̄rent aliquod ex imaginum contemplatione solatium. Progressiq̄ longius per amorem: memoriam defunctorum cōlere cœperunt: ut gratiam referre benemeritis uiderentur: & successores eorum allicerent ad bene imperandi cupiditatem: quod Cicero de natura deorum docet dicēs: Sulcapit autem uita hominum consuetudoq̄ communis: ut beneficiis excellentes uiros in cælum fama ac uoluntate tolleret. Hinc Hercules: hinc Castor: hinc Polux: hinc Aesculapius: hinc Liber. Et alio loco atq̄ alio in plarissq̄ ciuitatibus intelligi potest: ac uendæ uirtutis gratia: aut quo libētius reipublicæ periculum adiret optimus quisq̄: uiroꝝ fortium memoriam honore deorum immortalium consecratam. Hac scilicet ratione Romani Cæsares consecrauerunt: & Mauri reges suos. Sic paulatim religiones esse cœpere: dum illi primi qui eos nouerant: eo ritu suos liberos ac nepotes: deinde omnes po

stros imbuerunt. Et hi tamen summi reges ob celebritate nominis in prouincijs omnibus colebantur. Priuati uero singuli populi gentis aut urbis conditores: seu uiri fortitudinis insignes erant: seu femina castitate mirabiles summa ueneratione coluerunt: ut Aegyptus Isidem: Mauri Iubam: Macedones Gabrum: Poeni Vranum: Latini Faunum: Sabini Sabum: Romani Quirinum. Eodem utique modo Athenae Minerva: Samos Iunonem: Paphos Venerem: Lemnos Vulcanum: Naxos Liberum: Apollinem Delphos. Sic per populos atque regiones uaria sacra suscepta sunt: dum grati homines esse in suos principes cupiunt. Et quos alios honores uita carentibus deserant: inuenire non possunt. Praeterea pietas eorum qui successerant: plurimum contulit ad errorem: qui (ut diuina stirpe nati uiderentur) diuinos honores parentibus detulerunt: deseruntque: nasserunt. An potest aliquis dubitare quomodo religiones deorum sint institutae: cum apud Maronem legat Aeneae uerba locis imperantis.

Nunc pateras lipate iouis precibusque uocate

Anchisen genitorem. Cui non tantum immortalitatem: uerum etiam uentorum tribuit potestatem:

Poscamus uentos: atque haec mea sacra quot annis.

Urbe uelit posita templis sibi ferre dicatis. Idem scilicet de Ioue Liber & Pan: & Mercurius & Apollo fecerunt: ac postea de hijs ipsis successores eorum. Afferunt etiam poetae & compositis ad uoluptatem carminibus in caelum eos sustulerunt: sicut faciunt qui apud reges etiam malos panagerycis mendacibus adulantur: quod malum a graecis ortum est: quorum leuitas instructa dicendi facultate & copia incredibile est quantas mendaciorum nebulas excitauerit. Itaque admirati eos & susceperunt primi sacra illorum: & uniuersis gentibus tradiderunt. Ob hanc uanitatem Sibylla sic eos increpat:

ἔλλας δὴ τι πέποιτ' ἄσ' ἐπ' ἀνδρῶσ' ἠγέμενος

πρὸς τι δὲ δωρὰ τ' ἄτ' αἰά κάτ' ἀφ' ἡμῶσ' ἀνὰ τ' ἰθῆσ'

εὐείσ' εἰδολισ' τισὶ εἰν νῶπ' λανθῆν εἰβῶλ' ἐν

ὡσ' τέσ' ἔτ' ἀδ' ἐποιεῖν μέγα λ' οὐθεοῖσ' πρὸς οὐβ' ἀπὸ λεγέμ' μένων: id est Graecia

quid confidis in uiros principes: ad quid dona inania mortuis ponis: immolas idolis: quis tibi in mentem errorem imposuit: ut haec perficias magni dei ore relicto. M. Tullius

qui non tantum perfectus orator: sed philosophus fuit. Siquidem solus extitit Platonis imitator in eo libro: quo seipsum de morte filiae consolatus est: non dubitauit dicere deos qui publice colerentur homines fuisse. Quod ipsius testimonium eo debet grauisimum iudicari: & augurale habuit sacerdotium: & eosdem se colere: uenerarique testatur. Itaque intra paucos uersiculos duas res nobis dedit. Nam dum imaginem filiae

codem se modo consecraturum esse profiteretur: quo illi a ueteribus sunt consecrati: & illos mortuos esse docuit: & originem uanae superstitionis ostendit. Cum uero inquit

& mares & feminas complures ex hominibus in deorum numero esse uideamus: & eorum in urbibus atque agris augustissima delubra ueneremus: assentiam eorum sapientiae: quorum ingenijs & inuentis omnem uitam legibus & institutis excultam constitutaque habemus.

Quod si ullum unquam animal consecrandum fuit: illud profecto fuit: si Cadmi aut Amphitryonis progenies: aut Tyndari in caelum tollenda fama fuit: huic idem honore certe dicandus est: quod quidem faciam. Teque omnium optimam doctissimamque approbantibus dijs immortalibus ipsis in eorum coetu locatam ad opinionem omnium mortalium consecrabo. Fortasse dicat aliquis pro nimio luctu delirasse Ciceronem. Atqui

omnis illa oratio & doctrina: & exemplis & ipso loquendi genere perfecta non aegri sed

constantis animi ac iudicii fuit. Et haec ipsa sententia nullum praefert iudicium doloris. Neque enim puto illum tam uarie: tam copiose: tam ornate scribere potuisse: nisi luctum eius & ratio ipsa: & consolatio amicorum: & temporis longitudo mitigasset. Quid quidem dicit in libris de republica: idem de gloria. Nam de legibus quo in opere Platonem secutus leges uoluit ponere: quibus putaret usuram esse iustam: & sapientem ciuitatem: de religione ita sanxit: Diuos & eos qui caelestes habiti sunt: colunt. Et illos quos in caelum merita locauerunt. Herculem: Liberum: Aesculapium: Pollucem: Castorem: Quirinum. Item in Tusculanis: cum diceret totum pene caelum humano genere completum: Si uero inquit scrutari uetera: & ex illis ea quae scriptores Graeciae prodiderunt: eruere coner: ipsi illi maiorum gentium dii qui habentur: hinc a nobis profecti in caelum reperientur. Quare quorum demonstrantur sepulchra in Graecia: reminiscere quoniam am es iniciatus: quae traduntur mysterijs. Tum denique quod hoc late pateat: intelliges. Testis est uidelicet Attici conscientia ex ipsis mysterijs intelligi posse: quod omnes illi homines fuerunt: qui coluntur: & de Hercule: Libero: Aesculapio: Castore: Polluce incontinenter fatentur. De Apolline ac patribus eorum: item de Neptuno: Vulcano: Marte: quos maiorum gentium deos appellauit: timuit aperte confiteri. Et iccirco ait late hoc patet: ut idem de Ioue: ceterisque antiquioribus dijs intelligamus: quorum memoriam si eadem ratione ueteres consecrauerunt: quae se imaginem nomenque filiae consecraturus esse dicitur: ignosci merentibus potest: credentibus non potest. Quis enim tam demens: qui consensu & placito innumerabilium stultorum aperiri caelum mortuis arbitretur: aut aliquem quod ipse non habeat dare alteri posse. Apud Romanos deus Iulius: quia hoc scelerato homini placuit Antonio: deus Quirinus: quia hoc pastoribus uisum est: cum alter germani fratris extiterit: alter patriae paricida. quod si consul non fuisset Antonius. C. Caesar pro suis in rempublicam meritis: & defuncti hominis honore caruisset. Et quidem consilio Pisonis socii: & L. Caesaris propinqui: qui uetabant funus fieri. Et Dolobellae consulis: qui columnam in foro sid est titulum eius euertit: ac forum expiauit. Nam Romulum desiderio suis fuisse declarat Ennius: apud quem populus amissum regem dolens haec loquitur:

O Romule Romule dic

Qualem te patriae custodem dii genuerunt:

Tu produxisti nos intra luminis oras.

O pater: o genitor patriae: o sanguen dijs oriendum. Ob hoc desiderium facilius creditum est Iulio proculo mentienti: qui subornatus a patribus est: ut nunciaret plebi suae uidisse se regem humano habitu augustiorem: eumque madaffe ad populum: ut sibi delubrum fieret: se deum esse & quirinum uocari. Quo facto & ipsi populo persuasit Romulum ad deos abiisse: & senatum suspitione caedis regiae liberauit.

Qua ratione dii esse non possunt: quos sexus discernit. Et quod in naturam dei non accidit aut sexus: aut coitus: aut officium generandi. Ca. xvi.

Oteram his quae rettuli esse contentus: sed supersunt adhuc multa suscepto operi necessaria. Nam quis ipso religionum capite destructo uniuersa sustulerim: libet tamen pleque caeteras: & redarguere plenius in ueterata persuasionem: ut tantum homines pudeat suorum ac poeniteat errorum. Magnum hoc opus & homine dignum. Religio-

num animos nodis exoluere pro (ut ait Lucretius) qui quidem hoc efficere non poterat: quia nihil ueri afferebat. Nostre est hoc officium: quod & uerum deum asserimus: & falsos refutamus. Illi ergo quod poetas finxisse de dijs fabulas opinantur: & deas scias esse credunt: & colunt: reuoluunt imprudentes ad id quod negauerant: coire illos ac parere. Nec. n. fieri

potest: quin duo sexus generandi causa sint instituti. Recepta uero sexuum diuersitate: non intelligunt consequens esse: ut concipiant: quod in deum cadere non potest: sed ut isti putant: nam & Iouis esse filios dicunt & ceterorum deorum. Nascuntur ergo & quoti die quidem dii noui: nec enim uincuntur ab hoibus fecunditate. Igitur deorum innumerabilium plena sunt oia nullo scilicet moriente. Nam cum hoium uis incredibilis numerus sit inextimabilis: quos tamen sicuti nascuntur: mori necesse est: quod deorum esse tandem putemus: qui tot seculis nati sunt: imortalesque manserunt. Cur ergo tam pauci coluntur: nisi forte arbitramur non generandi causa: sed tantummodo capiendae uoluptatis deos esse sexus deorum: & ea exercere quae hominibus & facere & pati pudet. Cum uero dicantur aliqui ex aliquibus nati: consequens est ut semper nascantur: siquidem aliquando sunt nati: uel si aliquando nasci desierunt: scire non conuenit cur aut quando desierint. Non illepide Seneca in libris moralis philosophiae: Quid ergo est inquit quare apud poetas fallacissimus Iuppiter desierit liberos tollere? Vt sexagenarius factus es & illi lex Pappia fabulam imposuit: an impetrauit ius trium liberorum? An tandem illi uenit in mentem ab alio expectes: alteri quod feceris. Et timet ne quis sibi faciat: quod ipse Saturno. At isti qui deos asserunt: uideant quo respondeant huic argumento: quod in feremus. Si duo sunt sexus deorum: sequitur concubitus. Si coeunt: & domos habeant necesse est. Nec enim carent uirtute ac pudore: ut hoc promiscue aut in propatulo faciant: si cui multa uidemus facere animalia. Si domos habent: consequens est ut & urbes habeant: & quidem auctore Nasone: qui ait:

Plebs habitat diuersa locis: hac fronte potentes

Caelicorum clarique suos posuere penates. Si habent urbes: & agros igitur habebunt. In quis non uidet quae sequantur: arare illos & colere: quod quidem uictus causa sit: ergo mortales sunt: quod argumentum retrouersum idem ualet. Si enim agros non habent: ne urbes quidem. Si urbes non habent: ne domos quidem. Si domibus carent: ergo & concubitus. Si concubitus ab his abest: & sexus foemineus. In diis autem uidemus & foeminas esse: ergo dii non sunt. Dissoluat hoc argumentum si quis potest. Ita enim res rem sequitur ut haec ultima necesse sit confiteri. Sed ne quidem illud dissoluet aliquis: ex duobus sexibus alter fortior est: alter infirmior. Robustiores enim mares sunt: foeminae imbecilliores. Imbecillitas autem non cadit in deum: ergo nec foemineus sexus. Huic additur superioris argumenti conclusio: ut dii non sint: quoniam in diis & foeminae sunt.

Quod stoici fidem historiarum & poetarum figmenta inani physica ratione peruertunt: & quae miseriae & turpitudines de diis referantur. Cap. xvii.

Has rationes stoici alio uersus deos interpretantur. Et quia non prauident quod sit in uero: conantur eos cum rerum naturalium ratione coniungere: quos Cicero secutus de diis ac religionibus eorum hanc sententiam tulit. Videtis ne igitur ut a physice rebus bene atque utiliter inuenis tractat ratio ad comenticios ac fictos deos: quae res genuit falsas opiniones erroresque turbulentes superstitiones pene aniles: & formae enim deorum nobis & aetates & uelutis ornatusque non sunt. Genera praeterea coniugia: cognationes omnes: omniaque traducta ad similitudinem imbecillitatis humanae. Quid planius: quod uerius dici potest? Romanae philosophiae princeps: & apertissimo sacerdotio praeditus comenticios ac fictos deos redarguit: quorum cultus superstitiones pene aniles esse testatur falsis opinionibus erroribusque turbulentis implicatos esse homines querit. Nam totus liber tertius de natura deorum omnes funditus religiones evertit ac delet. Quid ergo a nobis expectat amplius? Num eloquentia superare possumus Cicero: minime id quidem sed fiducia illi de-

fuit ignorantia ueritate: quod ipse simpliciter in eodem opere confitetur. At non facilius se posse dicere quid non sit: quam quid sit: hoc est falsa se intelligere: uera nescire. Clarum est igitur homines fuisse illos: qui dii putantur. Et eorum memoriam post mortem consecrata: adeo etiam aetates diuersae sunt. Et certe imagines singulorum quae in eo habitu & aetate singulorum simulacra configurata sunt: in qua quaeque mors deprehendit: consideremus (si placeat) crunas infelicitum deorum. Isis filium perdidit. Ceres filiam expulsam: & per orbem terrae iactatam: Latona uix in insulam paruam: in qua pareret iuenit. Deum mater & amauit formosum adolescentem: & eundem cum pellice deprehensum exsecris uirilibus semiuirum reddidit. Et nunc a gallis sacerdotibus sacra eius celebrantur. Iuno pellices aceruae persecuta est: quia parere ipsa non potuit ex fratre. In insulam Samum scribit Varro prius Partheniam noiatam: quae ibi Iuno adoleuit: ibique et Ioui nupsit. Itaque nobilissimum & antiquissimum templum eius est Sami: & simulacrum in habitu nubentis figuratum: & sacra eius annuaria nuptiarum ritu celebrantur. Si ergo adoleuit: si fuit uirgo primo: postea eius annuaria nuptiarum ritu celebrantur. Si ergo adoleuit: si fuit uirgo primo: postea mulier: hominem fuisse: qui non intelligit: pecudem se fatetur. Quid loquar obscenitatem Veneris omnibus praestituta libidinis: non deorum tantum: sed & hominum. Haec enim ex famoso Martis stupro genuit Harmoniam: ex Mercurio Hermaphroditum: qui est natus Androgynus. Ex Ioue Cupidinem. Ex Anchisa Aeneam: & ex Bute Erycem. Ex Adone quidem nullum potuit: qui et tum puer ab apro ictus occisus est: quae prima (ut in historia sacra continetur) artem meretriciam instituit: auctoremque mulieribus in Cypro fuit: uti uulgo corporum quaestum faceret. Quod iccirco sperauit: ne sola praeter alias mulieres impudica & uiros appetens uideretur. Etiam ne habet haec aliquid numinis: cuius plura numerantur adulteria: quam partus. Sed ne illae quidem uirgines illibatam castitatem seruare potuerunt. Unde enim putemus Erichthonium esse natum? An ex Terra (ut poeta uideri uolunt) At res ipsa clamat. Nam cum Vulcanus diis arma fecisset: etque Iuppiter optionem dedisset praemii (quod uellet) postulandi: iurassetque (ut solebat) per infernam paludem se nihil negaturum: tum faber claudus Mineruae nuptias postulauit. Hic Iuppiter optius maximus tanta religione constitutus: abnuere non potuit: Mineruam tamen monuit repugnare: pudicitiamque defendere. Tum in illa colluctatione Vulcanum in terram profudisse aiunt semen: unde sit Erichthonius natus. Idque illi nomen impositum: ἀπό τῆς ἐπιδαύρου κόρυμβου: id est ex certamine atque humo. Cur igitur uirgo cum puerum cum dracone conclusum & obsignatum tribus uirginibus Cecropidis commendauit: euidens (ut opinor) iactum: quod nullo modo possit colorari. Altera cum pene amatorem suum perdidisset: qui erat turbatus distractus equis: praestantissimum medicum Aesculapium curando iuueni aduocauit: eumque sanatum

Secretis alma recondit

Sedibus: & nymphae aegeriae: nemori que relegat:

Solus ubi in siluis italis ignobilis aeuum

Exigeret: uerisque ibi nomine uirbius esset. Quid sibi uult haec tam diligens: tam sollicita curatio: quid secretae sedes: quid relegatio uel tam longe: uel ad mulierem: uel in solitudine: quid deinde nois commutatio? Postremo quod equorum: tam peritiam abominatio: Quid significat haec oia: nisi conscientiam stupri: aut amorem minime uirginalem. Erat plane cur tantum labore per tam fideli iuuenem suscipere: quae amati nouercae obsequium praegaret.

Quomodo refellantur hi qui deos esse factos ex hoibus mentiantur. Ca. xviii.

Occurrit in loco refellendi sunt et hi: qui deos ex hoibus esse factos non tantum fatentur: sed ut eos laudent: etiam gloriantur aut uirtutis gratia: ut Hercules: aut murex: ut

Cerere ac Liberum: aut artium reperta: ut Aesculapium uel Mineruam. Hac uero quae ipta sunt: quaeque non digna: propter quae homines in expiabili se scelere contaminant: hostesque deo uero fiant: quo contempto mortuorum sacra suscipiunt: ex singulis rebus ostendunt: uirtutem esse dicunt: quae hominem tollat in caelum: non illam de qua philosophi dixerunt: quae posita est in bonis animis: sed hanc corporalem quae dicitur fortitudo: quae quoniam praecipua in Hercule fuit: immortalitatem meruisse creditur. Quis tam stulte ineptus est: ut corporis uires diuinum uel et humanum bonum iudicet: cum sint & maiores pecudibus attributa: & uno morbo saepe frangantur: uel ipsa senectute minuantur & corrumpantur. Itaque idem ille cum deformari ulceribus toros suos cerneret: nec sanari se uoluit: nec senem fieri: ne quando seipso minor aut deformior uideretur. Hunc ergo qui uinum seipsum combusserat: ascendisse in caelum putauerunt: et ipsa quae stultissime admirati sunt: simulacris & imaginibus expressa & consecrata posuerunt: ut in perpetuum uanitatis eorum monumenta peristeret: quod ob necem bestiarum deos fieri credidissent. Sed haec Graecorum: fortasse culpa sit: quae res leuissimas pro maximis semper habuerunt. Quid nostri: num sapientiores: quae athleticae quidem uirtutes continentur: quae nihil obest: sed regia (quia late solet nocere) sic admirantur: ut fortes & bellicosos duces in deorum coetum locari arbitrentur. Nec esse ullam aliam ad immortalitatem uiam: quam exercitus ducere: aliena uastare: urbes delere: oppida excidere: liberos populos aut trucidare: aut subicere seruituti: uidelicet quo plures homines afflixerint: spoliauerint: occiderint: eo se nobiliores & clariores putant: & ianis gloriae specie capti sceleribus suis nomen uirtutis imponunt. Iam mallem ut a ferarum caedibus deos sibi fingerent: quam immortalitatem tam cruentam probarent. Si quis unum hominem iugulauerit: pro contaminato ac nefario habet: nec ad terrenum hoc domicilium deorum admitti eum fas putant. Ille autem qui infinita hominum milia trucidauerit: cruore capos inundauerit: flumina infecerit: non modo in templum: sed et in caelum admittitur: apud Ennium sic loquitur Africanius: Si fas caedere caelestia scandere cuique est: Mi soli caeli maxima porta patet. Scilicet quia magna partem generis humani extinxit ac perdidit. O quis in tenebris Africanae uersatus es: uel potius o poeta qui per caedes & sanguinem patere in caelum ascensum putaueris. Cui uanitati & Cassius assentit. Est uero inquit Africanae: nam & Herculi eadem uia ista patuit: tanquam ipse plane cum id fieret: ianitor fuerit in caelo. Eodem statuere non possum: dolendum ne potius an ridendum putem: cum uideam & graues & doctos: & (ut sibi uidentur) sapientes uiros: in tam miserandis errorum fluctibus uolutari. Si haec est uirtus: quae nos immortales facit: mori equidem malim: quam exitio esse quam plurimis. Si aliter parari immortalitas non potest nisi pro sanguine: quod fiet si omnes in concordiam consenserint: quod certe fieri poterit: si prociioso & impio furore pietate innocentes esse ac iusti uelint. Num igitur nemo erit in caelo dignus: num probit uirtus: quia hominibus in homines saeuire non dabitur. Sed isti qui euerfiones urbium populorumque summam gloriam computant: ocium publicum non ferent: rapiunt: saeuient: & iniuriis insolenter illatis humanae societatis foedus irrumperunt: ut hinc hostem possint: quem scelera tuis deleant: quam laceferint. Nunc ad reliqua pergamus. Nomen deorum Cereri ac Libero traditio munerum fecit. Possum diuinis docere litteris uinum atque fruges ante progeniem caeli atque Saturni fuisse in usum hominum: sed ab his sane inuenta esse fingamus. Num potest plus uideri: aut manus collegisse fruges: hisque factis panem facere docuisse: aut uuas de uitibus lectas expressisse: uinumque fecisse: quam fruges ipsas aut uites generasse: aut protulisse de terra. Reliquerit haec sane deus humanis ingeniiis creanda: tamen fieri non potest quoniam ipsius sunt omnia quae tribuit sapientiam hominibus: ut inueniret & ipsa illa quae possent inueniri: primus inuenit. Artes quoque suis inuentoribus immortalitatem peperisse dicuntur: ut Aesculapio medicina:

Vulcano fabrica. Colamus igitur & illos: qui fullonicam: lutrinamque docuerunt. Cur autem figulinae reperiuntur honores non habentur: An quia isti diuites uasa samia continentur: Sunt & aliae artes: quarum repertores humanae uitae plurimum profuerunt. Cur non etiam illis attributa sunt templa: sed nimirum. Minerua est quae omnes repperit. Ideo illi opifices supplicant. Ergo ab his sordibus Minerua ascendit in caelum. Est uero causa cur quisque derelinquat eum: qui terram cum animantibus: caelum cum astris & luminibus exorsus est: ut eam ueneretur: quae telam docuit ordiri. Quid ille qui uulnera in corporibus sanare docuit: Num potest esse praestantior: quam qui corpora ipsa formauit: sentiendi ac uiuendi rationem dedit: Herbas denique & caetera: quibus medendi ars constat: excogitauit ac protulit.

Quod deos uanos & deum uerum nemo simul potest colere. Cap. xix.

Enim dicit aliquis & huic summo qui fecit omnia: & illis qui partim profuerunt: suam uenerationem esse tribuendam. Primum nec factum est unquam: ut quos colit: etiam deum coluerit: neque fieri potest: quoniam si honores idem tribuit aliis: ipse ideo non colitur: cuius religio est illum esse uanum ac solum deum credere.

Clamat summus poeta eos omnes qui in uetas uitam excoluere per artes: apud inferos esse: ipsumque illum medicinae repertorem talis & artis ad stygias undas fulmine esse detrusum: ut intelligamus quantum ualeat pater omnipotens: qui & deos fulminibus extinguit. Sed homines ingeniose hanc secum habebant fortasse rationem: quia deus fulminari non potest: apparet non esse factum: immo uero quia factum est: apparet hominem fuisse non deum. Mendacium enim poetarum non in facto est: sed in nomine. Metuebant enim malum si contra publicam persuasionem faterentur: quod erat uerum.

Quod si hoc constat inter ipsos ex hominibus deos factos: cur ergo non credunt poetis: si quando illos fugas & uulnera: & mortes: & bella: & adulteria describunt. Quibus ex rebus intelligi datur: non potuisse ullo pacto fieri deos: quia ne homines quidem hi prohiberentur: etiam in uita sua gesserunt: quae mortem pariunt sempiternam.

De propria Romanorum religione. Cap. xx.

Eno nunc ad proprias Romanorum religiones: quoniam de communibus dixi: Romuli nutrix Lupa honoribus est affecta diuinis. Et ferrem si animal id ipsum fuisset: cuius figuram gerit: cuius auctor est Liuius. Larentiae esse simulacrum & quidem non corporis: sed mentis ac morum. Fuit enim Faustuli uxor: & propter uulgati nominis uilitatem Lupa inter pastores nuncupata est: unde etiam lupanar dicitur: exemplum scilicet Atheniensium in ea figurandi: romani secuti sunt: apud quos meretrix quaedam nomine Laena cum tyrannum occidisset: quia nefas erat simulacrum constitui meretricis in templo: animalis effigiem posuerunt: cuius nomen gerebat. Itaque ut illi monumentum ex nomine: sic isti ex professione fecerunt. Huius nominis etiam dies festus dicatus est: & larentalia constituta. Nec hanc solum Romani meretricem colunt: sed Faulam quoque: quam Herculis scortum fuisse Verrius scribit: Iam quanta ista immortalitas putanda sit: quam etiam meretrices assequantur. Flora cum magnas opes ex arte meretricia quaesiuisset: populum Romanum scripsit haereditate: certamque pecuniam reliquit: cuius ex annuo scenore suus natalis dies celebraret: editione ludorum: quos appellant Floralia. Quod quia senatui flagitiosum uidebatur: ab ipso nomine argumentum sumi placuit: ut pudendae rei quaedam dignitas adderet. Dea finxerunt esse quae floribus praesit: etiam oportere placari: ut fruges cum arboribus aut uitis bene prospereque florescerent. Eum colorem secutus in fastis poeta non ignobile nym

pham narravit: quæ sit Cloris uocitata: eaq; zephyro nuptâ quasi dotis loco id accepisse muneris a marito: ut hêret omnium floꝝ potestatem. Honestè quidem ista dicunt: sed inhonestè turpiterq; creduntur. Non debêt cum ueritas quæritur: huiusmodi nos uelamenta decipere. Celebrantur ergo illi ludi cū omni lasciuia conueniētes memoriæ meretricis. Nam præter uerbor; licentiam: quibus obscenitas omnis effunditur: exiit tur etiam uestibus populo flagitante meretrices: quæ tunc minor; funguntur officio: & in conspectu populi usq; ad fatietatem impudicor; luminum cum impudendis motibus detinentur. Cloacinæ simulacrum in cloaca maxima repertum Tatius consecrauit & quia cuius esset effigies ignorabat: ex loco illi nomen imposuit. Pauorem: Pallorēq; tullus Hostilius figurauit & coluit. Quid de hoc dicā: nisi dignum fuisse qui semp deos suos (sicut optari solet) præsentēs hêret. Ab hoc illud. M. Marcelli de consecratione honoris atq; uirtutis honestate nominum differt: re congruit. Eadem uanitate mētem quoq; inter deos collocauit senatus: quam profecto si huisset: eiusmodi sacra nunq; suscepisset. Magnum Cicero audaxq; conciliū suscepisse Græciam dicit: q; cupidinum & amor; simulacra in gymnasiis consecrasse: adulatus est uidelicet Attico: & irisit hominem familiarem. Non est enim illud magnū: aut omnino consilium dicendū fuit. Sed impudicor; hominum perdita & deplorata nequicia: qui liberos suos quos erudire ad honesta deberent: prostituerunt libidini iuuentutis: a quibus flagitior; deos & in illis potissimum locis: ubi nuda corpora corruptor; luminibus patēt: & in illa coli atate uoluerunt: quæ simplex & improuida prius irriteretur: & in laqueos potest cadere: q; cauere. Quid mirum si ab hac gente uniuersa flagitia manarūt: apud quā ipsa uitia religiosa sunt: eaq; non mō nō uitant: uer; et coluntur. Et ideo huic sententiæ tanq; græcos prudentia uinceret: adiecit: Virtutes enim oportere: non uitia cōsecrari. Quod si recipis o. M. tullii: non uides fore ut irrūpant uitia cum uirtutibus: quia mala bonis adherent: & in animis hoium potentiora sunt: quæ si uetas cōsecrari: respondebit tibi illa eadē Græcia se alios deos colere: ut profint: alios ne noceant. Hæc. n. semper accusatio est eor; q; mala sua pro diis hēnt: ut Romani Rubiginem ac Febrē. Si ergo uitia consecranda nō sunt: in quo tibi assentior: ne uirtutes quidem. Non enim per se sapiunt aut sentiunt: neq; intra parietes aut ædículas luto factas: sed intra pectus collocandæ sunt: & interius comprehendendæ ne sint fabulæ: si extra hominem fuerint collocatæ. Itaq; præclarā illā legem tuam derideo: quam ponis his uerbis: Ast illa propter quæ datur homini ascensus in cælum: mētem: uirtutem: pietatem: fidem: earumq; laudum delubra sunt. Atque hæc separari ab hoie nō possunt. Si. n. colēda sunt: hoie ipso sint necesse est. Si autē sunt extra hoiem: qd opus est ea colere: qbus creamus. Virtus colenda est: nō imago uirtutis & colēda est nō sacrificio aliquo: aut thure aut p̄cationē solēm: sed uolūtate sola atq; p̄posito. Nā qd est aliud colere uirtutem: nisi eam cōprehēdere aio & tenere. Quid unusquisq; simul accepit uelle: consequit. Hic solus uirtutis est cultus: nā religio & ueneratio nulla alia nisi unius dei tenenda est. Quid igr̄ opus est o uir sapientissime supuacuis extructionibus loca occupare: quæ possint humanis uisibus cedere: quid sacerdotes constituere uana & insensibilia culturos: qd imolare uictimas. Quid tantos sumptus uel fingendis uel colendis imaginibus impendere. Firmius & icorruptius templū est pectus humanū: hoc potius ornet: hoc ueris illis numinibus impleatur. Has ergo falsas consecrationes sequit: qd necesse est. Qui. n. uirtutes sic colunt. i. qui umbras atq; imagines uirtutū consecrantur: ea ipsa quæ uera sunt: tenere nō possunt. Itaq; nulla in quoq; uirtus est: uirtus ubiq; dominantibus nulla fides: uno oia p se quoq; rapiente: nulla pie-

tas nec con sanguineis nec parentibus parcente auaritia & cupiditate in uenenū & feruente: nulla pax: nulla concordia publice bellis sæuientibus: priuatis inimicitis usq; ad sanguinem furentibus. Nulla pudicitia libidinibus effrenatis omnem sensum & oēs corporis partes contaminantibus: nec tamen desinunt ea colere: quæ figunt & oderunt. Colunt enim thure ac summis digitis: quæ sensibus intimis colere debuerunt: qui error omnis ex illius principalis ac summi boni ignoratione descendit. Vrbe a Gallis occupata obsessi in capitolio romani: cum ex mulier; capillis tormenta fecissent: ædem Veneri caluæ fecerunt. Non igitur intelligunt q̄ uanae sint religiones: uel ex eo ipso q; eas his ineptis cauillantur. A Lacedæmonis fortasse didicerant deos sibi ex euentis fingere. Qui cum Messenios obsiderent: & illi furtim decæptis obsessores egressi ad diripiendam Lacedæmonem cucurrissent: a spartanis mulieribus fusi fugati sunt. Cognitis autē hostium isidiis lacedæmonii sequebant. His armatæ mulieres obuiā longius exiuerūt quæ cum uiros suos cernerent parare se ad pugnam: q; putarent Messenios esse: corpora sua nudauerunt. At illi uxoribus cognitis: & aspectu in libidinem cōcitati: sicut erāt armati: permixti sunt utiq; promiscue. Nec enim uacabat discernere: sic iuuenes ab uis dem antea missi cum uirginibus: ex quibus sunt p̄theni nati. Propter huius facti memoriam ædem Veneri armatæ simulacrum posuerunt: quod tamen ex causa turpi: tamē honestius uidet armatā Venerem consecrasse: q̄ caluā. Eodem t̄pre Ioui quoq; Pistonara apposita est: q; eos in quiete monuisset: ut ex omni frumento quod haberent: panē facerent: & hostium castra iactarēt: eoq; facto soluta esset obsidio: desperantibus Gallis inopia subigi posse Romanos: quæ ista religionū derisio est: si eor; defensor essem: qd tam grauius queri possem: q̄ deor; nomen in tātum uenisse contemptū: ut turpissimis noibus ludibrio hēat. Quis nō rideat Fornacē deā: uel potius doctos uiros celebrandis fornacalibus operari: quis cū audiat deam Mutā: tenere risum queat. Hanc esse dicunt ex qua sint nati lares: & ipsam Larā nomināt uel Larundam. Quid præstare colenti potest: quæ loqui non potest. Colitur & Cæca: quæ Herculi fecit iudicium de furto bouum: diuinitatem consecuta: quia perdidit fratrem. Et Cunina quæ infantes in cunis tuetur: ac fascinum summouet. Et Stercutius qui stercore ad rōnem primus induxit. Et Futinus: in cuius sinu pudendo nubentes præsidet: ut illarum pudicitiam prior deus delibasse uideatur. Et mille alia portenta: ut iam uaniores qui hæc colenda susceperint: q̄ ægyptios esse dicamus: qui monstruosa & ridicula quædā simulacra uenerantur & colunt: hæc tamen hēnt aliquam imaginem. Quid qui lapidem colunt in formen atq; rudem: cui nomen erat Terminus: Hic est quem pro Ioue saturnus dicitur deuorasse: nec immerito illi honos tribuitur. Nam cum Tarquinus capitolium facere uellet: eoq; i loco multor; deorum sacella essent: consuluit eos per auguria: utrum Ioui cedere uellent: & cedentibus cæteris: solus Terminus māsset. Vnde illum poeta capitolii immobile saxū uocat. Iam ex hoc ipso q̄ magnus iuppiter inuenitur: cui nō cessit lapis: ea fortasse fiducia q; illum de paternis faucibus liberauerat. Facto itaq; capitolio: supra ipsum Terminum foramen est in tecto relictum: ut quia non cesserat: libero cælo frueretur: quo ne ipsi quidem fruebātur: qui lapidem frui putauerunt. Et huic ergo publice supplicatur quasi custodi finium deo: qui non tantum lapis: sed etiam stipes interdum est. Quid de his dicā: qui colunt talia: nisi ipsos potissimum lapides ac stipites esse.

De sacrificiis & mysteriis eorum.

Ca. xxi.

Ixiimus de diis ipsis: q; colunt. Nunc de sacris ac mysteriis eor; pauca dicenda sunt. Apud cyprios humanā hostiā Ioui Teucus inolauit. Idq; sacrificiū poste

ris tradidit: quod est nuper Hadriano imperante sublatum. Erat lex apud Thauros in humanam & ferā gentem uti Dianæ hospites imolarētur: & id sacrificiū multis tēpibus celebratum est. Galli Esūm atq; Theutantem humano cruore placabant. Ne latini quidem huius imanitatis expertes fuerunt. Siquidē latialis Iuppiter & nunc sanguine colitur humano. Quid ab his boni precat: qui sic sacrificant? Aut quid tales dii hominibus præstare possunt: quorū pœnis ppiciantur? Sed de barbaris non est adeo mirandū quorū religio cum moribus congruit. Nostri uero qui semp mansuetudinē & humanitatis gloriā sibi uendicarunt: nōne sacrilegis his sacris imaniores repperiunt? Hi. n. potius scelerati sunt habendi: q̄ cum sint liberalium disciplinā studiū expoliti: ab humanitate desciscunt: q̄ qui rudes & imperiti ad mala facinora bonorū ignoratione labunt. Apparet tamen antiquū esse hunc imolandoꝝ hoīum ritum. Siquidem saturnus in Latio eodem genere sacrificii cultus est: non q̄dem ut hō ad aram imolaret: sed ut in Tyberī de ponte Miluio mitteret. Quod ex respōso quodā factitatum Varro auctor est. Cuius respōsi uerfus est talis κεί κέφαλοσ κρονιδῆ κεί τωποτρί πέμπετέφοτά id est: Et capita saturno: & patri mittite hoīem. Quod quia uidet̄ ambiguū: & fax illi: & hō iaci solet. Verū id genus sacrificii ab Herc. cū ex Hispania rediret: dicit̄ eē sublatū ritu tamen pmanente ut p ueris hoībus imagiues iacerēt ex scyrpo: ut Ouis in fa. docet. Donec in hæc uenit Tirynthius arua: quot annis

Tristia leucadio sacra putata modo.

Illum stramineos in aquam misisse quirites

Herculis exemplo corpora falsa iacc. Hæc sacra uestales uirgines faciunt: ut ait idē

Tum quoq; priscorum uirgo simulacra uirorum

Mittere roboreo scyrpea ponte solet. Nam de infantibus: q̄ eidem saturno imolabantur ppter odiū iunonis: quid dicā? Nō inuenio tam barbaros: tam imanes fuisse hoīes: cur paricidiū suū. i. tet̄ atq; execrabile humano genere facinus sacrificium uocarent: cum teneras atq; innocentes aias quæ maxime est ætas parentibus dulcior: sine ullo respectu pietatis extinguerent: imanitatēq; oīum bestiarū: quæ tamen foetus suos amat: feritate superet. O dementiā insanabilem: qd̄ illis isti dii amplius facere possent: si eēt iratissimi: q̄ faciunt ppicii? Cum suos cultores paricidiis inquant: orbitatibus mactāt: humanis sensibus spoliāt. Quid pot̄ esse his hoībus sancti? Aut qd̄ in p̄fatis faciēt: q̄ inter aras deorum summa scelera cōmittunt? Postennius Festus in libris historiarum per satyram refert carthagenes saturno humanas hostias solitos imolare: & cum uicti essent ab Agathocle rege siculorum iratum sibi deum putauisse. Itaq; ut diligentius piaculum soluerent: ducentos nobilium filios imolasse.

Tantum religio potuit suadere malorum:

Quæ pepit scelerosa atq; ipia facta. Cur ergo clementissimi hoīes illi sacrificio cōsulebant: cum tantā p̄m ciuitatis occiderent: quantā fortasse ne Agathocles q̄dem uictor occiderat. Ab isto genere sacrorū nō minoris insanix iudicanda sunt publica illa sacra: quorū altera sunt m̄ris deū: in q̄bus hoīes suis ipsi uirilibus litant. Amputato. n. sexu nec uiros se: nec foēas faciunt. Alia Virtutis: quæ eandē Bellonā uocant: in q̄bus sacerdotes nō alieno sed suo cruore sacrificāt. Sectis nāq; hūeris & utraq; manu directos gladios exercētes currūt: efferūt: insaniūt. Optie igr̄ q̄nti. i. Phanatico: Istud inq̄t si deus cogit: iratus ē: et ne hæc sacra sunt: Nōne satius est pecudū mō uiuere: q̄ deos tā ipios: tā p̄fanos: tā sāguinarios colē: sed ūde isti errores: & hæc tāta flagitia manauerit: suo loco disterētus. Interi uideāus cætera: q̄ carēt scelere: ne studio insectādi uideāur eliger̄ peiora.

Isydis ægyptia sacra sunt: quatenus filium paruulum uel perdiderit: uel inuenit. Nā primo sacerdotes eius deglabrato corpore sua pectora tundunt: lamentātur: sicut ipsa cum perdidit fecerat. Deinde puer producitur quasi inuentus: & in lætitiā luctus ille mutatur. Ideo Lucanus:

Nunquamq; satis quæsitus Osiris.

Semper enim perdunt: semper & inueniunt. Refertur ergo in sacris imago rei: quæ uera gesta est: quæ profecto (si quid sapimus) declarat mortale mulierem fuisse: ac pene orbam: nisi unicum repperisset: quod illum ipsum poetam minime fugit: apud quē Pompeius adolescens morte patris audita: hæc loquitur:

Euoluam busto iam numen gentibus isin:

Et tectum ligno spargam per uulgus osirin. Hic est Osiris: quem Serapin & Serapidem uulgus appellat. Solent enim mortuis consecratis nomina immutari: credo neq; putet eos homines fuisse. Nam & Romulus post mortē Quirinus dictus est: & Læda Nemesis: & Circe Marica: & Ino postq̄ se præcipitauit Leucothea: materq; Matuta. Et Melicertes filius eius Palæmon: atq; Portunus. Sacra uero cereris eleusina nō sunt his dissimilia. Nam sicut ibi Osiris puer planctu matris inquitur: ita hic ad incestum patris matrimoniū rapta Proserpina: quam quia facibus ex Aetnæ uertice accensis quælit in Sicilia ceres dicitur: iccirco sacra eius ardentium tædaz̄ iactatione celebrantur. Apud Lampfacum Priapo lætabilis uictima est asellus. Cuius sacrificii ratio in fastis hæc redditur. Cum dii omnes ad festū matris magnæ conuenissent: epulisq; satiati noctem lusibus ducerent: quicuisse humi Vestam: somnūq; cæpisse: ita Priapum somno eius ac pudicitix insidiatū: sed illam intēpestino clamore aselli: quo Silenus uehebatur excitam: libidinē uero insidiatoris esse decæptā. Hac de causa Lampfacenos asellū Priapo quasi in ultionem mactare consueuisse. Apud Romanos uero eundē uestalibus sacris in honore pudicitix conseruata panibus coronari. Quid turpius? Quid flagitiosius: q̄ si Vesta beneficio asini h̄go est? At poeta fabulā finxit. Num ergo illud ē uerius: quod referunt hi: qui phænomena conscripserunt: cū de duabus cancri stellis loquunt̄: quas græci ὀνόου uocant: asellos fuisse: qui Liberū patrem trāsuexerint: cum amnem transire non posset: quorū alteri hoc præmium dedit: ut humana uoce loqueretur. Itaq; inter eum Priapūq; ortum esse certamen de membri obsceni magnitudine: Priapum uictum & iratū interemisse uictorem. Hoc uero multo magis ineptū est: sed poetis licet quicquid uelint. Non excutio tam deformē mysteriū: nec priapum denudo: ne quid appareat risu dignum. Finxerunt hæc sane portæ: sed necesse est alicuius maioris turpitudinis tegendæ gratia ficta sint. Quæ sint ergo quæramus. At ea profecto manifesta est. Nam sicut Lunæ taurus mactatur: quia similiter habet cornua: & Placat equo persis radiis Hyperiona cinctum:

Ne detur celeri uictima tarda deo. Ita in hoc quia magnitudo membri uirilē enormis est: non potuit ei monstro aptior uictima reppiri: q̄ quæ ipsum: cui mactatur posset imitari. Apud Lyndum: quod est oppidum Rhodi: Herculis sacra sunt: quorum a cæteris longe diuersus est ritus. Siquidem non Enphemia (ut græci appellāt) sed maledictis & execratione celebrātur. Ea q; pro uiolatis habent: si quando inter solennes ritus: uel imprudenti alicui exciderit bonum uerbum. Cuius rei hæc ratio redditur: si tamen ulla esse in rebus uanissimis potest. Hercules cum eo delatus esset: famemque pateretur: aratorem quendam aspexit operantem: ab eoq; petere ccepit: ut sibi unū bouem uenderet. Enim uero ille negauit fieri posse: quia spes sua omnis colendæ ter-

ræ: duobus illis iuuenis niteretur. Hercules solita uiolentia usus: quum unum accipere non potuit: utruq; substulit. At ille infelix cum boues suos maectari uideret: iniuriam suam maledictis ultus est: quod homini eleganti & urbano gratissimum fuit. Nam dū comitibus suis epulas apparat: dumq; alienos boues deuorat: illum sibi amarissime cōuitantem: cum risu & cachinnis audiebat. Sed postq̄ Herculi diuinos honores ob admirationem uirtutis deferri placuit: a ciuibus ei ara posita est: quā de facto βούφη γόν id est bouis iugum nominauit: ad quam duo iūcti boues imolarentur: sicut illi quos abstulerat aratori: cumq; ipsum sibi constituit sacerdotem: ac præcepit ut iisdem maledictis semper in celebrandis sacrificiis uteretur: q̄ negaret se unq̄ epulatū iucūdius. Hæc iam non sacra sunt: sed sacrilegia: in quibus id factum dicitur: quod in aliis si fiat: seuerissime uindicatur. Ipsius autem cretici Iouis sacra quid aliud: q̄ quomodo sit aut sub tractus patri aut nutritus ostēditur. Capella enim Amaltheæ nymphæ: quæ uberibus suis aluit infantem: de qua Germanicus Cæsar in arateo carmine sic ait: Illaq; putat Nutrix esse Iouis: si uere iuppiter infans: Vbera cretæcæ multo fidissima capræ: Sidere quæ claro gratum testatur alūnum. Huius capellæ corio usum esse pro scuto Iouem contra Titanas dimicantem Musæus auctor est: unde a poetis Aegiochus nominatur. Ita quicquid est gestum in abscondendo puero: id ipsum per imaginem gerit in sacris: quod Ouidius exponit in fastis: Ardua iam dudum resonant tinnitibus Idæ: Tutus ut infanti uagiat ore puer. Pars clypeos sudibus: galeas pars tundit inanes: Hoc curetes habent: hoc corybantes opus. Res latuit: priscaq; manent imitantia facti Aera deæ: comites raucaq; terga mouent. Cymbala pro galeis: pro scutis tympana pulsant: Tibia dat phrygios ut dedit ante modos. Hanc totam opinionē quasi a poetis fictā Salustius respuit: uoluitq; ingeniose interpretari: Cur altores Iouis dicantur curetes fuisse sic ait: quia principes intelligendi diuini fuerunt: uetustate ut cætera in maius componentem altores Iouis celebrauissent. Quantum errauerit hō eruditus: iam res ipsa declarat. Si enim princeps est Iuppiter: & deorū & religionū: si ante illū nulli dii colebant uulgo: quia nondū nati fuerant: qui coluntur apparet: Curetes ex diuerso principes fuisse diuini non intelligendi: per quos error omnis inductus est: & dei ueri memoria sublata. Ex ipsis itaq; mysteriis & cærimoniis intelligere debuerunt hoibus se mortuis supplicare. Non igitur exigo: ut aliquis poetarū fictionibus credat: qui hos mentiri putat pontifici cū ipsoꝝ scripta consideret: & quicquid est litterarū ad sacra pertinetium reuoluat: plura fortasse q̄ nos afferimus: inueniet: in quibus intelligat inania inepta demētia esse omnia: quæ pro sanctis habentur. Si quis autem percæpta sapientia deposuerit errorem: profecto ridebit ineptias hoium pene dementium: illos dico: qui inhonesto saltatu tripudiant: uel qui nudi: uncti: coronati: personati: aut luto obliti currūt. Quid de scutis iam uetustate putridis dicam: quæ cum portant deos ipsos: se gestare humeris suis arbitrantur. Nam Furius Bibaculus inter præcipua pietatis exempla numeratur. Qui cum prætor esset: tamen licetoribus præeuntibus ancille portauit: cū haberet magistratus officio uacationē. Non ergo ille Furius: sed plane furiosus fuitq; præturā hoc ministerio se putauit ornare. Merito igitur cum hæc a uiris non iperitis ac rudibus fiāt

Lucretius exclamat:

O stultas hominum mentes: o pectora cæcæ

Qualibus in tenebris uitæ: quantisq; periculis

Depigit hoc æni quodcumq; est. Quis hæc ludibria non derideat: qui habeat aliquid sanitatis: Cum uideat homines uelut mente captos ea serio facere: quæ si quis faciat in lusu nimis lasciuus & ineptus esse uideatur.

Quis auctor prædictarum uanitatū in Italia apud Romanos fuerit: & quis apud alias gentes. Caxxii.

Arum uanitatū apud Romanos auctor & constitutor Sabinus ille rex: qui maxime animos hominum rudes atq; imperitos nouis superstitionibus implicauit: quod ut faceret aliqua cum auctoritate: simulauit cum dea Aegeria nocturnos se habere congressus. Erat quedam spelunca peropaca in nemore Aricinorum de riuus perenni fonte manabat. Huc remotis arbitris se inferre consueuerat: ut mētiri posset monitu deæ coniugis ea sacra populo se tradere: quæ acceptissima diis essent: ut delicta astutam Minois uoluit imitari: qui se in antrum Iouis recōdebat: & ibi diu moratus leges tanq̄ sibi a Ioue traditas afferebatur homines ad parendum non modo imperio: sed etiam religione constringeret. Nec difficile sane fuit persuadere pastoribus. Itaq; pontifices: flamines: salios: augures creauit: deos per familias descripsit: sic noui populi feroces animos mitigauit: & ad studia pacis a rebus bellicis auocauit. Sed cum alios falleret: seipsum tamen nō sefellit. Nam post annos plusimos Cornelio & Bebio consiliibus in agro scribæ Petilii sub ianiculo arca duæ lapideæ sunt repertæ a fossoribus: quarum in altera corpus Numæ fuit in altera septem latini libri de iure pontificio. Itaq; greci totidem de disciplina sapientia scripti: quibus religiones nō eas modo: quæ ipse instituerat: sed omnes præterea dissoluit. Quare ad senatum delata: decretum est: ut hæc libri abolerentur. Ita eos. Q. Petilius prætor urbanus in concione populi cōcremauit. Insuper id quidem: quid enim profuit libros esse combustos: cum hoc ipsum q̄ sunt ideo combusti: quia religionibus derogabant: memoria sit traditum. Nemo ergo tunc in senatu non stultissimus. Potuerunt enim & libri aboleri: & res tamen in memoriam non exire. Ita dum uolunt & posteris approbare quanta pietate defenderint religiones auctorem religionum ipsarum testando minuerunt. Sed ut Pōpilius apud Romanos institutor leptarum religionum fuit: sic ante Pompiliū Faunus in Latio: qui & saturno anno nefaria sacra constituit: & Picum patrem inter deos honorauit: & sororem suā senatam Faunam eandemq; coniugem consecrauit: quam. C. Bassus Faunam nominatā traditq; mulieribus fata carere consueuisset: ut Faunus uiris. Eandem Varro scribit tāte pudicitia fuisse ut nemo eam (quoaduixerit) præter uirum suum mas uiderit: nec nomen eius audierit. Itaque illi mulieres in opto sacrificant: & bonam deam nominant. Et. C. sex. Clodius in eo libro: quem græce scripsit refert Fauni hanc uxore fuisse: quæ quia contra morem decusq; regnum clam uini ollam ebiberat: & ebria facta erat: uirgiamyrtis a uiro usq; ad mortem cæsam. Postea uero cum eum facti sui poeniteret: & desiderium eius ferre non posset: diuinum illi honorem detulisse: circo in sacris eius obuolutam uini amphoram poni. Reliquit ergo posteris Faunus quoq; non parum erroneis quem tamen prudentes quinq; pspicunt. Nam Lucillius cor. stultitiam: qui simulacra deos putant esse: deridet his uerbis: Terriolas Lamias Fauni quas Pompiliūq; Institueret Numæ: tunc mit has: hic omnia pontifici

Vt pueri infantes credunt signa omnia athena
 Viuere: & esse homines: sic isti omnia ficta
 Vera putant: credunt signis cor inesse athenis
 Pergula pictorum. Et cetera. Poeta quidem stultos homines infantibus comparauit:
 at ego multo imprudentiores esse dico. Illi enim si mulacra homines putant esse: hi de-
 os. Illos aetas facit putare quod non est: hos stultitia. Illi utiq; breui desinunt falli: horu
 uanitas & delirat tempus: & crescit. Sacra Liberi patris primus Orpheus induxit in Gra-
 ciam: primusq; celebravit in mote Boetiae Thebis: ubi Liber natus est proximo: & cum
 frequenter Citharæ cantu personaret: Citheron appellatus est. Ea sacra etiam nunc Or-
 phica nominantur: in quibus ipse postea dilaceratus & captus est: & fuit per eadem se-
 re tempora: quibus Faunus. Sed quis aetate processerit: dubitari potest: siquidē per eosdē
 annos Latinus Priamusq; regnauerunt. Item patres eorum Picus & Laomedon: quo
 regnante: Orpheus cum Argonautis ad Iliensium litus accessit. Procedamus igitur ul-
 terius: & quaeramus quis omnino colendorum deorum primus auctor extitit. Didymus
 in libris eius: *ἱστοριῶν πινδαρική* id est expositionis pindaricæ ait Melissea cretensiu
 regem primum diis sacrificasse: ac ritus nouos sacrorumq; pompas introduxisse. Huius
 duas fuisse filias: Amaltheam & Melissam: quæ Iouem puerum caprino lacte ac melle
 nutrierunt. Vnde poetica illa fabula originē sumpsit: aduolasse apes: atq; os pueri mel-
 le complexisse. Melissam uero a patre primam sacerdotem matri magnæ constituta. Vn-
 de adhuc eiusdem matris antistites Melissæ nuncupantur. Historia uero sacra testatur
 ipsum Iouem postq; rerum potitus est: in tantam insolentiam uenisse: ut ipse sibi phana
 mukis in locis constitueret. Nam cum terras circuiret: in quacūq; regionem uenerat:
 regesq; principesue populorum hospitio sibi & amicitia copulabat: & cum a quoq; digre-
 deretur: uidebat sibi phanum creati hospitis sui nomine: quasi ita posset amicitia & fce-
 deris memoria conseruari. Sic constituta sunt templa Ioui Athabyriou: Labriandro.
 Athabyrius enim & Labryandus hospites eius atq; adiutores in bello fuerunt. Item Iou-
 ni Lapriou: Molioni: Ioui Cassio: & quæ sunt in eundem modum: quod ille astuti-
 me excogitauit: ut & sibi honorem diuinum: & ut hospitibus suis perpetuum nomen
 acquireret cum religione coniunctum. Gaudebant ergo illi & huic imperio eius liben-
 ter obsequabantur: & nominis sui gratia ritus annuos: & festa celebrabant. Simile quid-
 dam in Sicilia fecit Aeneas: cum conditæ urbi Acestæ hospitis nomē imposuit: ut eam
 postmodum lætus ac libens Acestes diligeret: augetet: amaret. Hoc modo religionem
 cultus sui per orbem terræ iuppiter seminauit: & exemplum cæteris ad imitandum de-
 dit. Siue igitur a Melisseo (sicut Dydimus tradit) colendorum deorum ritus effluat: si-
 ue ab ipso quoq; Ioue: Euhemerus ut tradit. De tempore tamen constat: quando dii co-
 li ceperint. Melisseus quidem non multum antecessit aetate: quippe qui educauerit io-
 uem pronepotem. Et iccirco fieri potest: uel ut ante: uel ut adhuc puero Ioue deos coles-
 re instituerit: id est alumni sui matrem & auiam Tellurem: quæ fuit Uranii coniux: pa-
 trem Saturnum. Et ipse hoc exemplo atq; instituto Iouem ad tantam superbiam proue-
 xit: ut postea sibi diuinos honores auderet assumere.

Quo tempore ceperint uanae superstitiones: quibus sub auctoribus. Caxxiii.
 Vnc quoniam uanarum superstitionum originem deprehendimus: superest
 ut etiam tempora colligamus: per quæ fuerint illi: quorum memoria colitur.
 Theophilus in libro de temporibus ad Autolycum scripto: ait in historia sua
 Tallum dicere: q; Bellus quem Babylonij & Assyrii colunt: antiquior Troiano bello

fuisse inueniatur. CCC. xxii. annis. Bellu autem Saturno æquale fuisse: & utrunq; uno
 tempore adoleuisse. Quod adeo uerū est: ut ratione ipsa colligi possit. Nam & Agamē-
 non (qui gessit bellum troicū) Iouis abnepos fuit: & Achilles: Ajaxq; nepotes: & Vly-
 zes eodem gradu proximus: Priamus qdem longa serie. Sed auctores quidā tradūt Dar-
 danum & Iasum Coriti filios fuisse: nō Iouis. Nec. n. si ita fuisset: ad usus impudicos Ga-
 nymedem nepotem suum hñe potuisset. Itaq; parentibus illorū: quos supra nominau-
 si cōgruenter annos diuidas: numerus cōsentiet. Ab excidio autē troianæ urbis colligun-
 tur anni mille quadringenti septuaginta. Ex hac temporū ratione manifestū est ante an-
 nos non amplius q̄ mille octingentos natum esse Saturnū: qui & sator oīum deorū fuit.
 Non ergo isti gloriantur sacrorū uetustate: quorū & origo: & ratio: & tempora deprehen-
 sa sunt. Restant adhuc aliqua: quæ ad arguendas religiones falsas plurimum ualeant.
 Sed iam finem facere libro decreui: ne modum excedat. Ea enim plenius sunt exequē-
 da: quæ uirtuti uidentur obstare: ut hoies qui bonorū ignorantia uagantur incerti: ad reli-
 gionem ueram possimus imbueri. Primus autē sapientiæ gradus est falsa intelligere. Se-
 cundus uera cognoscere. Ergo apud quem hæc prima institutio nostra profecerit: qua
 falsa deteximus: excitabitur ad ueri cognitionem: quia nulla est homini iucundior uolu-
 ptas: & erit iam sapientiæ cælestis disciplinæ dignus: qui ad cognoscēda cætera libens
 ac paratus accesserit.

Lactanti Firmiani institutionum diuinarum aduersus gentiles: liber secundus.
 Quod rationis obliuio: & ignorantia sui facit homines ingratos ueri dei: qui colit
 in aduersis: & in prosperis contemnitur.

Vanq; primo libro religiones deorū falsas esse monstrauerim: q; hi quorū
 uarios dissimilesq; cultus p̄ uniuersam terrā consensus hoīum stulta per-
 suasione suscepit: mortales fuerint: functiq; uita diuinæ necessitati mor-
 te cōcesserint: tamen nequa dubitatio relinquat: hic secundus liber fon-
 tem ipsum patefaciet errorū: causasq; oēs explicabit: quibus decepti hoies
 & primitus deos esse crediderunt: & postmodū inueterata psuasione in susceptis prauis-
 sime religionibus pseuerauerint. Gestio. n. cōuictis inanibus: & hoīum impia uanitate
 detecta singularis dei asserere maiestete: suscipiēs utilius & maius officiū: scilicet reuo-
 candi hoies a prauis itineribus: & in gratiā secū ipsos reducendi: ne se (ut qdam philo-
 sopher faciunt) tanto pe despiciāt: ne uel se infirmos supuacuos & nihil & frustra oīo na-
 tos putent: quæ opinio plerorūq; ad uitia compellit. Nam dum existimāt nulli deos eē
 curæ: aut post mortem nihil esse futuros: totos se libidinibus addicunt: & dum licere si-
 bi putant: hauriendis uoluptatibus sitienter incumbunt: per quas imprudentes in laque-
 os mortis incurrant. Ignorant enim quæ sit hominis ratio: quam si tenere uellēt: in pri-
 mis deum suum agnoscerent: uirtutem: iustitiamq; sequerentur: terrenis figmentis ani-
 mas suas non substernerent: mortiferas libidinum uoluptates non appeterent. Deniq;
 seipos magni æstimarent: atq; intelligerent plus esse in homine q̄ uidetur: cuius uim:
 conditionemq; non aliter posset retineri: nisi cultum ueri parentis sui deposita prauis-
 sime susceperint. Equidem sicut oportet de summa rerum sapenūmero cogitans: admi-
 rari soleo maiestatem dei singularis: quæ continet regitq; omnia: in tantam uenisse obli-
 uionem: ut quæ sola coli debeat: sola potissimū negligat. Homines autē ipsos ad tantam
 excitationem esse deductos: ut uero ac uno deo mortuos anteferant: terrenos at in terrarū
 d ii

sepultos ei qui fundator ipsius terræ fuit: & tamen huic impietati hominum posset uenia concedi: si omnino ab ignorantia diuini nominis ueniret hic error. Cum uero ipsos deorum cultores sæpe uideamus deum summum & confiteri & prædicare: quam sibi ueniam sperare possint impietatis suæ: qui non agnoscunt cultum eius: quem prorsus ignorari ab homine fas non est. Nam & cum iurant: & cum optant: & cum gratias agunt: non Iouem aut deos multos: sed deum nominant: adeo ipsa ueritas cogente natura etiam ab inuitis peccatoribus erumpit. Quod quidem non faciunt in prosperis rebus. Nam tum maxime deus ex memoria hominum elabatur: cum beneficiis eius fruente honore dare diuinæ indulgentiæ debent. At uero si qua necessitas gratis presserit: tunc deum recordantur. Si belli terror infremuerit: si morborum pestifera uis incubuerit: si alimēta frugibus longa siccitas denegauerit: si sæua tempestas: si grando ingruerit: ad deum confugiunt: a deo petit auxilium: deus ut subueniat oratur. Si quis in mari uento sæuente iactat: hunc inuocant. Si quis aliqua ui afflicta: hunc potius implorat. Si quis ad extremam mendicandi necessitatem deductus: uictum precibus exposcit: deum solum obtestatur: & per eius diuinum atque unicum nomen hominum sibi misericordiam quaerit. Nunquid igitur dei meminerunt: nisi dum in malis sunt? Postquam metus deseruit: & pericula recesserunt: tum uero alacres ad deorum templa concurrunt. His libantibus sacrificant: hos coronant. Deo autem quem in ipsa necessitate implorauerunt: ne uerbo quidem gratias agunt: adeo ex regni prosperitate luxuria: ex luxuria uero aut uitia omnia: sic impietas aduersus deum nascitur. Quanam istud ex causa fieri putemus: nisi esse aliquam peruersam potestatem: quæ ueritatis sit semper inimica: quæ humanis erroribus gaudeat. Cui unum ac perpetuum sit opus effundere tenebras: & hominum cæcare menses: ne lucē uideant: ne denique in cælum aspiciant: ac naturam corporis sui seruent. Nam cum cæteræ animantes pernis corporibus in humum spectent: quæ rationem ac sapientiam non accipiunt: nobis status rectus: sublimis uultus ab artifice deo datus sit: apparet istas religiones deorum non esse rationis humanæ: quæ curuant cælestem aial ad ueneranda terrena. Parens enim ille unus & solus cum fingeret hominem. i. aial intelligens & rationis capax: eum uero ex humo subleuatum ad contemplationem sui artificis erexit: quod optime ingeniosus poeta signauit. Pronaque cum spectent animantia cætera terram:

Os homini sublime dedit: cælumque uidere
Iussit: & erectos ad sidera tollere uultus. Hinc utique ὀψοπόνον graeci appellauerunt: quæ sursum spectaret. Ipsi ergo sibi renunciant: sequi hominum nomine abdicant: quæ non sursum aspiciant: sed deorsum: nisi forte id ipsum quæ recti sumus: sine causa homini attributum putant. Spectare nos cælum deus uoluit: utique non frustra: nam & aues & ex mutis pene omnia cælum uident: sed nobis proprie datum est cælum rigidis ac stantibus uidere: ut religionem ibi quaeramus: ut deum cuius sedes illa est: quem oculis non possumus: aial contemplerur: quod profecto non facit: qui aes aut lapidem: quæ sunt terræ uenerat. Est autem prauissimum cum ratio corporis recta sit: quod est temporale: ipsum uero animum qui sit æternus: humilem fieri: cum figura & status nihil aliud significant: nisi mentem hominis eo spectare oportere uultu: & animum tam rectum esse debere quam corpus: ut id cui dominari debet: imitetur: uerum homines & nominis sui & rationis oblit: oculos suos ab alto deiiciunt: soloque defigunt: atque timet opera digitorum suorum: quasi quicquam esse possit artifice suo maius.

Quæ fuerit prima causa fingendi simulacra: & quæ uerissima dei imago est homo.

Et quæ extra se deum nemo fideliter colit. Ca. ii.

Uæ igitur amentia est: aut ea fingere quæ ipsi postmodum timeant: aut timere

quæ finxerint. Non ipsa inquit timeamus: sed eos ad quorum imaginem facta: & quorum nominibus consecrata sunt. Nempe ideo timetis: quod eos esse in cælo arbitramini. Neque enim si dii sunt aliter fieri potest. Cur igitur oculos in cælum non tollitis: & aduocatis deorum nominibus in apto sacrificia celebratis? Cur ad parietes: & ligna: & lapides potissimum quam illo spectatis: ubi eos esse credatis? Quid sibi templa: quod ara uoluit? Quid denique ipsa simulacra: quæ aut mortuorum: aut absentium monumenta sunt? Nam omnino fingendarum similitudinum ratio igitur ab hominibus inuenta est: ut posset eorum memoria retineri: quæ uel morte subtracti: uel absentia fuerant separati. Deos igitur in quorum numero reponemus: Si in mortuorum: quis tam stultus ut colat? Si in absentium: colendi ergo non sunt: si nec uident quæ facimus: nec audiunt quæ precamur. Si autem dii absentes esse non possunt: qui (quonia diuini sunt) in quacumque mundi parte sunt: uident & audiunt uniuersa. Supuacua ergo sunt simulacra illis ubique presentibus: cum satis sit audientium nomina precibus aduocare. At enim presentem non nisi ad imagines suas adsunt: ita plane (quæ admodum uulgi existimat) mortuorum animas circa tumulos & corporum suorum reliquias aberrare. Sed tamen postquam deus ille præsto esse coepit: iam simulacro eius opus non est. Quæro enim si quis imaginem hominis peregre constituti contemplet sæpius: ut ex ea solatium capiat absentis: num idem sanus esse uideatur: si eo reuerso atque presente in contemplanda imagine perseueret: quæ potius quam ipsius hominis aspectu frui uelit? Minime profecto. Et tamen hominis imago necessaria tum uidetur: cum percul abest: supuacua futura cum præsto est. Dei autem cuius spiritus ac numen ubique diffusum abesse nunquam potest: semper utique imago supuacua est: sed ueretur ne omnis eorum religio inanis sit & uacua: si nihil in presenti uideatur: quod adorent: & ideo simulacra constituunt. quæ quia mortuorum sunt imagines: similia mortuis sunt: omni enim sensu carent. Dei autem in æternum uiuentis: uiuū & sensibile debet esse simulacrum. Quod si a similitudine id nomen accepit: quo possunt ista simulacra deo similia iudicari: quæ nihil sentiunt: nec mouentur. Itaque simulacrum dei non illud est: quod digitis hominis: & lapide aut ære: aliaue materia fabricat: sed ipse homo quonia & sentit & mouetur: & multas magnasque actiones habet. Nec intelligunt homines ineptissimi quæ sentire simulacra & moueri possent: ultro adoratura homines fuissent: a quibus sunt expoliata: quæ essent aut incultus & horridus lapis: aut materia informis & rudis: nisi fuissent ab homine formata. Homo igitur illorum quasi parens putandus est: per cuius manus nata sunt: per quem speciem: figuram: pulchritudinem hæc coeperunt. Et ideo melior est qui fecit: quam illa quæ facta sunt. Et tamen factorem ipsum nemo suscipit aut ueretur. Quæ fecit timet: tanquam plus possit esse in opere: quam in opifice. Recte igitur Seneca in libris moralibus: simulacra inquit deorum uenerant: illis supplicat: genu posito illa adorant: illis per totum assident diem aut astant: illis stipem iaciunt: uictimas cadunt: & cum hæc tantope suscipiant: fabros qui illa fecere contemnunt. Quid inter se tam contrarium: quam statuam despiciere factorem: statuam adorare: & cum ne in conuictu quidem admittere: qui tibi deos faciat? Quam ergo uim: quam potestatem habere possunt: cum ipse qui fecit illa: non habeat: sed ne hæc quidem dare his potuit: quæ habebat uidere: audire: loqui: moueri? Quisquam ne igitur tam ineptus est: ut putet aliquid esse in simulacro dei: in quo ne hominis quidem quicquam est: præter umbram: sed hæc nemo considerat: infecti sunt enim persuasionibus: ac mentes eorum penitus succum stultitiæ perbiberunt. Adorant ergo insensibilia: qui sentiunt: irrationabilia qui sapiunt: ex anima qui uiuunt: terrena qui oriuntur e cælo. Iuuat ergo uelut in aliqua sublimi specula constitutum unde uniuersi exaudire possint: Persianum illud proclamare: O curuæ in terras aia: & cæle

stium inanes. Cælum potius intuemini: ad cuius spectaculum uos excitauit ille artifex uerus deus. Ille uobis sublimem uultum dedit: uos in terram curuamini: uos altas mentes & ad patrem suum cum corporibus suis erectas ad inferiora deprimitis: tanquam uos peniteat non quadrupedes esse natos. Fas non est caeleste aial cum terrenis: in terraque uergentibus uersari. quid uos beneficiis caelestibus orbatis: pronique in terram uestra sponte precubitis: Humi. n. miseri uolutamini: cum deorsum quaeritis: quod in sublimi quaerere debuistis. Nam ista mortalium digitorum ludicra & fragilia figmenta: ex quolibet materiae genere formata: quid aliud sunt: nisi terra ex qua nata: quid ergo rebus inferioribus subiacetis: quid capitibus uestris terram superpositis: Cum ergo uos terrae submittitis: humilioresque facitis: ipsi uos ultro ad inferos mergitis: ad mortemque damnatis: quia nihil est terra inferius & humilius: nisi mors & inferi: quae si effugere uelletis: subiectam pedibus uestris terram contemneretis: corporis statu saluo. quod iccirco rectum accepistis: quo oculos atque mentem cum eo qui fecit conferre possitis. Contemnere autem & calcare terram nihil aliud est: quam simulacra non adorare: quia de terra ficta sunt. Item diuitias non concupiscere: uoluptates corporis spernere: quia opes & corpus ipsum cuius hospitio utimur: terra est. Vium colite: ut uiuatis. Moriatur enim necesse est: qui se: suamque aiam mortuis adiudicauit.

Quod Cicero & alii qui uidebantur sapientes: ceteris deterius peccauerunt. Ca. iiii.
Ed quid prodest ad uulgus & ad homines imperitos hoc modo concionari: cum uideamus etiam doctos & prudentes cum religionum intelligant uanitatem: nihilominus tamen etiam in his ipsis quae damnant: colendis nescio qua prauitate praestare. Intelligebat Cicero falsa esse quae homines adorarent. Nam cum multa dixisset: quae ad euerisionem religionum ualerent: ait tamen non esse illa uulgo disputanda: ne suscipias publice religiones disputatio talis extinguat. Quid ei facies: qui cum errare se sentiat: ultro ipse in lapides impingatur: ut populos ois offendant: ipse sibi oculos eruat: ut oes caeci sint: qui nec de aliis bene mereatur: quos patitur errare: nec de seipso: qui alienis accedit erroribus: nec utitur tandem sapientiae suae bono: ut factis impleat quod mente precepit: sed prudens & sciens pede laqueo inserit: ut simul cum ceteris quos liberare ut prudentior debuit: & ipse capiatur: quin potius si quid tibi Cicero uirtutis est: experire populum facere sapientem. Digna res est: ubi oes eloquentiae tuae uires exeras. Non enim uerendum est ne tibi in tam bona causa deficiat oratio: qui saepe etiam malas copiose ac fortiter defendisti. Sed minas Socratis carcerem times: ideoque patrocinium ueritatis suscipere non audes. At mortem ut sapiens contemnere debuisti. Et erat multo pulchrius: ut ob benedicta: quam ob maledicta moreris. Nec tibi laudis plus philippicae afferre poterunt: quam discussus error humani generis & mentes hominum ad sanitatem tua disputatione reuocatae: sed concedamus timiditati: quae in sapiente esse non potest. Quid ergo ipse in eodem uersaris errore: Video te terrena & manufacta uenerari. Vana esse intelligis: & tamen eadem facis: quae faciunt ipsi: quos ipse stultissimos confiteris. Quid igitur profuit uidisse te ueritatem: quam nec defensurus esses: nec secuturus: Sed si libenter errant hi: qui errare se sentiunt: quanto magis uulgus indoctum: quod pompis inanibus gaudet: animisque puerilibus spectat omnia: oblectatur friuolis: & specie simulacrorum capitur: nec ponderare secum unamquamque rem potest: ut intelligat nihil colendum esse: quod oculis mortalibus cernitur: quia necesse est mortale sit. Nec mirandum esse: si deum non uideant: cum ipsi ne quidem hominem uideant: quem uidere se credunt. Hoc enim quod oculis subiectum est: non homo sed hominis receptaculum est:

entis qualitas & figura non ex liniamentis uasculi (quo continetur) sed ex factis & moribus peruidet. Qui ergo colunt simulacra: corpora sunt hominibus carētia: quia se corporalibus dederunt: nec uident plus aliquid mente quam corpore: cum sit animi officium ea subtilius cernere: quae acies corporalis non potest intueri. Quos homines idem ille philosophus ac poeta grauiter accusat: tanquam humiles & abiectos: qui contra naturam suam rationem ad ueneranda se terrena prosternant. Ait enim:

Et faciunt animos humiles formidine diuum:

Depressosque premunt ad terram. Aliud quidem ille cum hoc diceret: sentiebat nihil utique esse colendum: quia dum humana non curent. Denique alio loco religiones deorum & cultus inane esse officium confitetur:

Nec pietas ulla est: uelatum saepe uideri

Vertere se ad lapidem: atque oes accedere ad aras:

Et procumbere humi prostratum: & prostrare palmas

Ante deum delubra: nec aras sanguine multo

Spargere quadrupedum: nec uotis necere uota. Quae profecto si casta sunt: non oportet sublimes & excelsos animos auocari: atque in terram premi: sed nihil aliud quam caelestia cogitare. Impugnatae sunt ergo a prudentioribus falsae religiones: quia sentiebant esse falsas: sed non est inducta uera: quia qualis aut ubi esset ignorabant. Itaque sic habuerunt tanquam nulla esset uis: quia ueram non poterant inuenire. Et eodem modo inciderunt in errorem multo maiorem: quam illi qui falsam tenebant. Nam & isti fragilium cultores quis sint inepti: quia caelestia constituunt in rebus corruptibilibus atque terrenis: aliquid tamen sapientiae retinens & habere ueniam possunt: quia summum hominis officium etsi non re ipsa: tamen proposito tenent: siquidem hominum atque mortuorum uel solum uel certe maximum in religione discrimen est. Hi uero quanto fuerint sapientiores: quoque intellexerunt falsae religionis errorem: tanto facti sunt stultiores: quoque esse aliquam ueram non putauerunt. Itaque quoniam facilius est de alienis iudicare: quam de suis: dum aliorum praecipitium uident: non prospexerunt quid ante suos pedes esset. In utraque igitur parte: & summa stultitia inuenitur: & odor quidam sapientiae: ut possis dubitare quos dicas potissimum stultiores: illos ne qui falsam religionem suscipiunt: an eos qui nullam. Sed (ut dixi) uenia concedi posset imperitis: & qui se sapientes esse non fateantur. Has uero non potest qui sapientiam professi: stultitiam potius exhibent. Non sum equidem tam iniquus: ut eos putem diuinare potuisse: ut ueritatem per se ipsos inueniret. quod fieri ego non posse confiteor: sed hoc ab his exigo: quod ratione ipsa praestare potuerunt. Facerent enim prudentius si & intelligerent esse aliquam ueram: & falsis impugnatam aperte pronunciarēt eam quae uera esset: ab hominibus non teneri. Sed mouet eos fortasse illud quo si qua uera esset religio: exerceret se ac indicaret: nec patere esse aliud quicquam. Videre enim nullo modo poterant: quare aut a quo: & quemadmodum religio uera opprimeretur: quod est diuini sacramenti & caelestis arcani. Id uero nisi doceatur: aliquis scire nullo pacto potest. Summa rei haec est. Imperiti & sapientes falsas religiones pro ueris habent: quia neque ueram sciunt: neque falsam intelligunt. Prudentiores uero quia ueram nesciunt: aut in his quas falsas esse intelligunt: perseverant: ut aliquid tenere uideantur: aut omnino nihil colunt: ne incidant in errorem: cum id ipsum maximum sit erroris: uitam pecudum sub figura hominis imitari. Falsum uero intelligere: est quod dem sapientiae: sed humanae. Ultra hunc gradum procedi ab homine non poterit. Itaque multi philosophorum religiones (ut docui) sustulerunt: uerum autem scire diuinum est sapientiae. Nemo autem per se ipsum peruenire ad hanc sapientiam potest: nisi doceatur a

deo. Philosophi quod summum fuit humanæ sapientiæ affectu sunt: ut intelligerent: quid non sit: illud assequi nequerunt: ut dicerent quid sit. Nota Ciceronis uox est: *Vt nam tam facile uera inuenire possem: quàm falsa conuincere.* Quod quia uires humanæ conditionis excedit: eius officii facultas nobis est attributa: quibus tradidit deus scientiam ueritatis: cui explicandæ quattuor posteriores libri seruiunt. Nunc interim falsa ut cœpimus: detegamus.

Quod nil maiestatis & reuerentiæ habeant idola.

Ca. iiii.

Vid igitur maiestatis possunt habere simulacra: quæ fuerunt in hominuli potestate uel ut aliud fierent: uel ut omnino non fierent: iccirco apud Horatium Priapus ita loquitur:

Olim truncus eram ficulnus inutile lignum:

Cum faber incertus scânnum faceret ne priapum.

Maluit esse deum: deus inde ego furum: auiumque

Maxima formido. Quis non sit tanto hoc custode securus: Fures enim tam stulti sunt: ut Priapi tentiginem timeant: cum aues ipsæ quas terrore falcis aut inguinis abigi existimant: simulacris fabricatis: id est hominum plane similibus insideant: nidificent: inq̄nt. Sed Flaccus ut satyrici carminis scriptor derisit hominum uanitatē. Verum hi qui faciunt: seriam se facere rem opinantur. Denique poeta maximus: homo in cæteris prudens: in hoc solo non poetice: sed aniliter desipiuit: cum in illis emendatissimis libris et fieri hoc iubet. Et custos furum atque auium cum falce saligna:

Hellespōtici seruet tutela Priapi. Adorant ergo mortalia aut a mortalibus facta: fragili enim cremari possunt ac perire. Nam & tectis uetustate labentibus sæpe cōminui solent: & consumpta incendio dilabuntur in cinerem: & plerūque (nisi sua illis magnitudo subuenerit: aut custodia diligens sepeferit) in prædam furibus cedunt. Quæ igitur insania est ea timere: pro quibus aut ruinæ: aut ignes: aut furta timeantur: quæ uanitas aliquam ab his spectare tutelam: quæ tueri semetipsa non possunt: quæ peruersitas ad eorum præsidia decurrere: quæ ipsa cum uiolantur: multa sunt: nisi a colentibus uindicentur. Vbi ergo ueritas est: ubi nulla uis adhiberi potest religioni: ubi nihil quod uiolari possit apparet: ubi sacrilegium fieri non potest: Quicquid autem oculis manibusque subiectum est: id uero quia fragile est: ab omni ratione immortalitatis est alienum. Frustra igitur homines auro: ebore: gemis deos excolunt & exornant: quasi uero ex his rebus ullam possint capere uoluptatē. Quis usus est preciosorum munerum nihil sentientibus? An ille qui mortuus? Pari enim ratione defunctorum corpora odoribus ac preciosis uestibus illita & cōuoluta humi cōdiunt: quæ deos honorant: quæ neque cum fierent sentiebant: neque cum coluntur sciunt. Nec enim sensum cōsecratione sumpserunt. Non placebant Persio: quæ aurea uasa templis inferantur superuacuum putant esse inter religiones: quæ non sanctitatis sed auaritiæ sit instrumentum. Illa enim satius est deo: quem recte colas inferre pro munere.

Compositum ius: falsque animi: sanctosque recessus:

Mentis: & incoctum generoso pectus honesto. Egregie sapienterque sensit. Verum illud ridiculum subdidit. Hoc esse auro in templis: quæ sint Veneri donata a uirgine puppa: quasi ille omittere fortasse contempsit. Non uidebat enim simulacra ipsa & effigies deorum Polycteti & Euphranoris & Phidias manu ex auro atque ebore perfectas: nihil aliud esse quam grades puppas: non a uirginibus quæque lusibus uenia dari potest: sed a barbaris hominibus cōsecratas. Merito igitur et senum stultitiâ Seneca deridet. Non inquit bis pueri sumus (ut uulgo dicitur) sed semper. Verum hoc iter est: quæ maiora nos ludimus. Ergo his ludicris: & ornatis: &

grandibus puppis: & ungueta & thura & odores inferunt. His opimas & pingues hostias imolant: quibus est quidem os: sed carent officio dentium. His peplos & idumenta preciosa: quibus usus uelaminis nullus est. His auro & argentum consecrant: quæ tam non habent: quæ accipiunt: quæ qui illa donarunt. Nec immerito Dionysius Siciliae tyrannus post uictoriâ Græciæ potitus deos tales contempsit: spoliari: illis. Si quidem sacrilegia sua iocularibus et dictis persequeretur. Nam cum Ioui Olympio aureum amictum detraxisset: laneum iussit imponi dicens æstate esse grauem aureum: hyeme frigidum: laneum uero utriusque temperatum. Idem auream barbam detrahens Aesculapio incongruens & iniquum esse ait: Cum Apollo pater eius iberbis esset adhuc ac lenis: priorem filium quam priorem barbatur uideri. Item pateras & exuias: & perua quædam sigilla: quæ simulacrorum portentis manibus tenebant: detrahebat: & accipere illa: non auferre dicebat. Per quod n. stultum esse & ingratum: nolle accipere ab his ultro porrigentibus: a quibus bona sibi homines precarentur. Nec enim fecit ipse: quia rex & uictor fuit. Quin etiam secuta est eum solita felicitas. Vixit enim usque ad senectutem: regnumque pro manus filio tradidit. In eo igitur quia homines sacrilegia uindicare non poterant: oportuit deos ipsos uiuindices esse. At si humilis quod tale commiserit: huic præsto sunt flagella: ignes: aculei: cruces: & quicquid excogitare iratis & furibus licet. Sed cum puniunt deprehensos in sacrilegio: ipsi de deorum suorum præte diffidunt. Cur enim illis potissimum non relinquunt ulciscendi sui locum: si eos posse aliquid arbitrantur? Quin etiam putant illorum numine accidisse: ut prædones rerum suarum comprehendere tenerent: & seruiunt non tam ira quam metu: ne si deorum iniuriam non uindicauerint: ipsos expectent poenæ: incredibilem suauitate: quæ nocitos sibi deos putant ob aliena scelera: quæ ipsa a quibus uiolati spoliatique sunt: pro seipsum nihil nocere potuerunt. At enim sæpe ipsi quoque in sacrilegos uindicauerunt: potest id uel casu accidisse: uel aliquando non semper. Sed tamen paulo post (quando id acciderit) ostendam. Sed quæro cur illi tot & tanta sacrilegia in Dionysio non uindicauerunt: quæ non furim: sed palam deos ludibrio habuit. Cur hunc tam potentem sacrilegum a templis: a ceremoniis: ab imaginibus suis non arceuerunt? Cur etiam sacris rebus ablatis: prospere nauigauit: quod ioco ipso testatus est (ut solebat) Videtis ne inquit comitibus suis naufragium timentibus: quæ prospera sacrilegis nauigatio ab ipsis immortalibus tribuat? Sed hic fortasse a Platone didicerat deos nihil esse. Quod Caius Verres: quem Tullius accusator eius eidem Dionysio & Phalaridi: & tyrannis omnibus comparat: nonne omnem Siciliam compilauit: sublatis deorum simulacris: ornamentisque phanorum? Ociosum est persequi singula: unum libet commemorare: in quo accusator omnibus eloquentiæ uiribus: omni denique conatu uocis & corporis deplorauit. De Cerere Catinensi uel Aetnensi: quarum antiquitas tanta: ut omnes historiae loquantur ipsam deam fruges in Aetnae solo primum repperisse: filiamque eius uirginem ex eodem loco raptam. Denique gracchanis temporibus turbata republica: & seditionibus & ostentis cum repertum esset in carminibus Sibyllinis: antiquissimam Cererem debere placari: legati sunt Aetnam missi. Hac igitur Ceres uel religiosissima: quam uidere maribus ne adorandi quidem gratia licebat: uel antiquissima: quam senatus populisque Romanis sacrificiis donisque placauerat: ex arcanis & uetustis penetralibus a C. Verre immissis latronibus seruis: ipse sublata est. Idem uero cum affirmaret se a Siculis (ut cum puinciæ suscipere oratum: his uerbis usus est: sese iam deos quidem in suis urbibus ad quos confugerent habere: quæ eorum simulacra sanctissima. C. Verres ex delubris religiosissimis sustulisset: quasi uero si Verres ex urbibus de delubrisque sustulerat: de caelo quoque sustulerat. Unde apparet istos deos nihil habere amplius.

quæ materiam de qua sunt fabricati: nec imerito. Ad te. M. Tullii: hoc est ad hominem Sæculi cõfugerunt: quoniam triennio sunt experti deos illos nihil ualere. Essent. n. stultissimi: si ad eos ob defendendas iniurias hoium cõfugissent: qui. C. Verri nec p se ipsi irati esse potuerunt. At enim Verres ob hæc facinora damnatus est. Non ergo dii uindicta uerunt: sed Ciceronis industria qua uel defensores eius oppressit: uel gratiæ restitit. Quid q apd ipsum Verrẽ nõ fuit ulla dãnatio sed uocatio: ut quẽadmodũ Dionysio deorũ spolia gestãti: dii imortales bonam dederant nauigationem: sic etiam Verri bonam quietem tribuisse uideantur: in qua sacrilegijs suis tranquille frui posset. Nam frementibus postea ciuilibus bellis: sub obtentu dominationis ab omni periculo & metu remotus: aliorum graues casus & mirabiles exitus audiebat: & qui cecidisse solus omnibus stantibus uidebatur: is uero uniuersis cadẽtibus solus stetit: donec illum & opibus sacrilegio partis: & uita satiatum ac senectute cõfectum: proscripio triumuiralis auferret: eadem scilicet quæ Tullium uiolatæ deorũ maiestatis ultorem. Quin etiam fælix in eo ipso fuit: q ante suam mortem crudelissimum exitũ sui accusatoris audiuit. Dii uidelicet prouidentibus: ut sacrilegus ac prædo ille religionum suarum non ante mors retur: q solatium de ultione cõpisset.

Quod solus omnium creator uerus deus est: solusq; colendus: nec elemẽta nec corpora cælestia aliquid diuinitatis habent: in quo & stoici despiciunt: qui stellas deos putant: quæ non sua uoluntate mouentur sed dei: & qua ratione eas sic fieri uoluit. Ca. v.

Vanto igitur rectius est omissis insensibilibus & uanis: oculos eo tendere: ubi q sedes: ubi habitatio est dei ueri: qui terram stabili firmitate suspẽdit: qui cælũ distinxit astris fulgẽtibus: qui solem rebus humanis clarissimum ac singulare lumen in argumentum suæ ac unicæ maiestatis accendit: Terris autem maria circumdedit: flumina sempiterno lapsu fluere præcepit: Iussit & extendi campos: subsidere ualles:

Fronde tegi siluas: lapidosos surgere montes. Quæ utiq; omnia nõ Iuppiter fecit: q ante annos mille septingẽtos natus est: sed idem.

Ille opifex rerum mundi melioris origo. Qui uocatur deus: cuius principium quoniam nõ potest comprehendere: ne queri debet quidem. Satis est homini ad plenam perfectamq; prudentiam: si deum esse intelligat: cuius intelligentiæ uis & summa hæc est: suscipiat & honorificet cõem parentem generis humani: & rerũ mirabilium fabricatorem. Vnde quidã hebetis obtusiq; cordis: elementa quæ & facta sunt & carent sensu: tanq; deos adorãt: qui cum dei opa mirantur: cælum cum luminibus uariis: terram cum campis & montibus: maria cum fluminibus & stagnis & fontibus: earũ rerum admiratione obstupefacti: & ipsius artificis obliti: quem uidere nõ poterãt: eius opa uenerant & colere cõpunt: nec unq; intelligere querunt: qto maior: qtoq; mirabilior sit: q illa fecit ex nihilo: quæ cum uideant diuinis legibus obsequẽtia: cõmodis atq; usibus hoium perpetua necessitate famulari. Tamẽ illa deos existimãt eẽ ingrati aduersus beneficia diuina: q deo & p̃ri indulgẽtissimo sua sibi opa præulerunt. Sed qd mirũ: si aut barbari: aut impia hoies errãt: cum & philosophi stoicæ disciplinæ in eadẽ sunt opiniões: ut oia cælestia quæ mouentur: in deorũ numero hẽnda esse cõseant. Sigdem Lucillius stoicus apd Cic. sic loquitur. Hanc igr in stellis cõstantiam: hanc tantã in tã uariis cursibus in oia æternitate conuenientiã tporũ non possum intelligere sine mente: rõne: cõsilio. quæ cũ in sideribus eẽ uideamus: nõ possumus ea ipsa in deorũ numero ponere. Itẽ paulo superius. Restat inquit ut motus astrorum sit uoluntarius: quæ q uideat: nõ indocte solum: uerũ

etiam impie faciat: si deos esse neget. Nos uero & quidẽ cõstanter negamus: ac uos philosophi nõ solum indoctos & impios: uerum cæcos & ineptos deliroscq; probamus: qui ignorantiam imperitorum uanitate uicistis. Illi enim solem & lunam: uos etiam sidera deos putatis. Tradite igitur nobis stellarum mysteria: ut aras & templa singulis erigamus: ut sciamus quo quãq; ritu: quo die colamus: quibus nominibus: quibus precibus aduocemus: nisi forte nullo discrimine tam innumerabiles: tam minutos deos acruati colere debemus. Quid q argumentum illud: quo colligunt uniuersa cælestia: deos eẽ in contrarium ualeat. Nam si deos esse iccirco opinãtur: quia certos & rationabiles cursus habent: errant. Ex hoc enim apparet deos non esse: q exorbitare illis a præstitis itineribus non liceret. Cæterum si dii essent: huc atq; illuc passim sine ulla necessitate ferretur: sicut animantes in terra: quãq; (quia liberæ sunt uoluntates) huc atq; illuc uagantur ut libet: & quo quãq; mens duxerit: eo fertur. Non est igitur astrorum motus uoluntarius sed necessarius: quia præstitis legibus officiisq; seruiunt. Sed cum disputaret de curibus siderum: quos ex ipsa rerum ac temporum cõgruentia intelligebat nõ esse futuros: existimauit uoluntarios esse: tanq; non possent tam dispositi: tam ordinate moueri: nisi sensus illis inesset officii sui sciens. O q difficilis est ignorãtibus ueritas: & q facilis scientibus. Si motus inquit astrorũ fortuiti non sunt: nihil aliud restat nisi ut uoluntarii sint. Immo uero non esse fortuitos manifestum est: ita nec uoluntarios. Quomodo igitur in conficiendis itineribus cõstantiam suam seruant. Nimirum deus uniuersi artifex sic illa disposuit: sic illa machinatus est: ut per spatia cæli diuina & admirabili ratioẽ decurrerent: ad efficiendas succedentium sibi temporum uarietates. An Archimedes siculus concauo ære similitudinem mundi ac figuram potuit machinari: in quo ita solem ac lunam composuit: ut inæquales motus & cælestibus similes conuersionibus singulis quasi diebus efficerent: & non modo decessus solis & recessus: uel incrementa diminutio nesq; lunæ: uerum etiam stellarum: uel inerrantium uel uagarum: dispares cursus orbis ille dum uertitur: exhiberet. Deus ergo illa uera non potuit machinari & efficere: quæ potuit sollertia hominis imitatione simulare. Vtrum ne igitur Stoicus si astrorũ figuras in illo ære pictas effictasq; uidisset: suo illa consilio moueri diceret: a non potius artificis ingenio. Inest ergo sideribus ratio ad peragendos meatus suos apta: sed dei est illa ratio: qui fecit & regit omnia. Non ipsorũ siderum quæ mouentur: nam si solem stare uoluisset: perpetuus dies utiq; esset. Item si motus astra nõ haberent: quis dubitat sempiternã noctem fuisse futuram. Sed ut dei ac noctis uices essent: moueri ea uoluit: & tam uarie moueri: ut non mō lucis ac tenebrarũ mutarũ uicissitudines fierent: quibus laboris & quietis alterna spatia constarent: sed etiam frigoris & caloris & diuersorum temporum uis ac potestas: uel generandis uel maturandis fructibus cõueniret. Quã sollertiam diuinæ potestatis in machinandis itineribus astrorum: quia philosophi nõ uidebant: animalia esse sidera putauerunt: tanq; pedibus & sponte non diuina ratione procederent. Cur autem excogitauerit illa deus: quis non intelligit. Scilicet ne solis lumine decedente: nimium cæca nox tetris atq; horretibus tenebris ingrauesceret: noceretq; uiuentibus. Itaq; & cælũ simul mira uarietate distinxit: & tenebras ipsas multis minutisq; luminibus temperauit. Quãto igitur Naso sapiẽtius: q illi qui sapiẽtiæ studere se putãt: qui sentit a deo lumina illa ut horrorẽ tenebrarũ depelleret instituta. Is eũ libz quo phænomena breuiter cõprehendit: his tribus uersibus terminauit: Tot numero taliq; deus simulacra figura Imposuit cælo: perq; atras sparsa tenebras

Clara pruinosa iussit dare lumina nocti. Quod si fieri non potest: ut stellæ dii sint: ergo nec sol quidem nec luna dii esse possunt: quoniam luminibus astrorum non ratione differunt: sed magnitudine. Quod si hi dii non sunt: ergo nec cælum quidem in quo illa omnia continentur.

Quod nec terra: nec aqua: nec pars aliqua mundi: nec totus ipse deus est animatus: sicut stoici mentiuntur: qui quod astruunt: pariter & evertunt. Ca. vi
 Imili modo si terra quam calcamus: quam subigimus: & colimus ad uictum: deus non est: ne campi quidem ac montes dii erunt. Sed hi non sunt: ergo ne tellus quidem uniuersa deus uideri potest. Item si aqua quæ seruit animantibus ad usum bibendi aut lauandi: deus non est: ne fontes quidem: ex quibus aqua profluit. Si fontes non sunt: ne flumina quidem: quæ de fontibus colliguntur. Si flumina quoque dii non sunt: ergo & mare: quod ex fluminibus constat: deus haberi non potest. Quod si neque cælum: neque terra: neque mare: quæ mundi partes sunt: dii esse non possunt: ergo ne mundus quidem totus deus est: quem idem ipsi stoici & animantem & sapientem esse contendunt. Et propterea deum in quo tam inconstantes fuerunt: ut nihil dictum sit ab his: quod non ab iisdem fuerit euersum. Sic enim argumentantur: fieri non posse: ut sensu careat: quod sensibilia ex se generat. Mundus autem generat hominem: qui est sensu præditus: ergo & ipsum sensibilem esse. Item sine sensu esse non posse: cuius pars habeat sensum. Igitur quia homo sensibilis est: etiam mundo cuius pars homo est: inesse sensum. Propositiones quidem ueræ sunt: & sensibile esse quod sensu præditum generat: & habere sensum: cuius pars sensum aucta sit. Sed assumptiones falsæ: quibus argumenta concludunt: quia neque mundus generat hominem: neque mundi homo pars est: nam hominem a principio idem deus fecit: quæ & mundum: & non est mundi pars homo: sicut corporis membrum. Potest enim mundus esse sine homine: sicut urbs & domus. Atqui ut domus unius hominis habitaculum est: & urbs unius populi: sic & mundus domicilium totius generis humani. Et aliud est quod incolitur: aliud quod colitur. Sed illi dum student id quod falso suscipiunt confirmare: & sensibile esse mundum & deum: argumentorum suorum consequentia non uiderunt. Nam si mundi pars est homo: & sensibilis est mundus: quia homo sentit. Ergo quia mortalis est homo: mortalis sit & mundus necesse est: nec tantum mortalis: sed etiam omnibus morbis & passionibus subiectus: & e contrario: si deus est mundus: & partes eius utique immortales sunt: ergo & homo deus est: quia pars est (ut dicitis) mundi. Si homo: ergo iumenta & pecudes: & cætera genera bestiarum & auium & piscium: quoniam illa eodem modo sentiunt: & mundi partes sunt. At hoc tolerabile est. Nam & hæc colunt ægyptii. Sed res eo puenit: ut & ranæ & culices & formicæ dii esse uideantur: quia & ipsis inest sensus: & ex parte mundi sunt. Ita semper argumenta ex falso petita: ineptos & absurdos exitus habent. Quod quod iidem ipsi aiunt: deorum & hominum causa mundum esse constructum quasi communi domum: Ergo nec mundus deus est: nec animans: si constructus est. Animans enim non construit sed nascitur. Et si est ædificatus: & sic utique tanquam domus: tanquam nauis. Est ergo aliquis artifex mundi deus: & seorsum erit mundus qui factus est: seorsum ille qui fecit. Jam illud quidem repugnans & absurdum: quod cum celestes ignes: cæteraque mundi elementa deos esse affirmant. Item ipsum deum mundum dicunt. Quomodo potest ex deorum multorum aceruo unus deus confici: si astra dii sunt: mundus ergo non deus sed domicilium deorum est. Si uero deus mundus est: ergo omnia illa quæ sunt in eo: dii non sunt: sed dei membra: quæ utique solius dei nomen accipere non possunt. Nec enim recte quis dixerit membra hominis unius multos homines esse: sed tamen

non est similis comparatio aialis & mundi. Animal. n. quia sensu præditum est: & membra eius habet sensum: nec nisi a corpore diuisa putrescunt. Cuius igitur rei similitudinem gerit mundus. Nimirum ipsi docent: cum factum esse non differunt: ut eorum diis & hominibus quasi comis domus. Si ergo est constructus ut domus: nec ipse deus est: nec elementa quæ sunt partes eius: quia neque domus habere dominum sui potest: neque illa de quibus domus constat. Non tantum igitur ueritate: sed etiam uerbis suis reuincuntur. Sicut enim domus in usu habitatis facta per se nihil sentit: dominoque subiecta est: qui eam fecit aut incolit: ita mundus per se nihil sentiens: factori deo subiacet: qui eum in usum sui fecit.

Quod dupliciter peccant insipientes: & quod avaritia sub obtentu religionis colitur præualente ratione: traditio maioris: & quod fuerit maiores: quorum auctoritas præiudicat ueritati. C. vii
 Vplici ergo ratione peccatur ab insipientibus. Primum quod elementa id est dei opera deo præferunt. Deinde quod elementorum ipsorum figuras humana specie comprehensas colunt. Nam solis lunæque simulacra humanum in modum formant. Item ignis & terræ & maris quæ illi Vulcanum: Vestam: Neptunum uocant: nec elementis ipsis in aperto litant. Tanta homines imaginum cupiditas tenet: ut iam uiliora dicantur illa quæ uera sunt: auro scilicet: gemis & ebore delectantur. Horum pulchritudo ac nitor perstringit oculos: nec ullam religionem putant ubicunque illa non fulserint. Itaque sub obtentu deorum avaritia & cupiditas colitur. Credunt enim deos amare quicquid ipsi concupiscunt: quicquid est propter quod furta: & latrocinia: & homicidia quotidie læuiunt: propter quod bella per totum orbem populos urbemque subuertunt. Consecrant ergo diis manubias & rapinas suas: quos certe necesse est inbecilles esse ac summæ uirtutis expertes: si subiecti sunt cupiditatibus: cur enim cælestes eos putemus si desiderant aliquid de terra: Vel beatos: si aliqua re indigent: Vel incorruptos: si uoluptati habent ea: in quibus appetitibus cupiditas hominum non immerito damnatur? Veniunt igitur ad deos: non tam religionis gratia: quæ nulla potest esse in rebus male partis & corruptibilibus: quæ ut aurum oculis hauriant: nitorem leuigati marmoris aut eboris aspiciant: ut insignes lapillis & coloribus uestes: uel distincta gemmis fulgentibus pocula insatiabili contemplatione contrectent. Et quanto fuerint ornatiores templa & pulchriora simulacra: tanto plus maiestatis habere credantur: adeo religio eorum nihil aliud est: quæ quod cupiditas humana miratur. Hæc sunt religiones quas sibi a maioribus suis traditas pertinacissime tueri ac defendere perseverant: nec considerant: quales sint sed ex hoc probatas atque ueras esse confidunt: quod eas ueteres tradiderunt: tantaque est auctoritas uetustatis: ut inquirere in eam scelus esse dicatur. Itaque creditur ei passim tanquam cognita ueritati. Denique apud Ciceronem sic dicit Cotta Lucillo. Habes Balbe quid Cotta: quid pontifex sentiat: fac nunc ego intelligam: quid tu sentias: a te enim philosophæ rationem religionis accipere debeo. Maioribus autem nostris etiam nulla ratione reddita rationis est credere. Si credis: cur ergo rationem requiris quæ potest efficere ne credas. Si rationem requiris & querendam putas: ergo non credis. Ideo enim queris ut eam sequaris: cum inueneris docet te ecce ratio: non esse ueras religiones deorum: quid facies? Maiores ne potius: an rationem sequeris? Quæ quidem tibi non ab alio insinuata: sed a te ipso inuenta & electa est: cum omnes religiones radicitus eruis. Si rationem mauis: discedere te necesse est ab institutis & auctoritate maiorum: quoniam id solum rectum est: quod ratio præscribit. Si autem pietas maiores sequi suadet fatere igitur & stultos illos fuisse: qui excogitatis contra rationem religionibus seruiunt: & te ineptum qui id colas: quod falsum esse conuinceris. Sed tamen quoniam nobis tan-

topere maiorum nomen opponitur: uideamus tamen qui fuerint maiores illis: a quorum auctoritate discedi nefas ducitur. Romulus urbem conditurus: pastores (inter quos adoleuerat) conuocauit. Cumque his numerus condendae urbi parum idoneus uideret: constituit asilum. Eo passim confugerunt ex finitimis locis pellimi quique sine ullo conditionis discrimine. Ita conflauit ex his omnibus populum: legitque in senatum eos: qui aetate anteibant: & patres appellauit: quorum consilio gereret omnia: de quo senatu Propertius elegiarum scriptor haec loquitur:

Buccina cogebat priscos ad uerba quirites

Centum illi in prato saepe senatus erat.

Curia praetexto nunc quae nitet alta senatur:

Pellitos habuit rustica corda patres. Hi sunt patres: quorum decretis eruditi ac prudentes uiri deuotissime seruebant. Idque uerum ac immutabile omnis posteritas iudicat: quod centum pelliti senes statum esse uoluerunt. quos tamen (ut in primo libro dictum est) Pompilius illexit: ut esse crederent sacra: quae ipse tradebat. Est uero quod illorum auctoritas tanti habeatur a posteris: quos nemo cum uiuerent: neque summus neque infimus a finitate dignos iudicauit.

Quod ratione potius innitendum est: & quae miracula scripta sunt ad confirmationem erroris multorum. Ca. viii.

Vare oporteret in ea re maxime: in qua uitae ratio uersatur: si quocumque confideret: suoque iudicio ac propriis sensibus niti ad inuestigandam & prospiciendam ueritatem: quae credentem alienis erroribus decipi: tanquam ipsum rationis expertem.

Dedit omnibus deus pro uirili portione sapientiam: ut & inaudita inuestigare possent & audita proferre. Nec quia nos illi temporibus antecesserunt: sapientia quoque antecesserunt: quae si omnibus aequaliter datur: occupari ab antecedentibus non potest. Illi habilis est tanquam lux & claritas solis: quia ut sol oculorum: sic sapientia lumen est cordis humani. Quare cum sapere: id est ueritatem quaerere omnibus sit innatum: sapientiam sibi adimunt: qui sine ullo iudicio inuenta maiorum probant: & ab aliis pecudum more ducuntur. Sed hoc fallit: quod maiorum nomine posito non putant fieri posse: ut aut ipsi plus sapiant: quia minores uocantur: aut illi desipuerint: quia maiores nominantur. Quid ergo impedit: quoniam ab ipsis sumamus exemplum: ut quo illi quae falsa inuenerant: posteris tradiderunt: sic nos qui uerum inuenimus: posteris meliora tradamus. Superest in quibus quaestio: cuius disputatio non ab ingenio sed a scientia uenit: quae pluribus explicanda erit: ne quid dubium omnino relinquatur. Nam fortasse aliquis ad illa confugiat: quae a multis & non dubiis traduntur auctoribus: eos ipsos quos docuimus deos non esse: maiestatem suam praesep ostendisse & prodigiis: & somniis: & auguriis: & oraculis. Et sane multa enumerari possunt digna miracula. In primis illud quod Actius Nauus summus augur: cum Tarquum Priscum comoneret: ut nihil noui facere inciperet: nisi prius esset inauguratus: eique rex artis eius eleuans fidem diceret: ut consulis aures renunciat sibi utrum ne fieri posset id quod ipse a se concepisset: affirmaretque Nauus posse. Cape igitur hanc inquit contem: eaque nouacula desicce at ille incontanter accepit ac secuit. Deinde quod Castor & Pollux bello latino apud lacum Lurnae uisi sunt equorum sudore abluentes: cum aedes eorum (quae iuncta fonti erat) sua sponte patuisset. Idem bello Macedonico equus albis insidens. P. Vatinio Romam nocte ueniendi se obtulisse dicunt: nunciantes eo die regem Persen uictum atque captum: quod paucis post diebus litterae Pauli uerum fuisse docuerunt. Illud est mirabile: quod simulacrum Fortunae muliebris non semel locutum esse traditur. Item Iunonis Monetae cum captis Veis ex militibus ad eam

transferendam unus iocabundus ac ludens interrogaret: utrum ne Romam migrare uellet: respondit uelle. Claudia quoque proponitur in exemplo miraculi. Nam cum ex libris Sibyllinis Idaea mater esset accita: & in uado Tyberini fluminis nauis (in qua uehebatur) haesisset: nec ulla uis commoueretur. Claudiam ferunt quae semper impudica esset habita: ob nimios corporis cultus deam submissis genibus orasse: ut si se castam iudicaret suum cingulum sequeretur. Ita nauim quae ab omni iuuentute non ualuit commoueri: ab una muliere esse commotam. Illud aequae mirum: quod lucus saeuente Aesculapio Epidaurum accitus: urbem Romam diuturna pestilentia liberafle perhibetur. Sacrilegi quoque numerari possunt: quos praesentibus poenis iniuriam suam dii uindicasse creduntur. Appius Claudius censor: cum aduersus responsum ad seruos publicos sacra Herculis trastulisset: luminibus orbatus est: & Potitorum gens quae prodidit: intra unius anni tempus extincta est. Item censor Fuluius cum ex Iunonis Lacinae templo marmoreas tegulas sustulisset: quibus aedem Fortunae equestris (quam Romae fecerat) tegetem mente captus est: & amissis duobus filiis in Illyrico militantibus: summo animi moerore consumptus est. Praefectus etiam M. Antonii Turullius cum apud Coos euerso Aesculapii iuoco clafsem fecisset: eodem postea loco a militibus Caesaris est interfectus. His exemplis adiungitur Pyrrhus: qui sublata ex thesauro Proserpinae Locresis pecunia: naufragium fecit: ac uicinis deae littoribus illisus est: ut nihil praeter eam pecuniam incolume reperiret. Ceres quoque Milesia multum sibi apud homines uenerationis adiecit. Nam cum ab Alexandro capta ciuitas esset: ac milites ad eam spoliandam irrupissent: omnium oculos repente obiectus fulgor ignis extinxit. Reperiuntur etiam somnia: quae uim deorum uideant ostendere. Tyberio namque Atinio homini plebeio per quietem obuersatus esse Iuppiter dicitur: & praecipisse ut consulibus & senatui nuntiaret ludis circensibus proximis praesultorem sibi diuipulisse: quod Antonius Maximus quidam uerberatum seruum sub furca medio circo ad supplicium duxerat: deoque ludos instaurari oportere. Quod cum ille neglexisset: eodem die filium perdidit: ipse autem graui morbo est correptus. Et cum rursus eandem imaginem cerneret: quaerentem satis ne poenae pro neglecto imperio pependisset: lectica delatus ad consules: & omni re in senatu exposita recepisse corporis firmitatem: suisque pedibus domum rediisse. Illud quoque somnium non minoris futu admirationis: quo Caesar Augustus dicitur esse seruatus. Nam cum bello civili Brutiano implicatus graui morbo abstinere a praelio statuisset: medico eius Artorio Minerua species obuersata est: monens ne propter corporis imbecillitatem castris se contineret. Caesar itaque in acie lectica platus est. Eodemque die a Bruto castra capta sunt. Multa praeterea exempla similia possunt proferri: sed uereor ne si fuero in propositione rerum contrariarum diutius immoratus: aut oblitus esse propositi uidear: aut crimen loquacitatis incurram.

Quod per inuidiam diaboli intravit mors: & pullularunt radices errorum. Et quod deus ipse natura est: qui materiam primordiale & omnia fecit ex nihilo. Ca. ix.

Xponam igitur omnium istorum rationem: quo facilius res difficiles & obscurae intelligantur & has omnes simulatas numinis praestigias reuelabo: quibus inducti homines a uentis uia longius recesserunt: sed repetam longe altius: ut si quis ad legendum ex parte ueri & ignarus accesserit: instituat atque intelligat: quod tandem sit caput horum & causa malorum: & lumine accepto suos ac totius generis humani perspicat errores. Sicut mater sine exemplo genuit: sic ineffabiliter pater genuisse credendus est coaeternum. De matre natus est: qui ante iam fuit de patre: qui aliquando non defuit. Hoc fides credat: intelligentia non requirat. Ne aut non inuentum putet incredibile: aut repertum non credat singulare. Cum esset de-

tis ad excogitandum prudentissimus: ad faciendum solertissimus: antequam ordiretur hoc
 opus mundum quoniam plenus & consummatus boni fons in ipso erat: sicut est semper: ut ac
 ceo bono tanquam riuus oriretur: longeprofluere: produxit similem sui spiritum: qui est
 virtutibus dei patris praeditus. Quomodo autem id uoluerit: in quarto docere cona-
 batur libro. Deinde fecit alexandria in quo indoles diuinæ stirpis non permansit. Itaque
 suapte inuidia tanquam uentus infectus est: & ex bono ad malum transcendit: suoque arbi-
 trario quod a deo illi liberum datum fuerat: contrarium sibi nomen adseruit. Unde ap-
 paret cunctorum malorum fontem esse inuicem. Inuidet enim illi antecessori suo: qui
 deo patri persecutando tum probatum tum etiam curus est. Hunc ergo ex bono per se
 malum effectum graeci Ἀσέβου ἄβυ appellat: nos criminatorem uocamus: quia crimina
 in quae ipse illis ad deum deferat. Exorsus igitur deus fabricam mundi illam primū
 & maximum filium praefecit operi cuiusmodi simul & consiliatore usus est & arti-
 ficie in excogitandis: ordinandis: faciendis: rebus: quoniam in & prudentia: & ratione
 & potestate perfectus est: de quo nunc parcius: alio loco & uirtus: & nomen eius &
 uicio enarranda nobis erit. Nemo quare ex quibus ista materia tam magna: tam mi-
 rifica opera deus fecerit. Omnia enim fecit ex nihilo. Nec audiendi sunt poetæ: qui aut
 chaos in principio fuisse id est confusionem rerum atque elementorum. Postea uero di-
 uinitate omnia illam congeriem singulisque rebus ex confuso aeterno separatis in ordi-
 nemque discretis: instruxisse mundum patet & ornasse: quibus facile est respondere
 potestatem dei non intelligentibus: quem credunt nihil efficere posse nisi ex materia
 abiacente ac preparata: in quo errore etiam philosophi fuerunt. Nam Cicero de na-
 tura deorum disputans ait sic: Primum igitur non est probabile eam materiam rerū
 unde orta sunt omnia esse diuinae prouidentiae effectam. Sed habere & habuisse uim:
 & naturam suam. Ut igitur liber eum quod edificaturus est: non ipse facit materiam
 sed ea utitur quae sit parata: sicut & in rebus istis prouidentiae diuinæ materiae pre-
 sto esse oportuit: non quam ipse faceret: sed quam haberet paratam. Quod si non est
 a deo materia facta: ne terra quidem & aqua & aer: & ignis a deo factus est. Quae
 sunt uicia in his decem uersibus. Primum quod in aliis disputantibus & libris forte
 omnibus prouidentiae fuerit assertor: & qui acerrimis argumentis impugnat: et eos
 qui prudentiam non esse dixerunt: idem nunc quasi proditor aliquis aut transfuga: prouidentiam
 conatus est tollere: in quo si constiterit uelut nec cogitatione opus est: nec
 labore: sua illi dicta recitata sunt. Nec enim ab ullo potuit Cicero quae a Cicerone uehe-
 mentius refutari. Sed concedamus hoc more & instituto academico: uoluerit homi-
 nibus ualde libere dicere ac sentire quae uelint: sententias ipsius consideremus. Non est
 inquit probabile materiam rerum a deo factam. Quibus hoc argumentis doces? Nihil
 enim dixisti quare hoc non sit probabile. Itaque mihi e contrario uel maxime probabile uide-
 tur: nec tamen temere uidetur cogitari plus esse aliquid in deo: quem perfecto ad imbecil-
 litatem hominis redigis: cui nihil aliud quam opificium concedis. Quomodo igitur ab ho-
 mine diuina illa uis differt: si (ut homo) sic etiam deus ope indiget aliena: Indiget autem
 si nihil moliri potest: nisi ab altero illi materia ministrat. quod si sit imperfectus: utique uir-
 tutis est: & erit iam potentior iudicandus materiae institutor. Quo igitur nomine appel-
 labitur: qui potentia deum uicit? Siquidem maius est propria facere: quam aliena dispo-
 nere. Si autem fieri non potest: ut sit potentius deo quicquam: quoniam necesse est perfectus esse uir-
 tutis: potestatis: rationis. Idem igitur materiae factor est: qui & rerum ex materia consti-
 tum. Neque enim deo non faciente & inuito esse aliquid: aut potuit aut debuit. Sed pro

habile est inquit materiam rerum & habere & habuisse naturam suam & uim: quam
 uim potuit habere nullo dante: quam naturam nullo generante. Si habuit uim: ab ali-
 quo eam sumpsit. A quo autem sumere nisi a deo potuit? Si habuit naturam: quae utique
 a nascendo dicitur: nata est: a quo autem nisi a deo potuit precreari? Natura enim qua di-
 citur orta esse omnia: si consilium non habet: efficere nihil potest. Si autem generandi
 aut faciendi potens est: habet ergo consilium: & propterea deus sit necesse est. Nec alio no-
 mine appellari potest ea uis: in qua est & prouidentia excogitandi: & sollertia potestatisque
 faciendi. Melius igitur Seneca omnium stoicorum acutissimus: qui uidit nihil aliud esse na-
 turam quam deum. Ergo inquit deum non laudabimus: cui naturalis est uirtus: nec enim il-
 lam didicit ex ullo: imo laudabimus. Quis enim naturalis illa ei sit: sibi illam dedit: quo-
 niam deus ipsa natura est. Cur igitur ortum rerum tribuis naturae ac detrahis deo? in eo-
 dem luto haesitans: uersuram soluis. A quo enim fieri negas: ab eodem plane fieri muta-
 to nomine confiteris: sequitur ineptissima compatio: ut faber inquit cum quid aedifica-
 turus est: non ipse facit materiam: sed utitur ea: quae sit parata: sicut & item cetera. Sic isti prouidentiae
 diuinæ materia esse praesto oportuit: non quam ipse faceret: sed quam haberet pa-
 ratam: immo uero non oportuit. Erit enim deus minoris potestatis: si ex pato facit quod
 est hominis. Faber enim sine ligno nihil aedificat: quia lignum ipsum facere non potest.
 Non posse autem imbecillitatis est humanae: deus uero facit sibi ipse materiam quia potest.
 Posse enim dei est: nam si non potest: deus non est. Homo facit ex eo quod est: quia per mor-
 talitatem imbecillus est: per imbecillitatem definitae ac modicae potestatis. Deus autem fa-
 cit ex eo quod non est: quia per aeternitatem fortis est: per fortitudinem potestatis imensa:
 quae sine ac modo careat: sicut uita factoris. Quid ergo mirum si facturus mundum de-
 us: prius materiam de qua faceret: preparauit ex eo quod non erat: quia nefas esset deum
 aliunde aliquid mutuari: cum in ipso uel ex ipso sint omnia. Nam si est aliquid ante illum
 factum: & quicquid non ab illo factum est: potestatem dei & nomen amittet. At enim ma-
 teria nunquam facta est: sic deus qui ex materia fecit mundum. Duo igitur constituuntur
 aeterna: & quidem inter se contraria: quod fieri sine discordia & pernicie non potest.
 Collidat enim necesse est ea: quorum uis & ratio diuersa est: si utraque aeterna esse non poterit:
 si repugnant: quia superare alterum necesse est. Ergo fieri non potest quin aeterni natu-
 ra sit simplex: ut inde omnia uelut ex fonte descenderint. Itaque aut deus ex materia or-
 tus est: aut materia ex deo: quid horum sit uerius: facile est intelligi. Ex his enim duo-
 bus alterum se nobile est: alterum caret sensu. Potestas faciendi aliquid non potest esse
 nisi in eo: quod sentit: quod sapit: quod cogitat: quod mouetur. Nec incipi aut fieri:
 aut consumari quicquam potest: nisi fuerit ratione prouisum. Et quemadmodum fiat: an-
 tequam est: aut quemadmodum constet postquam fuerit effectum. Denique is facit aliquid: qui
 habet uoluntatem ad faciendum: & manus ad id: quod uoluit implendum. Quod autem
 insensibile est: iners & turpidum semper iacet: nihil inde oriri potest: ubi nullus est mo-
 tus uoluntarius. Nam si omne animal ratione constat: certe nasci ex eo non potest: quod
 ratione praeditum non est: nec aliunde recipi potest id: quod ibi unde petit: non est. Nec
 tamen commoueat aliquem: quia animalia quaedam de terra nasci uidentur. Haec enim
 non terra per se gignit: sed spiritus dei: in quo nihil gignitur. Non ergo deus ex mate-
 ria: quia sensu praeditum ex insensibili: sapiens ex bruto: impatibile de patibili: ex pers
 corporis de corporali: nunquam potest oriri: sed materia potius ex deo est. Quicquid enim
 est solido & incontractabili corpore: accepit externam uim: quod accipit uim: dissolu-
 bile est: quod dissoluitur interibit: quod interit: ortum sit necesse est: quod ortum est:

habuit fontem unde oriretur: id est factorem aliquem sentientem: prouidum: peritūq;
 faciendi. Is est profecto nec ullus alius q̄ deus. Quin quoniā sensurōne: prouidentia:
 potestate: uirtute præditus est: & animātia & inanimata creare & efficere potest: quia
 tenet quomodo quidq; sit faciendum. Materia uero semper fuisse non potest: quia mu-
 tationem non caperet: si fuisset. Quod enim semper fuit: semper esse non desinit: & ut
 de abfuit principium: abesse hinc est finem necesse est. Quin etiā facilius est ut id quod
 hūit initium: sine careat: q̄ ut hēat finem: q̄ initio caruit. Materia ergo si facta non est:
 nec fieri ex ea quicq; potest. Si fieri ex ea non potest: nec materia quidem erit. Materia
 enim est ex qua fit aliquid. Omne autem ex quo fit: quia recipit opificis manu destrui-
 tur: & aliud esse incipit. Ergo quoniā finem hūit materia: tum cum factus est ex ea mū-
 dus: & initium quoq; hūit. Nam quod destruitur: ædificatum est: quod soluitur: alliga-
 tum: quod finitur: incæptum est. Si ergo ex cōmutatione ac fine materia colligit hūisse
 principium: a quo alio fieri nisi a deo potuit. Solus igitur deus est qui factus non est: &
 recirco destruere alia potest: ipse destrui non potest: permanebit semper in eo quod fu-
 it: quia non est aliunde generatus nec ortus: nec natiuitas eius ex aliqua alia re pendet:
 quæ illum mutata dissoluat. Ex seipso est: ut in primo diximus libro. Et ideo talis est:
 qualem se esse uoluit: impassibilis: immutabilis: incorruptus: beatus: æternus. Iam uero il-
 la conclusio quā sententia terminauit Tullius multo absurdior: q̄ si materia inq̄ a deo
 est facta: nec terra quidem: & aqua: & aer: & ignis a deo factus est: q̄ calide piculū præ-
 teruolauit. Sic enim superius illud assumpsit: tanq̄ probatione non indigere: cum id
 multo esset incertius q̄ illud: propter quod assumptum est. Si non est inquit a deo fa-
 cta materia: nec mundus a deo factus est. Ex falso maluit colligere quod falsum est: q̄
 ex uero quod uerum. Et cum debeant incerra de certis probari: hic probationem sum-
 psit ex incerto: ad euerendum quod erat certum. Nam diuina prouidentia effectum
 esse mundum: ut taceam de termaximo Trimegisto: qui hoc prædicat: taceam de car-
 minibus Sibyllarum: quæ idem nunciāt. Taceam de prophetis: qui opus mūdi ac op̄-
 ficium dei uno spiritu ac pari uoce testant. Etiam inter philosophos pene uniuersos
 conuenit. Idem est pythagorici: stoici: peripatetici: quæ sunt principales omnium di-
 sciplinæ. Deniq; a primis illis septem sapientibus: uti a Socrate usq; ad Platonem pro-
 confesso & indubitato hitum est: donec unus multis post sæculis extitit delirus Epicu-
 rus: qui auderet negare id quod est euidentissimum: studio scilicet inueniēdi noua ut
 noie suo constitueret disciplinam. Et quia nihil noui potuit repperire: ut tamē dissen-
 tire a cæteris uideretur: uetera uoluit uertere: in quo illum circunlatrantes philosophi
 oēs coarguerūt. Certius est igit mundū prouidentia instructū: q̄ materiā prouidentia con-
 globatam. Quare nō oportuit putare recirco mundū non eē diuina prouidentia factū:
 quia materia eius diuina prouidentia facta non sit: sed quia mundus diuina prouiden-
 tia sit effectus: & materiam esse factam diuinitus. Credibilius est enim materiam po-
 tius a deo factam: quia deus omnia potest: q̄ mundum a deo non esse factum: quia line
 mente: ratione: consilio nihil fieri potest. Verum hæc non Ciceronis est culpa: se scētæ
 Cum enim suscepisset disputationem: qua deorum naturam tolleret: de qua philoso-
 phi garriebant: omnem diuinitatem ignorantia ueri putauit esse tollendam. Itaq; de-
 os potuit tollere: quia non erant. Cum autem prouidentia diuinam quæ est in uno deo
 conaretur euertere: quia ueritatem niti cœperat: deficientibus argumentis: in hanc for-
 ueam necessario decidit: unde si extricare non posset. Hic ergo illum teneo hærentem
 teneo defixum: qua Lucillius qui contra diserebat obmutuit. Hic est ergo cardo ro-

ta: hinc uertunt oia. Explicet se Cotta sipōt: ex hac uoragine proferat argumenta: qui-
 bus doceat semper fuisse materiam: quam nulla prouidentia effecerit. Ostendat quo-
 modo quicq; ponderosum & graue: aut esse potuerit sine auctore: aut immutari ualere
 nec desistere esse quod semper fuit: ut inciperet esse quod nunq; fuit. Quæ si docuerit
 tum demum assentiar: ne mundum quidem diuina prouidentia constitutum: & tamē
 sic assentiar: ut alius illum laqueis teneam. Eodem enim quo nolit reueletur: ut dicat &
 materiam: de qua mundus est: & mundum qui de materia est: natura extitisse: cum er-
 go ipsam naturam deum esse contendam. Nec enim potest facere mirabilia: id est ma-
 xima rōne constantia: nisi qui habet mentem: prouidentiam: potestatem. Ita fiet ut de-
 us fecerit omnia: nec quicq; esse possit omnino: quod non originem a deo traxerit. At
 idem quotiens Epicureus est: & non uult a deo factum esse mundum: quærere solet q̄
 his manibus: quibus machinis: quibus uectibus: qua molitione hoc tantum opus fecē-
 rit. Videtur fortasse si eo tempore potuisset esse: quo deus fecit. Sed ne perspiceret ho-
 mo dei opera: noluit eum inducere in hunc mundum: nisi perfectus omnibus: sed ne
 induci quidem poterat. Quomodo enim subsisteret: cum fabricaretur desuper cælus
 terra subtus fundaretur: cum fortasse humida uel nimis rigoribus corporata cōcrese-
 rent: uel igneis caloribus incocta & solidata dureserēt. Aut quomodo uiueret sole nō
 dum instituto: nec frugibus ac aialibus natis. Itaq; necesse fuit hoīem postremo fieri
 cum iā mundo cæterisq; rebus manus summa esset iposita. Deniq; sanctæ litteræ docēs
 hoīem fuisse ultimū dei opus: & sic inductum fuisse in hunc mundū: quasi in domum
 iam paratā & instructā. Illius enim causa facta sunt oia. Idem est poetæ fatent. Quis
 us pfecto iam mundo & uniuersis aialibus figuratis hoc addidit

Sanctus his aial mentisq; capacis altæ

Deerat adhuc: & quod dominari in cætera posset

Natus homo est. Adeo nefas extimādum est ea scrutari: quæ deus uoluit esse cælata.
 Verum ille non audiendi aut discendi studio requirebat: sed fallēdi: quia cōfidebat no-
 minem id posse dicere. Quasi uero ex hoc putādum sit non esse hæc diuinitus facta:
 quia quomodo facta sint: nō pōt prouideri. An tu etsi educatus in domo fabricata &
 ornata nullā unq; fabricam uidisses: domum illam putas non ab hoīe esse ædificatā:
 quia quomodo ædificetur ignorares. Idem profecto de domo quæreres: quod nunc de
 mundo requiris: quibus manibus: quibus ferramentis homo tanta esset opa molitus:
 maxime si saxa ingentia: imensa cæmenta: uastas colūnas: opus totum sublime & excel-
 sum uideres. Nonne hæc tibi humanæ uirium modum nident excedere: quia illa nō
 tam uiribus: q̄ rōne atq; artificio facta esse nescires. q̄ si homo in quo nihil perfectū est
 tamen plus efficit rōne: q̄ uires eius exiguæ patiātur: quid est cur incredibile tibi esse ut
 deatur totus mundus dicitur factus a deo: in quo (quia perfectus est) nec sapientia po-
 rest habere terminum: nec fortitudo mensurā. Opera ipsius uidetur oculis: quomodo
 autem ille fecerit: ne mēte quidem uidentur: quia (ut Hermes ait) mortalis immortalit
 temporale perpetuo: corruptibile incorrupto p̄pinquare nō potest: id est propius acce-
 dere & intelligentia subsequi: & ideo terrenū adhuc aial rerum cælestium perfectionem
 non capit: quia corpore quasi custodia septum tenetur: nimis soluto ac libero sensu cet
 nat omnia. Sciat igitur q̄ inepre faciat: qui res inenarrabiles quærīt. Hoc est enim modū
 conditionis sue transgredi: nec intelligere quousq; homini liceat accedere. Demq; cum
 appetit hoī ueritatem deus: ea sola scire nos uoluit: quæ interfuit hoīem scire ad uitā
 consequendā. Quæ uero ad curiosam & p̄nam cupiditatē p̄nebat reticuit: ut aro-

na essent. Quid ergo quæris: quæ nec potes scire: Nec si scias: beatiôr fias. Perfecta est in homine sapientia: si & deum esse unum: & ab ipso esse facta uniuersa cognoscat.

Quod deus quattuor elementa distinxit: & quattuor qualitates: & quattuor tempora: & quod ex calore & humore sit uita: & quare homines igne: cætera aëria aqua magis utantur.

Ca. x.

Vnc quoniam refutauimus eos: qui de mundo & factore eius deo aliter sentiunt: quæ ueritas habet: ad diuinam mundi fabricam reuertamur: de qua in arcanis sanctæ religionis lris tradit. Fecit igitur deus primum oïum cælum: & in sublime suspendit: quod esset sedes ipsius dei conditoris. Deinde terram fundauit ac cælo subdidit: quam homo cum cæteris animalium generibus incolet. Eam uoluit humore circumflui & contineri: suum uero habitaculum distinxit claris luminibus: & impleuit sole scilicet lunæque orbe fulgenti: & astrorum micantium splendentibus signis adornaui: tenebras autem quod est his contrarium: constituit in terra. Nihil enim per se continet luminis: nisi accipiat a cælo: in quo posuit lucem perennem: & superos & uitam perpetuam. Et contra in terra tenebras & inferos & mortem. Tanto enim hæc ab illis superioribus distant: quantum mala a bonis: & uitia a uirtutibus. Ipsius quoque terræ binas partes contrarias inter se diuersasque constituit: scilicet orientem occidentemque: ex quibus oriens deo similis censetur: quia ipse luminis fons & illustrator est rerum: & quod ori nos faciat ad uitam sempiternam. Occidens autem conturbatæ illi prauæque menti ascribit: quod humen abscondat: quod tenebras semper inducat. Et quod homines faciat occidere: atque interire peccatis. Nam sicut lux orientis est: in lucem autem uitæ ratio uersatur: sic occidens tenebræ sunt. In tenebris autem mors & interitus continetur. Denique alteras partes eadem ratione dimensus est: meridiem ac septentrionem: quæ partes illis duabus societate iunguntur. Ea enim quæ est solis calore flagrantior: proxima est: & cohæret orienti. At illa quæ frigidibus & perpetuo gelu torpet: eiusdem est cuius extremus occasus. Nam sicut contrariæ sunt lumini tenebræ: ita frigus calori. Ut igitur calor lumini est proximus: sic merides orienti. Ut frigus tenebris: ita plaga septentrionis occasui. Quibus singulis partibus suum tempus attribuit. Ver scilicet orienti: æstatem meridionali plagæ: occidentis autem autumnus: septentrionis hybernus. In his quoque duabus partibus: meridionali & septentrionali figura uitæ & mortis continetur: quia uita in calore est: mors in frigore. Sicut autem calor ex igne est: ita frigus ex aqua. Secundum harum partium dimensionem diem quoque fecit ac noctem: quæ spatia & orbis temporum perpetuos ac uolubiles quos uocamus annos: alterna per uices successione conficiat. Dies quem primus oriens subministrat dei sit necesse est: ut omnia quæcunque meliora sunt. Nox autem quam occidens extremus inducit: eius scilicet quem dei esse æmulum diximus. Quæ duo et in hoc præscius futurorum deus fecit: ut ex his & ueræ religionis: & falsarum superstitiorum imago quædam ostenderetur. Nam sicut sol qui oritur in die: licet sit unus: unde solem esse appellatum Cicero uult uideri: quod obscuratis sideribus solus appareat: tamen quia uerum ac perfectæ plenitudinis lumen est: & calore potissimo: & fulgore clarissimo illustrat omnia: ita in deo licet sit unus: & maiestas & uirtus & claritudo perfecta est. Nox autem quam prauo illi Antithæo dicimus attributæ: eius ipsius multas & uarias religiones per similitudinem demonstrat. Quæ uanis enim stellæ innumerabiles micare ac radiare uideantur: tamen quia non sunt plena ac solida lumina: nec caloris perferunt quicquid: nec tenebras multitudine sua uincunt. Duo igitur illa principalia inueniuntur: quæ diuersam & contrariam si habent potestatem: calor & humor quæ mirabi-

liter deus ad sustentanda & gignenda omnia excogitauit. Nam cum uirtus diei sit in calore & igni: nisi ardorem uimque eius admixta humoris ac frigoris materia temperasset: nec nasci quicquid: nec cohæere potuisset: quin statim conflagratione interiret: quicquid esse cœpisset. Unde & philosophi quidam & poetæ discordi concordia mundum constare dixerunt: sed rationem penitus non uiderunt. Heraclitus ex igne nata esse omnia dixit. Tales Milesius ex aqua. Vterque uidit aliquid: sed errauit tamen uterque: quod alterutrum si solum fuisset: neque aqua nasci ex igne potuisset: neque rursus ignis ex aqua. Sed est uerius simul ex utroque permixto cuncta generari. Ignis quidem permisceri cum aqua non potest: quia sunt utraque inimicæ: & si cominus uenerint: alterutrum quod superauerit conficiat alterum necesse est: sed eorum substantiæ permisceri possunt. Substantia ignis calor est: aquæ humor. Recte igitur Ouidius:

Quippe ubi temperiem sumpsere humorque calorque
Concipiunt: & ab his oriuntur cuncta duobus.

Cumque sit ignis aquæ pugna: uaper humidus omnis

Res creat: & discors concordia scetibus apta est. Alterum enim quasi masculinum elementum esse: alterum quasi femininum: alterum actiuum: alterum patibile. Ideoque a ueteribus institutum est: ut sacramento ignis & aquæ nuptiarum fœdera sanciantur: quod fœtus animantium calore & humore corporentur: atque animentur ad uitam. Cum enim cœtet omne animal ex anima & corpore: materia corporis in humore est: animæ in calore. Quod ex auum scetibus datur sciri: quos crassi humoris plenos nisi opifex calor fuerit: nec humor potest corporari: nec corpus animari. Exulibus quoque ignis & aqua interdici solebat. Adhuc enim uidebatur nefas: quis malos tamen homines supplicio capitis afficere. Interdicto igitur usu earum rerum: quibus uita constat hominum perinde habebatur: ac si esset qui eam sententiam exæperat: morte multatus. Adeo ista duo elementa prima sunt habita: ut nec ortum hominis: nec sine his uitam crediderint posse constare. Horum alterum nobis commune est cum cæteris animantibus: alterque soli homini datum. Nos enim quoniam cæleste atque immortale animal sumus: igne utimur: qui nobis in argumentum immortalitatis datus est: quoniam ignis e cælo est: cuius natura (quia nobilis est: & rursus nititur) uitæ continet rationem. Cætera uero animalia quoniam tota sunt mortalia: tantummodo aqua utuntur: quod est elementum corporale atque terrenum. Cuius natura quia nobilis est ac deorsum uergens: figuram mortis ostendit. Ideo pecudes neque in cælum suspiciunt: neque religiones sentiunt: quoniam ab his usus ignis alienus est. Unde autem uel quomodo deus hæc duo principalia: ignem & aquam uel accenderit: uel eliquauerit: solus scire potest qui fecit.

Quod creato mundo facta animalia propter hoies sunt: & tandem homo ipse. Et quid sit quod poetæ finxerunt Deucalionem hoies reparasse: & quod Aristoteles falsum putauit mundum esse æternum: & quæ sunt tres partes.

Ca. xi.

Consumato igitur mundo: animalia uariis generis dissimilibus formis & magna & minora ut fieret imperauit. Et facta sunt bina: id est diuersi sexus singula: ex quorum scetibus & acris: & terra: & maria cœpleta sunt. Deditque his omnibus generatim deus alimenta de terra: ut usui homini esse posset. Alia nimirum ad cibos: alia uero ad uestimentum. Quæ autem magnarum sunt uinum: ut in excolenda terra iuuarent: unde dicta sunt iumeta. Ita rebus omnibus mirabili descriptione compositis regnum sibi æternum parari constituit: & innumerabiles aias procreare: quibus immortalitatem daret. Tum fecit ipse sibi simulacrum sensibile atque intelligens: id est ad imaginis sue

formam: qua nihil potest esse perfectius: hominem figurauit ex limo terrae: unde homo nuncupatus est: quod sit factus ex humo. Denique Plato humanam formam theoidem esse ait. Et Sibylla quae dicit:

ΕΙΚΩΝΕΣ Τ' ΑΝΘΡΩΠΟΥΣ ΕΜΗΛΟΓΟΝ ΑΡΘΡΟΝ ΕΧΟΥΣΑ: id est imago est homo mea rationem rectam habens. De hac hominis fictione poetae quoque quis corrupte: tamen non aliter tradiderunt. Namque hominem de luto a Promætheo factum esse dixerunt. Res eos non fellit: sed nomen artificis. Nullas enim litteras ueritatis attigerunt: sed quae prophetarum uaticinio tradita in sacratio dei continerentur: ea de fabulis & obscura opinione collecta & deprauata: ut ueritas a uulgo solet uariis sermonibus dissipata corrumpi: nullo non addere aliquid ad id quod audierat: carminibus suis comprehenderunt. Et hoc quidem inepte: quod tam mirabile: tamque diuinum opificium homini dederunt. Quid enim opus fuit hominem de luto fingi: cum posset eadem ratione generari: qua ipse Promætheus ex Iapeto natus est: qui si fuit homo: generare hominem potuit facere non potuit. De diis autem illum non fuisse: poena eius in Caucaaso morte declarat. Sed neque patrem ipsius Iapetum: patrumque Titana quisque deos nuncupauit: quia regni sublimitas penes Saturnum solum fuit: per quam diuinos honores cum omnibus suis posteris consecutus est. Multis argumentis hoc figmentum poetarum coargui potest. Factum esse diluuium ad perdam tolledamque ex orbe terrae maliciam constat inter omnes. Idem enim & philosophi & poetae: scriptoresque rerum antiquarum loquuntur: in eoque maxime cum prophetarum sermone consentiunt. Si ergo cataclysmus a deo factus est: ut malicia (quae per nimiam multitudinem increuerat) perderetur: quomodo fictor hominis Promætheus fuit: cuius filium Deucalionem iidem ipsi ob iustitiam solum esse dicunt seruatum: quomodo unus gradus & una progenies orbem terrae tam celeriter potuit hominibus implere? Sed uidelicet hoc quoque sic corruerunt: ut illud superius: cum ignoraret in quo tempore cataclysmus sit factus in terra: & quis ob iustitiam meruerit genere humano pereunte saluari: & quomodo aut cum quibus seruatus sit: quae omnia poeticae litterae docent. Apparet falsum esse quod de opificio Promæthei narrant. Verum quia poetas dixerunt non omnino mentiri solere: sed figuris inuoluere & obscurare quae dicant: non dico esse mentitos: sed primum omnium Promætheum simulacrum hominis formasse de pingui & moli luto. Ab eoque nata esse primo artem statuas & simulacra fingendi. Si quidem Iouis temporibus fuit: quibus primum templa constitui: & noui deorum cultus esse coeperunt: sic ueritas fucata mendacio est & illud quod a deo factum ferebatur: homini quod opus diuinum imitatus est: coepit ascribi. Caeterum fictio ueritatis ac uui hominis ex limo dei est: quod Hermes quoque tradit: quod non tantum hominem ad imaginem dei factum esse dixit a deo: sed etiam illud explanare temptauit: quod subtili ratione singula quaeque in corpore hominis membra formauerit: cum eoque nihil sit quod non tantum ad usus necessitatem quantum ad pulchritudinem ualeat. Id uero etiam stoici (cum de prouidentia differunt) facere conantur: & secutus eos Cicero pluribus quidem locis. Sed tamen materiam tam copiosam & uberem strictim contingit: quam ego nunc iccirco praetereo: quia nuper proprium de ea re librum ad Demetrianum auditorem meum scripsi. Illud hoc loco praeterire non possum: quod errantes philosophi quidam aiunt homines caeteraque animalia sine ullo artifice orta esse de terra. Unde illud Virgilianum est:

Terrea progenies duris caput extulit aruis. Et hi maxime fuerunt in ea sententia: quod esse prouidentiam negant. Nam stoici animantium fabricam diuinam sollicitate tribuunt Aristoteles autem labore se ac molestia liberauit: dicens semper mundum fuisse. Itaque ut huma-

num genus & caetera quae in eo sunt initium non habere: sed fuisse semper: ac semper fore. Sed cum uideamus singula quaeque animalia quae ante non fuerant: incipere esse & esse definire: necesse est totum genus aliquando esse coepisse: & aliquando desitutum esse: quia coepit. Omnia enim tribus temporibus contineri necesse est: praeterito: praesenti: futuro. Praeteriti est origo: praesentis substantia: futuri dissolutio. Quae omnia in singulis hominibus apparent: incipimus enim cum nascimur: & sumus cum uiuimus: & desinitimus cum interimus.

Clotho colum baiulat: Lachesis trahit: Atropos occat. Unde etiam tres parcas esse uoluerunt: unam quae uitam hominis ordiatur: alteram quae contextat: tertiam quae rumpat ac finiat. In toto autem genere hominum: quia solum praesens tempus apparet: ex eo tamen & praeteriti: id est origo colligitur: & futuri: id est dissolutio. Nam quoniam est apparet aliquando coepisse. Esse enim nulla res sine exordio potest: & quia coepit: apparet quandoque desitura. Nec enim potest id totum esse immortale: quod ex mortalibus constat. Nam sicut uniuersi per singulos interimus: fieri potest: ut aliquo casu omnes uel sterilitate terrarum: quae accidere particulatim solet: uel pestilentia ubique diffusa: quae singulas urbes atque regiones praerunq; populatur: uel incendio in orbem misso: quale iam fuisse sub Phaetonte dicitur: uel diluuium aquarum: quale sub Deucalione traditur: cum praeter unum hominem: genus omne deletum est. Quod diluuium si casu accidit: profecto potuit accidere: ut & unus ille qui superfuit interiret. Si autem diuinam prouidentiam (quod negari non potest) ad reparandos homines reseruatus est: apparet in dei potestate esse: uel uitam uel interitum generis humani. Quod si uult potest accidere in totum: quia per partes accidit: apparet aliquando esse ortum: & fragilitas ut initium: sic declarat & terminum. Quae si uera sunt: non potuit defendere Aristoteles: quo minus habuerit & mundus ipse principium. Quod si Aristoteli Plato & Epicurus extorquent: & Platoni & Aristoteli: qui semper fore mundum putauerunt: licet sint eloquentes: in gratis tamen idem Epicurus eripiet: quia sequitur ut habeat & finem. Sed haec in ultimo libro pluribus. Nunc ad hominis originem recurramus.

Quod non de terra uel sponte nata sunt animalia: sed dispositione diuina: curus fecisset deus nos conscios: si sciret expediret. Ca. xii.

Iunt certis conuersionibus caeli: & astroꝝ motibus maturitatem quandam exiisse aialium ferendorum. Itaque terram nouam semen genitale retinentem: folliculos ex se quosdam in uteroꝝ similitudinem protulisse: de quibus Lucretius: Crescebant uteri terra radicibus apti. Eosque cum maturuissent: natura cogente ruptos: aialia tenera profudisse. Deinde terram ipsam humore quodam quod esset lacti similis: exuberasse: eoque alimetro animantes esse nutrituos. Quoniam autem uim frigoris aut caloris ferre aut uitare potuerunt: aut omnino nasci: cum sol exureret: frigus adstringeret. Non erant inquit in principio mundi hyems & aestas: sed perpetua temperies & uer aequabile. Cur ergo nihil horum fieri etiam nunc uidemus: quia semel fieri necessarium fuit: ut aialia nascerentur. Postquam uero esse coeperunt: concessa his facultate generandi: & terra parere desit: & temporis conditio mutata est. O quam difficile est mendacia redarguere. Primum quia nihil potest esse in hoc mundo: quod non sic permaneat: ut coepit. Nec enim sol & luna & astra tunc non erant aut cum essent: meatus non habebant: aut non diuina moderatio quae cursus eorum tempus & gubernat: cum ipsis simul coepit. Deinde quod si ita sit (ut dicunt) prouidentiam esse necesse est: & in id ipsum incidunt: quod maxime fugiunt. Nondum enim natis aialibus aliis utique prouident ut nascerentur: ne orbis terrae desertus aut incultus horreret. Ut autem de terra sine officio

parentum nasci possent: necesse est magna ratione esse puium. Deinde ut humor ille cōcretus de terra in uarias imagines corporū fingeret. Item ut e folliculis (qbus tegebatur) accepta uiuendi sentiendiq; rōne: tanq; ex aluo mat; profunderent: mira inexpli- cabilibq; puiio est. Sed putemus id quoq; casu accidisse: illa certe quæ sequunt; fortui- ta esse nō possunt: ut terra cōtinuo lacte manaret: ut aeris tempies esset æqualis. Quæ si cōstat iccirco esse facta: ut aialia recens edita uel hērent elementū: uel non haberet pi- culum: necesse est ut aliquis diuina nescio qua rōne prouiderit. Quis aut; pōt; puidere nisi deus? Videamus tamen an id ipsum quod dictant; facere potuerit: ut hoies nascerē- tur e terra. Si cōsideret aliq; q̄ diu & quibus modis educet; infans: intelliget pfecto non potuisse terrigēas illos pucros sine ullo educatore nutriri. Fuit. n. necesse q̄ pluribus mē- sibus iacere p̄ictos: donec cōfirmatis neruis mouere se: locūq; mutare possent: qd' uix intra unius anni spatiū fieri pōt. Iam uide ut; ne infans eodem mō & eodem loco: quo est effusus: iacere p multos menses ualuerit. An non humore illo terræ: quod alimenti gratia ministrabat; & sui corporis purgamētis in unū mixtis: obrutus: corruptusq; mo- reretur. Itaq; nullo mō fieri potest: qn ab aliquo fuerit educatus: nisi forte aialia omnia non tenera nata sunt: sed ex creta: quod ut dicerēt: nunq; uenit illis in mentē. Omnis er- go illa rō impossibilis & uana est: si tamen ratio dici pōt; qua id agit; ut nulla sit ratio. Quin enim dicit oia sua spōte esse nata: nihilq; diuinæ puidētiae tribuit: hic pfecto rā- tionem nō asserit: sed euertit. Quod si neq; fieri quicq; sine rōne neq; nasci pōt; apparet diuinam esse puidentiā: cuius est pprium quod dicit; ratio. Deus igit; re; oium machi- nator fecit hoiem: quod Cicero quīs exps cælestiū litterarū: uidit tamen: q libro de legi- bus primo hoc idem tradidit quod ppheta: cuius uerba subieci. Hoc aial puidum: sa- gax: multiplex: acutū: memor: plenum rōnis & consilii: quem uocamus hoiem: præcla- ra quadā cōditione generatū esse a summo deo solum. Est enim ex tot animantiū gene- ribus atq; naturis particeps rōnis & cogitationis: cum cætera sint oia exptia. Vides ne hoiem quīs longe a ueritatis noticia remotum: tamen quoniā imaginem sapientiæ tue- batur: intellexisse non nisi a deo hoiem potuisse generari? Sed tamē diuinis opus est te- stimoniis: ne minus humana sufficiant. Sibylla hoiem dei opus esse testatur:

ὁσ πόνος ἐστὶ θεός κτιστῆς ἀκράτητος ὑπάρχων
αὐτός δὲ στήριξέ τυπὸν μορφῆς μέροτωντέ
αὐτός ἐλίξέ φουσὶν πάντων γενῆς βιο τοιός: id est q; solus est deus: creator: inuictus:
liber. Ipse aut; statuit figuram formæ hoium. Ipse miscuit naturam oium in generatiōe
uitæ. Eadem tamen sanctæ litteræ cōtinent. Deus ergo ueri patris officio functus est.
Ipse corpus effinxit: ipse aiam qua spiramus: infudit. Illius est totum: quicquid sumus.
Quomodo id fecerit: si nos oporteret scire: docuisset sicut docuit cætera: quæ cogniti-
onem nobis & pristini erroris & ueri luminis attulerunt.

Quare duo sexus mundi minoris id est hominis: & quid sit mors eius prima: quid
secunda: & de prior; parentum culpa & pœna. Cap. xii.

Vm ergo marem ad similitudinē suam primū finxisset: tum ēt fœminā confu-
gurauit ad ipsius hois effigiem: ut duo inter se pmixti sexus: ppagare sobolē
possent: & oēm terram multitudine opplere. In ipsius aut; hois fictione illarū
duarū materiarū: quas inter se diximus esse cōtrarias: ignis & aquæ cōclufit: præfecitq;
rōnem. Fictio. n. corpore spirauit ei aiam de uitali fonte spiritus sui: q est pennis: ut ipsi-
us mundi ex cōtrariis cōstātis elementis similitudinē gereret. Constat. n. ex aia & cor-

pore. i. quāsi e cælo & terra: quandoquidē aia qua uiuimus uelut e cælo orit; a deo: cor-
pus e terra: cuius e limo diximus esse formatū. Empedocles quē nescias ut; ne inter po-
etas an inter philosophos numeres: q̄ de re; natura uersibus scripsit: ut apud Roma-
nos Lucretius: & Varro quattuor elementa cōstituit. i. ignem: aerem: aquā & terrā: for-
tasse Trimegistū securus: q; nostra corpora ex his quattuor elemētis cōstituta esse dixit
a deo. Habere nanq; in se aliqd ignis: aliquid aeris: aliquid aquæ: aliquid terræ: & neq;
ignem esse: neq; aerē: neq; aquam: neq; terrā: quæ qdem falsa nō sunt. Nam terræ rō in
carne est: humoris in sanguine: aeris in spiritu: ignis in calore uitali. Sed neq; sanguis a
corpore secerni pōt; sicut humor a terra: neq; calor uitalis a spiritu: sicut ignis ab aere:
a deo re; oium duo sola repperiunt; elementa: quorū omnis rō in nostri corporis fictōe
conclusa est. Ex rebus igit; diuersis ac repugnantibus hō factus est: sicut ipse mundus:
ex luce ac tenebris: ex uita & morte: quæ duo inter se pugnare in hoie præcepit: ut si aia
superauerit quæ ex deo orit; sit immortalis: & in ppetua luce uerlet. Si aut; corpus uicerit
aiam: ditioniq; subiecerit: sit in tenebris sempiternis & in morte. Cuius non ea uis est: ut
iniustas anima. extinguat oio: sed ut puniat in æternū. Eam pœnam secundā mortem
noiamus: quæ est & ipsa ppetua: sicut & immortalitas. Primam sic diffinimus. Mors est
corporis aia; seductio. Secundam uero sic. Mors est æterni doloris perpeffio. Vel ita.
Mors est animæ p meritis ad æterna supplicia damnatio. Hæc mutas pecudes non at-
tingit: quæ animæ non ex deo cōstantes: sed ex cōi aere morte soluunt;. In hac igit; so-
cietate cæli atq; terræ: quæ; effigies in homine expressa est: supiorem partem tenent ea
quæ sunt dei. Anima scilicet quæ dominū corporis hēt. Inferiorem aut; ea: quæ sunt dia-
boli. Corpus utiq; quod q̄ terrenum est: aia; debet esse subiectum: sicut terra cælo. Est
enim terra quasi ualculū: quo tanq; domicilio temporali hic spiritus cælestis utat;. Vtri-
usq; officia sunt: ut hoc qd' est ex cælo: & deo impet;. Illud uero quod ex terra est: & dia-
bolo seruiat. quod qdem nō fugit hoiem neq; Salustium: q ait: Sed omnis nostra uis in
animo & corpore sita est: animi impio: corporis seruitio magis utimur. Recte si ita ui-
xisset ut locutus est. Seruiuit enim fœdissimis uoluptatibus: suamq; ipse sententiam ui-
tæ prauitate dissoluit. Quod si anima ignis est (ut ostendimus) in cælum debet eniti:
sicut ignis ne extinguat; hoc est ad immortalitatem quæ in cælo est. Et sicut ardere ac ui-
uere non potest ignis: nisi aliqua pingui materia teneatur: in qua habeat alimentum:
sic animæ materia & cibus est sola iustitia: qua tenetur ad uitam. Post hæc deus hoiem
qua exposui ratione generatū posuit in paradiso: id est in horto fœcundissimo & amœ-
nissimo: quem in partibus orientis omni genere ligni arborumq; cōseuit: ut ex earum
uariis fructibus aleretur. Expersq; omnium laborum deo patri summa deuotione ser-
uiret. Tum dedit ei certa mandata: quæ si obseruasset: immortalis maneret: si transcen-
disset: morte afficeretur. Id autem præceptum fuit: ut ex arbore una (quæ fuit in me-
dio paradisi) non gustaret: in qua posuerat intelligentiam boni & mali. Tum crimina-
tor ille inuidus operibus dei: omnes fallacias & calliditates suas ad decipiendum homi-
nem intendit: ut ei adimeret immortalitatem. Et primo mulierem dolo illexit: ut ueti-
tum cibum sumeret: & per eam ipsi quoq; homini persuasit: ut transcenderet dei le-
gem. Percæpta igitur scientia boni & mali: pudere eum nuditatis suæ cœpit: abscon-
ditq; se a facie dei: quod antea non solebat. Tum deus sententia in peccatores lata: eie-
cit hominem de paradiso: ut uictum sibi labore conquireret: ipsumq; paradium igni
circunualauit: ne homo posset accedere: donec summum iudicium faciat in ter-
ra: & iustos uiros cultores suos in eundem locum reuocet: morte sublata.

Sicut sacra littera docent: & Sibylla erythraea cum dicit:

ΟΙ ΔΕ ΘΕΟΝ ΤΙΜΩΝΤΕΣ ΑΛΗΘΙΝΟΝ ΑΕΝΑΘΟΥΝ ΥΕ

ΖΩΗΝ ΚΛΗΡΟΧΟΜΟΥΣΙ ΤΟΝ ΑΙΩΝΟΣ ΧΡΟΝ ΑΝΑΥΤΟΙ

ΟΙΚΟΥΛΤΕΣ ΠΑΡΑΔΕΙΣΟΝΙΟΜΩΣ ΕΡΗΜΙΛΕΑ ΚΗΤΟΝ: id est: qui aut deum honorant uerę
sempiternam utiq; uitam hæreditario iure possident sæculi tps ipsi habitantes ad para-
disum similiter florentissimū hortū. Verę quoniam hæc extrema sunt: tota in extrema
operis huius pte tractabimus. Nunc ea quæ prima sunt: explicemus. Mors itaq; secuta
est hoïem secundum dei sententiã: quod etiam Sibylla in carmine suo docet dicens:

ΑΚΤΡΑΠΟΝ ΠΕΠΛΑΣΤΑΙ ΘΕΟΥ ΠΑΛΑΜΑΙΣ ΕΝΙ ΑΥΤΟΙΣ

ΟΝ ΚΑΙ ΠΛΑΝΗΣ ΕΝ ΟΦΙΣ ΥΟΛΙΩΣ ΕΠΙ ΤΟΙΡΑΝ ΑΝΕΛΘΕΙΝ

ΤΟΥ ΤΑΝΑΤΟΥ ΓΥΝΩΣΙΝ ΤΕ ΛΑΒΕΙΝ ΑΥΡΟΥΤΕ ΚΑΚΟΥΤΕ: id est hoïem fictum dei man-
ibus in annos: quem etiam seduxit serpens dolose ad fatū ascendere mortis: notionemq;
accipe boni & mali: uel sic hoïem plasmatum dei ipsius palmis: quem dolis sefellit ser-
pens: ut uim mortis incurreret: & scientiã acciperet boni & mali. Sic fata hoïs uita est tem-
poralis. Sed tamen lōga: quæ in mille annos ppagaretur: q; diuinis litteris proditum &
per oēm scientiam publicatum: cum Varro nō ignoraret: argumētari nisus est: cur pa-
terentur antiq; mille annos uictitasse. Ait. n. apud ægyptios p annis mēses haberi: ut nō
solis per duodecim signa circuitus faciat annū: sed lunæ quæ orbē illum significat. xxx.
dierum spatio lustrat: quod argumentū perspicue falsum est. Nemo enim tunc millesi-
mum annum transgressus est. Nunc uero q ad centesimum pueniunt: quod sit sæpissi-
me mille certe ac ducentis mensibus uiuūt. Et auctores idonei tradunt ad centum. xx.
annos puenire solere. Sed qā ignorabat Varro cur aut quando uita hoïs esset diminuta
ipse dimiuit cum sciret mille & ecc. mensibus posse uiuere hoïem.

Quod non Liber pater fuit inuentor uini: sed Noe post diluuiū. Et quæ fuerit ori-
go gentium: & qui primi habuerint scientiã astroꝝ & ignorantiam dei. Ca. xiiii.

Eus autem postea cum uideret orbem terræ malitia & sceleribus oppletū: sta-
d tuit humanum genus diluuiō pderē: sed tamen ad multitudinem reparādā
delegit unū: quod corruptis oibus singulare iustitiæ supererat exemplū. Hic
cum sexcentoꝝ esset annorum: fabricauit arcā sicut præcepit ei deus: in qua ipse cum
coniuge ac tribus filiis: totidemq; nubibus reseruatus est: cum aqua uniuersos montes
altissimos operuisset. Deinde orbe siccato: execratus iustitiã prioris sæculi deus: ne rur-
sus longitudo uitæ causa esset excogitandoz; malorum: paulatim per singulas progeni-
es dimiuit hoïs ætatem: atq; in centum & xx. annis metam collocauit: quam transgre-
di non liceret. Ille uero cum egressus esset ex arca (ut sanctæ litteræ docent) terram stu-
diosè coluit: atq; uineam sua manu seuit. Vnde arguūtur qui auctorem uini Liberum
putant. Ille enim non modo Liberum: sed etiam Saturnum atq; Uranū multis anteces-
sit ætatibus. qua ex uinea cum primū fructum cœpisset: lætus factus bibit usq; ad ebri-
etatem: iacuitq; nudus. Quod cum uidisset unus ex filiis: cui nomē fuit Cham: non te-
xit patris nuditatem: sed egressus etiam fratribus indicauit. At illi sumpto pallio intra-
uerunt auersis uultibus: patremq; texerunt. Quæ cū facta recognouisset pater: abdi-
cauit atq; expulit filium. At ille profugus in eius terræ parte cōsedit: quæ nunc Arabia
nominatur. Ea q; terra de nomine suo Canaan dicta est: & posterius eius Cananei. Hæc
fuit prima gens: quæ deum ignorauit: quoniam princeps eius & conditor cultum deī
a patre non accēpit: maledictus ab eo. Itaque ignorantiam diuinitatis minoribus
suis reliquit. Ab hac gente proximi quique populi multitudine incrementē: flu-

erunt. Ipsius at patris posterius hebraei dicti: penes quos religio dei resedit: sed & ab his
postea multiplicato in inensum numero: cum eos angustia locoz; suoz; capere nō pos-
sent: tum adolentes uel missi a parentibus: uel sua sponte cum rerū penuria cogeret;
profugi ad quærendas sibi nouas sedes huc atq; illuc dispersi: omnes insulas & orbē to-
tum impleuerunt: & a stirpe sanctæ radice auulsi: nouos sibi mores atq; instituta p ar-
bitrio cōdiderunt. Sed omnium primi qui Aegyptum occupauerūt: cælestia suscipere
atq; adorare cœperūt. Ea quia neq; domiciliis tegebant propter aeris qualitatem: nec
ullis in ea regione nubibus subtexitur cælū: cursus siderū & defectus notauerunt: dū ea
sæpe uenerantes curiosius atq; liberius intuerentur. Postea deinde portētificas animali-
um figuras quas colerent: cōmentū sunt quibusdam prodigiis inducti. Quoz; mox au-
ctores apperiemus. Cæteri aut qui per terram dispersi fuerūt: admirantes elemēta mū-
di: cælum: solem: terram: mare sine ullis imaginibus ac templis uenerabantur. Et his sa-
crificia in aperto celebrabant: donec pcessu temporū potentissimis regibus templa &
simulacra fecerunt. Ea q; uictimis & odoribus colere instituerunt: sic aberrantes a noti-
cia dei gentes esse cœperunt. Errant igitur qui deorum cultus ab exordio rez; fuisse con-
tendunt: & priorem esse gentilitatem q̄ dei religionem: quam putant posterius inuen-
tam: qā fontē atq; originem ueritatis ignorāt. Nunc ad principiū mundi reuertamur.

De iniquatione angeloz; & duobus generibus dæmonū: qui se psualerunt ut deos
coli: quos etiam familiares philosophi habuerunt: ut Socrates. Ca. xv.

Vm ergo numerus hoïum cœpisset incrementē: prouidēs deus ne fraudibus su-
is diabolus: cui ab initio dederat potestatem: uel corrūperet uel dispergeret ho-
mines: quod in exordio fecerat: misit angelos ad tutelam cultumq; generis hu-
mani: quibus præcepit ante oia ne terræ contagione maculati substantiæ cælestis amit-
teret dignitatem: scilicet id eos facere prohibuit: quod sciebat esse facturos: ut ueniam
sperare non possent. Itaq; illos cum hominibus cōmorantes: dominator ille terræ falla-
cissimus: consuetudine ipsa paulatim ad uitia pellexit: & muliez; congressibus inquina-
uit: Tum in cælū ob peccata quibus se imiserant: non recepti ceciderunt in terrā: sic eos
diabolus ex angelis dei suos fecit satellites ac ministros. Qui aut sunt ex his procreati:
quia neq; angeli neq; homines fuerunt: sed mediã quandam naturã gerentes: non sunt
ad inferos recepti: sicut in cælum parentes eoz;. Ita duo genera dæmonum facta sunt:
unum cæleste: alterum terrenū. Hi sunt mundi spiritus malorum quæ gerunt aucto-
res: quorum idem diabolus est princeps. Vnde Trimegistus illum dæmoniarchen uo-
cat. Dæmonas aut grāmatici dictos aiunt: quasi Δαίμονας: id est peritos ae rez; scios
Hos autem putant deos esse: sciunt illi quidem futura multa: sed non omnia. quippe q
his consilium dei scire non liceat. Et ideo solent respōsa in ambiguos exitus temperare.
Eos poeta & sciunt esse dæmonas & loquuntur. Hesiodus ita tradit:

ΤΟΙ ΜΕΝ ΔΑΙΜΟΝΕΣ ΕΙΣ ΙΔΙΩΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΔΙΑΒΟΥΛΕΩΣ

ΕΣΘΛΟΙ ΕΠΙ ΙΧΘΟΝΙ ΟΙ ΦΥΛΑΚΕΣ ΘΝΗΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΩΝ: id est hi quidem dæmones sunt Io-
uis magni propter uoluntates boni terrestris custodes mortalium hominum. Quod
iccirco dictum est: quoniam custodes eos humano generi deus miserat: sed ipsi cū sint
perditores hoïum: custodes tamē se uocari uolūt: ut ipsi colant: & deus nō colat. Philo-
sophi quoq; de his dixerunt. Nā Plato ēt naturas eoz; in symposio exprimere conatus
est. Et Socrates esse circa se assiduum dæmona loquebatur: qui puero sibi adhæssisset:
cuius arbitrio & nutu sua uita regeretur. Magorum quoq; ars omnis ac potentia horū
aspirationibus constat: a quibus inuocari usus hoïum præstigiis obcæcātibus fallūt: ut

non uideant ea quæ sunt: & uidere se putent illa: quæ non sunt. Hi ut dico spiritus contuminati ac perditī per omem terram uagantur: & solatium perditionis suæ perdēdis hominibus operantur. Itaq; omnia insidiis: fraudibus: erroribus complent. Adhærent enī singulis hominibus: & omnes hostiatim domos occupant: ac sibi geniorum nomē alluunt: sic enim latino sermone dæmonas interpretantur. Hos in suis penetralibus consecrant. His quotidie profundūt: & scientes dæmonas uenerantur: quasi terrestres deos & quasi depulsores malorum: quæ ipsi faciunt & irrogant. Qui (quoniam spiritus tenues & incomprehensibiles) insinuāt se corporibus hominum: & occulte in uisceribus operati: ualitudinē uitiant: morbos citant: somniis animos terrent: mētes furoribus quatunt: ut homines his malis cogant ad eorum auxilia decurrere.

Quod hi prodesse putantur: cum nocere desinūt: nec possunt aliquid in eos qui in fide solidati sunt: sed sanctis subiecti eis tanq̄ seruis obediunt. Cap. xvi.

Varum omnium fallaciarum ratio expertibus ueritatis obscura est. Prodesse enim eos putant: cum nocere desinūt: qui nihil aliud possunt q̄ nocere. Dicat fortasse aliquis colendos esse ergo ne noceāt: si quidem possunt nocere. Nocēt illi quidem: sed his a quibus timentur: quos manus dei potens & excelsa nō protegit: q̄ profani sunt a sacramēto ueritatis. Iustos autem id est cultores dei metuūt: cuius nomine adiurati de corporibus excedūt: quorum uerbis tanq̄ flagris uerberati nō modo dæmonas se esse cōfitentur: sed etiam nomina sua edunt: illa quæ in templis adorant: & qd̄ plerunq; coram cultoribus suis faciunt: nō utiq; in opprobrium religionis: sed honoris sui: quia nec deo per quem adiurantur: nec iustis quorum uoce torquentur: mētiri possunt. Itaq; maximis sæpe ululatibus editis: uerberari se & ardere & iam iamq; exire proclamant. Tantum habet dei cognitio ac iustitia potestatis. Cui ergo nocere possunt: nisi his quos habēt in sua potestate? Deniq; affirmat eos Homerus: qui cognouerunt deū non tātum ab incurribus dæmonū tutos esse: uerum etiam ne fato quidem teneri. *μὴδ' ἰνὸν φυλάκῃ ἐυσέβειᾳ. ἐυσέβονσ γὰρ ἀνθρώπων οὐτέ δ' αἰ μὴ κἀκόσ' οὐτέ ἐι πᾶρ πένηρα τέι. τ' εὐσ γὰρ ρυέται τόν ἐυσέβῃ ἐλπᾶντος κἀκόυ. γὰρ ἐν κἀί μὴ ὀ μὲν ἀνθρώποισ' ἐστίν ὄ γ' ἄσεν ἐυσέβειᾳ:* id est una inquit custodia pietas. Pium enī hominem: nec dæmon malus: nec fatum tenet. Nam deus liberat pium ab omni malo: quod unum & solum in hominibus bonum ē pietas. Quid sit autem ἐυσέβειᾳ: id est pietas alio loco his uerbis testatur dicens: *ἢ γὰρ ἐυσέβειᾳ γνωσισ' ἐστι τοῦ θεοῦ:* id est pietas enim notio est dei. Atelepius autem auditor eius: eandem sentētiā latius explicauit in illo sermone profecto: quem scripsit ad regem. Vterq; uero dæmonas eē affirmat inimicos & uexatores hominum: quos ideo Trimegistus *εγγελάουσ' πόνῃ ρόουσ'* id est angelos malignos appellat: adco nō ignorauit ex cælestibus de prauos terrenos esse cœpisse.

Quod hi astrologiam aruspicinam & oēs artes reprobas inuenerūt: & psuasent cultum idolorum per miracula: & uarias fallaciarum tēdi: uias. Cap. xvi.

Orum inuēta sunt astrologia: & aruspicina: & auguratio: & ipsa quæ dicuntur oracula: & necromātia: & ars magica: & quicquid præterea malorum exercēt hoies uel palam uel occulte: quæ oia per se falsa sunt: ut Sibylla erythraea testatur: *ἐπέει πλάνη πόν τὰ τὰ δ' εἰς πινᾶ τ' ῥά φρονίς ἀνδρῖς ἰρῖ ὑρῶν ἰκᾶ τὸν μόν.* i. q̄ error hæc oia sunt quæ stulti homines scrutātur quotidie. Sed idem ipsi auctores præsentia sua faciūt: ut uera esse credātur. Ita hominum crudelitatem mētita diuinitate deludunt: q̄ illis uerum appetire non expedit. Hi sunt qui imagines & simulacra fingere

docuerunt: qui ut hominum mentes a cultu ueri dei auerterēt: effictos mortuorum regum uultus & ornatos: exquisita pulchritudine statui consecrariq; fecerunt: & illorum sibi nomina quasi personas aliquas induerunt. Sed eos magi & hi: quos uere maleficos uulgus appellat: cum artes suas execrabilibus exercent: ueris suis nominibus cient illis cælestibus: quæ in litteris sanctis leguntur. Hi porro incasti ac uagi spiritus: ut turbent omnia: & erroris humanis pectoribus effundant: serunt ac miscent falsa cum ueris. Ipsi enim cælestes multos finxerunt esse: unumq; regem omnium louem: eo q̄ multi sunt spiritus angelorum in cælo: & unus parens ac dominus omnium deus. Sed ueritatem mentis nominibus inuolutam ex oculis abstulerunt. Nam deus (ut in principio docui) neq; nomine cum solus sit eget: neq; angeli cum sint immortales: dici se deos aut patiuntur: aut uolunt. quorum unum solumq; officium est: seruire nutibus dei: nec omnino quicq̄ nisi iusta facere. Sic enim mundum regi a deo dicimus: ut a rectore prouinciam. Cuius apparitores nemo socios esse in regenda prouincia dixerit: quis illo rum ministerio res geratur. Et hi tamen possunt aliquid præter iussa rectoris: per ipsius ignorantiam: quæ est conditionis humanæ. Ille autem præses mundi & rector uniuersi: qui scit omnia: cuius diuinis oculis nihil septum est: solus habet rerum omnium cum filio suo potestatem: nec est in angelis quicq; nisi parendi necessitas. Itaq; nullum sibi honorem tribui uolunt: quorum honor in deo est. Illi autem qui deserunt a dei ministerio: quia sunt ueritatis inimici & præuaricatores: dei nomen sibi & cultum deorū uendicare conantur: non quo illum honorem desiderent. Quis enim honor perditis est: nec ut deo noceant: cui noceri non potest: sed ut hominibus quos nutantur a cultura & noticia ueræ maiestatis auertere: ne immortalitatem adipisci possint: quam ipsi sua nequicia perdiderunt. Effundunt itaq; tenebras: & ueritatem caligine obducunt: ne dominus: ne patrem suum norint: & ut illiciant facile: in templis se occultunt: & sacrificiis ipsis præsto adsunt. Eduntq; sæpe prodigia: quibus obstupescit homines fidem commodent simulacris diuinitatis ac numinis. Inde est q̄ ab augure lapis nouacula incisus est: & q̄ Iuno Veis migrare se Romam uelle respondit: q̄ Fortuna muliebris periculū denunciauit: q̄ Claudia manum nauis secuta est: q̄ in sacrilegos & Iuno nudata: & Locræsis Proserpina: & Ceres Milefia uidicauit: & Hercules de Appio: & Iuppiter de Arimio: & Minerua de Cæsare. Hinc q̄ serpens urbem Romam pestilentia liberauit Epidaurio arcessitus. Nam illud dæmoniarques ipse in figura sua sine dissimulatione perductus est: siquidem legati ad eam rem missi draconem secum miræ magnitudinis attulerunt. In oraculis autem uel maxime fallunt: quorum præstigias profani a ueritate intelligere non possunt. Ideoq; ab illis attribui putāt: & imperia: & uictorias: & opes & euentus prosperos rerum. Deniq; ipsos: nutu sæpe rempublicam periculis imminētibus liberatam. Quæ pericula & responsis denunciauerunt: & sacrificiis placati auerterunt. Sed omnia ista fallaciæ sunt. Nam cum dispositiones dei præsentiant: quippe qui ministri eius fuerunt: interponunt se in his rebus: ut quæcunq; a deo uel facta sunt uel fiunt: ipsi potissimum facere aut fecisse uideantur. Et quotiens alicui populo uel urbi secundum dei statum boni quid impēdet: illi se id facturos uel prodigiis: uel somniis uel oraculis pollicentur: si sibi templa: si homines: si sacrificia tribuantur. Quibus datis cum illud acciderit: quod necesse est: summam sibi pariunt uenerationem. Hinc templa deuouentur: & nouæ imagines consecrantur: mactantur greges hostias: Sed cum hæc facta sunt: nihilominus tamen & uita & salus eorum (qui hæc fecerint) imolantur. Quotiens aut pericula impēdent: ob aliquam se ineptam & leuē causam

profidentur iratos: sicut Iuno Varroni: quod formosum puerum in templo Iouis ad tanaia ascen-
 dendas collocarat: & ob hanc causam Romanum nomen apud Cannas penitus delinuit.
 Quod si Iuno alteri Ganymedem uerebat: cur iuuentus Romana sicut poenas? Vel si
 dii tantummodo duces curant: ceteram multitudinem negligunt. Cur Varro solus
 qui hoc fecit: Et Paulus qui nihil meruit occisus est? Videlicet: nil tunc Romanis acci-
 dit fati Iunonis iniquae: cum Hannibal duos exercitus populi Romae & astu & uirtute con-
 cit. Nam Iuno audere non poterat aut Carthaginem defendere: ubi arma eius & cunctus
 fuit: aut Romanis nocere: quia progeniem troiano a sanguine duci
 Audierat: syrias olim quae uerteret arces. Sed illorum sunt isti iustus: qui sub nominibus
 mortuorum delitescunt: uentibus plagas tendunt. Itaque siue illud periculum quod im-
 minet uitari potest: uideri uolunt id placari auertisse: siue non potest id agunt: ut pro-
 pter illorum contemptum accidisse uideatur. Itaque sibi apud homines quod eos nesciunt: auctorita-
 tem ac timorem pariunt. Hac uersutia & his artibus noticiam ueri ac singularis dei apud
 omnes gentes inueterauerunt. Suis enim uitiis perditis saeuunt & crassant: ut perdat. Iccirco et hu-
 manas hostias excogitauerunt: ipsi homines humani generis utique multas deuorarent animas.
 Cur deus humano generi sic patitur illud: & quod tribus de causis uana est eorum re-
 ligio.

Ca. xviii.
 Iacet aliquis: cur ergo deus haec fieri patitur? nec tam malis succurrit erroribus uel
 mala cum bonis pugnet: ut uitia sint aduersa uirtutibus: ut habeat alios quos pu-
 niat: alios quos honoret. Vltimis enim temporibus statuit de uiuis ac mortuis iu-
 dicare: de quo iudicio mihi erit in ultimo libro dei putatio. Differt ergo donec ueniat tem-
 porum finis: quo effundat iram suam in praeteritum ac uirtute caelesti: sicut uerum praedicta pri-
 orum terribili monitu horrificant. Nunc autem patitur homines errare: & aduersum se
 quodque impios esse: ipse iustus: & mitis: & patiens. Nec enim fieri potest: ut non is in quo per-
 secta sit uirtus: sit etiam perfecta patientia. Unde quidam putant: ne irasci quidem deum eorum
 quod affectibus qui sunt perturbatio animi subiectus non sit: quia fragile est omne ani-
 mal: quod afficitur & commouetur. Quae persuasio ueritate atque religionem funditus tol-
 lit. Sed seponat interim locus hic nobis de ira dei differendi: quod & uberius est materiae
 & opere proprio latius exequenda. Illos ergo negligissimos spiritus quisque ueneratus fuerit &
 secutus: nec caelo nec luce poterit: quae sunt dei: sed in illis decidet: quae in distributione
 regum attributa esse ipsi malorum principi disputauimus: in tenebras scilicet & inferos: & in sup-
 plicium sempiternum. Docui religiones deorum triplici modo uanas esse. Vno quod simulacra
 ipsa: quae colunt: effigies sunt hominum mortuorum. Est autem peruersum & incongruens:
 ut simulacrum hominis a simulacro dei colatur. Colit enim quod est deterius & imbecilli-
 us. Tum inexpressibile facinus esse: deserere uiuentem: ut defunctorum monumentis seruiat:
 qui nec uitam nec lucem dare cuique possunt: quae ipsi carent. Nec esse aliam quendam deum:
 praeter unum: cuius iudicio ac potestate omnis anima subiecta sit. Altero quod ipsa ima-
 gines sacrae: quibus inanimati homines seruiunt: omni sensu carent: quoniam terra sunt.
 Quis autem non intelligat nefas esse rectum animal curuari: ut adoret terram: quae in
 co pedibus nostris subiecta est: ut calcanda nobis: non adoranda sit: qui fumus ideo exci-
 tatus: & ex eo statum sublimem praeter ceteras animantes accepimus: ut non reuoluamus
 deorsum: ne hunc caelestem uultum precipiamus ad terram. Sed oculos eo dirigamus: quo illos
 naturae suae conditio direxit: nihilque aliud adoremus: nihil colamus: nisi solus artificis
 parentisque nostri unicum nomen: qui praeterea hominem rigidum figurauit: ut sciamus nos
 ad superna & caelestia prouocari. Tertio quod spiritus qui praesunt ipsis religionibus: comi-

demnati & abiecti a deo per terram uolentur: qui non tantum nihil praestare cultori-
 bus suis possint: quoniam rerum potestas penes unum est. Verum etiam mortiferis eos
 illecebris & erroribus perdant: quoniam hoc illis quotidianum est opus: tenebras homi-
 nibus obducere: ne quaeratur ab illis uerus deus. Non igitur colendi sunt: qui sententiae
 dei subiacent. Est enim piaculum maximum addicere te praeteriti eorum: quibus si iustitiam
 sequare: potentior esse possis: & eos adiuratione diuini nominis expellere ac fugare.
 Quod si apparet religiones istas tot modis esse uanas: quibus docui: manifestum est
 eos qui uel mortuis supplicant: uel terram uenerantur: uel spiritibus impuris animas su-
 as mancipant: rationem hominum non tenere: eosque impietatis ac sceleris sui supplicia per-
 suos: qui rebelles aduersus parentem generis humani deum: suscepti inexpressibilibus
 sacris fas omne uiolauerunt.

Quod in cultu simulacrorum nulla potest esse religio. Nam a simulatione id est a
 fallacia dicta sunt. Ca. xix.

Vicique igitur sacramentum hominis ueritatem rationemque naturae suae nititur obtine-
 re: ipse se ab humo suscitaret: & erecta mente oculos suos tendat in caelum: non
 sub pedibus quaerat deum: nec a uestigiis suis eruat quod adoret: quia quicquid
 homini subiacet: infra hominem sit necesse est. Sed quaerat in sublimi: quaerat in summo
 quia nihil potest homine maius esse: nisi quod fuerit supra hominem. Deus autem ma-
 ior est homine: supra ergo non infra est. Nec in ima potius: sed in summa regione quaer-
 edis est. Quare non est dubium: quoniam religio nulla sit: ubicunque simulacrum est. Nam si re-
 ligio ex diuinis rebus est: diuini autem nihil est: nisi in caelestibus rebus. Carent ergo re-
 ligione simulacra: quia nihil potest esse caeleste in ea re: quae fit ex terra: quod quidem de
 nomine ipso sapienti apparere potest. Quicquid enim simulatur: id falsum sit necesse est
 nec potest unquam ueri nomen accipere: quod ueritatem fucis & imitatione mentis. Si autem
 omnis imitatio non res potissimum seria: sed quasi ludus ac iocus est: non religio in simu-
 lacris: sed minus religionis est. Praeferendum igitur uerum omnibus falsis. Calcanda
 terrena: ut caelestia consequamur. Ita enim res se habet: ut quisque animam suam: cuius origo
 de caelo est: ad inferna & ima prostrauerit: eo cadat: quo se ipse deiecerit. Ideoque oportet
 rationis ac status memorem non nisi ad superna nitentem semper ac tendere. Quod qui se-
 cerit: hic plane sapiens: hic iustus: hic homo: hic caelo deoque dignus iudicabitur: quem su-
 us parens: non humilem nec ad terram more quadrupedum: sed stantem potius ac re-
 ctum sicut eum fecit: agnouerit.

Breuis epilogus: quo docet gentibus superatis sibi a philosophis grauius imminere
 certamen. Ca. xx.

Erecta est igitur (ni fallor) magna & difficilis suscepti operis portio: & maiesta-
 te caelesti suggerente nobis dicendi facultate inueteratos depulimus errores.
 Nunc uero maior nobis ac difficilior cum philosophis proposita luctatio est:
 quorum summa doctrina & eloquentia quasi moles aliqua mihi opponitur. Nam ut illic
 multitudine ac prope consensu omnium gentium premebantur: ita hic auctoritate praestanti-
 tum omni genere ludis uirorum. Quis autem nesciat plus esse momenti in paucioribus do-
 ctis: quam in pluribus imperitis? Sed non est desperandum istos quoque de sententia deo ac ue-
 ritate ducibus posse depelli. Nec tam pertinaces fore arbitror: ut clarissimum solem sanis
 ac patentibus oculis uidere se egent. Modo illud uerum sit: quod ipsi solent profiteri stu-
 dio inuestigandae ueritatis se teneri. Efficiam profecto: ut quaesitam ueritatem diu & aliqua-
 do inuentam esse credant: & humanis ingenis inueniri non potuisse fateantur.

Lactanti Firmiani diuinarum institutionum aduersus gentes: liber tertius.
Commendatur in primis ueritas: & omni præfertur eloquentiæ: & quare eam non sine
affectu philosophi: aperitur: & quare stilo simplici sacra scribantur eloquia: & quod phi-
losophis tunc maxime credendum est: cum suam ignorantiam præsententur. Ca. primū.

Ellem mihi quoniam ueritas in obscuro latere adhuc existimatur: uel er-
rore atque imperitia uulgi uariis & ineptis superstitionibus seruientis: uel
philosophis prauitate ingeniorum turbantibus eam potius quam illustrantibus
etiam non qualis in M. Tullio fuit (quia præcipua & admirabilis fuit) ali-
quam tamen proximam eloquentiæ contingere facultatem: ut quantum ueri-
tas ui sua propria ualeat: tantum ingenii quoque uiribus nixa exerceret se aliquando: &
discussis conuictisq; tam publicis: quam eorum qui sapientes putantur erroribus: humano ge-
nere clarissimum lumen inferret. Quod quidem duabus ex causis fieri uellem: uel quod
magis possent credere homines ornatae ueritati: qui etiam mendacio credunt: capti ora-
tionis ornatu lenocinioque uerborum: uel certe ut ipsi philosophi suis armis potissimum: quod
placere sibi & confidere solent: opprimerentur a nobis. Sed quoniam deus hanc uo-
luit esse naturam: ut simplex & nuda ueritas esset luculentior: quia satis ornata per se est.
Ideoque ornamentis extrinsecus additis: fucata corrumpitur. Mendacium uero specie pla-
cet aliena: quia per se corruptum uanescit ac defluit: nisi aliunde ornatu quaesito: circu-
litum fuerit ac politum: a quo animo ferre ingenium mihi mediocre fuisse concessum.
Verum ego non eloquentiæ sed ueritatis fiducia suscepi hoc opus: fortasse maius quam pos-
sit meis uiribus sustineri: quod tamen est si ego defecerim: deo (cuius est hoc munus) ad-
iuuante: ueritas ipsa complebit. Etenim cum scientiam maximos quoque oratores a caulis
mediocribus sæpe uictos: quod tanta est potentia ueritatis: ut seipsam quis in rebus exiguis
sua claritate defendat. Cur hanc ego in maxima causa ab ingeniosis quidem ac illis discer-
tis uiris: sed tamen falsa dicentibus: oppressum iri putem: ac non illa siminis oratione no-
stra: quae de tenui fonte admodum ex hilis emanat: lumine tamen suo clara & illustris ap-
pareat. Nec si philosophi doctrina litterarum mirabiles extiterint: ego est illis scientiam ueri
cognitionemque concesserim: quam nemo cogitando aut disputando assequi potest. Neque
nunc reprehendo eorum studium: qui ueritatem scire uoluerunt: quia naturam hominis
deus ueri adipiscendi cupidissimam fecit. Sed id arguo: id reuoco: quod honestam illorum &
optimam uoluntatem non sit secutus effectus: quia neque quid esset uerum ipsum sciebat:
neque quomodo aut ubi aut qua mente quaerendum. Ita dum succurrere humanis erro-
ribus cupiunt: ipsi se in plagas & errores maximos induxerunt. Ad hoc igitur me opus
coarguendi philosophiam: susceptae materiae ordo ipse deduxit. Nam cum error omnis
aut ex religione falsa oriatur: aut ex sapientia: in eo conuincendo necesse est utrumque sub-
uertere. Cum enim sit nobis diuinis litteris traditum: cogitationes omnium philosopho-
rum stultas esse: id ipsum re & argumentis docendum est: ne quis honesto sapientiae no-
mine inductus: aut inanis eloquentiae splendore decæptus: humanis malis quam diuinis cre-
dere: quae quidem tradita sunt breuiter ac nude. Nec enim decebat aliter: ut cum deus
ad hominem lequeretur: argumentis ascereret suas uoces: tanquam fides ei non haberetur: sed (ut
oportuit) est locutus: quasi rerum omnium maximus iudex: cuius non est argumen-
tari sed pronuntiare: uerum ipse ut deus. Nos autem cum ad res singulas testimonia di-
uinae uocis habeamus: profecto monstrabimus quanto certioribus argumentis possint ue-
ra defendi: cum est falsa sic defendatur: ut uera soleant uideri. quare non est quod philoso-

phis tantum honoris habeamus: ut eorum eloquentiam timeamus. I. loqui enim be-
ne potuerunt ut homines eruditi: uere autem loqui nullo modo: quia ueritatem non didi-
cerant ab eo: qui eius potens esset. Nec sane magnum aliquid efficiemus: quod illos ignoran-
tiae arguamus: quam ipsi sapientissime confitentur in eo solo: quoniam non credit: in quo
solo credi debuit: conabor ostendere nunquam illos tam ueridicos fuisse: quam cum sententiam
de sua ignoratione dixerunt.

Quod ipso nomine philosophiae conuincitur quam inanis fuerit gentilitate philosophiam
tuum occupatio. Ca. ii.

Vnc quoniam duobus superioribus libris religionum falsitas demonstrata est:
nec non origo totius erroris exposita: huius libri munus est philosophiam quoque
ostendere: quam inanis & falsa sit: ut omni errore sublato: ueritas patefacta clarescat.
Ordiamur itaque a communi philosophiae nomine: ut ipso capite destructo: facilius no-
bis aditus pateat ad excidendum omne corpus: si tamen potest corpus uocari: cuius par-
tes ac membra discordent: nec ulla compage inter se cohaereant: sed quasi disiecta & dis-
sipata palpitare potius quam uiuere uideantur. Philosophia est: ut nomen indicat: ipsaque de-
finiunt studium sapientiae. Vnde igitur probem magis philosophiam non esse sapien-
tiam: quam ex ipsius nominis significatione. Qui enim sapientiae studet: utique nondum la-
pit: sed ut sapere possit studet. In ceteris artibus studium quid efficiat: & quo tectat: ap-
paret. quas cum discendo aliquis assecutus est: iam non studiosus artificis: sed artifex no-
minatur. At enim uerecundiae causa studiosos se sapientiae: non sapientes uocauerunt. Im-
mo uero Pythagoras qui hoc primum nomen inuenit: cum paulo plus saperet: quam illi pri-
ores qui se sapientes putauerunt: intellexit nullo humano studio posse ad sapientiam pue-
niri. Et ideo non oportere incomprehensam atque imperfectam rei perfectum nomen imponi.
Itaque cum ab eo quaereretur: quoniam se profiteretur. Respondit philosophum: id est qua-
sitorem sapientiae. Si ergo philosophia sapientiam quaerit: nec ipsa sapientia est: quia ne-
cesse est aliud esse quod quaerit: aliud quod quaeritur: nec quaesitio ipsa recta est: quia
nihil potest inuenire. Ego uero ne studiosos quidem sapientiae philosophos esse concess-
erim: quia illo studio ad sapientiam non peruenitur. Nam si facultas inueniendae uerita-
tis huic studio subiaceret: etsi esset id studium tanquam iter ad sapientiam: aliquando esset
inuenta. Cum uero tot temporibus: tot ingenii in eius inquisitione contritis: non sit com-
prehensa: apparet nullam esse ibi sapientiam. Non ergo sapientiae student qui philoso-
phantur: sed ipsi studere se putant: quia illud quod quaerunt: ubi aut quale sit nesciunt.
Siue ergo sapientiae student: siue non student: sapientes non sunt: quia nunquam repperiri
potest: quod aut non recte quaeritur: aut omnino non quaeritur.

Ex quibus rebus philosophia constet. Et quis fuerit auctor academicæ sectae: quae
nihil recte definit quam solam opinionem esse in philosophia gentilium: qui ideo plus
audent: quia errores eorum non arguit nisi deus. Cap. iii.

Ideamus tamen id ipsum possit ne hoc studio repperiri aliquid: an nihil. Dua
bus rebus uidetur philosophia constare: scientia & opinione: nec ulla alia re.

Scientia ab ingenio uenire non potest: nec cogitatione comprehendi: quia in
seipso habere propriam scientiam: non hominis sed dei est. Mortalis autem natura non ca-
pit scientiam: nisi quae ueniat extrinsecus. Idcirco enim oculos: & aures: & ceteros sensus
patefecit in corpore diuina sollertia: ut per eos aditus scientia perueniret ad mentem.
Nam causas naturalium rerum disquirere: aut scire uelle: sol utrum ne tantus quantus
uidetur: an multis partibus maior sit: quam omnis haec terra. Itē luna globosa sit: an concaua:

& stellæ utrum ne cohæreant cælo: an per aerē libero cursu ferant. Cælum ipsum qua magnitudine: qua materia constet: utrum quietū sit an mobile: an incredibili celeritate uoluatur. Quanta sit terræ crassitudo: aut quibus fundamentis librata & suspēsa sit. Hæc inquā disputando & cōiecturis uelle comprehendere: tale est profecto: quale si differere uelimus: qualem esse arbitramur cuiuspiam remotissimæ gentis urbem: quā nunq̄ uidimus: cuiusq̄ nihil aliud q̄ nomen audiuius. Si nobis in ea re scientiam uēdicemus (quæ nō potest fieri) nōne insanire uideamur: qui id affirmare audcamus: in quo reuinci possimus? Quanto magis qui naturalia (quæ sciri ab hoīe non possunt) scire se putāt: furiosi dementesq̄ sunt iudicādi. Recte ergo Socrates: & eum secuti acadæmici scientiam sustulerūt: quæ nō disputātis sed diuinantis est. Superest ut opinatio in philosophia sola sit. Nam unde abest scientia: id totū possidet opinatio. Id. n. opinat quisq̄: quod nescit. Illi aut̄ qui de rebus naturalibus disputāt: opinātur ita esse: ut disputant. Nesciunt igitur ueritatem: quoniā sciētia certi est: opinatio incerti. Redeamus ad illud supernus exemplum. Age opinemur de statu & qualitate urbis illius: quæ nobis rebus omnibus præter nomē ignota est. Verisimile est in plano sitā lapideis mœnibus ædificiis sublimibus: uis pluribus: magnificis ornatib; delubris. Describamus (si placeat mores habitumq̄ ciuium. Sed cum hæc dixerimus: alius cōtraria disputabit: & cū hic quoq̄ perorauerit: surget & tertius & alii deinceps: & opinabūtur multo disparia: q̄ nos sumus opinati. Quid ergo erit ex omnibus certius? Fortasse nihil. At omnia sunt dicta: quæ in rerum naturā cadūt: ut necesse sit aliquid eorum esse uerum. At nascitur quis uerum dixerit: potest fieri: ut omnes ex parte aliqua errauerint: ex pte attigerint ueritatem: Stulti ergo sumus: si hoc disputatione quæramus. Potest enim superuenire aliquis: qui opiniones nostras derideat: nosq̄ pro insanis habeat: qui uelimus id quod nescimus: quale sit opinari. Verum non opus est lōge posita cōgrere. Vnde nemo fortasse ueniat: qui nos redarguat. Age opinemur quid nūc in foro geratur: quid in curia Longum est id quoq̄ dicamus: interposito uno pariete quid fiat: nemo potest id scire: nisi qui audiuerit aut uiderit. Nullus enim audet id dicere: quia statim non uerbis sed re ipsa præsentī refutabitur. Atqui hoc idem faciunt philosophi: qui disputāt in cælo quid agatur: sed eo id impune facere arbitrantur: quia nullus existit: qui errores eorum coarguat. Quod si existimarēt descēsurum esse aliquem: qui eos delirare ac nētiri doceret: nunq̄ quicq̄ de his rebus (quas scire nō possunt) disputarēt. Nec tamē ideo fælicior putāda est eorum impudētia & audacia: quia nō redarguūtur: Redarguit enim deus: cui soli ueritas nota est: licet cōnuere uideat: eaq̄ hominum sapientiā pro summa stultitia computat.

Quomodo Zeno & Socrates totam philosophiam sustulerunt de medio: & quasi quodam ciuili bello suis confecta est armis. Ca. iiii.

Ecce igitur zeno ac stoici opinionem repudiarūt. Opinari enim te scire: qd̄ nescias: non est sapientis sed temerarii potius ac stulti. Ergo si neq̄ fieri quicq̄ potest (ut Socrates docuit) nec opinari oportet ut zeno: tota philosophia sublata est. Quid q̄ non tantum ab his duobus eueritur: qui philosophiæ principes fuerunt: sed ab omnibus ut iam uideatur iam pridem suis armis esse confecta: in multas sc̄tas philosophia diuisa est: & oēs uaria sentiunt. In qua ponimus ueritatem: in oibus certe non potest: designemus quamlibet: nempe in cæteris omnibus sapientia nō erit. Trāscamus ad singulas. Eodem mō quicquid unī dabimus: cæteris auferemus. Vnaquæq̄ enim facta omnes alias euerit: ut se suaq̄ cōfirmaret. Nec ulli alteri sapere concedit: ne

se desipere fateatur: sed sicut alias tollit: sic ipsa quoq̄ ab aliis tollitur omnibus. Nihilominus enim philosophi sunt qui eam stultitiæ accusant. Quamcumq̄ laudaueris: ueramq̄ dixeris: a philosophis uituperatur ut falsa. Credemus ne igitur uni: se suamq̄ doctrinam laudanti: a multis unius alterius ignorantiam culpantibus? Rectius ergo sit necesse est quod plurimi sentiunt: q̄ quod unus. Nemo. n. potest de se recte iudicare: quod nobilis poeta testatur. Ita enim comparatam esse omnibus naturam omnium: aliena ut melius uideant & diiudicent: q̄ sua. Cum igitur omnia incerta sint: aut omnibus credendum sit: aut nemini. Si nemini: sapientes ergo non sunt: quia singuli ab omnibus esse negantur sapientes. Pereunt igitur uniuersi hoc modo: & tanq̄ spartiatæ illi poetarum: sic se inuicem iugulāt: ut nemo ex omnibus restet. Quod eo fit: quia gladium habent: scutum non habent. Si ergo singulæ sectæ multarum sectarum iudicio stultitiæ conuincuntur: omnes igitur uanz atq̄ inanes reperiuntur. Ita seipsam philosophia cōsumit & confecit. Quod cum intelligeret Archēsilas Acadæmiæ conditor: reprehensiones omnium inter se collegit: confessionemq̄ ignorantia clarorum philosophorum: armauitq̄ se aduersus omnes. Itaq̄ constituit nouam non philosophandi philosophiā. Eo igitur auctore duo philosophiæ genera esse cœperunt. Vnum illud uetus quod scientiam sibi uendicat: alterum nouum repugnās: quod eam detrahit. In his duobus generibus uideo dissidium & quasi ciuile bellum: sapientiam quæ distrahi non potest: in qua parte ponemus? Si natura rerum sciri potest: hæc tyronum caterua interibit: si nō potest: ueterani cōficiuntur. Si pares fuerint: nihilominus peribit dux omnium philosophia: quia distracta est. Nihil enim potest sine interitu suo sibi esse contrarium. Si autem (ut docui) nulla potest in homine interna & propria scientia: ob fragilitatē conditionis humanæ Archēsilæ manus uicit. Sed ne ipsa quidem stabit: quia non potest omnino nihil sciri.

Contra acadæmicos multa scire & natura rerum: & uitæ necessitas cogit. Cap. v.

Vnt enim multa quæ natura nos scire: & usus frequēs & uitæ necessitas cogit. Itaq̄ pereūdum est: nisi scias quæ ad uitam sunt utilia: ut appetas: quæ piculosa: ut fugias & uites. Præterea multa sunt quæ usus inuenit. Nam solis ac lunæ uariū cursus: & meatus siderum: & ratio temporum deprehēsa est: & natura corporum a medicis: herbarumq̄ uires: & ab agricolis natura terrarum: necnon hymbrium futurorum: ac tempestatum signa collecta sunt. Nulla deniq̄ ars est: quæ non scientia constet. Debit ergo Archēsilas (si qd̄ saperet) distinguere: quæ fieri possent: quæue nesciri. Sed si id fecisset: ipse se in populum redegisset. Nam uulgus interdum plus sapit: quia tantum quantum opus est: sapit. A quo si quæras utrum sciat aliquid: an nihil: dicet scire quæ sciat: fatebitur se nescire quæ nesciat. Recte ergo aliorum sustulit disciplinas: sed nō recte fundauit suam. Ignoratio enim rerum omnium non potest esse sapientia: cuius est scire proprium. Ita cum philosophos expugnauerit: ac docuerit eos nihil scire: ipse quoq̄ nomen philosophi perdidit: quia doctrina eius est nihil scire. Nam q̄ alios reprehendit: q̄ nesciant: ipse debet sciens esse. Cum autem nihil sciat: quæ peruersitas: quæue insolentia est: ob id ipsum se philosophum constituere propter quod cæteros tollat: Possunt enim sic respondere: si nihil nos scire conuinceris: & ideo non esse sapientes: quia nihil sciamus: ergo ne tu quidem es sapiens: quia te confiteris nihil scire. Quid ergo promittit Archēsilas nisi q̄ confectis omnibus philosophis seipsum quoq̄ eodem mucrone transfixit. f ii

Quomodo sapientia in medio errantium fuerit. Et acadæmici contra phisicos: & phisici cōtra acadæmicos dimicauerint. Et quæ sint alystataꝝ exempla quæstionū Et qꝫ rationes cælestium siue naturalium sciri nō possint. Ca. vi.

Vsqꝫ ne igitur sapiētia est: Immo uero inter philosophos fuit: sed nemo uidit. Alii putauerunt sciri posse omnia: sapientes utiqꝫ non fuerunt. Alii nihil: ne hi quidem sapientes fuerāt. Illi quia plus homini dederunt: hi qꝫ minus. Vtrisqꝫ in utraqꝫ partem modus defuit. Vbi ergo sapiētia est: ut neqꝫ te omnia scire putes qd̄ dei est: neqꝫ omnia nescire: quod pecudis. Est enim aliquid medium quod sit hominis: id est scientia cum ignoratione cōiuncta & temperata. Scientia in nobis ab anima est: quæ oritur e cælo: ignoratio a corpore quod est terra. Vnde nobis & cum deo: & cū animalibus est aliqua cōmunitas. Ita quoniam ex his duobus constamus elementis quoꝝ alterum luce præditum est: alterum tenebris: pars nobis data est scientiæ: pars ignorantia: per hunc pōtem transire sine cadendi periculo licet. Nam si illi omnes qui in alterā partem inclinauerūt: aut dextro aut sinistro uersus ceciderūt. Vtraqꝫ autem pars quomodo errauerit dicam. Acadæmici contra phisicos ex rebus obscuris argumētati sunt nullam esse scientiam: & exemplis paucarum rerum incomprehēsbilium cōtenti amplexi sunt ignorantiam tanqꝫ scientiam totam sustulissent: quia in partem sustulerant. Phisici contra ex eis quæ aperta sunt: argumentum trahebant omnia sciri posse: contentiqꝫ perspicuis: retinebāt scientiam tanqꝫ totam defendissent: quia ex parte defendebant. Itaqꝫ neqꝫ hi clara: neqꝫ illi obscura uiderūt: sed utriqꝫ dum solam scientiam cōseruis manibus uel retinent: uel eripiunt. Non uiderunt in medio constitutam fore: quæ illos ad sapientiam transmitteret. Verum Archelillas ignorantiaꝝ magister: cum Zenoni obtrectaret principis stoicorum: ut totam philosophiam euerteret auctore Socrate suscepit hanc sententiam: ut affirmaret nihil sciri posse. Itaqꝫ coarguit æstimationem philosophorum: qui putassent ingeniis suis erutam atqꝫ inuentam ueritatem: uidelicet quia mortalis fuerat illa sapiētia: paucisqꝫ ante temporibus instituta: ad summum iam incrementum peruenerat: ut iam necessario cōsenesceret ac periret: repente extitit acadæmia tanqꝫ senectus philosophia: quæ illam cōficeret iam deflorescentem. Recteqꝫ uidit Archelillas arrogantes uel potius stultos esse: qui putent scientiam ueritatis coniectura posse comprehendere. Sed tamen falsa dicentem redarguere nō potest: nisi qui scierit ante quid sit uerum. Quod Archelillas ueritate nō cognita facere conatus: introduxit genus philosophiaꝝ ὄσσο τὰτόν: quod latine instabile siue incōstans possumus dicere. Vt enim nihil sciendum sit: aliquid scire necesse est. Nam si omnino nihil scias: id ipsum nihil sciri posse tolletur. Itaqꝫ qui uelut sentētia loco pronunciat nihil sciri: tanqꝫ præceptum profiteretur & cognitum: ergo aliquid sciri potest. Huic simile est illud: qd̄ in scholis proponi solet: in alystati generis exemplum: somniasse quendam ne somniis crederet. Si enim crediderit: tum sequitur ut credendum non sit. Si autem non crediderit: tum sequitur ut credendum sit. Ita si nihil sciri potest: necesse est id ipsum sciri: quod nihil sciatur. Si autem scitur: posse nihil sciri. Falsum est ergo: quod dicitur nihil sciri posse. Sic inducitur dogma sibi ipsi repugnans: seqꝫ dissoluens. Sed homo uersutus certis philosophis uoluit scientiam eripere: ut eam domi absconderet. Nam sibi illam profecto non adimit: qui aliquid affirmat: ut cæteris adimat: sed nihil agit. Apparet enim: ac furem suum prædit. Quanto faceret sapientius ac uerius: si exceptione facta diceret: causas rationesqꝫ duntaxat rerum cælestiū seu naturalium quia sunt abditæ: nesciri pos-

se: quia nullus doceat: nec quæri oportere: quia inueniri quærendo non possunt. Quia exceptione interposita: & phisicos admonuisset: ne quærerēt ea: quæ modum excederent cogitatiois humana: & scipsam calumnia inuidia liberasset: & nobis certe dedisset aliquid quod sequeremur. Nunc autem quoniam ab his sequendis nos retraxerit: ne uelimus plus scire: qꝫ possimus: non minus a se quoqꝫ ipso retraxit. Quis enim uelit laborare: ne quicqꝫ sciat: aut eiusmodi suscipere doctrinam: ut etiam cōmunem scientiam perdat. Quæ si doctrina est: scientia cōstet necesse est. Si non est: quis tam stultus est: ut discendum id putet: in quo aut nihil discitur: aut omnino dediscitur? Quare si neqꝫ omnia sciri possunt: quod phisici putauerūt: neqꝫ nihil quod acadæmici: philosophia omnis extincta est.

De morali philosophia: & quare sicut utilior: ita & cæteris philosophiaꝝ partibus sit facilius: quæ fuerint oium philosophoꝝ fere sentētia de summo bono. Ca. vii.

Ransecamus nunc ad alteram philosophiaꝝ partem: quam ipsi mortalem uocant: in qua totius philosophiaꝝ ratio continetur. Siquidem in illa physica sola oblectatio est: in hac etiam utilitas: & quoniam in disponēdo uitaꝝ statu: formandisqꝫ moribus periculo maiori peccatur: maiorem diligentiam necesse est adhiberi: ut sciamus quomodo nos oporteat uiuere. Illic enim potest uenia concedi: quia siue aliquid dicunt: nihil prolunt: siue delirant: nihil nocēt. Hic uero nullus dissidio: nullus errori est locus. Omnes unū sentire oportet: ipsamqꝫ philosophiam uno quasi ore præcipere: quia si quid fuerit erratum: uita omnis eueritur. In illa priori parte: ut piculi minus: ita plus difficultatis est: qꝫ obscura rerum ratio cogit diuersa & uaria sentire. Hic ut periculi plus: ita minus difficultatis. Quod ipse uisus rerum & quotidiana experientia possunt docere quid sit uerius: & melius. Videamus ergo utrum ne consentiāt: aut quid nobis afferant: quo rectius uita degatur. Nō necesse est omnia circuire. Vnū eligamus ac potissimum: quod est summum ac principale in quo totius sapientiaꝝ cardo uersatur. Epicurus summum bonum in uoluptate animi esse censet. Aristippus in uoluptate corporis. Callyphon & Dyanomachus cyrenaici: honestatem cum uoluptate iunxerunt. Diodorus in priuatiōe doloris summum bonum posuit. Hieronymus in non dolendo. Peripatetici autem in bonis animi & corporis & fortunæ. Et illi summum bonum est sciētia. Zenonis cum natura cōgruenter uiuere. Quorūdam stoicoꝝ uirtutem sequi. Aristoteles in honestate ac uirtute summum bonum collocauit. Hæ sunt fere omnium sententiaꝝ. In tanta diuersitate: quem sequimur? Cui credimus? Par est omnibus auctoritas. Si eligere possumus quod est melius: iam non est philosophia nobis necessaria: quia sapiētes iam sumus: qui de sapientum sententia iudicemus. Cū uero discendæ sapientiaꝝ causa ueniamus: quid possumus iudicare: qui nondum sapere ceperimus. Maxime cum præsto assit acadæmicus: qui nos palio retrahat: ac uetet cuiqꝫ credere: nec tamen afferat ipse quod sequamur.

Quod uera sapientia docet summum bonū hominis nō esse animi uel corporis uoluptatem: aut aliquid eorum quæ a philosophis sunt pposita. Ca. viii.

Vid ergo superest: nisi ut omnis litigatoribus furiosis ac pertinacibus: ueniamus ad iudicem illum: scilicet datorem simplicis & quietæ sapientiaꝝ: qui non tantum formare nos ac inducere in uiam possit: uerum etiam de controuersis istorum ferre sententiam. Hæc nos decet: quid sit hominis uerum ac summum bonū de quo priusqꝫ dicere incipio: illæ omnes sentētiaꝝ sunt refellendæ: ut appareat nemine

illorum fuisse sapientē. Cum de officio hominis agatur: oportet summū summi animalis bonū in eo constitui: quod cōmune cum cæteris animalibus esse non possit. Sed ut feras dentes: armentis cornua: uolucris penna propria sunt: sic homini aliquid suū debet ascribi: sine quo rationem suæ conditionis amittat. Nam quod uiuendi aut generandi causa datum est omnibus: est quidē bonū naturale: summū tamen nō est: nisi quod est unicuique generi proprium. Sapiens ergo non fuit: qui summū bonum credidit animalis uoluptatem: quoniā siue ulla securitas siue gaudium est: cōis est omnibus. Aristipponē respondendum quidē duco: quem corporis semper uoluptatē tuentem: nihilque aliud quā uentri & ueneri seruientē: nemini dubium est hominē non fuisse. Sic enim uixit: ut nihil inter eū pecudēque distaret: nisi unū: quod loquebatur. Quod si asino aut canis aut sui facultas loquendi tribuatur: quæraque ab his quid sibi uelint: cum scæminas tam rabide consecretantur: ut uix diuelli queant: cibos etiam potūque negligant. Cur aut alios mares uiolenter abigant: aut ne uicti quidem absistant: sed a fortioribus sæpe contriti: eo magis insectentur? Cur ne hymbres nec frigora pertimescant: laborē suscipiāt: periculum non reculent? Quid aliud respondebunt? nisi summū bonum esse corporis uoluptatem: eā se appetere: ut afficiantur suauissimis sensibus: eosque esse tanti: ut assuetudinem causa nec laborē sibi ullum: nec uulnera: nec mortem ipsam recusandam putent. Ab his ne igitur præcepta uiuendi petemus: quod hoc idem sentiunt: quod animarum rationis expertes? Aiunt Cyrenaici uirtutē ipsam ex eo ipso esse laudandam: quod sit efficiens uoluptatis. Nō erro ergo inquit obsecrans canis: aut sus ille lutulentus: nam ideō cū aduersario summa uirium contentione depugno: ut uirtus mea pariat mihi uoluptatem cuius exspectatio summa necesse est: si uictus abscissero. Ab his ergo sapere discemus: quos a pecudibus ac bæluis non sententia sed lingua discernit? Priuationem doloris summum bonū putare: non plane peripateticorum ac stoicorum: sed cynicorum philosophorum est. Quis enim non intelligat ab ægrotis & in aliquo dolore positis: esse hoc disputatum? Quid tam ridiculū: quā id habere pro summo bono: quod medicus possit dare? Dolendum est ergo: ut fruamur bono: & quidem grauiter ac sæpe: ut sit postea non dolere iocundius. Miserrimus est igitur qui nunquam doluit: quia bono caret: quem nos felicissimū putabamus: quia malo caruit. Ab hac uanitate nō longe absuit: qui oīo nihil dolere summum bonum dixit. Nam præterquam quod omne animal doloris est fugiens: quis potest sibi hoc bonum præstare: quod nobis ut eueniat: nihil aliud possumus quam optare? Summū autē bonū nō potest efficere quenquam beatum: nisi semper fuerit in ipsius potestate. Hoc autē nō uirtus homini: nō doctrina: nō labor: sed natura ipsa cunctis animantibus præstat. Qui uoluptatē cum honestate iunxerūt: cōmunionem hanc effugere uoluerunt. Sed effecerunt repugnās bonum: quoniā qui uoluptati deditus est: honestate careat necesse est: qui honestati studet: uoluptate. Peripateticorum bonū nimium mutiplex: exceptis animi bonis: quæ ipsa quæ sunt: magna cōtentio est: cōmune cum bæluis potest uideri. Nam corporis bona: id est incolumitas: indolētia: ualitudo: nō minus sunt mutis: quam homini necessaria. Ac nescio an etiam magis: quia homo & medelis: & ministeriis subleuari potest: muta nō possunt. Item quæ appellat fortunæ bona: nam sicut homini opibus ad uitam tuendam: ita illis præda & pabulis est opus. Ita inducēdo bonum: quod non sit in hominis potestate: torum hominem alienæ ditioni subiugarunt. Audiamus etiam zenonem. Nam is interdum uirtutem somniat. Summū inquit est bonum cum natura cōsentance uiuere. Bæluarum igitur nobis more uiuendum est. Nam quæ abesse debent ab homine: in his omnibus deprehenduntur: uoluptates appetunt: metuunt: fallunt: nisi

diantur: occidunt. Et quod ad rem maxime attinet: deum nesciunt. Quid ergo me doceret uiuam secundum naturam: quæ ipsa in deterius prona est: & quibusdam blandimentis lenioribus in uitia præcipitat: uel si aliam mutos: aliam hominis dicit esse naturam: homo ad uirtutem sit genitus: nō nihil dicit. Sed tamen nō erit definitio summi boni: quia nullum est animal quod nō secundum naturam suam uiuat. Qui scientiam summū bonum fecit aliquid homini proprium dedit: sed scientiam alterius rei gratia homines appetunt: non propter ipsam. Quis enim scire contentus est: non expectans aliquem fructum scientiæ? Artes ideo discuntur: ut exerceantur. Exercentur autē: uel ad subsidia uitæ: uel ad uoluptatē: uel ad gloriam. Non est igitur summū bonum: quod nō propter se expetit. Quid ergo interest utrum scientiam summū bonum putemus: an illa ipsa quæ scientia ex se parit: uictum: gloriam: uoluptatē: quæ non sunt homini propria: & ideo ne summa quidem bona. Nam uoluptatis & uictus appetentia non homini solum: sed et mutis inest. Quid cupiditatis gloria? Nō ne in eoque deprehendit: cū uictores exultant: uicti dolent? Tantus amor laudum: tantæ est uictoria curæ. Nec immerito summus poeta experiendum esse ait. Et quis cuique dolor uicto quæ gloria palmæ? Quod si ea quæ parit scientiæ cōmunia sunt cum aliis animalibus: non est ergo summū bonum scientia. Præterea non mediocre huius disputationis est uitium: quod scientia nuda ponitur: incipient non beatiore uideri: qui artem aliquam scierint: immo uero qui & res malas scierint: ut tam beatus sit qui uenena didicerit temperare: quam qui mederi. Quæro igitur ad quam rem scientia referenda sit: si ad causas rerum naturalium: quæ beatitudo erit mihi proposita si sciero nō de Nilus oriat: uel quicquid de cælo phisici delirant? Quid quæ earum rerum nō est scientia sed opinio: quæ pro ingenii uaria est: restat ut scientia bonorum ac malorum summū bonum sit. Cur ergo scientiam maluit quam ipsam sapientiam summū bonum dicere: cum sit utriusque significatio: & uis eadē? Nemo tamē adhuc summū bonum dixit esse sapientiam: quod melius dici potuit. Nam scientia paræ est ad bonum suscipiendum: malūque fugiendum: nisi accedat & uirtus. Multi enim philosophorum cum de bonis malisque differerēt: aliter tamen quam loquebantur natura cogente uixerunt: quia uirtute caruerunt. Virtus autē cum scientia coniuncta est sapientia. Superest ut eos etiā refellamus: qui uirtutē summum bonum putauerunt: in qua opinione etiā. M. T. fuit: in quo multum incōsiderati fuit. Nō enim uirtus ipsa est summum bonum: sed effectrix & mater est summi boni: quoniā pueniri ad illud sine uirtute non potest. Utrumque intellectum est facile. Quæro enim utrum ne an præclarum illud bonum facile puenire putet: an cum difficultate ac labore: expediāt acumen suum errorēque defendat. Si facile ad illud ac sine labore puenit: summū bonum nō est. Quid enim nos cruciemus: quod cōficiamus enitendo diebus & noctibus? Quædoquidem tam in promptu id quod quærimus iacet: ut illud quilibet sine ulla cōtentione animi deprehendat. Sed si cōi quoque ac mediocre quodlibet bonum nō nisi labore assequimur: quoniā bonorum natura in arduo posita est: malorum in præcipiti. Summo igitur labore summū bonum assequi necesse est. Quod si uerissimū est: ergo altera uirtute opus est: ut pueniamus ad eā uirtutē: quæ dicitur summum bonum: quod est incōgruens & absurdum: ut uirtus pro seipsam perueniat ad seipsam. Si non potest ad ullum bonum nisi pro labore perueniri: apparet uirtutē esse pro quam pueniatur quoniā in suscipiendis proferendisque laboribus uis officii uirtutis est. Ergo summū bonum non potest esse id: propter quod necesse est ad aliud pueniri. Sed illi cum ignorarent quod efficeret uirtus aut quo tederet: honestius aut nihil repirent: substituerunt in ipsius uirtutis nomine: quam nullo proposito emolumento appetendam esse dixerunt: ne bonum sibi constitueret: quod

bono indigeret. Aristoteles ab his non longe recessit: qui uirtutem cum honestate summum bonum putauit: quasi ulla uirtus possit esse inhonesta: ac non si quid habuerit turpitudinis: uirtus esse desinat: sed uidit fieri posse: ut de uirtute prauo iudicio sentiat male: & ideo aestimationi hominum seruiendum putauit. Quod qui facit: a recto bonoq; discedit: quia non est in nostra potestate: ut uirtus pro suis meritis honestetur. Nam quid est honestas: nisi honor perpetuus: ad aliquem secundo populi rumore delatus: Quod ergo fiet: si errore ac prauitate hominum: mala aestimatio subsequatur: Abiciemus ne uirtutem: quia flagitiosa & turpis ab incipientibus iudicetur: Quae quonia inuidia premi ac uexari potest: ut sit ipsum proprium ac perpetuum: nullo extrinsecus adiumento indigere debet: quoniam suis per se uirtutibus est: nec ullum malum recusandum.

Quid sit uere sapientis summum bonum. Et quae uitiola fuerit ratio Anaxagorae: ad quid natus sit homo.

Ca. ix.

Enio nunc ad uerae sapientiae summum bonum: cuius natura hoc modo determinanda est. Primum ut solius hominis sit nec cadat in ullum aliud animal. Deinde ut solius animi nec communicari possit cum corpore. Postremo ut non possit cuiquam sine scientia & uirtute contingere. Quae circumscripserunt illas omnes sententias excludit: ac soluit. Eorum enim quae dixerunt: nihil tale est. Dicam nunc quid sit: ut doceam quod institui. Philosophos omnes caecos atque insipientes fuisse: qui quod est homini summum bonum constitutum: nec uidere: nec intelligere: nec suspicari aliquando potuerunt. Anaxagoras cum ab eo quaereretur: cuius rei causa natus esset: respondit: solis ac caeli uidendi. Hanc uocem admirantur omnes ac philosopho dignam iudicant. At ego hunc puto non inuenientem quid responderet: effudisse hoc passim: ne taceret. Quod quidem secum si sapiens fuisset: commentatum & meditatam habere debuit: quia si quis rationem sui nesciat: ne homo sit quidem: sed putemus non extempore dictum illud effusum. Videamus in tribus uerbis quot & quanta peccauerit. Primum quod omne hominis officium in solis oculis posuit: nihil ad mentem referens: sed ad corpus omnia. Quod si caecus fuisset: officium ne hominis amitteret: quod fieri sine occasu animae non potest: Quod caeterae corporis partes: non carebunt suis quoque muneribus: Quod quod plus est in auribus quam in oculis situm: quonia doctrina & sapientia percipi auribus solis potest: oculis solis non potest. Caeli ac solis uidendi causa natus es. Quis te in hoc speculum induxit: aut quid caelo rerumque naturae uisio tua confert: Nimirum ut hoc imensum & admirabile opus laudes: Confitere ergo rerum omnium esse constitutorem deum: qui te in hunc mundum quasi testem laudatoris tanti sui operis induxit. Magnam est credis uidere caelum ac solem. Cur ergo gratias non agis ei: qui huius beneficii auctor est: Cui non ipsius uirtutem: prouidentiam: potestatem metiris animo: cuius opera miraris: Etenim necesse est: ut multo mirabilior sit: quam mirabilia fecit. Si te quisquam uocasset ad coenam: in eaque optime acceptus esses: num sanus uiderere: si plura faceres ipsam uoluptatem: quam uoluptatis auctorem: Adeo philosophi ad corpus omnia referunt: nihil prorsus ad mentem: nec uident amplius: quam quod sub oculos uenit. Atque remotis omnibus officiis corporis in sola mente ponenda est hominis ratio: non ergo ideo nascimur: ut ea quae sunt facta uideamus: sed ut ipsum factorem rerum omnium contemplemur: id est mente cernamus. Quare si quis hominem (qui uere sapit) interroget: cuius rei gratia natus sit: respondebit intrepidus ac paratus: colendi se dei gratia natus: qui nos ideo generauit: ut ei seruiamus. Seruire autem deo nihil aliud est: quam bonis operibus tueri & conseruare iustitiam. Sed ille ut homo diuinarum rerum impitius: rem maximam redegit ad minimum: duo sola deligendo: quae sibi di-

ceret intuenda. Quod si natum se esse dixisset: ut mundum intueretur: quantum omnia comprehenderet: ac maiori uteretur sono: tamen impleset hominis officium: quia quanto plura est anima quam corpus: tanto plura est deus quam mundus: quia mundum deus fecit & regit. Non ergo mundus oculis: quia utrumque est corpus: sed deus anima contemplandus est: quia deus ut est ipse immortalis: sic animum uoluit esse sempiternum. Dei autem contemplatio est uenerari & colere eam partem generis humani. Quod si a physicis abfuit: pietasque in terram fuerunt diuina ignorando: existimandus est Anaxagoras ad ea quae uidentur nata esse se dixit: nec caelum uidisse nec solem. Expedita est igitur hominis ratio: sic sapiat cuius propria est humanitas: nam ipsa humanitas quod est nisi iustitia: Quod est iustitia nisi pietas: Pietas autem nihil aliud est: quam dei parentis agnitio.

Quod ea quae uidentur hominis esse propria: caeteris quoque animalibus communia sunt: hominis uero proprium est deum noscere & colere.

Ca. x.

Summum igitur bonum hominis in sola religione est. Nam caetera etiam quae putantur esse homini propria: in caeteris quoque animalibus reperiunt. Cum enim suas uoces propriis inter se notis discernunt atque dignoscunt: colloquuntur: ridendique ratio apparet in his aliqua: cum demulsis auribus: contractoque rictu & oculis in laetiam resolutis: aut homines illudunt: aut suis quisque coniugibus ac foetibus propriis. Nonne aliquid amoris mutuo & indulgentiae simile impiunt: iam illa quae sibi prospiciunt in futuro: & cibos reponunt: habent utique prouidentiam: rationis quoque signa in multis deprehendunt. Nam quando utilia sibi appetunt: mala cauent: pericula uitant: latibula sibi parant in plures exitus dispartientia: profecto aliquid intelligunt. Potest aliquis negare illis inesse rationem cum hominem ipsum saepe deludat. Nam quibus generandi mellis officium est: cum assignatas incolunt sedes: castra muniunt: domicilia inenarrabili arte componunt: regi suo seruiunt. Nescio an in his perfecta sit prudentia: Incertum est igitur utrum ne illa quae hominibus tribuuntur: communia sint cum aliis uiuentibus. Religionis certe sunt expertia. Eadem licet arbitror uniuersis animalibus esse datam rationem: sed mutis tantummodo ad uitam tuendam: homini autem ad propagandam. Et quia in homine ipsa ratio perfecta est: sapientia nominatur: quae in hoc extremum facit hominem: quod solum datum est homini intelligere diuina. Quae de re Ciceronis uera est sententia. Ex totis inquit generibus nullum est animal praeter hominem: quod habeat notitiam aliquam dei. Ipsis quoque in hominibus nulla gens est neque tam mansueta: neque tam fera: quae non etiam si ignoret: qualem deum haberi deceat: tamen habendum sciat. Ex quo efficitur ut is agnoscat deum: qui unde ortus sit: recordetur. Quia ergo philosophi uolunt animos omni metu liberare: tollunt etiam religionem & orbant hominem suo proprio ac singulari bono: quod est a recte uiuendo atque ab omni humanitate disiunctum: quia ut deus cuncta uiuentia subiecit homini: sic ipsum hominem sibi. Nam quid est cur iidem ipsi disputent: eo dirigendam esse mentem: quo uultus erectus est? Si enim nobis in caelum spectandum est: ad nihil aliud utique quam ob religionem. Si religio tollitur: nulla nobis ratio cum caelo est. Itaque aut eo est spectandum: aut in terram procumbendum. In terram procumbere si uelimus: quidem possumus: quorum status rectus est. In caelum igitur spectandum est: quo natura corporis prouocat. Quod si constat esse faciendum: aut ideo est faciendum ut religioni seruiamus: aut ideo ut rationem rerum caelestium cognoscamus. Sed rationem rerum caelestium cognoscere nullo modo possumus: quia nihil eiusmodi potest cogitatio inueniri: sicut supra docui. Religionem ergo seruandam est: quam qui non suscipit: ipse se prosternit in terram: & uitam pecudum secutus humanitate se abdicat. Sapientiores ergo imperiti: qui etiam si errant in religione deligenda: tamen naturae suae conditionisque meminerunt.

Quod deus fecit hominem cupidum religionis & sapientiae quorum alterum constare sine altero non potest. Et quod nihil eorum quae mortales appetunt summum bonum sit. Ca. xi

Onstat igitur totius humani generis consensu religionem suscipi oportere: sed quomodo in ea erretur: explicandum est. Naturam hominis hanc deus esse uoluit: ut duarum rerum cupidus & appetens esset: religionis & sapientiae. Sed homines ideo fallunt: quod aut religionem suscipiunt omissa sapientia: aut sapientiae soli student omissa religione: cum alterum sine altero esse non possit uerum. Cadunt ergo ad multiplices religiones: sed ideo falsas: quia sapientiam reliquerunt: quae illos docere poterat: deos multos esse non posse. Aut student sapientiae: sed ideo falsae: quia religionem summam dei omiserunt: qui eos ad ueram scientiam potuit erudire. Sic homines qui alterutrum suscipiunt: uiam deuiam maximamque erroribus plenam sequuntur: quoniam in his duobus inseparabiliter conexas & officium hominis: & ueritas omnis inclusa est. Miror itaque nullum omnino philosophorum extitisse: qui sedem ac domiciliū summam boni reperiret. Potuerunt enim sic quaerere. Quodcumque est summum bonum: necesse est omnibus esse propositum. Voluptas est: quae appetitur a cunctis: sed haec & communis est cum bestis: & honesti uim non habet: & satietatem affert: & nimia nocet: & processu minuitur aetatis: & multis non contingit. Nam qui opibus caret: quorum maior est numerus: etiam uoluptate careant necesse est. Non est igitur summum bonum: sed ne bonum quidem uoluptas.

Quid diuitiae? Multo magis. Nam & paucioribus & plerumque casu: & inertibus saepe & non nunquam scelere contingunt & optantur ab his: quae eas iam tenent. Quid regnum ipsum? ne id quidem. Non enim cuncti homines regnare possunt: & necesse est uniuersos summam boni capaces esse. Quae uiam igitur aliquid: quod propositum sit omnibus. Num uirtus: negari non potest: quin & bonum sit: & omnium certe bonum. Sed si beata esse non potest: quia uis & natura eius in malorum perferentia posita est: non est perfectum summum bonum. Quae uiam aliud. At nihil uirtute pulchrius: nihil sapientia dignius inueniri potest. Si enim uicia ob turpitudinem fugienda sunt: uirtus igitur appetenda est ob decorum. Quid ergo? Potest ne fieri ut quod bonum: quod honestum esse constat: mercede ac praemio careat: sitque tam sterile: ut nihil ex se commodi pariat. Labor ille magnus & difficultas & eluctatio aduersus mala quibus haec uita plena est: aliquid magni boni pariat necesse est. Id uero quod esse dicemus: Num uoluptatem? At nihil turpe ex honesto nasci potest. Num diuitias? Num potestates? At ea quidem fragilia sunt & caduca. Num gloriam? Num honorem? Num memoriam nominis? At haec omnia non sunt in ipsa uirtute: sed in aliorum aestimatione atque arbitrio posita. Nam saepe uirtus & inuisa est: & malo afficitur. Debet autem id bonum quod ex eo nascitur ita cohaerere: ut diuelli atque distrahi nequeat: nec aliter summum bonum uideri potest: quam si & proprium sit uirtutis: & tale ut neque adici quicquam: neque detrahi possit. Quid quod in his omnibus contemnendis uirtutis officia consistunt? Nam uoluptates: opes: potentias: honores atque omnia quae pro bonis habentur: non concupiscere: non appetere: non amare: quod certe faciunt uicti cupiditate: id est perfectum uirtus. Aliud ergo sublimius atque praeclearius efficit: nec frustra his praesentibus bonis reluctatur: nisi quod maiora & ueriora desiderat non desperemus inueniri posse. Modo uerlet se cogitatio in omnia. Neque enim leuia aut ludicra praemia petuntur.

De duplici pugna corporis & animae: & hostibus utriusque. Et quod uirtus non propter se appetenda est: sed propter uitam aeternam: quae summum bonum est. Et uirtutem necessario sequitur: & in praesenti haberi non potest. Ca. xii.

Ed quaeritur quid sit: propter quod nascimur: quid efficiat uirtus: possumus sic uestigare. Duo sunt ex quibus homo constat: animus & corpus. Multa sunt propria animi: multa propria corporis. Multa utriusque communia: sicut est ipsa uirtus: quae quotiens ad corpus refertur: discernendi gratia fortitudo nominatur. Quoniam igitur utriusque subiacet fortitudo: utriusque proposita dimicatio est: & utriusque ex dimicatione uictoria. Corpus quia solidum est & comprehensibile: cum solidis & comprehensibilibus colligat necesse est. Animus autem quia tenuis & inuisibilis est: cum his cogreditur hostibus: quae uideri tangique non possunt. Qui sunt autem hostes animi: nisi cupiditates: uicia peccata: quae si uicerit uirtus fugauerit: immaculatus erit animus ac purus. Unde ergo colligi potest: quid efficiat animi fortitudo: nimis ex conuictio & pari: hoc est ex corporis fortitudine. Quod cum in aliquam congressionem certamque uenerit: quod aliud ex uictoria quam uita petit? Siue enim cum homine: siue cum bestia dimicet: pro salute certat. Ergo ut corpus uincendo id assequitur: ut non intereat: sic etiam animus ut permaneat: & sicut corpus ab hostibus suis uictum morte mulctatur: ita superatus a uitiis animus moriatur necesse est. Quid ergo intererit iter animi corporisque dimicatione: nisi quod corpus temporalem uitam expetit: animus sempiternam? Si ergo uirtus per seipsam beata non est: quoniam in perfrendis (ut dixi) malis: tota uis eius est. Si omnia quae per bonis concupiscuntur negligit: si summum eius gradus ad mortem patet: quandoquidem uitam quae optatur a ceteris: saepe respuit mortemque quam ceteri timent: fortiter suscipit. Si necesse est aliquid ex se magni boni pariat: quia sustentati & separati usque ad mortem: labores sine premio esse non possunt. Si nullum praemium quod ea dignum sit: in terra reperiret: quandoquidem cuncta quae fragilia sunt & caduca spunt. Quid aliud restat: nisi ut caeleste aliquid efficiat: quia terrena uniuersa contemnit: & ad altiora nitatur: quia humilia despicit. Id uero nihil aliud potest esse: quam immortalitas. Merito ergo philosophorum non obscurus Euclides: qui fuit conditor megaricorum disciplinae: dissentiens a ceteris id esse summum bonum dixit: quod simile sit & idem semper. Intellexit profecto quae sit natura summam boni: licet id non explicauerit quod sit: id est autem immortalitas. Nec aliud omnino quicquam: quia sola nec imminui: nec augeri: nec immutari potest. Seneca quoque imprudens incidit (ut fateor) nullum esse aliud uirtutis praemium quam immortalitatem. Laudas enim uirtutem in eo libro: quem de matura morte conscripsit. Vna inquit res est: quae nobis immortalitatem donare possit: & pares diis facere. Sed & stoici quos secutus est: negant sine uirtute effici quicquam beatum posse: ergo uirtutis praemium beata uita est: si uirtus (ut recte dictum est) beatam uitam facit. Non est igitur (ut aiunt) propter seipsam uirtus appetenda: sed propter uitam beatam: quae uirtutem necessario sequitur. Quod argumentum docere eos potuit: quod esset summum bonum. Haec autem uita praesens & corporalis beata esse non potest: quia malis est subiecta per corpus. Epicurus deum beatum & incorruptum uocat: quia sempiternus est. Beatitudo enim perfecta esse debet: ut nihil sit quod eam uexare ac iminueret: aut imutare possit. Nec aliter quicquam existimari beatum potest: nisi fuerit incorruptum. Incorruptum autem nihil est nisi quod est immortale. Sola ergo immortalitas beata est: quia corrumpi ac dissolui non potest. Quod si cadit in hominem uirtus: quod negare nullus potest: cadit & beatitudo. Non potest enim fieri ut sit miser: qui uirtute est praeditus. Si cadit beatitudo: ergo & immortalitas cadit in hominem quae beata est. Summum igitur bonum sola immortalitas inuenitur: quia nec aliud animal: nec corpus attingit. Nec potest cuiquam sine scientiae uirtute: id est sine dei cognitione ac iustitia peruenire. Cuius appetitio quam uera: quam recta sit: ipsa uita huiusmodi cupiditas indicat: quae licet sit temporalis & labore plenissima: expetit

tamen ab omnibus & optatur. Hanc enim tam senes q̄ pueri: tam reges q̄ infirmi: tam deniq; sapientes q̄ stulti cupiunt. Tanti est (ut Anaxagoræ uisum est) contemplatio cæli ac lucis ipsius: ut quascunq; miseras libeat sustinere. Cum igit̄ laboriosa hæc est breuis uita non tantum hominum: sed etiam cæterorum animantium consensu magnum bonum esse ducatur. Manifestum est eandem summū ac perfectum fieri bonum: si & sine careat: & omni malo. Deniq; nemo unquā extitisset: qui hanc ipsam breuem contemneret: aut subiret mortem: nisi spe uitæ longioris. Nam illi qui per salutem ciuium uoluntariæ se neci obtulerunt: sicut Thebis Menechus: Athenis Codrus: Romæ Curtius: & Mures duo Decii: nunq̄ mortem uitæ cōmodis prætulissent: nisi se immortalitatem opinione ciuium consequi putauissent. Qui tamen si nescierunt immortalitatis uiam: res tamen eos non sefellit. Si enim uirtus diuitias & opes ideo contemnit: quia fragiles sunt: uoluptates ideo breues: ergo & uitam fragilem breuēq; ideo contemnit: ut solidam & perpetuam consequatur. Ipsa ergo cogitatio per ordinem gradiens & uniuersa considerans: perducit nos ad eximium illud & singulare: cuius causa nascimur bonū. Quod si fecissent philosophi: si nō quod semel apprehenderant: tueri pertinaciter maluissent: profecto peruenissent ad uerum hoc (ut ostendi) modo. Quod si non fuit eorum qui cælestes animas una cum corporibus extinguunt: illi tamen qui de immortalitate disputant animi: intelligere debuerunt: ideo propositam nobis esse uirtutem: ut perdomitis libidinibus rerumq; terrestrium cupiditate superata: puræ ac uictrices animæ ad deū: id est ad originem suam reuertantur. Iccirco enim soli animantiū ad aspectū cæli erecti sumus: ut summū bonum nostrū in summo deo esse credamus. Ideo religionē soli capimus: ut ex hoc sciamus humanū spiritum non mortale: q̄ deum qui est immortalis & desiderat & agnoscit. Igitur ex omnibus philosophis qui aut pro summo bono scientiam aut uirtutē sunt amplexi: tenuerunt quidē uiam ueritatis: sed nō peruenierunt ad summū. Hæc enim duo sunt: quæ simul efficiant illud quod quæritur. Scientia id præstat: ut quō & quo perueniendū sit: nouerimus: uirtus ut perueniamus. Alterū sine altero nihil ualet. Ex scientia enī uirtus: ex uirtute summū bonum nascitur. Beata igit̄ uita quam philosophi quæsiuerunt semper & quærunt: siue in cultu deorū: siue in philosophia: nulla est. Et ideo ab his non potuit reperiri: quia summū bonum nō in summo quæsiuerunt: sed in imo. Summum autē quid est nisi cælum & deus unde animus oritur: Imum quid est nisi terra unde corpus est: Itaq; licet quidā philosophi summū bonum nō corpori sed animo dederint: tamen quoniam ad illud hanc uitam rettulerūt: quæ cum corpore terminatur: ad corpus reuoluti sunt: cuius est omne hoc tēpus quod trāsitur in terra. Quare non immerito summū non cōprehenderunt: quia quicquid ad corpus spectat: & immortalitatis est expers: unum sit necesse est. Non cadit ergo in hominē beatitudo illo modo quo philosophi putauerunt: sed ita cadit: nō ut tunc beatus sit: cū uiuit in corpore: quod utiq; ut dissoluatur: necesse est corrumpi: sed tūc cum anima societate corporis liberata in solo spiritu uiuit. Hoc uno beati esse in hac uita possumus: si minime beati esse uideamur. Si fugientes illecebras uoluptatum soliq; uirtuti seruientes: omnibus laboribus miserisq; uiuamus: quæ sunt exercitia & corroboramenta uirtutis. Si deniq; asperam illam uiamq; difficilem teneamus: quæ nobis ad beatitudinē patefacta est. Summū igitur bonum quod beatos facit non potest esse: nisi in ea religione atq; doctrina: cui spes immortalitatis adiuncta est.

Quod anima sit immortalis: & quare diuina traditio logicā non desiderat aut philosophiam: sed ethicam solam: in qua docenda summi philosophi errauerunt.

Et quare philosophia non sit dux uitæ & uirtutum parens: expultrix & ultrix uitiorum: quod tamen Cicero & alii astruere conati sunt. Ca. xiii.

Es exigere uidetur hoc loco: ut quoniam docuimus immortalitatem esse summum bonum: id ipsum imortalem esse animam comprobemus. Quia de re ingens inter philosophos disceptatio est: nec quicq; tamen explicare aut probare potuerunt hi: qui uerum sentiebāt de aīa expertes huius diuinæ eruditionis: nec argumenta uera quibus uincerent attulerūt: nec testimonia quibus probarēt. Sed opportunus hanc questionem tractabimus in ultimo libro: cum de uita beata nobis erit disserendum. Superest illa pars tertia philosophiæ: quam uocāt logicam id est rationalem: in qua tota dialectica & omnis loquēdi ratio cōtinetur. Hanc diuina eruditio non desiderat: quia nō in lingua sed in corde sapiētia est. Nec interest quali utatur sermone. Res enim nō uerba queruntur. Et nos nō de grammatico aut oratore: quorū sciētia est quomodo loqui deceat. Sed de sapiēte disseremus: cuius doctrina est quomodo uiuere oporteat. Quod si neq; physica illa ratio necessaria est: neq; hæc logica: quia beatos facere non possunt: restat ut in sola ethica totius philosophiæ uis cōtineatur: ad quam se abiectis omnibus Socrates cōtulisse dicitur. In qua etiam parte quoniam philosophos errare docui: qui summū bonum cuius capiēdi gratia generati sunt: nō comprehenderunt: apparet falsam & inanem esse philosophiam: quia nec instruit ad iustitiæ munera: nec officium hominis rationemq; cōfirmat. Sciāt igitur errare se: qui philosophiam putāt esse sapiētiā: non trahātur auctoritate cuiusq; sed ueritati potius & faueāt: & accedāt. Nullus hic temeritati locus est: in æternum stultitiæ pœna subeūda est: si aut persona inanis aut opinio falsa decæperit. Homo autem qualiscunq; est: si sibi credit: hoc est homini credit: ut nō dicam stultus: qui suum nō uideat errorem. Certe arrogans est: qui sibi audeat uendicare: quod humana cōditio non recipit. Ille ipse Romanæ linguæ summus auctor q̄tum fallatur: licet ex illa scientia peruidere: qui cum in libris officiorū philosophiam nihil esse dixisset: q̄ studium sapiētiæ: ipsam autem sapientiam rerum diuinarum & humanarum sciētiā. Tum adiecit cuius studium qui uituperat: haud sane intelligo quidnam sit quod laudādum putet. Nam si oblectatio quæritur animi: requiesq; curarum: quæ cōferri cum eorum studiis possunt: qui semper aliquid inquirunt: quod spectet & ualeat ad bene beateq; uiuēdum. Si uero ratio cōstantiæ uirtutisq; ducitur: aut hæc ars est: aut nulla omnino per quam eas assequamur. Nullam dicere maximarum rerum artem esse: cum minimarum sine arte nulla sit: hominum est parum considerare loquentium: atq; in maximis rebus errantium. Si autem est alia disciplina uirtutis: ubi ea quæretur: cum ab isto genere discendi discesseris: Equidem tamen si operam dederim: ut quantulacunq; dicendi assequerem facultatem propter studium dicerem: tamen eloquens nunq̄ fui. Quippe qui forum ne attigerim quidem: sed necesse est ipsa me faciat esse bonitas eloquentem: ad quā dilerte copioseq; defendendam: scientia diuinitatis & ipsa ueritas sufficit. Vellē igit̄ Ciceronem paulisp̄ ab iſeris surgere: ut uir eloquētissimus ab homunculo nō diserto doceret. Primum quidnam sit quod laudādum putet: q̄ uitupat id studiū: quod uocat̄ philosophia. Deniq; neq; illam esse artem qua uirtus iustitia discatur: nec aliam ullam sicut putauit. Postremo quoniā est uirtutis disciplina ubi quærenda sit: cum ab illo discendi genere discesseris: quod ille non audiendi discendique gratia quærebat. A quo enim posset audire: cum sciret id nemo. Sed ut in causis facere solebat: interrogatione uoluit urgere: ad confessionemq; dedu-

esse tanq̄ consideret responderi prorsus nihil posse: quominus philosophia esset magistra uirtutis. Quod quidem in tusculanis disputationibus aperte professus est: ad eam ipsam conuersa oratione tanq̄ se declamatorio dicendi genere iactaret. O uita philosophia dux inquit: o uirtutis indagatrix: epulatrixq; uitiorum qd non mō nos: sed omnino uita hominum sine te esse potuisset: Tu inuentrix legum: tu magistra morum ac disciplina fuisisti. Quasi uero aliquid per se ipsa sentiret: ac non potius ille laudandus esset qui eam tribuit. Potuit eodem modo gratias agere cibo & potui: quia sine his rebus uita constare non possit: in quibus ut sensus: ita beneficii nihil est. Atqui ut illa corporis alimenta sunt: sic animæ sapientia.

Quod Lucretius & alii errauerunt opinati sapientiam inuentam esse ab homine & nec datam hominibus a creatore. Et quomodo Cicero suis uerbis conuincit: & q̄ philosophia nec uerum docet: nec ad recte uiuendum instruit. Ca. xiiii.

Ectius itaq; Lucretius cum eum laudat qui sapientiam primus inuenit. Sed hoc inepte: q̄ ab homine inuentam putauit. Quasi uero illam alicubi iacentē homo ille: quem laudabat inuenerit: tanq̄ tibias ad fontem (ut poetæ aiunt) q̄ si repertorem sapientiae ut deum laudauit. Ita enim dicit:

Nemo (ut opinor) erit mortali corpore cretus.

Nam sicut ipsa petit maiestas cognita rerum,

Dicendum est: deus ille fuit: deus in clyte Memmi. Tamen non erit sic laudandus deus: q̄ sapientiam inuenerit: sed q̄ hominem fecerit: qui posset capere sapientiam. Minuit enim laudem: qui patrem laudat ex toto. Sed ille ut hominem laudauit: qui tamē ob id ipsum deberet pro deo haberi: q̄ sapere inuenerit: nam sic at. Nonne decebit: Hunc hominem diuum numero dignari esse. Vnde apparet Pythagoram uoluisse laudare qui se primus (ut dixi) philosophorum nominauit: ut Milesium Talem: qui de rerum natura primus traditur disputasse. Sed dum hominem querit extollere: rem ipsam depreffit. Non est enim magna: si ab homine potuit inueniri. Verum potest ut poetæ dari uenia. At ille idem perfectus orator: summusq; philosophus: ne græcos reprehendat: quorum leuitatem semper accusat: & tamen sequitur ipsam sapientiam: quam alias donum: alias inuentum deorum uocat poetice figuratam laudat in faciem. Grauius etiā queritur extitisse aliquos: qui eam uituperarent. Quisq; ne inquit uituperare uitæ parentem: & hoc paricidio se inquinare audeat: & tam impie ingratus esse. Nos ne ergo M. Tulli paricidæ sumus: & insuedi te iudice in culleum: qui philosophiam negamus parentem esse uitæ. An tu qui aduersus deum tam impie ingratus es: Non hunc cuius effigiem ueneraris in capitolio sedentem: sed illum qui mundum fecit: hominemq; figurauit: qui sapientiam quoq; ipsam inter cælestia sua beneficia largitus est. Magistram tu uirtutis aut parentem uitæ uocas: ad quam si quis accesserit: multo sit incertior necesse est: q̄ prius fuerit. Cuius enim uirtutis quæ ipsa ubi sita sit: adhuc philosophi non expediunt cuius uitæ: cum ipsi doctores ante fuerint senectute ac morte confecti q̄ constituerint: quomodo uiui deceat: cuius ueritatis indagatricem profiteri potes: qui sæpe testaris: cum tanta multitudo fuerit philosophorum: sapientem tamen extitisse adhuc neminem. Quid ergo te magistra illa uitæ docuit? An ut potentissimum consulem maledictis incesseres: eumq; hostem patriæ uenenatis orationibus faceres? Sed omittamus illa: quæ possunt excusari fortunæ nomine. Studuisti nempe philosophiæ: & quidem sic: ut nullus unquam diligentius: quippe qui omnes cognoueris disciplinas: sicut ipse gloriari soles: eamque ipsam latinis litteris illustraueris: imita-

oremq; Platonis ostenderis. Cedo igitur quid didiceris: aut in qua secta ueritatem deprehenderis. In academia scilicet quam secutus es: quam probasti. At hæc nihil docet: nisi ut scias te nihil scire. Tui ergo te libri arguunt: q̄ nihil a philosophia disci possit ad uitam. Hæc tua uerba sunt. Mihi autem nō modo ad sapiennam cæci uidemur: sed ad ea ipsa: quæ aliqua ex parte cerni uideantur hebetes & obtusi. Si ergo philosophia est magistra uitæ: cur tibi cæcus & hebes & obtusus uidebar: quem oportuit illa docere & sentire & sapere: & in clarissima luce uersari? At quam cōfessus fueris philosophiæ ueritatem: docet ad filium composita præcepta: quibus mones philosophiæ quidem præcepta noscenda: uiuendum autem esse ciuilitate. Quid tam repugnās dici potest? Si noscenda sunt præcepta philosophiæ: ideo utiq; noscenda sunt: ut recte sapienterq; uiuamus. Vel si ciuilitate uiuendum est: nō est igitur philosophia sapientia: si quidem melius est ciuilitate q̄ philosophice uiuere. Nam si sapientia est quæ dicitur philosophia: stulte profecto uiuit qui non secundum philosophiam uiuit. Si autem nō stulte uiuit qui ciuilitate uiuit: sequitur ut stulte uiuat qui philosophice uiuit. Tuo itaq; iudicio philosophia stultitiæ inanitatiq; damnata est. Idem in cōsolatione: id est in opere nō ioculari. Hanc de philosophia sententiā tulisti. Sed nescio quis nos teneat error: aut miserabilis ignoratio ueri. Vbi est ergo philosophiæ ministeriū: aut quid te docuit illa uitæ parēs si ueræ miserabiliter ignoras? Quid si hæc erroris ignorationisq; cōfessio: pene iusto tibi ab intimo pectore expressa est: cur nō tibi aliquando ueræ fatearis: philosophiā quam tu nihil docentem in cælum laudibus extulisti: magistrā uirtutis esse non posse?

Quod in eodem errore fuit Seneca: & quid philosophia secundum ipsum. Et q̄ si ueritas una & ueritas una: ita una est & simplex sapientia. Et quomodo philosophorum oratio pugnet cum uita. Ca. xv.

Odem ductus errore Seneca: quis enim ueram uiam teneret errante Cicerone?

Philosophia inquit nihil aliud est q̄ recta uiuendi ratio: uel honeste uiuendi scientia: uel ars rectæ uitæ agendæ. Non errabimus si dixerimus philosophiā esse legem bene honesteq; uiuendi. Et q̄ dixerit illam regulā uitæ: suū illi reddidit. Hic plane nō respexit ad cōe philosophiæ nomē: quæ cum sit in pluris sectas disciplinaq; diffusa nihilq; hēat certū: nihil deniq; de quo uniuersi una mēte ac uoce consentiāt. Quid potest esse tam falsum: q̄ regulā uitæ philosophiā uocari: in qua diuersitas præceptorū rectū iter impediāt & turbet: aut legē bene uiuendi cuius capita lōge dissonāt: aut scientiā uitæ agendæ: in qua nihil aliud efficit cōtraria sæpe dicēdo: q̄ ut nemo quicq; sciat. Quæ re. n. utiq; ne academiā philosophiā putet esse an nō? Negatur nō arbitratur. qd si est: nihil ergo illoꝝ cadit in philosophiā: quæ ut oia reddat certa: legem abrogat: artē nullā putat: rōnem subuertit: regulā deprauat: scientiā funditus tollit. Falsa igitur illa oia: quia in rem semper incertam & adhuc nihil explicantem cadere non possunt. Nulla itaq; ratio uel scientia uel lex bene uiuendi: nisi in hac unica & uera & cælesti sapientia constituta est: quæ philosophis fuerit ignota. Nam illa terrena quoniam fallax est: sit uaria: & multiplex: sibiq; tota contraria est: & sicut unus est huius mundi cōstitutor & rector deus una ueritas: ita unam esse ac simplicem sapientiam necesse est: quia quicquid est uerum ac bonum: id perfectum esse non potest: nisi fuerit singulare. Quod si philosophia uitam posset instruere: nulli alii nisi philosophi essent boni. Et qui eam non didicissent: essent omnes semper mali. Cum innumerabiles existant: & semper extiterint: qui sint aut fuerint: sine ulla doctrina boni. Ex philosophis autem perraro fuerit: qui aliquid in uita fecerit: laude dignum: quis est tandem: q̄ non uideat eos

homines uirtutis: quod ipsi egent: non esse doctores? Nam si quis mores eorum diligenter inquirat: inueniet iracundos: cupidos: libidinosos: arrogantes: proteruos: & sub obtentu sapientiae sua uitia colentes: domi facientes ea: quae in scholis arguissent. Fortasse melior accusandi gratia: nonne id ipsum Tullius & fatetur & quaeritur? Quotus inquit quosque philosophorum inuenitur: qui sit ita moratus: ita animo & uita constitutus: ut ratio postulat: qui disciplinam ueram non ostentationem scientiae: sed legem uitae putet: qui obtemperet ipse sibi: & decretis pariat suis? Videre autem licet alios tanta leuitate & iactatione ut his fuerit non didicisse melius: alios pecuniae cupidos: alios gloriae: multos libidinum seruos: ut cum eorum uita & uitiis mirabiliter pugnet oratio. Neposque Cornelius ad eundem Ciceronem ita scribit: Tantum abest: ut ego magistrum esse putem uitae philosophiam: beataque uitae perfectricem: ut nullis magis existimem opus esse magistros uiuendi quam plerisque: qui in ea disputanda uersantur. Video enim magnam partem eorum qui in schola de pudore & continentia praecipiant argutissime: eisdem in omnium libidinum cupiditatibus uiuere. Item Seneca in exortationibus: Plerique inquit philosophorum tales sunt disertissimi in conuicium suum: quos si audias in avaritiam: in libidine: in ambitionem petorantes: in iudicium suum putes profectos. Adeo redundant ad ipsos maledicta in publicum missa: quos non aliter intueri decet: quam medicos: quorum tituli remedia habent pyxides uenena. Quosdam uero nec pudor uitiorum tenet: sed patrocina turpitudini suae fingunt: ut etiam honeste peccare uideantur. Faciet inquit sapiens idem Seneca etiam quae non probabit: ut etiam ad maiora transitum inueniat: nec relinquet bonos mores: sed tempori aptabit: ut quibus alii utuntur in gloriam aut uoluptate: utat agenda rei causa. Deinde paulo post: Omnia quae luxuriosi faciunt: quaeque imperiti faciunt & sapiens: sed non eodem modo eodemque proposito. Arqui nihil interest quo animo facias: quod fecisse uiciosum est: quia facta cernuntur: animus non uidetur. Aristippo Cyreniacorum magistro cum Laide nobili scorto fuit consuetudo: quod flagitium grauis ille philosophiae doctor sic defendebat: ut diceret multum inter se & caeteros Laidis amatores interesse: quod ipse haberet Laidem: alii uero a Laide haberentur. O praecleara & imitanda bonis sapientia. Huic uero liberos in disciplinam dares: ut disceret habere meretricem. Aliquid inter se ac perditos interesse dicebat: scilicet quod illi bona sua perderent: ipse gratis luxuriaretur. In quo tamen sapientior meretrix fuit: quae sic philosophum habuit pro lenone: ut ad se omnis iuuetus doctoris exemplo & auctoritate concurreret corrupta sine ullo pudore. Quid ergo interfuit: quo animo philosophus ad meretricem famosissimam comearet: cum eum populus & riuales sui uiderent omnibus perditis nequiores? Nec satis fuit ita uiuere: sed docere etiam libidines cepit: ac mores suos de lupanari ad scholam transtulit: differens uoluptatem corporis esse summum bonum. Quae doctrina execrabilis & pudenda: non in corde philosophi: sed in sinu meretricis est nata. Nam quid ergo de Cynicis loquar: quibus in propatulo coire cum coniugibus mos fuit. quod mirum si a canibus (quorum uitam imitantur) etiam uocabulum nomenque traxerunt. Nullum igitur in hac disciplina magistrum uirtutis est: cum etiam illi qui honestiora praecipiant: aut faciunt ipsi quae suadent: aut si faciunt: quod raro accidit: non disciplina eos ad rectum: sed natura producat: quae sapientius etiam indoctos impellit ad laudem.

Quod recte docetes & male uiuentes teste Cicerone non utilitatem ex philosophia: sed inanem percipiunt delectationem. Et quod sapientia seipsam semper exercet in bonis actibus. Et quare non philosophiae sed sapientiae ipsi iugiter insistendum sit. Ca. xvi.

Erum enim cum se perpetuae desidia tradat: nullamque uirtutem capebant: &

omnem suam uitam nihil aliud quam in eloquentia peragant: quid aliud quam inertes putari debent? Sapientia autem nisi in aliquo actu fuerit: quo uim suam exercent: inanis & fallax est. Recteque Tullius ciuiles uiros qui rempublicam gubernent: qui urbes aut nouas constituant: aut constitutas aequitate tueantur: qui salutem libertatemque ciuium uel bonis legibus: uel salubribus consiliis: uel iudiciis grauibus conseruent: philosophiae doctoribus praefert. Bonos enim facere oportere potiusquam inclusos in angulis facienda praecipere: quae ne ipsi quidem faciunt qui loquuntur: & quoniam se a ueris actibus remouerunt: apparet eos exercendae linguae causa: uel aduocandi gratia artem ipsam philosophiae reperisse. Qui autem docent tantum nec faciunt: ipsi praecipitis suis detrahunt pedus. Quis non obtemperet cum ipsi praecipitores doceant non obtemperare? Bonum est autem recta & honesta praecipere: sed nisi & facias: mendacium est: & est incongruens atque ineptum non in peccatore: sed in labris habere bonitatem. Non ergo utilitatem ex philosophia: sed oblectationem petunt. Quod quidem Cicero testatus est. Profecto inquit omnis istorum disputatio quam uberrimos fontes uirtutis & scientiae contineat: tamen collata cum horum actibus perfectisque rebus: uereor ne non tantum uideatur attulisse negotiis hominum quandam oblectationem oculi. Vereri quidem non debuit: cum uerum diceret: sed quasi timeret ne proditi mysterii reus a philosophis citaret. Non est ausus confidenter pronunciare quod fuit uerum: illos non ideo disputare ut doceant: sed ut oblectent in ocio: qui quoniam auctores sunt rerum gerendarum: nec ipsi quicquam gerunt: pro loquacibus sunt habendi. Sed profecto nihil quia boni ad uitam afferebant: nec ipsi decretis suis obtemperauerunt: nec quisquam per tot saecula inuentus est: qui eorum legibus uiueret. Abiicienda est igitur omnis philosophia: quia non studendum sapientiae: quod sine ac modo careat: sed sapiendum est & quidem mature. Non enim nobis altera uita conceditur: ut cum quaeramus in hac sapientiam: in illa sapere possimus: in hac utrumque fieri necesse est. Cito inueniri debet: ut cito suscipi possit: nequid pereat ex uita: cuius finis incertus est. Ciceronis Hortensius contra philosophiam differens: circueuenitur arguta conclusionem: qui cum diceret philosophandum non esse: nihilominus philosophari uidebatur: quoniam philosophi est quid in uita faciendum uel non faciendum sit disputare. Nos ab hac calumnia immunes ac liberi sumus: qui philosophiam tollimus: quia humanae cogitationis inuentio est. Eamque ab omnibus suscipi oportere testamur. Ille cum philosophiam tolleret: nec melius aliquid afferret: sapientiam tollere putabat: eoque facilius de sapientia pulsus est: quia constat hominem non ad stultitiam: sed ad sapientiam nasci. Praeterea illud quoque argumentum contra philosophiam ualet plurimum: quo idem est usus Hortensius: ex eo posse intelligi philosophiam non esse sapientiam: quod principium & origo eius appareat. Quando inquit philosophi esse ceperunt: Thales (ut opinor) primus: reces hanc quidem aetas. Vbi ergo apud antiquos latuit amor iste inuestigandae ueritatis? Idem Lucretius ait:

Denique natura haec rerum: ratioque reperta est

Nuper: & hac primum cum primis ipse repertus.

Nunc ego sum in patrias: qui possum uertere uoces. Et Seneca: Nondum sunt inquit mille anni: ex quo initia sapientiae mota sunt. Multis ergo saeculis humanum genus sine ratione uixit. Quod irridens Persius: Postquam inquit sapere urbi Cum pipere & palmis uenit. Tanquam sapientia cum saporis mercibus fuerit inuecta: quae si secundum hominis naturam est: cum homine esse ceperit necesse est. Si uero non est: nec capere quidem illam posset humana natura. Sed quia recipitur: igitur a principio fuisse necesse est. Ergo philo

sophia quia non a principio fuit: non est eadem uera sapientia: sed uidelicet Græci qui ad sacras ueritatis litteras non attigerat: quæ admodum deprauata esset sapientiam nescuerunt. Et ideo cum uacare sapientia humanam uitam putauerunt: philosophiam commentum sunt: id est latentem atque ignotam sibi ueritatem disserendo eruere uoluerunt: quod studium per ignorantiam ueri sapientiam putauerunt.

Quæ fuit ipsa doctrina Epicuri quæ moribus omnium appositissima loquebatur. Et quomodo Leucippum & Democritum habuerit auctores erroris & fabros athomorum & assertores uoluptatis.

Ca. xvii.

Ixi de philosophia ipsa quæ breuiter potui: nunc ad philosophos ueniamus: non ut cum eisdem certemus qui stare non possunt: sed ut eos fugientes atque deiectos nostro campo insequamur. Epicuri disciplina multo celebrior semper fuit quam ceterorum: non quia ueri aliquid afferat. Sed quia multos ad populare nomen uoluptatis inuolat. Nemo enim non in uitia pronus est. Præterea ut ad se multitudinem contrahat: apposita singulis quibusque moribus loquitur. Desidiosum uetat litteras discere: auarum populari largitione liberat: ignauum prohibet accedere ad rempublicam, pigrum exercere: timidum militare. Irreligiosus audit deos nihil curare: inhumanus & suis commodis seruiens iubet nihil cuique tribuere. Omnia sua curare sapientem: fugienti turba solitudo laudatur. Qui nimium percutus est: discit aqua & polenta uitam posse tollerari. Qui odit uxorem: huic enumerantur cælibatus bona. Habenti malos liberos: orbis prædicat. Aduersus ipsos parentes nullum esse uinculum naturæ. Impatienti ac delicato dolorem esse omnium malorum maximum dicitur: forti etiam in tormentis beatum esse sapientem. Qui claritati ac potentiam studet huic præcipitur reges colere. Qui molestiam ferre non potest: huic regiam fugere. Ita homo astutus ex uariis diuersisque modis circulum cogit: & dum studet placere omnibus: maiore discordia secum ipse pugnavit: quam inter se uniuersi. Unde autem disciplina eius tota descendat: quam originem habeat explicandum est. Videbat Epicurus bonis aduersa semper accidere: paupertatem: labores: exilia: carorum amissiones: malos contra beatos esse: augeri potentiam: honoribus affici uidebat innocentiam minus tutam: scelera impune committi. Videbat sine defectu morum: sine ordine ac discrimine annorum seruire mortem: sed alios ad senectutem peruenire: alios infantes rapi: alios iam robustos interire: alios in primo adolescentiæ flore immaturis funeribus extinguere: in bellis potius meliores & uinci & perire. Maxime autem commouebat homines in primis religiosos grauioribus malis affici. His autem qui aut deos omnino negligenter: aut non pie considerent: uel minora incommoda euenire: uel nulla. Ipsa etiam templa fulminibus conflagra-
re. Quod Lucretius queritur cum dicit de deo:

Cum fulmina mittat & ædes

Ipsæ suas distribuet: & in deserta recedens

Sæuiat exercens tælum: quod sæpe nocentes

Præterit: examinatque indignos inque merentes. Quod si uel exiguam ueritatis auram colligere potuisset: nunquam diceret ædes illum suas disturbare: cum ideo disturberet: quia non sunt suæ. Capitolium quod est romanæ urbis & religionis caput summum: non semel sed sæpius fulmine ictum conflagrauit. Homines autem ingeniosi quid de hoc existima uerint ex dicto Ciceronis apparet: qui ait diuinitus extitisse illam flammam: non quæ terreste illud domicilium Iouis deleteret: sed quæ sublimius magnificentiusque deposceret.

Qua de re etiam in libris consulatus sui eadem dixit: quæ Lucretius

Nam pater altitonans stellanti nixus olympo

Ipsæ suas arces atque incluta templa petiuit:

Et capitolinis iniecit sedibus ignes. Pertinaci ergo stultitia non modo uim maiestatemque ueri dei non intellexerunt: sed etiam impietatem sui erroris auxerunt: qui templum cælesti iudicio sæpe damnatum restituere contra fas omne contenderunt. Cum hæc igitur cogitaret Epicurus: earum rerum uelut iniquitate inductus. Sic enim causam rationemque ignorantiam uidebatur existimauit nullam esse prouidentiam. Quod cum sibi persuasisset: suscepit etiam defendendum: sic in errores inextricabiles se ipse inclusit. Si enim prouidentia nulla est: quomodo tam ordinate: tam disposite mundus effectus est? Nulla inquit dispositio est: multa enim facta sunt aliter quam fieri debuerunt. Et inuenit homo diuinus quæ reprehenderet. Quæ singula si uacaret refellere: facile ostenderem nec sapientem hunc fuisse nec sanum. Item si nulla prouidentia est: quomodo animalium corpora tam prouidenter ordinata sunt: ut singula quæque membra mirabili ratione disposita: sua officia conferuent? Nihil inquit in procreandis animalibus prouidentiam ratio molita est. Nam neque oculi facti sunt ad uidendum: neque aures ad audiendum: neque lingua ad loquendum neque pes ad ambulandum: quoniam prius hæc nata sunt quam esset loqui: audire: uidere: ambulare. Itaque non hæc ad usum nata sunt: sed usus ex illis natus est. Si nulla prouidentia est: cur hymbres cadunt: fruges oriuntur: arbuta frondescent? Non inquit semper animalium causa ista fiunt: quoniam prouidentiam nihil profunt: sed omnia sua sponte fieri necesse est. Unde ergo nascuntur: aut quomodo fiunt omnia: quæ geruntur? Non est inquit prouidentiam opus. Sunt enim semina per inane uoluntaria: quibus inter se temere conglomeratis uniuersa gignuntur atque cõcrefcunt. Cur igitur illa non sentiamus: aut non cernimus? Quia nec colorem habent inquit nec calorem ullum nec odorem: saporis quoque & humoris expertia sunt: & tam minuta: ut secari ac diuidi nequeant. Sic eum quia in principio fallum suscepit: consequentium rerum necessitas ad deliramenta perduxit. Vbi enim sunt: aut unde ista corpuscula? Cur illa nemo præter unum Leucippum somniauit? A quo Democritus eruditus hæreditatem stultitiæ reliquit Epicuro. Quæ si sint corpuscula & quidem solida (ut dicunt) sub oculos certe uenire possunt. Si eadem est natura omnium: quomodo res uarias efficiunt? Variis inquit ordine ac positione conueniunt sicut litteræ: quæ cum sint paucae: uariæ tamen collocatæ innumerabilia uerba conficiunt. At litteræ uarias formas habent. Ita inquit & hæc ipsa primordia. Nam sunt asperata: sunt leuia. Secari ergo & diuidi possunt: si aliquid inest illis quod emineat. Si autem leuia sunt & humoris indigent: coherere non possunt. Hamata igitur esse oportet: ut possint inuicem cõcathenari. Cum uero tam minuta esse dicantur: ut nulla ferri acie disici ualeant: quomodo hamos aut angulos habent? Quos quia extant: necesse est posse diuelli. Deinde quo scedere inter se: qua merte conueniunt: ut ex his aliquid constituantur: si sensu careant: nec coire tam disposite possunt: quia non potest quicquam rationale perficere nisi ratio. Quam multis coargui hæc uanitas potest: sed properat oratio. Hic est ille:

Qui genus humanum ingenio superauit: & omnes

Extinxit stellas: exortus aut æthereus sol. Quos equidem uersus nunquam sine risu lege re possum. Non enim de Socrate aut Platone saltem dicebat: qui uelut reges habentur philosophorum. Sed de homine quo sano & uigete nullus æger ineptus delirauit. Itaque poeta inanissimus leonis laudibus murem non ornauit: sed obruit & obtruit. At idem nos metu liberat mortis: de qua hæc ipsius uerba sunt expressa. Quando nos sumus: mors non est: quando nos non sumus: mors est. Mors ergo nihil ad nos: quam argute nos sefellit.

quali uero trāfacta mors timeatur: qua iam sensus ereptus est: ac non ipsum inōri quo sensus eripit. Est igit' tps aliquod: quo & nos iam nō sumus: & mors tamen nōdum est. Idq; ipsum uidet' miser' esse: q; & mors esse incipit: & nos esse desinimus. Nec frustra dictum est: mors misera non est. Aditus ad mortē est miser: hoc est morbo tabescere: ictū ppeti: ferre corpore excipere: ardere igni: dētibus bestiaz lanari. Hæc sunt quæ timentur: nō quia mortem afferūt: sed q; dolorem magnū. **Q**uin potius effice ne dolor malum sit. Omnium inqt maloz maximū est. **Q**uid ergo nō possum nō timere: si id qd mortem antecedit: aut efficit: malū est? **Q**uid q; totum illud argumētum falsum ē: q; nō intereunt aīa? Vere iquit: nam quod cum corpore nascit': cum corpore itereat necesse est. Iam supius dixi differre hunc locū melius: & opī ultimo referuare: ut hāc Epicuri p̄suasione: siue illa Democriti: siue Dicearchi fuit: argumētis & diuinis testimoniis redarguam. **V**erū ille fortasse impunitatē uitis suis spopōdit. **F**uit. n. turpissimæ uoluptatis assertor: cuius capiendæ causā nasci hoīem putauit. **Q**uis cum hoc affirmari audiatur uitis & sceleribus abstineat. Nam si pituræ sunt aīa: appetamus diuitias ut oēs suauitates cape possimus. **Q**uæ si nobis delunt: ab his qui habēt auferamus clam: dolo: ui. Eo magis si humanas res nullus deus curat: quandoq; spes ipunitatis arriserit: trapimus: necemus. Sapiētis est enim malefacere: si & utile sit & tutū: quoniā siqs in cælo deus ē: nō irascit' cuiq;. **A**eq; stulti & benefacere: q; sicut ira nō com mouet': ita nec gratia tangitur. **V**oluptatibus igit' quoquo mō possumus: seruiamus. **B**reui. n. tpe nulli erimus oīo. Ergo nullū diem: nullum deniq; tēporis punctū fluere nobis sine uoluptate patiamur: ne quia ipsi quandoq; perituri sumus: id ipsum quod uiximus: pereat. **H**æc ille tamen nō dicit uerbo: re tamē ipsa docet. Nam cum disputat oīa sapiētē sua causā faceret: ad utilitatem suam refert oīa quæ agit. Itaq; qui audit hæc flagitia: nec boni quicq; faciendum putabit: quoniā benefacere ad utilitatem spectat alienā: nec a scelere abstinendum quia maleficio præda cōiuncta est. **A**rchipyrata quisq; uel latronum ductor: si suos ad grassandum cohortet': quo alio sermone uti potest: q; ut eadē dicat: quæ dicit Epicurus deos nihil curare: **N**on ira: nō gratia tāgī: inferoz p̄enas nō esse metuēdas: q; aīa post mortem occidat: nec ulli omnino sint inferi: uoluptatem esse maximum bonum: nullā esse humanam societatem: sibi quēq; cōsulere: neminem esse qui alterum diligat nisi suā causa. **M**ortem nō esse metuendam forti uiro: nec ullum dolorem quin etiam si torqueatur: si uratur: nihil se curare dicat. Est plane cur quisq; putet hāc uocem uiri esse sapientis: quæ potest latronibus aptissime commodari.

Quomodo pythagorici & stoici cōtrario epicureis errore desipiāt sic animarū immortalitatem statuētēs: ut eas in uaria corpora trāsire mentiantur. Et uoluntariam mortem p̄suaserūt inaniter philosophantibus.

Ca. xviii.

Lii autem cōtraria dixerunt superesse aīas post mortem: & hi sunt maxime pythagorici ac stoici: quibus & si ignoscendum est: quia uerū sentiunt: nō possum tamen nō reprehēdere eos: qui non sciētia sed casu inciderūt in ueritatem. Itaq; in eo ipso qd recte sentiebant: aliquid errauerūt. Nam cum timerēt: argumentum illud quo colligitur: necesse ut occidat animæ cum corporibus: q; cum corporibus nascunt' dixerunt nō nasci animas: sed insinuari potius in corpora: & de aliis in alia migrare corpora. **N**on putauerūt aliter posse fieri: ut sup sint aīa post corpora: nisi uideantur fuisse ante corpora. **P**ar igit' ac ppe similis error est ptis utriusq;. **S**ed hæc in præterito falsa ē: illa i futuro. **N**emo. n. uidit qd est uerissimū & nasci aīas & nō occidere: q; cur id fieret: aut quæ ratio esset: homines nescirēt. **M**ulti ergo ex his q; æternas esse aīas suspicabant:

tanq̄ in cælum migraturi essent: sibi ipsi manus intulerunt: ut Cleantes & Chrylippus: ut zeno & Empedocles: qui se in ardētis Aetnæ specum intēpesta nocte deiecit: ut cum repente nō apparuisset: abiisse ad deos crederetur. **E**x Romanis Cato: qui fuit in omni sua uita socraticæ uanitatis imitator. Nam Democritus in alia fuit p̄suasione. **S**ed tamen spōte sua lætho caput obuuius obtulit ipse: quo nihil sceleratius fieri potest. Nam si homicida nefarius est: qui hominis extinctor est: eidem sceleri obstrictus est: qui se necat: quia hominem necat. **I**mmo uero maius esse id facinus existimandū est: cuius ultio deo soli subiacet. Nam sicut in hanc uitā nō nostra spōte uenimus: ita rursus ex hoc domicilio corporis quod tuendū nobis assignatum est: eiusdem iussu nobis recedendū est qui nos in hoc corpus induxit tā diu habitaturos: donec iubeat emitti. **E**t si uis aliqua inferat: ita qua mēte patiendum est: cum extincta innocentis aīa multa esse nō possit: habeamusq; iudicem magnū: cui soli uindicta integra semper est. **H**omicidæ igitur illi oēs philosophi: & ipse romanæ sapiētiae princeps Cato: qui anteq; se occideret: plegisse Platonis librū dicitur: qui est scriptus de æternitate aīarum. **E**t ad summum nefas philosophi auctoritate cōpulsus est. **E**t hic tamen aliquam moriendi causam uidetur habuisse odium seruitutis. **Q**uid Ambraciotes ille: qui cum eundē librum plegisset: præcipit se dedit nullā aliam ob causam: nisi q; Platoni credidit: **E**xecrabilis p̄sus ac fugiēda doctrina: si abigit homines a uita. **Q**uod si scisset Plato: atq; docuisset a quo: & quomodo: & quibus: & quæ ob facta: & quo tempore immortalitas tribuatur: nec Theombrotū impugisset in mortē uoluntariam: nec Catonē: sed eos ad uitam & ad iustitiā potius erudisset. **N**am Cato uidetur mihi causam quæsisse moriendi: non tam ut Cæsarē fugeret: q; ut stoicorum decretis obtemperaret: quos sectabatur: nomenq; suum grandi aliquo facinore clarificaret: cui quid mali accidere potuerit: si uiueret non inuenio. **C**aius enim Cæsar ut clæmens erat: nihil aliud efficere uolebat: etiā in ipso belli ciuilis ardore: q; ut bene mereri de republica uideret': duobus optimis ciuibus Cicerone & Catōe seruatis. **S**ed redeamus ad eos: qui mortē pro bono laudant. **D**e uita quærens quasi uixeris: aut unq; tibi ratio constiterit: cur oīo sis natus. **N**onne igit' tibi uerus ille & cōmunis omnium pater terentianū illud iure increpauerit: **P**rius discite quid sit uiuere: si displicebit uita: tum istoc uitor. **I**ndignaris te malis esse subiectum: quasi quicq; merearis boni: qui patrem: qui domū: qui regem tuū nescis: qui quis clarissimā lucem intuearis oculis: mēte tamen cæcus es: & in p̄fundis ignorantia tenebris iaces. **Q**uæ ignorantia effecit: ut quosdam dicere nō puderet: iccirco nos esse natos: ut scelerū p̄enas lucremus: quo qd delirius dici possit non inuenio. **V**bi enim uel quæ scelera potuimus admittere: q; omnino non fuimus: **N**isi forte credemus inepto illi seni: qui se in priori uita Euphorbium fuisse mētus est. **H**ic credo q; erat ignobili genere natus: familiam sibi ex Homeri carminibus adoptauit. **O** miram & singularem Pythagoræ memoriā. **O** miseram obliuionem nostrum omnium: qui nesciamus quid ante fuerimus. **S**ed fortasse uel errore aliquo: uel gratia sit effectum: ut ille solus lætheum gurgitē non attigerit: nec obliuionis aquam gustauerit: uidelicet senex uanus: sicut occisæ aniculæ solent: fabulas tanq̄ infantibus credulis finxit. **Q**uod si bene sensisset de his: quibus hæc locutus est: si homines eos existimasset: nunq; sibi tam petulanter mentiendi licentiā uendicasset: sed deridenda hominis leuissimi uanitas. **Q**uid Ciceroni faciemus: qui eum in principio consolationis suæ dixisset luendorū scelerū causa nasci homines: **I**erauit id ipsum postea: quasi obiurgans eum: qui uitā nō esse malis plenā putet. **R**ecte ergo profatus est errore ac miserabili ueritatis ignorantia se teneri.

Quod Cicero & alii sapiētissimi immortalitatem aīa: sed infideliter docēt. Et q̄ ma-
la uel bona mors sit ponderanda ex antea cta uita & gratia dei. Ca. xix

T illi qui de mortis bono disputant: quia nihil ueri sciunt: sic argumentantur.
a Si nihil est post mortem: nō est malum mors. Aufert enim sensum mali. Si au-
tem supersunt animæ: etiam est bonum: quia immortalitas sequit̄. Quam sen-
tentiam Cicero de legibus sic explicauit. Gratulemurq̄ nobis: quoniam mors aut leui-
orem q̄ qui est in uita: aut certe non deteriore est allatura statum. Nam sine corpore ani-
mo uigente diuina est uita: sensu carenti nihil profecto est mali. Argute ut sibi uideret̄
quasi nihil aliud esse possit. Atqui utrunq̄ hoc falsum est. Docent enim diuinæ litteræ
non extingui animas: sed aut pro iusticia præmio affici: aut pœna pro sceleribus sempi-
terna. Nec enim fas est: aut eum qui sceleratus in uita feliciter fuerit: effugere quod me-
retur: aut eum qui ob iusticiam miserimus fuerit: sua mercede fraudari. Quod adeo
uerum est: ut idem Tullius in consolatione non easdem sedes incolere iustos atq̄ impi-
os prædicauerit. Nec enim omnibus inquit idem illi sapientes arbitrati sunt eundē cur-
sum in cælo patere. Nam uitis & sceleribus contaminatos deprimi in tenebras: atq̄ in
cœno iacere docuerunt. Castos autem animos: pueros: integros: incorruptos: bonis etiā
studiis atq̄ artibus expolitos: leui quodam & facili lapsu ad deos: id est ad naturam sui
similem peruolare. Quæ sententia superiori illo argumento repugnat. Illud enim sic
assumptum est: tanq̄ necesse sit omnem hominem natum immortalitate donari. Quod
igitur erit discrimē uirtutis ac sceleris: si nihil interest utrum ne Aristides sit aliquis an
Phalaris: Vtrum Cato an Catilina? Sed hanc repugnantiam rerum sententiāq̄ nō sen-
tit: nisi qui tenet ueritatem. Si quis igitur nos roget: utrum ne mors sit bonum an malū
respondebimus qualitatem eius ex uitæ ratione pendere. Nam sicut uita ipsa bonum
est si cum uirtute uiuatur: malum si cum scelere: ita & mors ex præteritis uitæ actibus
ponderanda est. Ita fit ut si uita in dei religione transacta sit: mors malum non est: quia
translatio sit ad immortalitatem. Si aliter malum sit necesse est: quoniā (ut dixi) ad æter-
na supplicia transmittit. Quid ergo dicemus: nisi errare illos: qui aut mortem appetūt
tanq̄ bonum: aut uitam fugiunt tanq̄ malum. Nisi q̄ sunt iniquissimi: qui potiora ma-
la compensant bonis pluribus. Nam cum omnem uitam per exquisitas & uarias tradu-
cant uoluptates: mori cupiunt: siquid forte his amaritudinis superuenerit. Et sic habēt
tanq̄ illis nunq̄ fuerit bene: si aliquando fuerit male. Damnant igitur uitam omnē: ple-
namq̄ nihil aliud q̄ malis opinātur. Hinc nata est inepra illa sententia: hanc esse mor-
tem: quam nos uitam putamus: illam uitam quam nos pro morte timeamus. Ita primū
bonum esse non nasci: secundum citius mori. Quæ ut maioris sit auctoritatis: Sileno at-
tribuitur. Cicero in cōsolatione: Non nasci inquit longe optimum: nec in hos scopulos
incidere uitæ. Proximum autem si natus sis: q̄ primum mori tanq̄ ex incendio effugere
uiolentiam fortunæ. Credidisse se illi uanissimo dicto: exinde apparet q̄ adiecit aliquid
de suo ut ornaret. Quæro igitur cui esse optimum putet nō nasci: cum sit nullus omni-
no qui sentiat. Nam ut bonum sit aliquid aut malum sensus efficit. Deinde cur omniū
uitam nihil aliud esse q̄ scopulos & incendium putauerit: quasi aut in nostra fuerit po-
testate ne nasceremur: aut uitam nobis fortuna tribuat non deus: aut uiuendi ratio qcq̄
simile incendio habere uideatur. Non dissimile Platonis illud est: quod aiebat se grati-
as agere naturæ. Primum q̄ homo natus esset potiusq̄ mutū animal. Deinde q̄ mas po-
tiusq̄ foemina: q̄ græcus q̄ barbarus. Postremo q̄ atheniensis non thebanus: & q̄ tēpo-

ribus Socratis. Dicit non potest quantam mentibus cæcitatem: quantoq̄ pariat errores
ignoratio ueritatis. Ego plane cōtenderim: nunq̄ quicq̄ dictum esse in rebus humanis
delirius: quasi uero si aut barbarus: aut mulier: aut asinus deniq̄ natus esset: idē ipse Pla-
to non esset: ac non illud ipsum quod natus fuisset. Sed Pythagoræ uidelicet ereditit: q̄
ut uetaret homines animalibus uelci: dixit animas de corporibus in aliorū animalium
corpora cōmeare: quod & uanum & impossibile est. Vanum quia necesse non fuit uete-
res animas in noua corpora inducere: cum idem artifex qui primas aliquando fecerat:
potuerit semper nouas facere. Impossibile quia rectæ rationis animatam imutare natu-
ram status sui non potest: q̄ ignis aut deorsum niti: aut in transuersum fluminis modo
flāmam suam fundere. Existimauit ergo homo sapiens fieri potuisse: ut anima quæ tūc
erat in Platone: in aliquod mutū animal includeretur: essetq̄ humano sensu prædita: ut
intelligeret ac doleret incongruenti se corpore oneratā. Quanto sanius faceret: si grati-
as se agere diceret: q̄ ingeniosus: q̄ docilis natus esset: q̄ in his opibus ut liberaliter eru-
diretur. Nam q̄ Athenis natus est: quid in eo beneficii fuit? An non plurimi extiterunt
in aliis ciuitatibus excellenti ingenio atq̄ doctrina uiri: qui non meliores singuli q̄ oēs
athenienses fuerunt? Quanta hominū multa fuisse credamus: q̄ & Athenis nati: & tē-
poribus Socratis: indocti tamen ac stulti fuerūt. Non enī aut parietes aut locus in quo
quisq̄ est effusus ex utero conciliat homini sapiētiam. Quid uero attinuit Socratis se
temporibus natum gloriari: Num Socrates ingenia discipulis potuit dare? Non ue-
nit in mentem Platoni Alcibiadem quoq̄ & Critiam eiusdem Socratis assiduos audito-
res fuisse: quorū alter hostis patriæ acerrimus fuit: alter crudelissimus oīum tyrannorū.

Quod Socrates in eo fuit cordatior cæteris: quia a scrutinio cælestium & naturalū
causis disputationem suspendit: in quibus temere consumitur ingenium & tempus:
sed & in multis desipuit: quorū subiciuntur exempla. Ca. xx

u Ideamus nunc quid in Socrate ipso tam magnum fuerit: ut homo sapiens me-
rito gratias ageret illis temporibus esse se natum. Non inficior fuisse illum pau-
lo cordatiorem: q̄ cæteros qui naturam rerum putauerunt ingenio posse com-
prehendi. In quo illos non tantum excordes fuisse arbitror: sed etiam impios: q̄ in secre-
ta illius cælestis prouidentia curiosos oculos uoluerunt imittere. Romæ etiam in ple-
risq̄ urbibus scimus esse quædam sacra: quæ aspici a uiris nefas habetur. Abstinent igi-
tur aspectu quibus illa contaminari nō licet: & si forte uel errore uel casu quopiam uir
aspexerit: primo pœna eius: deinde instauratione sacrificii scelus expiatur. Quid his
facias: qui inconcessa scrutari uolunt? Nimirum multo sceleratiores qui arcana mun-
di & hoc cæleste templum prophanari impiis disputationibus quærun: q̄ qui ædem
Vestæ aut bonæ deæ: aut Cereris intrauerit. Quæ penetralia quis adire uiris non lice-
at: tamē a uiris fabricata sunt. Hi uero non tantū impietatis crimē effugiunt: sed qd̄ est
multo indignius: eloquentiæ famā aut ingenii gloriā consequunt̄. Quid si aliqd̄ inue-
stigare possent? Sunt enim tam stulti in asseuerando: q̄ improbi in quærendo: cū neq̄
inuenire qcq̄ possint: nec defendere: etiā si inuenierint. Nam si uerū uel fortuito uiderit
quod sapius contingit: cōmittunt ut ab aliis id pro falso refellatur. Non enim descēdit
aliquis de cælo qui sententiam singulorū opinionibus ferat. quapropter nemo dubita-
uerit eos qui ista conquirant: stultos: ineptos: insanos esse. Aliquid ergo Socrates habu-
it cordis humani: q̄ cum intelligeret hæc non posse inueniri: ab eiusmodi quæstionibus
se remouit. Vereorq̄ ne in eo solo: multa enim sunt eius non mō laude indigna: sed et

am reprehensione dignissima: in quibus fuit suorum simillimus. Ex his unū eligam: quod ab omnibus sit probatum celebre: hoc prouerbum Socrates habuit. Quod supra nos nihil ad nos. Procumbamus igitur in terram: & manus nobis ad præclara opera datas conuertamus in pedes. Nihil ad nos cælum: ad cuius contemplationem sumus excitati nihil denique lux ipsa pertineat. Certe uictus nostri causa de cælo est. Quod si hoc sensum non esse de rebus cælestibus disputandum: ne illorum quidem rationem poterat comprehendere: quæ sub pedibus habebat. Quid ergo? Num errauit in uerbis? Verisimile non est: sed nimirum id sensit: quod locutus est religioni minime seruiendum. Quod si aperte diceret: nemo pateretur. Quis enim non sentiat hunc mundum tam mirabili ratione perfectum: aliqua prouidentia gubernari? Quandoquidem nihil est quod possit sine ullo moderatore consistere. Sic domus ab habitatore deserta dilabitur. Navis sine gubernatore abit pessimum. Et corpus relictum ab anima desluit: ne dum putemus tantam illam molem: aut constitui sine artifice: aut stare sine rectore tandiu potuisse. Quod si publicas illas religiones uoluit euertere: non improbo. quin etiam laudabo: si ipse quod est melius intenerit. Verum idem per canem & anserem deiebat. O hominem scurrantem (ut ait Zeno Epicureus) ineptum: perditum: desperatum: si cauillari uoluit religionem: dementem. Si hoc seruo fecit: ut animal turpissimum pro deo haberet. Quis iam superstitiones ægyptiorum audeat reprehendere: quas Socrates Athenis auctoritate confirmauit sua? Illud uero nonne summæ uanitatis: quod ante mortem familiares suos rogauit: ut Aesculapio gallum quem uouerat: pro se sacrarent? Timuit uidelicet ne apud Rhadamanthum receptorem uoti reus fieret ab Aesculapio. Dementissimum hominem putarem: si morbo affectus perisset. Cum uero hoc sanus fecerit: est ipse infamis: quod cum putet esse sapientem. En cuius temporibus natum esse se homo sapiens gratuletur.

Quod Plato didicerit a Socrate ea: quæ si obtineret: humani generis periret societatis.

Ca. xxi.

Ideamus tamē quid illum Socrates docuerit: qui cum totam physicam repudiasset: eo se contulit: ut de uirtute atque officio quæreret. Itaque non dubito quin auditores suos iustitiæ præceptis erudierit. Docente igitur Socrate non fugit Platonem iustitiæ uim in æquitate consistere. Siquidem omnes pari conditione nascuntur. Ergo inquit nihil priuati ac proprii habeant: sed ut pares esse possint: quod iustitiæ ratio desiderat: omnia in cōmune possideant. Ferri hoc potest: quod diu de pecunia dici uideatur. Quod ipsum quod impossibile sit & quod iniuictum: poteram multis rebus ostendere. Concedamus tamen ut possit fieri. Omnes enim sapientes erunt: & pecuniam contemnent. Quo ergo illum communitas ista perduxit? Matrimonia quoque inquit communitas esse debent: scilicet ut ad eandem mulierem multi uiri tanquam canes confluant: & ut utique obtineat: qui uiribus uicerit. Aut si sapientes sunt ut philosophi: expectent ut uictibus tanquam lupanar habeant. O miram Platonis æquitatem. Vbi est igitur uirtus castitatis? Vbi fides coniugalis? Quæ si tollas: omnis iustitia sublata est. At idem dixit beatas ciuitates futuras fuisse si aut philosophi regnarent: aut reges philosopharent. Huic uero tam iusto: tam æquo uiro regnum daret: qui aliis sustulisset sua: aliis condonasset aliena: prostituisset pudicitiam mulierum: quæ nullus unquam non modo rex sed ne tyrannus quidem fecit. Quam uero intulit rationem pessimi huius consilii: sic inquit: Ciuitas concors erit: & mutui amoris constricta uinculis: si omnes omnium fuerint & mariti & patres: & uxores: & liberi. Quæ ista cōfusio generis humani est? Quomodo seruari potest caritas: ubi nihil est certum: quod amet? Quis aut uir mulierem: aut mulier uirum diliget?

nisi habitauerint semper una: nisi deuota mens & seruata inuicem fides indiuiduam fecerit caritatem. Quæ uirtus in illa promiscua uoluntate locum non habet. Item si omnes omnium liberi fuerint: quis amare liberos tanquam suos poterit: cum suos esse aut ignoret: aut dubitet? Quis honorem tanquam patri deferet: cum unde natus sit nesciat? Ex quo fit: ut non etiam alienum pro patre habeat: sed etiam patrem pro alieno. Quid quod uxor potest esse cōis: filius uero non potest: quem concipi non nisi ex uno necesse est. Perit ergo illi uni communitas ipsa reclamante natura. Superest ut tantummodo cōcordiæ causa uxores uelint esse cōes. At nulla uehementior discordiarum est causa: quam unius sceminae a multis maribus appetitio. In quo Plato si ratione non poterat: exemplis certe potuit admoneri & mutorum animalium quæ ob hoc uel acerrime pugnant: & hominum qui semper ob eam rem grauissima inter se bella gesserunt.

Quod dogma Platonis non erat nisi criminis fons & fontes: & uirtutum omnium exterminum.

Ca. xxii.

Est ut communitas ista nihil aliud habeat præter adulteria & libidines: propter quas funditus euerteret: est uirtus uel maxime necessaria. Itaque non inuenit cōcordiam quam quærebat: quia non uidebat unde oriatur. Nam iustitia in extra positus nihil momenti habet: nec in corpore quidem: sed tota in hominis mente uersatur. Qui ergo uult homines adæquare: non matrimonia: non opes subtrahere debet: sed arrogantiam: superbiam: tumorem: ut illi potentes & elati pares esse se etiam incedacissimis sciunt. Detracta enim diuitibus insolentia & iniquitate: nihil intererit utrum ne alii diuites alii pauperes sint: cum animi pares sint: quod efficere nulla alia res præter religionem dei potest. Putauit igitur se inuenisse iustitiam: cum eam prorsus euerteret: quia non refragilium: sed mentium debet esse cōmunitas. Nam si iustitia uirtutum omnium est mater: cum illæ singulæ tolluntur: ipsa subuertitur. Tulit autem Plato ante omnia fragilitatem: quæ utique nulla est: ubi proprii nihil habetur. Tulit abstinentiam: siquidem nihil fuerit: quo abstinetur alienum. Tulit temperantiam: tulit castitatem: quæ uirtutes in utroque sexu maximæ sunt. Tulit uerecundiam: pudorem & modestiam: si honesta & lægitima esse incipiunt: quæ solent flagitiosa & turpia iudicari. Sic uirtutem cum uult oibus dare: oibus ademit. Nam res proprietatis: & uitioꝝ: & uirtutum materiam continet. Cōmunitas autem nihil aliud quam uitioꝝ licentiam. Nam uiri qui multas mulieres habent: nihil aliud dici possunt: quam luxuriosi ac nepotes. Item mulieres quæ a multis habentur non utique adulteræ: quia certum matrimonium nullum est: sed prostitute ac meretrices sint necesse est. Redegit ergo humanam uitam ad similitudinem non dico mutorum sed pecudum ac baeluarum. Nam uolucres pene omnes faciunt matrimonia: & paria iunguntur: & nidos suos tanquam gentiles toros cōcordi mente defendunt: & fetus suos quia certi sunt: amant: & si alienos aduiceris abigunt. At homo sapiens contra mortem hominum: contraque naturam stultiora sibi quæ sequeretur: elegit. Et quoniam uidebat in cæteris animalibus officia marium sceminarumque non esse diuisa: existimauit oportere et mulieres militare: & consiliis publicis interesse: & magistratus gerere: & impia suscipere. Itaque his arma & equos assignauit: cōsequens est ut lanam & telam uiris infantium gestationes. Nec uidit impossibilia esse quæ diceret ex eo: quod adhuc in orbe terræ neque tam stulta: neque tam uana ulla gens extiterit: quæ hoc modo uiueret.

De minoribus philosophis: & quatenus inuicem ratione ex res cōtemptu proficiant: & erroris assertores sint.

Ca. xxiii.

Uim igitur in tanta uarietate ipsi philosophorum principes deprehendantur: quod illos minores putabimus: quod nunquam sibi tam sapientes uideri solent: quod cum pecuniarum cō-

temptu gloriatur: Fortis animus. Sed expecto quid faciant: & quo ille contemptus eua-
dar. Tradita sibi a parentibus patrimonia: tanquam malum fugiunt ac deserunt. Et ne in tem-
pestate naufragium faciant: in tranquillo se ultro precipitant. Non uirtute sed puerfo me-
tu fortes: sicut illi qui cum timent ne ab hoste iugulentur: ipsi se iugulant: ut mortem morte de-
uident. Sic isti unde possent gloriam liberalitatis acquirere: sine honore: sine gratia per-
dunt. Laudatur Democritus quod agros suos dereliquerit: eosque pascua publica fieri pas-
sus sit. Probarem si donasset. Nihil autem sapienter fit: quod si ab omnibus fiat: inutile est
ac malum. Sed haec negligentia tolerabilis. Quid ille qui patrimoniū in nūmos reda-
ctum effudit in mare? Ego dubito utrum ne sanus an demens fuerit. Abite inquit in pro-
fundum malae cupiditates: ego uos mergam: ne ipse mergar a uobis. Si tantus pecuniae
contemptus est: fac illam beneficiū: fac humanitatem: largire pauperibus. Potest hoc quod
perditurus es: multis succurrere: ne fame aut siti: aut nuditate moriantur. Imitare insaniam
saltem furorēque Tuditani: sparge populo diripiēda. Potes & pecuniam effugere: & ta-
men bene collocare: quia saluum est quicquid pluribus profuit. Zenonis autem paria pec-
cata quis probat? Sed omittamus id: quod est ab omnibus semper irrisum. Illud satis est
ad coercendum furiosi hominis errorem: quia inter uitia & morbos misericordiam posu-
it. Adimit nobis affectum: quo ratio humanae uitae pene omnis continetur. Cum enim
natura hominis imbecillior sit: quam ceterorum animalium: quae uel ad praefereendam uim
temporum: uel ad incurfiones a suis corporibus arcendas: naturalibus munimentis: p-
uidentia caelestis armauit. Homini autem quia nihil istorum datum est: accipit per istis
omnibus miserationis affectum: qui plane uocatur humanitas: qua nosmet inuicem tue-
remur. Nam si homo ad conspectum alterius hominis efferretur: quod facere uidemus
animantes: quae natura soliuaga est: nulla esset hominum societas: nulla urbium con-
dendarum uel cura uel ratio. Sic neque uita quidem satis tuta: cum ceteris animalibus ex-
posita esset: imbecillitas hominum: & ipsi inter semetipsos baluarum more saeuirent.
Non minor in aliis dementia. Quid enim dici potest de illo: qui nigram dixit esse ni-
uem: quam consequens erat ut etiam picem albam esse diceret. Hic est ille qui se iccirco na-
tum esse diceret: ut caelum ac solem uideret: qui in terra nihil uidebat sole lucere. Xen-
ophanes dicentibus mathematicis orbem lunae duo de uiginti partibus maiorem esse quam
terram: stultissime credidit. Et quod huic leuitati fuit consentaneum: dixit intra concuum lu-
nae sinum esse aliam terram: & ibi aliud genus hominum simili modo uiuere: quo nos
in hac terra uiuimus. Habent igitur illi lunatici homines alteram lunam: quae illis no-
cturnum lumen exhibeat: sicut haec exhibet nobis. Et fortasse hic noster orbis alterius
inferioris terrae luna sit. Fuisse Seneca inter stoicos ait: qui deliberaret utrum ne soli quoque
suos populos daret iēpte scilicet qui dubitauerit. Quid enim perderet si dedisset? Sed
credo calor deterreat: ne tantam multitudinem periculo committeret: ne si aestu nimio
perissent: ipsius culpa euenisse tanta calamitas diceretur.

De antipodibus: quos iam esse sinxerunt: quia opinati sunt mundum esse rotundum. C. xxiiii

Vid illi qui esse contrarios uestigiis nostris: antipodas putant? Nunquid aliquid
loquuntur? Aut est quisquam tam ineptus: qui credat esse homines: quorum uestigia sint
supiora quam capita? Aut ibi quae apud nos iacet uniuersa: perdere fruges & arborea
deorsum uersus crescere: pluuias & niues & gradines sursum uersus cadere in terram.
Et miratur aliquis hortos pensiles inter septem mira narrari: cum philosophi & agros:
& maria: & urbes: & montes pensiles faciant? Huius quoque erroris aperienda nobis origo
est. Nam semper eodem modo falluntur. Cum enim falsum aliquid in principio lumperint:

uerisimilitudine inducti: necesse est eos in ea quae consequuntur currere. Sic incidit in
multa ridicula: quia necesse est falsa esse: quae rebus falsis congruunt. Cum autem pri-
mis habuerint fidem: qualia sunt ea quae sequuntur: non circumspiciunt: sed defendunt
omni modo: cum debeant prima illa utrum ne uera sint an falsa: ex consequentibus iu-
dicare. Quae igitur illos ad antipodas ratio perduxit? Videbant siderum cursus in oc-
casum meantium. Solem atque lunam in eadem partem semper occidere: atque oriri sem-
per ab eadem. Cum autem non perspicerent quae machinatio cursus eorum temperaret:
nec quomodo ab occasu ad orientem remeat. Caelum autem ipsum in omnes partes puta-
rent esse deuexum. Quod sic uideri propter imensam latitudinem necesse est. Existima-
uerunt rotundum esse mundum sicut pilam. Et ex motu siderum opinati sunt caelum uol-
ui: sic astra solemque occiderint uolubilitate ipsa mundi ad ortum referri. Itaque aethereos
orbes fabricati sunt: quasi ad figuram mundi eosque caelarunt portentosis quibusdam simu-
lacris: quae astra esse dicerent. Hanc igitur caeli rotunditatem illud sequebatur: ut terra
in medio sinu eius esset inclusa. Quod si ita esset: terram ipsam globo similem. Neque
fieri posset: ut non esset rotundum: quod rotundo teneretur. Si autem rotunda etiam ter-
ra esset: necesse est ut in omnes caeli partes eandem faciem gerat: id est montes erigat: ca-
pos tendat: maria consternat. Quod si esset: sequebatur illud extremum: ut nulla sit ps-
terra: quae non ab hominibus ceterisque animalibus incolatur. Sic pedulos istos antipo-
das caeli rotunditas adinuenit. Quod si quaeras ab his qui haec portenta defendunt: quo
modo non cadunt omnia in inferiorem illam caeli partem? Hanc respondet rerum esse na-
turam: ut pondera in medium ferantur: & ad medium conuexa sint omnia: sicut radi-
os uidemus in rota. Quae autem leuia sunt ut nebula: fumus: ignis: a medio deferantur: ut
caelum petant. Quid dicam de his nescio: quod cum semel aberrauerint: constanter in stul-
titia perseverant: & uanis uana defendunt: nisi quod eos interdum puto ioci causa philoso-
phari: aut prudentes & scios mendacia defendenda suscipere: quasi ut ingenia sua in ma-
lis rebus exerceant uel ostendant. At ego multis argumentis probare possem: nullo mo-
do fieri posse: ut caelum terra sit inferius: nisi & liber iam concludendus esset: & adhuc
aliqua restarent: quae magis sint praesenti operi necessaria. Et quoniam singulorum er-
rores percurrere non est unius libri opus: satis sit pauca enarrare: ex quibus possint qua-
lia sint cetera intelligi.

Quot & quanta praedicenda sunt: & alias necessaria gentilibus philosophantibus: ut
philosophiam nullus assequatur: aut rarus. Ca. xxv.

Vnc pauca nobis de philosophia in communi dicenda sunt: ut confirmata ca-
peroremus. Summus ille noster Platonis imitator existimauit philosophiam
non esse uulgarem: quod eam non nisi docti homines assequi possent. Est inquit phi-
losofia paucis contenta iudicibus: multitudinem consulto ipsa fugiens. Non est ergo sa-
pientia: si ab hominum cœtu abhorret. Quoniam igitur sapientia si homini data est:
sine ullo discrimine omnibus data est: ut nemo sit prorsus qui eam capere non possit. At
illi uirtutem humano generi datam sic amplexantur: ut soli omnium publico bono frui
uelle uideantur: tam inuidi quam si uelint deligere oculos: aut effodere ceteris ne solē uide-
ant. Nam quid est aliud hominibus negare sapientiam: quam metibus eorum uerum ac di-
uinum lumen auferre? Quod si natura hominis sapientiae capax est: oportuit opifices
& rusticos: & mulieres: & omnes denique qui humanam formam gerunt doceri: ut sapiant
populumque ea omni lingua: & conditione: & sexu: & aetate conflare. Maximum itaque ar-
gumentum est: philosophiam neque ad sapientiam tendere: neque ipsam esse sapientiam: quod

^{phi}mysterium eius barba tantum celebratur & pallio. Senferunt hoc adeo stoici: qui & seruis & mulieribus philosophandum esse dixerunt. Epicurus quoque qui rudes omnium litterarum ad philosophiam inuitat. Item Plato qui ciuitatem de sapientibus uoluit componere. Conati quidem sunt illi facere quod ueritas exiiebat: sed non potuit ultra uerba procedi. Primum quia multis artibus opus est: ut ad philosophiam possit accedi. Discenda littera ista cōes propter usum legendi: quia in tanta rerum uarietate nec disci audiendo possunt omnia: nec memoria contineri. Grammaticis quoque non parum opera dandum est: ut rectam loquendi rationem scias. Id multos annos auferat necesse est. Nec oratoria quidem ignoranda est: ut ea quae didiceris proferre atque eloqui possis. Geometria quoque ac musica & astrologia necessaria est: quae haec artes cum philosophia habent aliquam societatem: quae uniuersa perdiscere neque foeminae possunt: quibus intra puberes annos officia mox uisibus domesticis profutura discenda sunt. Neque serui quibus per eos annos uel maxime seruiendum est: quibus possunt discere: neque pauperes: aut opifices: aut rustici: quibus indiem uictus labore est quaerendus. Ob eam causam Tullius ait abhorre a multitudine philosophiam. At enim rudes Epicurus accipiet. Quomodo ergo illa quae de principiis reum dicuntur intelliget: quae perplexa & inuoluta uix etiam politi homines assequuntur. In rebus igitur obscuritate implicitis & ingeniorum uarietate confusis & eloquentium uiros exquisito sermone fucatis: quis imperito ac rudi locuf est. Denique nunquam ullas mulieres philosophari docuerunt: praeter unam ex omni memoria Themisten. Neque seruos praeter unum Pythagoram: quem male seruientem redemisse ac docuisse tradunt. Enumerant etiam Platonem ac Diogenem: qui tamen serui non fuerunt: sed his seruitus cuenerat: sunt enim capti. Platonem quidem redemisse Anicris quidam tradit sestertiiis octo. Itaque infectatus est conuictis hunc ipsum redemptorem Seneca: quae Platonem paruo aestimauerit. Furius sicut mihi quidem uidetur: qui homini fuerit iratus: quod non multam pecuniam perdidit: scilicet aurum appendere debuit tanquam pro mortuo Hectore: aut tantum ingerere numerorum: quantum uenditor non poposcit. Ex barbaris uero nullum praeter unum Anacharsin scytham: qui philosophiam ne somniasset quidem: nisi & linguam & litteras ante didicisset.

Quod doctrina caelestis sapientiam sola largitur: quam natura cōis appetit: & quaerens philosophiam non inuenit. Et quae efficax sit lex dei: & ecclesiae sacramenta. Ca. xxvi

Vid ergo illi poscente natura faciendum esse senserunt. Sed tamen neque ipsi facere potuerunt: neque a philosophis fieri posse uiderunt. Sola hoc efficit doctrina caelestis: quae sola sapientia est. Illi scilicet persuadere cuique potuerunt: qui nihil persuadet etiam sibi. Aut cuiusque cupiditates opprimunt: iram temperant: libidinem coercerunt: cum ipsi & cedant uitiis: & fateantur plus ualere naturam. Dei autem praecipua: quia & simplicia & uera sunt: quantum ualeant in animis hominum: quotidiana experimenta demonstrant. Da mihi uirum: qui sit iracundus: maledicus: effrenatus: paucissimus dei uerbis: tam placidum quam ouem reddam. Da cupidum: auarum: tenacem. Jam tibi cum liberalem dabo: & pecuniam suam propriis manibus largientem. Da timidum doloris ac mortis. Jam cruce & igne: & pericula: & taurum contemnet. Da libidinosum: adulterum: ganeonem. Jam sobrium: castum: continentem uidebis. Da crudelem & sanguinis appetentem. Jam in ueram clementiam furor ille mutabitur. Da iniustum: insipientem: peccatorem: continuo & aequus & prudens: & innocens erit. Vno enim lauacro malitia omnis abolebitur. Tanta diuinam sapientiam uis est: ut in hominis pectus infusa: matrem delictorum stultitiam uno simul impetu expellat. Ad quod efficiendum: non mercede;

^{haec sola aditio est}
 non libris: non lucubrationibus opus est. Gratis ista fiunt: facile cito modo pateant aures: & pectus sapientiam sicut. Nemo uereatur: nos a quam non uendimus: nec solem mercede praestamus. Dei fons uberrimus atque plenissimus patet cunctis: & hoc caeleste lumen uniuersis oritur: quicunque oculos habet. Num quis haec philosophorum aut unquam praestitit: aut praestare si uelit potest? Qui cum aetates suas in studio philosophiae coterant: neque alium quenquam: neque seipsum si natura paululum obstiterit: possunt facere meliores. Itaque sapientia eorum ut plurimum efficit: non excidit uitia: sed abscondit. Pauca uero dei praecipua: totum hominem immutat: & exposito uetere nouum reddunt: ut non cognoscas eundem esse.

Quod philosophi saepe recte praecipunt: & interdum uident uerum. Et quare non sit eis credendum: in quo solo nitatur conditio naturae. Ca. xxvii

Vid ergo: Nihil ne illi simile praecipunt. Immo per multa: & ad uerum frequenter accedunt. Sed nihil potestis habet illa praecipua: quia sunt humana: & auctoritate maiori id est diuina illa caret. Nemo igitur credit: quia tam se hominem putat esse: quae audit: quae est ille qui praecipit. Praeterea nihil apud eos certi est: nihil quod a scientia ueniat. Sed cum omnia coniecturis agantur: multa etiam diuersa & uaria proferantur: stultissimi est hominis praecipua eorum uelle parere: quae utrum uera sint an falsa: dubitabit. Et ideo nemo parat: quia nemo uult ad incertum laborare. Virtutem esse stoici aiunt: quae sola efficiat uitam beatam. Nihil potest uerius dici. Sed quid si cruciabitur aut dolore afficietur? Poterit ne quisquam inter carnifices beatus esse? Immo uero illatus corpori dolor materia uirtutis est. Itaque ne in tormentis quidem miser est. Epicurus multo fortius sapiens inquit: semper beatus est: & uel inclusus in Phalaridis tauro hanc uocem emittet: Suaue est & nihil curo. quis eum non irriterit? Maxime quod homo uoluptarius personam sibi uiri fortis imposuit: & quidem supra modum. Non enim fieri potest: ut quisquam cruciatus corporis pro uoluptatibus ducat: cum satis sit ad officium uirtutis implendum perferre ac sustinere. Quid dicitis stoici? Quid tu Epicure? Beatus est sapiens: etiam cum torquetur. Si propter gloriam: sapientia non fruetur. In tormentis enim fortasse morietur. Si propter memoriam: aut non sentiet si occidit animam: aut si sentiet: nihil ex ea consequetur. Quis ergo alius fructus est in uirtute? Quae beatitudo uitae: ut aequo animo moriatur? Bonum mihi assertis unius horae aut fortasse momenti: propter quod non expedit in tota uita miseris & laboribus confici. Quantum autem temporis mors occupat: quae cum uenit utrum aequo animo an iniquo eam subieris: iam nihil refert. Ita fit ut nihil aliud ex uirtute capere: nisi gloria. Sed haec aut superuacua & breuis est: aut prauis hominum iudiciis non sequetur. Nullus igitur ex uirtute fructus est: ubi uirtus mortalis est & caduca. Itaque qui haec locuti sunt: umbram quandam uirtutis uiderunt: ipsam uirtutem non uidebant. Deflexi enim fuerunt in terram: nec uultus suos in altum erigebant: ut eam possent intueri: quae sese caeli regionibus ostendebat. Haec causa est cur praecipua eorum nullus obtemperet: quoniam aut ad uitia erudiunt: si uoluptatem defendunt: aut si uirtutem asserunt: neque peccato poenam minantur: nisi solius turpitudinis: neque uirtuti ullum praemium pollicentur: nisi solius honestatis & laudis: cum dicant non propter aliud: sed propter seipsam expetendam esse uirtutem. Beatus est igitur sapiens in tormentis: sed cum torquetur pro fide: pro iustitia: pro deo illa patientia doloris beatissimum faciet. Est enim deus qui solus potest honorare uirtutem: cuius merces immortalitas sola est: quam qui non appetunt: nec religionem timent: cui aeterna subiacet uita. Profecto neque uirtutis uim sciunt: cuius praemium cum res non inuestigabiles quaerunt: quia ratio in cae

et f. q. d. a. 19. 7.

lum spectandi nulla alia est nisi aut religionem suscipere: aut hanc aiam suam immortalem esse credere. Quisquis enim aut deū colēdum esse intelligit: aut immortalitatis spē sibi propositam habet: mens eius in cælo est. Et licet id non aspiciat oculis: animæ tamen lumine aspicit. Qui autem religionem nō suspiciunt: terreni sunt: quia religio de cælo est. Et qui aiam putant cum corpore interire: æque in terrā spectant: quia ultra corpus (quod est terra) nihil amplius vidēt: sicut sit immortale. Nihil igitur prodest hoīem esse factum: ut recto corpore spectet in cælum: nisi erecta mente deum cernat: & cogitatio eius in spē uitæ perpetuæ tota uersetur.

Quod fortuna nihil est: quam philosophi non modo deam: sed deum mentiuntur. Et quomodo hunc errorem dæmones immiserint eis: qui deum nesciebant: aut contemnebant.

Ca. xxviii

Vapropter nihil aliud est in uita: quo ratio: quo cōditio nostra nitatur: nisi dei qui nos genuit: agnitio: & religiosus ac pius cultus. Vnde quoniā philosophi aberrauerunt: sapientes utiq; non fuerunt. Quæsierunt illi quidem sapiētiam: sed quia non rite quærebant: prolapsi sunt longius: & in maximos errores inciderūt: ut etiam cōem sapientiam non tenerent. Non enim tantum religionem asserere noluerūt: uerum etiam sustulerūt: dum specie uirtutis falsæ inducti: conātur animos omni metu liberare: quæ religionis euersio naturæ nomen inuenit. Illi enim (cum aut ignorarent a quo esset effectus mundus: aut persuadere uellent nihil esse diuina mente perfectū) naturam esse dixerunt rerum omnium matrem: quasi dicerent omnia sua spē esse nata: quo uerbo plane imprudentiam suam cōfitentur. Natura enim remota prouidentia & potestate diuina prorsus nihil est. Quod si deum naturam uocat: quæ peruersitas est naturam potius quā deum nominare. Si autem natura ratio est: uel necessitas uel cōditio nascēdi: nō est per se ipsam sensibilis: quia necesse est mentem esse diuinam: quæ sua prouidentia nascēdi picipium rebus omnibus præbeat. Aut si natura est cælum atq; terra: & omne quod natum est: non est dei natura: sed dei opus. Non dissimili errore credunt esse fortunam: quasi deam quandam res humanas ueris casibus illudentem: quia nesciūt unde sibi bona & mala eueniant. Cum hac se compositos ad præliandum putāt: nec ullam tamen rationem reddunt quo & quā ob causam: sed tantum cū fortuna se digladiari momentis omnibus gloriantur. Iam quicumq; alios consolati sunt ob interitū amissionemq; carorū: fortunæ nomen acerrimis accusationibus prosciderūt nec omnino ulla eorum disputatio de uirtute est: in qua non fortuna uexetur. M. Tullius in sua consolatione pugnas se semper contra fortunam loquitur: eamq; a se esse superatam cum fortiter inimicorum impetus retudisset: nec tū quidem se ab ea fractum: cum domo pulsus patria caruit. Tum autem cum amiserit carissimā filiam: uictum se a fortuna turpiter cōfitetur. Credo inquit & manum tollo. Quid hoc homine miserius: qui sic iaceat? Insuper inquit: si quis profitetur se esse sapientē. Quid ergo sibi uult assūptio nominis? Quid cōtemptus ille rerum: qui magnificis uerbis prætenditur? Quid dispar cæteris habitus? Aut cur omnino præcepta sapiētiae dantur: si nemo qui sapiat ad huc inuentus est? Et quisq; nobis inuidiam facit: quia philosophos negamus esse sapientes: cum ipsi nec scire quicq; nec sapere fateantur? Nam si quando ita defecerint: ut ne effingere quidem quicq; possint: quod faciunt in rebus cæteris. Tum uero ignorantia admonentur: & quasi furibundi exsiliunt: & exclamant se cæcos esse & excordes. Anaxagoras pronunciat circumfusa esse tenebris omnia. Empedocles angustas esse sensuū semitas queritur: tanq; illi ad cogitandum rheda quadrigis opus esset. Democritus qua

si in puteo quodam sic alto: ut fondus sit nullus: ueritatē iacere demersam: nimirum stultæ ut cætera. Non enim tanq; in puteo demersa est ueritas: quo uel descēdere uel etiam cadere illi licebat. Sed tanq; in summo mōtis excelsi uertice: uel potius in cælo: quod est uerissimum. Quid enim est cur eam potius in imum depressam diceret: quā in summū leuatam: nisi forte mentem quoq; in pedibus aut in imis calcibus constituere malebat: potius quā in pectore aut in capite? Adeo remotissimi fuerunt ab ea ueritate: ut eos ne statim quidem sui corporis admoneret: ueritatē in summo illis esse quærendā. Ex hac desperatione confessio illa Socratis nata est: qua se nihil scire dixit: nisi hoc unū: quod nihil sciat. Hinc academia disciplina manauit: si tamen disciplina dici potest: in qua ignoratio & discitur: & docet. Sed ne illi quidem qui scientiā sibi assumpserūt: id ipsum quod se scire putabant: constanter defendere potuerunt. Qui quoniā ratio illis non quadrabat: per ignorantiam rerum diuinarū tam uariis: tam incerti fuerunt: sibiq; sæpe cōtraria differentes: ut quid sentirent: quod uellent: satis statuere ac diiudicare nō possis. Quid igitur pugnes aduersus hoīes eos: qui suo sibi gladio pereūt? Quid labores ut eos destruas: quos sua ipsos destruit atq; afficit oratio? Aristoteles (iq; Cicero) ueteres philosophos accusans: eos ait aut gloriosos aut stultissimos fuisse: qui existimassent philosophiā suam ingenii esse perfectam. Sed se uidere: quod paucis annis magna accessio facta esset: breui tempore philosophiam plane absolutam fore. Quod igitur fuit illud tempus: quo in ore: quando est: aut a quibus absoluta? Nam quod ait stultissimos fuisse: qui putassent ingenii suis perfectam esse sapiētiam: uerum est. Sed ne ipsi quidem satis prudenter: quod aut a ueteribus cōceptam: aut a nouis auctam: aut mox a posterioribus perfectū in partem tenuit. Nunq; enim potest inuestigari: quod non per uiam suam quæritur.

Confessio illa Socratis

C. de Reat. 1. 2.

Veritas n. det. ego ad uia. Veritas n. det. uenit ad me. qm. am. p. n. r. m. r. e.

Item repetitio de fortuna: & natura: & definitione eius.

Ca. xxix.

Ed repetamus id quod omisimus. Fortuna ergo per se nihil est: nec sic habendū est: tanq; sit in aliquo sensu. Siquidem fortuna est accidētium rerū: subitus atq; inopinatus euentus. Verum philosophi (ne aliquando non errent) in re stulta uolunt esse sapientes: qui fortunæ sexum mutant: eamq; non deam sicut uulgi: sed deum esse dicunt. Eundem tamen interdum naturam: interdum fortunam uocat. Quid multa inquit idem Cicero: efficiat inopinata nobis propter obscuritatem ignoratōneq; causarum. Cum igitur causas ignorent: propter quas fiat aliquid: & ipsum quod faciū digno necesse est. Idem in ope ualde serio: in quo præcepta uitæ deprompta ex philosophia filio dabat. Magnam inquit esse fortunæ uim in utranq; partē quis nesciat? Nam & cum prospero statu eius utimur: ad exitus puenimus optatos: & cum reflauerit affligimur. Primum qui negat sciri posse quicq; sic hoc dixit tanq; & ipse & omnes sciant. Deinde quod etiam (quæ clara sunt) dubia conantur efficere: hoc putauit esse clas: quod illi esse debuit uel maximum dubiū: nam sapiētī oīo falsum est. Quis inquit nescit? Ego uero nescio. Doceat me (si potest) quæ sit illa uis: quæ flatus iste: & qui reflatus. Turpe igitur est hoīem ingeniosum dicere: quod si neges: probare non possit. Postremo quod is qui dicit assensus eē retinendos: quod stulti sit hoīs rebus incognitis temere assentire. Is inquit plane uulgi & imperitorum opinionibus credidit: quod fortunam putant esse: quæ hoībus tribuat bona & mala. Nam simulacrum eius cum copia & gubernaculo fingūt: tanq; hæc opes tribuat: & humanarum rerū regimen obtineat. Cui opinioni & Virgilius assensit: quod fortunā oīpotentem uocat. Et historicus quod ait. Sed perfectio fortuna in omni re dominat. Quid ergo cæteris diis loci supest? Cur non aut ipsa regnare dicit: si plus potest: aut sola colit: si omnia uel si tantum mala imittit? Aliquid causæ proferant cur si dea sit: hoībus inuideat: eosq; perditos cu

7 Turpe

piat: cum ab his religiose colatur. Cur æquior sit malis: iniquior aut bonis? Cur insidie-
 tur: affligat: decipiat & exterminet? Quis illam generis hominum uexatricem constituit
 perpetuam? Cur denique tam mala sortita sit partem: ut res cunctas ex libidine magis quam ex
 uero celebret: obscuratque. Hæc inquam philosophos inquirere oportuit: potiusquam temere in
 nocentem accusare fortunam: quæ etiam si sit aliqua: nihil tamen afferri ab his potest:
 cum hominibus tam inimica sit: quam putatur. Itaque illæ omnes orationes: quibus iniquitatem
 fortunæ lacerat: suasque uirtutes contra fortunam superbissime iactat: nihil aliud sunt quam
 deliramenta incôsideratæ leuitatis. Quare non inuideant nobis: quibus aperuit ueritatē
 deus: qui sicut scimus nihil esse fortunam: ita scimus esse prauum ac subdolum spiritum:
 qui sit inimicus bonis hostisque iustitiæ: qui contraria faciat quam deus: cuius inuidiæ causam
 in secundo libro explicauimus. Hic ergo insidiatur uniuersis: sed eos qui nesciunt deum: er-
 rore impedit: stultitia obruit: tenebris circumfudit: nequis possit ad diuini nominis perueni-
 re notitiam: in quo uno & sapiëntia continetur & uita perpetua. Eos autem qui deum sciunt:
 dolis & astutia aggreditur: ut cupiditate ac libidine irretiat: aut peccati blandimentis de-
 prauatos impellat ad mortem: uel si dolo nihil profecerit: uiolentiæ deiicere conatur. Iccir-
 co enim in primordiis transgressionis non statim ad poenam detrusus a deo est: ut hominem
 malitia sua exercent ad uirtutem: quæ nisi agitur: nisi assidua uexatione roboretur: non
 potest esse perfecta. Siquidem uirtus est perferendorum malorum: fortis ac inuicta patientia.
 Ex quo fit: ut uirtus nulla sit: si aduersarius desit. Huius itaque pueriæ potestatis cum uim
 sentiret uirtuti expugnati: nomen ignoraret: fortunæ uocabulum sibi finxerunt. Quod
 quæ longe a sapiëntia sit remotum: declarat Iuuenalis his uersibus:
 Nullum numen abest: si sit prudentia: sed nos
 Te facimus fortuna deam: cæloque locamus. Stultitia igitur & error & cæcitas: & (ut
 Cicero ait) ignoratio rerum atque causarum: naturæ ac fortunæ noxia induxit. Sed ut ad-
 uersarium suum nesciunt: sic nec uirtutem quidem sciunt: cuius sciëntia ab aduersarii noti-
 one descendit. Quæ sic coniuncta est cum sapiëntia: uel (ut ipsi aiunt) eadem ipsa sapiëntia
 est: ignorare necesse est in quibus rebus sita sit. Nemo enim potest ueris armis instrui: si ho-
 stem contra quem fuerit armatus ignorat. Nec aduersarium uicere: quæ in dimicatio non
 hostem uerum: sed umbram petit. Prosterneatur enim qui in alio intentus: ueniëntem uitali-
 bus suis ictum: nec prouiderit ante: nec cauerit.
 Epilogus quo docet quomodo transeundum sit a uanitate philosophorum: recedentibus
 & ad ueram sapiëntiam aspirantibus scilicet ad uerbum dei: in quo solo ueritas inue-
 nitur: & uirtus: & beatitudo: & ab eis quæ dicta sunt: ad dicenda transitum facit. C. xxx.
 O cui quantum mea mediocritas tulit: longe deuium philosophos iter a uerita-
 te tenuisse. Sentio tamē quam multa præterierim: quia non erat mihi contra philoso-
 phos disputatio. Sed huc necessario diuertendum fuit: ut ostenderem tot & tan-
 ta ingenia in rebus falsis esse consumpta: neque forte a prauis religionibus exclusus: ad eos
 se conferre uellet: tanquam certi aliquid reperturus. Vna igitur spes hominum: una salus in hac doctri-
 na (quam defendimus) posita est. Omnis sapiëntia hominis in hoc uno est: ut deum cogno-
 scat & colat. Hoc nostrum dogma: hæc sententiæ est. Quanta itaque uoce possum testificor
 proclamo: denuncio. Hoc est illud quod philosophi omnes in tota sua uita quæsierunt: nec
 unquam tamē inuestigare: comprehendere: tenere ualuerunt: quia aut prauam religionem te-
 nuerunt: aut totam penitus sustulerunt. Facessant igitur illi omnes qui humanam uitam non instru-
 unt: sed turbant. Quid enim docent? Quem instruunt: quæ se ipsos non instruxerunt? Quem
 sanare agroti? Quem regere cæci possunt? Huc ergo nos omnes (quibus est cura sapiëntiæ)

conferamus. An expectabimus donec Socrates aliquid sciat? Aut Anaxagoras lumen in
 tenebris inueniat: aut Democritus ueritatem de puteo extrahat? Aut Empedocles dila-
 ret animi sui semitas? Aut Archefilas & Carneades uideant: sentiant: præcipiant? Ecce
 uox de cælo ueritatem docens: & nobis sole ipso clarius lumen ostendens. Quid nobis
 iniqui sumus & sapiëntiam suscipere cõtamur: quam docti homines contritis in quære-
 do ætatibus suis: nunquam reperire potuerunt. Qui uult sapiens ac beatus esse: audiat dei
 uocem: discat iustitiam: sacramentum natiuitatis suæ norit: humana cõtemnat: diuina
 suscipiat: ut summum illud bonum (ad quod natus est) possit adipisci. Dissolutis religio-
 nibus uniuersis: & omnibus quæcumque in earum defensionem dici uel solebant uel po-
 terant: refutatis: deinde conuictis philosophiæ disciplinis: ad ueram religionem sapiënti-
 amque ueniendum est: quoniam est (ut docebo) utrumque coniunctum: ut eam uel argumētis
 uel exemplis: uel idoneis testibus asseramus. Et stultitiã (quam nobis isti deorum cultores
 obiectare non desinunt) ut nullam penes nos: sic totam penes ipsos esse doceamus. Et quanquam
 prioribus libris cum falsas arguerem religiones: & hic cum falsam sapiëntiam tollerem:
 ubi ueritas sit ostenderit: planius tamen quæ religio & quæ sapiëntia uera sit: liber pro-
 ximus indicabit.

Lactantii Firmiani de institutionibus diuinis libri quarti præfatio.

Quomodo unius sæculi error in omnem sit transfusus ætatem & orbem occupauerit.
 Et Græcia post gloriã septem sapientum studio perquirendæ ueritatis exarserit: & stu-
 diosi eius se maluerint philosophos quam sapientes appellari.

Ca. primum.

Ogitanti mihi & cum animo meo sæpe reputanti priorem illi ge-
 neris humani statum: & mixtum pariter & indignum uideri solet: quod uni-
 us sæculi stultitia religiones uarias suscipiētis: deosque multos esse cre-
 dentis: in tantam subito ignorationem sui uentum est: ut ablata ex ocu-
 lis ueritate: neque religio ueri dei: neque humanitatis ratio teneretur: ho-
 minibus non in cælo summum quærentibus: sed in terra. Quam ob
 causam profecto sæculorum ueterum mutata felicitas est. Cœperunt
 enim relicto parente & constitutore omnium deorum: insensibilia digitorum suorum figmen-
 ta uenerari: quæ prauitas quid fecerit: quid malorum attulerit: res ipsa declarat. Auer-
 sanamque a summo bono quod ideo beatum & sempiternum est: quia uideri: tangi: conipre-
 hendi non potest: & a uirtutibus ei bono congruentibus quæ sunt æque immortales: ad
 hos corruptos & fragiles deos lapsi: & studentes his rebus quibus solum corpus ornat:
 alitur: mortem sibi perpetuam cum diis & cum bonis corporalibus quæsierunt: quia mor-
 ti corpus omne subiectum est. Insecuta est igitur huiusmodi religionis iniustitia & impie-
 tas sicuti fuerat necesse. Desierunt enim uultus suos in cælum tollere: sed deorsum men-
 tes hominum depressæ terrenis ut religionibus: sic etiam bonis inhærebant: secutum est
 dissidium generis humani: & fraus & nefas omne: quia speritis sempiternis atque incorru-
 ptis bonis: quæ sola debent ab homine concupisci: temporalia & breuia maluerunt: ma-
 iorque ad malum hominibus fides fuit: quæ prauum recto quia præsentius fuerat: prætulerunt.
 Sic humanam uitam prioribus sæculis in clarissima luce uersatam caligo & tenebræ cõ-
 prehenderunt. Et quod huic prauitati congruens erat: postquam sapiëntia sublata est: tum de-
 mum sibi homines sapientum nomen uendicare cœperunt. Tum autem nemo sapiens uoca-
 batur: cum omnes erant. Utinamque nomen illud publicum aliquando quis ad paucos reductum
 tum uim suam retineret. Possent enim fortasse pauci illi uel ingenio uel auctoritate: uel

assiduis hortamentis liberare populū uitiis & erroribus: sed adeo in totū sapientia occiderat: ut ex ipsa nois arrogantia nullum eorum qui uocarent: apparuit fuisse sapientem. Et tamen prius q̄ hęc philosophia quę dicit: esset inuenta septem fuisse tradunt primi oīum: qui quia de rebus naturalibus quærere ac disputare sunt ausi: sapientes haberi appellariq; maluerunt. O miserę calamitosumq; sæculum: quo p̄ orbem totum septem soli fuerunt: qui hoīum uocabulo cierent. Nemo enim potest iure dici homo: nisi qui sapiens est. Sed si cæteri oēs præter istos stulti fuerunt: ne illi q̄dem sapiētes: quia nemo sapiens esse uere iudicio stultorū potest. Adeo ab his affuit sapientia: ut postea q̄dem increſcente doctrina: & multis magnisq; ingeniis in idipsum semp̄ intentis nō potuerit p̄fici ueritas & comprehendi. Nam post illos septem sapientum gloriā: incredibile est quanto studio ingrendæ ueritatis Græcia omnis exarserit. Ac primum nomen ipsum sapientiæ arrogās putauerunt: sed q̄a non sapientes sed studiosos sapientiæ uocauerunt. Quo factō & illos qui temere sapientum sibi nomen asciuerant: erroris stultitiæq; damnauerunt: & se quoq; ipsos ignoratiæ: quam quidem non diffitebant. Nam ubicūq; rex natura ingeniis eorū: quasi manus opposuerat: ne rationem possent aliquā reddere: testificari solebant nihil se scire: nihil cernere. Vnde multo sapiētiores inueniuntur qui se aliqua ex pte uiderunt: q̄ illi qui sapere crediderant.

Quod ibi quæranda est sapientia: ubi gentibus est stultitiæ titulus: & quare Pythagoras & Plato litterarū persecutores non accesserint ad Iudæos. Ca.ii.

Vare si neq; illi fuere sapiētes q̄ sunt appellati: neq; potentiores q̄ non dubitauerunt insipientiā confiteri: quid lupest nisi ut alibi quæranda sapientia: quia non est ubi quærebat inuenta? Quid aut̄ putemus fuisse causā: cur tot ingeniis totq; temporibus summo studio & labore quæſita nō reperiret: nisi q̄ eam philosophi extra fines suos quæſierūt? Qui quoniam peragratis & exploratis oībus nusq̄ ullam sapientiam cōprehenderunt: & alicubi esse illam necesse est: apparet hic potissimum esse quærendam: ubi stultitiæ titulus apparet: cuius uelamento deus ne arcanum sui diuini operis in p̄p̄tulo esset: thesaurū sapientiæ & ueritatis abscondit. Vnde equidē soleo mirari: q̄ cum Pythagoras & postea Plato amore indagandæ ueritatis accensi: ad Aegyptios & Magos & Persas usq; penetrassent: ut earū gentium ritus & sacra cognoscerent. Suspiciant enim sapiētiam in religione uersari: ad Iudæos tantum nō accesserunt: penes quos tunc solos erat: & quo facilius ire potuissent. Sed auersos esse arbitror diuina prouidētia: ne scire possent ueritatem: quia nōdum fas erat alienigenis ingeniis religionem dei ueri iustitiæq; cognoscere. Statuerat enim deus appropinquāte ultimo tempore ducem magnū cælitus mittere: qui eā perfido ingratoq; populo ablatā exteris gentibus reuelaret. Qua de re in hoc libro aggrediar disputare: si prius ostendero sapientiam cum religione sic cohærere: ut diuelli utrunq; nō possit.

Quod sapientia & religio inseparabiliter cohærere: & q̄ necesse est eosdem non diuersos esse secretarios sapientiæ & numinis sacerdotes. Et quare contra naturam sit colere plures deos. Et quare sicut necessitate naturæ oportet dominum esse unū unicuiq; sic & patrem unum. Ca.iii.

Eorum igitur cultus in priore libro docui nō habere sapientiam: non modo q̄a diuinum animal terrenis fragilibusq; substernit: sed q̄a nihil ibi differit quod proficiat ad mores excolendos uitamq; formādā. Nec habet inquisitionem aliquam ueritatis: sed tantummodo ritum colendi: qui non officio mentis sed ministerio corporis constat. Et ideo non est illa uera religio iudicanda: quia nullis iustitiæ uir-

trisque præceptis erudit efficitq; meliores. Ita philosophia quia religionem: id est summam pietatem nō habet: non est uera sapientia. Nam si diuinitas quę gubernat hunc mundum: incredibili beneficio genus hoīum sustentat: & quasi paterna indulgentia fovet: uult profecto gratiam sibi referri: & honorem dari. Nec constare homini ratio pietatis potest: si cælestibus beneficiis extiterit ingratus: quod nō est utiq; sapientis. Quoniam igitur (ut dixi) philosophia & religio deorū disiuncta sunt & longe discreta: siq; dem alii sunt professores sapientiæ: per quos utiq; ad deos non adit. Alii religionis antistites: per quos sapere non discit: apparet nec illam esse ueram sapientiam: nec hanc religionem. Itcirco nec philosophia potuit ueritatem comprehendere: nec religio deorum rationem sui qua caret: reddere. Vbi autem sapientia cum religione inseparabili nexu cohæret: utrunq; uerum esse necesse est: quia & in colēdo sapere debemus: id est scire quid nobis & quomodo sit colendum: & in sapiendo colere: id est re & actu quod scierimus implere. Vbi ergo sapientia cum religione coniungitur: ibi scilicet ubi deus colitur unus: ubi uita & actus omnis ad unum caput & ad unam summā refertur. Deniq; iidem sunt doctores sapientiæ: qui & dei sacerdotes. Nec tamen moueat quenq; quia sæpe factum est & fieri potest: ut philosophus aliquis deorū suscipiat sacerdotium: quod cum sit non tamen coniungit philosophia cum religione: sed philosophia inter sacra cessabit: & religio quādo philosophia tractabit. Illa. n. religio muta est: nō tantum q̄a mutorū est: sed quia ritus eius in manu & digitis est non in corde aut lingua: sicut nostra quę uera est. Itcirco & in sapiētia religio: & in religione sapiētia est. Ergo non potest segregari: q̄a sapere nihil aliud est nisi deum uerę iustis ac piis cultibus honorare. Multorū aut̄ deorum cultus nō esse secundū naturam: etiā hoc argumento colligi potest & cōprehendi. Omnē deum qui ab hoīe colit: necesse est inter solēnes ritus & preces patrem nuncupari. Nō tantum honoris gratias: sed & rationis: q̄ & antiquorū est hoīe: & q̄ uitā: salutem: uictum præstat ut pater. Itaq; & Iuppiter a precantibus pater uocat: & Saturnus: & Ianus: & Liber: & cæteri deinceps: quod Lucilius in deorū cōsilio irridet:

Vt nemo nostrum: quin & pater optimus diuum:

Aut Neptūnus pater: Liber: Saturnus pater: Mars:

Ianus: Quirinus pater sic & hoc dicatur ad unū. Quod si natura non patitur: ut sint unius hoīs plures ptes. Ex uno enim procreat: ergo deos et̄ multos colere contra naturam est contraq; pietatem. Vnus ergo colendus est: qui potest uerus pater nominari. Idem etiam dominus sit necesse est: quare sicut potest indulgere: ita etiam coercere. Pater ideo appellandus est: quia nobis multa & magna largitur. Dominus ideo: quia castigandi & puniendi habet maximā potestatem. Dominum uero eundem esse q̄ sit pater: etiam iuris ciuilis ratio demonstrat. Quis enim poterit filios educare: nisi habeat in eos potestatem? Nec imerito pater familias dicit: licet tantū filios habeat: uidelicet nomen patris. Complectitur etiam seruos: quia familia sequit: & nomen familiæ complectit etiam filios: quia pater antecedit. Vnde apparet eundem ipsum & patrem seruorum & dominum filiorum. Deniq; & filius manumittit tanq̄ seruus: & seruus liberatus: patri nomen accepit tanq̄ filius. Quod si propterea pater familias nominatur: ut appareat eum duplici potestate præditum: quia & indulgere debet q̄a pater est: & coercere q̄a dominus. Ergo idem seruus est: qui & filius: & idem dominus qui & pater. Sicut igitur naturæ necessitate non potest esse nisi unus pater: ita nec dominus nisi unus. Quid enim faciet seruus: si multi domini diuersa imperauerint? Ergo contra rationem contraq; naturam sunt religiōes multorū deorū: Siq; dem nec patres multi possunt esse nec domini.

Deos autem & patres & dominos nūcupari necesse est. Teneri ergo ueritas non potest: ubi homo idem multis patribus dominisq; subiectus est. Vbi aius in multa dispul huc atq; illuc diuagat. Nec habere ullam firmitatem religio potest: quando certo & stabili domicilio caret. Cultus ergo deorum ueri esse nō possunt. Eodem modo quo matrimoniū dici nō potest: ubi mulier uiros multos habet: sed hæc aut meretrix: aut adultera nominabitur. A qua enim pudor: castitas: fides abest: uirtute careat necesse est. Sic & religio deorum impudica est & incæsta: quia fide caret: quia honos ille instabilis & incertus caput & originem nō habet.

Quod sapiētia spectat ad filios: religio ad seruos: & utriusq; fons deus unus solus & uerus: q; ingratus abdicat filiū: & fugitiuum punit seruum. Ca. iiii.

Vibus rebus apparet q̄ inter se coniuncta sint sapiētia & religio: sapiētia spectat ad filios: quæ exigit timorem. Nam sicut illi patrē diligere debet & honorare: sic hi dominū colere & uereri. Deus autē qui unus est: quoniā utranq; personam sustinet & patris & dei: & amare eum debemus: quia filii sumus: & timere quia serui. Non potest igit nec religio a sapiētia separari: nec sapiētia a religione secerni: quia idem deus est: qui & diligi & intelligi debet: q; est sapiētiæ: & honorari q; est religionis. Sed sapiētia præcedit: religio sequit: quia prius est deū scire: cōsequens colere. Itaq; in duobus noibus una uis est: q̄uis diuersa esse uideatur. Alterum enim positum est in sensu: alterum in actu. Sed tamen similia sunt duobus riuus uno fonte manantibus. Fons autē sapiētiæ deus est: a quo hi duo riuus si aberrauerint: arefcāt necesse est: quem qui nesciūt nec sapiētes esse possunt: nec religiosi. Sic fit ut philosophi & qui deos colūt: similes sint aut filiis abdicatis: aut seruis fugitiuis: quia neq; illi patrē quærūt: neq; hi dominum: & abdicati hæreditatem nō assequūtur: & fugitiui impunitatem. Itaq; neq; philosophi immortalitatem accipiūt: quæ est regni cælestis hæreditas: id est summum bonum qd̄ illi maxime quærūt: neq; cultores deorum pœnam sempiternæ mortis effugient: quæ est animaduersio ueri domini aduersus fugitiuos suæ mniestatis ac nois. Deū uero esse patrē: eundemq; dominum utriq; ignorauerūt tam cultores deorum q̄ ipsi professores sapiētiæ: quia aut nihil colēdum omnino putauerūt: aut religiones falsas approbauerunt: aut etiā si uim potestatemq; summi dei intellexerūt: ut Plato qui ait unum esse fabricatorem mūdi deum. Et M. Tullius: qui fatetur hominem præclara quadam conditione a summo deo esse generatum: tamē & debitum tanq̄ summo patri nō reddiderunt: quod erat cōsequens atq; necessarium. Deos autem neq; patres: neq; dominos esse posse: nō tantum multitudo (ut supra ostēdi) sed etiam ratio declarat: quia neq; fictum esse ab his hoīem traditur: neq; deos ipsos antecedere originem hoīs iuenitur. Siqdem fuisse in terra hoīes anteq̄ Vulcanus: & Liber: & Apollo: & ipse Iuppiter nacerent: apparet. Sed neq; Saturno fictio hominis: neq; Cælo patri eius assignari solet. Quod si nullus eorum qui colūtur: formasse a principio atq; instituisse hoīem tradit. Nullus igitur ex his pater hominis nūcupari potest: ita ne deus quidem. Ergo fas non est uenerari eos: a quibus nō sit homo generatus: quia neq; a multis potest generari. Vnus igitur ac solus coli debet: qui Iouem: qui Saturnum: qui cælum ipsum terraq; antecessit. Is enim necesse est hoīem figurauerit: qui ante hoīem cælum terramq; perfecit. Solus pater uocandus est: qui creauit: solus dominus nuncupandus qui regit: qui habet uitæ ac necis uerā ac perpetuam potestatem. Quem qui nō adorat: & insipiens seruus est: qui dominum suum aufugiat: & impius filius: qui suum uerum patrem uel occiderit uel ignoret.

Quod oracula prophetarū sollicitè inspicenda sunt: quos diuinitus esse locutos rege multo antepredictarum cōuincit euentus. Et quo tempore pphetauerit Moses. Quot annis Iosue rexit populum. Quot præfuerint iudices: q̄ diu regnauerit reges. Quo tempore dominatus sit Cyrus. Quod in philosophis est sapiētiæ fundamentū. Ca. v.

Vnc quoniam docui sapiētiā & religionem nō posse deduci: superest ut de ipsa religione ac sapiētiā differamus. Sentio quidem q̄ sit difficilis de rebus cælestibus disputatio: sed tamen audendum est: ut illustrata ueritas pateat. Multiq; ab errore atq; interitu liberentur: qui eam sub uelamēto stultitiæ latentem aspernātur ac respuūt. Sed prius q̄ incipiam de deo & operibus eius dicere: pauca mihi de prophetis ante dicēda sunt: quorū testimoniis nunc uti necesse est: quod in prioribus libris ne facerē tempauī. Ante oīa qui ueritatem studet cōprehendere: non mō intelligendis prophetarum uocibus animum debet intēdere: sed etiam tempora per quæ quisq; illorum fuerit diligētissime iquirere: ut sciat & quæ futura prædixerint: & post quot annos prædicta completa sint. Nec difficultas i his colligēdis est nulla. Testati enim sunt sub quo quisq; rege diuini spiritus fuerit passus instinctum. Multiq; scriptos libros de temporibus ediderūt: initium faciētes a propheta Mose: qui Troianum bellum septingētis fere annis antecessit. Is autē cum per annos quadraginta populum rexisset: successorem habuit Iosue: qui septem & uiginti annis tenuit principatū. Exinde sub iudicibus fuerūt per annos trecētos septuaginta. Tum mutato statu reges habere cœperūt: quibus impiū tenētibus per annos quadringētos sexaginta usq; ad Sedechiæ regnum oppugnati a rege Babilonyco: captiq; Iudæi diuturnum seruitiū protulerūt: donec septuagesimo post anno Cyrus maior captiuos Iudæos terris ac sedibus suis redderet: q; per idem tempus i Persas suscepit imperium: quo Romæ Tarquinius Supbus. Quare cum omnis temporum series ex iudaicis & ex græcis romanisq; historiis colligatur: etiam singulorum prophetarum colligi possunt: quorum tamē ultimus Zacharias fuit: quem cōstat sub Dario rege secūdo anno regni eius octauo mēse cecinisse. Adeo antiquiores eē græcis scriptoribus prophetæ reperiūtur. Quæ omnia eo profero: ut errorem suum sentiant: qui scripturam sacram coarguere nitūtur: tanq̄ nouam & recēs fictam: ignorantes ex quo fonte sanctæ religionis origo manauerit. Quod si quis collectis perspectisq; temporibus: fundamentum doctrinæ salubriter iecerit: & ueritatem penitus comprehendet: & errorem cognita ueritate deponet.

Quod deus creator omnium coomnipotentem genuit filium & p eum creauit uniuersa. Testes sunt Sibylla & Trimegistus: oracula consona prophetis & sapientissimo Salomoni. Ca. vi.

Eus igitur machinator constitutorq; rerum sicuti in secūdo libro diximus: and teq̄ præclarum hoc opus adoriretur: sanctum: & incorruptibilem: & inreprehensibilem spiritum genuit: quem filium nuncuparūt. Et quis alios postea innumerabiles per ipsum creauisset: quos angelos dicimus: hunc tamen solum primogenitum diuini nominis appellatione dignatus est patria scilicet: uirtute ac maiestate polentem: esse autē summi dei filiū: q; sit ptate maxima præditus: nō tantū congruētes in unū prophetarū uoces: sed etiam Trimegisti prædicatio: & Sibyllarum uaticinia demōstrāt. Hermes in eo eo libro: q; λόγος τέλειος inscribit: his usus est uerbis: ὁ κυριος καὶ τῶν πάντων τῶν ποιητῆς ὄνθεός καλέϊν βένοη κάμεν ἐπέϊ τόν Δεῦ τέρον ἐποίησθεός ὄν ὁρά τον καὶ ἀσιθῆτον ἀισθῆτον Δέ φῆμι ὄυδιὰ τό ἀισθῆσθαί ἄν τον πέρ γυάρ του του ὄυκέσ τι πότέρον ἄντος ἀισθῆί τῶ ἄλλο τίς ἰσ ἀισθῆς ἰν ὑπόπτεμπί καὶ

ΕΙΣ ΝΟΥΝ ΟΤΙ ΟΥΝ ΤΟΝΤΟΥ ΕΙΠΟΙ ΗΣΕ ΠΡΩΤΟΝ ΚΑΙ ΜΕΡΟΝ ΚΑΙ ΕΝΑΚΑΛΟΣ ΔΕ ΑΥΤΩ ΕΦΑ-
 ΝΗ ΚΑΙ ΠΛΗΡΕΣ ΤΑΤΟΣ ΠΑΝ ΤΩΝ ΤΩΝ ΑΥ ΑΘΩΝ ΗΥ ΑΣΤΗΤΕ ΚΑΙ ΠΑΝΥ ΕΦ ΙΛΗΣ ΕΝ ΩΣ
 ΙΔΙΟΝ ΤΟΚΟΥ: id est dominus & omnium creator: quem deum uocare censemus: quia se-
 cundum deum fecit uisibilem & sensibilem. Sensibilem autem aio non ideo: quia ipse
 sentit. Hoc enim non est utrum ipse sentiat: sed quia ipse in sensum mittit & mentem.
 Quoniam huc fecit primum & unum solum. Bonus autem ei uisus est: & plenissimus
 omnium bonorum: oblectatus est & ualde amauit quasi proprium filium. Sibylla ery-
 thræa in carminis sui principio quod a summo deo exorsa est: filium dei ducem & im-
 peratorem oium his uersibus prædicat. ΠΑΝΤΟ ΤΡΟΦΟΝ ΚΤΙΣΤΗΝ ΟΙΣ ΓΛΥΚΥ ΠΝΕΥΜΑ
 ΑΠΑΣ ΙΚΑ ΤΕΘΕ ΤΟΚΑΙ ΗΥΗΤΟΡΑ ΥΘΕΩΝ ΠΑΝ ΤΩΝ ΕΚΟΙΗΣΕ: id est omnium nutritorem
 creatoremq: qui dulcem spiritum omnibus apposuit: ac principem oium deorum fecit.
 Et rursus in fine eiusdem carminis: ΟΥΤΟΝ ΕΔΩΚΕΘΕΟΣ ΠΙΣΤΟΙΣ ΑΝΔΡΑΣΙ ΥΕΡΑΙΝΕΝ.
 Id est eum dedit deus fidelibus uiris honorare. Et alia Sibylla præcipit huc oportere co-
 gnosci. ΑΥΤΟΝ ΟΝ ΥΝΩΣΚΕΘΕΟΝ ΘΕΟΥ ΥΙΟΝ ΕΟΝΤΑ: id est ipsum tuum cognosce deum:
 qui dei filius est. Videlicet & ipse est dei filius: qui per Salomonem sapiētissimum regem
 diuino spiritu plenum locutus est ea quæ subiecimur. Deus possedit me in initio sua-
 rum uia: in opera sua ante sæcula. Fundauit me in principio anteq̄ terram faceret: an-
 teq̄ abyssos constitueret: prius q̄ prodirent fontes aquarum: ante oēs colles genuit me:
 dominus fecit regiones & terras inhabitabiles sub cælo. Cum pareret cælos a deram illi
 & cum leceret suam sedē: cum sup uentos faceret ualidas nubes: & cum cōfirmatos
 poneret sub cælo: quando fortia faciebat fundamēta terræ: eram penes illum disponēs
 Ego eram cui adgaudebat: quotidie autē iucuudabar ante faciem eius: cum lætaretur
 orbe perfecto. Iccirco autē Trimegistus ΔΗΤ ΙΟΥΡΥΟΝ ΤΟΥ ΘΕΟΥ: id est opificē dei dixit
 Et Sibylla ΣΥΜΒΟΥΛΟΝ: id est cōsiliarium appellat: qui tanta sapiētia sit instructus a
 deo patre: ut consilio & manibus uteret in fabricatione mundi.

Quod nomen filii & angeli ut hoibus sit ignotū: licet nomē aliud & aliud hēat: qd̄
 ab utriq; adorat: & unde dicatur Iesus: & unde Christus. Cap. vii.

Ortasse quærat aliquis hoc loco quis sit iste tam potēs: tam deo carus: & quod
 nomē hēt: cuius prima natiuitas non mō antecessit mundū: uerū ē prudentia
 disposuerit: uirtute construxerit. Primum nos scire cōuenit nomē eius ne ange-
 lis qdem notum esse: q̄ morant in cælo: sed ipsi soli ac deo patri. Nec ante id publicabi-
 tur: ut est sanctis litteris traditū: q̄ dispensatio dei fuerit impleta. Deinde nec enunciari
 posse hoīs ore: sicut docet Hermes hæc dicens. ΑΙΤ ΙΟΝ ΔΕ ΤΟΥ ΤΟΥ ΑΙΤ ΙΟΥ ΗΤΟΥ.
 ΘΕΙΟΥ ΚΑΙ ΑΥ ΕΝΗΤΟΥ ΑΥΘΟΥ ΒΟΥΛΗΣ ΙΣ ΗΘΕΟΝ ΠΡΟΗΝΕΥ ΚΕΡΟΥ ΤΟ ΟΝΟΜΑ ΟΥ ΔΥΝΑ
 ΤΑΙ ΑΥΘΡΑΠΙΝΩΣ ΤΟΜΑΤΙ ΛΑΛΗΘΗΝΑΙ. Id est causa aut huius causæ diuini & icreati bo-
 ni uolūtas quæ deum prulit: cuius nomē non pōt humano ore dici. Et paulopost ad fi-
 lium. ΕΣΤΙ ΥΑΡΤΙΣ ΩΤΕΚΝΟΝ ΑΠΟΡΗΘΟΣ ΛΟΓΟΣ ΣΟΦΙΑΣ ΟΣΙΟΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΠΑΝ-
 ΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΟΝΟΟΥΜΕΝΟΥ ΣΘΕΟΥ ΟΝΕΙ ΠΕΙ ΥΠΕΡΑΥΘΡΑΠΙΝΩΝ ΕΣΘΙΝ: id est. Est enim fili secre-
 tus quidam sermo sapientiæ sanctus de solo domino oium. Et dei qui ante mente capif
 quem dicere supra hominem est. Sed quanuis nomen eius quod ei a principio pater
 summus imposuit: nullus alius præter ipsum sciat: habet tamen & inter angelos aliud
 uocabulum: & inter homines aliud. Iesus quippe inter homines nominatur. Nam Chri-
 stus non proprium nomē est: sed nuncupatio potestatis & regni. Sed exponēda huius
 nominis ratio est propter ignorantū errorem: q̄ eum mutata littera Christū solēt dice-
 re. Erat Iudæis ante præceptum ut sacre conficerent unguentum: quo pungi possent hi

qui uocabantur ad sacerdotium uel ad regnum. Et sicut nunc Romanis indumentum
 purpuræ in signe est regiae dignitatis assumptæ: sic illis unctio sacri unguenti nomē ac
 potestatem regiam conferebat. Verum quoniā græci ueteres χριστός dicebant ungi:
 quod nunc ἀλείφεισθαι: sicut indicat Homericus uersus ille quo propitiabant unxerūt
 oleo. ΤΟΝ ΔΕ ΔΑΔΑΙ ΛΟΥΣ ΑΝ ΚΑΙ ΧΡΙΣ ΑΝΕΛΑΪΩ: id est hunc aut famulæ lauerūt & un-
 xerunt oleo. Ob hanc rationem nos eum Christum nūcupamus: id est unctū: q̄ hebrai-
 ce Messias dicitur. Vnde in quibusdam græcis scripturis: quæ male de hebraicis inter-
 pretatæ sunt: ἡλείμμενος id est unguendo creatus scriptum inueniē ἡλείμμενος ἀπό
 του ἀλείφεισθαι: id est ab unguendo curari. Sed tamen utrolibet noie rex significatur.
 Non q̄ ille regnum hoc terrenum fuerit adeptus: cuius capiendi nondum tempus ad-
 uenit: sed q̄ cæleste ac sempiternū est: de quo differemus in ultimo libro: nunc uero de
 prima eius natiuitate dicamus.

Quod filius bis natus est: æternaliter de patre: tēporaliter de uirgine matre: sed nati-
 uitate inexcogitabili & ineffabili. Et quare dicat uerbum: & in quo ab aliis angelis dif-
 ferat. Et quare illi non dicant uerbum dei uel uerba. Et quare hominis spiritus dissolu-
 bilis. Et quid David & Salomon pphetauerint de hoc uerbo. Et q̄ Salomon præcesse-
 rit Troianum bellum: & quid Ioannes euangelista de eodem uerbo. Cap. viii.

In primis enim testificabimur illum bis esse natum: primum in spiritu: postea
 i in carne. Vnde apud Hieremiam ita dicitur. Prius q̄ te formare in utero: noui
 te. Et item apud ipsum. Beatus qui erat anteq̄ nasceret: quod nulli alii contin-
 git præter Christo. Qui cum esset a principio filius dei: regeneratus est denuo secundū
 carnem: quæ duplex natiuitas eius magnum intulit humauis pectoribus errorem: cir-
 cūfuditq; tenebras etiam his qui ueræ religionis sacramenta retinebāt. Sed nos id pla-
 ne dilucideq; monstrabimus: ut amatores sapientiæ facilius ac diligentius instituant: q̄
 audit dei filium dici: non debet tantum nefas mente concipere: ut existimet ex connubio
 ac pmixtione sceminae alicuius deum pcreasse: quod nō facit nisi animal corporale mor-
 tiq; subiectū. Deus aut cum solus adhuc esset: cui pmiscere se potuit: aut cum esset tātæ
 ptātis: ut quicqd̄ uellet: efficeret: utiq; ad creandū societate alterius nō indigeret: nisi for-
 te existimabimus deum sicut Orpheus putauit: & marem esse & sceminā q̄ aliter gene-
 rare non querit: nisi hēret uim sexus utriusq;: quasi aut ipse secum coiret: aut sine coitu
 non potuerit pcreare. Sed Hermes in eadē fuit opinione: cum dicit: ΑΥ ΤΟ ΠΑ ΤΟΡΑ ΚΑΙ
 ΑΥ ΤΟ ΜΗΤΟΡΑ. i. ipsum sui patrem & ipsum matrē sui. Quod si ita esset: ut a pphetis
 pater dicit: sic etiam mater diceretur. Quomodo igitur pcreauit? Primum nec sciri a
 quoq̄ possunt nec narrari opa diuina: sed tamē sanctæ litteræ docent: in qbus cautū est
 illum dei filium dei esse sermonem. Itēq; cæteros angelos dei spiritus esse. Nā sermo est
 spiritus cum uoce aliqd̄ significāte platus. Sed tamen quoniā spiritus & sermo diuersis
 ptibus proferunt: si qdem spiritus naribus: ore sermo procedit: magna inter hunc dei fi-
 lium ceterosq; angelos differentia est. Illi. n. ex deo taciti spiritus exierunt: q̄ non ad do-
 ctrinam dei tradendā: sed ad ministeriū creabant. Ille uero cum & ipse spiritus: tamen
 cum uoce ac sono ex dei ore pcessit sicut uerbū: ea. s. rōne qua uoce eius ad populū fue-
 rat usus. i. q̄ ille magister futurus esset doctrinæ dei: & cælestis arcani ad hoicm pferen-
 di. Quod ipsum primo locutus ē: ut p eum ipse ad nos loqueret. Et ille uocē dei ac uo-
 luntatem nobis reuelaret. Merito ergo sermo & uerbū dei dicit: qui pcedentem de ore
 suo uocalem spiritum: quem non utero sed mente concæpat: inexcogitabili quadā ma-
 iestatis suæ uirtute ad effigiem quæ pprio sensu ac sapientia uigear: comprehendit: & ali

os item spiritus in angelos figuravit. Nostri spiritus dissolubiles sunt: quia mortales sumus. Dei autem spiritus & uiuunt: & manent: & sentiunt: quia ipse immortalis est: & sensus & uirtus dator. Nostræ uoces licet aure misceantur atque euanescent: tamen plerumque manent litteris comprehensæ: quanto magis dei uocem credendum est: & manere in æternum: & sensu ac uirtute comitari: quæ deo patre tanquam riuus de fonte traduxit. Quod si quis miratur ex deo deum prolatione uocis ac spiritus potuisse generari: si sacras uoces prophetarum cognouerit: desinet profecto mirari. Salomonemque patremque eius David potentissimos reges fuisse: & eosdem prophetas: etiam his fortasse sit notum: qui diuinas litteras non attigerunt: quorum alter qui posterior regnauit: Troianæ urbis excidium centum & quadraginta annis antecessit. Huius pater diuinorum scriptor hymnorum in psalmo trigésimo secundo sic ait: Verbo dei cæli solidati sunt: & spiritu oris eius omnis uirtus eorum. Item rursus in psalmo quadragésimo quarto: Eructauit cor meum uerbum bonum: dico ego opera mea regi. Cõstat uidelicet nulli alii opera dei esse nota: nisi filio soli: qui est uerbum dei: & quem regnare in perpetuum necesse est. Item Salomon ipsum uerbum dei esse demonstrat: cuius manibus opera ista mundi fabricata sunt. Ego inquit ex ore altissimi prodiui ante omnem creaturam: ego in cælis feci ut oriret lumen indeficiens: & nebula texti omnem terram. Ego in altis habitauit: & thronus meus in columna nubis. Ioannes quoque ita tradidit: In principio erat uerbum: & uerbum erat apud deum. Omnia per ipsum facta sunt: & sine ipso factum est nihil.

Quod melius a grecis logos quam a latinis uerbum: & quod de deo senserint gentiles philosophi Zeno & Trimegistus. Ca. ix.

Ed melius greci λογόν dicunt quam nos uerbum: siue sermonem. λόγος enim & sermonem significat & rationem: quia ille est uox & sapientia dei. Hunc sermonem diuinum ne philosophi quidem ignorauerunt: sed quidem zenon rerum naturæ dispositorem atque opificem uniuersitatis λογόν prædicat: quem & fatum & necessitatem rerum: & deum: & animam Iouis nuncupat: ea scilicet consuetudine qua solent Iouem pro deo accipere. Sed nihil obstant uerba: cum sententia congruat ueritati. Est enim spiritus dei: quem ille animum nominauit. Nam Trimegistus qui ueritatem pene uniuersam nescio quo modo inuestigauit: uirtutem maiestatemque uerbi sæpe descripsit: sicut declarat superius illud exemplum: quo fatetur esse ineffabilem quendam sanctumque sermonem: cuius enarratio modum excedat. Dixi de natiuitate prima breuiter ut potui. Nunc de secunda: quoniam controuersia est in ea maxima: latius differendum est: ut ueritatem scire cupientibus lumen intelligentiæ præferamus.

De secunda natiuitate filii quam propheta multo ante prædixerunt. Et quomodo eductus sit Israel ab Aegypto: & quibus ingratis beneficiis caput bouis in memoriam Apis dei ægyptiorum figurauerit. Et quis ordo publicarum fuerit potestatum usque ad domini passionem. Ca. x.

Non primis igitur scire oportet homines sic a principio præcessisse dispositionem summi dei: ut esset necesse appropinquante sæculo termino dei filium descendere in terram: ut constitueret deo templum: doceretque iustitiam. Verum tamen non in uirtute angeli aut partem cælesti: sed in figura hominis & conditione mortali: ut cum magisterio functus fuisset: traderetur in manus impiorum: mortemque susciperet: ut ea quoque per uirtutem domita resurgeret: & homini quem induerat: quem regebat: & spem uincendæ mortis afferret: & ad præmia immortalitatis admitteret. Hanc ergo dispositionem neque ignoret: docebimus prædicta esse omnia quæ in Christo uidemus esse completa. Nemo asseuera

tionem nostræ fidem commodet: nisi ostendero prophetas ante multam temporum seriem prædicasse: fore ut aliquando filius dei nasceretur sicut homo: & mirabilia faceret: & cultum dei per totam terram seminaret: & postremo patibulo figeretur: & tertio die resurgeret. Quæ omnia cum probaui eorum temporum litteris: qui deum suum mortali corpore utentem uiolauerunt. Quid aliud obstabit quo minus ueram sapientiam clarum sit in hac religione uersari. Nunc a principio totius sacramenti origo narranda est. Maiores nostri qui erant principes hebræorum cum sterilitate atque inopia laborarent: transierunt in Aegyptum rei frumentariæ gratia: ibique diutius commorantes cum intolerabili seruitutis iugo premerentur: tum misertus eorum deus eduxit eos ac liberauit de manu regis ægyptiorum: post annos trecentos triginta duce Mose: per quem postea illis lex a deo data est: in qua educatione ostendit uirtutem suam maiestatis deus. Traiecit enim populum medio mari rubro præcedente angelo: atque scindere aquam: ut populus per siccum gradi posset: quem uerus ut ait poeta:

Curuata in montis faciem circumstetit unda. Quare audita tyrannus ægyptiorum cum magna suorum manu insecutus est: & mare adhuc patens temere ingressus coeuntibus aquis cum exercitu deletus est. Hebræi uero egressi in solitudine multa mirabilia uiderunt. Nam cum sitim paterentur: ictu uirgæ rupe percussa: pulsit fons aquæ: populumque recreauit. Quo rursus esuriente: cælestis alimenti pluuia descendit: quæ etiam cothurnices in castra eorum uentus induxit: ut non modo pane cælesti: sed etiam instructoribus epulis saturarentur. Pro his tam diuinis beneficiis honorem deo non reddiderunt: sed depulsa iam seruitutem sitim fameque deposita: in luxuriam prolapsi ad prophanos ægyptiorum ritus animos transfulerunt. Cum enim Moses dux eorum ascendisset in montem: atque ibi quadraginta diebus moraretur: aureum caput bouis quem uocant ipsi Apin: quod eos præcederet figurarunt. Quo peccato ac scelere offensus deus: impium & ingratum populum pro merito poenis gradibus affecit: & legi quam Mosen dederat subiugauit. Postea uero cum in deserta quadam parte Syriæ confedisset: amiserunt uetus nomen hebræi. Et quoniam princeps eorum examinis Iudas erat: Iudæi sunt appellati: & terra quam incoluere Iudæa. Et primo quidem non domino regum subiecti fuerunt: sed populo ac legi ciuiles iudices præsidebant: non tamen in annum constituti sicut Romani cõsules: sed perpetua iurisdictione subnixi. Tum sublato iudicum nomine: potestas regalis inducta est. Verum regimen eorum iudicibus tenentibus prauas religiones sæpe susceperunt: atque offensus ab his deus totiens alienigenis subiugabat: donec rursus poenitentia populi mitigatus liberaret eos seruitute. Item sub regibus finitimorum bellis ob delicta uexati: postremo capti abductique Babylonem poenas impietatis suæ graui seruitio peperciderunt: donec Cyrus ueniret in regnum: qui statim Iudæos restituit edicto. Exinde Tetrarchas habuerunt usque ad Herodem: qui fuit sub imperio Tyberii Cæsaris: cuius anno quatuordecimo: id est duobus geminis consulibus ante diem decimum calendarum aprilium Iudæi Christum cruci affixerunt: hic rerum exitus: hic ordo in arcanis sanctarum litterarum continetur. Sed prius ostendam qua de causa in terram uenerat Christus: ut fundamentum diuinæ religionis & ratio clarescat.

Quæ fuerit causa incarnationis Christi. Ca. xi.

Utrum sæpe Iudæi præceptis salutaribus repugnarerent: atque a diuina lege desciscerent aberrantes impios cultus deorum: cum deus iustos & electos sancto spiritu implebat. Prophetas in media plebe constituens per quos peccata ingrati populi

uerbis minacibus increparet: & nihilominus ad pœnitentiã sceleris agendam hortentur: quam nisi egissent: atq; abiectis uanitatibus ad deum suum redissent: fore ut testamentum suum mutaret: id est hæreditatem uitæ immortalitatis ad externas conuertet nationes. Aliumq; sibi populum fideliorẽ ex alienigenis congregaret. Illi autem a prophetis increpiti: non modo uerba eorum respuerunt: sed q; sibi peccata exprobarentur offensi: eos ipsos exquisitis cruciatibus necauerunt: quæ oia diuinæ litteræ signata conseruant. Dicit enim propheta Hieremias: Misi ad uos seruos meos prophetas: aute lucem mittebam & non audiebatis me: neq; intendebatis auribus uestris cum dicerem uobis. Conuertatur unusquisq; a uia sua mala: & a nequissimis affectationibus uestris: & habitabit in terra ista: quam dedi uobis & patribus uestris a sæculo usq; in sæculũ. Noli te ambulare post deos alienos: ut seruiatis eis: & ne incitetis me in operibus manuũ uestrorum ad disperdendos uos. Hædras autem propheta: qui fuit eiusdem Cyri temporibus: a quo Iudæi sunt restituti sic loquitur: Desciuerunt a te & abiecerunt legem tuam post cor suum: & prophetas tuos interfecerunt: qui obtestabantur eos ut reuerterentur ad te. Item Helias in libro Basileon tertio: Aemulans æmulatus sum domino deo omnipotentis: quia dereliquerunt te filii Israel: & altaria tua demolierunt: & prophetas tuos interfecerunt gladio: & remansi ego solitarius: & quærunt animam meam auferre a me. Propter has illorum impietates abdicauit eos in perpetuum: itaq; desit prophetas mittere ad eos. Sed illum filium suum primogenitum: illum opificem rerum & consolatorem suum labi iussit e cælo: ut religionem sanctam dei transferret ad gētes: id est ad eos qui deum ignorabant: doceretq; iustitiam quam perfidus populus abiecerat: quod iam pridem annunciauerat se esse facturũ. Sic Malachias indicat dicens: Non est mihi uoluntas circa uos dicit dominus: & sacrificium acceptum non habeo ex manibus uestris: quoniam a solis ortu usq; ad occasum clarificabitur nomen meum apud gentes. Item Dauid in psalmo. xvi. Constitues me in caput gentiũ: populus quem nõ cognoui: seruiet mihi. Esaias quoq; sic loquitur: Venio colligere oēs gentes & linguas & uenient: & uidebunt claritatem meam: & dimittam super eos signum. Et mittam ex his conseruatos in gētes: quæ longe sunt: quæ non audierant gloriam meam: & nunciabunt claritatem meam in gentes. Volens igitur deus metatorem tēpli sui mittere in terram: noluit eum in potestate & claritate cælesti mittere: ut ingratus in deum populus in errorem maximum induceretur: ac pœnas pro facinoribus suis lueret: qui dominũ ac deum suum nõ recepisset: quod olim propheta cecinerant sic esse facturũ. Esaias enim quem ipsi iudæi cõsuetum crudelissime necauerunt: ita dicit. Audi cælum & p̄cipe auribus terra: quoniam dominus locutus est: filios genui & exaltaui: ipsi autem spreuerunt me. Agnouit bos possessorem suum: & asinus præsepium domini sui. Israel autem me nõ cognouit: & populus meus me non intellexit. Hieremias quoq; similiter ait. Cognouit tempus suum turtur & hirundo: & ruris & passeris custodierunt tempora introitus sui: populus autem meus non cognouit iudicium domini. Quomodo dicitis sapientes sumus: & lex domini nobiscum est? In cassum facta est metatura falsa. Scribæ cõfusi sunt: lapidetes trepidauerunt & capti sunt: quoniam uerbũ domini reprobauerunt. Ergo (ut cœpam) dicere: cũ statuisset deus doctorem uirtutis mittere ad homines: renasci cum denuo in carne præcepit: & ipsi homini similes fieri: cui dux: & comes: & magister esset futurus. Sed tamẽ quoniam clamens est & pius erga suos deus: ad eos ipsos eũ misit: quos oderat: ne illis in perpetuum salutis uiam clauderet: sed his liberã facultatem sequendi deum: ut præmiũ uitæ adipiscerent: si secuti fuissent: quod plurimi eorũ faciunt atq; fecerunt: ut culpa sua in

pœnam mortis incurrerent: si regem suum repudiassent. Apud illos igitur & ex eorum semine regenerari cum iussit: ne si fuisset alienigena: iustam possent excusationem de lege prætere: q; eũ non suscepissent simul ut nulla omnino gens esset in terra: cui spes immortalitatis negaretur.

De conceptu & partu uirginis prædicto a prophetis. De passione: resurrectione: & ascensione & iudicio. Ca. xii.

Ascendens itaq; de cælo spiritus ille dei sanctam uirginẽ: cuius utero se insinuaret: elegit. At illa diuino spiritu hausto repleta concepit: & sine ullo actu uiri repente uirginalis uterus intumuit. Quod si animalia quædam uento & aura concipere solere omnibus notum est: cur quisq; mirum putet: cum spiritu dei cui est facile quicquid uelit: grauata esse uirginem dicimus? Quod sane incredibile posset uideri: nisi hoc futurũ multa ante sæcula propheta cecinissent. Salomõ sic ait: Infirmatus est uterus uirginis: & accepit fœtũ & grauata est: & facta est in multa miseratione mater uirgo. Item propheta Elaias: cuius uerba sunt hæc: Propter hoc dabit deus ipse signũ. Ecce uirgo concipiet in utero: & pariet filiũ: & uocabitur nomẽ eius Hemanuel. Quid hoc manifestius dici potest? Legebant ista iudæi: qui eum negauerunt. Si quis nos hæc fingere arbitratur: ab his requirat: ab his potissimum sumat. Satis firmum testimoniũ est ad pbandam ueritatẽ: quod ab ipsis perhibet inimicis. Hemanuel nunq; uocatus est: sed Iesus: q; latine dicitur salutaris siue saluator: quia cunctis gentibus salutaris uenit. Sed ppheta declarauit hoc nomen quod deus ad hoies in carne uenturus esset. Hemanuel autem significat nobiscum deus: scilicet quia illo per uirginẽ nato confiteri hoies oportebat deum secum esse: id est in terra & in carne mortali. Vnde Dauid in psalmo octogesimo quarto: Veritas inquit de terra orta est: quia deus in quo ueritas est: terrenum corpus accepit: ut terrenis uiam salutis aperiret. Item Esaias ipse. Ipsi autem non crediderunt: & exacerbauerunt spiritũ sanctum. Et conuersus est eis ad inimicitiam. Et ipse expugnauit: & recordatus est dieꝝ sæculi: qui suscitauit de terra pastorem ouium. Quis autem futurus esset ille pastor: declarauit alio loco dicens: Exultent cæli de super & nubes induant iustitiam: aperiat terra & pullulet saluator. Ego enim dominus deus creauĩ eum. Saluator uero est (ut supra diximus) Iesus. Sed alio loco idem propheta sic prædicauit: Ecce natus est nobis puer: & datus est nobis filius: cuius imperium super humeros eius: & uocatum est nomen eius magni consilii nuncius. Idcirco enim missus est a deo patre: ut uniuersis gentibus quæ sub cælo sunt: singularis & ueri dei sanctum mysterium reuelaret ablatum perfido populo: qui aduersus deum sæpe deliquit. Danihel quoq; similia prælocutus est. Videbam inquit in uisu noctis: & ecce in nubibus cæli ut filius hominis uiuens: & usq; ad uetustum dierum peruenit. Et qui assisteabant obtulerunt eum: & datum est ei regnũ: & honor: & imperium: & omnis populus tribus linguæ seruiet ei: & potestas eius æterna quæ nunq; trãsibit: & regnum eius quod non corrumpetur. Quomodo igitur iudæi & cõfitentur & sperant Christum dei: qui hunc idcirco reprobauerunt: quia ex hoie natus est. Nam cum ita sit a deo cõstitutum: ut idem Christus bis ueniat in terram: semel ut unũ deum gentibus nunciet: deinde rursus ut regnet: quomõ in secundum eius aduentum credunt: qui in primũ non crediderunt? Atqui propheta utrosq; aduentus eius paucis uerbis comprehendit. Ecce inquit in nubibus cæli ut filius hominis ueniens: non dixit ut filius dei sed filius hominis: ut ostenderet q; carne indui haberet in terra: ut suscepta hominis figura & conditione mortali: doceret domines iustitiam. Et cum mandatis dei functus ueritatem gentibus

reuelasset: multaretur etiam morte: ut inferos etiam uinceret ac resignaret. Atque ita deum resurgens ad patrem proficisceret in nube sublatus. Adiecit enim propheta & ait & usque ad antiquum diem peruenit: & oblatum est ei. Antiquum diem appellauit summum deum: cuius aetas & origo non potest comprehendi: quia solus a saeculis fuit: & erit semper in saecula. Christum autem post passionem & resurrectionem ascensurum esse ad deum patrem. Dauid in psalmo ceterimonono contestatus est his uerbis. Dixit dominus domino meo: sede a dextris meis: quoad usque ponam inimicos tuos suppedaneum pedum tuorum: qui propheta cum rex esset: quem appellare dominum suum posset: quod sederet ad dexteram dei: nisi Christum filium dei: qui est rex regum & dominus dominorum. Quod Esaias apertius ostendit dicens: Sic dicit dominus deus Christo domino meo: cuius tenuit dextram obaudire. Ante eum gentes & fortitudinem regum dirumpam. Aperiam ante illum portas: & ciuitates non claudentur. Ego ante te ibo: & montes deplanabo: & fores aereas conteram: & seras ferreas confringam. Et dabo tibi thesauros absconditos & inuisibiles: ut scias quia ego sum dominus deus: qui uoco nomen tuum Israel. Denique ob uirtutem & fidem quam deo exhibuit in terra: datum est ei regnum: & honor: & imperium: & omnes populi tribus linguae seruiet ei: & potestas eius aeterna: quae nunquam transibit: & regnum eius non corrumpetur. Quod quidem duobus modis intelligitur: quia & nunc habet perpetuam potestatem: cum omnes gentes & omnes linguae nomen eius uenerantur: maiestatem confitentur: doctrinam sequuntur: uirtutem imitantur. Habet imperium: habet honorem: cum omnes tribus terrae praecipis eius obtemperant. Et idem postea cum rursus aduenerit: in potestate ac claritate aut omnem animam iudicet: & iustos ad uitam restituat: tunc uerae totius terrae regimen obtinebit. Tunc sublato de rebus humanis omni malo: aureum saeculum (ut poetae uocant) id est iustum ac pacificum tempus orietur. Sed haec uberius in ultimo libro disceremus: cum de secundo aduentu loquemur: nunc de primo (ut cepimus) explicemus.

Quod filius a patre est secundum deitatem: & quod geminae substantiae esse conuincitur: tum ex operibus propriis: tum ex oraculis prophetarum: & etiam Apollinis Milesii testimonio. Et quare nec ad Salomonem: nec ad alium quam ad Christum referri possunt uaticinia prophetarum.

Ca. xiii.

Uimus igitur deus ac parens omnium cum religionem suam transferre uoluisset: doctorem iustitiae misit ex caelo: ut nouis cultoribus nouam legem in eo uel per eum daret. Non sicut ante fecerat per hominem: sed tamen nasci eum uoluit tanquam hominem: ut per omnia summo patri similis existeret. Ipse enim deus pater & origo & principium rerum: quoniam & parentibus caret: ἀπαύτως atque ἀμήτωρ: id est sine patre atque matre a Trimegisto uerissime nominatur: quod ex nullo sit procreatus. Idcirco etiam filium bis nasci oportuit: ut ipse fieret apator atque amator. In prima enim natiuitate saeculi amator fuit: quia sine officio matris a solo deo patre progeneratus est. In secunda uero carnali apator fuit: quoniam sine patris officio uirginali utero procreatus: ut mediam inter deum & hominem substantiam gerens nostram hanc fragilem imbecilemque naturam quasi manu ad immortalitatem posset educere: factus est dei filius per spiritum & hominis per carnem: id est & deus & homo: dei uirtus in eo ex operibus quae fecit: apparuit. Fragilitas hominis ex passione quam pertulit: quam cur susceperit: paulo post docebo. Interim & deum fuisse & hominem ex utroque genere permixtum prophetis uaticinationibus discimus. Esaias deum fuisse testatur his uerbis: Fatigata est Aegyptus & negotiatio Aethiopiae & Saba. Viri alti ad te transgredientur: & tui erunt serui: & post te ambulabunt uincti compedibus: & adorabunt te & te precabuntur: quoniam in te deus est. Et non est alius

deus praeter te. Tu enim deus es & nesciebamus: deus Israel saluator. Confundentur & reuerbuntur omnes qui aduersantur tibi: & cadent in confusionem. Item propheta Hieremias sic ait: Hic deus noster: & non deputabitur alius absque illo: qui inuenit omnem uiam prudentiae: & dedit eam Iacob puero suo: & Israhael dilecto sibi. Post haec in terris uisus est: & cum hominibus uersatus est. Item Dauid in psalmo quadragesimo quarto: Thronus tuus deus in saecula saeculorum: uirga aequitatis: uirga regni tui. Dilexisti iustitiam: & odio habuisti iniustitiam: propterea unxit te deus: deus tuus oleo exultationis. Quo uerbo & nomen ostendit: siquidem (ut supra docui) ab unctione appellatus est Christus. Deinde hominem fuisse eundem Hieremias docet dicens: Et homo est: & quis cognouit eum. Item Esaias: Et mittet eis deus hominem & saluabit eos: iudicans sanabit eos. Sed & Moses in Numeris ita loquitur: Orietur stella ex Iacob: & exurget homo ex Israel. Propterea Milesius Apollo consultus utrum ne deus an homo fuerit: hoc modo respondit graece.

ΘΗΝΟΘΟΣ ΕΨΗΝΚΟΤΑΙ ΣΑΡΚΑ ΣΟΦΟΣ ΤΕΡΑΤΩΔΗΣ ΙΝ ΕΡΥΡΗΣ
ΑΛΑΥΠΟ ΧΑΛΔΑΙΩΝ ΚΡΙ ΤΩΝΟΤΙΛΟΙΣ ΛΑΛΟΘΕΙΣ

ΥΟΜΦΟΙΣ ΚΑΙ ΣΚΟΛΟΜΕΣΟΙ ΤΡΙΚΡΗΝ ΑΝΕΠΛΗΣΕ ΤΕΛΕΥΤΗΝ. Id est mortali erat corpore: sapiens: monstrosus operibus: sed sub iudicibus Chaldaeis armis comprehensus: clauis & fustibus amarum finem compleuit. Primo quidem uersu uerum dixit: sed argute consultorem sefellit: sacramentum ueritatis penitus nescientem. Videtur enim negasse illum deum: sed cum fateatur secundum carnem fuisse mortalem: quod nos etiam praedicamus: consequens est: ut secundum spiritum deus fuerit: quod nos affirmamus. Quid enim fuit erat necesse carnis facere mentionem: cum satis esset dicere fuisse mortalem? Sed ueritate pressus negare non potuit quemadmodum res se haberet: sicut illud quod ait fuisse sapientem. Quid ad hoc Apollo respondes? Si sapiens est: ergo doctrina eius sapientia est: nec ulla alia: & sapientes qui sequuntur: nec ulli alii. Cur ergo uulgo pro stultis & uanis & ineptis habemur: qui sectamur magistrum etiam ipsorum deorum confessione sapientem? Nam quod ait portentifica illum opera fecisse: quo maxime diuinitatis fidem meruit: assentiri nobis iam uidetur cum dicit eadem: quibus nos gloriamur. Sed colligit se tamen: & ad daemonicas fraudes redit. Cum enim uerum necessitate dixisset: etiam deorum ac sui proditor uidebat: nisi quod ab eo ueritas expresserat: mendacio fallente caelasset. Ait ergo illum fecisse opera miranda: uerum non diuina uirtute sed magica. Quid mirum si hoc Apollo ueritatem ignorantibus persuasit: cum Iudaei quoque cultores ut uidebat summi dei idem putauerint: cum ante oculos eorum quotidie fierent illa miracula: nec tamen tantarum uirtutum contemplatione impelli potuerunt: ut deum crederent quem uidebant. Propterea Dauid quem inter ceteros prophetas uel maxime legunt: in psalmo uigesimo sic eos damnat. Redde illis retributionem eorum: quoniam non intellexerunt in operibus domini. Ex huius ipsius domo Christum generatum iri secundum carnem: & ipse Dauid & alii annunciauerunt. Apud Esaiam ita scriptum est: Et erit in die illa radix Iesse: & qui exurget principari in nationes: in eum gentes sperabunt: & erit requies eorum in honore. Et alio loco: Exiet uirga de radice Iesse: & flos de radice eius ascendet: & requiescet super eum spiritus dei: spiritus sapientiae et intellectus: spiritus consilii et fortitudinis: spiritus pietatis: et implebit illum spiritus timoris dei. Iesse autem fuit pater Dauid: ex cuius radice ascensurum esse florem praelocutus est eum scilicet: de quo Sibylla dicit: ἀΝΘΗΣΕΙ ΔΑΝΘΟΣ ΚΑΘΑΡΟΝ. Id est florescet autem flos purus. Item in Basileon libro secundo Propheta Nathan missus est ad Dauid uolentem deo templum fabricare: et fuit uerbum domini ad Nathan dicens: Vade et dic seruo meo Dauid. Haec dicit dominus omnipotens.

Non tu ædificabis mihi domum ad inhabitandum: sed cum impleti fuerint dies tui & dormieris cum patribus tuis: suscitabo semen tuum post te: & parabo semen eius. Hic ædificabit mihi domum in noie meo: & erigam thronum usq; eius in sæculum. Et ego ero ei in patrem: & ipse erit mihi in filium: & fidem conlequetur domus eius usq; in sæculum. Sed hæc ut Iudæi non intelligerent illa fuit causa: q; Salomon filius Dauid deo templum ædificauit: & ciuitatē quam de suo noie Hierosolimā nūcupauit. Itaq; ad ipsum quæ a propheta dicta sunt: rettulerunt. Salomon autē ab ipso patre suo imperii regimē accepit. Prophetæ uero de eo loquebantur: q; tum naceret: postq; Dauid cum patribus suis requieuisset. Præterea Salomonis imperiū perpetuum non fuit. Annis enim quadraginta regnauit: deinde q; nunq; filius dei dictus sit: sed filius Dauid: & domus quam ædificauit: non est fidem cōsecuta sicut ecclesia: quæ est uerum templum dei: quod non in parietibus est: sed in corde hoīum ac fide: qui credunt in eum: ac uocantur fideles. Illud uero Solomonium templum q; manu factum est: manu cecidit. Deniq; pater eius in psalmo centesimo uigesimo septimo de operibus filii sui prophetauit hoc modo. Si dominus non ædificauerit domum: sine causa laborant q; ædificant eam. Si dominus non custodierit ciuitatem: sine causa uigilant qui custodiunt eam.

De æterno Christi sacerdotio: quod prophetæ sicut & cætera prædixerunt: sic exprimentes Iesum Christū: ut oracula nec ad filium Naue nec ad filium Iosedech ualeant retorqueri. Et de uis quas docuit Christus: q; nunq; suū honorē quæsiuit: sed p̄ris. C. xiiii

Vibus ex rebus apparet prophetas oēs denunciaſſe de Christo: fore aliquādo q; ut ex genere Dauid corporaliter natus cōstitueret æternum templū deo: quod appellat ecclesia: & uniuersas gentes ad religionē ueram dei conuocaret. Hæc domus fidelis: hoc imortale templum: in quo siqs non sacrificauerit: imortalis præmiū non habebit. Cuius templi & magni & æterni quoniā Christus fabricator fuit: idem necesse est habeat in eo sacerdotium sempiternum. Nec pōt nisi per eum q; constituit templum ad aditū templi & ad cōspectum dei pueniri. Dauid in psalmo ceterimonono id ipsum docet dicens: Ante Luciferū genui te. Iurauit dominus & nō poenitebit eum: tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech. Item in Basileon libro primo: Et suscitabo mihi sacerdotē fidelem: qui oia quæ sunt in corde meo faciat. Et ædificabo ei domum fidelē: & transibit in cōspectu meo oibus diebus. Quis autē futurus esset: cui deus æternum sacerdotiū pollicebat: Zacharias etiam noie posito apertissime docuit: sic enim dixit: Et ostendit mihi dominus deus Iesum sacerdotem magnum stantem ante faciem angeli domini: & diabolus stabat ad dexteram ipsius: ut aduersaretur ei. Et dixit dominus ad diabolum: Imperet dominus in te: qui elegit Hierusalē: & ecce titio eiectus ab igne. Et Iesus erat indutus uestimentis sordibus: & stabat ante faciem angeli: & respondit & dixit ad circumstantes ante faciem eius: Ferte uestimenta sordida ab eo: & induite eum tunica talari: & imponite cidarin mundam super caput ipsius. Et coopererunt eum uestimento: & imposuerunt cidarin mundam super caput ipsius. Et angelus domini stabat: et testificabatur ad eum dicens. Hæc dicit dominus omnipotēs: Si in uis meis ambulaueris: et præcepta mea seruaueris: tu iudicabis domum meā: & dabo tibi qui conuertentur in medio horū circumstantium. Audi itaq; Iesu sacerdos magne.

Quis non igitur captos mentibus tum fuisse Iudæos arbitretur: qui cum hæc legerent & audirent: nefandas manus suas deo intulerunt. Atqui ab eo tēpore quo zacharias fuit usq; ad annum quintumdecimum Tyberii Cæsaris: quo Christus crucifixus est: anni quingenti numerantur: siquidem Darii & Alexandri adoleuit ætate: qui fuerunt non

multo postq; Tarquinius Superbus exactus est. Sed illi rursus eodem modo falsi decepti sunt: putantes hæc de Iesu esse dicta filio Naue: qui successor fuit Moisi: aut de sacerdote Iesu filio Iosedech: in quos nihil congruit eorum quæ propheta narrauit. Non enim sordidati illi unq; fuerunt: cum alter eorū princeps potentissimus fuerit: alter sacerdos: aut perpeſsi sunt aliquid aduersi: ut tanq; titio eiectus ex igne putarentur. Aut aliquando in conspectu angelorum steterunt: aut propheta de præteritis loquebatur potius q; de futuris. Locutus est igit de Iesu filio dei: ut ostenderet eum primo in humanitate & carne esse uetūrum. Hæc enim est uestis sordida: ut pararet templum deo: & sicut titio igni ambureretur: id est ab hominibus cruciamenta perferret: & ad ultimum extingueretur. Titionem enim uulgo appellat extractum foco torrem semiuſtum extinctū. Quomodo autem & cum quibus mandatis a deo mitteretur in terram: declarauit spiritus dei per pphetam docens futurum: ut cum uoluntate summi patris fideliter & cōstanter impleſſet: acciperet iudicium atq; imperium sempiternum. Si in uis meis inquit ambulaueris & præcepta mea seruaueris: tu iudicabis domum meā. Quæ fuerit uia dei: & quæ præcepta eius: nec ambiguum nec obscurū est. Deus enim cum uideret malitiam & falsorum deorū cultus per orbem terræ inualuisse: ut iam nomē eius ex hominum memoria fuisset pene sublaturum. Siquidem Iudæi quoq; quibus solis arcanum dei creditum fuerat: relicto deo ad colenda signa irratiti: dæmonum fraudibus aberrassent: nec increpiti per prophetas reuerti ad deum uellent: filium suum principem angelorū legauit ad homines: ut eos cōuerteret ab impiis & uanis cultibus ad cognoscendum & colendum uerū deum. Item ut eorum mentes a stulticia ad sapientiā: ab iniquitate ad iustitiæ opera traduceret. Hæc sunt uia dei in quibus ambulare eum præcepit. Hæc præcepta quæ seruanda mandauit: ille uero exhibuit deo fidē. Docuit enim q; unus deus sit: eumq; solū colī oportere: nec unq; se deum esse dixit: quia non seruasset fidem: si missus ut deos tolleret: & unum assereret: induceret alium præter unum. Hoc erat non de uno deo facere præconiū: nec eius qui miserat: sed suum proprium negotium gerere: ac se ab eo quē illustraturus uenerat separare. Propterea quia tam fidelis extitit: quia sibi nihil prorsus assumpsit: ut mandata mittentis impleret: & sacerdotis perpetui dignitatē: & regis summi honorē: & iudicis potestati: & dei nomen accepit.

De baptismo Christi & miraculis quæ gessit in carne ante passionē: quæ non modo a prophetis prænūciata sunt: sed etiam uaticinio Sibyllarū: sicut Cicero & Varro testantur: sed oracula ante Christi aduentū non potuerunt intelligi. Ca. xv.

Quoniam de secunda natiuitate diximus: qua se hominibus in carne monstrauit: ueniamus ad illa opera mirāda: quæ cum eēt uirtutis cælestis indicia: magnum Iudæi putauerunt. Cum primum cœpit adolescere: tinctus est a Ioanne propheta in Iordane flumine: ut lauacro spiritali peccata non sua: quæ utiq; non habebat: sed carnis quam gerebat: aboleret: ut quemadmodum Iudæos suscepta circuncisione: sic etiam gentes baptismo id est purifici roris perfusione saluaret. Tunc uox de cælo audita est: Filius meus es tu: ego hodie genui te. Quæ uox apud Dauid prædicta inuenitur: & descendit super eum spiritus dei formatus in speciem columbæ candidæ. Exinde maximas uirtutes cœpit operari non præstigiis magicis: quæ nihil ueri ac solidi ostentant: sed ui ac potestate cælesti: quæ etiam pridem prophetis nunciatis caneatur. Quæ opera tam multa sunt: ut unus liber ad implenda omnia satis non sit. Enumerabo igitur illa breuiter: & generatim sine ulla personarum ac locorum designatione: ut ad exponendam passionis eius crucisq; rationem possim peruenire: quo iam dudum se

quia uirtute ac iustitia: quoniam Christus instructus uenit in terrā: immo uero quoniam ipse est uirtus: & ipse iustitia descendit: ut eam doceret hominēq; formaret. Quo magisterio ac dei legatione pfunctus ob eā ipsam uirtutē quam simul & docuit: & fecit ab omnibus gentibus & meruit: & potuit deus credi. Ergo cū magnus populus ad eum uel ob iustitiam quam docebat: uel ob miracula quæ faciebat subide conflueret: & præcepta eius audiret: & a deo missum deiq; filiū crederet: tū primiores Iudæorū & sacerdotes ira stimulati: q; ab eo tanq; peccatores increpabant: & inuidia deprauati: q; confluente ad eū multitudine contēni se ac deseri uidebant: & q; caput sceleris illoꝝ fuit stultitia & errore cæcatis: & imemores præceptorū cælestium ac prophetarū coierunt aduersus eum: impiūq; consilium de eo tollendo cruciandoq; coeperunt: quod pphetæ multo ante scripserant. Nam & Dauid in principio psalmorū suorum prouidens in spiritu q̄tum factus admitturi essent: beatum esse ait: q; non abierit in consilio impiorū. Et Salomon in libro sapientiæ his uerbis usus est. Circuueniamus iustū: quoniam insuauis est nobis: & exprobat nobis peccata legis: pmittit se scientiam dei habere: & filiū dei se noiat: factus est nobis in translationem cogitationū nostrarū: grauis est nobis etiam ad uidendū: quoniam dissimilis est aliis uita illius: & imitatae sunt uiae illius: tanq; nugaces existimati sumus ab eo: & cōtinet se a uis nostris: quasi ab imundis: & præfert nouissima iustorum: & gloriat̄ patrem se habere deum. Videamus ergo si sermones illius ueri sunt: & tentemus quæ uentura sunt illi. Contumeliis & tormentis interrogemus eum: ut sciamus reuerentiam illius: & probemus paciētiam illius: morte turpissima condēnemus eū. Hæc cogitauerunt & errauerunt. Excæcauit enim illos stultitia ipsoꝝ: & nesciuerunt sacramenta dei. Nonne ita descripsit nefas illud consiliū ab impiis initū contra deum: ut plane interfuisse uideat̄? Atqui a Salomone q; hæc cecinit usq; ad tempus quo gesta res est mille ac decē anni fuerunt. Nihil nos fingimus: nihil addimus. Habebant hæc: qui fecerunt legebant in quos hæc dicta sunt: sed & nunc hæredes nois & sceleris illoꝝ. Hæc habent: & damnationem suam pphetarum uoce prædictā quotidianis lectionibus psonant. Ne aliquando in cor suum quæ pars est: & ipsa damnationis admittunt: increpiti Ergo sæpe a Christo Iudæi exprobante illis peccata & iniustitias: & a populo pene deserti concitati sunt ad eum necandum. Cuius rei audaciam illis dedit humanitas eius. Nam cum legerent cum quanta uirtute & claritate filius dei uēturus esset e cælo: Iesum autem cernerent humilem: quietum: sordidum: informe: non credebant filium dei esse: ignorantes duos aduentus eius a prophetis esse prædictos. Primū in humanitate carnis obscuro. Secundum in fortitudine carnis manifestū. De primo Dauid in psalmo septuagesimo primo sic ait: Descendet sicut pluuia in uellus: & oriet̄ in diebus eius iustitia: & abundantia pacis donec extollat̄ luna. Sic enim pluuia si descēdat in uellus: animaduerti non pōt: quia strepitum nō facit: ita Christum in terra sine cuiusq; suspitione uenturū esse dixit: ut iustitiam doceret & pacē. Esaias quoq; ita tradidit: Domine q̄s credidit auditui nostro: & brachium nostrū cui reuelatum est. Anunciauimus corā ipso sicut pueri: & sicut radix in terra sitienti: non est figura eius neq; claritas: & uidimus illum & non habuit figuram neq; pecorē: sed figura eius sine honore & deficiens præter ceteros homines homo in plaga positus: & sciens ferre imbecillitatē: q̄a auersus est: & non est computatus. Hic peccata nostra portat: & pro nobis dolet: & nos putauimus ipsum eē in dolore & in plaga & in uexatiōe. Ipse aut̄ uulneratus est ppter facinora nostra: & infirmatus est propter peccata nostra: doctrina pacis nostræ super illum: liuore eius nos sanari sumus. Omnes sicut oues errauimus: & deus tradidit illum pro peccatis nostris. Et Si

bylla eodem modo locuta est:

οικτρος οτ̄ ιμυς αμορφος εν οικτροις ελπιλα αλασ ει: id est miserabilis: ignominiosus: informis: in miserabilibus spem præbebit. Propter hanc humilitatem dei: inierūt consilium detestandum: ut priuarent eum uita: qui ut eos iustificaret: aduenerat.

Quod calūniati sunt eū quasi lægis destructorē: & qd præfigurauerit circumcisio. Et quare in illo iussa sit fieri membro. Et quare prohibitū sit carne suilla uelci. C. xvii

Ed iræ atq; inuidiæ suæ quam in cordibus suis gerebant intus inclusam: alias causas præferēbat: q; legē dei p Mosen datam solueret. i. q; sabbatis nō uacaret opans salutē hoium: q; circumcisionē uacue faceret: q; abstinentiā suillæ carnis auferret. In quibus rebus iudaicæ religionis sacramenta cōsistunt. Ob hæc itaq; cetera ps populi quæ modū ad Christū secesserat: a sacerdotibus incitabat: ut impium iudicaret eum: q; legē dei solueret: cū hoc ille nō suo iudicio: sed ex dei uoluntate & secundū prædicta faceret pphetarū. Micheas. n. nouā legem datur: denunciauit hoc mō: Lex de Syon: & sermo domini ex Hierusalē: & iudicabit inter plurimos populos & reuincet: & diriget ualidas nationes. Illa. n. prior lex quæ p Mosen data ē: nō in mōte Syon: sed in mōte Oreb data est: quā Sibylla fore ut a filio dei solueret: ostēdit. ἄλλο τῶν τῶν τῶν ἀπὸν τῶν τῶν ἐπιπρόνῃς αὐτῶν πρὸς λυσέται νόμος. i. sed quando hæc oia pfecta erunt quæ dixi: in ipsum omnis lex soluet̄. Sed & ipse Moses per quem datam sibi legē dum pertinaciter tuerentur exciderunt a deo: sed deum non agnouerunt: prædixerat fore: ut propheta maximus mitteretur a deo: qui sit supra legem: qui uoluntatē dei ad homines præferat. In Deuteronomio ita scriptū reliquit. Et dixit dominus ad me: pphetam excitabo eis de fratribus eorū sicut te: & dabo uerbum meū in os eius: & loquetur ad eos ea quæ præcepero ei: & quisquis non audierit ea quæ loquet̄ propheta ille in nomine meo: ego uindicabo in eum. Denunciauit scilicet dominus per ipsum legiferū: q; filium suum id est uiuam præsentemq; legem missurus esset: & illam ueterem p Mosen datam soluturus: ut denuo per eū qui esset æternus: legem sanciret æternā. Item de circumcisione soluēda Esaias ita pphetauit. Hæc dicit dominus uiris Iuda q; hitant in Hierusalē. Reuocate inter uos nouitatē: & ne seminaueritis in spinis. Circūcidite uos domino deo uro: & circūcidite præputiū cordis uestri: ne exeat ira mea sicut ignis: & nō sit q; extiguat. Itē Moses ipse: In nouissimis diebus circūdet dominus cor tuū ad dominū deum tuū amandū. Itē Iesus Naue successor eius. Et dixit dominus ad Iesum. Fac tibi culellos petrinos nimis acutos & sede & circūcide secūdo filios Israel: circumcisio futurā esse dixit nō carnis sicut fuit prima: quæ ēt nunc Iudæi utūtur: sed cordis ac spiritus quæ tradidit Christus qui fuit uerus Iesus. Nō enim propheta sic ait. Et dixit Iesus ad me: sed ad Iesum: ut ostēderet q; non de se loqueret̄: sed de Christo: ad quē tunc deus loquebatur: Christi enī figurā gerebat ille Iesus: qui cū primū Aues uocaret̄: Moses futura præsentens iussit eū Iesum uocari: ut dux militiæ delectus eēt aduersus Amalech: q; oppugnabat filios Israel: & aduersarium debellaret per nois figurā: & populū in terrā promissionis induceret. Et iccirco Mose ēt successit: ut ostēderet nouā legem p Iesum Christū datam ueteri legi successurā: quæ data p Mosen fuit. Nā illa carnis circumcisio caret utiq; ratione: q̄a si deus id uellet: sic a principio formasset hominem: ut præputiū non hñet: sed huius secūdæ circumcisionis figura erat: significās nudandū esse pectus. i. apto & simplici corde oportere nos uiuere: quoniā ps illa corporis quæ circumcidit̄: hñet: quandā similitudinem cordis: & est pudenda. Et ob hanc cām deus nudari eam iussit: ut hoc argumēto nos admoneret: ne inuolutū pectus haberemus. i. ne qd pudendū facinus intra cor

scientiæ secreta uellemus. Hæc est cordis circuncisio: de qua propheta loquunt: quam deus a carne mortali ad aiam transfudit: quæ sola mansura est. Volens enim uitæ ac salutis nostræ p æterna sua pietate consulere: pœnitentiã nobis in illa circuncisione pposuit: ut si cor nudauerimus: id est si peccata cõfessi satis deo fecerimus: ueniam cõsequamur: quæ contumacibus & admilla sua cælantibus denegat ab eo: q non faciẽ sicut homo: sed intima & arcana pectoris intuet. Eodem etiã spectat carnis suillæ interdictio: a qua cum deus abstinere iussit: id potissimũ uoluit intelligi: ut se a peccatis atq; immunditiis abstinerent. Est enim lutulētum hoc aial & imundum: nec unq; cælum aspicit: sed in terra toto corpore plectum & ore: uetri semp & pabulo seruit: nec ullum alium dum uiuit: præstare usum pōt: sicut cæteræ aiantes quæ uel sedendi uehiculũ præbent: uel incultibus agroꝝ iuuant: uel plaustra collo trahunt: uel onera tergo gestant: uel indumentum exuuiis suis exhibent: uel copia lactis exuberant: uel custodiendis domibus inuigilant. Interdixit ergo ne porcina carne uterẽ: id est ne uitam porcoꝝ imitent: qui ad solam mortem nutriunt: ne uentri ac uoluptatibus seruientes: ad faciendã iustitiam inutiles essent: ac morte afficerent. Item ne se foedis libidinibus immergerent sicut sus: quæ se cœno ingurgitat: uel ne terrenis seruiant simulacris: ac se luto inquinent. Luto enim se oblinunt qui deos: id est qui lutum terramq; uenerantur: sic uniuersa præcepta iudicæ legis ad exhibendam iustitiam spectant: quoniam per ambagem data sunt: ut per carnalium figuram spiritalia noscerentur.

Quæ cã & qs fuerit ordo dominicæ passiois: & qbus sit prænũciata oraculis. C. xviii
 Vm igit' ea quæ deus uoluit fieri: quæq; per pphetas suos multis sæculis ante prædixit: Christus implet. Ob ea incitati & diuinas lras nesciẽtes coierunt: ut deum suũ condẽnarent. Quod cũ sciret futurũ: ac subinde diceret oportere se pati: ac interfici p salute multoꝝ: secessit tamen cum discipulis suis: nõ ut uitaret quod necesse erat perpeti: ac sustinere: sed ut ostenderet q; ita fieri oporteret in omni persecutio: ne me sua quis culpa incidisse uideatur: ac denunciauit fore: ut ab uno eorum proderet. Itaq; Judas premio illectus tradidit filium dei Iudæis. At illi comprehensum ac Pontio Pilato (qui tum legatus Syriam regebat) oblatum: cruci affigi postulauerunt: obiciẽtes ei nihil aliud: nisi q; diceret se filium dei eẽ: regem Iudæoꝝ. Item q; dixerat: Si solueritis hoc templũ qd' ædificatũ est annis quadraginta sex: ego illud sine manibus in triduo resuscitabo: significans breui futurã passionem suam: & se a Iudæis interfectum tertio die resuscitaturũ. Ipse erat enim ues; dei templũ. Has uoces eius tanq; infastas & impias in sectabant. Quæ cum Pilatus audisset: & ille in defensionẽ sui nihil diceret: pñuciauit nihil in eo dãnatione dignũ uideri. At iniustissimi accusatores cũ populo quẽ incitauerant: succlamare cœperunt: & crucem eius uiolentis uocibus flagitare. Tum Põius & illorum clamoribus & Herodis tetrarchæ instigatione metuentis ne regno pelleretur: uictus est. Nec tamen ipse sententiam protulit: sed tradidit eum Iudæis: ut ipsi de illo secundum legem suam iudicarent. Duxerunt ergo eum flagellis uerberatum: & prius q; cruci affigeret: illuserunt. Indutũ enim coloris punice: ueste ac spinis coronatũ quasi regẽ salutauerunt: & dederunt ei cibum fellis: & miscuerunt aceti portionem. Post hæc cõspuerunt in faciẽ eius: & palmis ceciderunt. Cumq; ipsi carnifices de uestimẽtis eius contenderent: sortiti sunt inter se de tunica & pallio. Et cum hæc oia fierent: nullam uocem ex ore suo tanq; si mutus esset: emisit. Tum suspenderunt eum inter duos noxios mediũ: q ob latrocinia damnati erant: cruciq; affixerunt. Quid ergo in tanto facinore deplorẽ? Aut quibus uerbis tantum nefas consequar? Non enim Gabianam crucẽ describimus:

quam. M. Tullius uniuersæ eloquẽtiæ suæ uerbis ac uiribus uelut effusis totius ingenii fontibus profecutus est: facinus indignum esse pclamans ciuem Romanum contra oẽs leges in cruce esse sublatum. Qui quis innocens fuerit: & illo supplicio indignus: mortalis tamen & ab homine scelesto: qui iustitiam ignoraret: affectus est. Quid de huius crucis indignitate dicemus: in qua deus a cultoribus dei suspẽsus atq; suffixus eẽ? Quis tam facundus & tanta rerum uerborũq; copia instructus existet: quæ oratio tantæ affluentia ubertate decurrens: ut illam crucem merito deploret: quam mundus ipse & tota elementa luxerunt. Hæc aut' sic futura fuisse & prophetarũ uocibus: & sibyllinis carminibus denunciatum est. Apud Esaiã ita scriptum inuenit. Non sum contumax: neq; cõtradico: dorsum meũ posui ad flagella: & maxilas meas ad palmas. Faciẽ autẽ meam nõ auerti a foeditate sputoꝝ. Similiter Dauid in psalmo. xxxiiii. Cõgregata sunt sup me flagella: & ignorauit: dissoluti sunt: nec cõpuncti sunt: tẽptaerunt me: & deriserunt me derisu: & striderunt dentibus suis sup me. Sibylla quoq; eadem futura monstrauit.

ΕΙΣ ΑΝΘΡΩΠΟΥΣ ΧΕΙΡΑΣ ΚΑΙ ΑΠΙΣΤΩΝ ΥΣΤΕΡΩΝ ΗΞΕΙ

ΔΩΣ ΟΥΣΙ ΔΕΘΕΩΡΑΤΩ ΙΣ ΜΑΤΑ ΧΕΡΣ ΙΝΑΝΑΓ ΝΟΙΣ

ΚΑΙ ΣΤΟΜΑΘΙΝ ΜΙΑΡΟΙΣ ΙΝ ΠΤΥΣ ΜΑΤΑ ΦΑΡΜΑΚΟΕΝΤΑ

ΔΩΣΕΙ ΔΕΙΣ ΜΑΣ ΤΥΓΑΣ ΑΠΛΩΣ ΑΓΝΟΝ ΤΟΤΕΝΩΤΟΝ. i. in manus iniquas & infidelium postea ueniet: dabunt deo alapas manibus in castis: & oribus imundis expuet saluas uenenosas. Dabit aut' in uerba oio innocẽs dorsum. Itẽ de filitio eius: quod usq; ad mortem p̄tinaciter tenuit. Esaiã sic locutus est: Sicut ouis ad immolandũ ductus eẽ: & sicut agnus coram tondentibus sine uoce: sic nõ aperuit os suum. Et Sibylla supradicta:

ΚΑΙ ΚΟΛΑΦΙΩΜΕΝΟΣ ΣΙΓΗΣ ΕΙ ΜΗΤ ΙΣ ΕΠΙΓΝΩΙ

ΤΙΣ ΛΟΓΟΣ ΗΨΘΕΝ ΗΛΘΕΝ ΙΝΑΦΘΙΜΕΥΟ ΙΣΙ ΛΑΛΗΣ ΕΙ

ΚΑΙ ΣΤΕΦΑΝΩΝ ΦΟΡΕΣΕΙ ΤΟΥ ΑΚΑΘΗ ΙΝΩΝ. i. & collaphos accipiens tacebit: neq; agnoscat q; uerbum & unde uenit: ut mortuus loquat: & coronam portabit spineã. De cibo uero & potu quem anteq; eum figerent: illi obtulerunt. Dauid in psalmo sexagesimo octauo sic ait. Et dederunt in escam meam fel: & in sitim mea potauerunt me aceto. Idem hoc futurum etiam Sibylla concionata est:

ΕΙΣ ΔΕ ΤΟ ΒΡΩΜΑ ΧΟΛΗΝ ΕΙΣ ΔΙΨΑΝΘΕΟΣ ΕΔΩΚΑΝ:

ΤΗΣ ΑΦΙΛΟΞΕΝΙΑΣ ΤΑΥΤΗΝ ΔΕΙΨΟΥΣ Ι ΤΡΑΠΕΖΙΑΝ. i. cibum aut' fel: in sitim acetum dederunt: in hospitalitatis hanc monstrabunt mensam: & alia Sibylla Iudæam terrã his uerbis increpat:

ΑΥΤΗ ΓΑΡ ΣΥ ΑΦΡΩΔΩΝ ΤΩΝ ΣΩΝ ΘΕΟΝ ΟΥΚ ΕΝΟΗΣΑΣ

ΠΑΙΣΙΟΝΤΑ ΘΗΤΟΙΣ Ι ΝΟΗΜΑΣ ΙΝ ΑΛΛΑ ΚΑΚΑΝΘΑΣ

ΕΣ ΤΕΨΑΣ ΣΤΕΦΑΝΩ ΦΟΒΕΡΗΝ ΤΕ ΧΟΛΗΝ ΕΚΕΡΑΣΑΣ. Idest tu enim stulta deum tuũ non cognouisti: ludentem mortalium mentibus: sed & spinis coronasti corona: horridumq; fel miscuisti. Fore aut' ut Iudæi manus inferrent deo suo: eumq; interficerent: testimonia prophetarum hæc antecesserunt. Apud Esdrã ita scriptum est. Et dixit Esdras ad populum. Hoc pascha saluator noster est: & refugium nostrũ cogitate: & ascẽdat in cor uestrũ: quoniã hẽmus humiliare eũ in signo: & post hæc sperabimus in eũ: ne deserat hic locus in æternum tẽpus dicit dominus: deus uirtutum. Si non credideritis in eum: neq; exaudieritis anunciationẽ eius: eritis derisio in gẽtibus. Vnde apparet Iudæos nullam aliã spem hẽre: nisi se abluerint a sanguine: ac sperauerint in eum ipsum: quem negauerunt. Esaiã cum facinus eorum designat: dicit. In humilitate eius iudicium sublatum est. Natiuitatẽ eius qs enarrabit: quoniã aufereẽ a terra uita eius: & ipse peccatum

multos; pertulit: & propter facinora illorū traditus est. Dauid quoq; in psalmo. xiiii. Ca-
ptabunt in aiā iusti: & sanguinē innocentē condemnabunt: & factus est mihi domi-
nus in refugiū. Et Hieremias: Domine significa mihi & cognoscā: tunc uidi meditatio-
nes eorū: ego sicut agnus sine macula pductus sum ad uictimā: in me cogitauerūt cogi-
tationem dicētes: Venite mittamus lignū in panem eius: & eradamus e terra uitā eius:
& nomen eius nō erit in memoria amplius. Lignum autē crucē significat: & panē corpus
eius: qā ipse est cibus & uita oīum qui credunt in carnē quam portauit: & in crucem in
qua pependit: de qua tamen aptius ipse Moses in Deuteronomio ita prädicauit. Et erit
pendens uita tua ante oculos tuos: & timebis die ac nocte: & non credes uitā tuā. Idem
rursus in numeris: Non quasi hō dominus suspendit: neq; quasi filius hoīs minas patit
Zacharias etiā sic tradidit. Et intuebunt in me: quem transixerunt. Item Dauid in psal-
mo. xxi. Effoderunt manus meas & pedes meos: dinumerauerunt oīa ossa mea. Ipsi autē
contēplati sunt & uiderunt me: & diuiserunt sibi uestimēta mea: & sup uestē meam mi-
serunt sortem. Quā utiq; ppheta non de se locutus est. Fuit enim rex: & nunq; illa per-
pessus est. Spiritus dei per illū loquebat qui fuerat illa passurus post annos mille & qn-
quaginta. Tot enim colligunt anni a regno Dauid usq; ad crucē Christi. Sed & Salo-
mon filius eius: qui Hierosolimam cōdidit: eam ipsam periturā esse in ultionem sanctæ
crucis prophetauit. Quod si auertimini a me dicit dominus: & non custodieritis ueri-
tatem meam: reiciā israel a terra quā dedi illis: & domus hæc erit deserta: & omnis q
transibit per illam: admirabit & dicet. Propter quam rem fecit dominus terræ huic &
domui huic hæc mala: Et dicet: Quia reliquerunt dominum deum suum: & persecu-
ti sunt regem suum dilectissimum deum: & cruciauerunt illum in humilitate magna:
propter hoc importauit deus illis mala hæc.

De miraculis quæ in passione domini contigerunt: de sepultura & resurrectione: &
a quibus testimoniis prophetarum fides roboretur istorum. Ca. xix.

Vid amplius de facinoribus Iudæorū dici pot: q̄ excæcatos tum fuisse: atq; in sa-
nabili furore correptos: q̄ hæc quotidie legentes nec intellexerunt: neq; quin
facere potuerunt. Suspensus igit atq; affixus exclamauit ad dēnū
uoce magna: & ultro spiritū posuit. Eadem hora terræ motus factus est. Et uelum tēpli:
quod separabat duo tabernacula: scissum est in duas ptes: & sol repente subductus est.
& ab hora sexta usq; ad nonā tenebræ factæ sunt. Quæ de re Amos ppheta testat: Et
erit in die illo: dicit dominus: occidet sol meridie: & tenebrabit dies lucis: & conuertā dē-
tes festos uos in luctū: & cantica uestra in lamentationē. Itē Hieremias: Exterrita est
quæ parit: & te dicit aiā: & subiuit sol ei: cum adhuc medius dies eēt: cōfusa est & male-
dicta: reliquos eorū in gladium dabo in cōspectu inimicorū eorū: & Sibylla ait:

ΝΑΟΥ ΔΕΣ ΧΙΣ ΔΗΣΕΤΑΙ ΑΕΤΑΣ ΜΑΤΑ ΚΑΙ ΗΜΑΤΙ ΜΕΣΣΩ
ΝΥΞ ΕΣ ΤΑΙΣ ΚΟΤΟΕΣΣΑ ΠΕΛΩΡΙΟΣ ΕΝ ΤΡΙΣ ΗΝΩΡΑΙΣ. Id est templi uero scindet uelū: &
medio die nox erit tenebrosa nimis tribus horis. Cum hæc facta essent: ne prodigis q̄-
dem cælestibus facinus suum intelligere quiuerunt. Sed quoniam prædixerat se tertio
die ab inferis resurrecturū: metuentes ne a discipulis surrepto & amoto corpore uniuersi
si surrexisse eum crederent: & fieret multo maior in plebe cōfusio. Detraxerunt eū cru-
ci: & conclusum in monumento firmiter militari custodia circumdederunt. Verum ter-
tio die ante lucem terræ motu facto: repente patefactum est sepulchrum: & custodibus
quos attonitos obstupescerat: pauor nihil uidētib; iteger e sepulchro ac uiuus egres-
sus in Galileam profectus est: ut discipulos suos quæreret. In sepulchro nihil repperit

est: nisi exuiæ: quibus inuolutum corpus incluserant. Illum autem apud inferos non
remansurum: sed die tertio resurrecturum propheta cecinerant. Dauid in psalmo qn-
quagesimo. Non derelinquas animam meam apud inferos: nec dabis sanctum tuū ui-
dere interitum. Item in tertio: Ego dormui & somnum cœpi: & surrexi: quoniam do-
minus auxiliatus est mihi. Osee quoq; primus. xii. prophetarum de resurrectione eius
testificatus est. Hic filius meus sapiēs: propter quos nunc nō resistet in tribulatione fili-
orum suorum: & de manu inferorū eruam eum. Vbi est iudicium tuum mors: aut ubi
est aculeus tuus? Idem alio loco: Viuificabit nos post biduum die tertio. Et ideo Sibyl-
la impositurum esse morti terminum dixit post tridui somnum.

ΚΑΙ ΘΑΝΑ ΤΟΥ ΜΟΙΡΑΝ ΤΕΛΕΘΕΙ ΤΡΙΤΟΝ ΗΜΑΡ ΥΠΝΩΣΑΣ
ΚΑΙ ΤΟΤΑΠΥΘ ΙΥΕΝΩΝ ΑΝΘΑ ΙΣΑΣ ΕΙΣ ΦΑΟΣ ΕΦΕΙ
ΑΡΩΤΟΣ ΑΝΘΣ ΤΑΙΣ ΕΩΣ ΚΛΗΤΟΙΣ ΑΡΧΗΝ ΥΠΟΔΕΙΦΑΣ. Id est mortis fatum finiet trium-
dierum somno suscepto: & tunc a mortuis regressus in lucem ueniet: primus resurrecti-
onis uocatis initium ostēdens. Vitam enim nobis acquisiuit morte superata. Nulla igitur
spes alia consequendæ immortalitatis homini datur: nisi crediderit in eum: & illam
crucem portandam patiendamq; susceperit.

Quod profecto in Galileam domino post resurrectionem discipulis scripturarū re-
seruauit arcana. Et quare lex uetus dicatur testamētum: nec potuerit intelligi ante mor-
tem domini. Et quod nouum testamentum ueteris adimpletio est. Et quibus hoc ante
prædictum sit testimoniis. Cap. xx.

Rofectus ergo in Galileam: noluit enim se Iudæis ostendere: ne adduceret nos
in pœnitentiam atq; impios reseruaret. Discipulis iterū congregatis scripturæ
sanctæ litteras id est prophetarum arcana patefecit: quæ anteq̄ pateret per-
spici nullo mō poterant: qā ipsum passionēq; eius annunciabant. Iccirco Moses & idem
ipsi ppheta legē quæ Iudæis data erat: testamētū uocant: qā nisi testator mortuus fue-
rit: nec cōfirmari testamētum pot: nec sciri qd in eo scriptum sit: quia clausum & obli-
gnatum est. Itaq; nisi Christus mortem suscepisset: aperiri testamētum: id est reuelari
& intelligi mysterium dei non potuisset. Verum scriptura omnis in duo testamēta di-
uisa est. Illud quod aduentum domini passionēq; antecessit: id est lex & prophetæ ue-
tus dicitur. Ea uero quæ post resurrectionem eius scripta sunt: nouum testamētum no-
minatur. Iudæi ueteri utuntur: nos nouo: sed tamen diuisa non sunt: quia nouum uete-
ris adimpletio: & in utroq; idem testator est Christus: qui p nobis morte suscepta: nos
hæredes æterni regni fecit: abdicato & exhæredato populo Iudæorum: sicut Hieremi-
as propheta testatur cum loquitur talia. Ecce dies ueniunt dicit dominus: & consuma-
bo domui Israel & domui Iuda testamētum: quod disposui patribus eorum in die qua
apprehendi manum eorū: ut illos educerem e terra Aagyp̄ti: quia nō pseuerauerunt in
testamento meo: & ego neglexi eos: dicit dominus. Item alio loco similiter ait: Dereliqui
domū meam: dimisi hæreditatē meam in manu inimicorū eius. Facta ē mihi hæreditas
mea sicut leo in silua. Dedit sup me uocē suā: ideo odiui eam cū sit hæreditas cæleste re-
gnum. Nō utiq; ipsam hæreditatē se occidisse dicit: sed hæredes q̄ aduersus eū ingrati:
& ipii extiterūt. Facta est inq; hæreditas mea sicut leo: id est præda & deuoratio: factus
sum hæredibus meis: q̄ me imolauerunt sicut pecus: dedit sup me uocē suam: id est sen-
tentiam aduersus me: mortis crucisq; dixerūt. Nam q̄ supius ait consumaturum se do-
mū Iuda testamētum nouum: ostendit uetus illud testamētum: quod per Moſen est
datum non fuisse pfectum: id quod per Christum dari haberet: consumatum fore. Do-

mus aut Iuda & Israel non utiq; Iudæos significat: quos abdicauit: sed nos qui ab eo cō-
uocati ex gentibus in illoꝝ locum adoptionemq; successimus: & appellamur filii Iudæ
orum: quod declarat Sibylla cum dicit: ἰούδα ἄνων μακάριον θείον γένος ὄντων ἰσ
νόων: id est Iudæorum beatum diuinum genus cælestium. Quod autem futurum eēt
id Esaias docet: apud quem pater summus ad filium loquitur dicens. Ego domiuus de-
us uocaui te ad iustitiam: & tenebo manum tuam & cōfirmabo te: & dedi te in testamē-
tum generis mei: in lucem gentium aperire oculos cæcorum: producere ex uinculis alli-
gatos: & de domo carceris sedentes in tenebris. Cum igitur nos antea tanq; cæci: & tanq;
carcere stultitiæ inclusi sederemus in tenebris: ignorantes deum & ueritatem: illumina-
ti ab eo sumus: qui nos testamento suo adoptauit: & liberatos uinculis malis atq; in lu-
cem sapientiæ productos in hæreditatem regni cælestis asciuit.

De ascensione domini: diuisione discipulorum ad nascentis ecclesiæ fundamentum
iaciendum & roborandum: & miraculis eorum: & quomodo Petrus & Paulus Romam
uenientes prophetauerunt regem in breui uenturum: qui Hierosolimam destrueret: &
Iudæos deleteret: eodem modo quo postea contigit. Ca. xxi

Rdinato uero discipulis suis euangelio ac nominis sui prædicatione: circumfu-
dit se repente nubes: eumq; in cælum sustulit quadragesimo post passionē die
sicut Daniel fore ostenderat dicens: Et ecce in nubibus cæli filius hominis ue-
niens usq; ad uetustum dierum puenit. Discipuli uero per prouincias dispsi fundamen-
ta ecclesiæ ubiq; posuerunt: faciētes & ipsi in nomine magistri dei magna & pene incre-
dibilia miracula: qui descendens instruxerat eos uirtute ac potestate: qua posset nouæ
anūciationis ratio fundari & cōfirmari: sed & futura aperuit illis oia quæ Petrus & Pau-
lus qui Romæ prædicauerunt: & ea prædicatione in memoriam scripta permāsit: in qua
cum multa alia mira: tum etiam hoc futurum esse dixerunt: ut post breue tempus imit-
teret deus regem: qui expugnaret Iudæos: & ciuitates eorum solo adæquaret. Ipsos autē
fame sitiq; confectos obsideret. Tum fore ut corporibus suorum uelcerentur: & consu-
merent se inuicem. Postremo ut capti uenirent in manus hostium: & in conspectu suo
acerbissime coniuges suas uexari cernerent: uiolari ac prostitui uirgines: diripi pueros:
allidi paruulos: omnia deniq; igni ferroq; uastari: captiuos in perpetuum terris suis exter-
minari: eo q; exultauerunt super amantissimum & probatissimum dei filium. Itaq; post
illorum obitum: cum eos Nero interemisset: Iudæorum gētem & nomen Vespasianus
extinxit: fecitq; omnia quæ illi futura prædixerant.

Quod argumentis reuincendi sunt qui diuinis detrahunt sacramentis: & quibus ar-
gumentis utantur infideles: ut dominicæ incarnationis fidē euacuent. Ca. xxii

Confirmata sunt oia (ut opinor) quæ falsa & incredibilia putantur ab his quos
uera cælestiū litterarū doctrina nō imbuit: sed tamen ut refellant a nobis eēt illi
qui nimium non sine malo suo sapiunt: rebusq; diuinis fidē detrahunt: argumen-
tisq; illoꝝ coarguamus errorē: ut tantundē aliquādo puideant ita fieri oportuisse: sicut
nos ostendimus factū. Et q̄q; apud bonos iudices satis habeāt firmitatis: uel testimonia
sine argumentis: uel argumenta sine testimoniis: nos tamen non contenti alterutro su-
mus: cum suppeditat nobis utrunq;: ne cui pueri ingenioso aut non intelligendi: aut cō-
tra differendi locū relinquamus: negant fieri potuisse ut naturæ immortalis quicquid decederet
Negant deniq; deo indignum: ut homo fieri uellet: seq; infirmitate carnis oneraret: ut
passionibus: ut dolori: ut morti se ipse subiaceret: quasi non facile illi esset: ut circa corpo-
ris imbecillitate se hoibus ostenderet: eosq; iustitiam doceret: siquidem id uolebat ma-

iore auctoritate (ut aiunt professi dei) Tunc enim cunctos fuisse præceptis cælestibus
perituros: si ad ea uirtus ac potestas dei præcipientis accideret. Cur igitur ad docendos
homines non ut deus uenit: cur non manus hominum aut uirtute repulit: aut diuinita-
te uitauit? Cur non maiestatem suam sub ipsa saltem morte patefecit: sed ut inualidus
in iudicium ductus est: ut nocens damnatus: ut mortalis occisus? Refutabo hæc dilige-
ter: nec quenq; patiar errare. Illa enim magna & mirabili ratiōe sunt facta: quæ quicūq;
præceperit non tantum mirari desinet deum ab hominibus esse cruciatum: uerum etiā
facile peruidebit ne deum quidem potuisse credi: si ea ipsa quæ arguit: facta non essent.

Quod præceptoris morū uacillat auctoritas: si nō facit ipse qd docet: sicut in phari-
seis patet: q; cōtra sua præcepta uiuebāt: sed Christus primo fecit: postea docuit. Ca. xxiii

Vicūq; præcepta dat hominibus ad uitam: moresq; fingit aliorū: quæro de-
beat ne ipse facere quæ præcipit: an non debeat? Si non fecit: soluta præcepta
sunt. Si enim bona sunt quæ præcipiūtur: si uitam hominum in optimo statu
collocant: non se debet ipse præceptor a numero cœtuq; hominū segregare: inter quos
habitat ipse. Et ipsi eodem modo uiuendum esse quo decet esse uiuendum: ne si aliter ui-
xerit ipse præceptis suis fidem detrahat: leuioremq; doctrinam suam faciat: si re ipsa re-
soluat quod uerbis nitatur astringere. Vnusquisq; enim cum audit præcipientem: non
uult sibi imponi necessitatem parendi: tanq; sibi ius libertatis adimatur. Itaq; responde-
bit doctori hoc modo. Non possum facere quæ iubes: quoniam sunt impossibilia. Ve-
tas me irasci: uetas cupere: uetas libidine cōmoueri: uetas dolorem aut mortem timere.
hoc a deo contra naturā est: ut his affectibus animalia uniuersa subiecta sint: uel si adeo
putas repugnari posse naturæ: & tu ipse quæ præcipis: fac ut sciam fieri posse. Cum au-
tem ipse non facias: quæ insolentia est: ut homini libero imponere uelis leges: quibus ipse
nō pareas? Prius discite qui doces: & anteq; mores aliorum corrigas: tuos corrige. Quis
negeri iustam esse hanc responsionem: quin etiam si in contemptum ueniet huiusmodi
doctor: & eludet uicissim: quia uidebitur & ipse deludere. Quid ergo faciet & ille præ-
ceptor: si hæc ei fuerint opposita: quomodo adimet excusationem cōtumacibus: nisi ut
præsentibus factis doceat possibilia se docere? Vnde euenit ut philosophorum præce-
ptis nullus obtemperet. Homines enim malunt exempla q̄ uerba: quia loqui facile est:
præstare difficile. Vtinam quidem tam multi bene facerent: q̄ multi loquuntur bene.
Sed qui præcipiunt nec faciunt: abest ab eis fides. Et si homines fuerint: contemnentur
ut leues. si deus: opponet ei fragilitatis humanæ excusatio. Superest ut factis uerba fir-
mentur: quod & philosophi facere nequeunt. Itaq; cum ipsi præceptores uincantur af-
fectibus quos uinci prædicant oportere: neminem possunt ad uirtutem quam prædi-
cant falso erudire. Ob eamq; causam putant neminem adhuc perfectum esse sapientē:
id est in quo summæ doctrinæ ac scientiæ summa uirtus & perfecta iustitia cōsenserit:
quod quidem uerū fuit. Nemo enim post mundū conditum talis extitit: nisi Christus: q;
& uerbo sapientiam tradidit: & doctrinam præsentis uirtute firmavit.

Quod cælestem doctorem perfectum esse oporteat: & quare perfectus esse nō pos-
sit sine corporis assumptione mortalis. Ca. xxiiii

Ge nunc consideremus an doctor e cælo missus possit non esse pfectus. Non-
dum de hoc loquor: quæ uenisse a deo negant. Fingamus e cælo aliquē esse mit-
tendum: q; uitam hoium rudimētis uirtutis instituat: & ad iustitiā formet. Ne-
mini dubium potest esse: quin is doctor qui cælitus mittitur tam sciētia sit rerum oīum
q̄ uirtute perfectus: ne nihil inter cælestem terrenumq; differat. Nam in homine iater

na & propria doctrina esse nullo pacto potest. Nec enim mēs terrenis uisceribus inclu-
 sa: & tunc corporis impedita: aut comprehendere per se potest: aut capere ueritatem: nisi
 si aliunde doceatur. Et si maxime possit: summam tamen uirtutem capere nequeat: &
 omnibus uitiis resistere: quorum materia in uisceribus continetur. Eo fit ut terrenus do-
 ctor perfectus esse non possit. At uero cælestis cui scientiam diuinitas: uirtutem immorta-
 litas tribuit: in docendo quoque sicut in cæteris perfectus & consummatus sit necesse est.
 At id omnino fieri non potest: nisi mortale corpus assumat. Cur autem fieri non possit
 ratio clara est. Nam si ad homines ueniat ut deus: ut omittam quod mortales oculi clarita-
 tem maiestatis eius conspiciere ac sustinere non possunt. Ipse certe deus uirtutem doce-
 re non poterit: quia expers corporis non faciet quæ docebit: ac per hoc doctrina eius p-
 perfecta non erit. Alioquin si uirtus summa est: dolorem pariter pro iustitia officioque per-
 ferre: si uirtus est mortem ipsam & intentatam non metueret: & illatam fortiter sustine-
 re: debet ergo doctor ille perfectus & docere ista præcipiendo: & confirmare faciendo
 quia qui dat præcepta uiuendi: amputare debet omnium excusationum uias: ut impo-
 nat hominibus parendi necessitatem non aliqua uis: sed pudore: et tamen libertatem re-
 linquat: ut & præmium sit constitutum parentibus: quia poterant non parere: si uellent.
 Quomodo ergo poterit amputari excusatio: nisi ut qui docet faciat quæ docet: & sit qua-
 si primus: & manum porrigat secuturo: quemadmodum potest facere quæ docet si nō
 sit ei similis: quem docet. Nam si nulli subiectus sit passioni: potest ei docenti homo sic
 respondere. Volo equidem non peccare: sed uincor. Indutus sum enim carne fragili &
 imbecilla: hæc est quæ irascitur: quæ concupiscit: quæ dolet: quæ mori timet. Itaque ducor
 inuitus & pecco: non quia uolo: sed quia cogor. Sentio me etiam ipse peccare: sed neces-
 sitas fragilitatis impellit: cui repugnare non possum. Quid ad hæc respondebit præce-
 ptor ille iustitiæ: quomodo refutabit: ac redarguet hominē: qui delictis suis excusatio-
 nem carnis ostendet: nisi & ipse carne fuerit indutus: ut ostēdat etiam carnem posse ca-
 pere uirtutem. Contumacia enim redargui non potest nisi exemplo. Nam habere nō
 possunt quæ doceas: firmitatē nisi ea prior feceris: quia natura hominum p-
 cliuis in uita uideri uult non modo cum uenia: sed etiā cum ratione peccare. Oportet magistrum
 doctorem uirtutis homini simillimū fieri: ut uincendo peccatum doceat hominē: uinci
 ab eo posse peccatum. Si uero sit immortalis: exemplum proponere homini nullo modo
 potest. Existet enim constans aliquis ac dicet: Tu quidē non peccas: quia liber es ab hoc
 corpore: non concupiscis: quia immortalis nihil est necessarium. Mihi uero multis rebus
 opus est: ut tuear hanc uitam. Mortem non times: quia in te ualere non potest. Dolorē
 contēnis: quia nullā uim pati pōt. At ego mortalis utrunque timeo: quia cruciatus mihi gra-
 uissimos inferunt: quos tolerare infirmitas carnis non pōt. Doctor itaque uirtutis et hanc
 excusationem debuit hominibus auferre: neque quod peccat necessitati potius ascribat: quam cul-
 pæ suæ. Ergo ut perfectus esse possit: nihil ei debet opponi ab eo: qui dicendus est: ut si
 forte dixerint impossibilia præcipis: respondeat: Ecce ipse facio. At ego eandē carnē gero:
 & tamen peccatū in me nō dominabitur. Mihi opes contemnere difficile est: quia uiui
 aliter non potest in hoc corpore. Ecce mihi corpus est: & tamen pugno contra omnem
 uoluptatem. Non possum pro iustitia nec dolorē ferre: nec mortē quia fragilis sum. Ec-
 ce & in me dolor ac mors habet potestatem: & ea quæ times: uinco ut uictorē te faciam do-
 loris: ac mortis. Prior uado per ea quæ sustineri non præterdis: si præipientem seq-
 nō potes: sequere antecedentem. Sublata est hoc modo omnis excusatio: & fateri hominē
 necesse est sua culpa iniustum esse: qui doctorem uirtutis & eundem ducem non sequi

tur. Vides ergo quanto perfectior sit mortalis doctor: quia dux esse mortali pōt quā imor-
 talis: quia patientiam docere non potest: quia subiectus passionibus nō est. Nec hoc ta-
 men eo pertinet: ut hominem deo præferam: sed ut ostendam neque hominem perfecta
 doctrina esse posse: nisi sit idem deus: ut auctoritate cælesti necessitatem parendi homi-
 nibus imponat. Neque deum nisi mortali corpore induatur: ut præcepta sua factis adim-
 plendo cæteros parendi necessitate constringat. Liquido ergo apparet cū qui uitæ dux
 & iustitiæ sit magister: corporalem esse oportere: nec aliter fieri posse: ut sit illius plena
 & perfecta doctrina: nisi habeat radicem & fundamentum: stabilisque apud homines ac
 fixa permaneat. Ipsum autem subire carnis ac corporis imbecillitatem: uirtutemque in se
 recipere doctoris: ut eam simul & uerbis doceat & factis. Item subiectum esse morti &
 passionibus cunctis: quoniam & in passione toleranda: & in morte subeunda uirtutis
 officia uersantur. Quæ omnia (ut dixi) consummatus doctor perferre debeat: ut doceat
 posse perferri.

Quod Christus licet mortalitatem nostram sumpsit: nō tamen natus ut alii hoies:
 sed ex carne uirginis: & quare cū imunis esset a culpa: spōte subiecit poenā. Ca. xxv.

Is cant igitur homines & intelligat: quare deus summus cum legatū ac nunciū
 d suum mitteret ad erudiendam præceptis iustitiæ suæ mortalitatem: mortali uo-
 luerit eum carne idus: & cruce affigi: & morte mulctari. Nam cum iustitia nul-
 la esset in terra: doctorem misit quasi uiuam legem: ut nomen ac templum nouum con-
 deret: ut uerum ac pium deum per omnem terram uerbis & exemplo seminaret. Sed ta-
 men ut certum esset a deo missum non ita illum nasci oportuit: sicut homo nascitur ex
 mortali utroque cōcretus: sed ut appareret illum etiā in homine esse cælestem: creatus est
 sine opa genitoris. Habebat enim spiritalem patrem deum: & sicut pater spiritus eius de-
 us sine matre: ita mater corporis eius uirgo sine patre fuit. Igitur deus & homo inter de-
 um atque hominē medius constitutus. Vnde illum græci uerō ἰησοῦν uocant: ut hominem
 perducere ad deum posset: id est ad immortalitatem: quia si deus tantum fuisset (ut supi-
 us dictum est) exempla uirtutis homini præbere non posset: si homo tantū non posset
 homines ad iustitiam cogere: nisi auctoritas ac uirtus homine maior accederet. Etenim
 cum constet homo ex carne & spiritu: & oporteat spiritum iustitiæ opibus emetiri ut fi-
 at æternus. Caro quia terrena est ideoque mortalis: copulatum sibi spiritum trahit secū:
 & ab immortalitate ducit ad mortem. Ergo spiritus carnis expers dux esse homini ad im-
 mortalitatem nullo pacto poterit: quoniam caro impedit spiritum quominus deum se-
 quatur. Est enim fragilis & subiecta peccato. Peccatum autem pabulū mortis est. Itaque
 siccirco mediator aduenit: id est deus in carne: ut caro eum sequi posset: & eriperet mor-
 ti hominem: cuius est damnatio in carnem. Ideo carne se iduit: ut desideris carnis edo-
 mitis doceret nō necessitatis esse peccare: sed ppositi ac uolūtatis. Vna enim nobis & ma-
 gna & præcipua cū carne luctatio est: cuius infinitæ cupiditates premunt aiam: nec do-
 minum retinere patiunt: sed etiā uoluptatibus & illecebris suauibus mancipatā morte
 afficiunt sempiterna. Quibus ut repugnare possemus: deus nobis uiam supandæ car-
 nis & aperuit & ostendit. Quæ uirtus perfecta & omnibus uinculis absoluta: coronā
 uincens & mercedem expetendā nobis immortalitatis impartit.

De mysterio dominicæ crucis: & uirtute & significatōe eorū quæ Christus gessit aut
 ptulit. Et quomō præfiguratus sit in imolatione agni legalis. Ca. xxvi.

Ixi de humanitate: & fragilitate: & passione: cur hæc deus subire maluerit: nūc
 ipsius crucis ratio reddenda est: & uis enarrāda: quod summus pater a principio

disposuerit: & quemadmodum cuncta quæ gesta sunt: ordinari nō tantum diuinatione prophetarū: quæ in Christum uera processit: sed et ratio ipsius passionis docet. Quæ cuncti enim passus est non fuerunt inania: sed habuerunt figuram & significationē magnam: sicut etiam diuina illa opera quæ fecit: quorum uis & potestas ualebāt quidē in præsens: sed declarabant aliud in futurū. Aperuit cæcorum oculos uirtus cælestis: & lucem non uidentibus reddidit. Et hoc factō significauit fore: ut conuersus ad gentes quæ deū nesciebant: insipientium pectora illuminaret luce sapiētī: & ad ueritatem contemplan- dam oculos cordis aperiret. Vere enim cæci sunt: quæ cælestia non uidentes: & tenebris ignorantia circumfusi: terrena & fragilia uenerant. Patefecit aures surdorum. Non utiq; hactenus uis illa cælestis operata est: sed declarabat breui fore: ut quæ erāt ueritatis exper- tes: & audirent & intelligerēt diuinas dei uoces. Vere enim surdos dixeris: qui cælestia & uera & facienda non audiunt: mutorum linguas in eloquium soluit. Admirabilis etiam cum fieret potentia. Sed inerat huic uirtuti alia significatio: quæ ostenderet mox futurū ut rerum cælestium nuper ignari percepta sapientia disciplina de deo differerent. Nā qui rationem diuinitatis ignorat: uere elinguis & mutus est: licet sit oīum disertissimus. Lingua enim cum uerū loqui cœpit: id est uirtutem maiestatisq; dei singularis interpre- tari: tum demū officio naturæ suæ fungit. Quæ uādiu autem falsa loquit: in suo usu non est: & ideo infans sit necesse est: quæ diuina proloqui nō potest. Pedes quoq; claudorum ad officium gradiendi reformauit. Laudabilis diuini operis fortitudo: sed figura id conti- nebat: quod cohibitis erroribus uitæ sæcularis ac deuiæ: iter ueritatis aperiret: per quod graderentur hoīes ad dei gratiam cōsequendam. Is enim uere claudus existimāndus est: qui caligine ac tenebris insipientia implicatus & quo tendat ignarus: offensionibus & eaducis gressibus per uiam mortis incedat. Item labe & maculas inquinatō corporū repurgauit. Non exigua immortalis potentia opera: uerum id portēdebat hæc uis: quæ pec- catorum labibus ac uitiorū maculis inquinatos: doctrina eius purificatura esset eruditi- one iustitiae leprosi atq; elephāntici debent haberi: quos uel infimæ cupiditates ad scele- ra: uel insatiabiles uoluptates ad flagitia compellunt: & dedecorū maculis iniustos labe afficiunt sempiterna. Iacencia mortuorū corpora crexit: eosq; noībus propriis in clama- tos a morte reuocauit. Quid incōgruentius deo? Quid miraculo dignius oīum sæcu- lorum quæ decursam uitam resignasse: cōpletisq; hoīum temporibus tempora abiecis- se ppetua arcana mortis reuelasse? Sed hæc inenarrabilis potestas imago uirtutis maioris fuit: quæ demonstrabat tantam uim habituram esse doctrinā suam: ut gentes in orbe to- to quæ alienæ deo subiectæ morti fuerunt: cognitione ueri luminis animatæ ad immorta- litatis præmia peruenirent. Eos enim recte mortuos existimaueris: quæ datorem uitæ de- um nescientes: atq; aīas suas a cælo in terram deprimentes: in laqueos æternæ mortis in- currunt. Quæ igitur cum faciebat in præsens: imagines erāt futurorū: quæ illælis affe- ctisq; corporibus adhibebat ea spiritalium figurā gerebant: ut in præsentī uirtutis no- bis terrenæ opera monstraret: & in futurū potestatem suæ cælestis maiestatis ostēderet. Ergo sicut opera eius significantiam quoq; maioris potestatis habuerunt: ita etiam pas- sio non simplex: nec superuacua: nec fortuita processit. Sed ut illa quæ fecit: magnā uir- tutem ac potestatem doctrinæ eius significabant: sic ea quæ passus est: odio futurā esse sapientiam nunciabant. Aceti enim potus ac fellis cibus acerbates & amaritudines in hac uita sectatoribus ueritatis pollicebat. Et quanq; ipsa p se acerba & amara specimē nobis futurorum tormentorum dabat: quæ morātib; nobis in hoc sæculo uirtus ipsa rēponit: tamen illius modi cibus & potus in os doctoris nostri ueniens: pressurā no-

bis laborum ac miseriarum præbebat exemplum. Quæ omnia tolerari ac perpeti ne- cesse est eos: qui ueritatem sequuntur: quoniam ueritas est acerba & inuisa omnibus: qui ueritatis expertes uitam suam mortiferis uoluptatibus dedunt. Nam corona spinea ca- piti eius imposita id declarat fore: ut diuinam sibi plebem de nocentibus congregaret. Corona enim dicitur circumstans in orbe populus. Nos autem qui ante cognitionē dei fuimus iniusti: spinæ id est mali & nocentes eramus: ignorantes quid esset bonum: & a iustitiæ notione atq; operibus alieni: omnia scelere ac libidine polluebamur. Electi ergo ex dumis ac sentibus sanctum dei caput cingimus: quia conuocati ab ipso & circumfusi undiq; ad eum magistro & doctore assistimus: regemq; illum mundi & omnium uiuen- tium dominum coronamus. Quod uero ad crucem spectat: magna in ea uis ac ratio est: quam nunc conabor ostendere. Deus namq; (sicut superius exposui) cum statuisset hominem liberare: magistrum uirtutis legauit in terram: quæ & præceptis salutaribus for- maret homines ad innocentiam: & operibus factisq; præsentibus iustitiæ uiam pande- ret: qua gradiens homo & doctorem suum sequens: ad uitam æternam perueniret. Li- cet igitur corporatus est & ueste carnis indutus: ut homini ad quem docēdum uenerat: uirtutis & exempla & incitamenta præberet. Sed cum in omnibus uitæ officiis iustitiæ specimen præbuisset: ut doloris quoq; patientiam mortis cōtemptum: quibus perfecta & consumata sit uirtus: traderet homini: uenit in manus impiæ nationis: cum & uitare potuisset sciētia futuri quam gerebat: & repellere eadem uirtute qua mirabilia faciebat. Sustinuit ergo cruciatus ac uerbera & spinas. Postremo etiam mortem suscipere nō re- cusauit: ut homo illo duce subactam & cathenatam mortem cum suis erroribus trium- pharet. Cur autem summus pater id potissimum genus mortis eligeret: quo affici eum sineret: hæc ratio est. Dicat enim fortasse aliquis: cur si deus fuit & mori necesse fuit: nō saltem aliquo honesto mortis genere affectus est? Cur potissimum cruce? Cur infami ge- nere supplicii? quod etiam hodie libero quæ nocenti uideatur indignum? Primum quæ is qui humilis aduenerat: ut humilibus & infirmis opem ferret: & in omnibus spem sa- lutis ostenderet: eo genere afficiendus fuit: quo humiles & infirmi solēt: neq; esset omni- no qui eum non posset imitari. Deinde ut integrum corpus eius seruaret: quem die ter- tio resurgere oportebat. Nec hoc cuiq; ignorandum est: quod ipse ante de sua passione prædicans: etiam id notum fecerit habere se potestatem cum uellet deponēdi spiritum & resumēdi. Suffixus itaq; cum spiritum sponte deposuisset: necessarium carnifices nō putauerunt: ossa eius suffringere (sicut mos eorum ferebat) sed tantūmodo latus eius p- forauerunt. Sic integrum corpus patibulo detractum est: & sepulchro diligenter inclu- sum. Quæ omnia iccirco facta sunt: ne læsum atq; diminutum corpus ad resurgendū inhabile redderetur. Illa quoq; præcipua fuit causa cur deus crucem maluerit: quæ illa ex altari eum fuit necesse: & omnibus gentibus passionem dei notescere. Nam quoniam is qui patibulo suspenditur: & cōspicius est omnibus: & cæteris altior: cunctis potius electa est: quæ significat illum tam conspicuum: tamq; sublimem futurū: ut ad eum cognoscē- dum pariter & colendū cunctæ nationes ex omni orbe cōcurrerent. Deniq; nulla gens tam inhumana est: nulla regio tam remota: cui aut passio eius aut sublimitas maiestatis ignota sit. Extendit ergo in passione manus suas: orbemq; dimēsus est: ut iam tunc ostē- deret ab ortu solis usq; ad occasum: magnum populum ex omnibus linguis & tribubus congregatum sub alas suas esse uenturum: & signum illud maximum atq; sublime frō- tibus suis suscipiturum. Cuius rei figuram Iudæi etiam nūc exhibent: cum limina sua de cruore agni notēt. Deus enim percussurus Aegyptios: ut ab plaga immunes faceret.

Hebræos: præceperat his: ut agnum candidum sine macula immolarent: ac signum luminibus suis de sanguine eius imponderent. Itaque cum Aegyptiorum primogenita una nocte interissent: Hebræi soli signo sanguinis tuti fuerunt: non quia cruor pecudis tantam in se vim haberet: ut hominibus saluti eēt: sed imago fuit rerum futurarum. Nam agnus candidus sine macula Christus fuit: id est innocens & iustus & sanctus: qui ab iisdem Iudæis immolatus saluti est omnibus qui signo sanguinis id est crucis: qua sanguinem fudit sua in fronte conscripserunt. Frons enim summum lumen est hominis: & lignum sanguine delibutum crucis significatio est. Denique imolatio pecudis ab his ipsis: qui faciunt: pascha nominatur ἀποτοῦ πάσχα: quia passionis est figura: quam deus præscius futurorum tradidit per Moysen populo suo celebrandam. Sed tamē figura ualuit in præsentem ad depellendum periculum: ut appareat quantum ueritatis ipsa ualitura sit ad plebem dei protegendam in extrema totius orbis necessitate. Quomodo autē uel qua plaga tuti homines sint futuri: qui signum hoc ueri & diuini sanguinis in summo corporis sui notauerunt: in nouissimo libro docebo.

De potentia signi crucis quantæ efficacis sit inuocatio nominis crucifixi: & quantum a dæmoniis timeatur signum crucis. Ca. xxvii

Vnc satis est de huius signi potentia quantum ualeat: exponere: quanto terro-
 n ri sit dæmonibus hoc signum sciet: qui uiderit quatenus adiurati per Christū de corporibus quæ obsecerint: fugiant. Nam sicut ipse cum inter homines ageret: uniuersos dæmones uerbo fugabat: hominumque mentes emotas & malis incurisibus furias: in sensus pristinos reponebat. Ita nunc sectatores eisdem spiritus inquinatos de hominibus & nomine magistri sui & signo passionis excludunt. Cuius rei non difficilis est probatio. Nam cum diis suis immolant: si assistat aliquis signatam frontem gerens: sacra nullo modo litant.

Nec responsa potest consultus reddere uates. Et hæc sæpe causa præcipua iustitiam persequendi malis regibus fuit. Cum enim quidam ministrorum nostri sacrificantibus dominis assisterent: imposito frontibus signo: deos illorum fugauerunt: ne possent in uisceribus bestiarum futura depingere. Quod cum intelligerent auruspices: instigantibus hisdem dæmonibus: quibus prosecrarant conquerentes prophanos homines sacris interesse: adegerunt principes suos in furore: ut expugnarent dei templum: sequē uero sacrilegio contaminarent: quæ grauissimis persequentium pœnis expiraretur. Nec tamen ex hoc ipso cæci homines intelligere possunt aut hanc esse ueram religionē: cui ad uincendum tanta uis inest: aut illam falsam quæ subsisti aut congregari non potest. Sed aut hoc deos non metu: uerū odio facere: quasi quisque possit odisse nisi eum: qui aut noceat: aut possit nocere. Immo uero congruens maiestati fuit: ut eos quos oderant: præsentibus pœnis afficerent potius: quæ fugerēt. Sed quoniam neque accedere ad eos possunt: in quibus cælestem notam uiderit: nec his nocere quos signū immortale munierit: tanquam inexpugnabilis murus laceflunt eos per homines & manus persequuntur alienis: quos profecto si esse confitentur: uicimus. Necesse est enim hanc esse ueram religionē quæ & rationem dæmonum nouit: & astutiam intelligit: & uim retundit: & eos spiritualibus armis domitos ac subactos cedere sibi cogit. Si negant: testimoniis poetarū ac philosophorum refellentur. Quod si esse & malos esse inficias eunt: quid superest nisi ut alios dicant esse deos: alios dæmones? Exponant igitur differentiam generis utriusque: ut sciamus quod colendū: quod execrandū sit. Habēt ne inter se aliquod confortium: an uero inimici sint? Si sunt aliqua necessitudine copulati: quatenus eos discernemus? Aut quomodo utri-

usque generis honorem cultumque miscebimus? Si autem sunt inimici: aut dæmones deos non timent: aut dii dæmones fugare non possunt. Ecce aliquis instinctu dæmonis percitus dementit: effert: insanit: ducamus istum in Iouis optimi maximi templum: uel quæ sanare homines Iuppiter nescit: in Aesculapii uel Apollinis sanum iubeat utriuslibet sacerdos dei sui nomine: ut nocens ille spiritus excedat ex homine: nullo id pacto fieri potest. Quæ igitur deorum uis est: si subiectos sibi dæmones non habent? At uero iidem dæmones adiurati per nomen ueri dei protinus fugiunt. Quæ ratio est ut Christum timeant: Iouem autem non timeant: nisi quod iidem sunt dæmones: quos uulgus deos esse opinatur? Denique si constituat in medio: & is quem constat incursum dæmonis perpeti: & Delphici Apollinis uates: eodem modo dei nomen horrebunt: & tam sceleriter excedet suo uate Apollo: quam ex homine spiritus ille dæmonicus: & adiurato fugatoque deo suo uates in perpetuum conticescet. Ergo iidem sunt dæmones: quos fatentur execrandos esse: idem dii quibus supplicant. Si nobis credendum esse non putant: credant Homero: qui summum illum Iouem dæmonibus aggregauit: sed & aliis poetis ac philosophis: qui eisdem modo dæmonas: modo deos nuncupant: quorum alterum uerum: alterum falsum est. Illi enim nequissimi spiritus ubi adiurant: ubi se dæmonas confitentur: ubi colunt: ubi se deos mentiuntur: ut errores hominibus immittant: & a ueri dei notione: per quam sola potest mors æterna uitari. Idem sunt qui deiiciendi hominis causa uarios sibi cultus peruersa religione condiderunt: mentitis tamen assumptisque nominibus ut fallerent. Nam quia diuinitatem per se ipsos affectare non poterant: asciuerunt sibi nomina potentium regum: sub quorum titulis honores sibi deorum uendicarent. Qui error discuti potest: & in lucem ueritatis protrahi. Nam si quis studet altius inquirere: cognoscat eas quibus peritiam est uere ab inferis animas. Euocet Iouem: Neptunum: Vulcanum: Mercurium: Apollinem: patremque omnium Saturnum. Respondebunt ab inferis omnes: & interrogati loquentur: & de se & de deo fatebuntur. Post hæc euocent Christum: non aderit: non apparebit: quia non amplius quam biduo apud inferos fuit. Quod hac probatione certius proferri potest: Ego uero non dubito: quin ad ueritatem Trismegistus hanc aliqua ratione peruenerit: qui de deo patre omnia: & de filio locutus est multa: que diuinis continentur arcanis.

De uera & singulari religione: & unde dicatur religio: uel secundum Ciceronem: uel alios. Ca. xxviii.

Quæ cum ita se habeant (ut ostendimus) apparet nullam aliam spem uitæ homini esse propositam: nisi ut abiectis uanitatibus & errore miserabili deum cognoscat: & deo seruiat: nisi huic temporali renunciet uitæ: ac se rudimentis iustitiæ ad cultum religionis instituat. Hac enim conditione gignimur: ut generari nos deo iusta & debita obsequia præbeamus: hunc solum nouerimus: hunc sequamur. Hoc uinculo pietatis obstricti deo & religati sumus: unde ipsa religio nomen accipit: non ut Cicero interpretatus est a relegendo: quod in libro de natura deorum secundo dicit ita: Non enim philosophi solum: uerum etiam maiores nostri superstitionē a religione separauerunt. Nam qui totos dies precabantur & imolabant: ut sui sibi filii supstitites essent: supstitiosi sunt appellati. Qui autem omnia quæ ad cultum deorum pertinerent: retractarent: & tanquam relegerent: hi dicti sunt religiosi ex relegendo: tanquam ex eligendo: & eligendo elegantes: & ex deligendo diligentes: & ex intelligendo intelligentes. His enim omnibus inest uis legendi eadem: quæ in religioso ita factum est: in superstioso a religioso: alterius uiti nomen: alterius laudis. Hæc interpretatio quæ inepta sit: ex re ipsa licet cognoscere. Nam si in iisdem

diis colendis: & religio & superstio uersatur: exigua uel potius nulla distantia est. Quid enim mihi affert causæ: cur precari pro salute filiorum semel religiosi & idem decies facere: superstitiosi esse hominis arbitretur? Si enim semel facere optimum est: quātoma gis sæpius? Si hora prima: ergo & tota die. Si una hostia placabilis: placabiliores utiq; hostiæ plurimæ: quia multiplicata obsequia demerent potius: q̄ offendunt. Non enim nobis odiosi uidentur hi famuli: qui assidui ac frequētes ad obsequium fuerint: sed magis cari. Cur igitur sit in culpa & nomen reprehensibile accipiat: qui aut filios suos magis diligit: aut deos satis honorat? Laudetur autem qui minus. Quod argumētum etiam econtrario ualeat. Si enim totos dies precari & immolare criminis est: ergo & semel. Si superstitiosos filios subinde optare uitiosum est: superstitiosus est igitur ille qui raro id optauerit. Aut cur uitii nomen sit in eo tractum: quo nihil honestius: nihil iustius optari potest? Nam q̄ ait religiosos a relegendo appellatos: q̄ ea retractent diligēter quæ ad cultum deorum pertineant: cur illi qui hoc sæpe in die faciunt: religiosorum nomen amittant: cum multo utiq; diligentius ex assiduitate ipsa relegant ea quibus dii coluntur? Quid ergo est? Nimirum religio ueri cultus: superstio falsi. Et omnino quid colas interest: aut quid preceris. Sed quia religiosos deorum cultores se putant: cum sint superstitiosi: nec religionem possunt a superstitione discernere: nec significantiam nominum exprimere. Diximus nomen religionis a uinculo pietatis esse deductum: q̄ hominem sibi deus religauerit: & pietate constrinxerit: quia nos seruire ei ut domino: & obsequi ut patri necesse est. Eo melius ergo id nomen Lucretius interpretatus est: qui ait religionum se nodos soluere. Superstitiosi autem uocantur non qui filios superstitios optant. Omnes enim optamus: sed aut ii qui superstitios memoriam defunctorum colunt: aut qui parentibus suis superstitios colebant imagines eorum domi tanq̄ deos penates. Nam qui novos sibi ritus assumebant: ut in deorum uicem mortuos honorarent: quos ex hominibus in cælum receptos putabant: hos superstitiosos uocabant. Eos uero qui publicos & antiquos deos colerent: religiosos nominabant. Vnde Virgilius: Vana superstio ueterumq; ignara deorum. Sed cum ueteres quoq; deos inueniamus eodem modo consecratos esse post obitum: superstitiosi ergo qui multos ac falsos deos colunt. Nos autem unum deum religiosi qui uni & uero deo supplicamus.

De unitate patris & filii: ut liqueat quomodo unius dei possunt esse cultores: qui duos colunt: alterum patrem: alterum filium: patremq; immortalem: filium mortalem: de quo superius dictum est.

Cap. xxix.

Oportet quærat aliquis quomodo cum deum unum nos colere dicamus: duos tamen asseueremus deum patrem & deum filium: quæ asseueratio plerosq; in maximum inpegit errorem. Quibus cum probabilia uideantur esse quæ dicimus: in hoc uno laborare nos arbitrantur: q̄ & alterum mortalem deum fatemur. De mortalitate iam diximus: nunc de unitate doceamus. Cum dicimus deum patrem & deum filium: non diuersum dicimus: nec utrumq; secerimus: quia nec pater sine filio esse potest: nec filius a patre secerit: siquidem nec pater sine filio nuncupari: nec filius potest sine patre generari. Cum igitur & pater filium faciat: & filius patrem: una utriq; mens: unus spiritus: una substantia est: sed ille quasi exuberans fons est: hic tanq̄ de fluens ex eo riuus: ille tanq̄ sol: hic tanq̄ radius ex sole porrectus: qui quoniam summo patri & fidelis & carus est non separat sicut nec riuus a fonte: nec radius a sole: quia & aqua fontis in riuo est: & solis lumē in radio: æque neq; uox ab ore seiungi: nec uirtus aut manus a corpore diuelli potest. Cur igitur a prophetis idem manus dei & uirtus & sermo

dicatur: utiq; nulla discretio est: quia & lingua sermonis ministra: & manus in qua est uirtus: indiuiduæ sunt corporis portiones. Propiore exemplo uti libet. Cum quis habet filium quem unice diligit: qui tamē sit in domo & manu patris: licet ei nomen domini potestatemq; cōcedit: ciuili tamen iure & domus una & unus dominus nominatur. Sic hic mūdus una dei domus & filius & pater: qui unanimes incolunt mundū: deus unus quia & unus est tanq̄ duo: & duo tanq̄ unus. Neq; id mirum cum & filius sit in patre: quia pater diligit filium: & pater in filio: qui uoluntati patris fideliter pareat: nec unq̄ faciat aut fecerit nisi quod pater aut uoluit aut iussit. Deniq; unum deum esse tam patrem q̄ filium. Esaias in exemplo quod superius posuimus: ostendit: cum diceret. Adorabūt te & præcābunt: quoniam in te deus est: & non est alius deus præter te. Et alio loco similiter ait. Sic dicit dominus deus rex Israel: & qui eruit eum deus æternus ego primus: & ego nouissimus: & præter me nemo est deus. Cū duas personas proposuisset: dei regis id est Christi: & dei patris qui eum post passionem ab inferis excitauit: sicut ostendit le diximus Oseam prophetam qui ait. Et de manu inferorum eruiam eum: tamē ad utranq; personam referens intulit: & præter me non est deus: cum posset dicere præter nos: sed fas non erat plurali numero separationem tantæ necessitudinis fieri. Unus est enim solus liber deus summus carens origine: quia ipse est origo rerū: & in eo simul & filius & omnia continent. Quia propter cum mēs & uoluntas alterius in altero sit: uel potius in utroq; una: merito unus deus uterq; appellatur: quia quicquid est in patre ad filium transfuit: & quicquid in filio: a patre descendit. Non potest igitur ille summus ac singularis deus nisi per filium colit: qui solum patrem se colere putat: sicut filium non colit: ita ne patrem quidem colit. Qui autem filium suscipit: & nomen eius gerit: is uere cū filio simul & patrem colit: quoniam legatus & nuncius & sacerdos summi patris est filius. Hic templi maximi ianua est: hic lucis uia: hic dux salutis: hic hostium uita.

De hæresibus quas non modo propheta: sed etiam Christus & apostoli prædixerunt emeruras esse uitandas. Et q̄ illa sola ecclesia catholica est & uera: in qua est cōfessio & medicina peccatorum per pœnitentiam & fidei sacramenta.

Cap. xxx.

Ed quoniam multæ hæreses extiterunt: & instinctibus dæmonū populus dei scissus est: determinanda est nobis breuiter ueritas: ac in suo proprio domicilio collocanda: ut si quis quam uitæ cupit haurire: non ad detritos lacus deferat: qui non habent uenam: sed uberrimū dei fontem nouerit: quo irrigatus perenni luce potiatur. Ante omnia scire nos cōuenit: & ipsum & legatos eius prædixisseq; plurimæ sectæ & hæreses haberent existere: quæ concordiam sancti corporis rumperent: ac monuisse ut summa prudentia caueremus: nequando in laqueos & fraudes illius aduersarii nostri: cum quo luctari deus nos uoluit: incideremus: tamen dedisse certa mandata: quæ in perpetuum custodire deberemus. Quosq; pleriq; imitatores deserto itinere cælestis uias sibi deuias per anfractus & præcipitia condiderunt: per quæ patrem plebis incautā: & simplicem ad tenebras mortemq; deducerent. Quod quatenus accidat: exponam. Fuerunt quidā nostrorū uel minus stabilita fide: uel minus docti: uel minus cauti: qui dissidiū facerent unitatis: & ecclesiam dissiparēt. Sed hi quoq; fides lubrica fuit: cum deum nosse se & colere simularēt augendis opibus: & honori studentes affectabant maximū sacerdotium & a potioribus uicti cadere se cum suffragatoribus suis maluerūt: q̄ eos facere præpositos: quibus cōcupiant ipsi ante præponi. Quidā uero non satis cælestibus litteris eruditi: cum ueritatis accusatoribus respondere non possent: obiciētes uel impossibile uel incongruens esse: ut deus in utero mulieris includerēt: nec cælestem illam maiestatem

ad tantam infirmitatē potuisse deduci: ut hoibus contēptui: derisui: contumeliæ & ludibrio essent. Postremo ēt cruciamēta pferret: atq; execrabili patibulo figeret. Quæ oīa cum neq; ingenio nec doctrina defendere ac refutare possent: nec enim uim rationēq; penitus pvidebant: deprauati sunt ab itinere recto: & cælestes litteras corruperūt: ut no uam sibi doctrinā sine ulla radice ac stabilitate cōponerent. Nonnulli aut falsos pphetarum uaticinio illecti: de qbus & uere prophetæ & ipse prædixerāt: exciderūt a doctrina dei: & traditionē ueram reliquerunt. Sed illi oēs dæmonicis fraudibus irræti: quas prospicere & cauere debuerant: diuinū nomen & cultum per imprudentiā perdiderūt. Cum enim Phryges aut Nouatiani: aut Valentiniani: aut Martionitæ: aut Anthropiani: aut Ariani: seu qlibet alii nominant: christiani esse desierunt hi: q Christi noie amisso: humana & externa uocabula induerunt. Sola igit catholica ecclesia est: quæ uerum cultum retinet. Hic est fons ueritatis: hoc est domiciliū fidei: hoc templū dei: quo si quis non intrauerit: uel a quo siq; exiuerit: a spe uitæ ac salutis alienus est. Neminē sibi oportet ptnaci concertatione blādiri. Agit .n. de uia & salute: cui nisi caute & diligenter cōsultatur: amissa & extincta erit. Sed tamen qā singuli quoq; cœtus hæreticorū se potissimū christianos: & suam esse catholicā ecclesiam putāt: sciendū est illam esse uerā in qua est religio: confessio & pœnitentia: quæ peccata & uulnera qbus est subiecta ibecillitas carnis salubriter curat. Hæc interim paucis admonēdi gratia rettuli: neq; errorē fugere cupiens: maiori implicet errore: dum penetrare ueritatis ignorat. Postea plenius & uerius contra oēs mendaciorū sectas pprio separatoq; ope pugnabimus. Sequitur ut quoniā factis de religione uera & sapiētia locuti sumus: in proximo libro de iustitia differamus.

Lactāti Firmiani institutionū diuinarū aduersū gētes liber quintus. De iustitia pœmiū. Quod iniquum & impiū est ante dānare uel psonam uel causam: q̄ de merito eius cognoscere. Et quare sapientia iungēda sit religioni. Et quare sapiētia huius mūdi litteras sacras contempserit. Et q; eloquentia seruit sæculo: & plerūq; ut amplius elucescat. De industria ipugnat ueritatē: quæ fere semp idoneis assertoribus indiget. C. primū.

Non est apud me dubiū Constantine imperator maxime: quin hoc opus nostrum: quo singularis ille rerum conditor & huius immēsi opis rector asserit. Si quis attigerit ex istis ineptæ religiōis: ut sunt nimia superstitione impatiētes infectetur etiam maledictis: ut uix lecto fortasse principio: affligat: proiciat: excretur: seq; inexpiabili scelere cōtaminari atq; astringi putet: si hæc aut legat patiēter: aut audiat. Ab hoc tamen si fieri potest humanitatis iure postula-

mus: ut non prius damnet: q̄ uniuersa cognouerit. Nam si sacrilegis: & proditoribus: & ueneficis potestas defendendi sui datur: nec prædamnari quenq; incognita causa licet: non iniuste petere uidemur: ut si quis erit ille qui inciderit in hæc: si leget: perlegat: si audiet: sentētiā differat in extremum. Sed noui hominum pertinaciam: nunq; impetrebimus. Timent enim ne a nobis reuicti: manus dare aliquando clamante ipsa ueritate cogantur. Obstrepunt igitur & intercedunt: ne audiant: & oculos suos opprimūt: ne lumen uideant: quod offerimus. Quo plane ipsi diffidentiam suæ perditæ rationi ostendunt: cum neq; cognoscere: neq; congregari audient: quia sciunt se facile supari. Et iccirco disceptatione sublata:

Pellitur e medio: sapientia: uigetur res (ut ait Ennius) & quia student damnare tanq̄

nocentes: quos utiq; se iunt innocentes: constare de ipsa innocentia nolunt: quasi nō maior iniquitas sit probatā innocentiam dānasse: sed inauditā. Sed (ut dixi) uerentur: ne si audierint: damnare non possint. Et ideo cultores dei summi hoc est iustos homines torquent: interficiunt: exterminant: nec causas odiorum ipsi reddere possunt: q̄ tam uehementer oderunt: quia ipsi errant: irascuntur his qui uia ueram sequunt: & cū corrigere se possint: errores suos insup crudelibus factis coaceruant: innocentū cruore maculant & dicatas deo mentes euisceratis corporibus detorquent: cum talibus cōgredi & disputare cōtendimus. Hos ad ueritatē abiepta psuasione traducere: q̄ sanguinē facilius haurerint q̄ uerba iustorū. Quid igitur? Operam ne pdemus? Minime. Nam si lucrari hos a morte: ad quam concitatissime tendunt: non potuerimus: si ab illo itinere de morte ad uitam lucemq; reuocare: quoniā ipsi saluti suæ repugnant: nostros tamen confirmabimus: quorū non est stabilis ac solidis radicibus fundata & fixa sententia. Nutant .n. plurimi & maxime q̄ litterarū aliquid attigerunt. Nam & in hoc philosophi: & oratores: & poetæ pnciosi sunt: q; incautos animos facile irrætere possunt suauitate sermōis: & carminum dulci modulatione currentiū. Ob eamq; causam nolui sapientiā cum religiōe coniungere: neq; studiosis illa inanis doctrina possit offi cere: ut iam scientia litterarū non modo nihil noceat religioni atq; iustitiæ: sed etiā possit q̄ plurimū: si is q̄ eas didicerit: sit uirtutibus instructior: & ueritate sapiētior. Præterea etiā si nulli alii: nobis certe pderit: delectabit se cōscientia: gaudebit mēs se in ueritatis luce uersari: quod est animæ pabulum incredibili quadā iocunditate perfusum. Verum nō est desperandū: fortasse non canimus surdis. Nec enim tam in malo statu res est: ut desint sanæ mentes: qbus & ueritas placeat: & monstratū sibi rectum iter & uideāt & sequant. Circunlinat modo poculū cælestis sapientiæ melle: ut possint ab imprudentibus amara remedia sine offensione potari: dum illiciens prima dulcedo acerbitatē saporis asperi sub prætextu suauitatis occultat. Nam hæc in primis causa est cur apud sapientes: & doctos: & principes huius sæculi scriptura sancta fide carcat: q; prophetæ communi ac simplici sermone ut ad populum sunt locuti. Contemunt itaq; ab his: q̄ nihil audire uel legere nisi expolitum ac disertū uolunt: nec quiq; hæere animis eorū potest: nisi q; aures blandiori sono mulcent. Illa uero quæ sordida uident: anilia: inepta: uulgaria existimant. Adeo nihil uerum putant: nisi quod auditu suaue est: nihil credibile: nisi quod pōt incutere uoluptatem: nemo rem ueritate ponderat sed ornatu. Non ergo credunt diuinis: qā phoco carent: sed ne illis quidē qui eas interpretant: quia sunt & ipsi aut omnino rudes: aut certe parum docti. Nam ut plene sint eloquentes: perraro cōtingit: cuius rei causa in aperto est. Eloquentia enim sæculo seruit: populo se iactare & in rebus malis placere gestit. Siquidem ueritatem sapius expugnare conatur: ut uim suam monstret: opes expetit honores concupiscit: summum deniq; gradum dignitatis exposcit. Ergo hæc quasi humilia despicit: arcana tanq̄ contraria sibi fugit: quippe quæ publico gaudeat: & multitudinem celebritatēq; delideret. Eo fit ut sapientia & ueritas idoneis præconibus indigeat. Et si qui forte litteratorum se ad eam cotulerunt: defensionis eius non suffecerunt. Ex his qui mihi noti sunt: Minutius felix non ignobilis inter causidicos loci fuit. Huius liber cui Octauio titulus est: declarat q̄ idoneus assertor esse potuisset: si se totū ad id studium cōtulisset. Septimus quoq; Tertullianus fuit omni genere litterarum peritus: sed in eloquendo parum facilis & minus comptus: & multum obscurus fuit. Ergo ne hic q; dem satis celebritatis inuenit. Unus igitur præcipuus & clarus extitit Cyprianus: qui magnam sibi gloriam ex artis oratoriæ professione quæsierat: & admodum multa con-

scripsit in suo genere miranda. Erat enim ingenio facilis: copioso: suauis: & quæ sermonis maxima est uirtus: aperto ut discernere nequeas: utrum ne ornatior in loquendo: an facilius in explicando: an potentior in persuadendo quisque fuerit. Hic tamen placere ultra uerba sacramentum ignorantibus non potest: quoniam mystica sunt quæ locutus est: & ad id præparata: ut solis fidelibus audiatur. Denique a doctis huius sæculi quibus forte scripta eius innotuerunt: derideri solet. Audiui ego quendam hominem disertum sane: qui eum immutata una littera Caprianum uocaret: quasi qui elegans ingenium: & melioribus rebus aptum: ad aniles fabulas contulisset. Quod si accidit hoc ei: cuius eloquentia non insuauis est: quid tandem putemus accidere illis: quorum sermo ieiunus est & ingratus: qui neque uim persuadendi: neque subtilitatem argumentandi: neque ullam prorsus acerbiter ad reuincendum habere potuerunt?

Quod ex defectu doctorum data est temerariis hominibus audacia impugnandi ueritatem ignotam: & hoc probat exemplo duorum philosophorum: quos uiderat in Bythinia. Ca. ii.

Rgo quia defuerunt apud nostros idonei peritiq; doctores: qui uehementer: qui acriter errores publicos redarguerent: qui causam omnem ueritatis ornate copioseq; defenderent: prouocauit quosdam hæc ipsa penuria: ut auderet scribere contra ignotam sibi ueritatem. Omitto eos: qui prioribus eam temporibus nequicquam lacefferunt. Ego cum in Bythinia litteras oratorias accitus docerem: contigissetq; eodem tempore ut dei templum euerteretur: duo extiterunt ibidem: qui iacenti atq; abiectæ ueritati nescio utrum superbius an importunius insultarent: quorum alter antistitem se philosophiæ profitebatur. Verum ita uitiosus: ut continentia magister non minus auaritia quam libidinibus arderet: in uictu tam sumptuosus: ut in schola uirtutis assertor: parsimoniam paupertatisq; laudator: in palatio peius cenaret quam domi. Tamen uitia sua capillis & pallio: & (quod maximum est uelamentum) diuitiis prætegebat: quas ut auget ad amicitias: iudicum miro ambitu penetrabat: eosq; sibi repente auctoritate falsi nominis obligabat: non modo ut eorum sententiam uenderet: uerum etiam ut confines suos: quos ædibus agrisq; pellebat: a suo repetendo hac potentia retardabat. Hic uero qui suas disputationes moribus destruebat: uel mores suos disputationibus arguebat: ipse aduersus se grauis censor: & accusator acerrimus: eodẽ ipso tempore quo iustus populus nefarie lacerabatur: tres libros euomuit contra religionem nomemq; christianum. Professus ante omnia philosophi officium esse erroribus hominum subuenire: atq; illos ad ueram uiam reuocare: id est ad cultus deorum: quorum numine ac maiestate (ut ille dicebat) mundus gubernaretur. Nec pati homines imperitos quorundam fraudibus illicite simplicitatis eorum prædæ ac pabulo sit hominibus astutis. Itaq; se suscepisse hoc munus philosophia dignum: ut præferret non uidentibus lumen sapientiæ: non modo ui susceptis deorum cultibus resanescant: sed etiam ut pertinaci obstinatione depolita corporis cruciamenta deuitent: nec sæuas membrorum lacerationes frustra perpeti uelint. Ut autem apparet cuius rei gratia opus illud elaborasset: effusus in principum laudes: quorum pietas & prouidentia (ut quidem ipse dicebat) tum in cæteris rebus humanis: tum præcipue in defendendis deorum religionibus claruisset: consultum esse tandem rebus: ne cohibita impia & anili superstitio: uniuersi homines legitimis sacris uacarent: ac propicios sibi deos experirentur. Vbi autem religionis eius contra quam perorabat infirmare uoluit ratione: ineptus: uanus: ridiculus apparuit: quia grauis ille consulti utilitatis alienæ: non modo quid oppugnaret: sed etiam quid loqueretur nesciebat

Nam si qui nostrorum affuerunt: quis temporis gratia coticerent: animo tamen derisere: utpote cum uiderent hominem profitentem se illuminaturum alios: cum ipse cæcus esset: redacturum alios ab errore: cum ipse ignoraret ubi pedes suos poneret: eruditurq; alios ad ueritatem: cuius ne scintillam quidem unam uidisset aliquando: quippe cum sapientiæ professor profligare sapientiam niteretur. Omnes tamen id arguebant: quod illo potissimum tempore id operis esset aggressus: quo furebat odiosa crudelitas. O philosophum adulatorem: ac temporis seruientem. Verum hic pro sua inanitate cotemptus est qui & gratiam quam sperauit: non est adeptus: & gloria quam captauit: in culpam reprehensionemq; conuersa est. Alius eandem materiam mordacius scripsit: qui erat tunc e numero iudicum: & qui auctor in primis faciendæ persecutionis fuit: quo scelere non contentus: etiam scriptis eos quos afflixerat infecutus est. Composuit enim libellos duos non contra christianos: ne inimice insectari uideretur: sed ad christianos ut humane & benigne consulere putaretur: in quibus ita falsitatem scripturæ sacræ arguere conatus est tanquam sibi esset tota contraria. Nam quædam capita quæ repugnare sibi uidebantur exposuit: adeo multa: adeo intima euumerans: ut aliquando ex eadem disciplina fuisse uideatur. Quod si fuit: quis eum Demosthenes poterit ab impietate defendere: qui religionis cui fuerat assensus & fidei: cuius nomen induerat: & sacramenti quod acceperat: proditor factus est: nisi forte casu in manus eius diuinæ litteræ inciderunt: Quæ igitur temeritas erit id audere dissoluere: quod illi nemo interpretatus est? Bene quæ aut nihil didicit: aut nihil intellexit. Tantum enim abest a diuinis litteris repugnantia: quantum ille abfuit a ueritate & fide: præcipue tamen Paulum Petrumq; lacerauit: cæterosq; discipulos tanquam fallaciæ seminatores: quos eodẽ tamen rudes & indoctos fuisse testatus est. Nam quosdam eorum piscatorio officio quæstum fecisse: quasi ægre ferret: quod illam rem non Aristophanes aliquis: aut Aristarchus commentatus sit.

Quod discipulis Christi uoluntas mentiendi abfuit: qui uitam exercebant contrariam uitiis. Et quæ respondendum fuit blasphemiarum eorum: qui Christum magum fuisse mentiti sunt: & sibi ipsis contraria docuerunt. Cap. iii.

Abfuit ergo ab his fingendi uoluntas & astutia: quoniam rudes fuerunt. Aut quis possit indoctus apta inter se & coherentia fingere: cum philosophorum doctissimi Plato: & Aristoteles: & Epicurus: & Zenon ipsi sibi repugnantia & contraria dixerunt. Hæc est enim mendaciorum natura: ut coherentia non possint. Illorum autem traditio quæ uera est: quadrat ubiq; ac tota sibi consentit: & ideo persuadet: quæ constanti ratione suffulta est. Non igitur quæstus & comodi gratia religionem istam commentati sunt: quippe quæ & præceptis: & ipsa re eam uitam secuti sunt: quæ & uoluptatibus caret: & omnia quæ habentur in bonis spernit: & qui non tantum mortem pro fide subierint: sed etiam morituros esse se: & scierint & prædixerint: & postea uniuersos qui eorum disciplinam secuti essent: acerba & nefanda passuros. Ipsum autem Christum affirmauit a Iudæis fugatum: collecta noningentorum hominum manu latrocinia fecisse. Quis tantæ auctoritati audeat repugnare? Credamus hoc plane. Nam fortasse illi hoc in somnis Apollo aliquis nunciavit. Tot semper latrones perierunt: & quotidie pereunt: utique multos & ipse damnasti. Quis eorum post crucem suam: non dicam deus: sed homo appellatus est? Verum tu forsitan ex eo credidisti: quia uos homicidam Martem consecratis ut deum: quod tamen non fecissetis: si illum areopagitæ in crucem sustulissent. Item cum facta eius mirabilia destrueret: nec tamen negaret: uoluit ostendere Apollinem uel patriam: uel cetera maiora fecisse. Mirum quod Apollonium prætermisit: cuius solent & multa & mi

ra memorari. Cur igitur o delirum caput: nemo Apollinē pro deo colit: nisi forte tu solus: illo scilicet deo dignus: cum quo te in sempiternum uerus deus puniet? Si magus Christus quia mirabilia fecit: peritior utiq; Apollonius: qui (ut describis) cum Domitianus eum punire uellet: repente in iudicio non comparuit: q̄ ille qui comprehensus est & cruci affixus. At enim ex hoc ipso fortasse insolentiam ipsius noluit arguere: q̄ deum se constitueret: ut ille uerecundior fuisse uideatur: qui cum maiora faceret: ut hic putat tamen id sibi non arrogauerit. Omitto nunc ipsa opera comparare: quia in secundo & superiori libro de fraude ac praeiugis artis magicæ dixi. Nego esse quenq; q̄ non optet in primis id sibi post mortem contingere: quod etiam reges maximi concupiscunt. Cur enim homines sibi sepulchra magnifica: cur statuas: cur imagines comparant: cur aliquibus factis præclaris: aut etiam morte pro ciuibus suscepta: student opiniones hominū promereri? Cur deniq; ingenii tui monumentū hoc detestabili stultitia tanq̄ cœno ædificatum constituere uoluisti: nisi q̄ immortalitatem de memoria nominis speras? Stultum est igitur id putare Apollonium noluisse: quod optaret utiq; si posset: quia nemo est: qui immortalitatem recuset: & maxime cum eum dicas & adoratum esse a quibusdā: sicut deum: & simulacrum eius sub Herculis Alexiaci nomine constitutum: ab Ephesiis etiam honorari. Non potuit ergo post mortem deus credi: quia & hominem & magum fuisse constabat: & ideo alieni nominis titulo affectauit diuinitatem: quia suo nec poterat: nec audebat. Noster uero & poterat deus credi: quia magus non fuit: & creditus est: quia uerus non fuit. Non inquit hoc dico iccirco Apollonium nō haberi deum: quia noluerit: sed ut appareat nos sapientiores esse qui mirabilibus factis non statim fidem diuinitatis adiunximus: q̄ uos qui ob exigua portenta deum credidistis. Non est mirum: si tu qui a dei sapientia longe remotus es: nihil prorsus intelligis eorum: quæ legisti: cum Iudæi qui a principio prophetas lectitauerant: quibusq; sacramentum dei fuerat ob signatum: tamen quid legerent ignorauerunt. Disce igitur siquid tibi cordis est: non iccirco a nobis deum creditum Christum: quia mirabilia fecit: sed quia uidimus in eo facta esse omnia: quæ nobis annunciata sunt uaticinio prophetarum: fecit mirabilia. Magnum putassemus: ut & uos nuncupatis: & Iudæi tunc putauerunt: si non illa facturum Christū prophetæ omnes uno spiritu prædicarent. Itaq; deum credimus: nō magis ex factis operibusq; mirandis: q̄ ex illa ipsa cruce: quam uos sicut carnes lambitis: quoniam simul & illa prædicta est. Non igitur suo testimonio. Cui enim de se dicenti credi potest? Sed: prophetarū testimonio: qui omnia quæ fecit ac passus est: multo ante cecinerunt: fidem diuinitatis accepit: quod neq; Apollonio: neq; Apuleio: neq; cuiq; magorum potuit: aut potest aliquando contingere. Cum igitur talia ignorantia suæ deliramenta fudisset: cum ueritatem penitus excidere connixus esset: ausus est libros suos nefarios ac dei hostes φιλολάτρως: id est ueritatis amatores annotare. O cæcū pectus: o mentem cimeriis (ut aiunt) tenebris atriolem. Discipulus hic fortasse Anaxagoræ fuit: cui niues atramentum fuerunt: atque eadem cæcitas est: & uero falsitatis: & mendacio ueritatis nomen imponere. Videlicet homo subdolos noluit lupum sub ouis pelle cælare: ut fallaci titulo posset irretire lectorem. Verum esto iustitia hoc: non malitia feceris. Quam tandem nobis attulisti ueritatem: nisi q̄ assertor deorum eos ipsos ad ultimum perdidisti? Prosecutus enim summi dei laudes: quem regem: quem maximum: quem opificem rerum: quem fontem bonorum: quem parentem omnium: quem factorem: altoremque uiuentium confessus es. Ademisti Ioui tuo regnum: cumq; summa potestate depulsum: in ministrorum numerum redeigisti. Epi

logus itaq; te tuus arguit stultitiæ: uanitatis: erroris. Affirmans deos esse & illos tamen subicis: & mancipas ei deo: cuius religionem conaris euertere.

Quare hoc opus inceptum sit: & contra quos: & ad quid proficit Cap. iiii

I ergo de quibus dixi: cum præsentem me ac dolente sacrilegas suas litteras explicasset: & illorum superba impietate stimulatus: & ueritatis ipsius conscientia ut ego arbitror suscipi hoc munus: ut omnibus ingenii mei uiribus accusatores iustitiæ refutarem: non ut cōtra hos scriberē: qui paucis obteri poterant: sed omnes qui ubiq; idem operis efficiunt: aut effecerunt: uno simul impetu p̄figarem. Non dubito enim quin & alii plurimi: & multis in locis: & nō modo græcis: sed etiam latinis literis: monumentū iniustitiæ suæ struxerunt: quibus singulis quoniam respondere nō poteram: sic agendam mihi hanc causam putauit: ut etiam priores cum omnibus suis scriptis peruerterem: & futuris omnem facultatem scribendi aut respondēdi amputare præbeant modo aures. Efficiam p̄fecto ut quicumq; ista cognouerit: aut suscipiat: quod ante damnauit: aut quod est proximum: deridere aliquando desistat. Quamq; Tertullianus eandem causam plene perorauerit in eo libro cui apologatico nomen est: tamen quoniam aliud est accusantibus respondere: quod in defensione: aut negatione sola positum est: aliud instituere: quod nos facimus: in quo necesse est doctrinæ totius substantiam contineri: non defugi hunc laborē: ut implem materiam: quam Cyprianus non executus est in ea oratione: qua Demetrianum (sicut ipse ait) oblatrantem atq; obstrepentem ueritati redarguere conatur: qua materia nō est usus: ut debuit. Non enim scripturæ testimoniis: quam ille utiq; uanam: fictam: cōmentitiam putabat: sed argumētis & ratione fuerat refellendus. Nam cum ageret contra hominem ueritatis ignarum: dilatis paulisper diuinis lectionibus: formare hunc a principio tanq̄ rudem debuit. Eiq; paulatim lucis principia monstrare: ne toto lumine abiecto caligaret. Nam sicut infans solidi ac fortis cibi capere uim non potest ob stomachi teneritudinem: sed liquore lactis ac mollitudine alit: donec firmatis uiribus uesci fortioribus possit: ita & huic oportebat quā nondum poterat capere diuina: prius humana testimonia offerri. i. philosophorum & historicorū: ut suis potissimū refutaretur auctoribus. Quod quia ille non fecit: raptus eximia eruditione diuinarum litterarū: ut his solus contentus esset: quibus fides constat: accessi deo inspirante ut ego facerem: & simul ut uiam cæteris ad imitandum pararem. At si hortatu nostro docti homines ac disertī huc se conferre cœperint: & ingenia sua uimq; dicendi in hoc ueritatis campo iactare maluerint: uanitas breui religiones falsas: & occasuram esse omnem philosophiam nemo dubitauerit: si fuerit omnibus persuasum tum hanc solam religionem: tum etiam & solam ueram esse sapiētiam. Sed euagatus sum longius: q̄ uolebam.

De iustitia quā non mō philosophi: sed et poetæ: q̄ eos præcesserunt: tantis quæsierūt uiribus. Et quō p̄ uero hēri debeat non figmento poetico: q̄ iustitia terras incolebat regnante Saturno: & aurea fuisse sæcula. Sed Ioue regnante iustitiam esse fugatā. Ca. v

Vnc reddēda est de iustitia p̄posita disputatio: quæ aut ipsa sola ē uirtus: aut nō sōns est ipsa uirtutis: quam non mō philosophi quæsierunt: sed poetæ quoq; q̄ priores multo fuerūt: & ante philosophiæ nomē p̄ sapientibus habebant. Hi plane intellexerunt abesse hanc rebus humanis: eamq; finxerūt offensam uitis hoium tessisse e terra in cælumq; migrasse: atq; ut docerent qd sit iuste uiuere. Solēt enim præcepta per ambages dare a Saturni temporibus: quæ illi uocant aurea: repetunt exēpla iustitiæ: narrātq; in quo statu fuerit uita humana: dum illa in terra moraret. Quod q̄

dem non pro poetica fictione: sed pro uero habendum est. Saturno enim regnante non dum deorum cultibus institutis: necdum illa gente ad diuinitatis opinionem consecrata deus utiq; colebatur. Et ideo non erant neq; dissensiones: neq; inimicitia: neq; bella. Nondū uersanos rabies nudauerat enses: ut germanicus Cæsar in Arateo loq; carmine Nec cōsanguineis fuerat discordia nota. Immo nec alienigenis quidem: neq; ulli omnino gladii qui nudarentur: fuerunt. Quis enim præsentē ac urgente iustitia: aut de tutela sui cū nemo insidiaret: aut de pnicie alterius cogitaret: cū nemo quicq; cōcupisceret? Malebāt tenui contēti uiuere cultu: ut Cic. in suo narrat: qd est proprium nræ religiois Ne signare quidem aut partiri limine campum

Fas erat: in medium quærebant. Quippe cum deus communem omnibus terram dedisset: ut eam degerent uitā: non ut rabida & furens auaritia sibi omnia uendicaret: nec ulli deesset: quod omnibus nasceretur. Quod poetæ dictum sic accipi oportet: non ut existimemus nihil omnino tunc fuisse priuatis: sed more poetico figuratum: ut intelligamus tam liberales fuisse homines: ut natas sibi fruges non includerent: nec soli absconditis incubarent: sed pauperes ad communionem proprii laboris admitterent.

Flumina iam lactis: iam nectaris fluminis ibant. Nec mirum cum promptuaria iustorum benigne paterent omnibus: nec auaritia intercipientes beneficia diuina famem sitimq; uulgo faceret: sed omnes æqualiter abundarent: cū habentes non habentibus largē copiose donarent. Sed postq; Saturnus a filio pulsus: in Latiumq; delatus est:

Arma Iouis fugiens: & regnis exul adeptis. Cum iam populus uel noui regis metu uel quia spōte deprauatus deum colere desisset: regemq; pro deo habere cœpisset: cum ipse propemodum patricida exemplo cæteris esset: ad uiolandum pietatem:

Deseruit prope terras iustissima uirgo. Sed non ut ait Cicero.

Et Iouis in regno cæliq; in parte resedit. Quomō enim poterat in eius regno residere aut cōmorari: qui patrem regno expulit: bello persecutus est: exulē toto orbe iactauit? Ille malum uirus serpentibus addidit atris:

Prædariq; lupos iussit. Id est odium: & inuidiam: & dolum hominibus inseruit: ut eēt tanq; serpentes uenenati: tam rapaces q; lupi. Quod quidem uere faciunt hi qui iustos ac fideles deo persequuntur: dantq; iudicibus læuendi aduersus innoxios potestatem. Fortasse aliquid eiusmodi Iuppiter fecerit ad expugnandam tollendamq; iustitiam: & ideo efferas serpentes ac lupos acuisse traditur.

Tum belli rabies & amor successit habendi. Neq; immerito. Sublata enim dei religione: boni quoq; ac mali scientiam perdidērūt: sic hominibus intercidit communitas uitæ: & direptum est fœdus societatis humanæ. Tum inter se manus inferere cœperūt: & insidiari & gloriam sibi ex humano sanguine comparare.

Quod cupiditas fons malorum omnium expulsa iustitia suas id est iniquissimas promulgauit leges: & quomodo sub Ioue naturæ consortes seruituti subiecerit audax: auaritia: ambitiosa: superba & crudelis impietas hominum: & aureum expulit sæculum: qd sola facit puritas ueræ religionis. Ca. vi.

Vorum oium malorū fons cupiditas erat: quæ scilicet ex contēptu ueræ maiestatis erupit. Non tantum enim non participabāt alius hi qbus aliqd effluebat sed aliena quoq; rapiebāt in priuatū lucrum trahentes omnia: & quæ antea in usus hoium singuli laborabant: in paucorū domos conferebāt. Ut enim cæteros seruitio subiugarent: in primis necessaria uitæ subducere & colligere cœperūt. Ea q; firmiter cōclusa seruare: ut beneficia cælestia facerent sua: non propter humanitatem: quæ nulla

n ipsis erat: sed ut omnia cupiditatis & auaritiæ instrumenta cōtraherent: leges etiam sibi iustitiæ nomine munitas iniquissimas iniustissimasq; sanxerunt: quibus rapinas & auaritiā suam contra uim multitudinis tuerentur. Tantum igitur auctoritate quantum uiribus: aut operibus: aut auaritia præualebāt. Et quoniam nullum in his iustitiæ uestigium fuit: cuius officia sunt humanitas: æquitas: misericordia: iam superbia & tumida inæqualitate gaudebant: altioresq; se cæteris hominibus satellitum comitatu & sero & insigni ueste faciebant. Hinc honores sibi & purpuras & fasces inuenerunt: ut securum gladiatorumq; terrore subnixi: quasi iure dominorum percussis ac pauentibus imperarent in hac conditione humanam uitam rex Ille constituit: qui debellato ac fugato parente non regnum: sed impiam tyrannidem ui & hominibus armatis occupauit. Et aureum illud iustumq; sæculum sustulit: coegitq; homines malos & impios fieri: uel ex hoc ipso: q; ipsos auertit a deo ad se adorandum: quod error insolentissimæ potestatis expresserat. Quis enim non metueret eum quem arma cingebant? quæ ferri & gladio rum fulgor insuetus circumdabat? Aut qui parceret alieno: qui ne patri suo quidem pepercit? Quem uero metueret: qui Titanam robustam excellentemq; uiribus gentē bello uicerat: occisione deleuerat? Quid mirū si omnis multitudo insolito metu pressa in unius adulationem concesserat: hunc uerebantur: huic honorem maximum deferebant. Et quoniam mores ac uitia regis imitari genus oblequii iudicatur. Abiecerunt oēs pietatem: ne exprobrare regi scelus uiderentur: si pie uiuerent. Sic assidua imitatione corrupti: diuinum fas reliquerunt: & paulatim male uiuendi consuetudo mos factus est. Nec iam quicq; ex antecedentis sæculi pio atq; optimo statu mansit: sed explosa iustitia ueritatem secum trahens reliquit hominibus errorem: ignorantiam: cæcitatē Imprudentes igitur poetæ: qui eam ad cælum confugisse cecinerūt: id est Iouis regium Si enim sæculo quod uocant aureum: iustitia in terra fuit: a Ioue utiq; pulsa est: qui aureum sæculum cōmutauit. Sæculi autem commutatio & expulsio iustitiæ nihil aliud ut dixi: q; desertio diuinæ religionis putanda est: quæ sola efficit: ut homo hominem carum habeat. Eumque sibi fraternitatis uinculo sciat esse cōstrictum: siquidem pater idem & deus est omnibus: ut dei patris communis beneficia cum his qui non habent: partiatur: nulli noceat: nullum premat: non fores claudat hospiti: non aurem precanti sed sit largus: beneficus: liberalis: quas regias esse laudes Tullius existimauit. Hæc est profecto iustitia & hoc aureum sæculum: quod Ioue regante primum corruptum: mox & ipso & omni eius progente consecrata: deorumq; multorum cultu suscipro fuerat omne sublatum.

De aduentu Christi aureum sæculum restituentis in electis: id est ueram reformatis religionem. Et q; uirtus innotescat: & probatur exercitio uitiorum: ut liquidum sit quare deus mala esse permiserit. Cap. vii.

Ed deus ut parens indulgentissimus: appropinquante ultimo tempore nūcium misit: qui uetus illud sæculum fugatamq; iustitiam reduceret: ne humanum genus maximis: & perpetuis agitaretur erroribus. Rediit ergo species illius aurei temporis: & reddita quidem terræ: sed assignata paucis iustitia est: quæ nihil aliud est: q; dei unici sola pia & religiosa cultura. Sed moueat fortasse aliquem: cur si hæc sit iustitia: non omni humano generi sit data: nec in eam multitudo uniuersa consenserit magnæ hoc disputationis est: cur a deo cum iustitiam terræ daret non sit retenta diuersitas: quod & alio loco declarauit: & ubicunq; opportune in diderit explicabit. Nunc designare id breuissime satis est: uirtutem aut cerni nō posse:

nisi habeat uitia contraria: aut non esse perfectam nisi exerceatur aduersis. Hanc enim deus bonorum & malorum uoluit esse distantiam: ut qualitatem boni ex malo sciamus. Item mali ex bono: nec alterius ratio intelligi sublato altero potest. Deus ergo non excludit malum: ut ratio uirtutis constare posset. Quomodo enim patientia uim suam non retineret: si nihil esset quod pati cogeremur? Quomodo laudem mereret deuota deo suo fides: nisi esset aliquis qui a deo uellet auertere? Nam & ideo potiores esse iniustos permittit: ut cogere ad malum possent: ideo plures: ut uirtus esset preciosa & rara est. Quod quidem ipsum Quintilianus egregie ac breuiter ostendit in capite obuoluto. Nam quae inquit uirtus esset innocentia: nisi laudem raritas dedisset? Verum quia natura sic comparatum est: ut odium: cupiditas: ira: in id quod incubuerint: agant caecos: supra hominem uideat culpa uacare. Alioquin si natura pares omnibus effectus dedisset: pietas nihil erat. Hoc quaeque sit: doceat necessitas ipsa rationis. Si enim uirtus est malis ac uitis fortiter repugnare: apparet sine malo ac uitio nullam esse uirtutem: quam deus ut absolutam perfectamque redderet: retinuit id quod erat ei contrarium: cum quo depugnare posset. Agitata enim malis quatientibus: stabilitatem capit: & quanto frequenter impellit: tanto firmiter roborat. Haec nimirum causa effecit: ut quis sit hominibus missa iustitia: tamen aureum non esse dicat: quia malum non sustulit: ut retineret diuersitatem: quae sacramentum diuinae religionis continet sola.

Quare iustitia quae improbatio est non uideatur ab hominibus. Et quod homo dei templum est: non augeat nec lapides. Item quod deus uirtutibus colendus est: non corruptibilibus donis. Et quod omnia mala ex eo proueniunt: quod plures dii colunt: quia si unus solus uere coleretur: omnes iura fraternitatis agnoscerent & exercerent. Cap. viii.

Vi ergo putant iustum esse neminem: ante oculos habent iustitiam: sed eam non uident cernere. Quid est enim quod illam uel in carminibus uel in omni sermone describant: conquereutes eius abiectionem cum sit facillimum bonos esse si uelint? Quid nobis inanem iustitiam depigitis: & optatis cadere de caelo tanquam in aliquo simulacro figurata: Ecce in conspectu uestro est: suscipite (si potestis) eamque in domicilio uestri pectoris constituite. Nec difficile nec alienum a temporibus existimetis. Estote aequi ac boni: & sequetur uos sua sponte iustitia: quam quaeritis. Deponite omnem malam cogitationem: de cordibus uestris: & statim uobis illud tempus aureum reuertetur: quod aliter consequi non potestis: quam si uerum deum colere coeperitis. Vos autem manente cultu deorum: iustitiam desideratis in terra: quod fieri nullo pacto potest: sed ne tum quidem potuit: cum putatis: quia nondum natis diis istis: quos ipse colens: necesse est unius dei cultum fuisse per terram: cuius templum est: non lapides aut lutum: sed homo ipse qui figuram dei gestat. Quod templum non auro & gemmarum donis corruptibilibus: sed aeternis uirtutum muneribus ornatur. Discite igitur (siquid uobis reliquae mentis est) homines: ideo malos & iniustos esse: quia dii coluntur: & ideo mala omnia rebus humanis quotidie ingrauescere quia deus huius mundi effector: & gubernator derelictus est: quia susceptae sunt contra quae fas & impiae religiones. Postremo quia ne coli quidem uel a paucis deum sinitis. Quod si solus deus coleretur: non essent dissensionem & bella: cum sciret homines se unius dei filios esse: ideoque diuinae necessitudinis sacro & inuiolabili uinculo copulatis nullae fierent iniuriae: cum scirent cuiusmodi poenas deus aiaque intersectoribus praepararet: quae clandestina scelera & ipsas etiam cogitationes peruidet: non essent fraudes neque rapinae: si deo praecipiente didicissent & suo & paruo esse contenti: ut fragilibus & caducis solida & aeterna praeferebant. Non est

sent adulteria: & mulierum prostitutiones: & supra: si esset notum omnibus damnari a deo. Quicquid appetitur ultra generandi cupiditatem. Nec foeminam necessitas cogere pudorem suum profanare: ut uictum sibi obscenissimum quaerat: cum & mares libidinem contemnerent: & habentium pia & religiosa collatio: non habentibus subueniret. Non essent igitur (ut dixit) haec omnia in terris mala: si ab hominibus in lege dei coniuraretur: si ab uniuersis fierent: quae unus noster populus operatur: quae beatus esset: quamque aureus humanarum rerum status si per totum orbem mansuetudo & pietas & pax: & innocentia: & aequitas: & temperantia: & fides moraretur. Denique ad regendos homines: non opus esset tam multis & tam uariis legibus: cum ad perfectam innocentiam dei lex una sufficeret: neque carceribus: neque gladius praesidium: neque terrore poenarum: cum praceptorum caelestium salubritas humanis pectoribus infusa: ultro ad iustitiae opera homines erudieret. Nunc autem mali homines sunt ignorantiae recti ac boni quod quidem Cicero uidit. Disputans enim de legibus: sicut una inquit eademque natura mundum omnibus partibus inter se congruentibus cohaeret: ac nititur: sic omnes homines inter se natura communi prauitate dissentiant: nec se intelligunt consanguineos & subiectos omnem sub una eademque tutelam: quod si teneretur: deorum profecto uita homines uiuerent. Uniuersa igitur mala quibus humanum genus seipsum inuicem conficit: iniustus atque impius deorum cultus induxit. Nec enim poterant retinere pietatem: qui communem omnium patrem deum tanquam prodigi ac rebelles liberi abnegassent.

Quod iniqui iustitiam quam sibi abesse sentiunt omnibus abesse putant: & in eos qui iniustiores & innocentissimi sunt: atrocius saeuunt id est in seruos Christi: mensuram patrum implentes: qui caput omnium iustorum Christum occiderunt: eo quod dissimilitudo uitae criminosae sitiat sanguinem innocentium. Cap. ix.

Non nunquam tamen sentiunt se malos esse: & ueterum saeculorum statum laudant: & de moribus suis meritisque coniectant abesse iustitiam: quam obuersantem oculis suis non tantum non suscipiunt nec agnoscunt: uerum etiam uiolenter oderunt: & prosequuntur: & exterminare contendunt. Fingamus hanc iterum non esse iustitiam: quam nos sequimur: quomodo si illa uenerit: quam ueram putant: eam recipient: quae lamiant & occidunt eos: quos & ipsi fatentur imitatores esse iustorum: quia bona operentur & iusta: cum si tantummodo malos occiderent: digni essent ad quos iustitia non ueniret: cui nulla fuit alia causa linquendi terram: quam humani cruoris effusio. Quantomagis cum pios interficiant: & ipsos iustitiae sectatores pro hostibus ducant: imo uero plus quam hostibus: quibus utique cum aias eorum & opes & liberos ferro & igni appetant: tamen pariter uictis: & est locus inter arma clementiae. Aut si adeo saeui placuit: nihil plus in eos fit: quam ut occidantur: uel in seruitutem adducantur. Hoc uero inenarrabile est: quod fit aduersus eos qui malefacere nesciunt. Et nulli nocentiores habentur: quam qui sunt ex omnibus innocentes. Audent igitur homines improbissimi iustitiae facere mentionem: qui feras immanitate uincunt: qui placidissimum dei gregem uastant: ceu lupi rapaces atra in nebula: quos improba uentris Exegit caecos rabies. Verum hos non uentris: sed cordis rabies efferauit. Nec atra in nebula: sed aperta praedatione crassantur: nec eos unquam conscientia scelerum reuocat: ne sanctum ac pium nomen iustitiae ore illo uiolent: qui cruore innocentium tanquam rictus bestiarum madent. Huius tanti & tam pertinacis odii quam potissimum causam esse dicemus? Utrum ne ueritas odium parit (ut ait poeta) quasi diuino spiritu instructus? An erubescunt coram iustis & bonis esse nequam: an potius utrunque? Nam & ueritas ideo semper inuisa est: quod is qui peccat: uult habere liberum peccandi locum: nec aliter se

putat malefactorem uoluptate securius perfrui posse: quasi nemo sit cui delicta nō placeant. Ergo tanq̄ scelerū & malitiæ suæ testes extirpare funditus nituntur & tollere: grauesq̄ sibi putant: tanq̄ uitia eorum coarguatur. Cur enim sint aliqui intempestiue boni qui corruptis moribus publicis conuiuium bene uiuendo faciant? Cur non omnes sint æque mali: rapaces: impudici: adulteri: periuri: cupidi: fraudulentis: quin potius auferantur: quibus coram male uiuere pudet: qui peccantium fontem etsi nō uerbis quia tacet: tamen ipso genere uitæ dissimili feriunt & uerberant. Castigare enim uidetur quicūq̄ dissentit. Nec est magnopere mirandum si aduersus homines ista fiunt: cum aduersus ipsum deum propter eandem causam insurrexerit etiā populus in spe constitutus: nec dei nescius: sequiturq̄ iustos eadem necessitas: quæ ipsum iustitiæ uiolauit auctorem. Vexant ergo & exquisitis poenarum generibus excruciant: parumq̄ habent interficere quos oderunt: nisi etiam crudelitas corporibus illudat. Siqui autem doloris uel mortis metu: uel suapte perfidia cæleste sacramētum deseruerint: & ad funesta sacrificia cōsenserint: eos laudant: & honoribus maculant: ut eorum exemplo cæteros illiciāt. Qui autem magni existimauerint fidem: cultoresq̄ se dei non abnegauerint: in eos uero totis carnificinæ suæ uiribus ueluti sanguinem sitiant: incumbunt: & desperatos uocant: quia corpori suo minime parcunt: quia quicq̄ desperatius esse possit q̄ torquere ac dilaniare eum: quem scias innocētē. Adco uero nec pudor ullus apud eos superest: a quibus abest omnis humanitas: & detorquent in homines iustos conuiuia sibi congruentia. Impios enim uocant: ipsi scilicet ipii & ab humano sanguine abhorrentes: cū si & actus suos considerent: & illorum quos tanq̄ impios dānant: iam intelligant q̄ mendaces sint: & his omnibus quæ aduersus bonos aut dicunt: aut faciunt digniores. Non enim de nostro sed de illorum numero semper existunt: qui uias obsideant armati: maria prædent uel si palam crassari non licuit: uenena clam temperent: qui uxores necent: ut dotes earū lucrentur: aut maritos ut adultens nubāt: qui natos ex se pueros aut strangulēt: aut si nimum pii fuerint: exponant: qui libidines incæstas nec a filia: nec a sorore: nec a matre: nec a sacerdote contineant: qui aduersus ciues suos patriamq̄ coniurent: qui neq̄ culleum timeant: qui deniq̄ sacrilegia cōmittant: & deorum (quos colunt) templa dispoliet: & ut quæ leuia sunt atq̄ inuisitata dicamus: qui hæreditates captent: testamenta supponant: iustos hæredes uel auferant: uel excludāt: qui corpora sua libidinibus prostituāt: qui deniq̄ immemores q̄ nati sunt: cum sceminis patientia certent: qui sanctissimam quoq̄ corporis ui partem contra fas omne polluāt & prophanent: qui uirilium sua ferro metant: & quod est sceleratius ut sint religionis antistites: qui nec uitæ quidem suæ parcant: sed extinguendas publice animas uendant: qui si iudices sedent: aut immeritos pdant mercede corrupti: aut noxios impune dimittant: qui cælum quoq̄ ipsum ueneficis appetant: tanq̄ eorum malitiā terra non capiat. Hæc inq̄ & his plura scelera utiq̄ ab his fiunt: qui deos colunt. Quis inter hæc tot & tanta iustitiæ locus est? Et ego de multis pauca collegi: non ut arguerem: sed ut ostenderem. Qui uolēt scire omnia: Senecæ libros in manu sumāt: qui mox uitorumq̄ publicorum & descriptor uerissimus: & accusator acerrimus fuit. Sed & Lucilius tenebrosam istā uitam circumscripse breuiterq̄ depinxit his uersibus:

Nunc uero a mane ad noctem festo atq̄ profecto.

Totus idem pariterq̄ dies: populuscq̄: patresq̄

lactare: inde foro se omnes dedere & arti.

Verba dare: ut caute possint pugnare: dolose.

Blanditia certare bonum simulare uirum se:

Insidias facere: ut si hostes sint omnibus omnes. Nostro autem populo quid horū potest obici: cuius omnis religio est sine scelere ac sine macula uiuere? Cum igitur uideāt se ac suos ea quæ diximus gerere: nostros autem nihil aliud operari nisi æquum & bonum: poterant (siquid saperēt) ex hoc intelligere: & illos qui bonum faciunt: pios esse: & se impios qui nefanda committunt. Neq̄ enim fieri potest: ut qui in omnibus uitæ suæ actibus non errant: in ipsa summa errent. Hoc est in religione quæ rerū omnium caput est. Impietas enim suscipita in eo quod est summū bonum: per cætera uniuersa frequētat: eoq̄ fieri non potest: ut ipsi qui errant in omni uita: non & in religione fallantur: quoniam pietas in summo regulam tenens: tenorem suum seruat & in cæteris. Ita fit in utraq̄ parti de conditione rerum quæ geruntur: qualis sit summa ipsa noscatur.

De impia iniquorum qui deum nesciunt pietate. Et quid & ubi sit uera pietas: quam deorum cultores assequi nequeunt propter subiectas causas. Ca. x.

Pereprecium est cognoscere illorū impietatem: ut ex his quæ clementer ac pie faciunt: possint intelligi qualia sint quæ ab his contra iura pietatis gerunt. At ne quem uidear inclementer incessere: aliquam mihi personam poenicam sumā

quæ sit uel maximum pietatis exemplum. Apud Maronem rex ille:

Quo iustior alter

Nec pietate fuit: nec bello maior & armis. Qui nobis documenta iustitiæ protulit.

Vinxerat & post terga manus: quos mitteret umbris

In ferias cæso: sparsuros sanguine flāmas. Quid potest esse hac pietate clementius: q̄ mortuis humanas uictimas imolare: & igne cruore hoium tanq̄ oleo pascere? Sed fortasse hoc nō ipsius uitiū fuerit: sed poetæ: q̄ insignē pietatē uiri insigni scelere scēdauit.

Ecce pius Aeneas

Sulmone creatos

Quattuor hic iuuenes totidem quos educat Ephæus

Viuentes rapit inferias: quos immolet umbris:

Captiuoq̄ rogi perfundat sanguine flāmas. Cur ergo dicebat eodem ipso tempore quo uinctos ipsos homines ad immolationem mittebat? Equidem & uiuos concedere uellem: cum quos uiuos habeat in potestate: uice pecudū iuberet occidi. Sed hæc (ut dixi) culpa non illius fuit: qui litteras fortasse non didicerat: sed tua qui cum esses eruditus: ignorasti tamē quid esset pietas: & illud ipsum quod nefarie: quod detestabiliter fecit: pietatis esse officium credidisti: uidelicet ob hoc unum pius uocatur: quia patrē dilexit. Quid q̄ bonus Aeneas haud aspernanda precantes trucidauit? Adiuratus enim per eundē patrem: & spem surgentis Iuli: nequaq̄ pepercit furiis accensus & ira. Quisq̄ ne igitur putet hūc aliquid uirtutis habuisse: qui & furore tanq̄ stipula exarserit: & manium patris per quem rogabatur oblitus: iram frenare nō quiuerit. Nullo igitur modo pius: qui non tantum non repugnantes: sed etiam precantes interemit. Dicit hic aliquis

Quæ igitur: aut ubi: aut qualis est pietas? Nimirum apud eos qui bella nesciunt: q̄ cōcordiam cum omni ui seruant: qui amici sunt etiam inimicis: qui omnes homines p̄ fratibus diligunt: qui cohibere iram sciunt: omnemq̄ animi furorem tranquilla moderatione lænire. Quanta igitur caligo: quanta tenebrarum & errorum nubes hominū pectora obduxit: qui cum se maxime pios putant: tam maxime fiunt impii. Quanto enim religiosius terrenis istis simulacris seruiunt: tanto magis scelerati aduersum nomen diuinitatis ueræ existunt. Itaq̄ pro merito impietatis suæ grauioribus malis sæpe uexant

tur: quorum causam quia nesciunt: fortunæ culpa omnis ascribitur: & locum inuenit Epicuri philosophia nihil ad deos pertinere censetis: nec gratia eos tangi: nec ira moueri: quæ & contemptores eorum sæpe uideant bonos: & cultores sæpe miseros. Quod eo fit: quæ cum religiosi uideantur & natura boni: nihil tale creduntur mereri: quale sæpe patiuntur. Consolantur se tamen accusatione fortunæ: nec consentiunt: quæ si esset ulla: cultoribus suis nunquam noceret. Merito igitur huiusmodi pietatem poena consequitur: & offensa diuinitatis scelere hominum prauè religiosorum: graui eos infortunio maectat. Qui licet sanctis moribus uiuant in summa fide atque innocentia: tamen quia deos colunt: quorum ritus impios ac prophanos deus uerus odio habet: a iustitia & a numine ueræ pietatis alieni sunt: Nec est difficile docere cur deorum cultores boni & iusti esse non possint. Quomodo enim sanguine abstinebunt qui colunt cruentos deos Martem atque Bellonam? Quomodo aut parentibus parcent: qui expulsorem patris sui Iouem: aut natis ex se infantibus: qui colunt Saturnum? Quomodo pudicitiam tuebunt: qui colunt deam nudam & adulteram: & quasi apud deos prostitutam? Quomodo se a rapinis & fraudibus abstinebunt: qui Mercurium furta nouerunt: docentis non fraudis esse decipere sed astutiam? Quomodo libidines coercebunt: qui Iouem: Herculem: Apollinem: ceterosque uenerantur: quorum adulteria & stupra in mares & foeminas non tantum doctis nota sunt: sed exprimunt etiam in theatris atque cantantur: ut sint omnibus notiora? Possunt ne inter hæc iusti esse homines: qui etiam si natura sint boni: ab ipsis tamen diis erudiantur ad iustitiam? Ad placandum enim deum quem colas: his rebus opus est: quibus illum gaudere ac delectari scias. Sic fit: ut uitam colentium deus pro qualitate nominis sui formet: quoniam religiosissimus est cultus imitari.

Quod persecutores christianorum non modo bestiarum fuerint: sed ipsis bestiis brutiores & truciores. Quibus & quare tormentis martyres afficiant. Ca. xi.

Is igitur hominibus qui deorum suorum moribus congruunt: quia grauis est & acerba iustitia: eandem impietatem suam qua in cæteris rebus utuntur: aduersus iustos uiolenter exercent. Nec immerito a prophetis bestiarum nominantur. Præclare itaque M. Tullius: Et enim si nemo est inquit: qui non mori malit: quam conuerti in aliquam figuram bestiarum: quis mentem hominis habiturus: quanto est miserius in hominis figura animo esse efferato. Mihi quidem tanto uidetur: quanto est præstabilius animus corpore. Aspiciantur itaque corpora bæluarum: quibus sunt ipsi brutiores: sibi que adeo placent: quæ homines sint nati: quorum nihil nisi liniamenta & summam figuram gerunt. Nam quis Caucasus: quæ India: quæ Hyrcania tam imanes: tam sanguinarias bestias unquam aluit? Quoniam ferarum omnium rabies usque ad uentris satietatem furit: fameque sedata conuiescit. Illa est uera bestia: cuius una iussione funditur ater ubique cruor. Crudelis ubique luctus: ubique pavor: & plurima mortis imago. Nemo huius tantæ bæluæ immanitatem potest pro merito describere: quæ uno loco recubans tamen per totum orbem detribus ferreis sæuit: & non tantum arctus hominum dissipat: sed & ossa ipsa comminuit: & in cineres fundit: neque extet sepulturae locus: quasi uero id affectent: quæ deum confitentur: ut ad eorum sepulchra ueniatur: ac non ut ipsi ad deum perueniant. Quænam illa feritas: quæ rabies: quæ insania est: lucem uiuis: terram mortuis denegasse? Dico igitur nihil esse miserius his hominibus: quos ministros furoris alieni: quos satellites impiæ iussione necessitas aut iuenit: aut fecit. Non enim honor ille aut pietas dignitatis fuit: sed hominis damnatio ad carnificinam: dei uero ad poenam sempiternam. Quæ autem per totum orbem singuli gesserint: enarrare impossibile est. Quis enim uoluminum numerus capiet tam infinita: tam

uariâ genera crudelitatis. Accæpta enim potestate pro suis moribus quisque sæuit. Alii præ nimia timiditate plus ausi sunt: quam iubebantur. Alii suo proprio aduersum iustos odio: quidam naturali mentis feritate: nonnulli ut placerent: & hoc officio uiam sibi ad altiora munirent. Alii ad occidendum præcipientes extiterunt: sicut unus in Phrygia: qui uniuersum populum cum ipso pariter conuenticulo concremauit. Sed hic quanto sæuior: tanto clementior inuenitur. Illud uero pessimum genus est: cui clementiæ species falsa blanditur: ille sæuior: ille grauior est carnifex: qui neminem statuit occidere. Itaque dici non potest: huiusmodi iudices quanta & quam grauiâ tormentorum genera cogitauerint: ut ad effectum perpolitum sui peruenirent. Hæc autem non tantum ideo faciunt: ut gloriari possint: nullum se innocentium peremisse. Nam & ipse audiui aliquos gloriantes: quæ administratio sua in hac parte fuerit incruentata: sed inuidiæ causa: ne aut ipsi uincantur: aut illi uirtutis suæ gloriam consequantur. Itaque in cogitandis poenarum generibus nihil aliud quam uictoriam excogitant. Sciunt enim certamen illud esse & pugnam. Vidi ego in Bythia præsidem gaudio mirabiliter elatum: tanquam barbarorum gentem aliquam subægisset: quæ unus qui per biennium magna uirtute restiterat: postremo cedere uisus est. Contendunt igitur ut uincant: & exquisitos dolores corporibus imittunt: & nihil aliud cuitant: quam ut ne toti moriantur. Quasi uero mors tantum nec beatos faciat: ac etiam non tormenta quanto fuerint grauiora: tanto maiorem uirtutis gloriam pariant. Illi autem pertinaci stultitia iubent curam tortis diligenter adhiberi: ut ad alios cruciatus membra renouentur: & pareatur nouus sanguis ad poenam. Quid tam pius: tam beneficum: tam humanum fieri potest? Non curassent tam sollicitè quos amarent. Hæc est deorum disciplina. Ad hæc opera cultores suos erudiunt: hæc sacra desiderant. Quia etiam sceleratissimi homicidæ contra pios impia iura condiderunt. Nam & constitutiones sacrilegæ: & disputatões iuris peritorum leguntur iniustæ. Domitius de officio proconsulis libro septimo rescripta principum nefaria collegit: ut doceret eos quæ se cultores dei confiterentur.

Quomodo ipsi carnificibus grati facti sunt: quæ diligunt inimicos. Et quæ expetibilius est esse bonum & malum putari: quam malum esse & uideri bonum. Ca. xii.

Vid his facias: quæ ius uocant carnificinas ueterum tyrannorum: aduersus innocentes quæ rabide sæuientium. Et cum sint iniustitiarum crudelitatisque doctores: iustos esse se tamen ac prudentes uideri uolunt: cæci & hebetes: ac reges & ueritatis ignari. Adeo ne apud uos perit innocentia: ut ne morte quidem simplici dignam iudicetis. Sed supra omnia facinora habeatur nullum facinus admittere: peccatusque purum ab omni sceleris contagione præstare. Et quoniam communiter cum deorum cultoribus loquimur: liceat per nos bene facere uobiscum. Hæc est enim lex nostra: hoc opus: hæc religio. Si uobis sapientes uidemur: imitamini. Si stulti: contemnite: aut etiam ridete: si libet. Vobis enim stultitia nostra prodest. Quid latratis: quod affligitis? Non inuidemus sapientiæ uestræ. Hanc stultitiam maluimus: hæc amplectimur. Hoc nobis credimus expedire: ut uos diligamus: & in uos ipsos qui odistis omnia conferamus. Est apud Ciceronem non abhorrens a uero locus in ea disputatione: quæ habetur a Furio contra Iustitiam. Quæro inquit si duo sint: quorum alter optimus uir: æquissimus: summa iustitia: singulari fide: alter insignis scelere & audacia. Et si in eo sit errore ciuitas: ut bonum illum uirum: sceleratum: facinosum putet. Contra autem qui sit improbissimus: existimetur esse summa probitate ac fide: proque hac opinione omnium ciuium bonus ille uir uexetur: rapiatur: manus ei denique auferantur: effodiantur oculi: damnetur: uinciatur: uratur: exterminetur cogat. Postremo iure etiam optimo omnibus miserimus esse uideatur. Contra autem il-

le improbus laudet: colat: ab oibus diligat. Omnes ad eum honores: oia impia: omnes opes: oēs deniq; copiæ cōferant. Vir deniq; optimus oīum æstimatione: & dignissimus omni fortuna iudicet. Quis tandem erit tam demēs: q; dubitet utq; se esse malit? Profecto quasi diuinaret quæ nobis mala: & quō uentura essent ppter iustitiam: hoc posuit exemplum. Hæc enim populus noster patitur omnia erratum prauitate. Ecce in eo est errore ciuitas: uel potius orbis ipse totus: ut bonos & iustos uiros tanq; malos & impios persequat: ex cruciet: dānet: occidat. Nam q; ait neminē esse tam dementē: q; dubitet utrum se esse malit. Ille q; dem ut is q; cōtra iustitiā differebat hoc sensit: malle sapientem malum esse cum bona æstimatione: q; bonū cum mala. A nobis autē absit hæc amētia: ut falsum uero anteponamus. An boni nostri qualitas ex populi potius pēdebit erroribus q; ex cōscientia nostra: & iudicio dei. Aut aliqua nos fælicitas illiciet unq;: ut non potius ueram bonitatē cum omni malo: q; falsam cum omni p̄speritate malimus. Sua sibi habeant regna reges: suas diuitias diuites (ut loquitur Plautus) Suā uero prudentiā prudentes relinquunt nobis stultitiā nostram: quam uel ex hoc apparet esse sapiētiam: q; a nobis inuidet. Quis. n. stulto inuideat: nisi q; ipse sit stultissimus? Illi autē non adeo sunt stulti: ut stultis inuideant: sed ex eo q; accurate: q; sollicitè persequuntur: stultos non esse concedunt. Cur enim tam crudeliter sæuiunt: nisi q; metuunt ne idies inualefcente iustitia cum diis suis uaricosis relinquatur? Si ergo cultores deorū: sapientes sunt: nos stulti: qd metuunt ne sapientes illiciantur a stultis?

Quod ex eo patet iustitia christianæ religionis: & ueritas fidei: q; de cultoribus deorum crescit ecclesia: sed de ecclesia nec minis nec tormentis compelli possint ad cultum deorum: licet quidam sacrificasse ex infirmitate legantur inuiti: qui tamen postea p̄ penitentiam in quo Nouatiani confutantur: surrexerunt fortiores. Et q; patientia martyrum solidissimum est christianæ religionis fundamentum. Ca. xiiii.

Uim autem noster numerus semper de deorū cultoribus augeatur: nunq; uero ne in ipsa quidem p̄secutione minuat: quoniam peccare hoies & inq;ari sacrificio possunt: aucti autē a deo nō possunt. Valet enim ui sua ueritas. Quis est tam excors: tamq; cæcus: q; non uideat q; in utraq; sit pte sapiētia? Sed illi malitia & furore cæcantur ne uideant: stultosq; arbitrantur esse: q; cum habeant in sua potestate supplicia uitare: cruciari tamen: & mori malunt cum possint ex eo ipso peruidere non esse stultitiā: in quam tanta hominum milia per orbem totum una: & pari mente consentiunt. Si enim fœminæ sexus infirmitate labunt: nam interdum isti muliebrem: & anilē superstitionem uocant uiri certe sapiunt: si pueri: si adolescentes improvidi sunt per aetatem: maturi certe ad senes habent stabile iudicium. Si una ciuitas desipit: cæteræ utiq; innumerabiles stultæ esse non possunt: si una prouincia: una natio prouidentia caret: cæteras omnes habere intelligētiam recti necesse est. Cum uero ab ortu solis usq; ad occasum lex diuina suscepta sit: & omnes sexus: omnis ætas: & gens: & regio unis ac paribus animis deo seruiant: eadem sit ubiq; patientia: idem cōtemptus mortis intelligere debuerant aliquid in ea re esse rationis quod non sine causa usq; ad mortem defendatur: aliquid fundamenti ac soliditatis quod eam religionem non tantum iniuriis ac uexatione soluat sed augeat semper: & faciat firmiorem. Nam & in hoc quoq; illorum malitia cōuincitur: qui euertisse se funditus religionem dei opinantur: si homines inquinauerint cū & deo satisfacere licet: & nullus sit tam malus dei cultor: quin data facultate ad placandum deum reuertatur & quidem deuotione maiori. Peccati enim conscientia: & metus pœnæ religionem facit: & semper multo firmior est fides quam reponit penitentia

Si ergo ipsi cum deos arbitrantur sibi iratos: tamen donis: & sacrificiis: & odoribus placare eos credunt: quid est tandem q; deum nostrum tam immitem: tam implacabilem putent: ut uideat is iam christianus esse nō posse: qui diis eorum coactus inuitusq; libauerit: nisi forte cōtaminatos semel putant animum translaturus: ut sua sponte iam face re incipiant: quod per tormenta fecerūt? Quis id officiū libens subcat quod ab iniuria caput? Quis cum uideat laterū suorum cicatrices: nō magis oderit deos propter quos æterna pœnarum insignia: & impressas uisceribus suis notas gestet: ita sit ut data diuinitus pace: & qui fuerunt uniuersi redeant: & alius propter miraculum uirtutis nouus populus accedat. Nam cum uideat uulgus dilacerari homines uariis tormentorum generibus: & inter fatigatos carnifices inuidiam tenere patientiam existimant id quod res est: nec consensum tam multorū: nec perseueratiā morientium uanam esse: nec ipsam patientiā sine deo cruciatus tantos posse superare: latrones: & robusti corporis uiri eiusmodi lacerationes perferre nequeunt: exclamant: & gemitus edunt. Vincuntur. n. dolore: quia deest illis inspirata patientia. Nostri autem (ut de uiris taceam) pueri & mulierculæ tortores suos tacite uincunt: & exprimere illis gemitū nec ignis potest. Eant romani & Mutio gloriantur: & Regulo. Quorum alter necādum se hostibus tradidit: q; captiuum p̄duiuit uiuere. Alter ab hostibus deprehensus cum uideret se mortem uitare non posse: manum foco iecit: ut pro facinore suo satis faceret hosti: quē uoluit occidere: cap; pœna ueniam quam nō meruerat accepit. Ecce sexus fœmineus: & fragilis ætas dilacerari se toto corpore uiriq; perpetitur non necessitate: quia licet uitare: si uelint: sed uoluntate quia confidunt in deo.

De uera uirtute christianorū: qui in culmine patientiæ constituti: philosophos laudatores patientiæ antecedunt uirtute patiendi. Et q; uanum: & stultum est imaginatam terramq; ut deum colere. Cap. xiiii.

Ed hec est uera uirtus: quam philosophi quoq; gloriabundi non re: sed uerbis inanibus iactant differentes nihil esse tam congruens fieri sapientes grauitati atq; constantiæ: q; nullis terroribus de sententia & pposito posse depelli: sed tantū eē cruciari & mori: ne fidē pdat: ne ab officio discedat: ne metu mortis aut dolore acerbissimo subactus aliquid faciat iniustū: nisi forte delirare illis uidet Flaccus in lyricis: cū dicit: Iustum & tenacem propositi uirum

Non ciuium ardor praua iubentium: Non uultus instantis tyranni mente Quatit solida. Quo nihil uerius dici potest: si hoc ad eos referat: q; nullos cruciatus: nullam mortē recusant: ne a fide iustitiæq; declinent: q; nō tyrannicas iussioes: nō præsidium gladios tremunt: quo minus uerā & solidam libertatē constanti mēte defendant: quæ in hoc solo tuenda sapientia est. Quis. n. tam insolēs: tam elatus: q; metuet oculos in cælū tollere: q; imponat mihi necessitatē uel colēdi quod nolim: uel quod uelim non colēdi? Quid nobis iā ulterius relinquat: si ē hoc qd uoluntate fieri oportet: libido extorquet aliena: Nemo istud efficiet: si qd nobis ad cōtempnendā mortem doloremq; uirtutis est: Quā constantiā si tenemus: cur stulti iudicamur: facientes ea quæ philosophi laudat? Recte igit Seneca incongruentiā hoibus obiectās ait: Sūma uirtus illis uidet magnus aius. Et idem: Eum q; contēnit mortē: p̄ furioso hēnt: quod est utiq; summæ pueritatis. Sed hi uanæ religionū cultores eadem stultitia id obiciūt: q; uerū deum non intelligunt: quos Sibylla Erythræa κωφούς: & κῆκῆ οὐκ ὁρῶντας uocat: surdos scilicet & excordes q; nec audiant diuina: nec sentiāt. Sed terrā digitis suis imaginatā metuāt & adorent: q; nec cā sit in eos: q; sapiētes sūt stultos putēt: magna rō est: nec enī frustra fallunt. Quæ nobis diligenter est explicanda: ut errores suos tandem (si fieri potest) agnoscant.

Quare sapientes habent p stultis: & quo in duabus præcipue uirtutibus: pietate. i. & æq̄tate iustitia cõster: & qd̄ pietas secundum Trismegistũ: & quid æq̄tas secundũ Ciceronẽ: quaz̄ naturã asseq̄ potuerũt Romani: uel græci: nec aliq̄ nisi christiani. Ca. xv.

Vltima suapte natura speciẽ quandã iustitiã hẽt: qd̄ ego & diuinis & humanis testimoniis cõfirmare possum. Sed nihil forrasse apud istos agemus: nisi eos de suis doceamus auctoribus nõ posse iustũ quenq̄ esse quod est coniunctum cum uera sapientia: nisi idem stultus esse uideat. Carneades academicã sectã philosophus: cuius i differẽdo quaz̄ uis fuerit: quaz̄ eloquẽtia: qd̄ acumẽ: q̄ nescit ex prædicatione Ciceronis intelliget aut Lucillii: apud quẽ differẽs Neptũnus de re difficilissima ostẽdit nõ posse id explicare: nec si Carneadẽ ipsum Orcus remittat. Is cũ legatus ab Atheniensibus Romã missus eẽt: disputauit de iustitia copiose: audiẽte Galba & Catone censoribus: maximis tũc oratoribus. Sed disputationẽ suam postridie cõtraria disputatione subuertit: & iustitiã quam pridie laudauerat: sustulit non quadã philosophi grauitate: cuius prudẽtia firma & stabilis debet esse sentẽtia. Sed quasi oratorio exercitus genere in utranq̄ ptem differẽdi. Quod ille faciebat: ut alios quodlibet asserẽtes posset refutare. Eam disputationẽ qua iustitia subuertit apud Ciceronẽ. L. Furius recordat̄ credo: quoniam de rep. differẽbat: ut defensionẽ laudationẽq̄ iduceret: sine qua putabat regi non posse remp. Carneades aut̄ ut Aristotelẽ refelleret ac Platonẽ iustitiã patronos prima illa disputatione collegit ea oia: quaz̄ p iustitia dicebant̄: ut posset illa sicut fecit euertere. Erat. n. facillimũ iustitiã radices non hẽntem labefactare: ut diceret anhelantẽ laborare: q̄a cum nulla in terra fuit: ut qd̄ esset aut qualis a philosophis diceret. Atq̄ utinã tot ac tales uiri: q̄ntum eloquẽtia: q̄ntum aĩ: tantum eẽt sciẽtia ad implendã defensionẽ summã uirtutis hũissent: cuius origo in religiõẽ: rõ in æq̄tate est. Sed hi q̄ primam illã ptem nescierũt: ne secundã qdem tenere potuerunt. Volo aut̄ prius circumscribere ac breuiter qd̄ sit ostendere: ut intelligat̄ philosophos ignorasse iustitiã: ne id quod minime nouerant: potuisse defendere. Iustitia quã oēs simul uirtutes amplectatur: tamen duaz̄ sunt oium principales: quaz̄ ab illa diuelli separariq̄ nõ possunt: pietas & æq̄tas. Nam fides: tẽperantia: pbitas: innocẽtia: integritas: & ceteraz̄ huiusmodi uel natura: uel institutis parentum possunt inesse iisdẽ hoibus: q̄ iustitiã nesciunt: sicuti semp fuerũt. Nam Romani ueteres: q̄ iustitia gloriari solebant: his utiq̄ uirtutibus gloriabant̄: quaz̄ (ut dixi) p̄fici a iustitia possunt: & ipso fonte secerni. Pietas uero & æq̄tas uenaz̄ sunt eius. His. n. duobus fontibus constat tota iustitia. Sed caput eius & origo in illo primo est: in secundõ uis omnis ac ratio. Pietas aut̄ nihil aliud est q̄ dei notio: sicut Trismegistus uerissime diffiniuit (ut alio loco diximus) Si ergo pietas est cognoscere deũ: cuius cognitiõis summa est: ut cum colas: ignorat utiq̄ iustitiã: qui religionem dei non tenet. Quomõ. n. potest ipsam nosse: q̄ unde oriat̄ ignorat: Plato qdem multa de uno deo locutus est: a quo ait constitutum esse mundũ. Sed nihil de religione: somniauerat enim deũ: non cognouerat. Quod si iustitiã defensionẽ uel ipse uel qlibet alius implere noluisse: in primis religiones deoz̄ euertere debuit: q̄a cõtrariã sunt pietati. Quod qdem Socrates (quia facere tentauit) in carcerẽ coniectus est: ut iam tunc appareret qd̄ esset futurũ: his hominibus: qui iustitiã uerã defendere: deoz̄ singulari seruire cõpissent. Altera igit̄ iustitiã pars est æq̄tas: æq̄tate nõ dico utiq̄ bene iudicãdi: qd̄ & ipsum laudabile i hoie iusto. Sed se cum ceteris cõequandi: quã Cicero æq̄tate uocat. Deus. n. q̄ hoies generat & inspirat: oēs æquos. i. pares esse uoluit. Eandem conditionẽ uiuẽdi oibus posuit: omnes ad sapientiã genuit: oibus immortalitãtẽ spopondit. Nemo. n. a beneficiis eius cælestibus

egregat̄. Nam sicut oibus unicũ suum lumẽ æqualiter diuidit: emittit oibus fontes: uirtutum summistrat: q̄tem somni dulcissimã tribuit: sic oibus æq̄tate uirtutẽq̄ largit̄: nemo apud eum seruus eẽt: nemo dominus. Si. n. cunctis idem pater est: æquo iure oēs liberi sumus. Nemo deo paup̄ est: nisi qui iustitia indiget: nemo diues: nisi q̄ uirtutibus plenus: nemo deniq̄ egregius: nisi q̄ bonus & innocẽs fuerit: nemo clarissimus: nisi qui opa misericordiaz̄ largiter fecerit: nemo p̄fectissimus: nisi q̄ oēs gradus uirtutis impleuerit. Quare neq̄ Romani: neq̄ græci iustitiã tenere potuerũt: q̄a dispares multis gradibus hoies hũerunt a pauperibus ad diuites: ab humilibus ad potentes: a priuatis deniq̄ usq̄ ad regum sublimissimas potestates. Vbi enim non sunt uniuersi pares: æq̄tate nõ est: & excludit inæq̄tate ipsa iustitiã: cuius uis omnis in eo est: ut pares faciat eos: q̄ ad huius uitaz̄ conditionem pari sorte uenerunt. De æq̄tate christianoz̄: quã philosophi non hẽntes nec inuenire nec defendere potuerunt. Ca. xvi.

Vobis igit̄ illis iustitiã fontibus imutatis: omnis uirtus & ois ueritas tollit̄: & ipsa iustitia remigat in cælũ. Ideo nõ est illud bonũ a philosophis reptum: quia ignorabãt uel uide oriret̄: uel qd̄ efficeret: qd̄ nullis aliis præterq̄ nostro populo reuelatũ est. Dicit aliq̄s: Nõne sunt apud uos alii paupes: alii diuites: alii serui: alii domini: Nõne aliqd̄ inter singulos iter est? Nihil. Nec alia cã est cur nobis inuicẽ frat̄ factum nomẽ impiamus: nisi q̄a pares esse nõ credimus. Nã cum oia humana non corpe sed spiritu metiamur: tãetsi corpoz̄ sit diuersã cõditio: nobis tamẽ serui nõ sunt: sed eos & hẽmus: & dicimus spiritu fratres: religiõẽ cõseruos. Diuitiaz̄ quoq̄ nõ faciũt insignes: nisi quos possunt bonis opibus facere clariores. Diuites sunt. n. nõ q̄ diuitias hẽnt: sed q̄ utunt̄ illis ad opa iustitiã: Et q̄ paupes uident̄: eo tamẽ diuites sunt: q̄a & egent & cõcupiscunt nihil. Cum igit̄ & liberi seruis: & diuites pauperibus: humilitate animi pauperes sumus: apud deũ tamen uirtute discernimur. Tanto q̄sq̄ sublimior est: q̄to iustior. Si. n. iustitia est parẽ se eẽt minoribus facere: q̄ hoc ipso præcellat: q̄ se inferioribus cõæquauit tamẽ si nõ tantũ quasi parẽ: sed eẽt quasi minorẽ se gesserit: utiq̄ multo altiorẽ dignitatis gradũ deo iudice cõsequet̄. Nam p̄fecto in uita singulari (quoniã breuia & caduca sũt oia) & præferunt se alteris hoies: & de dignitate cõtendunt: quo nihil fœdus: nihil arrogãtius: nihil a sapiẽtis rõne semotius. Rebus. n. cælestibus cõtraria sunt ista uniuersa terrena. Sicut. n. sapiẽtia hoium summa stultitia est apud deũ: Stultitia (ut docui) summa sapientia est: sic deo humilis & abiectus est: q̄ fuerit cõspiciuus & sublimis in terra. Nã ut taceam q̄ hæc præsentia terraz̄ bona: q̄bus magnus honor tribuit̄: uirtuti cõtraria sunt: & uigorẽ mentis eneruãt: quaz̄ tandẽ põt firma esse nobilitas: quaz̄ opes: quaz̄ potẽtia: cũ possit deus reges quoq̄ ipsos inferiores infimis facere: Et ideo cõsulens nobis deus: interdina præcepta: illud præcipue posuit. Qui se extollit humiliabit̄: & q̄ se humiliat exaltabitur. Cuius præcepti salubritas docet: q̄ qui se apud hoies planũ fecerit: humilẽq̄ præbuerit: hic apud deum præcellens & insignis habeat̄. Nec. n. falsa est illa sententia: quaz̄ apud Euripidẽ fert̄ in hunc modũ. Quaz̄ hic mala putant̄: hæc sunt in cælo bona

Quomõ Carneades & iura p utilitate sancita: & ueram in hoibus iustitiã: nisi forte stultis collegerit inueniri non posse. Et ciuili iustitia sapientiam qdem habeat: sed iniustam. Naturalis autem iustitia sit utiq̄: sed sapientiam omnino non habeat. Ca. xvii

Xposus cãm cur philosophi ne inuenire iustitiã: nec defendere potuerũt. Nũc redeo ad illud qd̄ intenderã. Carneades ergo quoniã erant infirma: quaz̄ a philosophis differẽbant̄: sumpsit audaciã refellẽdi: quia refelli posse intellexit. Eius disputationis summa hæc fuit. Iura sibi hoies pro utilitate sancisse scilicet uaria pro moribus:

& apud eos pro temporibus sæpe mutata: ius aut natule esse nullum. Omnes & hoies & animantes alias ad utilitates suas natura ducente ferri: pinde aut nullam esse iustitiam: si sit aliqua: summam esse stultitiã: quoniam sibi noceret alienis cõmodis cõsulens: & inferebat hæc argumenta oibus populis: q̄ florent impio: & Romanis quoq; ipsi: q̄ totius orbis potirentur dominio: si iusti uelint esse: hoc est si aliena restituant ad cãs eẽ redendum: & necessitate ac miseris iacendũ: tum ommissis oibus ad ppria ueniebat. Bonus uir inq; si habeat seruum fugitiuũ: uel domum insalubrem ac pestilentem: quæ uitia solus sciat: & ideo præscribat ut uendat: utrum ne profitebitur fugitiuum seruum ac pestilentem domum se uendere: an cælabit emptorẽ? Si profitebitur: bonus q̄dem: quia nõ faller. Sed tamen stultus iudicabitur: quia uel paruo uendet uel omnino non uendet. Si cælauerit: erit q̄dem sapiens: quia rei consulet. Sed idem malus: quia faller. Rursus si reperiat aliquem: qui auricalchum se putet uendere: cum sit illud aurum: aut plumbum cum sit argentum. Tacebit ne ut id paruo emat: an indicabit ut magno? Stultum plane uideretur emere malle magno. Vnde intelligi uolebat & eum q̄ sit iustus ac bonus stultum esse: & cum qui sapiens malum. Et tamen sine pernicie fieri posse: ut sint homines paupertate cõtenti. Transibit ergo ad maiora: in quibus nemo potest sine periculo uitæ iustus esse. Dicebat enim nempe iustitia est hominem non occidere: alienum prorsus non attingere. Quid ergo iustus faciet: si forte naufragium fecerit: & aliquis imbecillior uiribus tabulam cõperit: nõne illum a tabula deturbabit: ut ipse conscendat: eaq; nixus euadat? Cũ maxime sit nullus medio mari testis. Si sapiens est faciet. Ipsi enim pereundũ est nisi fecerit. Si aut mori maluerit: q̄ manus inferri alteri: iam non iustus est: sed stultus est: q̄ uitæ suæ non parcat: dum parcat alienæ. Item si acie suorum fusa hostes insequi cõperint & iustus ille nactus fuerit aliquem lauciũ equo insidentem: ei ne parcat ut ipse occidat an deiiciat ex equo: ut ipse possit ignem effugere. Quod si fecerit sapiens: sed idem malus. Si nõ fecerit: iustus: sed idem stultus sit necesse est. Ita ergo iustitiã cum in duas partes diuisisset: alteram civilem esse dicens: alteram naturalem: utranq; subuertit: q̄ illa civilis sapientia sit quidem: iustitia non sit. Naturalis autẽ illa iustitia sit quidem: sed non sit sapientia. Arguta hæc plane & uenenata sunt: & quæ. M. Tullius non potuerit refellere. Nam cum faciat Lælium Furio respondentem: proq; iustitia dicentẽ irrefutata hæc tanq; foueam est prætergressus: ut uideatur idem Lælius non naturalem: quæ in stultitiæ crimen uenerat. Sed illam civilem defendisse iustitiam: quam Furio sapientiam q̄dem esse concesserat: sed iniustam. Contra Carneadem: q̄ nec stultus potest esse iustus nec sapiens iniustus. Et q̄ innocentibus & iustis deus semper optime consuluit: & necessaria prouidet: quæ patent ex diffinitione stultitiæ & sapientiæ: & quæ sit cogitatio hominis & dei.

Ca. xviii

Vod ad præsentem disputationem ptinebat: ostendit quõ iustitia similitudinem stultitiæ gerat: ut appareat non sine causa decipi eos: q̄ putat nræ religiõis hoies stultos esse: q̄ talia uideantur facere: quæ ille ppositit. Nunc maius a me exigi sentio: ut ostendam quare iustitia deus stultitiæ specie conuolutã ex oculis hominum noluerit auferre. Si prius Furio: respondero: q̄a paræ plene respõdit Lælius: q̄ profecto licet sapiens fuerit (ut uocabatur) patrocinari tamen ueræ iustitiæ nullo mō poterat: q̄a caput ipsum fonteq; iustitiæ nõ tenebat. Nobis facilius est ipsa defesio. Quibus cælesti beneficio familiaris: ac penitus nota iustitia est: q̄nq; illã non noies: sed re nouimus. Nam Plato & Aristoteles honesta quidem uoluntate iustitiam defendere cupierunt: et scissentq; aliquid: si conatus eorũ bonos: si eloquentiã: si uirtutem ingenii: diuinarum

quoq; rerum doctrina iuuisset. Itaq; opus illoꝝ inane atq; inutile iacuit: nec cuiq; hominum persuadere potuerunt: ut eorum præscriptio uiueret: quia fundamentum a cælo disciplina illa non habuit: nostrum opus certius sit necesse est: quod deus docuit. Illi enim depingebant uerbis: & imaginabantur iustitiam: quæ in cõspectu non erat: nec præsentibus exemplis confirmare poterant quæ asserbant. Responderi enim posset ab audiētibus non posse ita uiuere: sicut illi sua disputatione præscriberent adeo: ut nulli adhuc extiterint: qui id genus uitæ sequerentur. Nos autem non uerbis modo: sed etiam exẽplis ex uero petitis uera esse: quæ a nobis dicuntur: ostendamus. Sensit igitur Carneades quæ sit natura iustitiæ: nisi q̄ parum alte prospexit stultitiã nõ esset: quanq̄ intelligere mihi uidear qua mēte id fecerit. Non enim uere existimauit eum stultum esse: quia iustus est. Sed cum sciret non esse: & rationem tamẽ cur ita uideretur non comprehēderet: uoluit ostendere latere in abdito ueritatem: ut decretum disciplinæ suæ tueret: cuius summa sententia est: nihil percipi posse. Videamus ergo utrum ne iustitia scædus aliquod habere cum stultitiã possit. Iustus inquit si aut equum laucio: aut tabulam naufragio non ademerit: ut ipse animam sui liberet: stultus est. Primum omnium nego ullo modo fieri posse: ut homini qui quidem uere iustus sit: eiusmodi casus eueniat: quia iustus neq; cuiq; irascitur inimicus: nec quicq; omnino appetit alienum. Cur enim nauiget: aut quid petat ex aliena terra: cui sufficit? Cur autem belligeretur: aut se alienis furoribus misceat: in cuius animo pax cum hominibus perpetua uersetur? Scilicet peregrinis mercibus: aut humano sanguine delectabitur: qui neq; lucrum sciat appetere: cui sufficit uictus: & non modo ipse cædem facere: sed interesse facientibus: ac spectare ducat nefas. Sed omitto ista: quoniam fieri potest: ut uel inuitus ad hæc subeunda cogatur. Adeo ne iustitiam o Furi: uel potius o Carneade: cuius est illa omnis ratio tam inanem: tam superuacua: tamq; contemptam deo putas: ut nihil possit: nihilq; habeat in se: quod ad custodiam sui ualeat? Sed uidelicet quia sacramentum hominis ignorat: ideoq; ad hanc uitã temporalem referunt omnia: quanta sit uis iustitiæ scire non possunt. Nam & cum de uirtute disputant: quis intelligant erumnis ac miseris esse plenissimum: tamen expetendam esse sciunt sua causa. Eius enim premia: quæ sunt æterna & immortalia nullo modo uidentur: sic rebus omnibus ad hanc præsentem uitã relatis: uirtutem plane ad stultitiã redigunt. Siquidem tantos huius uitæ labores frustra & inaniter suscipit. Sed hæc alio loco plenius. Interim de iustitia (ut cõcepimus) cuius tanta uis est: ut cum oculos in cælum sustulerit: a deo mereatur omnia. Recte igitur Flaccus tantam esse dixit innocentiæ uim: ut ad tutelam sui non egeat nec armis: nec uiribus: quacuncq; iter fecerit.

Integer uitæ: scelerisq; purus

Non eget mauri iaculis: nec arcu.

Nec uenenatis grandia sagittis Fulce faretra.

Siue per fyrtes iter æstuosas:

Siue facturus per inhospitalem

Caucasum: uel quæ loca fabulosus

Ambit Hydaspes. Non potest ergo fieri: q̄n hominem iustũ inter discrimina tempestatũ: atq; belloꝝ cælestis tutela custodiat: ac nõ et si cũ paricidis & nocētibus nauiget: aut malis percat: ut una iustitia & innocens aia liberetur: aut certe peūtibus cæteris sola seruetur. Sed cõcedãus posse fieri qd̄ propõit philosophus. Quid ergo iustus faciet: si uictus fuerit aut in equo lauciũ: aut in mari naufragũ? Nõ inuitus cõfiteor: morietur potius q̄ occidet. Nec iõ tamẽ iustitia qd̄ est singulare hois bonũ: stultitiæ nomẽ accipiet. qd̄. n. melius: qd̄ clari

us hoī esse debet: q̄ innocentia: quæ utiq; tanto p̄fectior sit necesse est: q̄to illam p̄duxeris ad extremum: moriq; maluerit: neq; de innocentia rōne minuat. Stultitia est inquit alienæ aiæ parcere cū p̄nicie suæ. Num etiam pro amicitia perire stultum iudicabit? Quid ergo familiares illi pythagorici laudant a nobis: quorū alter se tyranno uadem mortis p̄ altero dedit: alter ad p̄stitū tempus: cum iam sp̄sor eius duceret: p̄sentia sui fecit: eumq; interuentu suo liberauit: quorū uirtus in tanta gloria non haberet: cum alter pro amico: alter etiā pro fide mori uoluit: sed stulti putarent. Deniq; ob hanc ipsā uirtutem tyrannus his gratiā rettulit utrunq; seruando: & hoīs crudelissimi natura mutata est. Quinetiā deprecatus esse dicit: ut se tertium in amicitiam recipient: non utiq; tanq̄ stultos: sed tanq̄ bonos & sapientes uiros. Itaq; non uideo quare cum p̄ amicitia & fide mori summa gloria cōputatur: non ēt pro innocentia perire sit hoī gloriosum. Ergo stultissimi sunt: q̄ nobis crimini dant mori uelle p̄ deo: cum ipsi eum: q̄ pro homine uoluit mori: in cælū summis laudibus tollant. Deniq; ut concludam disputationē non posse eundem stultū esse ac iustum: & eūdem sapientē & iniustum: docet ipsa ratio. Qui enim stultus est: qd sit bonum ac iustū nescit: & ideo semp̄ peccat. Ducit .n. quasi captiuus a uitis: nec resistere ullo mō potest: q̄ caret uirtute: quam nescit. Iustus at̄ ab omni peccato se abstinere: quod aliter facere nō pōt: q̄ si habeat recti prauiq; notitiā. Rectum autem discernere a prauo q̄ potest: nisi sapiens. Ita fit: ut nunq̄ possit iustus esse: q̄ stultus est: neq; sapiens q̄ fuerit iniustus. Quod si est uerissimum: manifestū est eum q̄ aut naufragio tabulā: aut equum saucio non ademerit stultum non esse: q̄ hoc facere peccatum est: a quo se sapiens abstinere. Videri tamē & ipse p̄fiteor per hoīum errorē ignorantium cuiusq; rei proprietatē. Itaq; omnis hęc quæstio non tam argumentis: q̄ definitione dissoluit. Stultitia igit̄ est in factis dictisq; per ignorantia recti ac boni ratio. Ergo stultus non est: qui ne sibi qdem parcat: dūmodo alteri non noceat: quod est malum. Quod qdem nobis & ratio: & ueritas ipsa p̄scribit. In oībus enim uidemus animabus: q̄ sapientia carent: conciliatricem esse naturā. Nocent enim aliis: ut sibi profint: nesciunt enim quia malum est nocere. Homo uero q̄ scientiā boni ac mali habet: se abstinere a nocendo: & cum in cōmodo suo: quod animal irrationale facere non potest. Et ideo inter summas hoīum uirtutes innocentia numerat: q̄bus rebus apparet sapientissimum esse: q̄ maluit p̄ire ne noceat: ut id officiū quo a mutis discernit: seruet. Nā q̄ uendentis errorē non redarguit: ut auæ paruo emat: aut q̄ nō proficit seruū fugitiuū: uel pestilentē se domum uendere: lucro & cōmodo suo consulēs: non est ille sapiēs: ut Carneades uideri uolebat: sed callidus & astutus. Calliditas & astutia in multis quoq; aialibus sunt: uel cū insidiant aliis: uel cū insidias aliorū utario genere deludūt. Sapiētia uero in hoīem solū cadit. Sapiētia .n. est intelligētia uel ad bonū: rectūq; faciēdū: uel abstinētia delictorū factorūq; improborū. Lucro at̄ nunq̄ sapiēs studet: q̄ bona hęc terrena contēnit: nec quenq̄ falli patit: q̄ boni uiri officiū est errores hoīum corrigere: eosq; in uia reducere. Si qdem socialis hoīs est ac benefica natura: qua sola cognitionē cum deo hēt.

Quod ignorantio immortalitatis & dei ueri p̄dictorum errorum est: & mortē meretur æternam. Et q̄ homo nō sit hominis genitor: sed minister generationis. Et quare deus ueram sapientiam uoluit sub specie stultitiæ occultari. Ca. xix.

Ed nimis hęc cā efficit: ut stultus esse uideat q̄ egere aut mori malit: q̄ noceat uel eripiat aliqd̄ alteri: q̄ hoīem morte deleri putat. Ex eaq; p̄suasione oēs tum uulgi: tum etiam philosophorum nascuntur errores. Si enim post mortem nihil sumus: profecto stultissimi est hominis non huic uitæ consulere: ut sit q̄ diutina &

cōmodis omnibus plena. Quod qui faciet: a iustitiæ regula discedat necesse est. Si aut̄ superest homini uita melior & longior: quod & philosophorū magnorum argumentis: & uatum responis: & prophetarum diuinis uocibus discimus. Hanc p̄sentem cū suis bonis contemnere sapientis est: cuius omnis pictura immortalitate pensat. Apud Ciceronem idem ipse iustitiæ defensor Lælius uult inq̄t plane uirtutis honorē. Nec est uirtutis ulla alia merces. Est plane & qdem uirtute dignissima: quam tu Læli nequaq; poteris suspicari. Nihil enim diuinarū noueras litterarū: quam tamen illa inq̄t accipit facile exigit non acerbe. Erras uehementer: si putas ab hoīe premium solui posse uirtuti. Cum ipse alio loco uerissime differas. Huic uiro quas diuitias obiicies: quæ imperia: quæ regna: qui ista putat humana: sua diuina iudicat. Quis ergo te sapientem Læli putet: cū ipse tibi loquaris cōtraria. Et paulo post adimis uirtuti quæ dedisti. Sed uidelicet ignorantia ueri facit incertam laborantemq; sententiam. Deinde quod adiungis. Sed si aut ingrati uniuersi: aut iuidi multi: aut inimici potentes suis uirtutem premis spoliāt. O q̄ fragilem: q̄ inanem uirtutem induxisti: si spoliari pōt suo premio. Quæ si bona sua diuina iudicat (ut aiebas) q̄ possint existere tam ingrati: tam mundi: tam potentes: q̄ uirtutem spoliare ualeāt his bonis: quæ fuerint in eam collata diuinitus. Ne illa se inq̄t multis solatiis oblectat: maximeq; suo decore seipsam sustētat. Quibus solatiis: quo decor: cum in crimen sæpe ueniat: & in pœnam decor ille uertatur. Quid enim si (ut Furius dicebat) rapiat: uexetur: exterminet: egeat: auferant ei manus: effodiantur ei oculi: damnetur: uinciat: uratur: miseris etiam modis necē ē: perdet ne suum premiū uirtus? An potius peribit ipsa. Minime. Sed & mercedem suam deo iudice accipiet: & uiuet: & semper uigebit. Quæ si tollas: nihil pōt in uita hoīum tam inutile: tam stultum uideri esse: q̄ uirtus: cuius naturalis bonitas & honestas docere nos pōt: aiām non esse mortale: diuinumq; illi a deo premiū constitutū. Sed iccirco uirtutē deus sub p̄sona stultitiæ uoluit esse cælatam: ut mysteriū ueritatis ac religionis suæ esset arcanū: ut has religiones: sapientiamq; terrenam extollentē se altius: sibiq; multum placētē: uanitatis erroriq; damnaret: ut p̄posita deniq; difficultate: p̄ angustissimos tramites ad immortalitatis premium sublime p̄duceret. Docui (ut opinor) cur populus noster apud stultos stultus haberetur. Nam cruciari atq; interfici malle: q̄ thuta tribus digitis cōprehensa in focum iactare: tam ineptū uidet: q̄ in periculo uitæ alterius aiām magis curare q̄ suā. Nesciūt .n. q̄tum sit nefas adorare aliū p̄terq̄ deum: q̄ cōdidit cælū: q̄ humanum genus finxit: inspirauit: luce donauit. Quod si seruorū neq̄ssimus habetur: q̄ dominum suum fuga deserit: isq; uerberibus: uinculis: erga stulo & cruce: & omni malo dignissimus iudicat. Et si filius eodem mō æque impius existimat: q̄ patrem suum dereliquerit ne illi obsequatur: ob eamq; cām dignus putat: qd sit ex hares: & cum nomen in p̄petuum deleatur. Quanto magisq; deū deserit: in quem duo uocabula domini & patris æque uenerāda cōueniunt. Nam ille q̄ seruū precio cōparat: qd in eum beneficii cōfert: p̄ter r̄q̄ alimentata: quæ illi utilitatis suæ gratia subministrat. Et q̄ filium generat non habet potestātē ut cōcupiat: ut nascat: ut uiuat. Vnde apparet non ē illum patrē: sed tātum mō generādi minist̄. Quibus ergo supplicis dignus est desertor eius: q̄ & dominus uerus: & pater est: nisi is quæ deus ipse cōstituit: qui spiritibus iniustis æternum parauit ignem: quod ipse per uates suos impiis ac rebellibus comminatur.

De infania eorū: q̄ deos colūt: & nō audent rōne cōtendere cū fidelibus: & quare sacramentorum suorū silētium indicāt. Et q̄ religio p̄ patientiā defendēda est: & rōne potius q̄ scuitia: ferro: uel igne. Et q̄tum & in q̄bus differūt religiōis ueræ cultus & falsæ. C. xx

Iscant igitur & suarum & alienarum interfectores animarum quae inexplabile fa-
 cinus admittant. Primum quod seiplos iugulant perditissimis daemonibus seruiē-
 do: quos deus in aeterna supplicia damnauit: deinde quod nec ab aliis deum coli pa-
 tiuntur. Sed auertere omnes ad mortifera sacra contendunt: nitunturque summa diligen-
 tia: nequa sit anima incolumis in terra: quae saluo statu suo spectet in caelum. Quid ali-
 ud dicam quae ministros: qui praedonum suorum instigationibus parent: quos deos esse opi-
 nantur: quorum neque conditionem: neque originem: neque nomina: neque rationem sciunt.
 Sed inhærentes peruationi uulgaris libenter errant: & stultitiae suae fauent. A quibus si
 persuasionis eius rationem requiras: nullam possint reddere: sed ad maiorum iudicia con-
 fugiunt. Quod illi sapientes fuerint: illi probauerint: illi sciuerint: quid esset optimum
 seque ipsos sensibus spoliare: ratione abdicant: dum alienis erroribus credunt. Sic implici-
 ti rerum omnium ignorantia: nec se: nec deos suos norunt. Atque utinam soli errare: soli
 desipere uellent. Alios etiam in consortium mali sui rapiunt: quasi habituri solatium de-
 perditione multorum. Sed hæc ignorantia effecit: ut in persequendis sapientibus tam ma-
 li sint: fingunt se illis consulere: illos ad bonam mentem uelle reuocare. Num igitur hoc
 sermone aut aliqua ratione reddita facere nituntur. Minime. Sed ui atque tormētis. O mi-
 ra & caeca dementia: in his putatur mala mens esse: qui fidem seruare conantur. In carnifi-
 cibus autem bona: in his ne mala mens est: qui contra ius humanitatis: contra fas omne
 lacerantur. An potius in his: qui ea faciunt in corporibus innocentium: quae nec saeuissimi
 latrones: nec iratissimi hostes: nec inanisissimi barbari aliquando fecerunt. Adeo ne eti-
 am sibi mentiuntur: ut uicissimi boni ac mali nomina transferant: & immutentur. Quid
 ergo. Num diem noctem uocant: solem tenebras. Alioquin eadem imprudentia est bo-
 nis malorum nomen imponere: sapientibus stultorum: iustis impiorum: quinimmo si qua
 illis fiducia est: uel in philosophia: uel in eloquentia arment se: ac resellant hæc nostra.
 Si possunt congregiantur cominus: & singula quaeque discutiant. Decet eos suscipere de-
 fensionem deorum suorum: ne si nostra inualuerint (ut quotidie inualescunt) cum de-
 lubris suis ac ludibriis deserant. Et quoniam nihil possunt. Augeat enim illis religio dei
 quanto magis premittit: ratione potius & hortamentis agant. Procedunt in medium po-
 tifices: seu minores: seu maximi: flammīnes: augures. Item reges sacrificoli: quique sunt sa-
 cerdotes: & antistites religionum. Conuocent nos ad concionem: cohortent nos ad susci-
 piendos cultus deorum: persuadeant multos esse: quorum munere ac prouidentia regantur
 omnia: ostendant origines & initia sacrorum ac deorum: quo modo sint mortalibus tradi-
 ta: qui fons: quae ratio sit explicent: proferant: quae merces in cultu: quae poena in contem-
 ptu maneat: quare ab hominibus se coli uelint: quid illis si beati sunt: humana pietas con-
 ferat. Quae omnia non asseueratione propria: nec enim ualet quicquam mortalis hominis
 auctoritas: sed diuinis aliquibus testimoniis confirmant: sicut nos facimus. Non est opus
 ui & iniuria: quia religio cogi non potest: uerbis potius quam uerberibus res agenda est: ut sit
 uoluntas: distringant aciem oculorum suorum. Si ratio eorum uera est: asserat: parati su-
 mus audire: si doceant: tacentibus certe nihil credimus. Imitentur nos: ut rationem totius
 rei exponant. Hos enim non illicimus (ut ipsi obiectant) sed docemus: probamus: ostē-
 dimus. Itaque nemo a nobis retinetur inuitus. Inutilis est enim deo: qui fide ac deuotione
 caret. Et tamen nemo discedit ipsa ueritate retinente. Doceant isti hoc modo: si qua illis
 fiducia ueritatis est: loquantur: discant: audeant inquam disputare nobiscum aliquid
 eiusmodi. Iam profecto ab aniculis: quas contemnunt: & a pueris nostratibus error illo-
 rum ac stultitia ridebit. Cum enim sint peritissimi: deorumque progeniem & res gestas

& imperia: & interitus: & sepulchra de libris nouerint: ipsosque ritus: quibus sunt initiati:
 ex rebus gestis hominum: uel ex casibus: uel etiam ex moribus natos sciant: incredibilis
 dementia est deos putare: quos fuisse mortales negare non audeat: uel se tam imprudē-
 tes fuerint: ut negent: suae illos ac illorum litterae coarguent: ipsa denique illos sacrorum ini-
 tia conuincunt. Sciant igitur ex hoc ipso quantum inter sit inter uerum & falsum: quando ipsi qui
 sunt eloquentes persuadere non possunt: impiti ac rudes possunt: quia res ipsa & ueritas lo-
 quitur. Quid ergo. Sauiunt ut stultitiam suam dum minuere uolunt augeant: longe
 diuersa sunt carnificina & pietas. Non potest pietas cum ui: aut iustitia cum crudelita-
 te coniungi: sed merito non audent de rebus quicquam docere diuinis: ne & a nostris ridean-
 tur: & a suis deserantur. Nam forte uulgus: cui simplex incorruptumque iudicium est: si
 mysteria illa cognoscat: in memoria mortuorum constituta damnabit: aliudque uerius
 quod colat quaeret. Nunc fida silentia sacris constituta sunt ab hominibus callidis: ut ne-
 sciat populus quid colat. Cum autem nos in eorum doctrinis uerseremur: cur nobis aut no-
 stris non credunt: qui utrumque nouimus: aut inuidet: quia falsis ueram praetulimus: sed
 defendenda sunt inquit publice suscepta sacra. O quam inhonesta uoluntate miseri errant
 Sentiant enim nihil esse in rebus humanis religione praestantius: eaque summa ui oportere
 defendi. Sed ut in ipsa religione: sic in defensionis genere falluntur. Defendenda. n.
 religio est non occidendo: sed monendo: non saeuitia: sed patientia: non scelere: sed fide.
 Illa enim malorum sunt: hæc bonorum. Et necesse est bonum in religione uersari non ma-
 lum. Nam si sanguine: si tormentis: si malo religionem defendere uelis: iam non defende-
 tur illa: sed polluetur & uiolabitur. Nihil est enim tam uoluntarium quam religio: in qua si
 animus sacrificantis auersus est: iam sublata: iam nulla est. Recta igitur ratio est: ut reli-
 gionem patientia nel morte defendas: in qua fides consecrata & ipsi deo grata est: & re-
 ligioni addit auctoritatem. Nam si is qui in hac terrestri militia regi suo fidem seruat
 in aliquo egregio facinore: si postea uixerit acceptor fit & clarior. Si perierit: summam
 consequitur gloriam: quod pro duce suo morte occubuerit. Quanto magis impatori omnium
 deo fides seruanda est: qui non tantum uiuentibus: sed & mortuis premium potest uirtutis
 exoluere. Igitur dei cultus quoniam militiae caelestis est: deuotionem maximam fideque
 desiderat. Quomodo enim deus aut amabit colentem: si ipse non ametur ab eo. Aut praestabit
 precanti quicquid orauerit: cum ad precandum neque ex animo: neque obseruanter
 accedat. Isti autem cum ad sacrificandum ueniunt: nihil intimum: nihil proprium diis
 suis offerunt: non integritatem mentis: non reuerentiam: non timorem. Peractis itaque sa-
 crificiis inanibus: omnem religionem in templo & cum templo sicut uenerat relinquunt:
 nihilque secum ex ea neque afferunt: neque referunt. Inde est quod eiusmodi religiones nec bo-
 nos facere possunt: neque firmæ atque immutabiles esse. Traducunt itaque ab his homines
 facile: quia nihil ibi ad uitam: nihil ad sapientiam: nihil ad fidem discit. Quae est enim
 superstitio illorum deorum: quae uis: quae disciplina: quae origo: quae ratio: quod fun-
 damentum: quae substantia: quo tendit: aut quid pollicetur: ut ab homine possit seruari:
 fortiterque defendi. In qua nihil aliud uideo: quam ritum ad solos digitos pertinentem. No-
 stra uero religio eo firma est: & solida: & immutabilis: quia iustitiam docet: quia nobis
 scum semper est: quia tota in animo colentis est: quia mentem ipsam pro sacrificio ha-
 bet. Illic nihil exigit aliud quam sanguis pecudum: & fumus: & inepta libatio. Hic bona mens
 purum pectus: innocens uita. Illuc ueniunt sine delectu adulterae: impudicae lenae: pro-
 caces: obscenae: moretrices. Veniunt gladiatores: latrones: fures: uenefici: & precantur ni-
 hil aliud quam ut scelera impune committant. Quid enim latro sacrificans: aut gladiator ro-

ger: nisi ut occidat: Quid scenerarius: nisi ut fallat: Quid meretrix: nisi ut plurtimum peccet: Quid adultera: nisi ut mortem uiri optet: aut ut sua impudicitia calet: Quid lena: nisi ut multos bonis exuat: Quid fur: nisi ut plura rapiat: Hic uero etiam leui cōmuniq; peccato locus nullus est. Et si quis ad sacrificium non integra conscientia uenerit: audit quæ illi deus cōminetur: ille qui latebras cordis uidet: qui peccatis semper infestus est & exigit iustitiam: q̄ fidem poscit. Quis hic malæ mēti aut malæ preci locus est: At illi infelices: nec ex sceleribus suis intelligunt q̄ malum sit quod colunt: quando quidem flagitiis omnibus inq̄nati ueniunt ad precandum: & se pie sacrificare opinant. Si cutem lauerint: tanq̄ libidinē intra pectus iuclusam ulli amnes abluant: aut ulla maria purificent. Quanto satius est mentem potius eluere: quæ malis cupiditatibus sordidatur: & uno uirtutis ac fidei lauacro uniuersa uitia depellere. Quod qui fecerit: quēlibet inq̄natum ac sordidum corpus gerat: satis prius est.

Quod hostes suos adorat stulta gentilitas: quorum cultus nō modo christiani: sed & philosophi & domestici cultores deorum destruunt. Ca. xxi.

Sti autem q̄ nesciunt quid uel quo modo sit colēdum: cæci & imprudentes in cōtrarium cadunt. Adorant itaq; hostes suos: latrones & interfectores suos uictimis placant. Et animas suas cum thure ipso cremandas aris detestabilibus imponunt. Irascuntur etiā mileri: q̄ nō similes alii peant incredibili mētium cæcitate. Quid enim uideant: q̄ solem non uident: quasi uero si dii essent: indigerent hoīum auxilio uersus contemptores suos: Quid ergo nobis irascunt: si illi nihil possunt: nisi q̄ ipsi deos suos destruunt: de quorum potestate diffidunt magis irreligiosi: q̄ qui omnino non colunt: Cicero in suis legibus cum caste ad sacrificia prætiperet accedere: pietatem iquit adhibeto: opes amoueto. O q̄ secus faxit: Deus ipse uindex erit: Recte hoc quidē. Neq; enim fas est desperare de deo: quem ideo colas: quia potentem putes. Nam quo modo uindicare colentes iniuriam pōt: qui suam non potest. Libet igit̄ ex his quærere: cui potissimum præstare se putent cogēdo inuitos ad sacrificium. His ne quos cogunt: An nō est beneficium quod ingerit̄ recusant: Sed consulendum est etiam uidentibus: quādo quid bonum sit nesciunt. Cur ergo tam crudeliter uexant: debilitant: cruciant: si saluos esse uolunt: Aut unde pietas tam impia: ut eos miseris modis aut perdant: aut inutiles faciant quibus uelint esse consultum: An uero diis præstāt: At non est sacrificium: quod exprimitur ab inuito: nisi enim sponte atq; ex animo fiat: execratio est: cum hoīes proscriptione: iniuriis: carcere: tormentis adacti faciunt. Si dii sunt isti: qui sic coluntur: uel propter hoc solum colendi non sunt: q̄ sic coli uolunt: digni scilicet detestatione hoīum quibus cum lachrymis: cum gemitu: cum sanguine de membris omnibus fluente libatur. At nos cōtra: non expetimus ut deum nostrum: qui est oīum creator: uelit: nolit: colat aliquis inuitus: nec si non coluerit irascimur. Confidimus enim maiestati eius: q̄ tam contemptum sui possit ulcisci: q̄ seruorum suorum labores & iniurias. Et ideo cum tam nefanda perpetimur: ne uerbo quidem reluctamur. Sed deo remittimus ultionem: nō ut hi faciunt: qui defensores se esse deoꝝ suorum uideri uolunt: & seruiunt efferate aduersus non colentes. Ex quo intelligi datur: q̄ nō sit bonum deos colere: quoniam bono potius adducendi homines ad bonum fuerant: non malo. Sed quia illud malum est: etiam officium eius bono caret. At enim puniendi sunt qui destruunt religiones. Nam peius nos destruimus q̄ natio Aegyptioꝝ: q̄ turpissimas bestias: ac pecudū figuras colūt: quædam etiam pudenda dictu tanq̄ deos adorant. Non peius q̄ idem ipsi: qui cum deos se colere dicant: tamen eos publice turpiterq; derident: de quibus etiā per mimos agi:

cum & uoluptate pariuntur. Qualis hæc religio aut quanta maiestas putāda est: quæ adoratur in templis: illudatur in theatris. Et qui hæc fecerit: non pœnas uiolati numinis pendunt: sed honorati etiam laudatiq; discedunt. Num peius nos destruimus q̄ quidā philosophi: q̄ omnino nullos deos esse aiunt. Sed omnia sua sponte esse nata: omnia fortuitu fieri quæ gerunt. Nam peius q̄ epicurei: qui esse q̄dem deos: sed curare quicq; negant: neq; irasci eos: neq; gratia commoueri: Quibus dictis utiq; persuadent colendos omnino non esse. Si q̄dem colentes respiciunt: neq; non colentibus irascuntur. Præterea cum contra metus differunt: nihil aliud efficere conātur: q̄ ut nemo deos timeat. Et hæc tamen ab hominibus & audiuntur libenter: & differunt impune.

Quare maligni spiritus instigent cultores suos in persecutionem fidelium: & quare uera religio uideatur inanis. Ca. xxii.

On ergo ideo aduersus nos insaniunt: q̄ dii non colunt a nobis: multis enim non colunt. Sed q̄ ueritas penes nos est: quæ (ut est uerissime dictum) odiū parit. Quid igit̄ existimabimus nisi nescire illos qd̄ patientur: Pergit̄. n. cæco & irrationabili furore: quem nos uidemus: illi nesciunt. Non. n. ipsi hoīes persequuntur: q̄ causam cur irascerentur: innocentibus non habent. Sed illi spiritus cōtaminati ac pditi: q̄bus ueritas & nota est & inuisa insuuant se mentibus eoꝝ: & instigāt nescios in furorem. Hi. n. q̄ diu pax est in populo dei: iustos fugitant & pauent. Et cum corpora hominum occupant: animasq; diu uexant: adiurantur ab his: & in noīe ueri dei fugantur. Quo audito tremūt & exclamant: & uri uerberariq; se testant: & interrogati q̄ sint: quādo uenerit: quomō in hominē irreperit: confitent. Sic extorti & excruciatu uirtute diuini nominis exultant: propter hæc uerba & minas: sanctos & iustos uiros semp oderūt. Et quia p se nocere his nihil possunt: publicis eos odiis persequunt: quos sibi graues sentiunt: exercent sæuitiā q̄ uiolentiſſime possunt: ut aut eoꝝ fidem minuunt per dolorem: aut si id efficere non querint: auferant omnino de terra: ne sint qui possunt eoꝝ nequitiam coercere. Non me fugit quid respōderi e contrario possit. Cur ergo deus ille singularis: ille magnus: quem rerum potentem: quem dominum oīum confiteris. Hæc fieri patitur: nec cultores suos aut uindicat: aut tuetur: Cur deniq; qui eum non colunt opulenti & potentes: & beati sunt: & honoribus regnoq; potiūtur: eosq; ipsos ditioni suæ ac potestati subiectos habent: Reddenda & huius ratio est rei: neqd̄ remaneat erroris. Nam imprimis hæc causa est: cur existimetur ratio dei uui uim non habere: q̄ inducant homines sæpe terrenoz; ac præsentium bonorum: quæ ad curam mentis nullo modo pertinent: q̄bus quia carere iustos uident: & affluere iniustos: & dei cultum inanem arbitrat̄ur: in quo inesse illa non cernunt: & deoꝝ ritus existimant ueros: quoniam cultores eorum & diuitiis: & honoribus: & regnis fruunt. Verum hi qui sunt in hac existimatione non perficiunt alterius uim rationemq; hoīs: quæ tota non in corpore: sed in mente est. Nihil enim uident amplius: q̄ uidetur: corpus scilicet: quod quia oculis manuq; tractabile est: imbecillū: fragile: mortale est: cuius sunt illa omnia bona: quæ cupiditati ac miraculo sunt: opes: honores: imperia: quoniā corpori afferunt uoluptates: & ideo tam caduca sunt: q̄ corpus ipsum. Animus uero in quo solo est homo: quoniam subiectus oculis non est: nec bona eius inspicere possunt: quæ in sola uirtute sunt posita: & ideo tam stabilis est: & constans: & perpetuus sit necesse est: sicuti ipsa uirtus: in qua est animi bonū.

Quare deus electos suos tradita impiis potestate uexari patitur. Ca. xxiii

Onum est uniuersas uirtutum species promere: ut de singulis doceā q̄ necesse sit sapientem ac iustum uirum longe ab illis bonos abhorre: quibus qui fru-

untur: ministri deorum cultus ueri: & efficaces esse credunt: quod ad id pbemus quod intendimus. Nempe magna & præcipua uirtus est patientia: quam pariter & uulgi publicæ uoces: & philosophi: & oratores summis laudibus concelebrant. Quod si negari non potest: quin summa sit uirtus: necesse est iustū & sapiētem uirum in potestate esse hominis iniustit: ut capiat patientiam. Patientia est enim malorū: quæ aut inferunt: aut accidunt cum æquaminitate perlatio. Ergo iustus ac sapiēs: quia uirtutem capit: habet in se patiētiā: qua carebit omnino: si nihil patiet' aduersi. Contra q̄ in rebus prosperis agit: impatiens est & uirtute maxima caret. Impatiētiā dico: quia nihil patiet' innocentiam quoq; seruare non potest: quæ & ipsa iusto & sapienti uiro propria est uirtus. Sed & nocet sæpe: & concupiscit aliena: & rapit quæ cupierit per iniuriam: quia uirtutis exps uitio peccatoq; subiectus est: & fragilitatis oblitus animo insolēter elato tumet. Inde in iusti ac deum nescientes: & diuitiis: & potentia: & honoribus florent. Hæc enim cuncta iniustitiæ premia sunt: quæ & perpetua esse non possunt: & per cupiditatem uiolentiāq; quærunt. Iustus uero ac sapiēs: quia illa omnia humana sūt (ut est a Lælio dictū) sua bona diuina iudicat: nec alienū quicq; concupiscit: ne quem contra ius humanitatis lædat omnino: nec ullam potentiam honoremue desiderat: ne cui faciat iniuriam. Scit. n. cunctis ab eodem deo & eadem cōditione generatos iure fraternitatis esse coniunctos. Sed & suo contentus & paruo: quia fragilitatis suæ memor non amplius quærir: q̄ unde uitā sustentet: & ex eo ipso: quod hūerit expertit etiam non habenti quia pius est: pietas etiam summa uirtus est: & accidit ex eo q̄ uoluptates caducas uitiosasq; contemnit: quæ cau sa opes appetunt: quoniam continens est ac libidinū uictor: & nihil timoris ac insolentiæ gerens non extollit se altius: nec erigit superbum caput. Sed placidus: & concors: & planus: & cōmunis est: quia conditionem suam nouit. Cum ergo iniuriam nulli faciat: nec aliena rapiat: nec sua quoq;. Si auferantur defendat: cum sciat etiam illatam iniuriā moderate facere: quia uirtute præditus est: necesse est iustum hominem subiectum esse iniusto: & contumeliis ab insipiente affici sapientem: ut & ille peccet: quia iniustus est: & hic in se uirtutem habeat: quia iustus est. Siquis autem uolet scire cur malos & iniustos deus potentes: beatos & diuites fieri sinat: pios contra humiles: miseros: inopes esse patiatur: sumat eum Senecæ librum: cui titulus est. Quare bonis uiris multa mala accidunt: cum sit prudentia: in quo ille multa non plane imperitia sæculari: sed sapienter ac pene diuinitus locutus. Deus inquit homines p̄ liberis hęc: sed corruptos & uitiosos luxuriose ac delicate patitur uiuere: quia non putat emendatione sua dignos. Bonos autē quos diligit: castigat sæpius: & assiduis laboribus ad usum uirtutis exercet: nec eos caducis ac mortalibus bonis corrūpi ac deprauari sinit. Vnde nemini debet mirum uideri: si p̄ nostris sæpe delictis castigamur a deo. Immo uero cum uexamur ac premimur: cū maxime gratias indulgentissimo patri: q̄ corruptela nostra non patiet' longius procedere: sed plagis ac uerberibus emendat. Ex quo intelligimus non esse deo curæ: quoniam cū peccamus: irascit. Nam cū posset populo suo & opes: & regna largiri: sicut dederat ante Iudæis: quorū nos successores ac polteri sumus: iccirco esse uoluit sub aliena ditioe atq; imperio degere: ne rerum posterarū fælicitate corruptus: in luxuriam laberetur: ac dei præcepta contemneret. Sicut illi maiores nostri: q̄ sæpe terrenis ac fragilibus his bonis enervati: aberrauerunt a disciplina legis: uinculaq; ruperunt prouidit. Ergo quatenus cultoribus præstaret quietem: si mandata seruasset: & tamen eos emendaret: si præceptis non obtemperasset. Itaq; nec tā corrumpent' ocio: q̄ patres eorū licentia: premi eos ab his uoluit: in quorum manibus collocauit: ut & labantes confirmet: & corruptos ad fortitu

dinem reparet: & fictos experiatur ac temptet. Quomodo enim potest imperator militum suorum probare uirtutem: nisi habuerit hostem? Et illi tamē aduersarius exurgit inuito: quia mortalis est: & uinci potest. Deo autem quæ repugnari non pōt: ipse aduersarios nomini suo excitat: non qui contra ipsum deum repugnet: sed contra milites eius ut deuotionem ac fidem suorū uel probet: uel corroboret: donec pressuræ uerberibus defluentem corrigat disciplinā. Est & alia causa cur aduersus nos persecutiones fieri sinat: dei populus augeatur. Nec est difficile monstrare cur aut quomō illud fiat. Primū fugatur a deo: cultoribus plurimi odio crudelitatis. Cur enim talia sacrificia non horreat? Deinde placet quibusdam uirtus ac si fides ipsa: nonnulli suspicantur deorum cultū non sine causa malum putari a tam multis hominibus: ut emori malint q̄ id facere: quod alii faciunt ut uiuant. Aliqui cupiūt scire quidnam sit illud bonum: quod ad mortem usq; defenditur: quod omnibus quæ in uita iocūda & cara sunt præferet: a quo nec bonorū: nec lucis amissio: nec dolor corporis: nec uiscerum cruciamenta deterrent. Valent hæc plurimum: sed illæ maximæ causæ nostrorum numerum semper auxerunt. Audit circumstantans populus inter ipsa tormenta dicentes non sacrificare se lapidibus manufactis sed deo uiuo: qui sit in cælo. Multi hoc uerū esse intelligunt: & in pectus admittunt. Deinde (ut fieri solet in rebus incertis) dum inter se inuicē quærunt: quæ sit huius præstantiæ causa: multa quæ ad religionem pertinent diuulgata: ac per rumorem uicissim aucupata discunt: quæ quæ bona sunt: placeant necesse est. Præterea ultio secuta sicut semper accidit ad credendū uehementer impellit. Nec quædam leuis causa est: q̄ immūdi dæmonum spiritus accepta licentia multorum: se corporibus imergunt: quibus postea reiectis: omnes qui resanati fuerint: adhæreant religioni: cuius potentiam senserunt. Ne tot causæ in unum collatæ: magnam deo multitudinem mirabiliter acquirunt.

Quod bonorū tortores torquebunt: & malas bestias de terra auferet deus. C. xxiiii.

Vicquid ergo aduersum nos mali principes moliunt: fieri ipse permittit: Et tamen iniustissimi persecutores: quibus dei nomen contumeliæ ac ludibrio fuit non se putent impune laturos: quia indignationis aduersus nos eius quasi ministri fuerūt. Punient enim iudicio dei: qui accepta potestate supra humanū modum fuerint abusi: & insultauerint etiam deo superbius: eiusq; nomen æternum uestigiis suis subiecerint impie nefarieq; calcādum. Propterea uindicatus se eos celeriter pollicet & exterminatus: bestias malas de terra. Sed idem quis populi sui uexationes: & hic in præsentia soleat uindicare: tamen iubet nos expectare patienter illum cælestis iudicii diem: quo ipse pro suis quæq; meritis: aut honorat aut puniat. Quapropter non sperent sacrilegæ animæ contemptos: & multos fore quos sic obterunt. Veniet rabiosis & uoracibus lupis merces sua: qui iustas & simplices animas nullis facinoribus admittis excruciauerunt. Nos tantūmodo laboremus: ut ab hominibus nihil aliud in nobis nisi sola iustitia puniatur. Demus operam totis uiribus: ut mereantur a deo simul & ultionem passionis: & premium:

Lactantii Firmiani diuinarum institutionum aduersus gentes liber sextus.

Quod innocentia uerissimus dei cultus est: quam rem carnalis homo corpori deditus nescit. Caput primum.

Vod erat officium suscepti muneris diuino spiritu instruēte: a suffragante ipsa ueritate cōpleuimus. Cuius asserēda atq; illustrāda cā mihi & scientiā & fidem ipse dominus noster iposuit: sine quo nec sciri quicquid pōt nec explicari. Venio nunc ad ipsum quod est summū opis huius:

& maximum: ut doccam quo ritu: quoue sacrificio deum coli oporteat. Id enim est hominis officium: in eoq; solo summa rerum: & omnis beatæ uitæ ratio consistit: quando quidem propterea facti & inspirati ab eo sumus: nō ut cælum uideremus & solem: qd̄ Anaxagoras putauit. Sed ut artificem solis & cæli deum pura & integra mente coleremus. Quauis aut̄ præcedentibus libris p̄ ingenii mediocritate defenderim ueritatem tamen ex ritu quoq; ipso eluere uel maxime pōt. Nihil. n. sancta & singularis illa maiestas aliud ab hoīe desiderat: q̄ solā innocentia: quam siq; obtulerit deo: satis pie religio: seq; litauit. Homines aut̄ neglecta iustitia: cum sint omnibus flagitiis ac sceleribus inq̄nati: religiosos se putant: si tēpla ac aras hostiarū sanguine cruētauerint: si foco adorauerint: ac ueteris uini perfusione madefecerint. Quinetiam sacras dapes apparant: & exquisitas epulas: quasi aliqd̄ inde habituri offerunt. Quicquid aspectu earum: quicqd̄ opere aut odore preciosum est: & hæc grata esse diis suis non ex aliqua diuinitatis ratione: quam nesciunt: sed ex suis cupiditatibus iudicant: nec intelligunt terrenis opibus deum non indigere. Nihil enim sapiunt nisi terrā: bonaq; & mala solius corporis uoluptate ppendūt. Huius arbitrio ut religionem ponderant: sic totius uitæ suæ acta disponūt. Et quoniam se semel a cæli contemplatione auerterūt: sensumq; illum cælestem corpori mancipauerunt: libidinibus frena pmittunt: tanq̄ secum ablaturi uoluptatem: quam momenti omnibus cape festinant: cum animus ministerio corporis: non corpus ministerio animi uti debeat. Idem maximum iudicant opes: quasi bonis artibus assequi non possunt: malis assequunt̄: fraudant: rapiunt: spoliant: insidiantur: abiurāt. Nihil deniq; moderati aut̄ pensi habent: dummodo auro corruscent: argento: gemmis: uestibus fulgeant: auridissimo uentri opes ingerant: stipati familiarū gregibus p̄ dimotum populum semp̄ incedant. Sic addicti & seruiens uoluptatibus: uim uigoremq; mentis extinguūt: & cum uiuere se maxime putant: ad mortem concitatissime pperant. Nam sicut in secūdo libro docuimus: cæli ratio in animo: terræ autem in corpore est: q̄a bona negligunt animi: corporis appetunt: in tenebris ac morte uersant̄: quæ sunt terræ atq; corporis: q̄a uita & lumen de cælo est: cuius quoniā exptes sunt corpori seruiendo: lōge absunt ab intellectu rerum diuinarum. Eadem miseros ubiq; cæcitas premit: sicut qui sit uerus deus ita qui sit uerus cultor ignorant.

Quod deus nec esurit: nec sitit: nec in tenebris est: ut ei oporteat hostias immolari: aut uina offerri: uel lumina. Et quare hæc offerant diis gentium: qui fidem rectam & ueram innocentiam offerre nesciunt: in quibus consistit dei cultus. Et q̄ intra omnia: quæ ad cultum dei p̄tinent: præstantissimum est homines ad ueritatem & iustitiam erudire. Et quare nolit ab elementis incipere. Ca. ii.

Actant igit̄ opimas & pingues hostias deo: quasi esuriēti: pfundūt uina tanq̄ m̄ sitiēti: accendūt lumina uelut in tenebris agēti. Quod si suspicari aut̄ pcipere aīo possent quæ sunt bona illa cælestia: quorū magnitudinē terreno adhuc corpore obuoluti sensu cape nō possumus: iam secū his officiis inanibus stultissimos eē cognoscant: uel si cæleste lumen quod dicimus solem contēplari uelint: iam q̄a nō indigeat lucernis eoq; deus: q̄ ipse in usum hoīs tam candidā lucem dedit: & tamē cum in tam puo circulo: qui p̄pter longinq̄tatem nō amplius q̄ humani capitis uidet̄ h̄c mensurā: tantum sit fulgoris: ut cum mortaliū luminum acies non queat cōtueri: & si paulisp̄ intēderis oculos: caligo ac tenebræ consequant̄. Quid tandem luminis: qd̄ claritatis apud ipsum deum: penes quem nulla nox est: esse arbitremur: q̄ hanc ipsam lucē sic moderatus est: ut neq; nimio fulgore: neq; calore uehemēti noceret aiantibus: tantumq; istarū re

rum dedit ei: quātum mortalia corpora pati possunt: aut frugum maturitas postularet. Num igitur mentis suæ compos putandus est q̄ auctori & datori luminis: candelarū ac cærarum lumen offert p̄ munere? Aliud uero ille a nobis exigit lumē: & qdem nō fumidum: sed (ut ait poeta) liq̄dum atq; clarum: mentis scilicet. Propter quod a poetis phanetes nuncupatur: quod exhibere non potest nisi qui deum agnouerit. Illorum autem dii quia terreni sunt: egent luminibus: ne in tenebris sint: quorum cultores quia cælesti nihil sapiunt: etiam religiones q̄bus deseruiunt: ad terram reuocant. In ea enim lumine opus est: q̄a ratio eius & natura tenebrosa est. Itaq; diis nō cælestem sensum: sed humanum potius attribuūt. Ideoq; illis necessaria & grata credunt esse quæ nobis: q̄bus aut esurientibus opus est ciborū: aut sitientibus potu: aut ueste algētibus: aut cum sol decesse rit: lumine ut uidere possimus. Nullis igit̄ ex rebus tam p̄bari & intelligi pōt deos ipsos cum aliquando uixerint: mortuos esse: q̄ ex ipso ritu: q̄ est totus e terra. Quid enim cælestis in se boni pōt habere pecudū sanguis estusus: quo aras inq̄nant: nisi forte deos existimant eo uesci: quod hoies asp̄nantur attingere? Et quisq; illis hanc saginam præstiterit: quis ille grassator: aduker: ueneficus: paricida sit: beatus ac fælīx erit. Hunc diligunt: hunc tuentur: huic omnia quæ optauerit: præstant. Merito ergo Persius huiuscemodi sup̄stitiones suo more deridet:

Qua tu inquit mercede deorum
Emeris auriculas pulmone & lactibus unctis? Sentiebat uidelicet non carne opus esse ad placandam cælestem maiestatem: sed mente sancta: & iusto animo: & pectore (ut ipse ait) quod naturali sit honestate generosum. Hæc est religio cælestis: non quæ cōstat ex rebus corruptis: sed uirtutibus animi: qui orit̄ e cælo. Hic uerus cultus est: in quo mens colentis seipsam deo imaculatam uictimā sistit. Id aut̄ ipsum quomodo consequendū: quomodo præstandum sit: docebit huius libri disputatio. Nihil enim tam præclarum: hominēq; cōueniens pōt esse: q̄ erudire hoies ad iustitiam. Apud Ciceronem Catullus in Hortensio philosophiam rebus omnibus præferens: malle se dicit uel unum paruū de officio libellum: q̄ longam orationem pro seditioso hoīe Cornelio. Quæ sententia non utiq; Catulli: qui fortasse illud non dixit: sed Ciceronis est putanda: q̄ scripsit credo ut libellos quos de officiis erat scripturus cōmendaret: in q̄bus ipsius nihil esse testatur in oī philosophia melius & fructuosius: q̄ præcepta uitæ dare. Quod si hoc illi faciunt: quibus non est ueritas cognita: quanto magis nos facere debemus: q̄ a deo eruditi & illuminati: possumus uera præcipe: nec tamen sic docebimus: ut quasi prima uirtutis elemēta tradamus: quod est infimum. Sed tanq̄ docēdum suscepimus eum: qui apud illos iam p̄fectus uideatur. Manentibus enim præceptis eorum: quæ solent ad p̄bitatem recte dare: signota illis sup̄struemus ad pficiendam consumandamq; iustitiam: quam non tenēt. Ea uero quæ possunt cum illis esse communia: prætermittam: nequid ab his uidear mutuari: quorum errores coarguere atq; aperire decreuerim.

De duabus uis: quarum altera uirtutum: altera uitiorum est: quæ in littera pythagorica figurantur: & fidelius tractantur a christianis q̄ a philosophis: & de duobus duobus uiarum. Cap. iii.

Væ sunt uia p̄ quas humanā uitam p̄gredi necesse est. Una quæ in cælū ferat
d Altera quæ ad inferos deprimat: quas & poetæ in carminibus: & philosophi in disputatōibus suis induxerūt. Et qdem alteram uirtutū esse uoluerunt: alteram uitiorū: eamq; quæ sit assignata uirtutibus: primo aditu esse arduā & cōfragosam: i qua siq; difficultate sup̄ata in summū eius euaserit: h̄c eum de cætero planū iter: amcētūq;

campum: & omnes labores suos capere fructus uberes atque iucundos. Quos autem primi aditus difficultas deterruerit: eos in eam uitiorum uiam labi atque deflectere: quæ primo ingressu sit quasi amœna: multoque tristior. Deinde cum in eam paulo ulterius processerit: amœnitatis eius speciem repente subducit. Exoriri autem uiam præcipit: nunc saxi aspectum: nunc obductam sentibus: nunc gurgitibus intercisam: uel torretibus lapideam: ut laborare: hætere: labi: cadere sit necesse. Quæ omnia eo profertur: ut appareat in uirtutibus capiendis labores esse maximos: in preceptis autem maximos fructus: & solidas atque incorruptas uoluptates. Vitia uero quibus delinimentis naturalibus allicere animos hominum & inanium iucunditatum specie captos: ad acerbis amaritudines miseriamque producere sapiens profusus disputatio: si uirtutum ipsarum formas atque terminos sciret. Non enim didicerant uel quæ sint: uel quod eas mercedis a deo maneat: quod nos his duobus libris docebitur. Hi uero quia ignorabant aut dubitabant animas hominum imortales esse: & uirtutes: & uitia terrenis honoribus aut pœnis aestimauerunt. Omnis ergo hæc de duabus uis disputatio ad frugalitatem ac luxuriam spectat. Dicunt enim humanæ uitæ cursum. y. litteræ similem: quæ unusquisque hominum cum primum adolescentiæ limen attigerit: & in eum locum uenerit: ubi se uia scindit in ambas: hæreat nutabundus: ac nesciat in quam se partem potius inclinet. Si ducem nactus fuerit: qui dirigat ad meliora titubantem: hoc est si aut philosophiam didicerit: aut eloquentiam: aut aliquid honestæ artis: quo euadat ad bonam frugem: quod fieri sine labore maximo non potest: honestam ac copiosam uitam disputant peracturum. Si uero doctorem frugalitatis non inuenerit: ad sinistram uiam quæ meliorem speciem mentis incedere. i. desidiam: luxuriam: inertiamque se tradere: quæ suauia quædam uidentur ad tempus uera bona ignorantibus. Post autem amissa omni dignitate ac re familiari in omnibus miseriis uicturum. Ad corpus ergo & ad hanc uitam: quam in terra ducimus: fines earum uia: rettulerunt poetæ fortasse melius: quam biuium hoc apud inferos esse uoluerunt. Sed in eo falluntur: quia eas uias mortuis proposuerunt. Vtrique ergo uere: sed tamē utrique non recte: quia oportuit uias ad uitam: fines earum ad mortem referri. Nos igitur melius & uerius: quia duas istas uias cæli & inferorum esse dicimus: quia iustis immortalitas: iniustis pœna æterna proposita est. Quomodo autem uia ista uel in cælum tollant: uel ad inferna præcipitent: explicabo & apertam quæ sint uirtutes: quas philosophi nescierunt: tum etiam quæ sint premia earum: simul et quæ sint uitia: quæ uel eorum supplicia monstrabo. Nam fortasse aliquis expectet: ut separatim de uitis ac uirtutibus dicam: cum de bono ac malo differentibus nobis est quod est contrarium possit intelligi. Siue enim uirtutes inferas uitia sponte decedat: siue uitia eximas: uirtutes ultro subibunt: sic bonorum ac malorum constituta natura est: ut se inuicem semper oppugnent: semper expellant: ita fit ut neque uitia retrahi sine uirtutibus possint: nec uirtutes inferi sine detractioe uitiorum. Has igitur uias longe aliter inducimus: quam a philosophis induci soleant. Primum quod utrique propositum esse dicimus ducem utrumque immortalem. Sed alterum honoratum: qui uirtutibus ac bonis sit præditus. Alterum damnatum: qui uitis ac malis. Illi autem in dexteriore tantum uia ducem ponunt: neque unum: neque perpetuum. Siquidem quilibet doctorem bonæ artis inducunt: quia desidiam reuocet homines: & frugi esse doceat. Sed neque ingredi faciunt in eam uiam nisi pueros & adolescentes: uidelicet quæ artes discantur in his ætatibus. Nos autem omnis sexus: & generis: & ætatis in hoc cæleste iter inducimus: quia deus qui eius uia dux est: immortalitatem nulli homini nato negat. Forma quoque uiarum ipsarum non ita est ut illi putauerunt. Quid enim opus est. y. in rebus contrariis atque diuersis: Sed altera illa melior conuersa est ad solis ortum. Altera illa deterior ad oc-

casum: quoniam qui ueritatem ac iustitiam sequitur: is accepto immortalitatis premio luce potietur: qui autem ab illo malo duce illectus prætulit uitia uirtutis: mendacium ueritati: necesse est ad occasum & tenebras deferat. Describam igitur utranque: & earum proprietates habituque monstrabo.

De uia uirtutis: quæ in Elysios campos deducere dicitur: & uitiorum quæ ad impia tartara: & ducibus utriusque. Ca. iiii

Nam est igitur uirtus ac bonorum uia: quæ fert in Elysios campos (ut poetæ loquitur) Sed ad ipsam mundi arcem. At leua malorum. Exercet pœnas: & ad impia tartara mittit. Est enim criminum illius: quæ prauis religionibus instituta: auertit homines ab itinere cælesti: & in uiam perditionis inducit. Cuius uia species & figura sic est composita in aspectu: ut plena & potens omni genere florum atque fructuum delictabilis esse uideatur. In ea enim posuit deus omnia: quæ pro bonis habentur in terra: opulentiam dico: honorem: quietem: uoluptatem: illecebras omnes. Sed cum his pariter iniustitiam: crudelitatem: superbiam: perfidiam: libidinem: cupiditatem: discordiam: ignorantiam: mendacium: stultitiam: cæteraque uitia. Exitus autem talis est uia: cum uentum fuerit ad extremum: unde iam regredi non licet: cum omni sua pulchritudine tam subito præcidit: ut non ante quam fraudem prospicere possit: quam præcipitatus in altitudinem profundam cadat. Quisquis enim præsentium bonorum specie captus: & in his consequendis ac fruendis occupatus: non præuiderit ea quæ post mortem secutura sunt: sequi a deo auerteret. Is uero qui ad inferos deiectus: in æternam damnabitur pœnam. Via ergo illa cælestis difficilis & cliuosa proposita est: uel spinis horretibus aspera: uel saxi astantibus impedita: ut cum summo labore ac pedum tritu: cumque magna cadendi solitudine sit cuique gradiendum. In hac posuit iustitiam: temperantiam: patientiam: fidem: castitatem: abstinentiam: concordiam: scientiam: ueritatem: sapientiam: cæterasque uirtutes. Sed simul cum his paupertatem: ignominiam: laborem: dolorem: amaritudines omnes. Quisquis enim spem suam porrexerit longius: & maiora maluerit: carebit his terræ bonis: ut expeditus ac leuis difficultate uia superet. Nec enim potest qui se apparatus regio circumdiderit: aut diuitiis ornauerit: angustias illas uel ingredi: uel tenere. Unde intelligitur iccirco malis & iniustis facilius prouenire quæ cupiant: quia prona & decliua est eorum uia. Bonis autem quæ oportet: difficile procedere: quia difficili & arduo itinere gradiuntur. Iustus ergo quoniam durum asperumque iter ingressus est: contemptus: derisus: odio sit necesse est. Omnes enim quos cupiditas aut uoluptas præcipites trahit: inuidet eis: qui uirtutem cape potuit: & inique ferunt id habere aliquem: quod ipsi non habent. Erit itaque pauper: humilis: ignobilis: subiectus iniuriæ: & tamē omnia quæ amara sunt: perferens. Et si sapientiam iugem ad summum illum gradum finemque perduxerit: dabitur ei corona uirtutis: & a deo pro laboribus quos in uita propter iustitiam protulit: immortalitate donabitur. Hæc sunt uia: quas deus humanæ uitæ assignauit: in quibus singulis & bona ostendit: & mala. Sed ordine præpostero atque conuerso. In una enim monstrauit temporalia prius mala cum æternis bonis: qui est ordo melior. In altera temporalia prius bona cum æternis malis: qui est ordo deterior: ut quicumque præsentia mala cum iustitia degerit: maiora & certiora bona consequatur: quam fuerint illa quæ spernit. Quisquis autem præsentia bona præposuerit iustitiæ: in maiora & longiora incidet mala: quam fuerint illa quæ fugit. Hæc enim uita temporalis: quia breuis est: iccirco & bona eius: & mala breuia sint necesse est. Illa uero spiritualis: quæ huic terrenæ contraria est: quia sempiterna est: iccirco & bona eius & mala sempiterna sunt. Ita fit: ut & bonis breuibus mala æterna: & malis breuibus bona æterna succedat. Itaque cum simul proposita sint

homini bona & mala: considerare unūquenq; secum decet: q̄to satius sit p̄o ppetuis bonis mala breuia pensare: q̄ pro breuib; & caducis bonis mala perpetua sustinere. Nā sicut in hoc s̄culo cum est propositū cum hoste certamen: prius laborādum est: ut sis postmodum in ocio: esuriendum: sitiendū: aestus: frigora perferenda: humi q̄scendum uigilandum: periclitādum est: ut saluis pignoribus: & domo: & re familiari: & oibus pacis ac uictoriae bonis perfrui possis. Sin aut̄ p̄sens ocium malueris q̄ laborē: malum tibi maximum facias necesse est. P̄occupabit. n. aduersarius non resistētē: uastabunt agri: diripiet domus: in p̄dā uxor ac liberi uenient: ipse interficere ac rapere. Quae omnia ne accidant: p̄sens cōmodum differendum est: ut maius longiusq; rapiat. Sic in omni hac uita: q̄a nobis aduersarium deus reseruauit: ut possemus cape uirtutē: omitenda & p̄sens uoluptas: ne hostis opprimat: uigilandum: stationes agēdā: militares expeditiones obeundā: fundendus ad ultimū cruor. Omnia deniq; amara & graua patienter ferēdā: eo q̄dem p̄optius: quo nobis impator noster deus premia pro laboribus aeterna cōstituit. Et cum in hac terrena militia tantum hoies laboris exhauriant: aut ea sibi pariant: quae possunt eodem mō p̄ire quo parta sunt: certe nobis nullus labor est recusandus: quo id acquirat: quod nullo mō possit amitti. Voluit. n. deus q̄ hoies ad hāc militiam genuit: expeditos in acie stare: & intentis acriter aīs ad unius uel inuisibilis hostis insidias: uel aptos impetus uigilare: q̄ nos sicut periti & exercitati duces solēt: uariis artibus captat pro cuiusq; natura & moribus sauiēs. Aliis. n. cupiditatē insatiabilem imittit ut opibus suis tanq̄ cōpedibus alligatos a uia ueritatis excutiat. Alios inflāmat irae stimulis: ut ad nocendū potius intentos a dei contēplatione detorqueat. Alios imoderatis libidibus imergit: ut uoluptati & corpori seruentes: ad uirtutē respicere non possint. Aliis uero inspirat inuidiā: ut suis ipsi tormētis occupati: nihil aliud cogitent: nisi eos: quos oderint fālicitatem. Alios inflāmat ambitionibus. Hi sunt q̄ ad gerendos magistratus: oēm uitae suae operā curāq; cōuertunt: ut fastos signent: & annis nomen iponant. Quorundā cupiditas tēdit altius: nō ut puñcias tpali gladio regant: sed ut infinita & ppetua p̄tate dominos se dici uelint uniuersi generis humani. Quos aut̄ pios uiderit: inanibus impleat religionibus: ut ipios faciat. His uero q̄ sapientiā quærūt: philosophiā in oculos impingit: ut specie lucis excæcet: neq; cōprehendat aut̄ teneat ueritatem. Sic hoibus obstruxit aditus oēs: & obsep̄it oēs uias publicis latas erroribus: quos ut discutere possemus: ipsumq; auctorem malorū uincere: illuminauit nos deus & armauit uera caelestiq; uirtute: de qua mihi nunc dislerendum est.

De falsa definitione philosophiā: quam auctore Lucillio posuerūt philosophi: & uera differentia scientiā & uirtutis. Ca. v.

Ed prius q̄ singulas uirtutes exponere incipiam: determinanda est ipsa uirtus: quam philosophi nō recte definirunt qd̄ esset: aut in q̄bus rebus: quid operis qd̄ habeat officii. Nomen itaq; solū retinuerūt: uim uero: & effectū: & rationē pdiderūt. Quae cūq; at̄ in definitōe uirtutis solēt dicere: paucis uersibus collegit. Et enumerat Lucillius: quos malo eq̄dem ponere: ne dū multorū sentētiās refello: sim lōgior q̄ necesse est.

Virtus Albine est precium persoluere rerum:
 Quis inuersamur: quis minimis rebus potesse
 Virtus est homini scire id quod quaeq; res habet
 Virtus scire homini rectum: utile: quod sit honestum.
 Virtus querendae rei finem scire: modumq;
 Virtus diuitiis: premium persoluere posse:

Virtus id dare: quod re ipsa debetur honoris
 Hostem esse: atq; inimicum hominum morumq; malorum
 Contra defensorem hominum: morumq; bonorum
 Hos magnificare: his bene uelle: his uiuere amicum.
 Commoda praeterea patriā prima putare:
 Deinde parentum: tertia iam postremaq; nostra.

Ab his diffinitionibus quas poeta breuiter cōprehendit. M. Tullius traxit officia uitendi: Panætiū stoicum secutus: eaq; tribus uoluminibus inclusit. Hæc aut̄ q̄ falsa sint: mox uidebimus: ut appareat q̄tum nobis dignatio diuina contulerit: quæ nobis apuit ueritatem. Virtutem esse dixit scire quid sit bonum & malum: quid turpe: quid honestū: quid utile: quid minus breuiusq; facere potuit. Si tantum bonum ac malū diceret: quia nihil potest esse utile uel honestum: quod non idem bonum sit. Nihil inutile ac turpe: qd̄ nō idem malum sit. Quod & philosophi uidet: & idem Cicero in tertio supradicti opis libro ostendit. Verum scientia non pot̄ esse uirtus: quia non est uirtus in nobis: sed ad nos extrinsecus uenit. Quod aut̄ transire ab altero ad alterū pot̄: uirtus non est: q̄a sua cuiq; est. Scientia igit̄ alieni benefici est: q̄a posita est in audiendo. Virtus tota nostra est: q̄a posita est in uoluntate faciendi bona. Sicut ergo in itinere celebrādo nihil pdest uia nos femisi conatus ac uires suppedient ambulandis: ita ueri scientia nihil pdest: si uirtus propria deficiat. Nam fere etiam si qui peccant: etsi non pfecti: tamen quid sit bonū & malum sentiunt. Et quotiens aliqd̄ improbe faciunt: peccare se sciunt: & ideo cælare nitunt̄. Sed cū eos boni & mali natura nō fallat: cupiditate mala uincunt̄ ut peccēt: q̄a deest illis uirtus. i. cupiditas recta & honesta faciendi. Ex hoc igit̄ apparet aliud esse scientiā boni maliq;: aliud uirtutē: q̄a pot̄ esse scientia sine uirtute: sicut in plurimis philosophorū fuit. In quo quoniā recte ad culpā p̄tinet: nō fecisse quæ scieris recte uoluntas praua & uitiosus animus: quem excusare ignoratio non pot̄: puniet̄. Ergo sicut uirtus nō est bonū ac malū scire: ita uirtus est bonū facere: malum nō facere. Et tamen scientia sic cum uirtute coniuncta est: ut scientia p̄cedat uirtutem: uirtus sequat̄ scientiam: quia nihil pdest cognitio: nisi & actio subsequatur. Horatius ergo paulo melius definiuit:

Virtus est uitium fugere: & sapientia prima.

Sed inepte: quia eam contrario terminauit: ut si diceret: Bonum est quod malum nō est cum enim qd̄ sit uirtus nescio: ne uitium q̄dem quid sit scio. Vtrinq; igitur indiget definitione: q̄a natura rei talis est: ut utrinq; aut̄ intelligi: aut nō intelligi sit necesse. Verum nos faciamus quod ille debuit. Virtus est iram cohibere: cupiditatem cōpescere: libidinem refrenare: id est enim uitium fugere. Nam fere omnia quæ fiūt iniuste atq; improbe ab his oriuntur affectibus. Si enim commotionis huius: quæ ira dicitur: impetus retundatur: omnes hominum contentiones malæ sopirentur: nemo insidiabitur: nemo profiliet ad nocendum. Item si cupiditas temperetur: nemo terra mariq; grassabitur: nemo excidium ducet: ut rapiat & uastet aliena. Item si ardor libidinum comprimat̄: omnis ætas & sexus retinebit suam sanctitatem. Nemo quicq; pudendum aut patietur: aut faciet. Ergo uniuersa scelera & flagitia his commotionibus uirtute sedatis: ex hoium uita moribusq; tollent̄. Quae sedatio cōmotionum & affectuum hanc habet rōnem: ut oia recta faciamus. Omne igit̄ uirtutis officium est non peccare: quo pfecto fungi nō potest qui deum nescit: quoniam ignoratio eius: a quo bona oriunt̄: imprudenter impingit in uitia necesse est. Itaq; ut breuius & significantius utriusq; rei summa officia determinē: scientia est deum nosse: uirtus colere: in illo sapientia: in hoc iustitia continetur.

Quod philolophi nesciuerūt quid esset bonum aut malum: quia fontem boni lucidum nesciebant: nec intellexerunt quis debeat rerum & operū finis esse: & quomodo constet Lucillium falso definiuisse uirtutis officia. Ca. vi.

Id est quod erat primum sciētiam boni non esse uirtutem. Deinde quid sit uirtus: & in quo sit. Sequitur ut id quoque ipsum quid sit bonum & malum nescisse philosophos breuiter ostendam: quia pene declaratum libro tertio cum de summo bono disputarem. Qui autē quid esset summū bonum nescierunt: & in ceteris bonis malisue: quæ summa non sunt: errauerunt necesse est: quod non potest uero iudicio examinare: qui fontem ipsum non tenet: unde illa descendunt. Fons autem bonorum deus est: malorum uero ille scilicet diuini nominis semper inimicus: de quo sæpe diximus. Ab his duobus principibus bona malaque oriuntur. Quæ ueniunt a deo: hanc habent rationem: ut immortalitatem parent: quod est summū bonum. Quæ autem ab illo altero id habent officium: ut a cælestibus auocatum: terrenisque demersum interficiant sempiternam: quod est summum malum. Non igitur dubiū est: quin omnes illi quid esset bonum & malum ignorauerint: qui nec deum: nec aduersarium eius scierint. Itaque finem bonorum ad corpus: & ad hanc breuem uitam rettulerunt: quod scilicet solui & occidere necesse est: non sunt progressi longius. Sed omnia præcepta: ut omnia quæ inducunt bona terræ inhærent: & humi iacent: quoniam simul cum corpore: quod est terra moriuntur. Pertinent enim non ad uitam huius comparandam: sed ad quærendas uel augendas opes honores: gloriam: potentiā: quæ sunt uniuersa mortalia: tam scilicet quæ ille quæ ut ea sibi contingerent: laborauit. Hinc est illud:

Virtus quærendæ rei: finem scire modumque. Præcipiunt. n. quibus modis & quibus artibus res familiaris quærenda sit: quæ uident male quæri solere: sed huiusmodi uirtus non est proposita sapienti. Nec enim est uirtus opes quærere: quæ neque inuentio: neque possessio in nostra potestate est. Itaque & quæstus: & obtentus faciliores sunt malis quam bonis. Non potest ergo uirtus esse in his rebus quærendis: in quarum contemptu uis ac ratio uirtutis apparet: nec ad ea ipsa transfugiet: quæ magno ac excelso animo calcare ac prætere gestit. Neque fas est animam cælestibus intentam bonis: ut hæc fragilia sibi compararet: ab immortalibus suis opibus auocari. Sed potissimum in his rebus comparandis: uirtutis ratio consistit: quas nobis nec homo ullus nec mors ipsa possit auferre: cum ita se habeant. Illud quod sequitur uerum est.

Virtus diuitiis precium soluere posse. Qui uersus idem fere significat: quod primi duos sed neque ipse: neque quisquam philosophorum scire potuit precium ipsum: uel quale: uel quod sit. Idem enim poeta: & illi omnes quos secutus est: putauerunt recte opibus uti: hoc est frugis esse: non instruere conuiuia sumptuose: nec largiri temere: non effundere in res superuacuas aut turpes rem familiarē. Dicit aliquis fortasse. Quid tu? Negas ne hæc esse ueritatem? Non eadem nego. Contra enim uideor probare: si negem. Sed uera nego: quia non sit illa cælestis: sed rota terrena: quandoquidem nihil efficit nisi quod remaneat in terra. Quid sit autem recte opibus uti: & quod sit ex diuitiis fructus petendus: declarabo apertius: cum de pietatis officio loqui cœpero. Iam cætera quæ sequuntur nullo modo uera sunt. Nam improbis inimicitias indicere: aut bonorum defensionem suscipere: potest cum malis esse commune. Quidam enim probitate ficta: uiam sibi ad potentiam muniunt: faciuntque multa: quæ boni solent: eo quidem promptius: quod fallendi gratia faciunt. Vtrumque tam facile esset præstare: quam facile est simulare bonitatem. Sed hi cum esse cœperint propositi ac uoti sui compotes: & summum potentiam gradum cœperint: tum uero simulatione deposita: mores suos detegunt: rapiunt omnia & uexant: eosque ipsos bonos: quorum causam

susciperant: insequuntur: & gradus per quos ascenderunt: amputant: ne quis illos contra ipsos possit imitari. Verum tamen putemus hoc officium non nisi boni esse: ut bonos defendant. At id suscipere facile est: implere difficile: quia cum te certamini congressio neque commiseris: in arbitrio dei: non tuo uictoria posita est. Et plerumque improbi & numero: & conspiratione sunt potentiores quam boni: ut ad eos superandos non tam uirtus quam felicitas necessaria. An aliquis ignorat quotiens melior iustiorque pars uicta sit? Hinc sempiternæ damnationes acerbæ in ciues extiterunt. Plena est exemplis omnis historia: sed nos contenti erimus uno. Cn. Pompeius bonorum uoluit esse defensor: siquidem pro republica pro senatu: pro libertate arma suscepit. Idem tamen uictus cum ipsa libertate occidit: & a spadonibus Aegyptiis detrusus: in sepultus abiectus est. Non est igitur uirtus aut hostem malorum: aut defensorem bonorum esse: quia uirtus in certis casibus non potest esse subiecta.

Commoda præterea patriæ prima putare. Sublata hominum concordia uirtus nulla est omnino. Quæ sunt enim patriæ comoda: nisi alterius ciuitatis aut gentis incommoda? Id est fines propagare alios uolenter ereptos: augere imperium: uectigalia facere meliora. Quæ omnia non utique uirtutes: sed uirtutum sunt euersiones. In primis enim tollit humanæ societatis coniunctio: tollit innocentia: tollitur alieni abstinentia: tollit denique ipsa iustitia: quæ dissidium generis humani ferre non potest: & ubicunque arma fulserint: hinc eam fugari & exterminari necesse est. Verum est Ciceronis illud: Qui autem ciuim rationem dicunt habendam: externorum regnant: dirimunt: hi communem generis humani societatem: qua sublata: beneficentia: liberalitas: iustitia funditus tollitur. Nam quomodo potest iustus esse: qui nocet: qui odit: qui spoliat: qui occidit? Quæ omnia faciunt: qui patriæ prodesse nituntur. Id enim ipsum prodesse quid sit ignorant: qui nihil putant utile: nisi quod teneri manu potest: quod solum teneri non potest: quia eripi potest. Hæc itaque (ut ipsi appellant) bona: quisque patriæ acquisierit: hoc est quod euersis ciuitatibus gentibusque deletis: ærarium pecunia referent: agros cæperit: ciues suos locupletiores fecerit: hic laudibus fertur in cælum: hæc putat summa & perfecta esse uirtus. Qui error non modo populi & imperitorum: sed etiam philosophorum est: quæ præcepta quoque dant ad iustitiam: ne stultitiæ ac malitiæ disciplinaque auctoritatis desit. Itaque cum de officiis ad rem militarem pertinentibus disputent: neque ad iustitiam: neque ad ueram uirtutem commodat illa omnis oratio: sed ad hanc uitam mortemque ciuilem: quam non esse iustitiā: & res indicat & ipse Cicero testatus est. Sed nos inquit ueri iuris germanæque iustitiæ solidam & expressam effigiem nullam tenemus. Umbra & imaginibus utimur: easque ipsas utinam sequeremur. Ferunt enim ab optimis naturæ ac uirtutis exemplis. Umbra est igitur & imago iustitiæ: quam illi iustitiā putauerunt. Quid sapientia? Nonne idem confitetur in philosophis esse nullam? Aut cum Fabritius inquit: aut Aristides iustus noiet: aut ab illis fortitudinis: aut ab hoc iustitiæ tanquam a sapiente petitur exemplum. Nemo enim horum sic sapiens: ut sapientem uolumus intelligi. Nec hi qui sapientes habiti & noiati. M. Cato: Catullus: Lælius sapientes fuerunt. Nec illi quidem septem: sed ex mediocum officiorum frequentia similitudinem quandam gerebant speciemque sapientiae. Si ergo & philosophis ipsorum confessione adempta sapientia est: & his qui iusti habiti sunt: adempta iustitia est. Omnis igitur illæ uirtutis descriptiones falsæ sint necesse est: quia quæ sit uera uirtus scire non potest: nisi iustus ac sapiens. Iustus autem ac sapiens nemo est: nisi quem dominus præceptis cælestibus erudit.

Quod in uia erroris est species sapientiae & uirtutis. Et quæ uia ueritatis & sapientiae est simplex: & angusta: & ardua: & eum habet ducem. Ca. vii.

Am illi omnes qui per aliorum confessam stultitiam sapientes existimant: specie uirtutis inducti: umbras & imagines apprehendunt: nihil uerū. Quod ea fit ratione: quoniam uia nulla mendax: quæ fert ad occasum: multos tramites habet propter studiorū & disciplinarum uarietates: quæ sunt in uita hominū dissimiles atq; diuersæ. Nam sicut illa uia sapiētiae habet aliqd simile stultitiæ: quod libro præcedente monstrauimus: ita hæc cum sit tota stultitiæ: habet aliquid simile sapiētiae: qd arripiant hi: qui stultitiam publicam intelligūt: & ut habet uitia manifesta: sic habet aliquid: quod simile esse uideat uirtuti: ut habet apertum scelus: sic imaginem quandam: speciemq; iustitiæ. Quomodo enim præcursor eius uia: cuius uis & potestas omnis in fallendo est: uniuersos in fraudem posset inducere: nisi uerisimilia hominibus ostentaret. Deus enim ut immortale illud arcanum eius in apto esset: posuit in uia sua quæ homines pro malis & turpibus aspernarent: ut auersi a sapientia & ueritate: quam sine duce illo requirebant: in idipsum inciderent: quod uitare ac fugere cupiebant. Itaq; illam perditionis ac mortis uiam multiplicem ostēdit: uel q; multa sunt genera uitæ: uel q; dii multi q; colunt. Huius dux præuaricator ac subdolos: ut uideat esse discriminē aliqd falsi & ueri: mali ac boni. Alia ducit luxuriosos: alia eos q; frugi appellant: alia imperitos: alia indoctos: alia inertes: alia strenuos: alia stultos: alia philosophos. Et eos q; dem nō uno tramite. Illos enim qui aut uoluptates: aut diuitias non refugiunt: ab hac publica & celebri uia modice segregat. Eos autē qui aut uirtutem seq; uolunt: aut contemptum reæ confitent: per confragosa quædam præcipitia trahit. Sed tamē illa omnia itinera quæ speciem bonorum ostentant: nō sunt alia uia: sed diuerticula & semitæ: quæ uidentur quidem ab illa cōmuni dextro uersum separari: ad eandem tamen & ad unum oēs exitum sub ipso fine referunt. Ibi enim dux ille coniungit omnes: ubi opus fuerat bonos a malis: fortes ab inermibus: sapientes a stultis separari: in deorum scilicet cultus: in quo ille uniuersos (quia sine ullo discrimine stulti fuerunt) uno mucrone iugulat: & præcipitat in mortem. Hæc autem uia quæ est ueritatis: & sapientiæ: & uirtutis: & iustitiæ: quorum omnium fons unus est: una uis: una sedes: & simplex est: quod paribus animis summaq; concordia unum sequamur: & colamus deum: & angusta: quoniam paucioribus uirtus data est: & ardua: quoniam ad bonum quod summum & sublime est: nisi cū summa difficultate & labore non potest perueniri.

Quare a philosophis ueritas inueniri non poterat: nec ab his q; terrenis dediti sunt sed ab electis inuenit per legem dei: cum potest Ciceronis definitio adaptari. C. viii. Nec est uia: quam philosophi quærūt: sed ideo non inueniūt: quia in terra potius ubi apparere non potest quærūt. Errāt ergo uelut in mari magno: nec quo ferant intelligūt: quia nec uiam cernunt: nec ducem sequunt ullū. Eadē namq; ratione hanc uitæ uiam quærī oportet: quia in alto iter manibus quærīt. Quæ nisi aliquod cæli lumen obseruet: incertis cursibus uagant. Quisquis autem rectum iter uitæ tenere nititur: non terram debet aspicere sed cælū: & (ut aptius loquar) non hominem seq; debet: sed deū: non his terrestribus simulacris: sed deo seruire cælesti: nō ad corpus inferri omnia: sed ad mentem: non huic uitæ dare operam: sed æternæ. Itaq; si oculos in cælū semper intendas: & solem qua oritur obserues: eumq; habeas uitæ quasi nauigii ducem: sua spōte in uiam pedes dirigentur: & illud cæleste lumen quod sanis mentibus multo clarius sole est: q; hic quem in carne mortali uidemus: sic reget: sic gubernabit: ut ad summū sapientiæ uirtutisq; portum sine ullo errore perducatur. Suscipienda igitur dei lex est: quæ nos ad hoc iter dirigat: illa sancta: illa cælestis: quam Marcus Tullius in libro de repub.

tertio pene diuina uoce depixit: cuius ego ne plura dicerem uerba subiici. Est quidem lex: recta ratio naturæ congruens: diffusa in omnes: constans: sempiterna: quæ uocet ad officium iubendo: uetādo a fraude deterreat: quæ tamen neq; probos frustra iubet: aut uetat: nec improbos iubendo aut uetando monet. Huic legi nec propagari fas est: neq; derogari ex hac aliqd licet: neq; tota abrogari potest. Nec uero aut per senatum: aut per populum solui hac lege possumus. Neq; est quærēdus explanator aut interpret eius. Nec erit alia lex Romæ: alia Athenis: alia nunc: alia post hanc: sed & oēs gentes & omni tempore una lex: & sempiterna: & imutabilis continebit. Vnusq; erit cōmunis quasi magister & imperator oium deus: ille legis huius inuentor: disceptator: sator: cui qui nō parebit: ipse se fugiet: ac naturam hois aspernatus: hoc ipso luet maximas pœnas: etiam si cætera supplicia quæ patit: effugerit. Quis sacramentum dei sciens: tam significāter enarrare legem dei posset: quam illam hōi lōge a ueritatis notitia remotus expressit. Ego uero eos qui uera imprudentes loquunt: sic habēdos puto tanq; diuinent spiritu aliquo instincti. Quod si ut legis sanctæ uim rationeq; peruidit: ita illud quoq; scilicet aut explicasset: in quibus præceptis lex ipsa consisteret: nō philosophi functus esset officio: sed propheta. Quod quia facere ille non poterat: nobis sciendū est: quibus ipsa lex tradita est: ab illo uno magistro & imperatore omnium deo.

Quod caput religionis & uia ueritatis est deum fideliter noscere & fideliter colere. Et quare diuersæ leges sint a gentibus institutæ. Et quis sensuum integritate uigeat: quam gratia largitur potius q; natura. Ca. ix.

Uis legis caput est primum ipsum deum nosse: soli obtēperare: solum colere. Non potest. n. rationem hois obtinere: qui parentē animæ suæ deum nescit: quod est summum nefas. Quæ ignoratio facit: ut diis alienis seruiat: quo nihil sceleratius cōmitti potest. Hinc procliuus est ad malitiam gradus per ignorantia ueri ac singularis boni: quia deus quæ nosse refugit: fons est ipse bonitatis. Vel si iustitiā seq; uolet dei: diuini tamē iuris ignarus: gētis suæ leges tanq; uerū ius amplectit: quas nō utiq; iustitia sed utilitas repit. Cur. n. per omnes populos diuersa & uaria iura sunt cōditam: nisi q; una quæq; gens id sibi sãxit: qd putauit rebus suis utile. Quātum autē a iustitia recedat utilitas: populus ipse Ro. docet: q; per faciales bella indicendo: & lægitime iniurias faciendo: semperq; aliena cupiēdo atq; rapiendo: possessionē sibi totius orbis cōparauit. Verū hi se iustos putant: si cōtra leges suas nihil faciant: qd etiam timori ascribi potest: si præsentium pœnarū metu sceleribus abstineant. Sed concedamus sane: ut id natura: uel (ut ait philosophus) sua spōte faciant: quod legibus facere cogunt. Nam iccirco iusti erunt: q; parent institutis hominū: q; & ipsi aut errare: aut iniusti esse potuerunt. Sicut illi duodecim tabularum conditores: qui publicæ utilitati pro conditione temporum seruiuerunt. Aliud est igitur ciuile ius: quod pro moribus ubiq; uariatur. Aliud est uera iustitia: quam informem ac simplicem proposuit omnibus deus: quem qui ignorat: & ipsam iustitiam ignoret necesse est. Sed putemus fieri posse: ut aliquis naturali & ingenito bono ueras uirtutes capiat: qualem fuisse Timonem Athenis accēpimus: qui & egentibus stipem dedit: & pauperes inuitauit: & nudos induit. Tamen cum illud unū qd est maximum: deest agnitio dei: iam illa bona omnia inperuacua sunt & inania: ut frustra in his assequendis laborauerit. Omnis enim iustitia eius similis est humano corpori caput non habenti: in quo tamen membra omnia & locis suis consent: & figura: & habitudine: tamen quoniam deest id: quod est omnium principale: & uita & oī sensu caret. Itaq; membra illa formam tantūmodo membrorum habent: usum non habent. Tam

scilicet q̄ caput sine corpore cui similis est: qui cum deum non ignoret: uiuit iniuste. Id enim solum habet: quod est summum sed frustra: quoniam uirtutibus tanq̄ mēbris caret. Itaq; ut sit uiuum ac sensibile corpus: & agnitio dei necessaria est quasi caput: & oēs uirtutes quasi corpus: ita fiet homo perfectus ac uiuus: sed tamen summa omnis in capite est: quod quis constare non possit sine omnibus: sine quibusdam tamen potest. Erit quidem animal uitiosum ac debile: sed tamen uiuet: sicut & is qui deum nouit: & in aliqua re peccat. Dat enim peccatis ueniā deus. Itaq; sine membris aliquibus uiui pōt: sine capite nullo modo. Hęc res efficit: ut philosophi etiam si natura boni sunt: tamen nihil sciunt: nihil sapiant. Omnis doctrina & uirtus eorū sine capite est: quia deum nesciunt: qui est uirtutis ac doctrinæ caput: quem qui agnoscit: licet uideat: cæcus est: licet audiat: surdus: licet loquat̄: elinguis est. Cum uero conditorem rerum parentemq; cognouerit: tunc & uidebit: & audiet: & loquet̄. Habere enim caput cæpit: in quo sunt sensus oēs collocati: hoc est oculi: auri: & lingua. Nam profecto is uidet: q̄ ueritatem in qua deus est: uel deum in quo ueritas est: oculis cordis aspexerit. Is audit: q̄ diuinas uoces ac præcepta uitalia pectori suo affigit. Is loquit̄: qui cælestia differens: uirtutem ac maiestatem dei singularis enarrat. Quare non est dubium: quin impius sit: quisq; deum non agnouerit: omnesq; uirtutes eius quas habere aut tenere se putat: in illa mortifera uia reperiuntur: quæ est tota tenebrarū. Quapropter nihil est q̄ aliq; sibi gratulet̄: si has inanes uirtutes adeptus est: quia non tātum miser qui bonis præsentibus careat: sed etiam stultus sit necesse est: qui labores in uita sua maximos suscipiat in casum. Nam dempta spe immortalitatis: quam deus pollicet̄ in sua religione uersantibus: cuius assequendæ gratia uirtus appetenda est: & quicquid malorū acciderit: perferendum est. Maxima erit profecto uanitas: obsequi uelle uirtutibus: quæ frustra homini calamitates afferunt & labores. Nam si uirtus est: egestatem: exilium: dolorem: mortemq; quæ timent̄ a cæteris: pati fortiter ac subire: quid tandem boni in se habet: cum eam philosophi propter seipsam dicant expetendam? Nimirum superuacuis & inanibus pœnis delectant̄: quibus licet agere tranquille. Si enim mortales sunt animæ: si uirtus dissoluto corpore nihil futura est: quid fugimus attributa nobis bona: quasi aut ingrati aut indigni: q̄ diuinis muneribus perfruamur? Quæ bona ut hēamus: scelerate impieq; uiuendum est: quia uirtutē id est iustitiam paupertas sequitur. Sanus igitur non est: qui nulla spe maiori proposita: his bonis quibus cæteri utunt̄ in terra: labores & cruciatus: & miseras anteponat. Si autē uirtus (ut ab his rectissime dicit̄) capescenda est: quia constat ad eam nasci hominem: subesse debet spes aliqua maior: quæ malorum & laborum quos pferre uirtutis est: magnum afferat præclarumq; solatium: Nec aliter uirtus cum per se dura sit: haberi p̄ bono potest: q̄ si acerbiter suam maximo bono penset. Aeq; non aliter his bonis præsentibus abstinendum est: q̄ si sint aliqua maiora: propter quæ tanti sit & uoluptates omittere: & mala omnia sustinere. Ea uero nulla sunt dona alia (ut in tertio docui) nisi perpetuæ uitæ. Hanc autem præstare quis potest: nisi deus: qui uirtutem ipsam pposuit. Ergo in dei agnitione & cultu reꝝ summa uersatur: in hoc est spes omnis & salus hominis hic est sapientiæ gradus primus: ut sciamus quis sit nobis uerus pater: cumq; solum pietate debita prosequamur: huic pareamus: huic deuotissime seruiamus in eo promerendo actus omnis: & cura: & opera collocetur.

Quod religio deo: misericordia homini debet̄. Et quas causas ædificandi ciuitates & conuiuendi socialiter: & inuentionis uerborū falso commenti sunt. Ca. x.

Ixi quid debeat deo: dicam nunc qd homini tribuēdum sit: quanq̄ id ipsum d quod homini tribueris: deo tribuit̄: quia homo dei simulacꝝ est. Sed tamē primum officium iustitiæ est coniungi cum deo: secundū cum homine. Sed illud primum religio dicit̄: hoc secundum misericordia: uel humanitas nominat̄. Quæ uirtus propria est iustorum & cultorū dei: q̄ ea sola uitæ cōmunis in se continet rationem. Deus enim qui cæteris animalibus sapientiam non dedit: naturalibus ea munimētis ab incurso & periculo tutiora generauit. Hominem uero qa nudum fragilemq; formauit: ut cum sapientia potius instrueret: dedit ei præter cætera hunc pietatis affectum: ut homo hominem tueatur: diligat: foueat: cōtraq; omnia pericula & accipiat: & præstet auxiliū. Summū igitur inter se hominum uinculum est humanitas: quod q̄ disruperit: nefarius & paricida existimandus est. Nam si ab uno homine quem deus finxit: omnes orimur: certe consanguinei sumus: & ideo maximū scelus putandum est odisse hominē uel nocentem. Propterea deus præcepit inimicitias per nos nunq̄ faciendas: semper esse tollendas: scilicet ut eos qui sint nobis inimici: necessitudinis admonitos mitigemus. Itē si ab uno deo inspirati sumus omnes & animati: qd aliud q̄ fratres sumus. Et quidē coniuinctiores animis: q̄ qui corporibus. Itaq; non errat Lucretius cum dicit:

Deniq; cælesti sumus omnes semine orundi:

Omnibus ille idem pater est.

Ergo pro bæluis immanibus sunt habendi: q̄ hominibus nocent: qui contra ius humanitatis & fas omne spoliant: cruciant: occidunt: exterminant. Ob hanc necessitudinem germanitatis docet nos deus mala nunq̄ facere: bonum autem semper. Id autē ipsum bene facere quid sit: idem ipse præscribit. Præstare auxiliū depressis & laborantibus: imitari uictum non habentibus. Deus enim quoniam pius est: animal nos uoluit esse sociale. Itaq; in aliis hominibus nos ipsos cogitare debemus. Non meremur in periculo liberari: si non succurrimus: non meremur auxiliū: si negamus. Ad hanc partem philosophorum nulla præcepta sunt: q̄ppe qui falsæ uirtutis specie capti: misericordiam de homine sustulerunt: & dum uolunt sanare: uitauerunt. Et cum idem plerunq; fateant̄: societatis humanæ cōmunionem esse retinendam: ab ea plane seipsos inhumanæ uirtutis suæ rigore dislociant. Conuincendus ergo etiam hic error illorum est: q̄ nihil cuiq; impartendum putāt. Urbis condendæ originem atq; causam nō unam intulerunt: sed alii eos homines q̄ sint ex terra primitus nati: cum per siluas & campos erraticam degerent uitam: nec ullo inter se sermonis aut iuris uinculo cohærent: sed frondes & herbam p̄ cubilibus: speluncas & antra p̄ domibus haberent: bestiis & fortioribus animalibus prædæ fuisse cōmemorant. Tum eos qui aut laniati effugerāt: aut laniari proximos uiderāt admonitos periculi sui: ad alios homines decurrisse: præsidium implorasse: & primo uolūtatem significasse. Deinde sermonis initia temperasse: ac singulis quibusq; rebus noia imprimendo: paulatim loquēdi p̄fecisse rōnem. Cum autē nec multitudinē ipsam uiderent contra bestias esse tutam: oppida et cœpisse munire: uel ut quietē noctis tutā sibi facerēt: uel ut incursiones atq; ipetus bestiarū non pugnādo: sed obiectis aggeribus arcerēt. Oigeniā hoibus indigna: quæ has ineptias ptulerunt: miseros atq; miserabiles: q̄ stultitiā suam litteris memoriæq; mandauerunt. Qui cum uiderēt mutis quoq; animalibus ingenitam esse rationem: uel cōueniendi: uel inuicem appetēdi: uel periculi fugiendi: uel mali cauendi: uel cubicula sibi & latibula parandi. Homines autē ipsos existimauerunt non nisi exemplis admoneri ac desipere potuisse: quid metuere sibi: qd caueret: quid facere deberent: aut nunq̄ conuenturos inter se fuisse: nec loquēdi rationem re

peruros: nisi eos bestia comedissent. Hæc aliis delira uisa sunt (ut fuerunt) dixeruntque non ferarum laniatus causam fuisse coeundi: sed ipsam potius humanitatem. Itaque inter se congregatos: quæ natura hominum solitudinis fugiens & comunionis ac societatis appetens esset non magna inter eos disputatio est. Si quidem causæ dispares sunt: res eadem est. Potuit utrumque igitur quia non repugnat: sed tamen utrumque nullo modo uerum est: quia non per omnem terram nati sunt homines e terra: tanquam ex draconis alicuius dentibus seminati (ut poetæ ferunt) sed unus homo a deo factus est: ab eoque uno omnis terra humano genere completa est: eadem scilicet ratione: qua rursus post diluuium: quod certe negare non possunt. Nulla igitur in principio facta est eiusmodi congregatio: nec unquam fuisse homines in terra: qui propter infantiam non loquerentur: intelligit: cui ratio deest. Fingamus tamen illa uera esse: quæ ociosi & inepti homines senes fabulantur: ut eos potissimum sensibus & suis rationibus refellamus. Si hac de causa sunt homines congregati: ut mutuis auxiliis imbecillitatem suam tuerentur. Succurrendum est igitur homini: qui egeat auxilio. Cum enim praesidii causa homines societatem cum hominibus inierint & sanxerint: foedus illud a principio sui ortus inter homines initium aut uolare: aut non conseruare: summum nefas putandum est. Nam qui se a praestando auxilio remouet: etiam ab accipiendo se remoueat necesse est: quia nullius ope indigere se putat: quæ alteri suam denegat. Huic uero qui se ipse dissociat ac secernit a corpore: non ritu hominis sed ferarum more uiuendum est. Quod si fieri non potest: retinendum est omni modo uinculum societatis humanæ: quia homo sine homine nullo modo potest uiuere. Retentio autem societatis est comunitas: id est auxilium praestare: ut possimus accipere. Sin uero (ut illi alii disputant) humanitatis ipsius causa facta est hominum congregatio: homo certe hominem debet agnoscere. Quod si fecerunt illi rudes & adhuc feri homines: & fecerunt nondum constituta loquendi ratione: quid putemus hominibus expolitis: & sermonibus rerumque omnium commercio inter se copulatis esse faciendum: qui assueti hominibus solitudinem ferre non possunt.

In quos praecipue sit humanitas execranda: & in quibus liberalitatibus imaginariis pereant opera: & quæ impensa praestantis.

Cap. xi.

Conseruanda est igitur humanitas: si homines recte uelimus dici. Id autem ipsum conseruare humanitatem: quid aliud est: quam diligere hominem quia homo sit: & id quod nos sumus. Discordia igitur atque dissensio non est secundum hominis rationem. Verumque est illud Ciceronis quod ait naturæ obedientem homini nocere non posse. Ergo si nocere homini contra naturam est: prodesse igitur homini secundum naturam sit necesse est. Quod qui non facit: hominis se appellatione dispoliat: quia humanitatis officium est necessitati hominis ac piculo subuenire. Quæ uero igitur ab his qui flecti ac misereri non putant esse sapientis: si homo ab aliqua bestia comprehensus auxiliium sibi armati hominis imploret: utrum ne succurrendum putent an minime. Non sunt tam imprudentes: ut negent fieri oportere: quod flagitat: quod exposcit humanitas. Item si aliquis circumueniat igni: ruina opprimat: mergatur mari: flumine rapiat: num putet hominis esse non auxiliari. Non sunt ipsi homines: si putent. Nemo enim potest eiusmodi piculis non esse subiectus: imo uero & homines & fortis uiri esse dicentur seruari periturum. Si ergo in eiusmodi casibus: qui piculum uitæ homini afferunt: succurrere humanitatis esse concedunt. Quod uero causa est cur si homo esuriat: sitiatur: algeat: succurrendum esse non putent. Quæ cum sint paria natura cum illis casibus fortuitis: & unam eandemque humanitatem desiderent: tamen illa discernunt: quia non re illa ipsa uera: sed utilitate praesenti omnia metiuntur. Illos enim quos piculo surripiunt: sperant sibi gratiam relatuos. Egentes autem quia non sperant: perire ar-

bitrantur quicquid hominibus impartiant. Hinc est illa Plauti detestanda sententia: Male meretur qui medico dat quod edat. Nam & illud quod dat perit: & illi producit uitam ad miseriam. At enim poeta fortasse pro persona locutus est. Quod M. Tullius in suis officialibus libris: nonne hoc idem persuadet non esse omnino largiendum. Sic enim dixit: Largitio quæ fit ex re familiari: fontem ipsum benignitatis exhaurit: ita benignitas benignitate tollit. Quæ quo in plures usus sit: eo minus in multos uti possis. Et idem paulo post: Quod autem est stultius: quam quod libenter facias: curare ut id diutius facere non possis. Videlicet professor sapientiae refrænat homines ab humanitate: monetque ut rem familiarem diligenter custodiant: malintque arcam quam iustitiam conseruare. Quod cum intelligeret inhumanum esse ac nefarium: ex aliquo capite quasi actus poenitentia sic ait: Nonnunquam tamen est largiendum: nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum: & sæpe idoneis hominibus egeribus de re familiari impartendum. Quod est idoneis. Nempe his qui restituere ac referre gratiam possunt. Si nunc Cicero uiueret: exclamarem profecto: Hic hic. M. Tullius aberrasti a uera iustitia: eaque uno uerbo sustulisti: cum pietatis & humanitatis officia utilitate metitus es. Non enim idoneis hominibus largiendum est: sed quantum potest non idoneis. Id enim iuste: id pie: id humane fit: quod sine spe recipiendi feceris. Hæc est uera illa & germana iustitia: cuius solidam & expressam effigiem nullam tenere nos dicis. Ipse pluribus locis clamas mercenariam non esse uirtutem: faterisque in libris legum tuarum liberalitatem gratuitam esse his uerbis: Nec est dubium: quoniam is qui liberalis benignusque dicitur: officium non fructum sequatur. Cur ergo idoneis potius largiris: nisi ut postea mercedem recipias. Te ergo auctore ac præceptore iustitiæ quisque idoneus non erit: nuditate: siti: fameque conficietur: nec homines copiosi & usque ad delicias abundantes subuenient ultimæ necessitati. Si uirtus mercedem non exigit: si propter se (ut dicitis) expetenda est: ergo iustitiam principem matremque uirtutum suo precio non tuo comodo ætimate: ei potissimum tribue: a quo nihil spes. Quod uero personas eligis: quod membra inspicis. Pro homine tibi habendus est quisque precatur: deo quia te hominem putet. Abiice umbras illas imaginumque iustitiæ: atque ipsam ueram & expressam tenet: largire cæcis: debilibus: claudis: destitutis: quibus nisi largiari: moriendum est. Inutiles sunt hominibus sed utiles deo: qui eos retinet in uita: qui spiritu donat: qui luce dignatur: foue quantum in te est: & animas hominum ne extinguantur: humanitate sustentata. Qui succurrere perituro potest: si non succurrerit: occidit. Verum isti quare neque naturam retinent: neque premium in eo quod sit: sciunt: dum perdere timent: perdunt: & in id quod maxime cauent: incidunt: ut quicquid largiuntur: aut pereat omnino: aut ad tempus breuissimum proficit. Nam qui exiguam stipem miseris negant: quæ conseruare humanitatem sine damno suo nolunt: patrimonia sua effundunt: ut aut peritura & fragilia sibi comparant: aut certe suis maximis damnis nihil consequantur. Quod enim dicendum est de his quæ populari leuitate ducti: uel magnis urbibus suffecturas opes exhibendis muneribus impendunt: nisi eos dementes atque furiosos quæ praestent id populo quod & ipsi perdant: & nemo eorum quibus praestat: accipiat. Itaque ut est omnis uoluptas caduca & breuis: oculorum maxime & aurium aut obliuiscuntur homines: & alterius danna pro ingratis habent: aut etiam offenduntur: si non est libidini uulgi satisfactum: ut etiam homines stultissimi malum sibi malo conserauerint: aut si adeo placuerint: nihil amplius quam inanem fauorem: paucorumque dierum fabulas assequuntur. Sic quotidie leuissimorum hominum patrocina in res superuacuas prodigunt. Num ergo sapientius qui utiliora & diuturniora ciuibus suis exhibent munera. Hi scilicet qui publicis operibus extractis: memoriam nomini

suo quærunt. Ne isti quidem recte bona sua in terram sepeliunt: quia nec memoria quæ mortuis confert: nec opa eorum sempiterna sunt: siquidem aut uno tremore terræ dissipant & corrumpunt: aut fortuito consumuntur: incedio: aut hostili aliquo impetu diruuntur: aut certe uetustate ipsa dissoluta labuntur. Nihil est enim (ut ait orator) opere & manu factum quod non conficiat & consumat uetustas. Ad hæc iustitia & leuitas florescit quotidie magis. Illi ergo melius: qui tribulibus suis aut clientibus largiuntur: Aliquid enim præstant hominibus & profunt: sed non est illa uera & iusta largitio. Beneficentia enim nulla est: ubicunque necessitas non est. Perit ergo quicquid gratiæ causa tribuitur non indigentibus: aut cum scenore redit: & beneficentia non erit. Quod etsi gratum est his quibus datur: iustum tamen non est: quia si non fiat: nihil mali sequitur. Vnum igitur certum & ueræ liberalitatis officium est egentes atque inutiles alere.

A quo sit speranda & expetenda: & quæ & quæ sit ueræ liberalitatis merces: & quæ inanis & nulla falsæ: & qui sunt gradus humanitatis. Ca. xii.

Aec est illa perfecta iustitia: quæ custodit humanam: de qua philosophi loquuntur societatem. Hic diuitiarum maximus & uerissimus fructus est: non uti opibus ad propriam unius uoluptatem: sed multorum salutem: non ad præsentem suum fructum: sed ad industriam: quæ sola non interit. Tenendum est igitur omnino: ut ab officio misericordiæ spes recipiendi absit omnino. Huius enim operis & officii merces a deo expetenda est solo. Nam si ab homine expetes: iam non humanitatis erit illa: sed beneficii remuneratio. Nec potest uideri bene meruisse: qui quod fecit non alteri sibi præstat: & tamen eo redit: ut quod alteri quisque præstiterit: nihil ab eo commodi sperans: uere sibi præsterit: qui mercedem capiet a deo. Item deus præcepit: ut si quando cenam parauerimus: eos in communitum adhibeamus: qui reuocare non possint: & uicem reddere ut ois actus uitæ nostræ non careat misericordiæ munere. Nec tamen quisque interdicitam sibi putet aut communionem cum amicis: aut caritatem cum proximis: sed notum nobis deus fecit: quod sit uerum & iustum dei opus: ita nos oportet cum proximis uiuere: dummodo sciamus illud ad hominem: hoc ad deum pertinere. Præcipua igitur uirtus est hospitalitas: quod philosophi quoque aiunt. Sed eam detorquent a uera iustitia: & ad commodum rapiunt. Recte inquit Cicero a Theophrasto est laudata hospitalitas. Est enim (ut mihi quidem uidetur) ualde decorum patere domos hominum illustrium hospitalibus illustribus. Eodem modo rursus errauit: quo tum cum idoneis esse diceret largiendum. Non enim iusti & sapientis uiri domus illustribus debet patere: sed humilibus & abiectis. Nam illustres illi ac potentes nulla re possunt indigere: quos opulentia sua & munit: & honorat. Nihil a uiro iusto faciendum est: nisi quod sit beneficium. Beneficium si referatur interit: atque finitur. Nec enim possumus id habere integrum: cuius precium nobis persolutum est. In his itaque beneficiis iustitiæ ratio uersatur: quæ salua & incorrupta permanerint. Permanent autem non aliter quam si præstentur his hominibus: qui prodesse nullo possunt. At ille in recipiendis illustribus nihil spectauit aliud: nisi utilitatem: nec dissimulauit homo ingeniosus: quid ex eo commodi speraret. At enim quid faciat potentem apud externos futurum per gratiam principum: quos sibi hospitii & amicitiae iure construxerit. O quam multis argumentis Ciceronis inconstantia si id agerem: redargui posset: nec tam nostris quam suis uerbis refelleret. Idem quippe ait: ut quisque maxime ad suum commodum referat quæcumque agit. Ita neminem esse uirum bonum. Idem etiam negat simplicis & aperti hominis esse ambire simulare aliquid: & prætere aliquid agere uideri: cum aliud agat: præstare se alteri fingere quod sibi præsterit: sed malitiosi potius: & astuti: & fallacis: & subdoli. Quomodo ergo

defenderet quo minus ambitiosa illa hospitalitas malitia esset? Tu mihi omnes portas circumcurres: ut aduenientis populorum atque urbium principes domum tuam inuites: ut per eos apud ciues eorum potentiam consequare: uelisque te iustum: & humanum: & hospitalem uideri: cum studeas utilitati tuæ. Verum hoc ille non potius incaute. Quid enim minus in Ciceronem conuenit? Sed ignorantia ueri iuris prudens ac sciens in hos se laqueos induit. Quod ut ei possit ignoscere: testificatus est non ad ueram iustitiam quam non teneat præcepta se dare: sed ad umbram imaginemque iustitiæ. Ignoscendum est igitur umbratico & imaginario præceptori: nec ab eo ueritas exigenda est: qui se nescire fateatur. Captiuorum redemptio magnum atque præclarum iustitiæ munus est: quod idem ipse Tullius approbavit. Atque hæc benignitas inquit etiam reipublicæ est utilis: redimi a seruitute captos: locupletare tenuiores. Hanc ego consuetudinem benignitatis largitioni munerum longe antepono. Hæc est grauium hominum atque magnorum. Proprium igitur iustorum opus est: alere pauperes: ac redimere captiuos. Cum apud iniustos si qui hæc faciant: graues & magni appellentur. His enim maximæ laudis est benefacere quos nemo sperauit esse facturos. Nam qui bonum facit uel consanguineo: uel proximo: uel amico: haud nullam uel certe magnam laudem meretur: quia facere debet. Sitque impius ac detestabilis: nisi fecerit id quod ab eo & natura ipsa & necessitudo exigat: & si facit: non tam gloriæ assequendæ quam reprehensionis uitandæ causa fecit. Qui autem facit alieno & ignoto: non dignus est laude: quoniam ut faceret sola ductus est humanitate. Ibi ergo iustitia est: ubi ad benefaciendum necessitatis uinculum nullum est. Hoc igitur benignitatis officium non antepondere quidem largitioni munerum debuit: quod est comparantis: & e duobus bonis id quod sit melius eligentis. Illa uero largitio hominum patrimonia in mari abiiciunt: inanis & leuis: & omni iustitia remotissima est. Itaque ne dici quidem munera oportet: in quibus nemo accipit: nisi qui accipere non meretur. Non minus magnam iustitiæ opus est: pupillos & uiduas destitutos: & auxilio indigentes tueri atque defendere: quod a deo uniuersis diuina illa lex præscribit: quando quidem boni quisque iudices ad officium suum iudicant pertinere: ut eos humanitate naturali foueant ac prodesse nitantur. Verum hæc opera propria nostra sunt: qui legem: quam uerba ipsius dei præcipientis accipimus. Nam illi sentiunt natura esse iustum: tueri eos qui tutela carent: sed cur ita sit non prospiciunt. Deus enim cuius perpetua clementia est: iccirco uiduas pupillasque defendi ac tueri iubet: ne quis respectu ac miseratione pignorum suorum retardetur: quo minus mortem pro iustitia fideque suscipiat: sed incotanter ac fortiter subeat: cum sciat se caros suos deo relinquere: nec his unquam præsidium defuturum. Aegros quoque quibus defuerint qui assistant: curandos fouendosque suscipe summæ humanitatis & magnæ operationis est. Quod qui fecerit: hic uiuam hostiam deo acqret: & quod alteri dedit ad tempus: ipse a deo accipiet in æternum. Vltimum illud & maximum pietatis officium est: peregrinorum & pauperum sepultura: quod illi uirtutis iustitiæque doctores prorsus non attingerunt. Nec enim poterant id uidere: qui utilitate omnia officia sua metiebantur. In cæteris enim quæ supra dicta sunt: quanuis uerum limitem non tenuerint: tamen quoniam commodi aliquid in his deprehenderunt: quasi odore quodam ueritatis retenti propius aberrauerunt. Hoc autem quia nihil uidere in eo commodi poterant: reliquerunt. Quinetiam non defuerunt qui superuacaneam facerent sepulturam: nihilque dicerent esse mali iacere inhumatum atque abiectum: quorum impiam sapientiam tam omne humanum genus respuit: quam diuinæ uoces quæ id fieri iubent. Verum illi non audent id non esse faciendum: sed si forte non fiat: nihil esse incommodum. Itaque in ea re non tam præcipien-

tium quod consolantium fungunt officio: ut si forte id sapienti euenerit: ne se ob hoc miserum putet. Nos autem non quid sapienti ferendum sit dicimus: sed quid facere ipse debeat. Itaque non quaerimus nunc utrum ne tota sepeliendi ratio sit utilis: nec ne: licet haec etiam si sit inanis (ut illi extimant) tamen facienda est: uel ob hoc solum: quod apud homines bene & humane fieri uideatur. Animus enim quaeritur: & oppositum ponderatur. Non enim patiemur figuram & figmentum dei feris ac uolucris in praedam iacere: sed reddemus id terrae: unde ortum est. Et quauis in homine ignoto necessarium sepulturam nulli negandam munus implebimus: in quorum locum quia desunt: succedat humanitas: & ubicumque homo desiderabit: tibi exigi officium nostrum putabimus. In quo autem magis iustitiae ratio consistit: quod in eo: ut quod praestamus nostris per affectum: praestemus alienis per humanitatem: quae est multo certior iustiorque. Cum iam non homini praestatur: qui nihil sentit: sed deo cui carissimum sacrificium est opus iustum. Dicit aliquis fortasse: Si haec omnia fecero: nihil habebō. Quid enim si magnus hominum numerus egebit: algebit: capiet: morietur: ut haec facientem uel uno die patrimonio exui sit necesse? Perdam ne rem familiarem meo aut meorum labore quaesita: ut iam ipsi mihi aliena misericordia uiuendum sit? Quid tu tam pusillo animo paupertatem times: quam etiam uestri philosophi laudant: nihilque hac tutius: nihil tranquillius esse testantur? Hoc quod times: sollicitudinum portus est. An ignoras quot periculis: quot casibus cum his malis opibus subiaceas? Quae tecum bene agerit: si sine tuo cruore transferint. Tu uero praeda onustus incedis & spolia geris: quae irritent animos etiam tuorum. Quid ergo dubitas bene collocare id: quod tibi forsitan eripiet aut unum latrocinium: aut existens repente proscriptio: aut hostilis aliqua direptio? Quid uerere fluxum: ac fragile bonum facere sempiternum: aut thesauros tuos custodi deo tradere: ubi non furem praedonemque timeas: non rubiginem: non tyrannum? Qui apud deum diues est: pauper esse nunquam poterit. Si iustitiam tanti putas: sequere abiectis oneribus quae te premunt. Libera te ipsum compedibus & cathenis: ut expeditus ad deum curras. Magni & excelsi animi est despicere & calcare mortalia. Sed si hanc uirtutem non capis: ut diuitias tuas in arcam dei committas: ut fragilibus tibi compares firmiora: liberabo te metu. Omnia ista praeccepta non soli tibi dantur: sed omni populo: qui mente coniunctus est: & cohaeret sicut unus homo. Si solus magnis operibus non sufficis: pro uirili parte operare iustitiam: sic tamen ut quantum diuitiis inter ceteros: tantum opere praecellas. Neque nunc suaderi tibi putet: ut rem familiarem tuam minuas uel exhaurias: sed quae superuacua fueras impensurus: ad meliora conuertas. Unde bestias emis: hinc captos redime. unde feras pascis: hinc pauperes ale. unde homines ad gladium comparas: hinc innocentes mortuos sepeli. Quid prodest perditae nequiae bestiarum facere locupletes: & instruere ad flagitia? Transfer ad magnum sacrificium male peritura: ut pro his ueris muneribus habeas a deo munus aeternum. Magna est misericordiae merces: cui deus pollicetur peccata se omnia remissurum. Si audieris inquit preces supplicis tui: & audiam ego tuas: si misertus laborantium fueris: & ego in tuo labore miserebor. Si autem non respexeris nec adiuueris: & ego animum tuum contra te geram: tuisque te legibus iudicabo.

De procerio & quod in necessitate & precibus pauperum quisque teneatur a deo: & tribus gradibus uirtutis.

Ca. xiiii.

Votiens igitur rogaris: temptari te a deo credere an sis dignus exaudiri. Circumspecte conscientiam tuam: & quantum potes medere uulneribus: nec tamen quia peccata largitione tollunt: dari tibi licentiam peccandi putes. Abolent enim si deo

largiare: quia peccaueras. Nam si fiducia largiendi pecces: non abolent. Deus enim purgari homines a peccatis maxime cupit: ideoque agi poenitentiam iubet. Agere autem poenitentiam nihil aliud est quam profiteri: & affirmare se ulterius non peccaturum. Ignoscit itaque his qui ad peccatum ignoranter: imprudenter: incauteque labunt: ueniam non habet qui sciens peccat. Nec tamen si aliquis purificatus fuerit ab omni labe peccati: temperandum sibi ab opere largitionis existimet: quia non habeat peccata: quae deleat. Immo uero tum magis iustitiam debet operari: cum factus est iustus: ut quod ante in medellam uulnerum fecerat: post modum faciat in gloriam laudemque uirtutis. Eo accidit: quod nemo esse sine delicto potest quam diu indumento carnis ornatus est. Cuius infirmitas triplici modo subiaceat domino peccati: factis: dictis: cogitationibus. Per hos gradus ad summum culmen iustitia procedit. Primus est uirtutis gradus malis opibus abstinere: secundus etiam malis uerbis: tertius etiam cogitatione rerum malarum. Qui primum gradum ascendit: satis iustus est: qui secundum: iam perfectae uirtutis: si quidem neque factis: neque sermone delinquit: qui tertius uere similitudinem dei assecutus uideatur. Est enim pene supra humanum modum ne in cogitatione quidem admittit: quod sit uel factu malum: uel improbum dictum. Itaque etiam iusti homines qui frenare se possunt ab omni opere iniusto: nonnunquam tamen ipsa fragilitate uincunt: ut uel in ira malum dicant: uel in aspectu rerum delectabilium tacita cogitatione concupiscant. Quod si mortalis conditio non patitur hominem esse ab omni macula purum: debent ergo perpetua largitione peccata carnis aboleri. Unum est enim sapientis & iusti: & uitalis uiri opus: diuitias suas in sola iustitia collocare: quae profecto qui eget: licet ille Cræsum aut Crassum diuitiis superet: hic pauper: hic nudus: hic mendicus putandus est. Danda igitur opera est: ut indumento iustitiae pietatisque uelemur: quo nos nemo exuat: quod nobis sempiternum praebet ornatum. Nam si deorum cultores simulacra insensibilia excolunt: & quicquid praeciosi habent in ea conferunt: quibus nec uti possunt: nec gratias agere: quae accipiunt: quanto iustius est & uerius: uiuentia dei simulacra excolere: ut promerere inuenire uiuentem. Quod sicut usui habent quicquid accipiunt: & gratias agunt: ita deus in cuius conspectu bonum feceris: & probabit: & mercedem pietatis exoluet.

Quod philosophi uera caruerint humanitate: qui cum stoicis eam inter morbos animi posuerunt.

Ca. xiiii.

Ergo in homine praeclearum & excellens bonum est misericordia: idque diuinis testimoniiis & bonorum malorumque consensu optimum iudicatur: apparet philosophos longe abfuisse ab humano bono: quod neque praecipiunt eiusmodi quicquam: neque fecerunt: sed uirtutem quae prope modum in homine est singularis: pro uitio semper habuerunt. Libet hic interponere unum de philosophia locum: ut illorum plenius coarguamus errores: qui misericordiam: cupiditatem: metum: morbos animi appellant. Conantur illi quidem uirtutes a uitiiis disiungere: quod est sane facillimum. Quis enim non posset liberalem a prodigo separare (ut illi faciunt) aut purum a sordido: aut quietum ab inerti: aut cautum a timido: quod haec quae sunt bona: fines suos habeant: quos si excesserint: in uitia labuntur: ita ut constantia nisi pro ueritate sit suscipienda: sit imprudentia. Item fortitudo si nulla necessitate cogente: aut non pro causa honesta certum periculum subierit: in temeritate conuertitur. Liberalitas quoque si alios insectetur: potius quam insectantibus resistat: contumacia est. Seueritas etiam nisi se intra congruentes nocentium poenas coerceat: sit saeva crudelitas. Itaque dicunt eos: quod mali uideantur: non sua sponte peccare: nec mala potius eligere: sed bonorum specie lapsos incidere in mala: dum bonorum ac malorum discrimen ignorat. Haec quidem falsa non sunt: sed ad corpus cuncta referunt. Nam parcum esse aut constantem:

aut cautum: aut detum: aut seuerū: uirtutes sunt qdem: sed huius tēporariae uitae. Nos autē q hanc uitam contēnimus: alias nobis uirtutes ppositas habemus: de qbus philosophi ne suspicari quidem ulla ratione potuerunt. Itaq; & uirtutes quaedam p uitiis: & uitia quaedam pro uirtutibus habuerunt. Nam stoici affectus omnes: quoz impulsu animus commouet: ex homine tollūt: cupiditatem atq; lētitiā: metū: mōestitiā: quoz duo priora ex bonis sunt: aut futuris aut praesentibus: posteriora ex malis. Eodem modo haec quattuor morbos (ut dixi) uocāt: non tam natura insitos q̄ praua opinioe susceptos. Et ideo censet eos extirpari posse radicitus: si bonoz malozq; opinio falsa tollat. Si enim nihil censeat sapiens bonum nihilq; malum: nec cupiditate ardescet: nec lētitiā gestiet: nec metu terrebit: nec aegritudine contrahet. Mox uidebimus an efficiant quid uelint: aut quid efficiant: interim ppositum arrogans ac pene furiosum: qui se putent mederi: & eniti contra uim rationemq; naturā.

Quomodo peripathetici uincant stoicos: & doceant affectuum naturalium stimulos euelli nō posse: sed mitigari. Et q̄ ea quae brutis animalibus data sunt: singulo homini insita sunt uniuersa. Et quō stoici mentis affectiones definiant. Ca. xv.

Aec enim naturalia esse non uoluntaria: oīum uiuentiū ratio dēmonstrat: quae hīsdem omnibus quatiē affectibus. Peripathetici ergo rectius: qui haec omnia detrahi posse negant: q̄a nobiscū simul nata sunt: & conantē ostendere q̄ puidenter & q̄ necessarie deus siue natura (sic enim dicunt) his nos armauerit affectibus: quos tamen q̄a plerūq; uitiosi fiunt: si nimii sint: posse ab homine adhibito mō salubriter temperari: ut tantū homini q̄tum naturae satis est: relinquat. Non insipiens disputatio: si (ut dixi) omnia non ad hanc uitam referent. Stoici ergo furiosi: q̄ ea nō tampanit: sed abscondunt: rebusq; a natura insitis castrare hominem quodāmodo uolunt. Quod tale est: quale si uelint aut metum detrahere ceruis: aut uenenū anguibus: aut iram feris: aut placiditatem pecudibus. Nam quae singula mutuis animalibus data sunt: ea uero uniuersa homini simul. Quod si (ut medici dicunt) lētitiā affectus in splene est: ira in felle: libidinis in iecore: timoris in corde: facilius est interficere animal ipsum q̄ ex corpore aliquid euellere: quod est animātis naturā uelle mutare. Sed hoīes prudentes non intelligunt: cum uitia ex hoīe tollunt: etiā uirtutem se tollere: cui soli locū faciunt. Nam si uirtus est in medio irae impetu seipsum cohibere & reprimere: quod negare non possunt. Caret ergo uirtute q̄squis ira caret. Si uirtus est libidinē corporis cōtinere: uirtute caret necesse est: q̄ libidinem quam tēperet: non hēt. Si uirtus est cupiditatē ab alieni appetitione frānare: nullā certe uirtutem pōt habere: q̄ caret eo: ad quod cohibendū uirtutis usus adhibet. Vbi ergo uitia non sunt: ne uirtuti locus est quidē: sicut ne uictoriae quidem: ubi aduersarius nullus est: ita fit ut bonū sine malo esse in hac uita non possit. Affectus igit̄ quasi ubertas aīoz est naturalis. Nam sicut in sentes ager q̄ est natura fecundus: exuberat: sic animus incultus uitiis sua sponte inualefcētibus: uelut spinis obducit. Sed cum uerus cultor accesserit: statim cadentibus uitiis fruges uirtutis oriuntur. Deus itaq; cum hoīem primum fingeret: mirabili puidencia ingenerauit ei prius istas animi cōmōtiones: ut posset cape uirtutem: sicut terra culturā. Posuitq; materiā uitiōz in affectibus: uirtutis in uitiis. Quae pfecto aut nulla est: aut in usu esse nō poterit: si desint ea per quae uis eius aut appareat: aut constet. Videamus nunc: iidē illi q̄ uitia penitus excidunt: qd effecerint. Quattuor illos affectus: quos ex opinione bonoz malozq; nasci putant: qbus euulsis sanandū esse aīum sapientis existimant: quoniā intelligunt & natura insitos eē: & sine his nihil moueri: nihil agi posse alia quā dā in eoz locū uicemq; sup

ponunt. Pro cupiditate substituunt uoluntatem: quasi uero non multo sit praestabilius bonum cupere q̄ malum uelle. Item p lētitiā gaudiū: pro metu cautionē. At in illo quarto imutandi nois eius ratio defecit. Itaq; aegritudinē penitus. i. mōestitiā dolorēq; animi sustulerunt: quod fieri nequaquā pōt. Quis. n. potest nō dolere: si patriā aut pestilētia exhauserit: aut hostis inuaserit: aut tyrannus oppresserit? Potest aliq; non dolere: si sublata uiderit libertatē: si p̄ximos: si amicos: si bonos uiros aut exterminatos: aut crudelissime trucidatos: nisi cuius mēs ita obstupuerit: ut sit ei sensus oīs ereptus? Quare aut omnia tollere debuerunt: aut implēda fuerat curta haec & debilis disputatio: id est etiā pro aegritudine aliquid reponendū: quoniam superioribus ita ordinatis hoc consequens erat. Ut enim praesentibus letamur bonis: sic malis angimur ac dolemus. Si ergo lētitiā quam uitiosam putabāt: nomen aliud indiderūt: sic aegritudini quoniam & ipsam uitiosam putabāt: aliud uocabulū tribui congruebat. Vnde apparet nō illis rem defuisse: sed uerbū: cuius indigentia eum totū affectum: q̄ est uel maximus: contra q̄ natura pateret auferre uoluerūt. Nam illas noīum cōmutationes poteram coarguere pluribus & ostēdere: aut sermonis ornādī augendāq; copiae gratia: multa noīa hīsdem rebus imposita: aut certe non multū inter se illa distare. Nam & cupiditas a uolūtate incipit: & cautio a metu orit̄: & lētitiā nihil aliud est q̄ profugū gaudiū. Sed putemus ut ipsi uolūt: esse diuersa. Nempe igit̄ cupiditatē esse dicēt perleuerantē ac ppetuam uolūtatem: lētitiā uero insolenter se efferens gaudiū: metum autē nimiam & excedentem modū cautionem. Ita fit ut ea quae tollenda esse cenferent: non tollant: sed tēperent: si qdem noīa tantūmodo immutant: res ipsae manent. Eo igit̄ imprudentes reuoluunt: quo peripathetici ratione pueniunt: ut uitia quoniā tolli nō possunt: medio tempanda sint. Errāt ergo: quoniā non efficiunt qd uolunt: & longo asperoz circuitu in eandem uiam redeunt.

Quomodo peripathetici errauerūt: & q̄ bonus usus affectuum uirtus est: malus uitium. Et q̄ usus ipse ex causa pensandus est. Ca. xvi.

T ego ne peripatheticos qdem accessisse ad ueritatē puto: q̄a uitia eē concedūt: sed ea mediocriter temperant. Cauendum est. n. uitiis eē mediocribus: qn̄ potius efficiendum fuit primū: ne ultra essent. Nec. n. quicq; uitiosum nasci pōt: sed uitia fieri si malis utamur affectibus: uirtutes si bene. Deinde monstrandū est non ipsos affectus: sed eoz cās esse moderandas. Non est inquit nimia lētitiā gestiendū: sed modice ac tēperate. Hoc uero tale est: quale si dicerent nō esse currendū concitate: sed gradiendū moderate. At pōt & q̄ gradit̄ errare: & qui currit rectā uiam tenere. Quid si ostendero eē aliquid: ubi non tantū modicum: sed uel punctū gaudere uitiosum sit: & aliud contra: in quo uel exultare lētitiā minime criminofum? Quid tandē nobis ista mediocritas pderit? Quare utz ne sapienti lētandū putet: si qd inimico suo mali uidet accidere: aut utrum ne lētitiā refrānare debeant: si uictis hostibus aut oppresso tyranno libertas & salus ciuibus pta sit? Nemo dubitat: qn̄ & in illo exiguum lētari: & in hoc parte lētari sit maximū crimen. Eadē de ceteris affectibus licet dicere. Sed (ut dixi) nō in his moderandis sapientiae ratio uersat̄: sed in cās eoz: quoniā extrinsecus cōmouent̄: nec his potissimum frānos imponi oportuit: quoniā & exigui possunt eē in maximo crimine: & maximi possunt eē sine crimine. Sed assignādī fuerūt certis t̄pibus: & rebus: & locis: ne uitia sint: qbus uti recte licet. Sicut. n. recte ābulare bonū est: errare autē malū: sic moueri affectibus in rectū: bonū est: in prauū: malū. Nam libido si extra lēgitimū thoz nō euaget̄ licet sit uehemens: tamen culpa caret. Sin uero appetit alienum: licet sit mediocris: uitiū tamen maximum est. Non est itaq; morbus iracū: nec cupere: nec libidine cōmoueri: sed

iracundum esse morbus est. Cupidum: libidinosum. qui enim iracundus est: etiā cui nō debet: aut cum non oportet irascit. Qui cupidus: etiā quod non opus est concupiscit. Qui libidinosus: etiā quod legibus uetat: affectat. Omnis ergo ratio in eo uersari debuit: ut quoniam earum res impetus inhiberi non potest: nec debet: quia necessario est insitus ad tuenda officia uitae: dirigetur potius in uiam rectam: ubi etiam curus offensione ac periculo caret.

Quod ea quae philosophi uitia putant: uirtutes sunt: si tamen referant ad finem debitum: id est ad deum. Et quae insani sunt qui humanam naturam ingenitis affectibus spoliare nituntur.

Ca. xvii.

Eduectus sum coarguendi studio longius: cum sit mihi propositum ea quae uitia philosophi putauerunt: ostendere. non tantum uitia non esse: uerum etiā magnas esse uirtutes. Ex aliis docendi gratia sumam: quae pertinere ad rem maxime puto. Metum seu timorem in maximo uitio ponunt: summamque imbecillitatem esse animi putant: cui sit contraria fortitudo. quae si sit in homine: locum timori esse nullum. Credit ergo ne aliquis fieri possit: ut idem metus summa sit fortitudo. Minime. Neque enim uideatur capere natura: ut aliquid in contrarium recidat. Quin ego non arguta aliqua conclusione: ut apud Platonē Socrates facit: qui eos quos contra disputat: cogit ea quae negauerant: confiteri: sed simpliciter ostendam summum metum: summam uirtutem. Nemo dubitat: quin timidi & imbecilli sit animi: aut dolorem metuere: aut egestatem: aut exilium: aut carcerem: aut mortem. quae omnia quisque non exhorruerit: fortissimus iudicatur. Qui autem deum metuit: illa uniuersa non metuit. Ad quod probandum argumentis opus non est. Spectatae sunt enim semper: spectanturque adhuc per orbem poenae cultorum dei: in quibus excruciantis noua & inuisitata tormenta excogitata sunt. Nam de mortis generibus horret animus recordari: cum imanium bestiarum ultra ipsam mortem carnificina saeuierit. Has tamen execrabiles corporum lacerationes saelix atque inuisita patientia sine ullo gemitu pertulit. Haec uirtus omnibus populis atque prouinciis & ipsis tortoribus miraculum maximum praebuit: cum patientia crudelitas uinceret. Atqui hanc uirtutem nihil aliud quam metus dei fecit. Itaque (ut dicebam) non euellendus ut stoici: neque temperandus timor: ut peripatetici uolunt: sed in ueram uiam dirigendus est: auferendi quoque sunt metus: sed ita ut his solis relinquatur: qui quoniam laegitimus ac uerus est: solus efficit ut possint caetera non timere. Cupiditas quoque inter uitia numeratur. Sed si haec quae terrena sunt concupiscit: uitium est: uirtus autem si caelestia. Qui enim iustitiam: quae deum: qui uitam perpetuam: qui lucem sempiternam: ea omnia quae deus homini pollicetur: consequi cupit: opes istas & honores & potestatus: & regna ipsa continet. Dicit fortasse stoicus: Voluntate opus est ad haec consequenda non cupiditate: immo uero parum est uelle. Multi enim uolunt: sed cum dolor uisceribus accesserit: uoluntas cedit: cupiditas perseuerat: quae efficit ut contemptui sint omnia: quae a caeteris appetuntur: summa uirtus est. Siquidem continentiae mater est. Ideoque potius illud efficere debemus: ut affectus quibus praue uti uitium est: dirigamus in rectum. Nam istae concitationes animorum iuncto curui similes sunt: in quo recte moderando summum rectoris officium est: ut uiam nouerit: quam si tenebit: quantalibet concitate ierit: non offendet. Si autem non errauerit: licet placide ac leniter eat: aut per confragosa uexabit: aut per praecipitia labet: aut certe quo non opus est: deferet. Sic cursus ille uitae: quae affectibus uelut equis pnicibus ducitur: si rectam uiam teneat: fungetur officio. Metus igitur & cupiditas si praecipiantur in terram: uitia fient. Virtutes autem si ad diuina referantur: parsimoniam contra uirtutis loco habent: quae si studium est habendi: non potest esse uirtus

quia in augendis uel tuendis terrestribus bonis tota uersatur. Nos autem summum bonum non referimus ad corpus: sed omne officium solius animae conuersatione metimur. Quod si (ut supra docui) patrimonio minime parcendum est: ut humanitatem iustitiamque teneamus: non est uirtus frugi esse: quod nomen uirtutis specie fallit ac decipit. Est enim frugalitas abstinentia quaedam uoluptatum: sed eo uitium quia ex habendi amore descendit: cum sit & uoluptatibus abstinentum: & pecuniae minime tempandum. Nam peccatum id est mediocriter uti pecunia: quae si quaedam pusillitas est animi: aut praetentis ne sibi desit: aut despantis posse se illam reparare: aut contemptum terrestrium non capientis. Sed illi rursus eum quae re familiari suae non parcat: prodigum uocant. Nam ita liberalem distinguunt a prodigo: quae is liberalis sit: quae benemeritis & cum oportet: & quantum satis est: largiatur. Prodigus uero qui & non meritis & cum opus non est: & sine respectu rei familiaris effundat. Quod ergo? Prodigium ne dicemus eum: quae misericordiae causa tribuit egestibus uictum? At quoniam multum refert utrum ne scortis propter libidinem largiatur: an miseris propter humanitatem. Vtrum pecuniam tuam productores: aleatores: lenocumque diripiant: an illam pietati ac deo praestes. Vtrum ne illam uentri ac gulae ingeras: an in thesauro iustitiae reponas. Vt ergo uitium est effundere in malam partem: sic in bonam uirtus. Si uirtus est non peccare opibus: quae possunt reparari: ut bonis uitam sustentent: quae reparari non potest: uitium igitur praesimonia est. Quare nihil aliud dixerim quam insanos: quae hominem mite ac sociale animal orbant suo nomine: qui euulsis affectibus: quibus omnis constat humanitas: ad immobilem stuporem mentis perducere uolunt: dum student animum a perturbationibus liberare: & (ut ipsi dicunt) quietum tranquillumque reddere. Quod fieri non tantum non potest: quae & ratio eius non motu est: sed ne oportet quaedam: quia sicut aqua quidem semper iacens & quieta insalubris & magis turbata est: sic animus imotus ac torpens inutilis est etiam sibi: nec uitam ipsam tueri poterit: quia nec faciet quicquam nec cogitabit: cum cogitatio ipsa nihil aliud sit quam mentis agitatio. Denique qui hanc immutabilitatem animi asserunt: priuare animum uita uolunt: quia uita actiuosa est: mors quieta. Quaedam etiam recte per uirtutibus habent: sed earum modum non tenent. Virtus est constantia: non ut ab inferentibus iniuriam resistamus. His enim cedendum: quod cur fieri debeat: mox docebo. Sed ut iubentibus facere nos contra legem: contraque iustitiam nullis minis aut suppliciis terreamur: quominus dei iussu hominis iussu praeferamur. Item uirtus est mortem continere: non ut appetamus: eamque ultro nobis inferamus: sicut philosophorum plurimi & maximi saepe fecerunt: quod est sceleratum ac nefarium. Sed ut coacti deum relinquere ac fidem perdere: mortem suscipere maluimus: libertatemque defendamus aduersus impotentiam stultam uecordemque uolentiam: ut omnes saeculi minas atque terrores fortitudine animi proocemus. Sic ea quae alii timent: excelsa & insuperabili mente dolorem mortemque calcamus. Haec est uirtus: haec est constantia: in hoc tuenda & conseruanda solo: ut nullus mox terror: nulla uis a deo possit auertere. Vera igitur Ciceronis illa sententia est. Nemo inquit iustus potest esse: qui mortem: quae dolorem: qui exilium: qui egestatem timet. Item Senecae in libris moralis philosophiae dicentis: Hic est ille homo honestus: non a principe purpurae: non lectorum insignis ministerio: sed nulla re minor: qui cum mortem in uicinia uideret: non sic perturbatur: tanquam rem nouam uiderit: quae siue toto corpore tormenta patienda sunt: siue flamma ore recipienda est: siue extendenda per patibulum manus: non querit quid patiat: sed quae bene. Qui autem deum colit: haec patitur: nec timet. Ergo iustus est. His rebus efficit: ut neque uirtutes: neque uirtutum exactissimos limites nosse aut tenere possit omnino quisque est religione dei singularis alienus.

Quomodo præcepta dei quibus insistendum est: a philosophicis dissideant institu-
tis: & quis sit patientiæ titulus. Ca. xviii.

Ed omittamus philosophos: qui aut omnino nihil sciunt: id est ipsum pro sum-
ma scientia præ se ferunt: aut qui non perspicunt etiam quæ sciunt: aut quæ quo-
nam se putant scire quæ nesciunt: inepte arroganterque desipiunt. Nos ergo ut
ad propositum reuertamur: quibus solis a deo ueritas reuelata: & cælitus missa sapiëntia
est: faciamus quæ iubet illuminator noster deus: sustineamus inuicem: & labores huius
uitæ mutuis adiumentis perferamus. Nec tamen si quid boni fecerimus: gloriam capte-
mus ex eo. Monet enim deus operatorem iustitiæ non oportere esse iactantem: ne non
tam mandatis cælestibus obsequendi: quàm studio placendi humanitatis officio functus esse
uideatur. Habeatque iam precium gloriæ: quod captauit: nec præmium cælestis illius ac
diuinæ mercedis accipiat. Cætera quæ obseruare cultor dei debet: facilia sunt: illis uirtu-
tibus comprehensis: non mentiat unquam decipiendi aut nocendi causa. Est enim nefas eum
qui ueritati studeat: in aliqua re esse fallacem: atque ab ipsa quam sequitur: ueritate disce-
dere. In hac iustitiæ uirtutumque omnium uia: nullus mendacio locus est. Itaque uiator ille
uerus ac iustus non dicet illud Lucilianum: Homini amico ac familiari non est mentiri
meum: sed etiam inimico atque ignoto existimabit non esse mentiri suum. Nec aliquando
committeret: ut lingua interpret animi a sensu & cogitatione discordet. Pecuniam si quam
crediderit: non accipiat usuram: ut & beneficium incolume sit quod succurrit necessita-
ti: & abstinere se prorsus alieno. In hoc enim genere officii debet suo esse contentus: quæ
oporteat alias ne proprio quidem parcere: ut bonum faciat: plus autem accipere quam dede-
rit: iniustum est. Quod qui facit: insidiatur quodammodo: ut ex alterius necessitate præ-
detur. At iustus nunquam prætermittit: quominus aliquid misericorditer faciat: nec inquinabit
se huiusmodi quæstu: sed efficiet ut sine ullo suo damno id ipsum quod comodatur: in-
ter bona opera numeret. Minus non accipiet a paupere: ut si quid ipse præstiterit: eo bo-
num sit: quo fuerit gratuitum. Maledicenti benedicto respondeat: nunquam ipse maledicat
ne uerbum malum procedat ex ore hominis: qui colit uerbum bonum. Quinetiam ca-
ueat diligenter: ne quando inimicum sua culpa faciat: & si quis extiterit tam proteruus
qui bono & iusto faciat iniuriam: clementer ac moderate ferat: & ultionem suam non si-
bi assumat: sed dei iudicio reseruet: innocentiam semper & ubique custodiat. Quod præce-
ptum non ad hoc tantum ualet: ut ipse iniuriam non inferat: sed ut illatam sibi non uin-
dicet. Sedet enim maximus & æquissimus iudex speculator ac testis omnium. Hunc ho-
mini præferat: hunc malit de sua causa pronunciare: cuius sententiã nemo effugere po-
test: nec defensione cuiusquam nec gratia. Ita sit ut homo iustus contemptui sit omnibus: &
quia putabitur semetipsum defendere non posse: habebitur pro segni & inerti. Qui autem
fuerit ultus inimicum: hic fortis: hic strenuus iudicat: hunc colunt: hunc omnes uerentur. Bonus
uero ille tametsi prodesse omnibus uel pluribus possit: illum tamen suscipiunt qui nocere quam
prodesse possit: sed iustum prauitas hominum deprauare non poterit: quominus deo stude-
at obtemperare: malitque contemni: dummodo semper boni fungatur officio: mali nunquam.
Cicero in iisdem illis officialibus: At uero si quis uoluerit inquit sui animi complicatam notio-
nem euoluere: iam se ipse doceat: eum uix bonum esse: quod prosit quibus possit: noceat ne-
mini: nisi laceffit iniuria. Omnis simplicem ueramque sententiã duorum uerborum adiecti-
one corrumpit. Quid enim opus fuerat adiungere: nisi laceffit iniuria: ut uitium bono ui-
ro quasi causam turpissimam apponeret: patientiæ quæ omnium uirtutum maxima est:
facere expertem. Nociturum esse dixit bonum uix: si fuerit laceffitus. Iam ex hoc ipso

boni uiri nomen amittat: si nocebit. Non minus enim mali est referre iniuriam: quam infer-
re. Nam unde certamina inter homines: unde pugnae contentionesque nascuntur: nisi quæ
improbis appositæ impatientia: magnas sæpe concitat tempestates. Quod si patienti-
am: qua uirtute nihil est uerius: nihil homine dignius inueniri potest: improbitati op-
posueris: extinguetur protinus tanquam igni aquam superfuderis. Sin autem prouocatrix il-
la improbitas impatientiam sibi comparatam nata est: tanquam perfusa oleo tantum excitabit
incendium: ut id non flumen aliquod: sed effusio cruoris extinguat. Magna itaque patienti-
æ ratio est: quam sapiens ademit bono uiro. Ut enim nihil malorum fiat: hæc sola effi-
cit: quæ si detur omnibus: nullum scelus: nulla fraus in rebus humanis erit. Quid ergo
bono uiro potest esse tam calamitosum: tamque contrarium: quam ira fræna permittere: quæ
illum non modo boni: sed etiam hominis appellatione dispoliet. Siquidem nocere alte-
ri (ut ipse ait uerissime) non est secundum hominis naturam. Nam & pecudes si laceffas: aut
calce aut cornu repugnant. Et serpentes ac ferae nisi persequaris ut occidas: negocium non
exhibent. Et (ut ad hominum exempla redeamus) imperiti quoque & insipientes: si quando ac-
cipiunt iniurias: cæco & irrationabili furore ducuntur: & his qui sibi nocent: uicem tri-
buere conantur. In quo igitur sapiens ac bonus uir a malis & insipientibus differt: nisi quod ha-
bet inuictam patientiam: qua stulti carent: nisi quod regere se ac mitigare iram suam nouit
quam illi quia uirtute indigent: frænare non possunt. Sed uidelicet hæc illum res fefel-
lit: quia cum de uirtute queritur: in quacumque conditione uinceret: putauit esse uirtutis.
Nec uidere ullo modo potuit hominem dolori & iræ succumbentem: & his affectibus indul-
gentem: quibus debet potius reluctari. Et ruentem quacumque in parte prouocari impro-
bitas: uirtutis officium non tenere. Qui non referre iniuriam nititur: eum ipsum a quo læ-
sus est: gestit imitari. Ita quod malum imitatur: bonus esse nullo pacto potest. Duobus igitur uer-
bis duas uirtutes maximas bono & sapienti uiro: innocentiam patientiamque detraxit. Sed
quia ipse caninam illam faciendam: sicut Salustius ab Appio dictum refert: exercuit: uo-
luit quoque hominem canino modo uiuere: ut remordeat laceffitus. Quæ retributio con-
tumeliæ quam perniciosa sit: & quas edere soleat strages: unde opportunius peteretur exem-
plum: quam ex ipsius doctoris tristissimo calu: qui cum his philosophorum præceptis ob-
temperare gestit: ipse se perdidit. Qui si laceffitus iniuria patientiam tenuisset: si dissi-
mulare: si ferre contumeliam boni uiri esse didicisset: nec illas nobiles orationes alieno ti-
tulo inscriptas: impatientia: & leuitas: & insania prodidisset: nunquam capite suo rostra in quibus
ante floruerat: cruentasset: nec rempublicam funditus proscriptio illa deleffet. Sapiëntis
ergo ac boni uiri non est uelle certare: ac se periculo committere: quoniam & uincere non
est in nostra potestate: & est anceps omne certamen: sed est sapientis & optimi uiri non
aduersarium uelle tollere: quod fieri sine scelere ac periculo non potest: sed certamen ipsum
quod fieri & utiliter & iuste potest. Summa igitur uirtus habenda patientia est: quam ut
capet homo iustus: uoluit illum deus (ut supra dictum est) pro inerte contineri. Nisi enim
contumeliis fuerit affectus: quantum habeat fortitudinis in seipso cohibendo ignorabi-
tur. Si autem laceffitus iniuria lædentem persequi coeperit: uictus est. Si uero motum
illum ratione compresserit: hic plane imperat sibi: & hic regere se potest. Quæ sustentatio
sui recte patientia nominatur: quæ una uirtus omnibus est opposita uitiis & affectibus. Hæc
perturbatum animum ac fluctuantem ad tranquillitatem suam reuocat: hæc mitigat:
hæc hominem sibi reddit. Ergo quoniam naturæ repugnare impossibile est & inutile: ut
non commoueamur omnino: prius tamen commotio illa profiliat ad nocendum quoad
fieri potest: maturius sopiatur. Præcepit deus non occidere solem super iram nostram:

ne furoris nostri testis abscedat. Deniq; M. Tullius contra suum præceptū: de quo paulo ante dixi: obliuionem iniuriarum in magnis laudibus posuit. Spero inquit Cæsar: q obliuisci mihi soles: nisi iniurias. Quod si hoc ille faciebat homo: non a cælesti tantum sed a publica quoq; ciuiliq; iustitia remotissimus: quanto magis id nos facere debemus: qui immortalitatis uelamine candidati sumus.

Quod peripathetici stoicis obuiant in defensione affectionū. Et quæ sint tres furiae quas poetæ finxerunt: & quis earum usus sit & abusus. Ca. xix.

Stoici cū affectus ex homine tanq; morbos conant' euellere: peripathetici se opponunt: eosq; non mō retinent: sed etiam defendunt. Nihilq; in homine esse dicunt: quod nō magna ratione ac prouidētia sit innatum. Recte id quidē: si singularum reꝝ ueros terminos scirent. Itaq; hanc ipsam iram comitē esse dicunt uirtutis: tanq; nemo possit aduersus hostes fortiter dimicare: nisi fuerit ira concitatus. Quo plane ostendūt: nec quid sit uirtus scire se: nec cur homini tribuerit iram deus. Quæ si nobis ideo data est: ut ea utamur ad occidendos hoies: quid immanius homine: quid similis feris bæluis existimandum est: q̄ id aial quod ad cōmunionem & innocētiam deus fecit: Tres sunt igit' affectus: q hoies in omnia fac: nora præcipites agant: ira: cupiditas: libido. Propterea poetæ tres furias esse dixerunt: quæ mentes hoium exagitant: ira ultionem desiderat: cupiditas opes: libido uoluptates. Sed his oibus deus certos limites statuit: quos si transcenderint: maioreq; esse cœperint: necesse est naturā suam deprauent: & in morbos ac uitia uertant. Qui aut' sint isti limites: non est magni laboris ostendere.

Cupiditas ad ea cōparanda nobis data est: quæ sunt ad uitam necessaria: libido ad sobolem propagandā: iræ affectus ad coercenda peccata eorꝝ qui sunt in nostra præte: id est ut arctiore disciplina minor ætas ad pbritatem iustitiamq; formet'. quæ nisi in metu cohibeatur: licentia pariet audaciā: quæ ad omne flagitium & facinus euadet. Itaq; ut ira uti aduersum minores & iustum est & necessariū: sic & aduersum pares & perniciosum est & impiū. Impium q; uiolat' humanitas: perniciosum q; illis repugnantibus aut pde-re necesse est: aut perire. Hanc aut' quam dixi esse rationem: cur homini sit iræ affectus datus: ex ipsius dei præceptis intelligi pōt: qui iubet uti maledictis & lædentibus nō irascamur. Manus aut' nostras supra minores semper habeamus: hoc est ut peccantes eos assiduus uerberibus corrigamus: ne amore inutili & indulgentia nimia educent' ad malum: & ad uitia nutriantur. Sed rerum imperiti & rationis ignari: eos affectus q sunt homini ad usus bonos dati exterminauerūt: & latius q̄ ratio postulat: euagant'. Inde iuste atq; impie uiuit: utunt' ira cōtra pares. Hinc dissidia: hinc expulsionēs: hinc bella cōtra iustitiā nata sunt. Utunt' cupiditate ad cogēdas opes. Hinc fraudes: hinc latrocinia: hinc oīa sceleꝝ genera orta sunt. Utunt' libidine ad capiēdas tantū uoluptates. Hinc stupra: hinc adulteria: hinc corruptelæ oēs extiterūt. Quicūq; igit' illos affectus intra fines suos redegerit: qd' ignorantes deū facere non possunt. Hic patiens: hic fortis: hic iustus est.

De qnq; sensuum uoluptatibus: & quare plus uoluptatis datū sit hoī a natura q̄ cæteris animantibus. Et primum de uoluptate uisus: & de spectaculis euitandis: & de ludorum & spectaculorum auctoribus. Ca. xx.

Estat ut contra quinq; sensuū uoluptates dicā breuiter. Nam & ipsius libri mēsuram iam modū flagitat: quæ oēs quoniā uitiosæ ac mortiferæ sunt: uirtute superari atq; opprimi debēt: uel (qd' paulo ante dicebā) de affectibus ad rōnem suam reuocari. Cæteræ aiantes præter unā uoluptatem: quæ ad generandū p̄tinet: nullā sentiunt. Utunt' ergo sensibus ad naturæ suæ necessitatē. Vident ut appetāt ea: quibus

opus est ad uitam tuendā: audiunt inuicem seq; dignoscūt: ut possint cōgregari. Quæ utilia sunt ad uictum: aut ex odore inueniunt: aut ex sapore percipiunt: inutilia respiciunt aut recusant. Edendi aut bibendi officium uentris plenitudine metiunt'. Homini uero sollertissimi artificis prouidentia dedit uoluptatem infinitam: & in uitium cadētem: quæ proposuit ei uirtutem: quæ cum uoluptate semp tanq; cum domestico hoste pugnaret'. Cicero in Catone maiore: Stupra uero inquit: & adulteria: & omne flagitium nullis excitari aliis illecebris nisi uoluptatis. Cumq; homini siue natura: siue q̄s deus nihil mente præstabilius dedisset: huic diuino muneri ac dono nihil tam inimicum q̄ uoluptatem. Nec enim libidine dominante temperantiæ locum esse: neq; in uoluptatis regno uirtutem posse consistere: sed econtrario deus iccirco uirtutem dedit: ut expugnaret & uinceret uoluptatem: eamq; egredientem fines sibi datos: infra præscriptum coerceret: ne hominem suauitatibus delinitum atq; captum: ditiōi suæ subiceret: ac sempiterna morte mulcicaret. Voluptas oculos: uaria & multiplex est: quæ capit' ex aspectu rerum: quæ sunt in usu hoium: uel natura: uel ope delectabiles. Hanc philosophi rectissime sustulerunt. Anunt enim multo esse præclarius & hoie dignius cælum potius q̄ cælata intueri. Et hoc pulcherrimum opus intermicātibus astroꝝ luminibus: tanq; floribus adornatū: q̄ picta: & ficta: & gēmis distincta mirari. Sed cum diserte contemptum terrestriū nos exhortati sunt: & ad cæli spectaculum excitauerunt: tamen spectacula hæc publica nō contemnunt. Itaq; his & delectant': & libenter interfunt: quæ quoniam maxima sunt ritamenta uitioꝝ: & ad corrupendos animos potissime ualent: tollenda sunt nobis: quæ non mō ad beatam uitam nihil conferunt: sed etiam nocent plurimū. Nam qui hominē quis ob merita damnatum in cōspectu suo iugulare pro uoluptate cōputat: conscientiam suam polluit: tam scilicet q̄ si homicidii quod sit occulte: spectator & princeps fiat. Hos tamē ludos uocant: in q̄bus humanus sanguis effundit'. Adeo longe ab hoibus secessit humanitas: ut cum animas hoium interficiant: ludere se opinentur: innocentes his oibus: quoꝝ sanguinem uoluptati habēt. Quæro nunc an possint pii & iusti hoies esse: q̄ constitutos sub ictu mortis ac misericordiā deprecātes: non tantū patiunt' occidi sed efflagitant: feruntq; ad mortē crudelia & inhumana suffragia: nec uulneribus satiant: nec cruore contenti: quin etiā percussos iacentesq; repeti iubēt: & cadauera ictibus dissipari: neq; illos simulata morte deludat. Irascuntur etiam pugnantibus: nisi celeriter alter e duobus occisus est: & tanq; humanū sanguinem sitiant: oderunt moras: alios illis cōpares dari pōcūt recentiores: ut q̄ primum oculos suos satient. Hac cōsuetudine imbuti humanitatem pdiderunt. Itaq; non parcunt etiam innocentibus: sed exercent in omnes quod in maloz; trucidatione didicerunt. Huius igit' publici homicidii socios & participes esse non conuenit eos: q̄ iustitiæ uiam tenere nituntur. Non enim cum occidere deus uetat: latrocinari nos tantū prohibet: qd' ne p̄ leges q̄dem publicas licet: sed ea quoq; ne fiant: monet: quæ apud homines pro licitis habent'. Itaq; ne militare iusto licebit: cuius militia est in ipsa militia: neq; uero accusare quenq; crimine capitali: quæ nihil distat: utrum ne ferro an uerbo potius occidas: quoniā occisio ipsa prohibet'. Itaq; in hoc dei præcepto nullam prorsus exceptionem fieri oportet: quin occidere hominem sit semper nefas: quem deus sanctum animal esse uoluit. Ergo ne illud quidem concedi aliquis existimet: ut recens natos liceat oblidere. quæ uel maxima est impietas. Ad uitam enim deus inspirat animas: nō ad mortem. Verum homines ne quod sit facinus: quo manus suas polluant: rudibus adhuc & simplicibus animis abnegant lucem non a se datam. Expectet uero aliquis: ut alieno sanguini parcant: qui non parcunt suo: sed hi sine

ulla controuersia scelerati & iniusti. Quid illis quos falsa pietas cogit exponere? Non possunt innocentes existimari: qui uiscera sua canibus obiciunt: & quantum in ipsis est: crudelius necant: quam si strangulassent. Quis dubitet quin impius sit: qui alienae misericordiae locum non tribuit: qui etiam si contingat ei quod uoluit: ut alacritate addidit certe sanguinem suum uel ad seruitutem: uel ad lupanar. Quae autem possint: uel soleant accidere in utroque sexu: uel per errorem quis non intelligit: quis non ignorat? Quod uel unius Aedipodis declarat exemplum: duplici scelere confusum. Tam igitur nefarium est exponere: quam necare. At enim paricidae facultatum angustias conquerunt: nec se pluribus liberis educandis sufficere posse praetendunt: quasi uero aut facultates in potestate sint possidentium: aut non quotidie deus ex diuitibus pauperes: & ex pauperibus diuites faciat. Quare si quis liberos ob paupertatem non poterit educare: satius est ut ab uxoris congressione contineatur: quam sceleratis manibus dei opera corrumpat. Ergo si homicidium facere nullo modo licet: nec interesse omnino concedit: ne conscientiam profundat ullus cruor. Si quidem populo sanguis ille praestat: in scaenis quoque nescio an sit corruptela uitiiosior. Nam & comicae fabulae de stupris uirginum loquuntur: aut moribus meretricum: & quo magis sunt eloquentes quam flagitia illa finxerunt: eo magis sententiae elegantia suadent: & facilius inhaerent: audientium memoriae uersus numerosi & ornati. Item tragicae historiae subiiciunt oculis paricidia & incesta regum malorum: & cothurnata scelera demonstrant. Histronum quoque impudicissimi motus quod aliud nisi libidines docent & instigant: quorum eneruata corpora: & in mulierum incessum habitumque mollita: impudicitias foemineas inhonestis gestibus mentiuntur. Quid de mimis loquar corruptelae praeferebantur disciplinam? qui docent adulteria: deum fingunt: & simulatis erudiunt ad uera? Quid iuuenes aut uirgines faciant: cum & fieri sine pudore: & spectari libenter ab omnibus cernunt? Admonentur utique quid facere possint: & inflammantur libidine: quae aspectu maxime concitatur: ac se quisque pro sexu in illis imaginibus praefigurat: praebantque illa dum ridet: & adherentibus uitiis corruptiores ad cubacula reuertuntur: nec pueri more: quos praematuris uitiis imbui non oportet: sed etiam senes quos peccare non decet: in talem uitiorum semitam dilabuntur. Circensium quoque ludorum ratio quid aliud habet: nisi leuitatem: uanitatem: insaniam? Tanto namque impetu concitantur animi in furorem: quanto illic impetu currunt: ut iam plus spectaculi exhibeant: qui spectandi gratia ueniunt: cum exclamari & offerri: & exilire coeperint. Vitanda ergo spectacula omnia: non solum ne quid uitiorum pectoribus insideat: quae sedata & pacifica esse debent: sed ne cuius nos uoluptatis consuetudo deliniant: & a deo atque a bonis operibus auertat. Nam ludorum celebrationes deorum festa sunt siquidem ob natales eorum uel temporum nouorum dedicationes sunt constituti. Et primitus quidem uenerationes quae uocantur munera: Saturno attributa sunt. Ludi autem scaenici Libero: circenses Neptuno. Paulatim uero & caeteris diis idem honos tribui coepit: singulisque ludi nominibus eorum consecrati sunt. Sicut Sisinnius Capito in libris spectaculorum docet. Siquis igitur spectaculis interest: ad quae religionis gratia conuenit: dilces sit a dei cultu: & ad deos se contulit: quorum natales & festa celebrauit.

De uoluptate aurium. Et quod sibi uelit diuinorum eloquorum simplicitas: quae omnibus carminibus & floribus: pompisque uerborum praeferenda est. Ca. xxi.

Uerum uoluptas ex uocum & cantuum suauitate percipitur: quae scilicet tam uitiiosa est: quam oblectatio illa de qua diximus oculorum. Quis enim non luxuriosum: ac nequam putet eum: qui scaenicas artes domi habeat? Atqui nihil refert utrum ne luxuriam solus domi: an cum populo exerceas in theatro. Sed iam de spectaculis dictum est:

Stat unum quod est nobis expugnandum: ne capiamur his quae ad sensum integrum penetrant. Nam illa omnia quae uerbis carent: id est aeris & neruorum suaves soni: possunt facile contemni: quia non adherent: nec scribi possunt. Carmen autem compositum & oratio cum suauitate decipiens capit mentes: & quo uoluerit impellit. Inde homines litterati cum ad religionem accesserint dei: ab aliquo imperito doctore fundati minus credunt. Astueti enim dulcibus & politis: siue orationibus: siue carminibus: diuinarum litterarum simplicem comitem sermonem pro sordido aspernant. Id enim quaerunt quod sensum demulceat. Persuadet autem quicquid est suauis: & animo penitus dum delectat: insidit. Num igitur deus & mentis: & uocis: & linguae artifex diserte loqui non potest? Immo uero summa prudentia carere phuoco uoluit ea: quae diuina sunt: ut omnes intelligerent quae ipse omnibus loquebatur. Ergo qui ueritati studet: qui non uult ipse se decipere: abiiciat inimicitias & noxias uoluptates: quae animam sibi uinciant: ut corpus cibi dulces: praefereant uera falsis: aeterna breuius: utilia iucundis. Nihil aspectu gratum sit: nisi quod pie: quod iuste fieri uideas: nihil auditu suauis: nisi quod alit animam: melioremque te reddit. Maximeque hic sensus non est ad uitium detorquendus: qui nobis ideo datus est: ut doctrinam dei percipere possemus. Itaque si uoluptas est audire cantus & carmina: dei laudes canere & audire iucundum sit. Haec est uoluptas uera: quae comes & socia uirtutis est. Haec est non caduca & breuis: ut illae quas appetunt: qui corpori ut pecudes seruiunt: sed perpetua & sine ulla intermissione delectans. Cuius terminos si quis excesserit: nihilque aliud ex uoluptate petierit nisi ipsam uoluptatem: hic mortem meditat: quia sicut uita perpetua in uirtute est: ita mors in uoluptate. Qui enim temporalia maluerit: carebit aeternis: qui terrena protulerit: caelestia non habebit.

De uoluptate olfactus & gustus: quam uir prudens euitare debet: ut laqueos & tendiculas mortis. Ca. xxii.

Uoluptates autem saporis & odoris: quae duo sensus ad solum corpus pertinent nihil est quod a nobis disputet: nisi forte quis exigit: ut dicamus turpe esse sapienti ac bono si uentri & gulae seruiat: si unguentis oblitus ac floribus coronatus incedat: quod qui facit: utique insipiens: & ineptus: & nihil est: & quem ne odor quidem uirtutis attigerit. Fortasse quispiam dixerit. Cur ergo illa facta sunt: nisi ut illis fruamur? At enim iam saepe dictum est uirtutem fuisse futuram nullam: nisi haberet quae opprimeret. Itaque fecit omnia deus ad instruendum certamen rerum duarum. Ergo illecebrae istae uoluptatum arma sunt illius: cuius opus unum est expugnare uirtutem: iustitiamque ab omnibus excludere. His blandimentis titillat anima & suauitatibus. Scit enim quia mortis est fabricatrix uoluptas. Nam sicut deus hominem ad uitam non nisi per uirtutem ac laborem uocat: ita ille ad mortem per delicias ac uoluptates: & sicut ad uerum bonum per fallacia mala: sic ad uerum malum per bona fallacia peruenit. Cauenda sunt igitur oblectamenta ista tanquam laquei & plagae: ne suauitatum mollicie capti: sub ditione mortis cum ipso corpore redigamur: cui nos mancipauimus.

De uoluptate tactus: & quare sit in homine uehementior quam in caeteris animalibus: & quantas per eum diabolus turpitudines ingerat & spicula gehennae. Et de licito coitu & illicito. Et quare intra omnia animalia sola mulier post conceptum sit patiens uiri. Et quis sit continentiae: uel incontinentiae fructus. Ca. xxiii.

Enio nunc ad eam quae percipit ex actu uoluptatem: qui sensus est quidem totius corporis. Sed ego non de ornamentis aut uestibus: sed de sola libidine dicendum mihi puto: quae maxime coercenda est: quia maxime nocet. Cum excogit

tasset deus duorum sexuum rationem: attribuit ipsis ut se inuicem appetent: & coniunctione gauderent. Itaque ardentissimam cupiditatem cunctorum animantium admiscuit corporibus: ut in hos affectus auicissime ruerent: & ratione propagari & multiplicari genera possent. Quae cupiditas & appetentia in homine uehementior & acrior inuenitur: uel quia hominum multitudinem uoluit esse maiorem: uel quoniam uirtutem soli homini dedit: ut esset laus & gloria in coercendis uoluptatibus: & sui abstinentia. Scit ergo aduersarius ille noster quanta sit uis huius cupiditatis: quam quidem necessitatem dicere maluerunt: eamque a recto & bono ad malum & ad prauum transferunt. Illicita enim desideria immittit: ut aliena contaminent: quibus habere propria sine delicto licet. Obicit quippe oculis irritabiles formas: suggeritque fomenta: & uitis pabulum subministrat: tum intimis uisceribus stimulos omnes conturbat & commouet: & naturalem illum incitat: atque inflamat ardorem: donec irratum hominem implicatumque decipiat. At ne quis esset: qui poenae metu abstinere alieno: lupanaria quoque constituit: & pudorem infelicitium mulierum publicauit: ut ludibrio haberet tam eos qui faciunt: quam quos pati necesse est. His obscenitatibus animas ad sanctitatem genitas: uelut in caeni gurgite demersit: pudorem extinxit: pudicitiam fugauit. Idem etiam mares admiscuit: & nefandos coitus contra naturam contraque institutum dei machinatus est: sic imbuit homines: & armauit ad nefas omne. Quid enim potest esse sanctum his: qui aetatem imbecillam & praesidio indigentem: libidini suae depopulandam scedamque substrauerint? Non potest haec res pro magnitudine sceleris enarrari. Nihil amplius istos appellare possum: quam impios & parricidas: quibus non sufficiat sexus a deo datus: nisi & suum sexum prophane ac petulanter illudant. Haec tamen apud nos leuia & quasi honesta sunt. Quid dicam de his qui abominandum non libidinem sed insaniam potius exercent? Piget dicere. Sed quod his fore credamus: quos non piget facere? & tamen dicendum est: quia fit. De istis loquor: quorum terrima libido & execrabilis furor: nec capiti quidem potest. Quibus hoc uerbis aut qua indignatione tantum nefas prosequatur: uicit officium linguae: sceleris magnitudo. Cum igitur libido haec edat opera: & haec facinora designet: armadi aduersus eam uirtute maxima sumus. Quisquis affectus illos frenare non potest: cohibeat eos intra praescriptum legitimi thori: ut & illud quod auidetur expetit: assequatur: & tamen in peccatum non incidat. Nam quod sibi homines perditum uolunt: Nempe honesta opera uoluptas sequitur: si ipsam per se appetunt: iusta & legitima frui licet. Quod si aliqua necessitas prohibet: tum uero maxima adhibenda uirtus erit: ut cupiditati continentia reluctet. Nec tantum alienis quae attingere non licet: uerum et publicis uulgatisque corporibus abstinentum deus praecipit. Docetque nos cum duo inter se corpora fuerint copulata: unum corpus efficere. Itaque qui se caeno immerit: caeno sit oblitus necesse est: & corpus quidem cito ablui potest: mens autem contagione impudici corporis inquinata non potest: nisi ex longo tempore & multis bonis ab ea quae inherserit: coluione purgari. Oportet ergo sibi quemque praepone re duorum sexuum coniunctionem generandi causa datam esse uiuentibus. Eamque legem his affectibus positam: ut successionem parent. Sicut autem dedit nobis oculos deus: non ut spectemus uoluptatemque capiamus: sed ut uideamus propter eos actus qui pertinent ad uitae necessitatem: Ita genitalem corporis partem: quod nomen ipsum docet: nulla alia causa nisi efficiendae sobolis accipimus. Huic diuinae legi summa deuotione parendum est. Sint omnes qui dei discipulos se profitebuntur ita morati & instituti: ut impare sibi possint. Nam qui uoluptatibus indulget: qui libidini obsequuntur: hi aiam suam corpori mancipant: ad mortemque condemnant. Qui se corpori addixerunt in quo habet mors partem. Vnusquisque igitur quantum potest formet se ad ue-

recundiam: pudoremque colat: castitatem mente & conscientia tueat. Nec tantum legibus publicis pareat: sed sit supra omnes leges: qui legem dei sequitur. Quibus bonis si assueuerit: iam pudebit eum in deteriora descendere. Modo placeant recta & honesta quae melioribus iucundiora sunt: quam praua & honesta peioribus. Nondum omnia castitatis officia executus sum: quam non modo deus intra priuatos parietes: sed etiam praescriptio legali terminat: ut cum quis habeat uxorem: neque seruam neque liberam habere insuper uelit sed matrimonio fidem seruet. Non enim sicut iuris publici ratio est: sola mulier adultera est quae habet alium. Maritus autem etiam si plures habeat crimine adulterii solutus est. Sed diuina lex duos in matrimonium quod est in corpus unum pari iure coniungit: ut adulter habeat quisque compagem corporis in diuersa distraherit. Nec ob aliam causam deus cum caeteras animantes suscepto foetu maribus repugnare uoluisset: solam omnium mulierem patientem uiri fecit: scilicet ne factis repugnantibus libido cogeret uiros aliud appetere: eoque facto castitatis gloriam non tenerent. Sed neque mulier uirtutem pudicitiae caperet: si peccare non posset. Nam quis mutum aial pudicum esse dixerit: quod suscepto foetu mari repugnat? Quod ideo facit: quia necesse est in dolorem atque piculum ueniat: si admiserit. Nulla igitur laus est non facere quod non possis facere. Ideo autem pudicitia in homine laudatur: quia non naturalis est sed uoluntaria. Seruanda igitur fides ab utroque alteri est: immo exemplo continentiae docenda uxor ut se caste gerat. Iniquum est enim ut id exigas: quod ipse praestare non possis. Quae iniquitas id effecit profecto: ut essent adulteria foeminae aegre ferentibus praestare se fidem: non exhibentibus mutuam caritatem. Denique nulla est tanta perditio pudoris adultera: quae non hanc causam uitis suis praetendat: iniuriam se peccando non facere: sed referre: quod optime Quintilianus expressit: Homo inquit neque alieni matrimonii abstinent: neque sui custos: quae inter se natura connexa sunt. Nam neque maritus circa corruptelas aliorum coniuges occupatus potest uacare domesticae sanctitati. Er uxor cum in tale incidit matrimonium: exemplo ipso concitata aut imitari se putat: aut uindictam. Cauendum igitur ne occasionem uitis nostra temeraria demus: sed assuescant inuicem mores duorum: & iugum paribus animis inferant. Nos ipsos in altero cogitemus. Nam fere in hoc iustitiae summa consistit: ut non facias alteri quicquid ipse ab altero pati nolis. Haec sunt quae ad continentiam praecipuntur a deo. Sed tamen si quis diuina praeccepta circumscribere se putet posse: addantur illa: ut omnis calumnia & occasio fraudis remoueat: adulterum esse qui a marito dimissam duxerit: & eum qui praeter crimen adulteri uxorem dimiserit: ut alteram ducat. Dissociari enim corpus & distrahi deus noluit. Praeterea non tantum adulterum esse uitandum: sed etiam cogitationem: ne quis aspiciat alienam: & animo concupiscat. Adulteram enim fieri mentem: si uel imaginem uoluptatis ipsa sibi depinxerit. Mens enim profecto quae peccat: dux immoderatae libidinis fructum cogitatione complectitur. In hac crimen est: in hac omne delictum. Nam & si corpus nulla sit labe maculatum: non constat tamen pudicitiae ratio: si animus incastus est: nec illibata castitas uideri potest: ubi conscientiam cupiditas inquinauit. Nec uero aliquis existimet difficile esse imponere frenos uoluptati: eamque uagam & errantem castitatis pudicitiaeque limitibus includere: cum propositum sit hominibus omnibus etiam uincere: ac plurimi beatam atque incorruptam corporis integritatem retinuerunt: multique sint qui hoc caelesti genere uitae felicissimam perfruant. Quod quidem non ita deus fieri praecipit tanquam astringat: quia generari homines oportet: sed tanquam sinat. Scit enim quantum his affectibus imposuerit necessitatem. Si quis hoc inquit facere potuerit: habebit eximia incomparabilemque mercedem. Quod continentiae genus quasi fastigium est: omniumque consumatio uirtutum. Ad quam si quis

eniti atq; eluctari potuerit: hunc seruū dominus: hunc discipulum magister agnoscer. Hic terram triumphabit: hic erit consimilis deo: qui uirtutem dei ceperit. Hæc quidē difficilia uident: sed de eo loquimur: cui calcatis omnibus terrenis iter in cælum parat. Nam quia uirtus in dei agnitione consistit: omnia graua sunt: dum ignores: ubi cogno ueris facilia. Per ipsas difficultates nobis exeundum est: q; ad summum bonū tendimus.

De pœnitentia & fructu eius: & conscientiaē stimulis: & districto dei iudicio: ex quibus sacrificiis: & in qua ara possit placari. Ca. xxiiii.

Ec tamen deficiat aliquis: aut de se desperet: si aut cupiditate uictus: aut libidine impulsus: aut errore deceptus: aut ui coactus: ad iniustitiæ uia lapsus est. Postest enim reduci ac liberari si eum pœniteat actor: & ad meliora conuersus factis deo faciat: quod fieri posse Cicero non putauit: cuius hæc in acadæmico tertio uerba sunt. Quod si liceret his qui in itinere deerrassent: sic uiam deuiam secutos corrigere errorem in pœnitendo: facilius esset emendatio temeritatis. Licet plane. Nam si liberos nostros cum delictorum suorum cernimus pœnitere: correptos esse arbitramur: & abdicatos abiectosq; rursus tamen suscipimus: fouemus: amplectimur: cur desperemus clementiam dei patris pœnitendo posse placari. Ergo idem dominus ac parens indulgentissimus remissurum se pœnitentibus peccata promittit: & obliturum omnes iniquitates nostras: si iustitiā denuo ceperimus operari. Sicut enim nihil prodest male uiuenti ante actæ uitæ probitas: quia superueniens nequitia iustitiæ opera deleuit: ita nihil officunt peccata uetera correcto: quia superueniens iustitiā labem uitæ prioris aboleuit. Quæ enim facti sui pœnitent: errorem suum pristinum intelligit. Ideoq; græci melius & significantius μετάνοσιον dicunt: quam nos latine possumus dicere resipiscientiam. Resipiscit enim: ac suam mentē quasi ab insania recipit: quæ errati piget: castigatq; seipsum dementiæ: & confirmat animum suum ad rectius uiuendum: tum id ipsum maxime cauet: ne rursus in eisdem laqueos inducatur. Deniq; muta quoq; animalia cum fraude decipiuntur: si aliquo se modo in fugam excitauerint: fiunt postmodum cautiore: uitantq; semper ea omnia in quibus dolos insidiasq; senserunt. Sic hominem pœnitentia cautum ac diligentem facit ad euitanda peccata: in quæ semel fraude deiecerit. Nemo enim potest esse tam prudens: tam circumspectus: ut nō aliquando labatur. Et ideo deus imbecillitatem nostrā sciens: pro sua pietate aperuit nobis portū salutis: ut huic necessitati: cui fragilitas carnis subiecta est: medicina pœnitentiæ subueniret. Ergo quicumq; aberrauerit: referat pedem: seq; q̄ primum recipiat ac reformet.

Sed reuocare gradum: supera q; euadere ad auras

Hoc opus: hic labor est. Degustatis enim male iucundis uoluptatibus: uix diuelli ab his possunt: facilius recta sequent: si eas suauitates nō attigissent. Sed si eripiāt se malæ seruituti: cōdonabit his omnis error: si errorem suum uita meliore correxerint. Nec lucrari se quisq; putet: si delicti consciū non hēbit: scit ille oīa in cuius conspectu uiuimus. Nec si uniuersos hoīes cælare possumus: deum possumus: cui nihil absconditum: nihil pōt esse secretum. Seneca exhortatiōes suas mirabili sententia terminauit. Magnū inquit nescio quid maius q̄ cogitari pōt numen est: cui uiuendo operā damus. Huic nos approbemus. Nā nihil pdest inclusam eē conscientiaē: patemus a deo. Quid uerius dici pōt ab eo: q̄ deum nosset: q̄ dictū est ab hoīe ueræ religionis ignaro. Nā & maiestatem dei expressit maiorē esse dicēdo: q̄ ut eam cogitatio mentis humanæ cape possit: & ipsū ueritatis attingit fontem: sentiendo uitam hoīum superuacua non esse (ut Epicuri uolunt) sed deo ab his operam uiuendo dari: si quidem iuste ac pie uixerint. Potuit esse ue-

rus dei cultor: si quis illi monstrasset ut contempsisset: profecto Zenonem & magistrū suum Sotionem: si ueræ sapientiæ ducem nactus esset. Huic nos inq; approbemus. Cælestis proflus oīo nisi accederet ignorantiaē confessio: nihil pdest inclusam hēre conscientiam: patemus deo. Nullus ergo mendacio: nullus dissimulationi locus est: quia parietibus oculi hoīum submouent: dei autē diuinitas nec uisceribus submoueri pōt: quominus totum hominem perspiciat & norit. Idem in eisdem opis primo. Quid agis inq;: quid machinaris: qd abscondis: Custos te tuus sequit. Alium tibi peregrinatio subdixit: alium mors: alium ualitudo. Hæret hic: quo carere nunq̄ potes. Quid locū abditū legis: & arbitrum remoues: Puta tibi cōtigisse ut oculos oīum effugas demens. Quid tibi pdest non habere consciū: habenti conscientiam: Non minus mirabiliter de conscientia & deo Tullius: Meminerit inq; deum se habere testē: id est (ut ego arbitror) mentem suam: qua nihil homini dedit ipse diuinitus. Item cum de bono & iusto uiro loqueretur. Itaq; talis uir inq; non mō facere: sed ne cogitare qdem quicq̄ audebit: qd non audeat prædicare. Purgemus igit conscientiaē: quæ oculis dei est puia: & (ut idem ait) semper ita uiuamus: ut rationem nobis reddendam arbitremur: putemusq; nos momentis omnibus non in aliquo (ut ille dixit) orbis terræ theatro ab hominibus: sed desuper spectari ab eo: qui & iudex & testis ipse futurus est: cui rationem uitæ repositenti actus uos inficiari non licebit. Ergo satius est aut fugere conscientiam: aut nos ipsos ultro aperire anum: & perniciem rescissis uulneribus effundere: quibus nemo alius mederi pōt: nisi solus ille q̄ gressum claudis: uisum cæcis reddidit: maculata purgauit mēbra: mortuos excitauit. Ille ardorem cupiditatis exinguet: extirpabit libidines: inuidiam distrahet: iram mitigabit. Ille reddet ueram & perpetuam sanitatem. Appetēda est hæc omnibus medicina: quoniam maiori periculo uexatur anima q̄ corpus: & q̄ primum latentibus moribus adhibenda est curatio. Neq; enim si utatur aliquis oculorum acie clara: membris omnibus integris corporis totius fortissima ualitudine: tamen eum dixerim sanum si efferatur ira: superbia tumidus infletur: libidini seruiat: cupiditatibus iardescat. Sed eum potius qui ad alienam fælicitatem non attollat oculos: opes non admiretur: alienā mulierem sancte uideat: nihil omnino appetat: non concupiscat alienum: non inuideat ulli: nō fastidiat quenq;: sit humilis: misericors: beneficus: mitis: humanus: pax in animo eius perpetua uersetur. Ille homo sanus: ille iustus: ille perfectus est. Quisquis igit his omnibus præceptis cælestibus obtemperauerit: hic est ueri dei cultor: cuius sacrificia sunt mansuetudo animi: & uita innocens: & actus boni. Quæ omnia qui exhibet: totiens sacrificat: quotiens bonum aliquid ac pium fecerit. Deus enim non desiderat uictimam: neq; muti animalis: neq; mortis ac sanguinis: sed hominis & uitæ. Ad quod sacrificium neq; uerbenis opus est: neq; fibris: neq; cespitibus: quæ sunt utiq; uanillima: sed his quæ intimo corde proferunt. Itaq; in aram dei quæ uere maxima est: & quæ in corde hominis collocata coinquinari non potest sanguine: iustitia imponitur: patientia: fides: innocentia: castitas: abstinentia. Hic est uerissimus ritus: hæc illa lex dei: (ut a Cicero ne est dictū) præclara & diuina semperq; recta & honesta iubet. Verat praua & turpia cui parentem sanctissimæ ac certissimæ legis iuste ac lægitime necesse est uiuere. Cuius legis pauca equidem capita posui: q̄ sum pollicitus ea me tantummodo esse dicturum: quæ summum fastigium uirtuti & iustitiæ imponent. Si quis uolet cætera omnia cōprehendere: ex fonte ipso petat: unde ad nos riuus iste manauit.

De dria doni & sacrificii diuini: & forma laudandi deū: & orōis forma & fructu. C. xxv

Vnc de sacrificio ipso dicamus pauca. Ebur inq; Plato non castū donum deo.

Quid ergo? Pieta scilicet preciosa: immo uero non castū donum deo quicquid surripit: quicquid corrumpi potest. Sed sicut hoc uidit non oportere uiuenti offerre aliquid quod sit ex mortuo corpore: cur illud non uidit non debere incorporali corporale munus offerri? Quāto melius & uerius Seneca. Vultis ne uos inquit deum cogitare magnū & placidū: & maiestate leni uerendū: amicum & semp in proximo non imolationibus & sanguine multo colendū. Quā n. ex trucidatione imerentium uoluptas est: Sed mente pura: bono honestoq; pposito: non tēpla illi congestis in altitudinē saxi struenda sunt: in suo cuiq; conseruandus est pectore. Vestes igit: gemas: & cetera quæ habent in precio: si quis putat deo caris plane quid sit deus nescit: cui putat uoluptati esse eas res: quas et homo si contempserit: iure laudabit. Quid ergo castū: quod deo dignū: nisi quod ipse in illa diuina lege sua poposcit? Duo sunt quæ offerri debeant: donum & sacrificiū: donum in perpetuum: sacrificiū ad tps. Verum apud istos quod nullo modo rationem diuinitatis intelligunt donū est quicquid auro argētoq; fabricat. Item quicquid serico & purpura textit: sacrificiū est uictima: & quæcūq; in ara cremant. Sed utroq; non utitur deus: quia & ipse incorruptus est: & illud totū corruptibile. Itaq; deo utrunq; incorporale offerendum est: quo utitur. Donū est integritas animi: sacrificiū laus & hymnus. Si n. deus non uidet: ergo his rebus coli debet: quæ non uident. Nulla igit alia religio est uera: nisi quæ uirtute ac iustitia constat. Quomodo autem deus iustitia hominis utatur: intellectu facile est. Si enim iustus fuerit homo: accēpta immortalitate in æternū deo seruiet. Homines autem non nisi ad iustitiā nasci: tum philosophi ueteres: tum et Cicero suspicant: differens enim de legibus: Sed oīum inquit quæ in hominum doctorū disputatione uersant: nihil est pfecto præstabilius: quod plane intelligi nos ad iustitiā esse natos. Id ergo solum deo exhibere atq; offerre debemus: ad quod capiendum nos ipse generauit. Hoc aut duplex sacrificii genus quod sit uerissimū Tūsmegi- stus Hermes idoneus testis est. Qui nobiscū id est cum philosophis quos sequimur: tā uerbis quod re congruit: de iustitia sic locutus est: Hoc uerbum o fili adora & cole. Cultus autem dei unus est: malum non esse. Item in alio sermone pfecto cum exaudisset Asclepium quærentem a suo filio: utrum placeret patri eius offerri thus & alios odores: ad sacrificiū dei: exclamauit: Bene bene o mi nate: o Asclepi. Est enim maxima impietas tale quod de illo uno ac singulati bono in aium inducere. Hæc & his similia huic non conueniunt. Omnium enim quæcūq; sunt plenus est: & oīum minime indigens. Nos uero gratias agentes adoremus. Huius enim sacrificium sola benedictio. Et recte. Verbo enim sacrificari oportet deo: siquidem deus uerbum est (ut ipse confessus est) Saturnus igitur colendi ritus est ex ore iusti hominis ad deum directa laudatio: quæ tamen ipsa ut deo sit accepta: & humilitate: & timore: & deuotione maxima opus est: ne quis forte integritatis & innocentie fiduciam gerens: tumoris & arrogantie crimen incurrat: eoq; facto gratiam uirtutis amittat. Sed ut sit deo carus: oīumq; macula careat: misericordie dei semp imploret: nihilq; aliud precetur: nisi peccatis suis ueniam: licet nulla sint. Si quid aliud desiderant: non est opus dicto scienti quid uelimus. Siquid ei boni euenierit: gratias agat: siquid mali: satisfaciatur: & illud sibi ob peccata sua fateatur euenisse: & nihilominus in malis gratias agat: & in bonis satisfaciatur: ut idem sit semp & stabilis: & imutabilis: & incunctus. Nec tantum hoc in templo putet sibi esse faciendum: sed & domi & in ipso etiā cubili suo. Secum deniq; habeat deum semper in corde suo cōsecratum: quoniam ipse est dei templum. Quod si deo patri ac domino hac assiduitate: hoc obsequio: hac deuotione seruerit: consummata & pfecta iustitia est: quam qui tenuerit: hic (ut ante testati sumus) deo paruit: hic religioni atq; suo officio satisfecit.

Lactantii Firmiani diuinarum institutionum liber septimus.

De uita beata.

Quid sit dictum in precedentibus libris: quid restat dicendum in ultimo: qui sint credituri ueritati: & qui non: & quare.

Cap. primum.

Ene habet: iacta sunt fundamenta (ut ait eximius orator) Verum nos non tantum fundamenta iecimus: quæ firma & idonea essent operi perficiendo: sed magnis robustisq; molibus ædificium totum pene usq; ad summam perduximus. Restat id quod est multo facilius: uel tegere uel ornare: sine quo tamen priora opa inutilia sunt & ingrata. Nam quid prodest aut fallis religionibus liberari: aut intelligere ueram? Quid aut uanitatem falsæ sapientie peruidere: aut quæ sit uera cognoscere? quid inquit prodest cælestem illam iustitiam defendere? quid cum magnis difficultatibus cultum dei tenere? Quæ est summa uirtus: nisi eum diuinū præmium beatitudinis perpetuæ subsequatur? de qua nobis est in hoc libro differendum: ne priora omnia irrita & infructuosa uideant: si hoc cuius causa illa suscepta sunt: in incertum relinquamus: ne quis forte arbitretur tantos labores incassum suscipi: dum eorum cælesti mercede diffidit: quam deus statuit ei: quod hæc sua uia terræ bona pro sola nudaq; uirtute contempserit. Satis & huic parti faciamus: tum testimoniis diuinarum litterarum: tum etiam probabilibus argumentis: ut æque clarum sit: & futura presentibus: & diuina terrenis: & perpetua breuibus esse anteposenda: quoniam temporalia sunt præmia uirtutum: sempiterna uirtutum. Exponam igitur rationem mundi: ut facile possit intelligi quando & quare sit effectus a deo: quod Plato quod de mundi fabricatione disseruit: nec scire potuit: nec explicare: quippe qui cæleste mysteriū: quod non nisi prophetis ac deo docente discit: ignorabat. Ideoq; in perpetuū dixit esse fabricatum: quod longe secutus est: quoniam quicquid est solido ac graui corpore: ut inuitū caput aliquando: ita finem capiat necesse est. Nam Aristoteles cum non uideret quæ admodum posset tanta res: magnitudo interire: & hanc prescriptione uellet effugere: semp ait fuisse mundū: ac semp futurum: prius nihil uidit: quia quicquid est: aliquando habuerit principium necesse est: nec oīo quicquid potest esse nisi coeperit. Nam cum terram: & aquam: & ignem dispire cōsumiq; extinguiq; uideamus: quæ sint utiq; mundi partes intelligit totum esse mortale: cuius membra sunt mortalia. Ita sit: ut natū sit quicquid potest interire: sed & omne quod sub uisu oculorum uenit: & corporale (ut ait Plato) & solubile sit necesse est. Unus igitur Epicurus auctore Democrito ueredicus in hac re fuit: quod ait & ortū aliquando: & aliquando esse perituum. Nec tamen rationem ullam reddere potuit: scilicet aut quibus de causis hoc tantum opus: aut quo tpe resoluatur. Quod quoniam nobis deus reuelauit: nec cōiecturis id assequimur: sed traditione cælesti docebimus sedulo: ut tandem studiosis ueritas appareat: nec uiddisse nec cōprehendisse philosophos ueritatē. Sed ita leuiter odoratos: ut tamē unde eos ille odor sapientie tam suauis: tam iucundus afflaret: nullo modo lenferint. Interim necessarium puto admonere lecturos: quod hæc nostra quæ tradimus: prauè uitio seq; mentes aut omnino non intelligerent. Hebetat enim acies eorum terrenis cupiditatibus: quæ sensus omnes grauant: imbecillosq; reddunt: aut etiam si intelligent: dissimulabunt tamen: & esse hæc uera nolent: quia trahuntur a mutis: & scientes malis suis fauent: quorum suauitate capiunt: & uirtutis uiam deserunt: cuius acerbitate offendunt. Nam quæ auaritia & opū inexplebili quadam siti flagrant: quæ non possunt uenditis aut elargitis quæ amant: tenui cultu uitam degere. Sine dubio malunt id esse affectū: quod desiderii suis renunciare co-

guntur. Item q̄ libidinūm stimulis incitati (ut ait poeta) in furias ignemq; ruūt: utiq; in credibilia nos afferre dicunt: quia uulnerant aures eorū praecepta continentia: quae illos uoluptatibus suis prohibent: quibus aiam suam cum corpore adiudicauerūt. Qui uero ambitione inflati: aut amore potentiae inflāmati: omne studiū suum ad honores acquirēdos contulerunt: ne si solē qdem ipsum gestemus in manibus: fidem cōmodabunt ei doctrinae: quae illos iubet omni potētia & honore contēpto: humiles uiuere: atq; ita humiles: ut & accipe iniuriā possint: & referre nolit si accēperint. Hi sunt hoies: q̄ cōtra ueritatem clausis oculis quoquomō latrant. Qui autem sani sunt uel erūt: id est non ita uitis imersi: ut sanabiles non sint: & credent his & libenter accedēt: & quaecunq; dicimus: aperta: & plana: & simplicia: & quod maxime opus est: uera & inexpugnabilia illis uidebunt. Nemo uirtuti fauet: nisi q̄ sequi pōt: sequi autē non facile est oibus. Hi possunt: quos paupras & res: indigentia exercuit: & capaces uirtutis effecit. Nam si uirtus est tolerantia malorū: non capiunt ergo uirtutem: q̄ semper in bonis fuerunt: q̄ mala neq; experti sunt: neq; ferre possunt: assuetudine ac desiderio bonorū: quae sola nouerūt. Eo fit: ut paupes & humiles deo credant facilius: q̄ sunt expediti q̄ diuites: q̄ sunt impedimētis suis implicati: immo cathenati & cōpediti seruiunt ad n̄tū domināe cupiditati: quae illos inextricabilibus uinculis irrauiunt: neq; possunt in cælū aspiciere: quoniā mens eorū in terram prona: humiq; defixa est. Virtutis autē uia non capit magna onera portantes: angustus admodū trames est: per quem iustitia hoīem deducit in cælū. Hunc tenere non pōt: nisi q̄ fuerit expeditus & nudus. Nā isti locupletes multis & ingētibus sarcinis onerati: per uia mortis incedunt: quae latissima est: quoniā late perditio dominat. His acerbata sunt: his uenena: quae deus ad iustitiā praecepit: quaeq; nos dei magisterio de uirtute: ac ueritate differimus. Quibus si repugnare audebūt: hostes se esse necesse est uirtutis iustitiaeq; fateant. Aggrediar nunc qd̄ superest: ut finis operi possit imponi. Id autē superest ut de iudicio dei differamus: quod tunc constituet: cum dominus noster redierit in terram: ut unicuiq; pro merito aut praemiū persoluat: aut poenā. Itaq; ut in quarto libro de primo aduentu eius diximus: sic in hoc secundum referamus aduētum: quem Iudaei quoq; confitent & sperant: sed frustra quoniā necesse est ad eos cōsolandos reuertatur: ad quos cōuocandos prius uenerat. Nam q̄ uiolarunt impie humilē: sentient in p̄tate uictorem. Ea q; oīa quae legunt & nō intelligunt: deo cōpensante patient: quippe q̄ peccatis oibus inq̄nati: & insup sancto cruore perfusi: ab illo ipso cui nefandas manus intulerunt: sint ad aeterna supplicia destinati. Sed erit nobis contra Iudaeos separata materia: in qua illos erroris & sceleris conuincemus.

Quod aureum saeculum: id est felicissimus status futurus est post iudicium. Et quare ratio mundi non potest ab homine apprehendi: & q̄ ueram sapientiam non assequitur quis beneficio naturae: sed gratiae. Cap. ii.

Vnc ignaros ueritatis instruamus dispositione summi dei sic ordinatū: ut inuictum hoc saeculū decurso tporū spatio terminū sumat: extinctaq; p̄tinus omni malitia: & piorū animis ad beatā uitam reuocatis: quietum: tranquillū: pacificū: aureum deniq; (ut poetae uocant) saeculū: deo ipso regnante floreat. In primis cā errorum oīum philosophis haec fuit: q̄ rationē mundi quae totam sapientiā cōtinet: non cōprehenderunt. Ea uero sensu p̄prio & interna intelligentia non pōt cōprehēdi: quod illi sine doctore p̄ se ipsos facere uoluerunt. Itaq; in uarias sibi saepe cōtrarias sentētias inciderunt: ex quibus exitū non hērent: & in eodem luto (sicut Comicus ait) hāsitauerunt: scilicet assumptionibus eorū nō respōdente rōne cum assumpsissent qdem uera: sed quae

affirmari nō possent sine scientia ueritatis rerūq; caelestiu: quae (ut saepe iā dixi) non pōt esse in hoie: nisi deo docente p̄cepta. Nam si pōt homo intelligere diuina: pōt & facere. Nam intelligere est quasi euestigio subsequi. Non pōt autem facere quae deus: q̄a mortali corpore indutus est. Ergo nec intelligere qdem potest quae fecit deus. Quod autē fieri non possit: ex immensitate rerū: atq; operum diuinorū facile est unicuiq; metiri. Nā si mundū cum oibus quae sunt in eo: contēplari uelis: intelliges profecto q̄tum dei opus humanis corporibus antestet. Ita quantū inter opa diuina & humana interest: tantū distare inter dei hoīsq; sapientiam necesse est. Nam quia deus incorruptus atq; immortalis: & ideo p̄fectus: quia sempiternus est: sapientia quoq; eius perinde ut ipsa perfecta est. Nec obstare illi quicq; pōt: quia nulli rei deus ipse subiectus est. Homo autē quia subiectus est passionis: subiecta est & sapientia eius erroris: & sicut hominis uitam multae res impediunt: quominus possit esse perpetua: ita sapientiam quoq; eius multis rebus impediri necesse est: quominus in perspicienda penitus ueritate perfecta sit. Ergo nulla est humana sapientia: si per se ad notionem ueri sciētiamq; nitatur: quoniam mens hominis cum fragili corpore illigata: & in tenebrolo domicilio inclusa: neq; liberius euagari: neq; clarius prospicere ueritatem potest: cuius notio diuināe cōditionis est. Deo. n. soli opera sua nota sunt: homo autem non cogitādo aut disputando assequi eam potest. Sed discendo & audiendo ab eo qui scire solus potest & docere. Ideo. M. Tullius sententiam Socratis de Platone transferens dicentis uenisse tempus ut ipse migraret e uita. Illos autem apud quos causam suam perorabat: agere uitam. Vtrum melius sit inq;: dii immortales sciunt: hominem autē arbitror scire neminem. Quare necesse est oēs philosophiae sectas alienas esse a ueritate: q̄a hoies erant qui eas constituerunt: nec ullum fundamentum aut firmitatē possunt habere: quae nullis diuināe uocū fulciunt oraculis.

Quantum errauerint stoici de ratione mundi & auctore omnium deo: & homine per quem factus mundus: & q̄ manifeste contra Epicurum rationibus doceat mundum & omnia quae in eo sunt: dei prouidentia gubernari. Ca. iii.

Quoniam de philosophorū erroribus loquimur: stoici naturam in duas diuidunt partes: unam quae efficiat: alterā quae se ad efficiendum tractabilem praebet. In illa prima esse uim sentiendis: in hac materiā: nec altere sine altero posse. Quomō idem esse pōt qd̄ tractat: & quod tractatur? Si qs̄ dicat idem esse figulum qd̄ lutum: aut lutū idem esse quod figulum: nonne apte insanire uideatur? At isti uno naturae noie duas res diuersissimas cōprehenderunt: deum & mundum: artificem & opus: dicuntq; altere sine altero nihil posse: tanq̄ natura sit deus mundo terminatus. Nā interdū sic confundunt: ut sit deus ipse mens mundi: & mūdus sit corpus dei. Quasi uero simul eē cœperint mūdus & deus: ac nō ipse mundū fecerit: quod & ipsi fatent alias: cum hominum cā praedicant esse fabricatū: & esse sine mūdo si uelit: possit. Si qdem deus est diuina mens & aeterna: a corpore soluta & libera: cuius uim maiestātē quoniā intelligere non poterant: miscuerunt eum mundo: id est operi suo. Vnde est illud Virgilianum.

Totamq; insula per arctus

Mens agitat molem: & magno se corpore miscet.

Vbi est ergo illud: qd̄ iidem ipsi aiunt & factū esse diuina prouidentia: & regi? Si enim fecit mundū: fuit ergo sine mundo. Si regit: non utiq; sicut mens corpus regit: sed tanq̄ dominus domū: nauimq; gubernator: auriga currū. Nec tamen mixti sunt his rebus: quas regunt. Nam si haec omnia quae uidemus dei membra sunt: iam insensibilis ab his constituitur deus: quoniam membra sensu carēt: & mortalis est: quoniā uidemus mēbra eē

mortaha. Postum enumerare quotiens repētinis quasatae motibus: uel hauerint terrae: uel descenderint in abruptum: quotiens demersa fluctibus & urbes & insulae abierunt in profundum: frugiferos campos paludes inuaduerint: flumina & stagna siccauerint: montes et uel deciderint abrupti: uel planis fuerint adaequati: plurimas regiones & multorum fundamenta montium latens & internus ignis absumit. Et hoc parum est: si membris suis non parcat deus: nisi etiam hominibus liceat aliquid in dei corpus. Maria extruunt: montes excidunt & ad eruendas opes interiora terrae uiscera effodiunt. Quid quod ne arari quidem sine laetatione diuini corporis poterit iam scelerati & impii sumus: quod dei membra uolemus. Partitur ne ergo uexari corpus suum deus: & debile se uel ipse faceret: uel ab homine fieri sineret: nisi forte diuinus ille sensus: qui mundo & omnibus mundi partibus permixtus est: primam terrae faciem reliquit. ac se in ima demersit: ne quod doloris de assidua laceratione sentiret. Quod si hoc uanum & absurdum est: tam igitur ipsi egerunt: quae haec indigent sensu: qui non prope xerunt diuinum quidem spiritum esse ubique diffusum: eoque omnia contineri. Nec tamen ita ut deus ipse: qui est incorruptus: grauius corruptibilibus elementis misceret. Illud ergo rectius quod a Platone sumptum: a deo factum esse mundum: & eius prudentia gubernari. Oportebat igitur & Platone: & eos qui idem senserunt docere atque explicare quae causa: quae ratio fuerit tanti operis fabricandi: quare hoc aut cuius gratia fecerit. At idem stoici hominum inquit causa mundus effectus est: audio. Sed Epicurus ignorat ipsos homines quare aut quis effecerit. Nam Lucretius cum diceret mundum non esse a diis constitutum: sic ait: Dicere porro hominum causa uoluisse parere. Praeclaram mundi naturam. Deinde intulit: Desipere est: quid enim in mortalibus atque beatis Gratia nostra queat largiri & emolumentum. Ut nostra quicquid causa agere aggrediamur. Merito enim illi nullam rationem afferbant: cur humanum genus uel creatum uel institutum esset a deo. Nostrum hoc officium est sacramentum mundi & eius exponere: cuius illi ex parte sacrarium ueritatis nec attingere: nec uidere poterunt. Ergo ut paulo ante dicebam: cum assumpsissent id quod erat uerum: id est mundum a deo factum: & hominum causa esse factum: tamen quoniam eos in consequentibus ratio defecit: non potuerunt defendere id quod assumpsissent. Denique Plato ne dei opus imbecillum & ruinofum faceret: internum dixit esse mansurum. Si hominum causa factus est: & ita factus est: ut esset aeternus: cur ergo ipsi quos causa factus est: non sunt sempiterni? Si mortales propter quos factus est: ergo & ipse mortalis atque solubilis. Neque enim plures est ipse qui huius quosque gratia factus est: quod si ei ratio quadraret: intelligeret periturum esse quia factus est: nec posse in aeternum manere: nisi quod tangi non poterit. Quod uero autem negat hominum causa factum: hic nullam rationem tenet. Si enim dicit ipsum fabricatorem sua causa rata haec opera esse molitum: cur ergo nos nati sumus? Cur mundo ipso fruimur? Quid sibi uult humani generis: ceterorumque animantium fictio? Cur aliena comoda iteris impimus? Cur denique augemur: minui: interimus? Quid habet rationis ipsa generatio: quod perpetua successio? Nimis uideri deus uoluit: & suis uariis imaginibus tanquam sigilla constringere: quibus se oblectaret: & nihilominus tamen si ita esset: cur haeret animantes: praecipueque hominem: cuius impio cuncta subiecit. Quod uero autem dicunt semper fuisse mundum: omitto illud: quod esse ipsum sine aliquo principio non potest: unde exire se nequeat. Sed hoc dico si semper mundus fuit: nullam potest habere rationem: quid enim potuit in eo ratio mori: quod nunquam sumpsit exordium. Nam prius quam fiat aliquid aut struatur: opus est consilio:

ut disponi possit: quemadmodum fiat: nec incipi quicquam potest sine prouisione rationis. Itaque omne opus ratio praecedit: non habet ergo rationem quod factum non est. Atqui mundus haeret rationem: quae & constat & regit. Ergo factus est: & si factus est: & resolutur. Reddant ergo isti rationem: si possunt cur aut factus in principio sit: aut postea resoluatur. Quod quia docere non poterat Epicurus siue Democritus: sua sponte natus esse dixit seminibus inter se passim coeuntibus: quibus iterum resolutis: dissidium atque interitum secuturum. Corruptum ergo quod recte uiderat: & totam rationem penitus ignorantia rationis euertere: degitque mundum & omnia quae in eo geruntur ad similitudinem cuiusdam somnii uanissimi: siquidem rebus humanis nulla ratio subsistat. Cum uero mundum: omnesque partes eius ut uidemus: mirabilis ratio gubernet cum caeli temperantia & aequalis in ipsa uarietate cursus astroque luminumque caelestium: temporum constantia ac meta descriptione terrarum: uaria fecunditas: plana camporum monumenta: & aggeres montium: uiriditas ubertateque siluarum: fontium saluberrima eruptio: fluminum opportuna inundatio: maris opulenta & copiosa interfusio: uentorum diuersa & utilis aspiratio. Ceteraque omnia ratione summa consistent: quis tam caecus est: ut existimet sine causa esse facta: in quibus mira dispositio prouidentissimae rationis elucet? Si ergo sine causa nec est nec fit quicquam omnino: si & prouidentia summi dei ex dispositione rerum: & uirtus ex magnitudine: & potestas ex gubernatione manifesta est: hebetes ergo & insani: qui prouidentiam non esse dixerunt. Non improbare si deos iccirco non esse dicerent: ut unum dicerent. Cum autem ideo ut nullum: qui eos delirasse non putat: ipse delirat.

Quod omnis res ad aliquem usum facta est: illa quae oio uidentur esse mala: & quare homo creatus sit corpore fragilis: & capax rationis. Ca. iiii.
Ed de prouidentia satis in primo libro diximus: quae & si est ut appareat ex mirabilitate operum suorum: necesse est et hominem ceteraque animantes eadem prouidentia creaverit. Videamus ergo quae ratio fuerit fingendi generis humani: quoniam constat id quod stoici dicunt: hominum causa mundum esse fabricatum: quod in hoc ipso non mediocriter peccant: quod non hominis causa dicitur: sed hominum. Vnius. n. singularis appellatione totum comprehendunt humanum genus. Sed hoc ideo: quoniam ignorant unum hominem a deo esse formatum: putantque homines in omnibus terris & agris tanquam fungos esse generatos. At Hermes non ignorauit hominem & a deo & ad dei similitudinem factum: sed redeo ad propositum. Nihil est: ut opinor: quod sit propter seipsum factum: sed quae quid oio sit: ad usum aliquem fieri necesse est. Quis est. n. uel tam ineptus: uel tam otiosus: ut aggrediatur facere aliquid frustra: ex quo nulla utilitas: nullum commodum spectet? Quod uero domum aedificat: non ideo ifumit operam tantum domus sit: sed ut in ea possit habitari. Quod uero nauem fabricat: non ideo ifumit operam tantum nauis appareat: sed ut in ea nauiget. Item quod uas aliquod instruit aut format: non propterea id facit: ut tantum facile uideat: sed ut uas illud effectum capiat aliquid necessarium. Similiter cetera quaecumque fiunt: non uti que: sed ad usum aliquos laborant. Mundus igitur a deo factus est: non uti que: propter ipsum mundum. Neque enim aut calore solis: aut lumine: aut aspiratione uentorum: aut humore hyemum: aut alimonia frugum: cum sensu careat: indiget. Sed ne illud quidem dici poterit: quod deus propter seipsum fecerit mundum: quoniam potest esse sine mundo: sicut fuit antea. Et his omnibus quae in caelo sunt: quaeque generantur: deus ipse non uiuit. Apparet ergo animantium causa mundum esse constructum: quoniam his rebus quibus constat: animantes frui: quae ut uiuerent: ut constare possint: omnia his necessaria: quibus certis subministrat. Rursum ceteras animantes hominum causa esse factas ex eo clare est: quod homines feruntur: & tutela eius atque usus data sunt: quoniam siue terrenae sunt: siue aquatiles: non sentiant mundi rationem.

sicut homo. Respondendum est hoc philosophis: maximeq; Ciceroni: qui ait. Cur oia nostri causa cum faceret: tantam uim natricum uiperarumq; fecerit: cur tam multa pestifera terræ mariq; disperit: Ingens ad disputandū locus est: sed ut in transcurso breuiter stringendus est. Quoniam homo ex rebus diuersis ac repugnantibus configuratus est: animo & corpore id est cælo atq; terra: tenui & comprehensibili: æterno ac temporalis: sensibili atq; bruto: luce prædito atq; tenebroso: ipsa ratio ac necessitas exigebat: & bona proponi homini & mala: bona quibus utatur: mala quæ uitet & caueat. Iccirco. n. data est illi sapientia: ut cognita bonorum malorumq; natura: & in appetendis bonis & malis declinandis uim suæ rationis exercent. Nam cæteris animalibus quia sapientia data non est: munita indumentis naturalibus & armata sunt. Homini autem pro his omnibus quod erat præcipuum: rationem dedit suam. Itaq; nudum formauit & inermem: ut eum sapientia & muniret & reget. Munimenta & ornamentum eius non foris sed intus: non in corpore: sed in corde constituit. Nisi ergo essent mala quæ cauere: & quæ a bonis utilibusq; distingueret: non esset ei sapientia necessaria. Sciat ergo Marcus Tullius aut ideo homini datam esse rationem: ut & pisces caperet usus sui gratia: & natrices: uiperasq; uitaret salutis suæ causa. Aut iccirco bona ei malaq; proposita: quia sapientia acciperet: cuius uis omnis in discernendis bonis malisq; uersatur. Magna igitur & recta & admirabilis est uis: & ratio: & potestas hominis: propter quem mundū ipsum & uniuersa quæcunq; sunt: deus fecit: tantumq; illi honoris habuit: ut eum præficeret uniuersis: quoniam solus poterat dei opera mirari. Optime igitur Asclepiades noster de prouidentia summi dei disserens: in eo libro quem scripsit ad me. Atq; ideo inquit merito quis arbitretur proximum sibi locum diuinam prouidentiam dedisse ei: qui potuit intelligere ordinationem suam: Nā sol iste est: quæ eum uidet ita ut intelligat quia sol est: & quæ gratia afferat cæteris institutis: Hoc cælū est: quæ id suspicit: terra hæc: quæ eam colit: hoc pelagus: quis in eo nauigat: hic est ignis: quæ eo utitur: Instituit ergo summus deus non propter se: quia nihilo indiget: sed propter hominem qui his congruenter uteretur.

Quare homo creatus sit: & quare ex contrariis sit: constat: & quæ ei domicilium constitutum sit in medio: & uita duplex proponit: quarum alteram ministrat natura: alteram largitur gratia. Et quid significet quæ homo primum quadrupedibus conformatur: & postea erigitur: & tandem utitur exercitio rationis. Ca. v.

Eddamus nunc rationem quare hominem ipsum fecerit. Quod si philosophi fecissent: aut defendissent illa quæ uera inuenerant: aut in proximos errores non incidissent. Hæc est summa: hic cardo regis est: quem qui non tenuerit: ueritas illi omnis elabit. Hoc est deniq; quod efficiat illis non quadrare rationem: quæ si effulisset: si sacramentū hois omne cognouissent: nunq; disputationes eorum & oem philosophiam de transuerso academia iugulasset. Sicut ergo mundū non propter se deus fecit: quia commodis eius non indiget: sed propter hominem qui eo utitur: ita ipsum hominem propter se. Quæ utilitas deo in homine inquit Epicurus: ut eum propter se faceret: Scilicet ut esset quæ opera eius indigeret: quæ prouidentia disponendi: rationem faciendi: uirtutem consummādi: & sensu admirari: & uoce proloqui posset. Quorum oium summa hæc est ut deū colat. Is. n. colit quæ hæc intelligit: is ar tificē regis oium: is uerū patrem suū debita ueneratione persequitur: quæ uirtutem maiestatis eius de suorum opam inuentione: inceptōe: perfectione metit. Quod planius argumentū præferri potest: & mundū hois & hominem sui cæ deū fecisset: quæ ex oibus aiantibus solus ita formatus est: ut oculi eius ad cælū directi: facies ad deū spectans: uultus cum suo parente cōis sit: ut uideat hominem deus quasi porrecta manu alleuatum ex humo: ad contem-

plationem sui excitasse. Quid ergo inquit deo cultus hominis cōfert beato & nulla re indigenti: uel si tantum honoris homini habuit: ut ipsius causa mundum fabricaret: ut instrueret eum sapientia: ut dominum uiuentium faceret: eumq; diligeret tanq; filium: cur mortalem fragilemq; constituit: cur omnibus malis quem diligebat: obiecit: cum oporteret & beatum esse hominem tanquam coniunctum: & proximum deo: & perpetuum sicut ipse est: ad quem colendum & contemplandū figuratus est. Quam hæc fere in prioribus libris sparsim docuimus: tamen quoniam proprie id materia non exigit: quia de uita beata disserere propositum est: explicanda sunt ista diligentius & plenius: ut dispositio dei: & opus: uoluntasq; noscat. Cum posset semp spiritibus suis immortalibus innumerabiles aias procreare: sicut angelos genuit: quibus immortalitas sine ullo malorum periculo aut metu constat: excogitauit tamen inenarrabile opus quemadmodū infinitam multitudinem crearet animarum: quas primo imbecillibus fragilibusq; corporibus alligatas: constitueret inter bonum malumq; medias: ut constātib; ex utrisq; naturæ uirtutem proponeret: ne immortalitatem delicate assequeretur ac molliter: sed ad illud æternæ uitæ ineloquibile præmium summa cum difficultate ac magnis laboribus peruenirent. Ergo ut eos grauib; & uexabilibus membris indueret: quoniam consistere in medio inani non poterant: poderibus & grauitate corporis deorsum premente: sedem illis ac domicilium primo cōdendum esse decreuit. Itaq; ineffabili uirtute ac potentia præclara mundi opera molitus est: suspensus in altitudinem leuib; elementis: & grauib; in ima depressis: & cælestia firmauit: & terrena cōstituit. Nec est necesse nunc exequi singula: quoniam in secundo libro uniuersa executi sumus. Lumina igitur posuit in cælo: quorum moderatio: & claritas: & motus aptissime ad utilitates uiuentium temperatus est. Terræ autem quam sedem uoluit esse: fecunditatem uariam gignendi ac præferendi dedit: ut ubertas frugum: & herbarum: & uirētium pro natura & usu cuiusq; generis alimoniam ministraret. Tum perfectis omnibus quæ ad cōditionem mundi pertinebant: hominem finxit ex ipsa terra: quam illi a principio in habitaculum præparauit: id est spiritum suum terreno corpore induit: & inuoluit: ut compactus ex rebus diuersis ac repugnantibus bonum ac malum caperet: & sicut terra ipsa fecunda est ad fruges pariendas: ita corpus hominis quod assumptum est e terra: generandi copiam facultatemq; procreandæ sobolis accipit: ut quoniam fragili materia formatus in æternum manere non poterat: peracto temporalis uitæ spatio cederet: & illud quod fragile atq; imbecillum gerebat: perpetua successione renouaret. Cur igitur eum mortalem finxit atq; fragilem: cum illius cæ mundū ædificasset. Primum ut infinita uis animarum gigneretur: omnemq; terram multitudine oppleret: deinde ut proponeret homini uirtutem: id est tolerantiam malorum ac bonorum: per quam posset præmium immortalitatis adipisci. Nam quia homo ex duabus rebus constat: corpore atq; anima: quorum altera terrenum est: altera cæleste: duæ uitæ hois attributæ sunt: una temporalis quæ corpori assignatur: altera sempiterna: quæ aia subiacet. Illam nascendo accipimus: hanc assequimur laborando: ne immortalitas hois (ut ante diximus) sine ulla difficultate cōstaret. Illa terrena est: sicut corpus: & ideo finit. Hæc uera cælestis: sicut aia: & ideo terminū non hêt. Illam primā nescientes accipimus: hanc secundā scientes. Virtuti enim nō naturæ datæ: quia uoluit nos deus uitā nobis in uita cōparare. Iccirco hanc nobis præsentē dedit: ut illā ueram & perpetuam aut uitā amittamus: aut uirtute mereamur. In hac corporali nō est summū bonum: quoniam sicut necessitate diuina nobis data est: ita rursus diuina necessitate soluet. Itaq; finem habet: summū bonum non habet. In illa uero spiritali quam

per nos ipsi acquiramus: summum bonum continetur: quia nec malum potest habere: nec finem: cuius rei argumentum natura & ratio corporis præbet. Cætera namq; animalia in humum uergunt: quia terrena sunt: nec capiunt immortalitatem quæ de cælo est. Homo autem rectus in cælum spectat: quia opposita est illi immortalitas: nec tamen uenit nisi tribuat homini a deo. Nam nihil interest inter iustum & iniustum: siquidem omnis homo natus immortalis foret: ergo immortalitas non sequela naturæ: sed merces præmiumque uirtutis est. Denique homo non statim quando natus est: rectus ingreditur. Sed quadrupes primo: quia ratio corporis & huius præsentis uitæ communis est nobis cum mutis animalibus. Post deinde confirmatis uiribus erigitur: & lingua eius in eloquium soluitur: & mutum animal esse desinit. Quæ ratio docet mortalem nasci hominem. Postea uero immortalem fieri: cum coeperit ex deo uiuere: id est iustitiam sequi: quæ continetur in dei cultu: cum excitauerit hominem deus ad aspectum cæli ac sui. Quod tunc fit: cum homo cælesti lauacro purificatus: exponit infantiam cum omni labe uitæ prioris: & incremento diuini uigoris accepto fit homo perfectus & plenus. Ergo quia uirtutem proposuit homini deus: licet anima & corpus consociata sint: tamen contraria sunt: & impugnant inuicem: animi bona: mala sunt corporis: id est opum fuga: uoluptatum interdictio: doloris mortisque contemptus. Item corporis bona: mala sunt animi: hoc est cupiditas & libido: quibus & opes appetuntur: & suauitas uariarum uoluptatum: quibus eneruatus animus extinguitur. Ideo necesse est iustum & sapientem in omnibus malis esse: quoniam malorum uictrix est fortitudo. Iniustus autem in diuitiis: in honore: in potestate. Hæc enim corporalia & terrena sunt. Illi autem terrenam uitam agunt: nec assequi immortalitatem queunt: quia se uoluptatibus dederunt: quæ sunt uirtutis inimicæ. Itaque uita hæc temporalis illi æternæ debet esse subiecta: sicut corpus animæ. Quisquis ergo animæ uitam maluerit: uitam corporis contemnat: necesse est: nec aliter eniti ad summum poterit: nisi quæ sunt ima despexerit. Qui autem corporis uitam fuerit amplexus: & cupiditates suas in terram deiecerit: illam superiorem uitam consequi non potest. Sed qui mauult bene uiuere in æternum: male uiuet ad tempus & afficietur omnibus molestiis & laboribus quod diu fuerit in terra: ut habeat diuinum ac cælesti solatium. Et qui maluerit bene uiuere ad tempus: male uiuet in æternum: quia dâna bitur dei sententia ad poenam: quia cælestibus bonis terrena præposuit. Propterea igitur colit se deus expetit & honorari ab homine tanquam pater: ut uirtutem & sapientiam teneat quæ sola immortalitatem parit. Nam quia nullus alius præter ipsum donare eam potest: quia solus possidet pietatem hominis. Qui deum honorauerit: hoc afficietur præmio: ut sit in æternum beatus: sitque apud deum & cum deo semper.

Item quare mundus creatus sit: quare homo: quæ inanis sit cultus deorum. Cap. vi.

Vinc totam rationem breui circumscriptione signemus. Iccirco mundus factus est ut nascamur. Ideo nascimur ut agnoscamus factorem mundi ac nostri deum. Ideo agnoscamus ut colamus. Ideo colimus ut immortalitatem per mercedem laborum capiamus: quoniam maximis laboribus cultus dei constat. Ideo præmio immortalitatis affici-mur: ut similes angelis affecti: summo patri ac deo in perpetuum seruiamus: & simus æternum deo regnum. Hæc summa res est: hoc arcanum dei: hoc ministerium mundi: a quo sunt alieni: qui sequentes præsentem uoluptatem: terrestribus ac fragilibus bonis se addixerunt: & animas ad cælestia genitas: suauitatibus mortiferis tanquam luto canoue demerlerunt. Quæramus nunc uicissim an in cultu deorum ratio ulla subsistat: qui simulati sunt. Si ideo tantum ab hominibus coluntur ut præstent illis opes: honores: uictoria: quæque alia non nisi ad præsens ualent. Si sine causa gignimur: si in hominibus præcreandis prouidentia nulla uersat: si

casu nobismetipsis ac uoluptatis nostræ gratia nascimur: si nihil post mortem sumus: quid potest esse tam superuacuum: tam inane: tam uanum: quam humana res: & quam mundus iste: qui cum sit incredibili magnitudine: tam mirabili ratione constructus: tam rebus in eptis uacet. Cur enim uentorum spiritus citent nubes. Cur emicent fulgora: tonitrua mugiant: hymbres cadant ut fruges terra producat: ut uarios foetus alat. Cur denique omnis natura res labore: ne quid desit earum res: quibus uita hominum sustinetur: si est inanis: si ad nihilum interimus: si nihil est in nobis maioris emolumenti deo. Quod si est dictu nefas: nec putandum est fieri posse: ut non ob aliquam maximam rationem fuerit constitutum: quod uideamus maxima ratione constare: quæ potest esse ratio in his erroribus præuarum religionum: & in hac persuasione philosophorum: qua putant animas interire. Profecto nulla. Quid enim habent dicere. Cur dii hominibus tam diligenter suis quæque temporibus exhibeant. An ut illis far & merum demus: & odorem thuris: & sanguinem precudum: quæ neque immortalibus grata esse possunt: quia sunt fragilia: neque usus esse experibus corporum: quia hæc ad usum corporaliu data sunt. Et tamen si ea desiderarent: sibi ipsi possent exhibere cum uellent. Siue igitur intereunt animæ: siue in æternum manent: quam rationem continet cultus deorum: aut a quo mundus factus est. Cur: aut quando: aut quo usque: quatenus homines: aut quod obrem procreati. Cur nascuntur: intereunt: succedunt: renouantur. Quid dii ex cultibus eorum assequuntur: qui post mortem nihil futuri sunt. Quid præstant. Quid pollicentur. Quid minantur aut hominibus aut diis dignum. Vel si manent animæ post obitum: quid de his faciunt facturiue sunt. Quid illis opus est thesauro animarum. Ipsi illi ex quo fonte oriuntur. Quomodo: aut quare: aut unde multi sunt. Ita fit ut si ab illa rerum summa: quam superius comprehendimus aberraueris: omnis ratio intereat: & ad nihilum omnia reuoluantur.

Quare philosophi nequerint comprehendere ueritatem integre: quam tamē sicut exempla declarant: particulatim comprehendunt totam defendere nequerunt. Cap. vii.

Vam summam quæ philosophi non comprehendunt: nec ueritatem comprehendere potuerunt: quis ea fere quibus summa ipsa constat: & uiderint: & explicauerint: sed diuersi ac diuersa omnia illa protulerunt: non annexentes nec causas res: nec consequentias: nec rationes ut summam illam quæ continet uniuersam: & cōpingerent: & imple- rent. Facile est autem docere pene uniuersam ueritatem per philosophos & sectas esse diuisam. Non. n. sic philosophiam nos euertimus (ut academici solent) quibus ad omnia respondere propositum est: quod est potius calumniari & inuidere: sed docemus nullam sectam fuisse tam deuiam: nec philosophorum quenquam tam inanem: qui non uiderit aliquid ex uero. Sed dum contradicendi studio insaniunt: dum sua etiam falsa defendunt: aliorum etiam uera subuertunt: non tantum illis elapsa ueritas est: quam se querere simulabant: sed ipsi et potissimum suo uitio perdidit. Quod si extitisset aliquis qui ueritatem sparsam per singulos: per sectasque diffusam colligeret in unum: ac redigeret in corpus: is perfecto non dissentiret a nobis. Sed hoc nemo facere nisi ueri peritus ac sciens potest. Verum autem scire non nisi eius est: qui sit doctus a deo. Nemo enim potest aliter repudiare quæ falsa sunt: eligere ac probare quæ uera: sed si uel casu id effecerit: certissime philosophatur. Et quamuis non posset diuinis testimoniis illa defendere: tamē se ipsam ueritas illustraret suo lumine. Quare incredibilis est error illo: qui cum aliquam sectam præbuerint: eique se addixerint cæteras dānant tanquam falsas & inanes. Armantque se ad præliandum: nec quid defendere debeant scientes: nec quid refutare: incurstantque passim sine delectu omnia quæ afferunt: quicunque dissentit. Ob has eorum pertinacissimas contentiones nulla extitit philosophia: quæ

ad uerum propius accederet. Nam particulatim ueritas ab his tota comprehensa est. Factum esse mundum a deo dixit Plato. Idem propheta loquuntur: idemque ex Sibyllae carminibus apparet. Errant ergo quae omnia uel sua sponte nata esse dixerunt: uel minutis seminibus conglobatis: quoniam tanta res: tam ornata: tam magna: neque fieri: neque disponi & ordinari sine aliquo prudentissimo auctore potuit: & ea ipsa ratione qua constare ac regi omnia sentiunt: solertissimae mentis artificem confitentur. Hominum causa mundum & omnia quae in eo sunt: esse facta stoici loquuntur: idem nos diuinae litterae docent. Errauit ergo Democritus: qui uermiculus modo putauit effusas esse de terra nullo auctore nullaque ratione. Cur enim formatus sit homo: diuini sacramenti est: quod quia ille scire non poterat: humanam uitam deduxit ad nihilum. Ad uirtutem capeffendam nasci homines Ariston disseruit. Idem nos monemur ac discimus a prophetis. Igitur falsus Aristippusque hominem uoluptati id est malo tanquam pecudem subiugauit. Immortales esse animas Pherecides & Plato disputauerunt. Haec uero propria est in nostra religione doctrina. Ergo Dicearchus cum Democrito errauit: quod perire cum corpore ac dissolui argumentatus est. Esse inferos Zeno stoicus docuit: & sedes prope ab impiis esse discretas: & illos quidem quietas ac delectabiles incolere regiones. Hos uero luere poenas in tenebrosis locis atque in carni uoraginibus horrendis. Idem nobis prophetae palam faciunt. Ergo Epicurus errauit: qui poetae id esse figmentum putauit: & illas inferorum poenas quae feruntur: in hac esse uita interpretatus est. Totam igitur ueritatem & omne diuinae religionis arcana philosophi attigerunt. Sed aliis resistentibus defendere id quod inuenerant: neque uerunt: quia singulis ratio non quadrauit: nec ea quae uera senserant: in summam redigere potuerunt: sicut superius nos fecimus.

De immortalitate animae: & quibus eam argumentis Plato sit conatus astruere. Ca. viii.

Num est igitur summum bonum immortalitas: ad quam capiendam & formati a principio: & nati sumus. Ad hanc tendimus: hanc spectat humana natura: ad hanc nos prouehit uirtus. Quod bonum quia comprehendimus: superest etiam ut de ipsa immortalitate dicamus. Platonis argumenta quibus ad rem conferant multum: tamen parum habent firmitatis ad probandam & implendam ueritatem: quoniam nec rationem mysterii magni totius consumauerat in unumque collegerat: nec summum bonum comprehenderat. Nam licet uerum de immortalitate animae sentiret: tamen non ita de illa tanquam de summo bono differebat. Nos igitur certioribus signis eligere possumus ueritatem: quae eam non ancipiti suspitione collegimus: sed diuina traditione cognouimus. Plato autem sic argumentatus est: immortale esse quicquid per se ipsum & sentit: & semper mouetur. Quod enim principium motus non habet: nec finem habiturum: quia deseri a semet ipso non potest. quod argumentum etiam mutis animalibus aeternitatem daret: nisi adiectione sapientiae discreuisset. Addidit igitur ut effugeret hanc cogitationem fieri non posse quod sit immortalis animus humanus: cuius miranda solertia inueniendi: & celeritas cogitandi: & facilitas praecipendi atque discendi: & memoria praeteritorum: & prouidentia futurorum: & artium plerumque innumerabilium scientia: qua caeterae careant animantes: diuina & caelestis appareat: quia & origo animi quae tanta capiat: tanta contineat: nulla reperiatur in terra. Siquidem ex concretionem terrena nihil habeat admixtum: sed necesse est in terram resolui: quod est in homine ponderosum & dissolubile. Quod autem tenue ac subtile: id uero esse indiuiduum: ac domicilio corporis uelut carcere liberatum: ad caelum & naturam suam peruolare. Haec fere Patris collecta breuiter: quae apud ipsum late copioseque explicantur. In eadem sententia fuit et Pythagoras antea: eiusdemque praceptor Pherecydes:

quem Cicero tradit primum de aeternitate animarum disputasse. Qui omnes licet eloquentia excelleret: tamen in hac duntaxat contentione non minus auctoritatis habuerunt: qui contra hanc sententiam differebant. Dicearchus primo: deinde Democritus: postremo Epicurus: adeo ut res ipsa de qua inter se pugnabant: in dubium uocaretur. Denique & Tullius expositis horum omnium de immortalitate ac morte sententiis: nescire se quid sit uerum pronunciauit. Harum inquit sententiarum quae uera sit: deus aliquis uiderit. Et rursus alibi: Quoniam utraque inquit earum sententiarum doctissimos habuit auctores: nec quid certi sit diuinari potest. Verum opus nobis diuinatione non est: quibus ueritatem diuinitas ipsa patefecit.

Quae sit de immortalitate animae fidelis assertio. Et quae laborum uirtutumque finis beata aeternitas est. Cap. ix.

Is itaque argumentis quae nec Plato: nec ullus alius inuenit: animarum aeternitas probari ac perspicui potest: quae nos breuiter collegimus: quoniam properat oratio ad narrandum iudicium dei maximum: quod in terra propinquante saeculorum fine celebrabitur. Ante omnia quoniam deus ab homine uideri non potest: nequis tamen ex eo ipso putaret deum non esse: quia mortalibus oculis non uideretur: inter caetera institutorum suorum miracula: fecit etiam multa: quorum uis quaedam apparet: substantia tamen non uideretur: sicut est uox: odor: uentus: ut harum rerum argumento & exemplo: etiam deum licet sub oculos non ueniat: de sua tamen uis: & effectu: & operibus cerneremus. Quid uoce clarius: aut uento fortius: aut odore uiolentius: Haec tamen cum per aerem feruntur: ad sensumque nostros ueniunt: & eos potentia sua impellunt: non cernuntur acie luminum: sed aliis corporibus partibus sentiuntur. Similiter deus non aspectu nobis alioue fragili sensu comprehendendus est: sed mentis oculis intuendus: cum opera eius praecleara & miranda uideamus. Nam illos quae nullum omnino deum esse dixerunt: non modo philosophos: sed ne homines quidem esse dixerim: qui mutis simillimi ex solo corpore constiterunt: nihil omnino cernentes animo & ad sensum corporis cuncta referentes: quae nihil putabant esse nisi quod oculis contuebantur. Et quia uidebant aut bonis accidere aduersa: aut malis prospera: fortuito geri omnia crediderunt: & natura mundum non prouidentia constitutum. Hinc iam prolapsi sunt ad deliramenta: quae talem sententiam necessario sequebantur. Quod si est deus & incorporealis: & inuisibilis: & aeternus: ergo non iccirco interire animam credibile est: quia non uidetur postquam recessit a corpore: quoniam constat esse aliquid sentiens ac uigens: quod non ueniat sub aspectu. At enim difficile est animo comprehendere quemadmodum possit anima retinere sensum sine his partibus corporis: in quibus inest officium sentiendi. Quid de deo? Num facile est comprehendere quemadmodum uigeat sine corpore? Quod si deo esse credunt: qui si sunt: utique animae sunt expertes corporum: necesse est humanas animas eadem ratione subsistere: quoniam ex ipsa ratione ac prouidentia intelligitur esse quaedam in homine ac deo similitudo. Denique illud argumentum quod M. Tullius uidit: satis firmum est ex eo aeternitatem animae posse dignosci: quia nullum sit aliud animal: quod habeat notitiam dei aliquam: religioque sit pene sola: quae hominem discernat a mutis: quae cum in hominem solum cadat profecto testatur id affectare nos: id desiderare: id colere: quod nobis familiare: quod proximum sit futurum. An aliquis cum caeterarum animantium naturam considerauerit: quas pronis corporibus adiectas in terramque prostratas: summi dei prouidentia effecit: ut ex hoc intelligi possit: nihil eas rationis habere cum caelo: potest non intelligere solum ex omnibus caeleste ac diuinum animal esse hominem: cuius corpus ab humo excitatum: uultus subli-

mis: status rectus originem suam quærit: & quasi cōtemptra humilitate terræ ad altum nititur: quia sentit summum bonum in summo sibi esse quærendum: memorq; conditionis suæ qua deus illum fecit eximium: ad artificem suum spectat. Quam expectationem Trismegistus θεῶν ἰσὼν rectissime nominauit: quæ in mutis animalibus nulla est. Cum autē sapientia quæ soli homini data est: nihil aliud sit q̄ dei notitia: apparet animā non interire neq; dissolui: sed manere in sempiternum: quia deum qui sempiternus est: & quærit: & diligit ipsa cogente natura: sentiens uel unde orta sit uel quo reditura. Præter ea non exiguum immortalitatis argumentum est: q; homo solum cælesti elemēto utat. Nam cum rerum natura his duobus elementis: quæ repugnantia sibi & inimica sunt: constet igne & aqua: quorum alterꝝ cælo: alterum terræ ascribit. Cæteræ animantes quæ terrenæ mortalesq; sunt: terreno grauiq; utuntur elemento: homo solus ignem in usu hēt quod est elementum leue: sublime: cæleste. Ea uero quæ ponderosa sunt: ad mortem deprimunt: & quæ leuia sunt ad uitam subleuant: quia uita in summo est: mors in imo. Et ut lux esse sine igne non pōt: sic uita sine luce. Igitur ignis elementum est lucis ac uitæ: unde apparet hominem qui eo utit: immortalē sortitū esse cōditionem: quia id illi familiare est: quod facit uitam. Virtus quoq; homini soli data: magno argumēto est immortalis esse animas: quæ non erit secundum naturam: si anima extinguit. Huic enim præsentī uitæ nocet. Nam uita ista terrena quam cum mutis animalibus ducimus: & uoluptatem expetit: cuius uariis fructibus ac suauitatibus delectat: & dolorem fugit: cuius asperitas naturam uiuentiū acerbis sensibus lædit: & ad mortem pducere nititur: quæ dissoluit animantes. Si ergo uirtus & prohibet his bonis hominem quæ naturaliter appetuntur: & ad sustinēda mala impellit: quæ naturaliter fugiunt. Ergo malū est uirtus: & inimica naturæ: stultūq; iudicari necesse est qui eam sequit: quoniam se ipse lædit & fugiendo bona præsentia: & appetendo æque mala sine spe fructus amplioris. Nam cum liceat nobis iucūdis frui uoluptatibus: nonne sensu carere uideamur: si malimus in humilitate: in egestate: in contemptu: in ignominia uiuere: aut ne uiuere qdem: sed dolere: cruciari & mori? Ex quibus malis nihil amplius assequamur: quo possit uoluptas omīsa pensari. Si autē uirtus malū non est: facitq; honeste: q; uoluptates uitiosas turpesq; cōtemnit: & fortiter: q; nec dolorem nec mortē timet: ut officiū seruet. Ergo maius aliqd bonum assequatur necesse est: q̄ sunt illa quæ spernit. At uero morte sulcæ pra: quod ulterius bonum sperari potest: nisi æternitas.

Item de immortalitate animæ: & q; uirtus semel habita p̄petuat: & amitti non pōt. Et q; uita duplex est: & item mortes duæ homini præponunt. **Ca. x.**
Ransecamus nunc uicissim ad ea: quæ uirtuti repugnat: ut etiam ex his immortalitas aīæ colligat. Vitia oīa temporalia sunt: ad præsens enim cōmouetur iræ impetus: recæpta ultione sedat: libidinis uoluptas corporis finis est. Cupiditatem autē satietas earꝝ rerum quas expetit: aut alioꝝ affectuum cōmōtiones interimunt. Ambitio postq̄ honores quos uoluit: adepta est: consenescit. Item cætera uitia consistere ac pmanere non possunt: sed ipso fructu quem expetunt: finiunt. Recedunt ergo & redeunt. Virtus autē sine ulla intermissione p̄petua est: nec discedere ab eo pōt: quia cā semel cupit. Nam si habeat interuallum: si aliquando ea carere possimus: redibunt p̄tinus uitia: quæ uirtutē semp impugnant. Non est igit cōprehensa si deserit: si aliquādo secedit. Cum uero sibi domiciliū stabile collocauit: in oī actu uersari eā necesse est. Nec pōt fideliter depellere uitia & fugare: nisi pectus quod insedit: p̄petua statiōe munierit. Ipsa ergo uirtutis p̄petuitas indicat humanum aīum si uirtutē cæperit: permanere: q; &

uirtus p̄petua est: & solus animus humanus uirtutem capit. Quoniam igit cōtraria sunt uitia uirtuti: omnis ratio diuersa & cōtraria sit necesse est: quia uitia cōmōtiones & perturbationes animi sunt. Virtus e contrario lenitudo & tranquillitas animi est. Quia uitia temporalia & breuia sunt: uirtus p̄petua & constans: & par sibi semper. Quia uitioꝝ fructus id est uoluptates æque ut ipsa breues tēporalesq; sunt. Virtutis ergo fructus ac p̄miū sempiternū est: quia uitioꝝ cōmodum in præsentī est: uirtus igitur in futuro. Ita fit ut in hac uita uirtutis p̄miū nullum sit: quia uirtus adhuc ipsa est. Nam sicut uitia cum in actu suo finiunt: uoluptas & p̄mia eorꝝ sequunt: ita uirtus cum finita est: merces eius insequit. Virtus autē nunq̄ nisi morte finit: quoniam & in morte suscipienda summū eius officium est. Ergo p̄miū uirtutis est post mortem. Deniq; Cicero in Thusculanis quis dubitanter: tamen sensit summum homini bonum nō nisi post mortem contingere. Fidenti aīo inq; si ita res feret: gradiet ad mortem: in qua aut summum bonū: aut nullum malū esse cognouimus. Mors igit non extinguit hominem: sed ad p̄miū uirtutis admittit. qui aut se (ut ait idem) uitis ac sceleribus contaminauerit uoluptatib; seruerit: is uero damnatus æternam luet p̄nā: quam diuinæ litteræ secundam mortem nominat: quæ est & p̄petua: & grauissimis cruciatibus plena. Nam sicut duæ uitæ p̄positæ sunt homini: quæ altera est animæ: altera corporis: qua cūctos secundum naturam fungi necesse est. Altera pertinens ad aīam: quæ scelere acquirit: uirtute utat. Ut hæc uita tēporalis est: certūq; terminos habet: quia corporis est: sic & mors æque tēporalis est: certūq; habet finem: quia corpus attingit.

De resurrectione corporꝝ mortuorū: & morte: & animarꝝ p̄petuitate. **Ca. xi.**

Impletis ergo temporibus quæ deus morti statuit: terminabit ipsa mors. Et quia temporalem uitam tēporalis mors sequit: consequens est ut resurgant animæ ad uitam perennem: quia finem mors tēporalis accipit. Rursus sicut uita animi sempiterna est: in qua diuinos & inelōq; biles immortalitatis suæ fructus capit: ita & mors eius p̄petua sit necesse est: in qua perēnes p̄nas & infinita tormenta pro peccatis p̄dit. Ergo in ea cōditione res posita est: ut qui beati sunt in hac uita temporali atq; terrena: semper miseri sint futuri: quia iam bonis quæ maluerūt: positi sunt: quod his euenit: quod deos adorant: deum negligūt. Deinde qui iustitiam sequētes: in hac uita miseri fuerint: & cōtempti: & inopes: & ob ipsam iustitiam cōtumeliis & iniuriis sæpe uexati: quia nec aliter uirtus teneri potest: semp beati sunt futuri: ut quia mala iam pertulerūt: etiam bonis fruatur. Quod his utiq; cōtingit: qui contemptis terrestribus diis & fragilibus bonis: cælestem religionē dei sequunt: cuius bona sicut ipse qui tribuit: sempiterna sunt. Quid opera corporis atq; animi? Nonne indicant esse aīam mortis expertem? Nam corpus quia ipsum fragile est atq; mortale: quæcunq; opera molit: æque caduca sunt. Nihil. n. Tullius ait esse: quod sit manibus humanis laboratum: quod nō aliquando ad interitū redigatur: uel iniuria hoīum: uel ipsa cōfectrice omnium uetustate. At uero animi opera uideamus æterna. Nam quæcunq; cōtemptui præsentium studēt: in memoriā monumēta ingenioꝝ factorumq; magnorum reliquerunt: hi plane mentis suæ ac uirtutis nomē indelebile quæsierunt. Ergo si opera corporis ideo mortalia sunt: quia ipsum mortale est: sequitur ex eo ut aīa immortalis appareat: quia uidemus opera eius nō esse mortalia. Eodē modo desideria quoq; corporis animiq; declarant alterꝝ esse mortale: alterꝝ sempiternū. Corpus enim nihil nisi temporale desiderat: id est cibum: potum: indumentum: quietē: uoluptatem. Et tamen hæc ipsa sine ui & adminiculo animi nec cupere: nec assequi potest. Animus autem per se multa desiderat: quæ ad officium fructumue corporis redun-

dent: eaq; non fragilia sed æterna sunt: ut fama uirtutis: ut memoria nominis. Nam cultum dei qui constet abſtinentia cupiditatum ac libidinum: patientia doloris ac contemptu mortis: etiam contra corpus anima concupiscit. Vnde credibile est non interire animam: sed dissociari a corpore: quia corpus sine anima nihil potest: animus autem potest multa & magna sine corpore. Quid q; ea quæ uisibilia sunt oculis: & tangibilia manu: quia æternam uim pati possunt: æterna esse non possunt. Ea uero quæ neq; sub tactu: neq; sub uisu ueniunt: sed tantummodo uis eorum: & ratio: & affectus apparet: æterna sunt: quia nullâ uim patiunt extrinsecus. Corpus autem si ideo mortale est: quia uisui pariter ac tactui subiacet: ergo & aia iccirco immortalis est: quia nec tangi potest: nec uideri.

Item de immortalitate animæ contra Lucretium & Epicurum. Et de differentia mentis & animæ: & corporum resurrectione. Ca. xii.

Vnc argumenta eorum qui contradixerunt refellamus: quæ Lucretius tertio libro executus est: quoniam cum corpore inquit anima nascitur: cum corpore intereat necesse est. At non est par utriusq; ratio: solidum enim & comprehensibile corpus est: & oculis & manu. Anima uero tenuis & tactum uisumq; fugiens. Corpus ex terra fictum atq; consolidatum est: anima in se nihil concreti: nihil terreni ponderis habet (ut Plato dissebat) Nec enim tantam posset habere sollertiam: tantam uim: tantam celeritatem nisi originem traheret e caelo. Corpus igitur quoniam fictum ex ponderoso & corruptibili elemento: & tangibile est & uisibile: corrumpitur atq; occidit: nec uim repellere potest: quia sub aspectum & sub tactum uenit. Anima autem quia tenuitate sua omnem tactum fugit: nullo ictu dissolui potest. Ergo quis inter se coniuncta & sociata nascantur: & alterum quod est de terrena concretionem formatum: quasi uasculum sit alterius: quod est a caelesti subtilitate deductum: cum is aliqua utrumq; discreuerit: quæ discretio mors uocatur: eum utrumq; in naturam suam recedit: quod ex terra fuit: id in terram resoluitur: quod ex caelesti spiritu: id constat ac uiget semper: quoniam diuinus spiritus sempiternus est. Denique idem Lucretius oblitus quid assereret: & quod dogma defenderet: hos uersus posuit:

Cedit idem retro de terra quod fuit ante

In terram: sed quod missum est ex ætheris oris:

Id rursum caeli fulgentia templa reportant. Quod eius non erat dicere: qui perire animas cum corporibus dissebat: sed uictus est ueritate & imprudenti ratio uera surrepsit. Præterea id ipsum quod colligit dissolui animam: hoc est simul cum corpore interire: quoniam simul nascantur: & falsum est & in contrarium conuerti potest. Non enim simul interit: sed anima discedente integrum per multos dies manet: & plerumq; medicatum diutissime durat. Nam si ut simul nascuntur: simul interiret: non discederet repente anima corpusq; desereret: sed uno temporis puncto utrumq; pariter dissiparetur: & tam celeriter etiam corpus adhuc spiritu in eo manente deliquesceret ac piret: quæ celeriter anima discedit. Immo uero dissoluto corpore anima uanesceret uelut humor fracto uase diffusus. Nam si terrenum & fragile corpus post secessum animæ non statim defluit in terramq; tabescit: ex qua illi origo est. Ergo anima quæ fragilis non est: in æternum manet: quoniam origo eius æterna est. Quoniam crescit inquit sensus in pueris: & in iuuenibus uiget: & in senibus diminuitur: apparet esse mortalem. Primum non est idem mens & anima. Aliud est enim quod uiuimus: aliud quod cogitamus. Nam dormientium mens non anima sopitur: & in furiosis mens extinguitur: anima manet: & ideo non exanimis: sed dementes uocantur. Mens ergo id est intelligentia uel augetur: uel minuitur pro ætate. Anima in statu suo semper est. Ex quo tempore spirandi accipit facultatem: eadem usque ad ultimum durat: donec emissa corporis clau-

stro: ad sedem suam reuoluit. Deinde quæ anima quæuis a deo sit inspirata: tamen quia tenebroso domicilio terrenæ carnis inclusa est: scientiam non habet: quæ est diuinitatis. Audit ergo ac discit omnia: & sapientiam discendo & audiendo capit: & senectus non minuit sapientiam: sed auget. Si tamen iuuenilis ætas uirtute decursa est: & si nimia senectus fregerit membra: non est animæ uitium: si uisus euauit: si lingua torpuit: si auditus obsorduit: sed corporis. At enim memoria defecit: quod mirum si labentis domicilii ruina premitur mens: & præterita obliuiscitur: non aliter futura diuina quam si carcerem quo cohibetur effugerit. Verum eadem inquit dolori ac luctui obnoxia est: & ebrietate dementit: unde fragilis & mortalis apparet. Iccirco igitur uirtus & sapientia necessaria est: ut & moror quæ contrahitur indigna patientia do ac uidendo: fortitudine repellat: & uoluptas non modo portandi sed et cæterarum abſtinentia superet. Nam si careat uirtute: si uoluptatibus dedita molliatur: mortificet obnoxia: quoniam & uirtus (ut docuimus) immortalitatis est fabricatrix: & uoluptas mortis. Mors autem sicut ostendit: non funditus pimit ac delet: sed æternis afficit cruciatibus. Nam interire prius anima non potest: quoniam ex dei spiritu quæ æternus est originem capit. Anima etiam inquit morbum corporis sentit: & obliuionem sui patitur. Et sicut ægrefcit: sic etiam sæpe sanat. Hoc est ergo cur maxime uirtus adhibenda sit: ne illo corporis dolore frangatur: & obliuione sui non anima sed mens patiatur. Quæ quoniam certa corporis regione consistit: cum eam partem uis aliqua morbi uitiauerit: mouetur loco: & quasi coquassata de sede sua migrat: reditura. sicut cum medela: & sanitas domiciliū suū reformauerit. Nam quia anima est iuncta cum corpore: si uirtute careat contagio eius ægrefcit: & imbecillitas de societate fragilitatis redūda tad mentem. Cum autem dislociata fuerit a corpore: uigebit ipsa per se: nec ulla iam fragilitatis conditione tentabitur: quia indumentum fragile piccit. Sicut oculus inquit euulsus a corpore ac sepatus nihil potest uidere: ita & anima separata nihil sentire quæ & ipsa pars est corporis. Falsum hoc & dissimile est. Anima enim non pars corporis: sed in corpore est. Sicut id quod uase continetur ualis pars non est: nec ea quæ in domo sunt: partes domus esse dicuntur: ita nec anima pars est corporis: quia corpus uel uas est animæ: uel receptaculum. Iam illud argumentum multo magis inane est: quod quidem ait animam quia non citius emittatur e corpore: mortalem uideri: sed paulatim se ex omnibus membris explicet a summis pedibus incipiens: tanquam si esset æterna uno temporis momento erumpere: quod fit in his qui ferro intereunt. Quos autem morbus interimit: spiritum diutius exhalant: ut paulatim frigescentibus membris anima effletur: quæ cum materia sanguinis contineatur: sicut lumen oleo: ea materia febrium calore consumpta: necesse est membrorum summa quæq; frigescere: quoniam uenæ exiliores in extrema corporis porriguntur & extremi ac tenuiores riuuli deficiente uena fontis areſcunt. Nec tamen quia sensus corporis deficit: animæ sensum extinguere & occidere putandum est. Non enim anima corpore deficiente: sed corpus anima decedente putrescit: quia sensum omnem trahit secum. Cum autem præſens anima sensum tribuat corpori: & uiuere id efficiat: fieri non potest ut non ipsa per se uiuat & sentiat: quoniam ipsa est & sensus & uita. Nam quæ ait:

Quod si immortalis nostra foret mens:

Non tam se moriens dissolui conquereret:

Sed magis ire foras: uestemq; relinquere ut anguis. Eadem nunquam uidi qui quereret se morte dissolui: sed ille fortasse Epicureum aliquem uiderat: etiam dum moritur philosophantem: ac de sua dissolutione in extremo spiritu differente. Quomodo fieri potest utrum dissolui se sentiat: an corpore liberari: cum in exitu lingua mutescat? Nam dum sentit: & loqui potest: nondum dissolutus est: ubi dissolutus est: nec sentire iam nec loqui potest. Ita que-

ri de dissolutione aut nondum potest: aut iam non potest. At enim prius quam dissoluatur: intelligit se dissolutum iri. Quid quod uidemus plerisque morientium nec dissolui conquirentes (ut ait) sed exire se & perficisci: & ambulare testantes: idque aut gestu significant: aut si adhuc possunt: & uoce pronuntiant. Unde apparet non dissolutionem fieri: sed separationem: quae declarat animam permanere. Caetera Epicurei dogmatis argumenta Pythagoricae repugnant differenti migrare animas de corporibus uetustate ac morte confectis: & insinuare se nouis & recens natis. Et eisdem semper renasci: modo in homine: modo in pecude: modo in bestia modo in uolucris: & hac ratione immortales esse: quod saepe uariorum ac dissimilium corporum domicilia commutent. Quae sententia deliri hominis quoniam ridicula est: & mimo dignior quam scholae: ne refelli quidem seruo debuit. Quod qui facit: uideatur uereri ne quis id credat. Pretereunda sunt igitur nobis ea quae pro falso contra falsum differebant: satis est ea refutasse: quae contra uerum disputata sunt.

Quibus testimoniis immortalitas animae approbat: & futurum iudicium dei. Et quantum Aristoxenus alios uicerit in errore. Cap. xiii.

Eclaraui (ut opinor) animam non esse solubilem: superest citare testes quorum auctoritate argumenta firmentur. Neque nunc prophetas in testimonium uocabo: quorum ratio & diuinitas in hoc solo posita est: ut ad cultum dei: & ad immortalitatem ab eo accipiendam creati hominem doceant: sed eos potius quibus istos quod respuunt ueritatem credere sit necesse. Hermes naturam hominis describens ut doceret quemadmodum esset a deo factus haec ait. *καὶ αὐτὴ ἐκότερῶν φύσεων τὴν τε ἀθάνατον καὶ τὴν θνητὴν τῆς μίαν ἐπινοίει φύσιν ἀνθρώπου τὸν αὐτὸ πῆ μὲν ἀθάνατον πῆ δὲ τὴν τὸν ποιοῦσιν καὶ τοῦ τὸν φέρων ἐν μεσῶθεν καὶ ἀθάνατον τοῦ φύσεως καὶ τῆς θνητῆς καὶ ἐμὲ τὰ βλάττου τὸν ἰατρὸν ἐν ἀπορῶν ἀπ᾽ ἀντὶ ἀπ᾽ ἀντὶ τὰ καὶ θάυμασθαι.* Id est & idem ex utraque natura immortalis & mortalis unam faciebat naturam hominis: eundem in aliquo quodam immortalis: in aliquo autem mortalem faciens: & hunc ferens in medio diuinæ & immortalis naturæ: & mortalis mutabilisque constituit: ut omnia uidens omnia miretur. Sed hunc fortasse aliquis in numero philosophorum computet: quis in deos relatus Mercurii nomine ab Aegyptiis honoretur nec plus ei auctoritatis tribuat: quam Platoni aut Pythagoræ. Maius igitur testimonium requiramus. Polytes quidam consuluit Apollinem Milesium utrum ne maneat anima post mortem: an resoluatur: & respondit his uerbis: *Ψυχὴ μὲν μέχρις οὐδ᾽ ἐς μοῖς πρὸς σώμα κρᾶται φάρτα νόου σ᾽ ἀπ᾽ ἠθῆταις ἀλγῆ δ᾽ ἐν ἐκείνῃ κ᾽ ἀνάλυσιν βροτέην μετὰ σώμα κ᾽ ἀράθῃν ὠκιστὴν εὐρήται ἐς αἰθέρ᾽ ἀσ᾽ ἀφορεῖται αἰθῆρα γῆρας οὐσ᾽ ἀμένει δ᾽ ἐς πᾶν ἀνάτηρῆς πρῶτόγονος γὰρ τοῦτο θεοῦ δι᾽ ἄξῃ προνοίας.* anima quodam quoad uiculis corpore is tenetur: corruptibiles passiones sentiens: mortalibus cedit doloribus. Cum uero humanam solutionem uelocissimam post corruptum corpus inuenit: ois in aethera fertur: nunquam senescens & manet in aeternum sine poena. Primogenita etenim haec diuina disposuit prudentia. Quid carmina Sibyllina: Nonne ita esse declarant: cum fore aliquando denuntiant: ut a deo de uiuis ac mortuis iudicetur: quorum exempla postiferemus. Falsa est igitur Democriti & Epicuri sententia: & Dicearchi de animae dissolutione: quod perfecto non auderent de interitu animae mago aliquo praesente differere: quod sciret certis carminibus cedere ab inferis animas: & adesse: & praebere se humanis oculis uideri: & loqui: & futura praedicere. Et si auderent: re ipsa & documentis praesentibus uincerentur. Sed quia non uidebant animae rationem: quae tam subtilis est:

ut oculos humanae mentis effugiat: interire dixerunt. Quid Aristoxenus qui negauit omnino ullam esse animam: etiam cum uiuit in corpore. Sed sicut in fidibus ex intentione neruorum effici concordem sonum atque cantum: quem physici harmoniam uocant: ita in corporibus ex cooperatione uiscerum ac uigore membrorum uim sentiendi existere: quo nihil diei delirius potest. Verum ille oculos quodam habuit incolumestor tamen caecum: quia uiuere se & habere mentem qua id ipsum quod cogitauerat: non uidebat. Sed plerisque hoc philosophis accidit: ut putarent ois quicquid oculis non apparet: cum mentis acies multo clarior esse debeat quam corporis: ad ea perspicenda: quorum uis ac ratio sentit potius quam uidetur.

De fine mundi & errore Chaldaeorum. De aetate mundi. Et quod post sex aetates: id est sex mille annorum status mundi mutabitur & renouabitur. Et quod mille anni sunt unus dies dei. Et quod mille annos regnabunt electi dei in terra post iudicium. Ca. xiiii.

Quoniam de immortalitate diximus animae: sequitur ut doceamus quatenus homini & quando tribuatur: ut in hoc quoque prauitatis & stultitiae suae perspiciant errores: qui mortales quosdam decretis placitisque mortalium deos esse factos opinantur: uel quod artes inuenerant: uel quod uuluum quarundam frugum docuerant: uel quod utilia uitae hominum prouiderant: uel quod immanes bestias interemerant. Quae merita quam longe ab immortalitate semota sint: & docuimus in prioribus libris: & nunc docebimus: ut appareat solam esse iustitiam: quae uitam homini pariat aeternam: & solum deum qui aeternae uitae praemium largiatur. Nam illi qui suis meritis immortales facti esse dicunt: quia nec iustitia: nec ulla in his uera uirtus fuit: non immortalitatem sibi: sed mortem peccatis ac libidinibus quaesierunt. Nec caeleste praemium sed inferna supplicia meruerunt: quae pendent simul cum his omnibus: qui eos coluerunt. Cuius iudicii propinquare tempus ostendam: ut & iustis merces digna soluatur: & poena merita impiis irrogetur. Plato & multi alii philosophorum cum ignorarent originem rerum: supremumque illud tempus quo mundus esset effectus: multa milia saeculorum fluxisse dixerunt. Ex quo hic pulcherrimus mundi ornatus extiterit: secuti fortasse chaldaeos: qui (ut Cicero tradidit in libro de diuinatione primo) quadraginta septuaginta milia annorum monumentis comprehensa se habere delirant: in quo se quia posse argui non putabant: libere sibi crediderunt esse mentiri. Nos autem quos diuinæ litterae ad scientiam ueritatis erudiunt: principium mundi finemque cognouimus: de quo nunc in fine operis differemus quoniam de principio in secundo libro explicauimus. Sciant igitur philosophi qui ab exordio mundi saeculorum milia enumerant: nondum sextum millesimum annum esse conclusum: quo numero expleto consumationem fieri necesse est: & humanarum rerum statum in melius reformari: cuius rei argumentum prius est enarrandum: ut ratio elucescat. Mundum deus & hoc naturae admirabile opus (sicut arcanis sacrae scripturae continetur) sex dierum spatio consumauit: diemque septimum quo ab operibus requieuit: sanxit. Hic est autem dies sabbati: qui in lingua Hebraeorum a numero nomen accepit: unde septenarius numerus legitimus & plenus est. Nam & dies septem sunt: quibus per uicem reuolutis: orbis conficiuntur annorum: & septem stellae quae non occidunt: & septem sidera quae uocantur errantia: quorum dispaes cursus & inaequales motus rerum ac temporum uarietates efficere creditur. Ergo quoniam sex diebus cuncta dei opera perfecta sunt: per saecula sex annorum id est sex milia manere in hoc statu mundum necesse est. Dies enim magnus dei mille annorum circulo terminatur: sicut indicat propheta dicens: Ante oculos tuos domine mille anni tanquam dies unus. Et sicut deus sex illos dies in

tantis rebus faciendis laborauit: ita & religio eius & ueritas in his sex milibus annorum labore necesse est: malitia præualente ac dominante. Et rursus quoniam perfectis opibus requieuit die septimo: eumque benedixit: necesse est ut in fine sexti millesimi anni malitia omnis aboleatur e terra: & regnet per annos mille iustitia: sitque tranquillitas & requies a laboribus: quos mundus iam diu perfert. Verum quatenus id eueniat: explicabo suo ordine. Sape diximus minora & exigua magnorum figuras & præmonstrationes esse: ut hunc diem nostrum qui ortu solis & occasu finit: diei magni speciem gerere: quæ circuitus annorum mille determinat. Eodem modo etiam figuratio terreni hominis cælestis populi præferebat in posterum fictionem. Nam sicut perfectis omnibus quæ in usum hominis molitus est deus: ipsum hominem sexto die ultimum fecit: eumque iduxit in hunc mundum tanquam in domum iam diligenter instructam. Ita nunc sexto die magno uetus homo uerbo dei fungitur: id est sanctus populus doctrina & præceptis dei ad iustitiam figuratur. Et sicut tunc mortalis atque imperfectus e terra factus est: ut mille annis in hoc mundo uiueret: ita nunc ex hoc terrestri sæculo fingitur homo perfectus: ut uiuificatus a deo in hoc eodem mundo per annos mille dominetur. Quomodo autem consumatio futura sit: & qualis exitus humanis rebus impendat: si quis diuinas litteras fuerit scrutatus: inueniet. Sed & sæcularium prophetarum congruentes cum cælestibus uoces: finem rerum & occasum post breue tempus annunciant: describentes quasi fatigati & delabentis mundi ultimam senectutem. Quæ uero a prophetis & uatibus futura esse dicantur: prius quam superueniat extrema illa conclusio: collecta ex omnibus & coaceruata subnectam.

Quod submersio Pharaonis & Aegyptiorum: & liberatio Hebræorum de seruitute Aegypti præfigurauit liberationem electorum & reprobationem damnatorum: quæ futura est in fine mundi. Et quæ signa multa sicut illam: ita & hanc præcedent liberationem. Et quæ Romanum imperium ante delebitur. Et quæ in Asiam summa potestas omnium reuertetur. Et quibus ætatum gradibus Roma creuerit & deficiat.

Ca. xv.

St in arcanis sanctarum litterarum transcendisse in Aegyptum cogente inopia rei frumentariæ principem Hebræorum cum omni domo & cognatione. Cuius & posterum cum diutius in Aegypto commorantes in magnam gentem creuissent & graui atque intolerabili seruitutis iugo premerentur: percussit Aegyptum deus insanabili plaga: & populum suum liberauit traditum medio mari discussis fluctibus: & in utraq; partem dimotis: ut per siccum populus graderetur. Conatusque rex Aegyptiorum profugos insequi: coeunte in statum suum pelago: cum omnibus copiis interceptus est. Quod facinus tam clarum tamque mirabile: quæ ad præfens uirtutem dei hominibus ostenderet: tamen præfiguratio & figura maioris rei fuit: quæ deus idem in extrema temporis consumatione facturum est. Liberauit enim plebem suam de graui seruitute mundi. Sed quoniam tunc una plebs dei & apud unam gentem fuit: Aegyptus tunc sola percussa est. Nunc autem quia dei populus ex omnibus linguis congregatus: apud omnes gentes commoratur: & ab his dominatur & premitur: necesse est uniuersas nationes id est orbem totum cælestibus plagis uerberari: ut iustus & cultor dei populus liberetur. Et sicut tuuc signa facta sunt: quibus futura clades Aegypti ostenderetur: ita in ultimo fient prodigia mirabilia per omnia elementa mundi: quibus imminens exitus uniuersis gentibus intelligatur. Propinquante igitur huius sæculi termino: humanarum rerum statum commutari necesse est: & in deterius nequitia inualecente prolabi: ut iam

nostra hæc tempora quibus iniquitas & malitia usque ad summum gradum creuit. In illius tamen insanabilis mali comparatione felicia & prope aurea possint iudicari. Ita & enim iustitia rarefcet: ita impietas: & auaritia: & cupiditas: & libido crebrescet: ut liquidum forte fuerint bonis: prædæ sint scelera: ac diuexentur undique ab iniustis. Soli autem mali opulenti sint. Boni uero in omnibus contumeliosi atque in egestate iactentur. Cõmuni detur omne ius: & leges interibunt. Nihil tunc quispiam habebit: nisi aut quæsitum: aut defensum manu: audacia & ui omnia possidebunt. Non fides in hominibus: non pax: non humanitas: non pudor: non ueritas erit: atque ita neque securitas: neque regimẽ: neque requies a malis ulla. Omnis enim terra tumultuabitur: frement undique bella: omnes gætes in armis erunt: & se inuicẽ oppugnabunt. Ciuitates finitimæ inter se præliabunt. Et prima oium Aegyptus stultarum superstitionum luet pœnas: & sanguine uelut flumine operietur. Tunc peragrabit gladius orbem metens omnia: & tanquam messem cuncta prostermes. Cuius uastitatis & confusions hæc erit causa: quæ Romanum nomen quo nunc regit orbis: horret animus dicere: sed dicam: quia futurum est: tolletur de terra: & imperium in Asiam reuertetur: ac rursus oriens dominabitur: atque occidens seruiet. Nec mirum cuique debet uideri: si regnum tanta mole fundatum: ac tam diu per tot & tales uiros auctum: tantis demum opibus confirmatum: aliquando tamen corruet. Nihil est humanis uiribus laboratum: quod non ab humanis æque uiribus destrui possit. Quoniam mortalia sunt opera mortalium. Sic & alia prius regna cum diutius florissent: nihilominus tamen occiderunt. Nam Aegyptios: & Persas: & Græcos: & Assyrios proditum est regimẽ habuisse terrarum: quibus omnibus destructis ad Romanos quoque rerum summa peruenit. Qui quanto cæteris omnibus regnis antestant: tanto maiore decident lapsu: quæ plus habent ponderis ad ruinam: quæ iunt cæteris altiora. Non inscite Seneca Romanæ urbis tempora distribuit per ætates. Primam enim dixit infantiam sub rege Romulo fuisse: a quo & genita: & quasi educata sit Roma. Deinde pueritiam sub cæteris regibus: a quibus & aucta sit: & disciplinis pluribus institutisq; formata. At uero Tarquinio regnante cum iam quasi adulta esse cœpisset: seruitium non tulisset: & reiecto superba dominationis iugo: maluisse legibus obtemperare quam regibus. Cumque esset adolefcetia eius sine punici belli terminata: tum denique confirmatis uiribus cœpisset iuuenescere. Sublata igitur Carthagine: quæ diu æmula imperii fuit: manus suas in totum orbem terrarum porrexit: donec regibus cunctis & nationibus subiugatis: cum iam bellorum materia deficeret: uiribus suis male uteretur: quibus se ipsa cõfecit. Hæc fuit prima eius senectus: cum bellis lacerata ciuibus: atque intestino malo pressa: rursus ad regimen singularis imperii recidit: quasi ad alteram infantiam reuoluta. Amissa enim libertate: quæ Bruto duce & auctore defenderat: ita consenuit tanquam sustentare se ipsa non ualeret: nisi amminiculo regentium niteretur. Quod si hæc ita sunt: quid restat nisi ut sequatur interitus senectutem? Et id futurum breui conciones prophetarum denunciant sub ambage aliorum nominum: ne facile quis intelligat. Sibyllæ tamen aperte interituram esse Romanam loquuntur: & quidem iudicio dei: quæ nomen eius habuerit inuisum: & inimica iustitiæ alumnum ueritatis populum trucidari. Hydaspes quoque qui fuit Medorum rex antiquissimus: a quo amnis quoque nomen accepit: qui nunc Hydaspes dicitur: admirabilis omnium sub interpretatione uaticinantis pueri ad memoriam posteris tradidit sublatum iri ex orbe imperium nomenque Romanum: multo ante præfatus quam illa Troiana gens conderet.

Quomodo imperii uentura sit destructio: & quæ illi signa præcessura sint secundum uaticinia prophetarum & Sibyllæ. Ca. xvi.

Quomodo autem id futurum sit ne quis incredibile arbitretur: ostendam. In primis multiplicabitur regnum: & summa rerum potestas per plurimos dissipata & concisa minuetur. Tunc discordiæ civiles in perpetuum ferentur: nec ulla requies bellis exitiabilibus erit: donec & reges decem pariter existant: qui orbem terræ non ad regendum sed ad consumandum partiantur. Hi exercitiis in immensum auctis & agrorum cultibus destitutis: quod est principium euerisionis & cladis: disperdet omnia & comminuent: & uorabunt. Tunc repente aduersus eos hostis potentissimus ab extremis finibus plagæ septentrionalis orietur: qui tribus ex eo numero deletis: qui tunc Asiæ am obtinebunt: assumetur in societatem a cæteris ac princeps omnium constituetur. Hic insustentabili dominatione uexabit orbem: diuina & humana miscebit infanda dicta & execrabilia molietur: noua consilia in pectore suo uoluit ut proprium sibi constituat imperium: leges commutabit & suas sanciet: contaminabit: diripiet: spoliabit: occidet. Denique immutato nomine atque imperii sede translata: confusio ac perturbatio humani generis consequetur. Tam uero detestabile atque abominandum tempus existet: quod nulli hominum sit uita iucunda. Euerrentur funditus ciuitates: atque interibunt non modo ferro atque igni: uerum etiam ære moribus assiduus: & eluuiæ aqua: & morbis frequentibus: & fame crebra. Aer enim uitiabitur: & corruptus ac pestilens fiet: & modo inportunus hymbribus: modo inuisi siccitate: nunc frigoribus: nunc æstibus nimis: nec terra homini dabit fructum: nec seges quicquam non arbor: non uitis feret. Sed cum in florē spem maximam dederint: in fruge decipient. Fontes quoque cum fluminibus arefcant: ut ne potus quidem suppetat: & aquæ in sanguinem aut amaritudinem mutabuntur. Propter hæc deficiet & in terra quadrupes: & in ære uolucres: & in mari pisces. Prodigia quoque in cælo mirabilia mentes hominum maximo terrore confundent. Et crines cometarum: & solis tenebræ: & color lunæ: & cadentium siderum lapsus. Nec tamen hæc usitato modo fient: sed existent subito ignota & inuisa oculis astra: sol in perpetuum fuscabitur: ut uix inter noctem diemque discernat. Luna iam non tribus deficiet horis: sed perpetuo sanguine obscura: meatus extraordinarios peraget: ut non sit homini promptum aut siderum cursus: aut rationem temporum agnoscere. Fiet enim uel æstas in hyeme: uel hyems in æstate. Tunc annus breuiabitur: & mensis minuetur: & dies in angustum contractabitur. Stellæ uero creberrimæ cadent: ut cælum omne cæcum sine ullis luminibus appareat. Montes quoque altissimi decident: & planis æquabuntur: mare in nauigabile constituetur. Ac nequid malis hominum terræque desit: audietur de cælo tuba: quod hoc modo Sibylla denunciât dicens: *σάλτινῃ ὄυραν ὀθεν φωνῆν πὸλυρήνον ἀφῆσε*. Id est Tuba de cælo uocem luctuosam emittet. Ita que trepidabunt omnes: & ad luctuosum illum sonitum contremiscent. Tunc uero per iram domini aduersus homines qui iustitiam dei non agnouerunt: sæuiet ferrum: ignis: fames: morbus. Et super omnia metus semper impendens: tunc orabunt deum & non exaudiet: optabitur mors & non ueniet. Ne nox quidem requiem timori dabit: nec ad oculos somnus accedet. Sed animas hominum sollicitudo ac uigilia macerabit: plorabunt & gement: & dentibus stridebunt: gratulabuntur mortuis & uiuos plangent. His & aliis pluribus malis solitudo fiet in terra: & erit deformatus orbis atque desertus: quod in carminibus sibyllinis ita dicitur: *ἔσται κόσμος*

ἔκός μος ἀπόλλυμένον ἐν ἡρώπων. Id est erit mundus immundus pereuntibus hominibus. Ita enim conficiet humanum genus: ut uix decima pars hominum relinquatur & unde mille processerant: uix prodient centum. De cultoribus etiam dei duæ partes interibunt: & tertia quæ fuerit probata: remanebit.

De aduentu magni prophetæ qui Helias dicitur: & quomodo interficietur ab Antichristo: & resurget die tertia & ascendet in cælum. Et de persecutione ecclesiæ quam inferet Antichristus: & de miraculis eius. Ca. xvii

Ed planius quomodo id eueniat: exponam. Imminente iam temporum conclusione: propheta magnus mittetur a deo: qui conuertat homines ad dei agnitionem: & accipiat potestatem mirabilia faciendi. Vbi cunque non audierint eum homines: claudet cælum: & abstinebit hymbres: & aquam conuertet in sanguinem: & cruciabit illos siti ac fame. Et quicumque conabitur eum lædere: procedet ignis de ore eius: atque comburet illum. His prodigiis atque uirtutibus conuertet multos ad dei cultum: per actusque operibus eius alter rex orietur ex Syria malo spiritu genitus: euerfor ac proditor generis humani: qui reliquas illius prioris mali cum ipso simul delet. Hic pugnabit aduersus prophetam dei: & uincet: & interficiet eum: & sepultum iacere patietur. Sed post diem tertium reuiuifcet: atque inspectantibus et mirantibus cunctis rapietur in cælum. Rex uero ille deterrimus erit quidem & ipse sed mendaciorum propheta et seipsum constituet ac uocabit deum: & se coli iubebit ut dei filium. Et dabitur ei potestas: ut faciat signa & prodigia: quibus uisis irretiat homines ut adorent eum. Iubebit ignem descendere de cælo: & solem a suis cursibus stare: et imaginem loqui: & fiet hoc sub uerbo eius: quibus miraculis etiam sapientium plurimi allicientur ab eo. Tunc erueri dei templum conabitur: et iustum populum persequetur: & erit pressura & contritio: qualis nunquam fuit a principio mundi. Quicumque crediderint atque accesserint ei: signabuntur ab eo tanquam pecudes. Qui autem recusauerint notam eius: aut in montes fugient: aut comprehensi exquisitis cruciatibus necabuntur. Idem iustos homines obuoluet libris prophetarum atque ita cremabit: & dabitur ei deolare orbem terræ mensibus. xlii. Id erit tempus quo iustitia proicietur: & innocentia odio erit: quo mali bonos hostiliter prædabunt. Non lex aut ordo: aut militiæ disciplina seruabitur. Non canos quisquam reuerbitur. Non officium pietatis agnoscet: Non sexus aut infantiam miserebitur. Confundentur omnia: & miscebuntur contra fas: contra iura naturæ. Ita quasi uno communi grauique latrocinio terra uniuersa uastabitur. Cum hæc ita erunt: tunc iusti & sectatores ueritatis segregabunt se a malis: & fugient in solitudines. Quo audito impius rex inflammatus ira ueniet cum exercitu magno: & admotis omnibus copiis circumdabit montem: in quo iusti morabuntur: ut eos comprehendat. Illi uero ubi se clausos undique atque obsessos uiderint: exclamabunt ad deum uoce magna: & auxilium cæleste implorabunt: & exaudiet eos deus: & mittet regem magnum de cælo: qui eos eripiat & liberet: omnesque impios ferro ignique disperdat.

Quomodo hæc pronunciata sint & uaticiniis prophetarum: & oraculis gentilium uatum: & uersibus sibyllinis. Ca. xviii.

hæc ita futura esse tum prophetæ omnes ex dei spiritu: tum etiam uates ex instinctu dæmonum cecinerunt. Hydaspes enim quem superius nominaui: descripta iniquitate sæculi huius extremi pios ac fideles a nocentibus segregatos: ait cum fle-

tu & gemitu extēsus ad cælum manus: & imploratos fidem Iouis. Iouem respectum ad terram: & auditurum uoces hominū: atq; impios extinctur. Quæ omnia uera sunt: præter unum q̄ Iouem dixit illa facturum: quæ deus faciet. Sed & illud nō sine dæmonum fraude subtractum est. Missum iri tunc a patre filium dei: qui deletis omnibus malis: pios liberet: quod Hermes tamen non dissimulauit. In eo enim libro qui λόγος τέλος inscribit̄: post enumerationem malorum de quibus diximus: subiecit hæc græco sermōe: ἔσάν δὴ ταύτᾳ ὡδ' ἐγένηται ὡσκλη πῖε τῷ ὄκριός κἀ πᾶτηρ κἀ θεός κἀ τού πρῶτου κἀ ἐνοσθῆ οὐδὴ μῖουργος ἐπὶ βλεψᾶς τοῖς γένομενοῖς κἀ τῆρ' αὐτοῦ βουλήσιν τουτέστι τοᾶ γὰθον ἀντερεισᾶς τῆσ' ἀξία κἀ ἀνά κἀλεσ' ἀμενος τὴν πᾶλῆν κἀ τὴν κἀκὶ ἀνεκκᾶθῆρᾶς τῆ μὲνυδᾶτι πολλῶ κἀτὰ λυσᾶσ τῆ δ' εὐρύ οφύτᾳ τῶ δ' ἀκᾶσᾶς ἐνιοτε δ' εὐπολεμοῖς κἀ λοιμοῖς ἐκπῖεσᾶς ἠγαγεν ἐπὶ το ἀρχαῖον κἀ ἀπε κἀτεσθῆ τον εἰς του κῶσμον. Id est cum hæc ita facta fuerint o Asclepi: tunc dominus: & pater: & deus: & primus: & unius dei creator respiciens quæ facta sunt: & suam uoluntatem in huiusmodi bonum opponens temeritati & errorem reuocans: malitiam purgabit. Partim q̄dem aqua nimia dissolvens partim igne rapido cremans: interdum bellis ac pestilentis percutiēs ad statum pristinum perduxit: suumq; restituit mundum. Sibyllæ quoq; nos aliter fore ostendunt: q̄ ut dei filius a summo patre mittat̄: qui & iustos liberet de manibus impiorum: & iniustos cum tyrannis sæuientibus deleat: e quibus una sic tradidit:

ἡφεὶ κἀ μακάρων ἑθελων πολιν ἐξ ἄλ' ἀπᾶσαι
κἀ κεντῆς θεοθεν βᾶσ' ἰλευσ' πεμφῆεις ἐπὶ δ' ἰον
πᾶντᾶς ὀλει βᾶσ' ἰλεις μὲ γᾶλους κἀ φωτᾶς ἀν ἰστους
εἰουτῶσ κρινει κἀ ὑπᾶφθι του ἀντροποισι. Id est ueniet & beatorū uolens urbē ex-
pugnare: & quidam a deo missus rex ad suos omnes perdet reges magnos & uiros opti-
mos sic iudicabitur ab immortalibus hominibus. Item alia Sibylla:

τοτεξ ἡελιοιθεος πᾶμψει βᾶσιλιαος
πᾶσᾶν γὰ ἄν πᾶσσει ἐπὶ θολεμοιο κἀκοιο.
Tunc ex sole deus mittet regem q̄ omnem terram placabit a bello malo. Et rursus alia.
ἡμεθερᾶς θεφυγον δουλειᾶς λυσᾶσ θᾶκρον ἐπὶ ἀνκερι κει μένον ἀρει κἀ θεσμο
υς ἀθεους λυσει δ' εσμοῦς θε βᾶσ' ἰου. Id est iugum nostræ seruitutis intolerabile in col-
lo posuim tollet: & leges impias soluet: uinculaq; uiolenta.

Quomodo Christus & quibus signis præcedentibus descendet de cælo: ut interfici-
at Antichristum: & tyrannos: & impios deleat de terra. Et q̄ uigiliæ nocturnæ christia-
norum ideo institutæ sunt: q̄ Christus de nocte uerturus est. Et q̄ dii & cultores eorum
dabuntur incendio: ut Sibylla prædixit. Ca. xix.

o Ppresso igitur orbe terræ: cum ad destruendam immensarum uirium tyranni-
dem humanæ opes defecerint: siquidem capto mundo cum magnis latronum
exercitibus incubabit: diuino auxilio tanta illa calamitas indigebit. Commo-
tus igitur deus: & ancipiti periculo: & miseranda comploratione iustorum mittet pro-
tinus liberationem. Tunc aperietur cælum medium intempesta nocte & tenebrosa: ut in
orbe toto lumen descendens dei tanquam fulgor appareat: quod Sibylla his uersibus
locuta est.

οποτᾶν ἔλθῃ πυρὲς τᾶι ἀκότος ἐν μῆσῃν ὑκτιμελάϊην.
Id est cum uenerit ignis: erunt tenebræ in media nocte obscura. Hæc est nox: quæ a no-
bis propter aduentum regis ac dei nostri per uigil celebratur: cuius noctis duplex est ra-
tio: q̄ in ea & uitam tum recæpit cum p̄silius est: & postea orbis terræ regnum recæptu-
rus est. Hic est enim liberator: & iudex: et ultor: & rex: et deus: quem nos Christum uoca-
mus: qui prius q̄ discedat: hoc signum dabit. Cadet repente gladius e cælo: ut sciant iusti
ducem sanctæ militiæ descensurum: & descendet comitantibus angelis in medium ter-
ræ: & præcedet eum flāma inextinguibilis: et uirtus angelorum tradet in manus iusto-
rum multitudinem illam: quæ montem circumfederit: & concidetur ab hora tertia usq;
ad uesperum: et fluet sanguis more torrētis: deletisq; omnibus copiis: impius solus effu-
giet: et peribit ab eo uirtus sua. Hic est autem qui appellat̄ Antichristus: sed se ipse Chri-
stum mentietur: et contra uerum dimicabit: et uictus effugiet: & bellum sæpe renoua-
bit: et sæpe uincet: donec quarto prælio confectis omnibus impiis debeat: latus et captus
tandem scelerum suorum luet pœnas. Sed et cæteri principes tyranni qui contriuerunt
orbem: simul cum eo uincti adducentur ad regem: et increpabit eos et coarguet. Et ex-
probrabit his facinora ipsorum: et damnabit eos ac meritis cruciatibus tradet. Sic ex-
tineta malitia et impietate compressa: requiescet orbis: qui per tot sæcula subiectus er-
rori ac sceleris: nefandam pertulit seruitutem. Non colentur ulterius dii manu facti: sed
a templis et puluinaribus suis deturbata simulacra igni dabunt. Et cum donis suis mi-
rabilibus ardebunt: quod etiam Sibylla cum prophetis congruens futuræ esse prædixit
τριφουσι δ' εἰδολὰ βρότῳ κἀ πλουτον ἄπᾶν. Id est coterent aut simulacra homi-
nes et diuitias omnes. Erythræa quoq; idem (propōdit. ἐργᾶ δ' εχει ρόπῳ ἡ τᾶ θεων ὄν
ἡ κᾶσῶν τᾶι. Id est opera autem deorum humanis manibus facta exurentur.

Quomodo aperientur inferi: & resurgent mortui. Et qui iudicandi sunt: & q̄ non.
Et quomodo hæc Sibylla prædixerit. Et qua ratione anima cum immortalis sit: pati bi-
lis esse possit secundum stoicos. Ca. xx.

o Ost hæc aperientur inferi: & resurgent mortui: de quibus iudicium magnum
ipse idem rex ac deus faciet: cui summus pater & iudicandi & regnandi dabit
maximam potestatem: de quo iudicio ac regno apud Erythræam Sibyllam
sic inuenitur:

ὁπότε δ' ε κἀ τὸ λᾶβῆ τέλος αἰς ἰμῶν δ' ε βρότῳ σῖν
ἀφῖξῃ τᾶι δ' ἡ κρισῖς ἀθᾶνά τῳ ἰο θεῳ
ἡφεὶ ἐπὶ ἀνθρωπων μὲ γᾶλη κρισῖς ἰς ἡ δ' ε κἀ ἀρ χῖ.
Id est. Cum autem dies iste finem fatalem accæperit: & ad mortales iudicium immorta-
lis dei uenerit: ueniet super homines magnum iudicium & initium. Deinde apud aliās
τᾶρτᾶρ ἑὸν δ' ε κᾶ ὄσ τοτε δ' ε φῆ γᾶ ἰᾶ κᾶ ἰου σᾶ
ἡ φῶσῖν δ' ε πῖ βῖ μᾶ θεου βᾶσ' ἰλῆος ἀπᾶντῶσ.
Id est. Tartareum autem chaos tunc ostendet dehiscens terra. Venient autem ad tribu-
nal dei reges omnes. Et alio loco penes eandem:
ὄυ ρᾶν ὄν εἰλ ἰφω γᾶ ἰνδ κευθ μῶν ἰᾶς ἀν ὄφω
κἀ τῶτε ἀν ὄσ τῶσ ὄν εκρῦς μῶ ἰρᾶν ἰν ὄ λυ σᾶς
κἀ θᾶνά τᾶν κῆν τῶσ κἀ ὕσ τῶρ ὄν εἰς κρισῖν ἰφῶ
κριν ὄν ευσ ἑβῶν κἀ λυ σῶ βῖ ὄν ἰν ὄν ἰν ὄν.

Id est. Caelum uolens terræ latebras aperiam: & tunc leuabo mortuos: fatum soluens: & stimulum mortis: posteaq; in iudicium ducam iudicans piorum atq; impiorum uitam uiroꝝ. Nec tamen uniuersi tunc a deo iudicabuntur: sed hi tantum qui sunt in dei religione uersati. Nam qui deum non agnouerunt: quoniam sententia de his in absolutionem ferri non potest: iam iudicati damnatiq; sunt: sanctis litteris cōtestantibus non resurrecturos esse impios ad iudicium. Iudicabuntur ergo qui deum scierunt: & facinora eorum in mala opera cum bonis collata ponderabuntur: ut si plura & grauiora fuerint bona iustaq; dentur ad uitam beatam. Si autem mala supauerint: condēnentur ad pœnam. Hic fortasse dixerit quispiam: Si est immortalis anima: quomodo passibilis inducitur ad pœnam sentiens. Si enim ob merita puniet: sentiet utiq; dolorem: atq; ita etiam mortem. Si morti non est obnoxia: nec dolori quidem. Patibilis ergo non est. Huic quæstioni siue argumento ita a stoicis occurritur: Animas quidem hominum permanere: nec interuentu mortis in nihilum resolui: sed eorum qui iusti fuerunt: puras & impatibiles: & beatas ad sedem cælestem unde illis origo est: remeare: uel in campos quoldā fortunatos rapi: ubi fruuntur miris uoluptatibus. Impios uero quoniam se malis cupiditatibus inquinauerunt: mediam quandam gerere inter immortalem mortalemq; naturam: & habere aliquid imbecillitatis ex contagione carnis: cuius desideris ac libidinibus addictæ: in eluibilem quendam phucum trahāt labemq; terrenam. Quæ cum temporis diuturnitate penitus inhælerit: eius naturæ reddi animas: ut si non extingui biles in totum quoniam ex deo sunt: tamen cruciabiles fiant per corporis maculam: quæ peccatis iniusta sensum doloris attriuit. Quam sententiam poeta sic explicauit.

Quin & supremo cum lumine uita reliquit.

Non tamen omne malum miseris: nec funditus omnes

Corporeæ excedunt pestes: penitusq; necesse est

Multa diu concreta modis inolescere miris.

Ergo exercentur pœnis: ueterumq; malorum Supplicia expendunt.

Hæc ppe modū uera sunt. Anima .n. cum diuortiu fecit a corpore: est (ut idē ait poeta)

Par leuibus uentis: uolucricq; simillima somno.

Quia spiritus est & ipsa tenuitate incomprehensibilis: sed nobis qui sumus corporales Deo autem cui subiacet posse omnia: comprehensibilis.

De potentia dei quæ pro merito cuiusq; potest & homines & angelos punire. De carnis immortalitate post resurrectionē. De differentia ignis gehennalis & ignis cōmunis. Et quid in electis: & quid in reprobis operetur. Cap. xxi.

Rimum igitur dicimus tantam esse dei potestatem: ut etiam incorporalia comprehendat: & quemadmodum uoluerit: afficiat. Nam & angeli deū metuunt: quia castigari ab eo possunt in enarrabili quodam modo. Et dæmones reformidant: quia torquentur ab eo: & puniuntur. Quid ergo mirum: si cum sint immortales animæ: tamen patibiles sint deo: Nam cum in se nihil habeant solidum & cōtractibile a solidis & corporalibus nullam uim pati possūt: sed quia in solis spiritibus uiuunt a solo deo tractabiles sunt: cui uirtus & substantia spiritalis est. Sed tamen docent nos sanctæ lit teræ quemadmodum pœnas impii sint laturi. Nam quia peccata in corporibus contra xerunt: rursus carne induentur: ut in corporibus piaculum soluant: & tamē nō erit caro illa quam deus hominī superiecerit: huic terrenæ similis: sed insolubilis ac permanens in æternum: ut sufficere possit cruciatibus & igni sempiterno: cuius natura

diuersa est ab hoc nostro: quo ad uitæ necessaria utimur: qui nisi alicuius materiz fomite alatur: extinguitur. At ille diuinus per seipsum semp uiuit: ac uiget sine ullis alimentis: nec admixtum habet fumum: sed est purus ac liquidus: & in aquæ modum fluidus. Nō enim ui aliqua sursum uersus, urget: sicut noster: quem labes terreni corporis quatenetur: & fumus intermixtus exilire cogit: & ad cælestem naturam cū trepidatione mobili subuolare. Idem igitur diuinus ignis una eademq; ui atq; potentia & cremabit impios: & recreabit: & quantum e corporibus absumet: tantū reponet: ac sibi ipse eternum pabulū subministrabit: quod pœtæ in uulturem & Tityum transtulerunt. Ita sine ullo reuiuiscētū corporum detrimento: adoret tantū: ac sensum doloris afficiet. Sed & iustos cū iudicauerit deus: etiā igni eos examinabit. Tū quoq; peccata uel pōdere uel numero præualuerit: perstringent ab igni atq; amburent. Quos autē plena iustitia & maturitas uirtutis incoxerit: ignē illum nō sentient. Habent enim aliqd in se dei qd uim flammæ repellat ac reiciat. Tanta uis est innocentia: ut ab ea ignis ille refugiat innoxius: q accipit a deo hanc potestatem: ut impios uratiustis obtemperet. Nec tamen quisq; putet animas post mortē protinus iudicari. Nam oēs in una cōiꝝ custodia detinent: donec tempus adueniat: quo maximus iudex meritoꝝ faciat examen. Tum quoq; fuerit pbatā iustitia: hi præmiū immortalitatis accipiēt. Quorum autē peccata & scelera detecta non resurgēt: sed cum impiis in eadē tenebras recondent ad certa supplicia destinati.

Quod hæc a quibusdā dicunt eē poetica: & unde ad notitiā uenerint poeta: ū: quibus de causis corrupti ueritatē. Et lethæū amnē & alia phantastica induxerint. Ca. xxii

Igmēra hæc poetaꝝ qdam putāt ignorātes unde illa poeta accēpint: ac negāt

f hæc fieri posse: nec mir: ita illis fieri. Aliter enim q res hēt: tradit a poetis: qui licet sint multo antiquiores q historici & oratores & cætera genera scriptoꝝ: tamē

quia mysteriū diuini sacramenti nesciebant: & ad eos mentio resurrectionis futuræ obfuroꝝ ore puenerat: eam uero temere ac leuiter auditā in modū cōmētiæ fabulæ pdiderunt. Et tamē idem testati sunt: nō auctore se certū: sed opinionē leg: ut Maro q ait: Sit mihi fas audita loqui.

Quauis igit ueritatis arcana in pte corruerint: tamen ipsa res eo uerior inuenit: q cum pphetis in parte cōsentiunt: qd nobis ad probationē rei satis est. Errori tamen eoz subest ratio nōnulla. Nam cum pphetæ assiduis cōcionibus prædicarent iudicaturū eē de mortuis filium dei: & hæc annunciatio non lateret: quoniā rectorē cæli non aliū putabant q Iouem: iudicare apud inferos Iouis filiū tradiderunt. Sed tamen non Appollinē aut Liber: aut Mercuriū: qui cælestes putant: sed deū q & mortalis fuerit: & iustus: uel Minoem: uel Aeacum: uel Rhadamanthum. Corruerunt igit poetica licentia qd accēperāt: uel opinio ueritatem per diuersa ora sermonesq; uarios dissipata mutauit. Nā q pactis apud inferos mille annis: rursus ad uitā restitui cecinerūt: Marone ita dicēte: Has omnes ubi mille rotam uoluere per annos

Lethæum ad fluuium deus euocat agmine magno:

Scilicet immemores supera ut conuexa reuisant.

Rursus & icipiāt in corpora uelle reuerti. Hæc eos rō sefellit: q resurgēt defūcti nō post mille annos mortis suæ: sed ut restituti rursus in uita mille annis cū deo regnēt. Deus .n. ueniet ut orbe hoc ab oī labe purgato: rediuiuas iustoꝝ aias corpibus inouatis ad sēpiternā beatitudinē suscitet. Itaq; præter aquā obliuiois uera sūt cætera: quā iccirco finxerūt: neq; illis opponeret. Cur ergo nō meminerint se aliquādo uixisse: aut q fuerit: aut q

gesserint: Sed nihilominus tamen uerisimile non putatur: & res tota uelut licenter & fabulose ficta respuitur. Nobis autem de resurrectione affirmantibus atq; docētib; animas ad alteram uitam non oblitis sui: sed in eodem sensu ac figura esse reituras: illud opponitur. Tot iam sæcula transierunt: quis unq̄ unus ab inferis resurrexit: ut exemplo eius fieri posse credamus? At enim resurrectio fieri non potest dominante adhuc iniustitia. Hoc enim in sæculo necantur homines ui: ferro: insidiis: uenenis: afficiuntur iniuriis: egestate: carceribus: tormentis: proscriptionibus. Eo accidit q̄ iustitia inuisa est: q̄ omnes qui deum sequi uolunt: non tantum odio habentur: sed uexantur omnibus contumeliis: & excruciantur multiplici genere pœnarum: & ad impios cultus manufactorum deorum non ratione aut ueritate: sed nefanda corporum laceratione coguntur. Num igit̄ oportet ad hæc eadem resurgere: ac reuerti homines ad uitam in qua tuti eē non possint? Cum ergo iusti tam uiles habeantur: tam facile tollantur: quid putemus futurum fuisse: si quis ab inferis rediens uitam postliminium recēpisset? Auferetur proleto ab oculis hominum: ne uiso eo uel audito deos uniuersi relinquerent: & ad unius se dei cultum religionemq; conuerterent. Ergo semel fieri resurrectionem necesse est cum malum fuerit ablatum: quoniam eos qui resurrexerint: nec mori iam ulterius: nec uiolari ullo modo fas est: ut beatam possint agere uitam: quorum mors resignata est. Poetæ uero cum scirent hoc sæculum malis omnibus redūdate: obliuionis amnem induxerūt ne laborum ac malorum memores animæ reuerti ad superos recusarent. Vnde Virgi.

O pater an ne aliquas ad cælum hinc ire putandum est

Sublimes animas: iterumq; ad tarda reuerti

Corpora: quæ lucis miseris tam dira cupido?

Ignorabant enim quomodo aut quando id fieri oporteret. Itaq; renasci eas putauerūt & denuo ad uterum reuolui: atq; ad infantiam regredi. Vnde & Plato de anima disserens: ex hoc ait posse cognosci animas esse immortales atq; diuinas: q̄ in pueris mobilia sunt ingenta: & ad percipiendum facilia: q̄ ea quæ discant: ita celeriter capiant: uti non tunc primum discere illa uideantur: sed recognoscere atq; reminisci: in quo uir sapiens poetis ineptissime credidit.

De resurrectione. Et q̄ Pythagoras & alii philosophi inepte locuti sunt: & de anastasi mentientes animas in uaria transire corpora. Ca. xxiii.

Non igitur renascuntur: quod fieri non potest: sed resurgēt: & a deo corporibus induentur: & prioris uitæ factorumq; omnium memores erunt: & in bonis cælestibus collocati: ac fruētes iucunditate innumerabilium copiarum præsentis deo gratias agēt: q̄ malum omne deleuerit: q̄ eos ad regnum uitamq; perpetuā sulcitarit.

Quæ de anastasi philosophi quoq; dicere aliquid conati sunt tam corrupte q̄ poetæ. Nam Pythagoras transire animas in noua corpora disputauit: sed inepte: q̄ ex hominibus in pecudes: & ex pecudibus in homines: & seipsum ex Euphorbio esse reparatum. Melius Chrysippus: quem Cicero ait fulcire porticum stoicorū: qui in libris quos de prouidentia scripsit: cum de inuouatione mundi loqueretur: hæc intulit: τούτου δέ οὗτος ἔχοντος δηλονός οὐδ' ἐν ἀδηνάτον καὶ ἡμᾶς μετὰ τὸ τέλευτες οἱ πολλὴν περιόδων τινῶν εἰλήμενων χρόνου ἐν ὄνυες μὲν κατὰς τῆς ἐσθῆς χιμῶ. Id est. Quod cum ita sit: apparet nil eē impossibile: & nos post excessum nostrum rursus spatiis quibusdam reuolutis temporum in hunc statum restitui: in quo nunc esse uideamur. Sed nos ab humanis ad diuina redeamus. Sibylla iterum dicit.

ΑΥΤΟΙΣΤΟΝ ΓΑΡ ΑΠᾶΝ ΜΕΡΩΠΩΝ ΓΕΝΟΣ ἈΛΛΟΤΑΝΗΔΗ
ΚΟΣΜΟΝ ΚΑΙ ΘΡΗΤΩΝ ἘΛΘΗΚΡΙΣΤΙΝ ΘΕΟΣ ΑΥΤΟΣ
ΠΟΙΗΣΕΙ ΚΡΙΝΩΝΑΣ ἘΒΕΙΣ ΘΑΜΑΕΥΣ ἘΒΕΑΣΤΕ
ΚΑΙ ΤΟΤΕ ΑΥΣ ἘΒΕΑΣ ΜΕΝΕΠΙ ΞΟΦΟΝ ΕΝ ΨΥΡΙ ΨΕΜΨΕΙ
ΟΣ ΟΙ ΔΕΥΣ ἘΒΟΥΣ ΙΠΑΛΙΝ ΞΗΣΟΥΣ ΕΠΙ ΓΑΙΗΣ
ΠΝΕΥΜΑΘΕΟΥ ΔΟΝΤΟΣ ΤΙΜΗΝ ΑΜΑ ΚΑΙ ΒΙΟΝ ΑΥΤΟΙΣ.

Id est: Etenim difficile ad credendum omne hominum genus. Sed cum iam mundi & mortalium uenerit iudicium: quod deus ipse faciet iudicans pios simul & impios: tunc demum impios quidem in ignem & tenebras mittet. Qui autem pietatem tenent: itez uiuent in terra: spiritu dei dante honorem simul & uitam ipsis. Quod si non modo prophetæ: sed etiam uates: & poetæ: & philosophi anastasi mortuorum futuram esse consentiunt: nemo quaerat a nobis quemadmodum fieri possit. Nec enim diuinorum operum potest reddi ratio. Sed si a principio deus hominem nescio quo uenerabili modo instituit: credamus ab eodem restitui ueterem posse: qui nouum fecit.

Quomodo secundum uaticinia Sibyllæ post iudicium per mille annos regnabit in terra filius dei cum electis suis in sancta ciuitate quam constituet. Et q̄ diabolus uincetur mille annis: & omnis creatura mansuescet: & ad iucunditatem seruiet homini. Et q̄ Christus ab omnibus coletur ut deus & dominus. Ca. xxiiii

Vnc reliqua subnectam. Veniet igitur summi & maximi dei filius: ut uiuos ac mortuos iudicet: dicente Sibylla:

ΠΑΣΗΣ ΓΑΡ ΓΑΙΗΣ ΤΟΤΕ ΘΡΗΤΩΝ ΣΥΧΥΣ ΙΣ ΕΣ ΤΑΙ
ΑΥΤΟΣ ΟΒΑΝ ΤΟΚΡΑΤΩΡΟ ΤΑΝΕΛΘΗ ΒΗΜΑΤΙ ΚΡΙΝΑΙ
ΞΩΝ ΤΩΝ ΚΑΙ ΝΕΚΥΩΝ ΨΥΧΑΣ ΚΑΙ ΚΟΣ ΜΟΝΑΠΑΝΤΑ

Id est. Totius enim terræ mortalium consilio tunc erit: & ipse omnipotens cum uenerit in tribunali iudicare uiuorum mortuorumq; animas & mundum omnem. Verum ille cum deleuerit iustitiam iudiciumq; maximum fecerit: ac iustos qui a principio fuerunt: ad uitam restaurauerit: mille annis inter homines uersabitur: eosq; iustissimo imperio reget. Quod alibi Sibylla uaticinans furensq; proclamat:

ΚΛΕΥΤΕ ΔΕ ΜΟΥ ΜΕ ΡΟΠΕΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΑΙΩΝ ΙΟΣ ΑΡΧΕΙ.

Id est. Audite me homines: rex sempiternus dominabitur. Tunc qui erunt in corporibus uiui non morientur: sed per eosdem mille annos infinitam multitudinem generabunt: & erit soboles eorum sancta & deo cara. Qui autem ab inferis suscitabuntur: hi præerunt uiuentibus uelut iudiccs. Gentes uero non extinguentur omnino: sed quædā relinquentur in uictoriam dei: ut triumphentur a iustis ac subiungentur perpetuæ seruituti. Sub idem tempus etiam princeps dæmonum qui est machinator omnium malorum: uincietur cathenis: & erit in custodia mille annis cælestis imperii: quo iustitia in orbe regnabit: nequid malum aduersus populum dei moliatur. Post cuius aduentum cōgregabuntur iusti ex omni terra: peractoz iudicio ciuitas sancta constituetur in medio terræ: in qua ipse conditor deus cum iustis dominantibus commoretur: quam ciuitatem Sibylla designat cum dicit:

ΚΑΙ ΨΟΛΙΝ ΗΝ ΕΠΟΙΗΣΕ ΘΕΟΣ ΑΥΤΗΝ ἘΠΟΙΗΣΕ
ΛΑΜΠΡΟΤΕΡΑΝ Ἀσθρων καὶ ἡλιου ἡδεσελῆνης.

Id est urbemq; quam fecit deus eam clariorem fecit astris: atq; sole: lunaq;. Tunc aufe-

rentur a mundo tenebræ illæ: quibus offenditur atq; obcæcatur cælum: & luna claritudinem solis accipiet: nec minuetur ulterius. Sol autem septies tanto q̄ nunc est: clarior fiet. Terra uero aperiet fecunditatem suam: & uberrimas fruges sua sponte generabit: rupes montium melle sudabunt: per riuos uina decurrent: & flumina lacte inundabunt. Mundus deniq; ipse gaudebit: & omnis rerum natura lætabitur: erepta & liberata dominio mali: & impietatis: & sceleris: & erroris. Nam bestię per hoc tēpus sanguine alentur: non aues prædam: sed quæta & placida erunt omnia: leones & uituli ad præsepe simul stabunt: lupus ouem non rapiet. Canis non uenabitur: ancipitres & aquilæ non nocent: infans cum serpentibus ludet. Deniq; tunc fiet illa: quæ poetæ aureis temporibus facta esse iam Saturno regnante dixerunt. Quorum error hinc exortus est: q; propheta futurorum pleraq; sic proferunt & enunciant: quasi iam peracta. Visiones enim diuino spiritu offerebantur oculis eorum: & uidebantur illa in conspectu suo quasi fieri ac terminari. Quæ uaticinia eorum cum paulatim fama uulgasset: quoniam propheta a sacramento ignorabant quatenus dicerentur: completa iam esse ueteribus sæculis illa omnia putauerunt: quæ utiq; fieri compleriq; non poterant homine regnate. Cum uero deletis religionibus impiis: & scelere compresso: subiecta erit deo terra:

Cedet & ipse mari uector: nec nautica pinus

Mutabit merces: omnis feret omnia tellus.

Non rastros patietur humus: non uinea falcem.

Robustus quoq; iam tauris iuga soluet arator. **Tunc etiam**

Molli paulatim flauescet campus arista:

Incultiq; rubens pendebit lentibus uuas

Et duræ quercus sudabunt rosida mella.

Nec uarios discet mentiri lana colores:

Ipse sed in pratis aries iam suaue rubenti

Muricetiam croceo mutabit uellera luto:

Sponte sua sandyx pascentes uestiet agnos.

Ipse lacte domum referent distenta capellæ

Ubera: nec magnos metuent armenta leones.

Quæ poeta secundum Cumææ Sibyllæ carmina prolucutus est. Erythræa uero sic ait:

οἰδέλυκαὶ συναρνέσιν ἐν οὐρέσιν ἀμάγε εἰδόντα

χόρτον παράδαλις τέριφοῖς ἀμά βόσκης ὄντα

ἀρκτοῖσὺν μὸς χόσιν ὁμοῦ καὶ ποσι βροτοῖσι

σάρκα βόρος τελέων φάγεταῖ ἀχυρόν παρά φάτνας

σὺν βρέφεσι τεδράκοντες ἀμά τόρσι κίμησόν ται.

Id est nec lupi cum agnis in montibus dimicabunt. Herbamq; lynces pariter cum hædis pascentur. Vrsi cum uitulis simul omnibusq; animalibus carniuorus leo comedet paleas ad præsepia: cumq; infantibus dracones: siue matribus dormient. Et alio loco de libertate rerum:

καὶ τὸ τέλει χάραν μετὰ λην θεὸς ἀνδράσι δῶσει

καὶ τάρχη καὶ δένδρα καὶ ἀσπέτα θρέμματα γαίης

δούρουσι τράπῃ τὸν ἀληθινὸν ἀνὴρ πούσιν

οἴνου καὶ μελιτός γλήκητέρον λευκούτε γαλακτός

καὶ σιτου ὁπέρ ἐσι βροτοῖσι κλισὸν ἀπαιτήτων.

Id est & tunc gaudium magnum deus dabit hominibus. Nam & terræ et arbores: & innumerabilia terræ pecora dabunt fructum uerum hominibus uini & mellis dulcissimi & candidi lactis atq; tritici: quod est hominibus optimum omnium. Et alia eodem modo:

εὐσεβέων δέμονον ἀγία κῶν πᾶντα τὰ δόσι εἶν

ἀμά μελιτός ἀπὸ πέτρης ἡδὲ ἀπὸ τῆς

καὶ γαλακτός τῶν βροτοῖς ρεύσει πάντες οἱ δίκαιοι.

Id est priorum autem sola sancta terra omnia hæc feret: fluenta mellis de petra atq; de fontibus: & lac immortalitatis manabit omnibus iustis. Vident itaq; homines tranquillissimam uitam & copiosissimam: & regnabunt cum deo pariter: & reges gentium uenient cum donis ac muneribus: ut adorent & honorificent regem magnum: cuius nomen erit præclarum ac uenerabile uniuersis nationibus: quæ sub cælo erunt: & regibus qui dominabuntur in terra.

Quod non restant ex quarundam scripturarum assertionem nisi ducenti anni usq; ad rerum innouationem. Et q; finis non aderit nisi Roma destructa. **Ca. xxv.**

Acc sunt quæ a prophetis futura dicuntur: quorum testimonia & uerba ponere opus non esse duxi: quoniam esse infinitum nec tantam rerum multitudinem mensura libri caperet: tam multis uno spiritu similia dicentibus: simulq; ne fastidium legentibus fieret: si ex omnibus collecta & translata cogerent. Præterea ut ea ipsa quæ dicerem: non nostris: sed alienis litteris potissimum confirmarem: doceremq; non modo apud nos: uerum etiam apud eos ipsos: qui nos insectantur ueritatem consignatam teneri: quam recusant agnoscere. Qui autem diligentius uoluerit scire: ex ipso fonte hauriat: & plura q̄ nos in his libris complexi sumus: admirabilia replet. Fortasse nunc quispiam requirat quando ista quæ diximus sunt futura: iam superius ostēdi. Completis annorum sex milibus: mutationem istam fieri oportere: & iam propinquare illum summum conclusionis æternæ diem: de signis quæ dicta sunt a prophetis licet noscere. Prædixerunt enim signa quibus consumatio temporum & expectanda sit nobis in singulos dies: & timenda. Quando tamen compleatur hæc summa: docent hi qui de temporibus scripserunt: colligentes ea ex litteris sanctis: & ex his uariis historiis quantus sit numerus annorum ab exordio mundi: qui licet uariet: & aliquantulum numeri eorū summa dissentiat: omnis tamen expectatio non amplius q̄ ducentorum uidetur annorum. Etiam res ipsa declarat lapsum ruinamq; breui fore: nisi q; incolumi urbe Roma nihil istius uidetur esse metuendum. At uero cum caput illud orbis ceciderit: præcipit quod Sibyllæ fore aiunt: quis dubitet uenisse iam finem rebus humanis orbisq; terrarum? Illa est ciuitas: quæ adhuc sustentat omnia: precandusq; nobis & adorandus est deus cæli: sitamen statuta eius & placita deferri possunt: ne citius q̄ putemus tyrannus ille abominandus ueniat: qui tantum facinus moliat: ac lumen illud effodiat: cuius interitu mundus ipse lapsurus est. Nunc ad cætera exequenda redeamus: quæ deinceps secutura sunt.

Quod elapsis mille annis aurei sæculi post iudicium soluetur item diabolus & concitabit gentes: ut sanctam expugnent ciuitatem: & obsidebunt eam. Et quomodo eam omnino deus destruet & poenis æternis tradet: electis hominibus translatis ad gloriam angelorum post resurrectionem secundam. **Ca. xxvi.**

Ixi paulo ante in principio regni sancti foret ut a deo princeps dæmoniorum uincatur. Sed idem cum mille anni regni: hoc est septem milia exeperint terminari: soluetur denuo & custodia missus exhibit. Atque omnes gentes quæ tunc erunt sub ditione iustorum concitabunt inferant bellum sanctæ ciuitati. Et colligetur ex omni orbe terræ innumerabilis populus nationum: & obsidebit & circumdabit ciuitatē: tunc ueniet nouissima ira dei super gentes: & debellabit eos usque ad inum. Ac primum concutiet terram quæ ualidissime: & a motu eius scindentur montes Syria: & subsident colles in abruptum: & muri omnium ciuitatum concident: & statuet deus solem triduo ne occidat: & inflammabit eum: & descendet æstus nimius: & adustio magna supra perduelles & impios populos: & hymbres sulphuris: & grandines lapidum: & guttæ ignis: & liquefcent spiritus eorum in calore: & corpora conterentur in grandine: & ipsi se inuicem gladio ferient: replebuntur montes cadaueribus: & campi operientur ossibus. Populus autem dei tribus illis diebus sub concavis terræ occultatus erit: donec ira dei aduersus gentes extremum iudicium terminetur. Tunc exibunt iusti de latobris suis: & inueniet omnia cadaueribus atque ossibus tecta. Sed & genus omne impiorum radicitus interibit nec erit in hoc mundo ulla ratio amplius: præter solam gentem dei: tum per annos septem perpetas intactæ erunt siluæ: nec excidetur de montibus lignum: Sed arma gentium comburentur: & iam non erit bellum: sed pax & requies sempiterna. Cum uero completi fuerint mille anni: renouabitur mundus a deo: & cælum complicabit: & terra mutabitur: & transformabit deus homines in similitudinem angelorum: & erunt candidi sicut nix: & uersabuntur semper in conspectu omnipotentis: & domino suo sacrificabunt & seruient in æternum. Eodem tempore fiet secunda illa & publica omnium resurrectio etiam in qua exterminabuntur impii ad cruciatus sempiternos. Hi sunt qui manufacta coluerunt: qui dominum mundi ac parentem uel nescierunt uel abnegauerunt. Sed & dominus illorum cum ministris suis comprehendetur ad pœnamque damnabitur: cum quo pariter omnis turba impiorum pro suis facinoribus in conspectu angelorum atque iustorum perpetuo igni cremabitur in æternum. Hæc est doctrina sanctorum prophetarum: quam christiani sequimur. Hæc sapientia nostra: quam isti qui fragilia colunt: uel inanem philosophiam uenturæ ætatis stultitiam uanitatēque derident: quia nos defendere hanc publice atque asserere non solemus. Deo iubente ut quieti ac silentes arcana eius in abscondito atque intra nostram conscientiam teneamus. Nec aduersus istos uere prophanos: qui non discendi sed arguendi atque illudendi gratia inclemēter deum ac religionem eius impugnavit: pertinaci contentione certemus. Abscondi enim tegique mysterium quod fidelissime oportet: maxime a nobis qui nomen fidei gerimus. Verum illi hanc taciturnitatem nostram ueluti conscientiam malam criminantur. Vnde etiam quaedam execrabiles opiniones de pudicis & innocentibus fingunt: & libenter his quæ sixerint credunt.

Exhortatio ut omnes properent ad suscipiendam cum religione sapientiā: per quas ad beatissimam peruenitur æternæ uitæ beatitudinem. Ca. xxvii

Voniam decursus ppositi operis septem spatiis ad metam prouecti sumus: suscipere est ut exhortemur omnes ad suscipiendam cum uera religione sapientiam cuius uis & officium in eo uertitur: ut contemptis terrestribus: quibus antea tenebamur: fragilibus seruiētes & fragilia concupiscentes: ad æterna cælestis thesauri præmia dirigamur: quæ ut capere possimus: quod primum omittendæ sunt huius præsentis ui-

tae illicibiles uoluptates: quæ animas hominum perniciosissima suauitate deliniunt. Quæ uita felicitas existimanda est subtractis his labibus terræ: proficisci ad illum æquissimum iudicem parentemque indulgentissimum: qui pro laboribus requiem: pro tenebris claritatem: pro terrenis ac breuibus bonis æterna & cælestia largiatur. Quæ cum mercede acerbitates ac miseriæ: quas perpetimur in hoc mundo facientes opera iustitiæ conferri & coæquari nullo modo possunt. Proinde si patientes: si beati esse uolumus: cogitanda ac proponenda nobis sunt non tantum terentiana illa: Molendum esse usque in pristinum: uapulandum: habendæ compedes. Sed his multo maiora. Carcer: cathenæ: tormēta patiēda: sustinendi dolores: mors denique ipsa & suscipienda est & ferenda: cum liqueat conscientia nostræ nec fragilem istam uoluptatem sine pœna: nec uirtutē sine præmio fore. Vniuersis igitur oportet operam dare: ut uel se quod primum ad rectam uiam dirigant: uel suscipis operati que uirtutibus: huius uitæ laboribus patienter exactis: consolatore deum habere mereamur. Pater enim noster ac dominus: qui condidit firmavitque cælum: qui solem cum cæteris sideribus induxit: qui libratam magnitudine sua terram uallauit: montibus mare circumdedit: amnibusque distinxit: & quicquid in hoc opere mundi conflauit ac perfecit e nihilo: perspectis erroribus hominum ducem misit: quod nobis iustitiæ uiam panderet. Hunc sequamur omnes: hunc audiamus: huic deuotissime pareamus: quoniam solus (ut ait Lucretius)

Veridicis hominum purgauit pectora dictis:

Et finem statuit torpedinis atque timoris:

Exposuitque bonum summum: quo tendimus omnes:

Quid foret: atque uiam monstrauit limite prono:

Quæ possemus ad id recto contendere cursu.

Nec monstrauit tantum: sed etiam præcessit: ne quis difficultatis gratia iter uirtutis horreret. Deserat (si fieri potest) uia pditionis & fraudis: in qua mors uoluptatis illecebris adoperta cælat. Et quanto quisque annis in senectutē uergentibus appropinquare certit illum diem: quo sit ei ex hac uita migrandum: cogitet quod purus abscedat: quod innocens ad iudicium ueniat: non ut faciunt quidam cæcis mentibus nixi: qui iam deficientibus corporis uiribus: in hoc admonentē instātis ultimæ necessitatis: ut cupidius & ardētius hauriendis libidinibus intendat. Quæ ex uoragine liberet se quisque dum licet: dum facultas adest: seque ad deum tota mēte cōuertat: ut illū diem securus expectet: quo præses dominusque mundi deus de singulorum factis cogitationibusque iudicabit. Quæcumque hic expectant: non tantum negligat: sed effugiat: potio remque aiam suam iudicet quod bona ista fallacia quorum incerta & caduca possessio est. Migrant. n. quotidie & multo uelocius exeunt: quam intrauerant. Et tamē si nobis usque ad ultimum liceat istis frui: aliis certe relinquenda sunt. Nihil nobis cum ferre possumus: nisi uitam bene atque innocēter actam. Ille ad deum copiosus: ille opulentus adueniet: cum astabunt continentia: misericordia: patientia: caritas: fides. Hæc est hæreditas nostra: quæ nec eripi cuique potest: nec transferri ad aliū. Et quis est qui hæc bona parare & acquirere sibi uelit? Veniant qui esuriunt: ut cælesti cibo saturati: sempiternam famem ponant. Veniant qui sitiunt: ut aquam salutarem de perenni cælesti fonte plenissimis faucibus trahant. Hoc cibatu atque potu dei & cæci uidebunt: & surdi audient: & muti loquentur: & claudi ambulabunt: & mortui reuiuiscunt: & stulti sapient: & ægroti ualebunt. Quisquis enim corruptelas terræ uirtute calcauerit: hunc arbiter ille summus & uerax ad lucem uitamque perpetuam suscitabit. Nemo diuitius: nemo

fascibus: nemo regia potestate confusus sit: immortalem ista non faciunt. Nam quicumque rationem hominis abiecerit ac praesentia secutus: in humum se ipse prostrauerit: desertor domini & imperatoris & patris sui punietur. Intendamus igitur iustitiam: quae nos in separabilis comes ad deum sola perducet: & dum spiritus hos regit arcus: infatigabili militia deo militemus: stationes uigiliaeque celebremus: cōgrediamur cum hoste: quem nouimus fortiter ut uictores: ac deuicto aduersario triumphantes praemium uirtutis: quod ipse promissa deo consequamur.

Lactantii Firmiani diuinarum institutionum libri septimi ac ultimi finis. Deo gratias.

Lactantii Firmiani de ira dei ad Donatum liber incipit.

1. p. h. in quo promittit de ira dei ad hanc diuinitatem docet deum esse cognoscendum.

Nimaduerti saepe Donate plurimos id existimare: quod etiam non nulli philosophorum putauerunt: non irasci deum: quoniam uel benefica si tantummodo natura diuina. nec cuiquam nocere praestantissime atque optime congruat potestati: uel certe nil curet oio: ut neque ex beneficentia eius quicumque boni perueniat ad nos: neque ex maleficientia quicumque mali. Quorum error quia maximus est: & ad euerendum uitae humanae statum spectat: coarguendus est a nobis: ne & ipse fallaris impulsus auctoritate hominum qui se putant esse sapientes: nec tamen nos arrogantes sumus: ut comprehensam nostro ingenio ueritatem gloriemur. Sed doctrinam dei sequimur: qui scire solus potest & reuelare secreta. Cuius doctrina philosophi expertes existimauerunt naturam rerum coniectura posse deprehendi. Quod nequaquam fieri potest: quia mens hominis tenebroso corporis domicilio circumseptae: longe a dei perfectione sumota est. Et hoc differt ab humanitate diuinitas: quae humanitatis est ignorantia: diuinitatis scientia. Unde nobis aliquo lumine opus est ad depellendas tenebras: quibus effusa est hominis cogitatio: quoniam in carne mortali agentes: nostris sensibus diuinare non possumus. Lumen autem mentis humanae deus est: quem quae cognouerit: & in pectus admiserit: in imminato corde mysterium ueritatis agnoscat. Remoto autem deo: caelestique doctrina: omnia erroribus plena sunt. Recteque Socrates cum esset omnium philosophorum doctissimus: tamen ut ceterorum argueret inscientiam: qui se aliquid tenere arbitrabantur: ait se nihil scire: quod nihil sciret. Intellexit enim doctrinam illam nihil habere in se certi: nihil ueri: nec (ut putabant quidam) simulauit doctrinam ut alios refelleret. Sed uidit ex parte aliqua ueritatem: testatusque est et in iudicio: sicut tradit a Platone: quod nulla esset humana sapientia. A deo doctrinam qua tum philosophi gloriabantur: contempsit: derisit: abiicit: ut id ipsum per summa doctrina profiteretur: quod nihil scire didicisset. Si ergo nulla est sapientia humana (ut Socrates docuit: ut Plato tradidit) apparet esse diuinam: nec ulli aliquid deo ueritatis notitiam subiacere. Deus igitur noscendus est: in quo solo ueritas est. Ille mundi patens & conditor rerum: qui oculis non uidetur: mente uix cernitur. Cuius religio multis

modis impugnari solet ab his: qui neque ueram sapientiam tenere potuerunt: neque magni & caelestis arcani comprehendere rationem.

De gradibus per quos ad ueritatem ascendit: & quae de ipsis gradibus deiciantur. Cap. ii.

Am cum sint gradus multi per quos ad domicilium ueritatis ascendit: non est facile cuiuslibet euehi ad summum. Caligantibus enim ueritatis fulgore luminibus: quae stabilem gressum tenere non possunt: reuoluunt in planum. Primus autem gradus est intelligere falsas religiones: & abiicere ipsos cultus humana manu fabricatos. Secundus uero perspicere a quo unus sit deus summus: cuius potestas ac prouidentia effecerit a principio mundum & gubernet in posterum. Tertius cognoscere ministerium eius ac nuntium: quem legauit in terram: quo docente liberati ab errore: quo implicati tenebantur: formatique ad dei cultum: iustitiam disceremus. E quibus omnibus gradibus (ut dixi) pronus est lapsus: & facilis ad ruinam nisi pedes incoccussa stabilitate figantur. De primo gradu eos excuti uidemus: quod cum falsa intelligant: tamen uerum non inueniunt: contemptisque terrenis fragilibusque simulacris: non ad colendum se deum conferunt: quem ignorant: sed mundi elementa mirantes: caelum: terram: mare: solem: lunam: ceteraque astra uenerant. Sed impitiam horum iam coarguimus in secundo diuinarum institutionum libro. De secundo uero gradu eos dicimus cadere: quod cum sentiunt unum esse summum deum: iidem tamen a philosophis irratiti: & falsis argumentationibus capti: aliter de unica illa maiestate sentiunt: quam ueritas habet: quae aut figuram negant habere ullam deum: aut uelio affectu commoueri putant: quia sit omnis affectus imbecillitatis: quae in deo nulla est. De tertio uero hi praecipitant: quod cum sciant legatum dei: eundemque diuini & immortalis templi conditorem: tamen aut non accipiunt eum: aut aliter accipiunt quam fides poscit: quos ex parte iam refutauimus in quarto supradicti operis libro: & refutabimus postea diligenter cum respondere ad omnes sectas coepimus: quae ueritatem dum disputant perdidit. Nunc uero contra eos disseremus: quod de secundo gradu lapsi de summo deo sentiunt. A iunt enim quidam nec gratificari eum quicumque: nec irasci: sed secus & quod ueritatem suam bonis perfrui. Alii uero iram tollunt: gratiam relinquunt deo. Naturam enim summa uirtute praestantem: ut non maleficam esse debere: ita omnes philosophi de ira consentiunt: de gratia discrepant. Sed ut ad propositam materiam per ordinem descendat oratio: huiusmodi faciendum nobis & exequenda partitio est: cum diuersa & repugnantia sint ira & gratia. Aut ira tribuenda est deo & gratia detrahenda: aut utrumque pariter detrahendum. Aut ira demenda est & gratia tribuenda: aut neutrum tribuendum. Aliud amplius praeter haec nihil potest capere natura: ut necesse sit in uno istorum aliquo uerum (quod quaerimus) inueniri. Consideremus singula: ut nos ad latebras ueritatis & ratio & ordo deducat.

Quod nullus asseruit deum irasci: & gratia non moueri.

Cap. iii.

Rimū illud nemo de deo dixit unquam irasci eum tantummodo & gratia non moueri. Etenim discoueniens deo: ut eius modi potestate sit praeditus: quae noceat & oblit: perdesse uero ac benefacere nequeat. Quae igitur ratio: quae spes salutis hominibus proposita est: si malorum tantummodo auctor est deus? Quod si sit iam maiestas illa uenerabilis: non ad iudicis potestatem: cui licet seruare ac liberare: sed ad tortoris & carnificis officium deducet. Dum autem uideamus non modo mala esse in rebus humanis: sed et bona: utique si deus non est: auctorem esse aliter necesse est: quod contraria deo faciat & det nobis bona. Si est: quo nomine appellandus est? Cur nobis quod male fecit notior est: quam ille quod bene? Si autem nihil potest esse praeter deum absurdum est & uanum putare diuinam potestatem: quae nihil est maius: nihil melius nocere posse: & ideo nemo extitit: quod auderet id dicere: quia nec rationem habet nec ullo modo potest credi. Quod quia conuenienter transeamus & ueritatem alibi requiramus.

Contra Epicurū disputat: qui negabat deum irasci: gratificari & oīa puidere. Ca. iiii
 Vod sequit' de schola Epicuri: sicut iram in deo nō esse: ita nec gratiam qdem.
 q Nam cum putaret Epicurus alienum esse a deo malū: quod ex affectu iracun-
 diæ plerunq; nascit': ademit ei etiā beneficentiam: quoniā uidebat consequens
 esse: ut si habeat iram deus: habeat & gratiā. Ita ne illi uitiū concederet: etiam uirtutis fe-
 cit exptem. Ex hoc inqt beatus & incorruptus est: qā nihil curat: neq; ipse negociū neq;
 alteri exhibet. Deus igit' non est: si nec mouet: quod est pprium uiuentis: nec faciat ali-
 quid impossibile homini: qd est proprium dei: si omnino nullā habet uoluntatem: nul-
 lum actum: nullā deniq; deniq; demonstrationem: quæ deo digna sit: & quæ maior: &
 dignior administratio deo assignari pōt: q̄ mundi gubernatio: q̄ cura uiuentium: maxi-
 meq; generis humani: cui oīa terrena subiecta sunt. Q uæ igit' in deo pōt esse beatitudo:
 si semp̄ quietus & immobilis torpet: si precantibus surdus: si colentibus cæcus. Quid tā
 dignum: tam pprium deo: q̄ prouidentiam. Sed si nihil prouidet: amisit omnem digni-
 tatem. Q ui ergo totam uim: totam deo substantiā tollit: qd aliud dicit: nisi deum omni-
 no non esse. Deniq; M. Tullius a Possidenio refert id Epicurum sensisse: nullos deos eē:
 sed ea (quæ de diis locutus est) depellēdæ inuidiæ causa dixisse. Itaq; uerbis illum deos re-
 linquere: re ipsa tollere: qbus nullum motū: nullum tribuit officiū. Q uod si ita est: qd
 deo fallacius: quod a sapiente & graui uiro debet esse alienū. Hic uero si aliud sensit: &
 aliud locutus est: quid aliud appellandus est: q̄ deceptor bilinguis: malus: & propterea
 stultus. Sed non erat tam uersutus Epicurus: ut fallēdi studio ita loqueret': cum etiam
 scriptis ad extremam memoriā consignaret: sed ignorātia ueritatis errauit. Inductus. n.
 a principio uerisimilitudine unius sentētiæ: necessario in ea quæ sequebat' incurrit. Pri-
 ma enim sententia fuit iram in deo non cōuenire. Q uod cum illi uerū & inexpugnabi-
 le uideret': non poterat consequentia recusari: qā non affectu amputato ēt cæteros affe-
 ctus adimere deo necessitas ipsa cogebat. Ita q non irascit': utiq; nec gratia mouet': qd
 est iræ contrariū: iam sic nō ira in eo nec gratia est: utiq; nec metus: nec lætitia: nec mœ-
 ror: nec misericordia. Vna est. n. ratio cūctis affectibus: una cōmotio: quæ in deū cade-
 re non pōt. Q uod si nullus affectus in deo est: qā quicqd afficit' imbecillū est: ergo nec
 cura ullius rei: nec prouidentia est in eo. Hucusq; peruenit sapientis hoīs disputatio: cæ-
 tera (quæ sequunt') obtinuit: scilicet qā nec cura sit in eo: nec prouidentia: ergo nec cogitati-
 onem aliquā: nec sensum in eo esse ullū: quo efficit' ut non sit oīo. Itaq; cū gradatim ascē-
 disse: in extremo gradu cōstitit: qā iam præcipitium uidebat. Sed qd pdest reticuisse ac
 periculū dissimulasse. Necessitas illum uel inuitū cadere coegit. Dixit. n. qd noluit: qā
 argumentū sic ordinauit: ut ad illud qd eutabat: necessario deueniret. Vides igit' quo
 pueniat ira sublata & deo adēpta. Deniq; aut nullus id credit aut admodū pauci: & qui-
 dem scelerati ac mali: q sperant peccatis suis impunitatē. Q uod si & hoc falsum inueni-
 tur: nec iram in deo esse nec gratiā: ueniamus ad illud quod tertio loco positum est.

Contra stoicos dicentes in deo esse gratiam: sed non iram. Ca. v.

Xristimantur stoici: & alii nonnulli aliquando melius de diuinitate censisse
 e qui aiunt gratiam in deo esse: iram non esse. Fauorabilis ac popularis oratio
 non cadere in deum hanc animi pusillanimitatem: ut ab illo se læsum putet:
 qui lædi non potest: ut quieta illa & sancta maiestas concitetur: perturbetur
 insanat: quod est terrenæ fragilitatis. Iram enim commotionem mentis esse ac pertur-
 bationem: quæ sit a deo aliena. Q uod si hominem quoq; qui modo sit sapiens & gra-
 uis ira non deceat. Siquidem cum in amicū cuiusquam incidit: uelut læua potestas:

tantos excitet fluctus: ut statum mentis immutet: ardescant oculi: os tremat: lingua titi-
 bet: dentes concrepent. Alterius uultum maculet nunc suffusus rabor: nunc pallor albe-
 scens: quanto magis deum non deccat tam foeda mutatio. Et si homo (qui habet imperi-
 um ac potestatem) late noceat: per iram sanguinem fundat: urbes subuertat: populos de-
 leat: prouincias ad solitudinem redigat: quanto magis deum qui habeat totius generis
 9. Abesse igit' ab eo tam magnum: tam perniciosum malum oportere: & si absit ab eo ira
 & concitatio: quia & deformis: & noxia est: nec cuiq; male facit: nihil aliud superest nisi
 ut sit lenis: tranquillus: propitius: beneficus: cōseruator. Ira enim demum & communis
 omnium pater: & optimus maximus dici poterit: quod expetit diuina cælestisq; natura.
 Nam si inter homines laudabile uidet': prodesse potius q̄ nocere: uiuificare q̄ occidere:
 saluare q̄ perdere: nec immerito innocētia inter uirtutes numerat': & qui hæc fecerit: di-
 ligitur: præfert': ornatur benedictis omnibus: uotisq; celebrat'. Deniq; ob merita & bene-
 ficia deo simillimus iudicat': quanto magis ipsum deum patrem diuinis perfectisq; uir-
 tutibus præcellentem: atq; ab omni terrena labe summotū: diuinis & cælestibus benefi-
 ciis omne genus hominum promereri. Speciose ista populariterq; dicunt': & multos il-
 liciunt ad credendum. Sed qui hæc consentiunt: ad ueritatem qdem propius accedunt.
 sed in parte labunt' naturam rei parum considerantes. Nam si deus non irascit' impiis:
 & iniustis: nec pios utiq; iustosq; diligit. Ergo constantior est error illoꝝ: qui & iram si-
 mul & gratiam tollunt. In rebus enim diuersis aut utraq; partem moueri necesse est: aut
 in neutram. Itaq; qui bonos diligit: & malos non odit: nec bonos diligit: quia & dilige-
 re bonos ex odio malorum uenit: & malos odisse ex bonorum caritate descendit: nemo
 est qui amet uitam sine odio mortis: qui appetit lucem: nisi qui tenebras fugit. Adeo na-
 tura ista connexa sunt: ut alterum sine altero fieri nequeat. Si quis dominus habēs in fa-
 milia seruos: bonum ac malum nō utiq; aut ambos odit: aut ambos beneficiis & hono-
 re prosequitur: quod si faciet: & iniquus & stultus est. Sed bonum & alloquit' amice: &
 ornat: & domui ac familiæ suisq; omnibus præficit. Malū uero maledictis: uerberibus:
 nuditate: fame: siti: compedibus punit: ut & hic exemplo cæteris sit ad non peccandum
 & ille ad promerendum: ut alios metus coerceat: alios honor prouocet. Qui ergo dili- 9.
 git & odit: qui odit & diligit: sunt enim qui diligi debeant: sunt qui odio haberi. Et sicut
 is qui diligit: confert bona in eos quos diligit: ita qui odit: irrogat mala his quos odio ha-
 bet: quod argumentum (quia uerum est) dissolui nullo pacto potest. Vana ergo & falsa
 est sententia eorum: qui alterum detrahunt non minus q̄ illorū qui utrunq;. Sed illi (ut
 ostendimus) ex parte non errant: sed id (quod melius est) ex duobus retinent. Hi uero
 quos ratio & ueritas argumenti huius inducit) falsa omnino sententia suscepta in maxi-
 mum errorem cadunt. Non enim sic oportebat eos argumentari: quia deus non irascit':
 ergo nec gratia commouetur. Sed ita quia deus gratia mouetur: ergo & irascit'. Si enī
 certum & indubitatum fuisset: non irasci deum: tunc & ad illud alterum ueniri esset ne-
 cesse. Cum aut' magis sit ambiguum de ira: pene manifestum de gratia: absurdum ē ex
 incerto certum uelle subuertere: cum sit promptius de certis incerta firmare.

Q uod deus irascit'. Cap. vi.

Ac sunt de deo philosophorum sententiæ: Aliud præterea nihil quicq; dixit.
 h. Q uod si hæc (quæ dicta sunt) falsa esse deprehēdimus: unum illud extremū
 supest: in quo solo possit ueritas inueniri: qd a philosophis susceptū est unq;
 nec aliquando defensum: consequens esse: ut irascat' deus: quoniā gratia commouet'.
 .ro.

Hæc tuenda nobis & asserenda sententia est. In eo enim summa omnis & cardo religionis/pieratisq; uersatur: neq; honos ullus deberi potest deo: si nihil præstat colenti: nec ullus metus: si non irascitur non colenti.

Quod philosophi errant: & q; homines ab aliis animantibus maxime differunt religione quæ hominis est propria. Cap. vii.

Uin sæpe philosophi per ignorantiam ueritatis a ratione descuerint atq; in errores inciderint inextricabiles. Id enim solet his euenire: qd uiatori uiam nescienti & non fatenti se ignorare dum uaget: dum pcontari obuios erubescit. Illud tamen nullus philosophus asseruit unq; non nihil inter hoïem & pecudē interesse: nec oïo quisq; mō sapiens: q uel leuiter rationale aïal cum mutis & irrationabilibus coæquauit: quod faciunt qdam imperiti atq; iplis pecudibus similes: q cum uentri ac uoluptati se uelint tradere: aiunt eadem rōne se natos: qua uniuersa quæ spirāt: quod dici ab h oïe nefas est. Quis enim tam indoctus ut nesciat: Quis tam imprudens: ut nō sentiat aliqd inesse in hoïe diuini: Nondū uenio ad uirtutes animi & ingenii: qbus hoïs manifesta cognitio est. Nonne ipsius corporis status & oris figura declarat non esse cum mutis pecudibus æquales: Illa; natura in humum pabulūq; pstrata est: nec hēt quicq; cōe cum cælo: quod non intuent. Homo aut recto statu: ore sublimi ad contemplationē mundi excitatus confert cum deo uultū & rōnem ratio cognoscit. Propterea nullū est aïal (ut ait Cicero) præter hoïem: quod hēt aliquam notitiā dei. Solus enim sapientia instructus est: & religionē solus intelligit: & hæc est hoïs atq; mutoz; uel præcipua: uel sola distantia. Nam cætera quæ uident hoï esse propria: & si non sint talia in mutis: tamen similia uideri possunt. Proprius homini sermo est: tamen & in illis quædā similitudo sermonis. Nam & dignoscunt: sedunt sonū iurgio similem: & cū se ex interuallo uident gratulādi officiū uoce declarant. Nobis qdem uoces eoz; uident incognitæ: sicut illis fortasse nostræ. Sed ipsi q se intelligūt uerba sunt: deniq; in oï affectu certas uocis notas exprimūt qbus habitū mentis ostendant. Risus quoq; est hoï pprius: & tamē uidemus in aliis animalibus quædā signa lætitiæ: cum ad lusum gestiunt: aures demulcent: rictū contrahūt frontē serenant: oculos in lasciuiā resoluunt. Quid tam pprium hoï q ratio & prouidentia futuri: Atq; sunt aïalia quæ latibus suis diuersos & plures exitus pādant: ut si quod piculum inciderit: fuga pateat oblectis: quod nō facerēt: nisi inesset illis intelligētia & cogitatio. Alia puidēt in futurū: ut ingentē formicæ farris aceruū Cōportant: hyemis memores: tectoq; reponunt: ut apes quæ patriæ solū & certos mouere penates: Venturæq; hyemis memores: æstate laborē Experiunt: & in mediū quæ sita reponunt. Lōgum est si exeq; uelim quæ a singulis generibus aïalium fieri debeāt humanæ sollertiæ simillima. Quod si hoz; oïum quæ a scribi homini solēt: in multis quoq; deprehendit similitudo apparet solam esse religionē: cuius in mutis uel brutis: nec uestigiū aliquod: nec ulla suspicio inueniri pōt. Religionis. n. est ppria uilitia: quæ nullū aliud aïal attingit. Homo enim solus impat: cætera sibi conciliata sunt. Iustitiæ aut dei cultus ascribit: quem q nō suscipit: hic a natura hoïs alienus uitā pecudū sub humana specie uiuit. Cum uero a cæteris aïalibus hoc pene solo differamus: q; soli oïum diuinā uim potestatiq; sentimus. In illis aut nullus sit intellectus dei: certe illud fieri non pōt: ut in hoc uel muta plus sapiāt: uel humana natura decipiat. Cum homini ob sapientiā & cuncta quæ spirāt: & omnis rerum natura subiecta sit. Quare si ratio: si uis hoïs hoc præcellit & superat cæteras animalantes: q; solus notitiā dei cupit: apparet religionem nullo modo posse dissolui.

Contra Lucretium religionem subuertentem: & q; religio sit habenda. Cap. viii.

Issoluitur autem religio si credamus Lucretio illa dicenti:

d Omnis enim per se diuina natura necesse est
Immortali æuo summa cum pace fruatur

Semota a nostris oculis: seiunctaq; longe.

Nam priuata dolore omni: priuata periculis

Ipsa suis pollens opibus nil indiga nostri.

Nec bene pro meritis capit: nec tangitur ira.

Quæ cum dicit: utrum aliquem cultū deo putat esse tribuendum: an euerit omnem religionem? Si enim deus nihil unq; boni tribuit: si colentis obsequio nullam gratiam refert: quid tam uanū: tam stultum q; tēpla ædificare: rem familiarē minuere: ut nihil assequamur? Atenim naturā excellentem honorari oportet. Quis honos deberi pōt nihil curanti & ingrato? An aliqua ratione obstructi esse possimus ei: q nihil habeat cōe nobiscum? Deus inqt Cicero si talis est: ut nulla gratia: nulla hoïum caritate teneat: ualeat. Quid enim facere propitius homini pōt: quid contemptius dici potuit in deum? Valeat inqt id est abeat & recedat: quando prodesse nulli pōt. Quod si negociū deus nec habeat: nec exhibet: cur ergo non delinquamus: quotiens hoïum conscientiam fallere licebit: ac leges publicas circūscribere? Vbi cunq; nobis latendi occasio arriserit: auferamus aliena: uel sine cruore: uel etiā sanguine si præter leges nihil est amplius qd colēdum sit. Hæc dum sentit Lucretius: religionem funditus delet: qua sublata: cōfusio ac perturbatio uitæ sequit. Quod si religio tolli nō potest: ut & sapientiā retineamus: qua cōis uita sit tutior: quomō religio ipsa sine metu ueri aut custodiri pōt? Quod enim non metuit: contēnitur: quod contemnit utiq; nō colitur. Ita fit ut religio: & maiestas: & honor: & metus constet. Metus autē non est: ubi nullus nascit. Siue igitur gratiam deo: siue iram: siue utrunq; detraxeris: religionē tolli necesse est: sine qua uita hoïum stultitia: scelere: immanitate complet. Multum enim refranat hoies conscientia: si credamus nos in conspectu dei uiuere: si non tantū quæ gerimus uideri desuper: sed etiā quæ cogitamus aut loqmur: audiri a deo putemus. Atenim prodest id credere (ut qdam putant) non ueritatis gratia: sed utilitate: quoniam leges cōscientiam punire non possunt: nisi aliqs desuper error impediāt ad cohibenda peccata. Falsa est igit omnis religio: & diuinitas nulla est. Sed a uiris prudentibus uniuersa confecta sunt: quo rectius innocētiusq; uiuat. Magna & hæc a materia quam pposuimus aliena quæstio est. Sed quia necessario incidit: debet quis breuiter attingi.

Varias opiniones de mundi opificio & gubernatione enumerat. Ca. viii.

Uin sententiæ philosophoz; prioris tēporis de prouidentia cōsen issent: nec ulla

c la esset dubitatio: qn mundus a deo & rōne esset instructus: & ratione gereret.

Primus oïum Pythagoras extitit temporibus Socratis: q sibi diceret nō liquere utq; esset aliqua diuinitas: nec ne. Quæ disputatio eius a deo impia: & cōtra ueritatē & religionē iudicata est: ut & ipsum Athenienses expulerint suis finibus: & liberos eius in cōcione qbus hæc cōtinebant exusserint. De cuius sententia nō est opus disputare: q; nihil certi pnūciauit. Post hæc Socrates & auditor eius Plato: & q de schola Platonis tanq; riuuli diuersas in ptes pfluxerūt: stoici & pipathetici in eadē fuere sentētia qua priores. Postea uero Epicurus deū qdem eē dixit: q; necesse sit esse aliqd in mūdo præstās & exitium: & beatū: puidentiā tamen nullā. Itaq; mundū ipsum nec rōne ulla: nec arte: nec fabrica instructū. Sed naturam rez; qbusdam minutis seminibus & infecabilibus cōglobatam. Quo qd repugnantius dici possit non uideo. Et. n. si est deus: utiq; puidens est ut deus: nec aliter ei potest diuinitas attribui: nisi & præterita teneat: & præsentia sciat: &

futura prospiciat. Cum igitur prouidentiam sustulit: etiam deum negauit esse. Cum autem deum esse professus est: & prouidentiam simul esse concessit. Alteri enim sine altero nec esse profusus: nec intelligi potest. Verum his postea tribus quibus iam philosophia defloruerat: extitit alius quidam Diagoras: qui nullum esse omnino deum diceret: ob eamque sententiam nominatus est Atheos. Item Cyreneus Theodorus ambo quia nihil noui poterant reperire: oibus iam dictis & inuentis maluerunt contra ueritatem id negare: in quo priores uniuersi sine ambiguitate, consenserant. Hi sunt qui tot saeculis & ingeniis asserta: atque defensionem prouidentiam calumati sunt. Quid ergo? Vtrum ne istos minutos & inermes philosophos ratione: an uero ueritate praestantium uiros: refellemus: an potius utroque? Sed properandum est: ne longius a materia euagetur oratio.

Quod mundus dei prouidentia factus sit: & gubernetur.

Ca. x.

Vi uolunt diuina prouidentia factum esse mundum: aut principis inter se tenere coeuntibus dicunt esse concretum: aut repetere natura extitisse. Naturam uero (ut ait Straton) habere in se uim gignendi & uiuendi: sed eam nec sensum habere ullum: nec figuram: ut intelligamus oia quasi sua sponte esse generata nullo artifice: nec auctore. Vtrumque uanum & impossibile. Sed hoc euenit ignorantibus ueritatem: ut quiduis potius excogitent: quam id sentiant quod ratio deposcit. Primum mixtura illa semina quorum concursu totum esse mundum loquuntur: ubi aut unde sint quæro? quis illa uidit unquam? quis sensit? quis audiuit? An solus Leucippus oculos habuit? solus mentem? Qui profecto solus oium cæcus & excors fuit: qui ea loqueretur: quæ nec æger quisquam delirare: nec dormiens posset somnare? Quattuor elementis constare oia philosophi ueteres differabant. Ille noluit: ne alienis uestigiis uideretur insistere. Sed ipsorum elementorum alia uoluit esse primordia: quæ nec uideri possint nec tangi: nec ulla corporis parte sentiri. Tam minuta sunt in quantum nulla sit acies ferri tam subtilis: qua secari ac diuidi possint. Unde illis nomen imposuit atomorum. Sed occurrebat ei quod si una esset oibus eademque natura: non possent res efficere diuersas tanta uarietate: quam uidemus inesse mundo. Dixit ergo leuia esse: & aspera: & rotunda: & hamata. Quanto melius fuerat tacere quam in uisus tam miserabiles: tam inanes habere linguam: & quidem uereor ne non minus delirare uideatur qui hæc putet refellenda. Respondeamus tamen uelut aliqua dicenti. Si leuia sunt: & rotunda utique non possunt inuicem se apprehendere: ut aliquod corpus efficiant: ut si quis milium uelit in unam coagmentationem constringere: leuitudo ipsa granorum in massam coire non sinat. Aspera inquam: & angulata sunt: & hamata: ut possint coherere. Diuidua ergo & secabilia sunt. Hamos enim necesse est: & angulos eminere: ut possint amputari: ita quod amputari ac diuelli potest: & uideri poterit & teneri. Hæc inquam per inane irrequietis motibus uolunt: & huc atque illuc feruntur: sicut pulueris minutias uidemus in sole: cum per fenestram radios ac lumina immiserit. Ex his arbores: & herbae: & fruges oriuntur: ex his animalia: & aqua: & ignis: & uniuersa gignuntur: & rursus in eadem resoluuntur. Ferri hoc potest quod diu de rebus paruis agit: ex his etiam mundus completus est. Impleuit numerum perceptæ insaniam: ut nihil ulterius adici posset: sed inuenit tamen ille quod adderet. Quoniā omne inquam infinitum: nec potest quicquam uacare: necesse est ergo innumerabiles esse mundos. Quæ tanta uis fuerat atomorum: ut moles tam inextimabiles ex tam minutis coglobarentur? Ac primum requiro: quæ sit istorum seminum uel ratio: uel origo. Si enim ex illis sunt oia: ipsa igitur unde esse dicemus: quæ natura tantam copiam ad efficiendos innumerabiles mundos subministravit? Sed concedam ut impune de mundis delirauerit: de hoc loquamur in quo sumus: & quem uidemus. Ait omnia ex indiuiduis corpusculis

fieri. Si hoc ita esset: nulla res unquam sui generis semine indigeret: sine ouis halites nascerentur aut oua sine partu. Item cætera uiuentia sine coitu: arbores & quæ gignuntur e terra propria semina non haberent: quæ nos quotidie tractamus & serimus. Cur ex frumento seges nascitur: & rursus ex segete frumentum? Denique si atomorum coitio & conglobatio efficeret omnia & in aere uniuersa concreverent: siquidem per inane atomi uolunt: cur sine terra: sine radicibus: sine humore: sine semine non herba: non arbor: non fruges oriri aut generari possunt? Unde apparet nihil ex atomis fieri: quandoquidem res habet propriam certamque naturam suam semen: suam legem ab exordio datam. Denique Lucretius quasi oblitus atomorum quos asserebat: ut redargueret eos: qui dicunt ex nihilo fieri omnia: his argumentis usus est: quæ contra ipsum ualere. Sic enim dixit: Nam si de nihilo fierent ex omnibus rebus:

Omne genus nasci posset: nil semine egeret. Item postea:

Nil igitur fieri de nihilo posse putandum est

Semine quando opus est rebus quo quæque creatæ

Aeris in teneras possint perferri auras

Quis hunc putat habuisse cerebrum: cum hæc diceret: nec uideret sibi esse contraria?

Nihil enim per atomos fieri exinde apparet: quod semine cuiusque rei certum est: nisi forte ignis & aquæ naturam ex atomis esse credemus. Quid quod durissimi rigoris materiae si ictu uehementiore collidantur: ignis excutitur? Nam in ferro aut silice atomi latent.

Quis inclusit? aut cur sua sponte emicant? Aut quomodo semina ignis in materia frigidissima permanere potuerunt? Omitto silicem ac ferrum. Orbem uitreum plenum aquæ si tenueris in sole: de lumine quod ab aqua refulget: ignis accendit: etiam in durissimo frigore. Num etiam in aqua ignem esse credendum est? Atqui de sole ignis ne æstate quidem accendi potest. Si cæra inhalaueris: uel si uapor leuis aliquid attigerit: aut crustam marmoris: aut laminam paulatim per minutissimos rores aqua concrevit. Item de halitu terræ aut maris nebula existit: quæ aut dispersa humefacit quicquid texerit: aut collecta in arduos montes in sublime uento rapta: stipatur in nubem atque hymbres maximos deicit. Vbi ergo dicimus liquores natos esse? Num in uapore? num in halitu? num in uento? Atqui nihil potest consistere in eo: quod nec tangitur: nec uidetur. Quid ergo de animalibus loquar: in quorum corporibus nihil sine ratione: sine ordine: sine utilitate: sine specie figuratum uidemus? Adeo ut sollertissima & diligentissima oium partium membrorumque descriptio: casum ac fortunam depellat. Sed putemus arctus: & ossa: & neruos: & sanguinem de atomis posse concrevere. Quid sensus: cogitatio: memoria: ingenium: quibus coargumetari possunt? Minutissimis inquam. Sunt ergo alia maiora. Quomodo igitur insecabilia? Denique si ex inuisibilibus sint quæ uidentur: cur igitur nemo uidet? Sed siue inuisibilia quæ sunt in homine consideret: siue intactibilia quæ ueniunt sub aspectum: ratione itaque constare quis non uidet? Quomodo ergo sine ratione coeuntia possunt aliquid efficere rationale? Videmus enim nihil esse in omni mundo: quod non habeat in se maximam mirabilemque rationem. Quæ quia supra hominis sensum & ingenium est: cui rectius quam diuinæ prouidentiae tribuenda est? An simulacrum hominis & statuam ratio & ars fingit: ipsum hominem de frustis temere concurrentibus fieri putabimus? Et quid simile ueritatis in ficto: cum summum & excellens artificium nihil aliud nisi umbram & extrema corporis lineamenta possit imitari? Num potuit humana sollertia dare operi suo aut motum aliquem: aut sensum? Omitto sensum uidendi: audiendi: odorandi: cæterorumque membrorum: uel apparentium: uel latentium mirabiles utilitates.

Quis artifex potuit aut cor hominis: aut uocē: aut ipsam fabricare sapiētiam? Quisq̄ ne igitur sanus existimat: quod homo ratione & consilio facere non possit: id concursu atomorum passim cohærentium perfici potuisse? Vides in quæ deliramenta inciderūt dum nolunt effectiōnem curāq; rerum deo dare. Concedamus tamen his: ut ex atomis fiant quæ terrena sunt: num etiam cælestia? Deos aiunt incorruptos: æternos: beatos eē: solisq; dant immunitatem: ne concursu atomorum concreti esse uideantur. Si enim deos quoq; ex illis constituisset: dissipabiles fierent seminibus aliquādo resolutis atq; in naturam suam reuertentibus. Ergo si est aliquid quod atomi non effecerint: cur non cætera eodem modo intelligamus? Sed quæro anteq̄ mundum primordia ista generarent: cur sibi dii habitaculum non ædificauerunt? Videlicet ne atomi coissent: cælumq; fecissent: adhuc dii per medium inane penderent. Quo igit̄ consilio: qua ratione de cōfuso aceruo se atomi congregauerunt: ut ex aliis inferius terræ conglobarent̄: cælū desup̄ tēderetur: tanta siderū uarietate: ut nihil unq̄ excogitari possit ornatus? Tanta ergo quæ uideat & talia: pōt existimare nullo effecta esse consilio: nulla prouidentia: nulla ratione diuina: sed ex atomis subtilibus exquisiq; concreta esse tanta miracula? Nonne prodigio simile est aut natum esse hominem qui hæc diceret: aut extitisse qui crederent: ut Democritum: qui auditor eius fuit: uel Epicurum in quem uanitas omnis de Leucippi fonte profluxit? At enim (sicut alii dicunt) natura mundus effectus est: quæ sensu & figura caret. Hoc uero multo est absurdus. Si natura mundū fecit: consilio & ratione fecerit necesse est. Is enim facit aliquid: qui aut uoluntatem faciendi habet: aut sciētiam. Si caret sensu ac figura: quomō potest ab ea fieri: quod & sensum habeat & figuram? Nisi forte quæ arbitretur naturam animalium fabricatam tam subtilem a non sentiente formari animarūq; potuisse: aut istam cæli speciem tam prouidenter ad utilitates uiuentium temperatam: nescio quo casu sine casu: sine conditore: sine artifice subito extitisse. Siquid inq̄ est Chrysippus quod efficiat ea: quæ homo licet ratione sit præditus: facere non possit: id profecto est maius: & fortius: & sapientius homine. Homo aut̄ non potest facere cælestia: ergo illud quod hæc effecerit: superat hominem arte: consilio: prudentia: potestate. Quis igitur potest esse nisi deus? Natura uero quam ueluti matrem esse rerum putat: si mentem non habet: nihil efficiet unq̄: nihil moliet̄. Vbi enim nō est cogitatio: nec motus est ullus: nec efficacia. Si aut̄ consilio utitur ad incipiendū aliquid: ratione ad disponendum: arte ad efficiendum: uirtute ad consummandum: potestate ad regendum & continendum: cur natura potius q̄ deus nominetur? Aut si concursus atomorum uel carēs mente natura ea quæ uidemus effecit: quæro cur facere cælum potuerit: & urbem aut domum non potuerit? cur montes marmoris fecerit: colūnas & simulacra nō fecerit? Atqui nō potuerant atomi etiam ad hæc efficienda concurrere: siquidem nullam positionem relinquunt: quam nō experiant̄. Nam de natura quæ mentem nō habet: nō est mirādum: quæ hæc facere oblita sit. Quid ergo est? Vtiq; deus cum inchoaret hoc opus mūdi: quo nihil potest esse nec dispositius ad ordinem: nec aptius ad utilitatem: nec ornatus ad pulchritudinem: nec maius ad molem: quæ fieri ab homine nō potuerant fecit ipse: in quibus etiam hominem ipsum cui particulatim de sua sapientia dedit: & instruxit eum ratione quæ fragilitas terrena capiebat: ut ipse sibi efficeret: quæ in usus suos eēt necessaria. Si uero in huius mūdi (ut ita dixerim) republica nulla prouidentia est: quæ regat: nullus deus qui administret: nec omnino sensus ullus in hac rerum natura pollet. Vnde igitur mens humana tam sollers: tam intelligens orta esse credetur? Si. n. corpus hoīs ex humo factum est: unde homo nomē accæpit? Animus ergo qui sapit: rector est

corporis: cui membra obsequuntur tanq̄ regi & imperatori: qui nec aspici: nec comprehendendi potest: nō potuit ad hominem nisi a sapiente natura peruenire. Sed sicut omne corpus mens & animus gubernat: ita & mūdum deus. Nec enim uerisimile est: ut minora & humilia regimen habeat: maiora & summa nō habeant. Deniq; M. Cicero in thulculanis & in cōsolatione: Animorum inq̄ nulla in terris origo inueniri potest. Nihil est inquit in animis mixtum atq; cōcretum: aut quod ex terra natum atq; factum esse uideatur: nihilq; humidum quidem: aut flabile: aut igneum. His enim naturis nihil uest: quod uim memoriæ: mētis: cogitationis habeat: quo & præterita teneat: & futura prouideat: & complecti possit præsentia: quæ sola diuina sunt. Nec enim inueniūtur unq̄ unde ad hominem uenire possint: nisi a deo. Exceptis igit̄ duobus tribusue calumniatoribus uanis: cum cōstet diuina prouidentia mūdum regi sicut & factus est: nec sit quisq; qui Diogoræ Theodoriq; sententiā: uel Leucippi inane cōmentum: uel Democriti Epicurūq; leuitatem præferre audeat auctoritati uel illorum septem piorum: qui sunt appellati sapientes: uel Pythagoræ: uel Socratis: uel Platonis: cæterorumq; philosophorū: qui esse prouidentiam iudicauerūt. Falsa igitur est illa sententiā: qua putat terroris ac metus gratia religionem a sapiētibus institutam: quo se hoīes imperiti a peccatis abstinere. Quod si uerum sit: ergo derisi ab antiq; sapiētibus sumus. Quod si fallēdi nostri atq; adeo totius generis humani causa cōmentati sunt religionē: sapientes igitur nō fuerūt: quia in sapiente nō cadit mēdaciū. Si fuerint sapiētes: quæ tāta fælicitas mentiēdi: ut nō modo indoctos: sed Platonem quoq; ac Socratem fallerēt: & Pythagoram: Zenonem: Aristotelem maximarū sectarum principes tam facile deluderēt. Est igitur diuina prouidentia ut senserūt hi hoīes: quos nominauit: cuius uis ac potestate oīa quæ uidemus: & facta sūt: & regūtur. Nec enim tāta rerum magnitudo: tāta dispositio: tāta in seruādis ordinibus temporibusq; cōstantia: aut olim potuit sine prouido artifice oriri: aut in perpetuū gubernari sine perito: ac sine rectore: quod ratio ipsa declarat. Quicquid est enim quod habet rōnem: ratione sit ortum necesse est. Ratio aut̄ sentiētis sapiētisq; natura: nihil aliud pōt esse q̄ deus. Mundus aut̄ quoniā rationem habet: qua & regit̄ & constat: ergo a deo factus est. Quod si est cōditor rectorq; mūdi deus: recte igit̄ ac uere religio constituta est. Auctori enim rerum parētiq; cōi honos ueueratioq; debetur.

Vtrum unius dei an plurium deorū prouidentia mūdus regat̄ & cōstet. Ca. xi.

Quoniam cōstitit de prouidentia: sequitur ut doceamus utrum ne multorum esse credēda sit: an potius unius. Satis (ut opinor) ostēdimus in nostris institutionibus deos multos esse nō posse: quæ diuina uis ac ptās si distribuatur in plures diminuit̄ utiq; & mortalis est. Si uero mortalis non est: nec minui nec diuidi pōt. Deus igitur unus est: in quo uis & ptās consummata est: nec minui pōt nec augeri. Si autē sunt multi: dum habet̄ singuli potestatis aliqd ac numinis: summa ipsa decrescit: nec poterūt singuli habere totū: quod est cōe cum pluribus: unicuiq; tantū deerit: quātum cæteri possi debunt. Non possunt igit̄ in hoc mundo multi esse rectores: nec in una domo multi domini: nec in nauī una multi gubernatores: nec in armento aut grege duces multi: nec in uno regimine multi reges. Sed ne in cælo quidem multi soles esse potuerunt: sicut ne animarū plures in uno corpore: adeo in unitate natura uniuersa consentit. Quod si mundū Spiritus intus alit: rotamq; infusa per arctus

Mens agit molem: & magno se corpore miscet:

Apparet testimonio poetæ unum esse mūdi habitorem deum. Siquidem corpus omne nisi ab una mente incolit̄ regiq; nō potest. Omnem igit̄ diuinam potestatem necesse est

in uno esse: cuius nutu & imperio regantur omnia: & ideo tantus est ut ab homine non possit aut uerbis enarrari: aut sensibus aestimari. Vnde igitur ad homines opinio multorum deorum persuasione peruenit. Nimirum in omnes qui colunt ut dii: homines fuerunt: & idem primi ac maximi reges: sed eos aut ad uirtutem quae profuerant hominum generi: diuinis honoribus affectos esse post mortem aut ob beneficia & inuenta: quibus humanam uitam excoluerant: immortalem memoriam consecutos quos ignorat. Nec tantum mares: sed & foeminas. Quod cum uetustissimi Graeciae scriptores: quos illi theologos nuncupant: tum et Romani graecos secuti & imitati docent: quorum praecipue Euhemerus ac noster Ennius: quae eorum oium natales: coniugia: progenies: imperia: res gestae: obitus: simulacra demonstrant. Et secutus eos Tullius tertio de natura deorum libro dissoluit publicas religiones: sed tamen ueram quam ignorabat: nec ipse nec alius quicquam potuit inducere. Adeo & ipse testatus est falsum quod dem apparere: ueritatem tamen latere. Vtinam inquit tam facile uera inuenire possem: quam falsa conuincere. Quod quidem non dissimulat ut Academicus sed uere atque ex animi sententia proclamauit: quia ueritas humanis sensibus erui non potest: quod assequi ualuit humana ueritas: id assecutus est: ut falsa detegeret. Quicquid. n. fictum & commentitium: quia nulla ratione subnixum est: facile dissoluit. Unus est igitur princeps & origo rerum deus: sicut Plato in Timaeo & sensit & docuit: cuius maiestatem tantam esse declarat: ut nec mente comprehendere: nec lingua exprimi possit. Idem testatur Hermes: quem Cicero ait in numero deorum apud Aegyptios haberi: eum scilicet qui ob uirtutem multarumque rerum scientiam Trismegistus nominatus: & erat non modo Platone: uerum Pythagora septemque illis sapientibus longe antiquior. Apud Xenophontem Socrates disputans ait formam dei non oportere conquiri. Et Plato in legum libris: Quid omnino sit deus non esse querendum: quia nec inueniri possit: nec enarrari. Pythagoras quoque unum deum confitebatur: dicens incorporale esse mentem: quae per omnem rerum naturam diffusa & intenta: uitalis sensum cunctis aiantibus tribuat. Anaximenes autem in Physico unum esse naturalem deum dixit: quos gentes & urbes suos habeant populares. Eadem sere & Aristoteles cum suis peripatheticis: & Zeno cum suis stoicis. Longum est enim singulorum sententias exequi: licet diuersis nominibus sint abusi: ad unam tamen potestatem quae mundum regeret: concurrunt. Sed tamen summum deum cum & philosophi: & poetae: & ipsi denique qui deos colunt: saepe fateantur: de cultu tamen & honoribus eius nemo unquam requisit: nemo differuit ea scilicet persuasione: qua semper beneficium incorruptumque credentes: nec irasci eum cuiquam: nec ullo cultu indigere arbitrabantur: adeo religio esse non potest: ubi metus nullus est.

Quod religio sit: & hominis non sit. Cap. xii.

Vnde quoniam respondimus impietate quorundam detestabilique prudentiae uel potius amentiae: redeamus ad propositum. Diximus religione sublata: nec sapientiam teneri posse: nec iustitiam: dum diuinitatis intellectus quo differimus a bestialibus: in homine solo reperiat iustitiam: qua nisi cupiditates nostras deus qui falli non potest: coercuerit: scelerate impieque uiuemus. Spectari ergo actus nostros a deo: non modo ad utilitatem communi uitae attinet: sed etiam ad ueritatem: quae religione iustitiaeque detracta: uel ad stultitiam pecudum amissa rationis deuoluimur: uel ad bestiarum imanitatem: immo uero amplius: si quidem bestiae sui generis animalibus parcunt. Quid erit in homine truculentius: quod immitius si dempto metu superiore: uim legum aut fallere potuerit: aut continere? Timor igitur dei solus est: qui custodit hominum inter se societatem: per quem uita ipsa sustinetur: munitur: gubernatur. His autem timor aufertur: si fuerit homini persuasum quod irasci sit expers deus: quem moueri & indignari non modo cum iustitia fiunt communi utilitatis: sed etiam ratio ipsa

& ueritas persuadet. Rursus nobis ad superiora redeundum est: ut quia docuimus a deo factum esse mundum: doceamus quare sit effectus.

Quod omnia tam bona quam mala hominis gratia facta sunt. Ca. xiii.

Consideret aliquis uniuersam mundi administrationem: intelliget profecto quam uera sit sententia stoicorum: qui aiunt nostra causa mundum esse constructum. Omnia enim quibus constat: quaeque generat ex se mundus: ad utilitatem hominis accommodata sunt. Homo utitur igni ad usum calefaciendi: & luminis: & coquendorum ciborum: ferrique fabricandi. Utitur fontibus ad potum: & ad lauacra: fluminibus ad agros irrigandos: terminandisque regiones. Utitur terra ad percipiendam frugum ubertatem: collibus ad conseruanda uineta: montibus ad usum arborum atque lignorum. Utitur mari non solum ad commercia & copias ex longinquis regionibus ferendas: uerum etiam ad ubertatem omnis generis piscium. Quod si his elementis utitur: quibus est proximus: non est dubium quoniam & caelo: quoniam & caelestium rerum officia ad fertilitatem terrae ex qua uiuimus: temperata sunt. Sol irrequietis cursibus & spatiis inaequalibus: orbem annuos conficit: & aut oriens diem praeparat ad laborem: aut occidens noctem supducit ad requiem: & tum abscessu longius ad meridiem: tum accessu propius ad septentrionem: hyemis & aestatis uicissitudines facit: ut & hybernis humoribus ac pruinis in ubertatem terra pinguescat: & aestiuis caloribus: uel herbarum fruges maturitate durent: uel quae sunt in humidis: incocta & feruifera mitescant. Luna quoque nocturni temporis gubernatrix: & amissi ac recepti luminis uicibus menstrua spatia moderatur: & caecae tenebris horretibus noctes fulgore suae claritatis illustrat: ut aestiua itinera: & expeditiones: & opera sine labore ac molestia confici possint. Siquidem

Nocte leues melius stipulatur: nocte arida prata tenduntur. Astra etiam caetera uel ortu: uel occasu suo certis stationibus opportunitates temporum subministrant. Sed & nauigiis quominus errabundo cursu per immensum uagent regimen praebent: cum ea rite gubernator obseruans: ad portum destinatum littoris prouehat. Ventorum spiritu attrahuntur nubes: ut sata hymbribus irrigentur: ut uites foetibus: arbuta pomis exuberent. Et haec per orbem uicibus exhibentur: ne desit aliquando quo uita hominum sustineatur. At enim caeteras aiantes eadem terra nutrit: & eiusdem foetu etiam muta pascuntur. Num etiam mutorum causa deus laborauit? Minime. Quia sunt rationis expertia. Sed intelligimus & ipsa eodem modo ad usum hominis a deo facta partim ad uestitum: partim ad opis auxilia: ut clara sit diuinae prouidentiae rerum & copiarum abundantia hominum uitam instruere atque ornare uoluisse: ob eamque causam & aeris uolucris: & mare piscibus: & terram quadrupedibus impleuit. Sed academici contra stoicos differentes solent quaerere cur si deus omnia hominum causa fecerit: etiam multa contraria: & inimica: & pestifera nobis reperiantur tam in mari quam in terra. Quod stoici ueritatem non respicientes: ineptissime reppulerunt. Aiunt enim multa esse in gignentibus & in numero animalium: quorum lateat utilitas: sed eam processu temporum inueniri: sicut iam plura prioribus saeculis incognita necessitas & usus inuenerit. Quare tandem utilitas potest in muribus: in blattis: in serpentibus reperiri: quae homini molesta & perniciosa sunt? An medicina in his aliquando latet? Quare si est: inuenietur aliquando nempe aduersus mala: cum id illi quaerantur esse omnino malum. Viperam ferunt exustam in cineremque dilapsam: mederi eiusdem bestiae morsui. Quanto melius fuerat ea prorsus non esse: quam remedium contra se ab ea ipsa desiderari. Breuius igitur ac uerius respondere potuerunt in hunc modum. Deus cum formasset hominem ueluti simulacrum suum: quod erat opificii summum: inspirauit ei sapientiam soli: ut omnia imperio ac ditioni suae subiugaret: omnibusque mundi commo-

dis uteretur. Proposuit tamen ei & bona & mala: quia sapientiam dedit: cuius omnis ratio in discernendis malis ac bonis posita est. Non potest enim quisque eligere meliora: & scire quid bonum sit: nisi sciat simul reicere ac vitare quae mala sunt. Inuicem enim sibi alterutrum connexa sunt: ut sublato alterutro: utrunque sit tolli necesse. Propositis igitur bonis malisque: cum demum opus suum peragit sapientia: equidem bonum appetit ad utilitatem: malum reicit ad salutem. Ergo sicut bona innumerabilia data sunt quibus frui posset: sic etiam mala quae cauere. Nam si malum nullum sit periculumque: nihil denique quod laedere hominem possit: tollitur omnis materia sapientiae: nec erit homini necessaria. Positis enim tantummodo in conspectu bonis: quid opus est cogitatione: intellectu: scientia: ratione? Quocumque porrexerit manum: id naturae aptum & commodum sit: ut si quis uelit apparatusissimam cenam infantibus qui nondum sapiant apponere: utique id appetent singuli: quo unumquemque aut impetus: aut fames: aut etiam casus attraxerit: & quicquid sumpserint: id illis erit utile ac salubre. Quid igitur nocebit eos sicuti sunt permanere: & semper infantes ac nescios esse rerum? Si autem admisceas uel amara: uel inutilia: uel etiam uenenata: decipiuntur utique per ignorantiam boni ac mali nisi accedat his sapientia: per quam habeant malorum reiectionem bonorumque delectum. Vides ergo magis propter mala opus bonis esse sapientiae: quae nisi fuisset proposita: rationale animal non essemus. Quod si haec ratio uera est: quam stoici posuerunt: dissoluitur etiam argumentum illud Epicuri. Deus inquit aut uult tollere mala: & non potest aut potest & non uult: aut neque uult neque potest: aut & uult & potest. Si uult & non potest imbecillus est: quod in deum non cadit. Si potest & non uult: inuidus quod aequae alienum a deo. Si neque uult neque potest: & inuidus & imbecillus est: ideoque neque deus. Si & uult & potest: quod solum deo conuenit: unde ergo sunt mala? Aut cur illa non tollit? Scio plerisque philosophorum qui prouidentiam defendunt: hoc argumento perturbari solere: & inuitos pene adigi: ut deum nihil curare fateantur: quod maxime quaerit Epicurus. Sed nos ratione perspecta: formidolosum hoc argumentum facile dissoluimus. Deus enim potest quicquid uelit: & imbecillitas uel inuidia in deo nulla est. Potest igitur mala tollere: sed non uult: nec ideo tamen inuitus. Idcirco enim non tollit: quia & sapientiam (sicut docui) simul tribuit: & plus boni ac iucunditatis in sapientia quam in malis molestiae. Sapientia etiam facit ut deum cognoscamus: & per eam cognitionem immortalitatem assequamur quod est summum bonum. Itaque nisi prius malum agnouerimus: nec bonum poterimus agnoscere. Sed hoc non uidit Epicurus nec alius quisquam: si tollantur mala: si pariter sapientiam: nec ulla in homine uirtutis remanere uestigia: cuius ratio sustinenda & superanda malorum acerbitate consistit. Ita propter exiguum compendium sublato malorum maximo: & uero: & proprio nobis bono careamus. Constat igitur omnia propter hominem proposita tam mala quam etiam bona.

Cur deus fecerit hominem.

Ca. xiiii

Equitur ut ostendam cur fecerit hominem ipsum deus. Sicut mundum propter hominem machinatus est: ita ipsum propter se tanquam diuini templi antistitem: spectatorem operum rerumque caelestium. Solus est enim: qui sentiens capaxque rationis intelligere possit deum: qui opera eius admirari: uirtute potestatemque perspicere. Idcirco enim consilio: mente: prudentia instructus est. Ideo solus praeter ceteras animantes rectus corpore ac statu factus est: ut ad contemplationem parentis sui excitatus esse uideatur. Ideo sermonem solus accepit: ac linguam cogitationis interpretem: ut enarrare maiestatem domini sui possit. Postremo idcirco ei cuncta subiecta sunt: ut factori atque

artifici deo esse ipse subiectus. Si ergo deus hominem suum uoluit esse cultorem: ideoque illi tantum honoris attribuit: ut rerum omnium dominaretur: utique iustissimum est: deum uidelicet eum qui tanta praestiterit: amare hominem: qui sit nobiscum diuini iuris societate coniunctus. Nec enim fas est cultorem dei a dei cultore uiolari. Unde intelligitur religionis ac iustitiae causa esse hominem figuratum: cuius rei testis est. M. Tullius in libris de legibus ita dicens: Sed omnium quae in doctorum hominum disputatione uersantur: nihil est profecto praestabilius: quam plane intelligi nos ad iustitiam esse natos. Quod si est uerissimum: deus ergo uult omnes homines esse iustos: id est deum & hominem caros habere: deum scilicet honorare tanquam patrem: hominem diligere uelut fratrem. In his enim duobus tota iustitia consistit. Qui ergo aut deum non agnoscit: aut hominem nocet: iniuste & contra naturam suam uiuit: & hoc modo irrumpit institutum legemque diuinam.

Unde ad hominem peccata perueniant.

Ca. xv.

h Ic fortasse quaerat aliquis: unde ad hominem peccata perueniunt: aut quae prauitas diuini instituti regulam ad peiora detorserit: ut cum sit ad iustitiam genitus: opera tamen efficiat iniusta. Iam superius explanauimus simul deum propositum esse bonum ac malum: & bonum quidem diligere: pugnas odisse. Sed ideo malum praemisisse: ut & bonum emicaret: quod alterum sine altero (sicut saepe docui) intelligimus consistere non posse. Denique ipsum mundum ex duobus elementis repugnantibus & inuicem copulatis esse concretum: igneo & humido: nec potuisse lucem fieri: nisi & tenebrae fuissent: quia nec superum potest esse sine infero: nec oriens sine occidente: nec calidum sine frigido: nec molle sine duro. Sic & nos ex duobus aequae repugnantibus compacti sumus: anima & corpore: quorum alterum caelo ascribitur: quia tenue est & intractabile: alterum terrae quia comprehensibile est. Alterum solidum & aeternum est: alterum fragile atque mortale. Ergo alteri bonum adhaeret: alteri malum. Alteri lux: uita: iustitia. Alteri tenebrae: mors: iniustitia. Hinc exitit in hominibus naturae suae deprauatio: ut esset necesse constitui legem: qua possent & uicia prohiberi: & uirtutis officia impari. Cum igitur sint in rebus humanis bona & mala: quorum rationem declarauimus: necesse est ad utranque partem moueri deum: & ad gratiam cum iusta fieri uideret: & ad iram cum cernit iniusta. Sed occurrit nobis Epicurus ac dicit: Si est in deo laetitia affectus ad gratiam: & odii ad iram: necesse est habere & timorem: & libidinem: & cupiditatem ceterosque affectusque sunt imbecillitatis humanae. Non est necesse ut timeat qui irascitur: aut mereat qui gaudet. denique iracundi minus timidi sunt: & natura laetius minus mereant. Quid opus est de humanis affectibus dicere: quibus fragilitas nostra succumbit? Consideremus diuinam necessitatem. Nolo enim naturam dicere: quia deus nunquam creditur natus. Timoris affectus habet in homine materiam: in deo non habet. Homo quia multis casibus periculisque subiectus est: metuit ne qua uis maior existat: quae illum uerberet: spoliaret: laceret: affligat: interimat. Deus autem in quem nec egestas: nec iniuria: nec dolor: nec mors cadit: timere nullo pacto potest: quia nihil est quod ei uim possit inferre. Item libidinis ratio in homine manifesta est. Nam quod fragilis & mortalis est effectus: necesse fuit alterum sexum diuersumque constitui: cuius permixtione soboles effici posset: ad continentiam generis perpetuitatem. Haec autem libido in deo locum non habet: quia & fragilitas: & iteritus ab eo alienus est: nec ulla est apud eum femina: cuius possit copulatione gaudere: nec successione indiget: qui semper futurus est. Eadem de inuidia & cupiditate dici possunt: quae certis manifestisque de causis in hominem cadunt: in deum nullo modo. At uero & gratia: & ira: & miseratio habent in deo materiam: recteque illis utitur summa illa & singularis potestas ad rerum conseruationem.

Quæ materia sit in die miserationis: gratiæ uel iræ.

a. xvi.

Værit quæ sit ista materia. Primū accidentibus malis afflicti hoies ad deum plerunq; cōfugiunt: mitigāt: obsecrant: credentes eū posse ab his iniuriis ppulsare. Habet igit; causam miserādi: nec enim tam imitū est hoiumq; contēptor: ut auxiliū laborantibus deneget. Item plurimi qbus psuasum est deo placere iustitiam: eumq; q sit dominus ac parens oīum uenerant; cum precibus assiduis ac frequētib; uotis dona & sacrificia offerunt: nomen eius laudibus prosequunt;: iustis ac bonis opibus demereri eum laborantes. Ergo est ppter quod deus & possit & debeat gratificari. Nam si nihil est tam cōueniens deo: q̄ beneficentia: nihil aut; tam alienū: q̄ ut sit ingratus: necesse est ut officiis optimor; sancteq; uiuentiū præstet aliqd ac uicem reddat: ne subeat ingrati culpā: quæ est etiam hoī criminosa. Contra aut; sunt alii facinorosi & nefarii: q̄ libidinibus oīa polluāt: cædibus uexent: fraudēt: rapiant: peierent: nec cōsanguineis nec parentibus pcant: leges & ipsum etiā deum negligant. Habet igit; ira in deo materiam. Non est. n. fas eū cum talia fieri uideat: nō moueri & insurgere ad ultionē sceleratorum: & pestiferos nocētēsq; delere: ut bonis oībus consulat. Adeo & in ipsa ira inest gratificatio. Inania ergo & falsa reperiunt; argumenta uel eorū: q̄ cum irasci deum uolunt: gratificari uolūt: q̄a ne hoc qdem fieri sine ira pōt: uel eor; qui nullū animi motum esse in deo putant. Et q̄a sunt aliq; affectus qui nō cadunt in deum: ut libido: timor: auaritia: mæror: inuidia: omni prsus affectu eum uacare dixerunt. His enim uacat: q̄a uitiōr; affectus sunt. Eos aut; q̄ sunt uirtutis. i. ira in malos: caritas in bonos: misratio in afflictos: quoniā diuina p̄tate sunt digna: pprios: & iustos: & ueros hēt. Quæ p̄fecto nisi habeat: humana uita turbabit;: atq; ad tantā confusionē deueniet status reor;: ut contēptis supatisq; legibus: sola regnet audacia: ut nemo deniq; tutus cē possit: nisi q̄ uiribus præualeat. Ita q̄ si cōi latrocinio terra oīs depopulabit;. Nūc uero quoniā & mali p̄cna & boni gratiā: & afflictī opem spant: & uirtutibus locus: & scelera rariora sunt. At. n. plerunq; & scelerati fæliciores sunt: & boni miserieores: & iusti ab iniustis impune uexantur. Considerabimus postea cur ista fiant. Interim de ira explicemus: an sit aliqua in deo: utrum nihil curet omnino: nec moueatur ad ea quæ impie geruntur.

Quod deus administrat mundum: & regit hominum actus. Et per consequens irascitur.

Ca. xvii.

Eus inq; Epicurus nihil curat: nullam igit; habet p̄tatem. Curare. n. necesse est eum: q̄ hēt potestātē: uel si habet & non utit;: quæ tanta est cā: ut ei non dicam nostr; genus: sed etiā mundus ipse sit utilis. Ideo inq; incorruptus ē ac beatus: q̄a semp; quietus. Cui ergo administratio tantar; reor; cessit: si hæc a deo negligant;: quæ uidemus rōne summa gubernari. Aut q̄etus esse quō potest: q̄ uiuit & sentit. Nam q̄es aut somni res est aut mortis: sed nec somnus habet q̄etem. Nam cū soporati sumus: corpus qdem quiescit: animus autē irrequetus agitāt;: imagines sibi quas cernat: effingit: ut naturalē suum motū exerccat uarietate uilōr;: auocatq; se falsis dum mēbra saturentur ac uigorē capiant de q̄ete. Quis igit; sempiterna solius mortis est. Si autē mors deum nō attingit: deus igit; nunq; quietus est. Dei uero actio quæ pōt esse: nisi mundi administratio. Si uero mundi curā gerit: curat igit; hoīum uitam deus: ac singulor; actus aut; maduertit: eosq; sapientes ac bonos esse desiderat. Hæc est uoluntas dei: hæc diuina lex: quam qui sequit;: q̄ obseruat: deo carus est. Necesse est igit; ut ira moueat; aduersus eū: q̄ hanc æternā diuināq; legem aut; uiolauerit: aut spreuerit. Si nocet alicui deus: iā bonus non est. Non exiguō fallunt; errore: q̄ censuram siue humanā: siue diuinam acerbī

tatis noīe inflāmant;: putantes nocentē dici oportere: qui nocentēs afficit p̄cna. Quod si est: nocentes igit; leges habemus: quæ peccantibus supplicia sanxerūt: nocentes iudices q̄ scelere cōuictos p̄cna capitis afficiunt. Quod si & lex iusta est: quæ & nocenti tribuit qd; meret;: & iudex integer ac bonus dicit;: cum malefacta uindicat. Bonor; .n. salutem custodit: q̄ malos punit: ergo & deus cū malis obest: nocēs non est. Ipse est autē nocens: q̄ aut; innocenti nocet: aut nocēt; p̄cit;: ut pluribus noceat. Libet quærere ab his q̄ deum faciunt immobilem. Siq; hēt rem: domū: familiam: seruiq; eius contēnentes patientiam domini oīa eius iuaferint: ipsi bonis eius fruant;: ipsos familia eius honoret. Dominus aut; contēnat;: ab oībus derideat;: relinquatur: ut; ne sapiens esse possit: q̄ cōtumelias non uindictet;: suisq; rebus eos perfrui patiat;: in quos habeat p̄tatem. Quæ tanta in quoq; pōt patientia repiri: si tamē patientia noianda est: & nō stupor qdam insensibilis. Sed facile est ferre contēptū. Quid si fiant illa quæ a Cicerone dicuntur. Etenim quæ ro siq; paterfamilias liberis suis a seruo interfectis: uxore occisa: incēsa domo: suppliciu de seruo nunq; sumpserit: ut; is clemens ac misericors: an inhumanus & crudelissimus esse uideat;. Quod si eiusmōi facinoribus ignoscere: crudelitatis est potius q̄ pietatis: non est ergo uirtutis in deo ad ea quæ iniuste fiūt non cōmoueri. Nam mūdus tanq; dei domus est: & hoies tanq; serui: qbus si ludibrio sit nomē eius: qualis aut; q̄ra patientia est ut honoribus suis cedat;: praua & iniqua fieri uideat & nō indignet;: qd; proprium & naturale est ei: cui peccata nō placeant. Irasci ergo rōnis est: auferunt; licentiā: qd; utiq; iuste sapienterq; fit. Sed stoici nō uiderunt eē discrimen recti & prauī: esse iram iustā & iniustam: & q̄a medelā rei non inueniebāt;: uoluerunt eam penitus excidere. Peripathetici uero non excidendā sed tempandam esse dixerūt: qbus in sexto libro institutionū satis respondimus. Nescisse aut; philosophos quæ ratio eēt iræ: apparet ex definitionibus eor;: quas Seneca enumerauit in libris: quos de ira cōposuit. Ira est inq; cupiditas ulciscendæ iniuriæ. Alii (ut ait Possidonius) cupiditas puniendi eius: a quo te inique putes læsum. Quidā ita definierūt. Ira est incitatio animi ad nocendū ei: q̄ aut; nocuit: aut nocere uoluit. Aristotelis definitio non multum a nostra abest. Ait enim iram esse cupiditatem doloris rependendi. Hæc est ira de qua superius diximus: quæ etiam mutis inest. In homine uero cohibenda est: ne ad aliquid maximum profiliat per furorem. Hæc in deo esse non potest: quia illæsisibilis est: in homine autem quia fragilis est: inuenitur. Inurit enim læsio dolorem: & dolor facit ultionis cupiditatem. Vbi est ergo illa ira aduersus delinquentes: quæ utiq; non est cupiditas ultionis: quia non præcedit iniuria. Non dico de his: qui aduersus leges peccant: quibus etsi iudex sine crumine irasci potest. Finngamus tamen eum sedato animo esse debere: cum subiicit p̄cna nocētē: quia legum fit minister: non animi aut potestatis suæ. Sic enim uolunt q̄ iram conant; euellere. Sed de his potissimum dico: qui sunt nostræ potestatis: ut serui: liberi: coniuges & discipuli: quos cum delinquere uidemus: incitatur ad coercendum. Necesse est enim bono ac iusto displicere quæ praua sunt: & cui malum displicet: mouetur cum id fieri uider. Ergo surgimus ad uindictam: non quia læsi sumus: sed ut disciplina seruetur: mores corrigantur: licētia comprimatur. Hæc est ira iusta: quæ sicut in homine necessaria est ad prauitatis correctionem: sic utiq; in deo a quo ad hominem peruenit exemplum. Nam sicuti nos potestati nostræ subiectos coercere debemus: ita etiam peccata uniuersorum deus coercere debet: quod ut faciat: irascatur necesse est: quia naturale est bono ad alterius peccatum moueri & incitari: ergo definire debuerunt. Ira est motus animi ad coercenda peccata insurgentis. Nam definitio Ciceronis. Ira est libido ulciscendi: non multum

a superioribus distat. Iram autem quam possumus uel furorem: uel iracundiā nomina-
re: hæc non in hoīe qdem debet esse: quæ tota uitiosa est. Ira uero quæ ad correctionē ui-
torum pertinet: nec hoī adimī debet: nec deo potest: quia & utilis ē rebus humanis: & necessaria.

9. 9. Quod sine ira peccata non corriguntur. Ca. xviii.

Vid opus est inquit ira: cum sine hoc affectu peccata corrigi possint: Atq̄ nul-
lus est: qui peccatorem possit uidere tranquille. Possit fortasse q̄ legibus præstiterit
quia facinus non sub oculis eius admittit: moueri aduersus eum qui potest inno-
cens inueniri. Cumq̄ detectum facinus in lucē uenerit: iam nō sua sed legū sentētia uti-
tur: potest concedi: ut sine ira faciat: habet enim quod sequat̄. Nos certe cum domi peccat̄
a nostris siue id cernimus: siue sentimus: indignari necesse est. Ipse enī peccati aspectus
indignus est. Nam q̄ non mouet̄ omnino: aut p̄bat delicta quod est turpius & iniusti-
us: aut molestiā castigandi fugit: quam sedatus animus & quæta mens aspernat̄ ac renu-
it: nisi stimulauerit. Qui aut̄ commouet̄ tam intēpestiua leuitate uel sapius q̄ necesse
est: uel etiam semp̄ ignoscit: is plane & illorum uitam p̄dit: quorum audaciam nutrit ad faci-
nora maiora: & sibi ipsi æternam molestiā: materiam subministrat. Vitiosa est ergo in
peccatis iræ suæ cohibitio. Laudat̄ Archyta Tarentinus: qui cum in agro corrupta esse
omnia cōperisset: uillici sui culpam redarguens: *Miserere te* (inquit) quem iam uerberibus ne-
casse: nisi iratus essem. Vnicum hoc exemplū temperatiā putant: sed auctoritate du-
cti non uident q̄ inepta & locutus fuerit: & fecerit. Nam (sicut ait Plato) nemo prudens
punit: quia peccatum est: sed ne peccet̄. Apparet q̄ malum uir sapiens p̄soluerit exem-
plum. Si enim senserint serui dominū seruire (cum non irascit̄) suum: tum pacari cū ira-
scitur: non peccabunt utiq̄ leuiter: ne uerberent̄. Sed q̄tum potuerint grauissime: ut sto-
machum eius incitent atq̄ impune discedant. Ego uero laudare: si cum fuisset iratus: de-
disset iræ suæ spatiū: ut residente p̄ interuallum t̄p̄is animi timore: haberet modū casti-
gatio. Non ergo p̄pter iræ magnitudinē donanda erat p̄cena: sed differēda: ne aut pec-
canti maiore iusto dolorem inureret: aut castiganti furorē. Nunc uero quæ tandē æqui-
tas: aut quæ sapientia est: ut aliq̄s ob exiguū dolorem puniat̄: at ob maximū non punia-
tur: Quod si naturā rerū causaq̄ didicisset: nunq̄ tam importunā continentiam profi-
teretur: ut nunq̄ seruus iratū sibi fuisse dominū gratulet̄. Nam sicut corpus humanum
deus multis & uariis sensibus ad usum uitæ necessariis instruxit: sic & aīo uarios attribu-
it affectus: quibus uitæ ratio constaret: ut libidinem producendæ gratiæ sobolis dedit:
sic iram cohibendō: causa delictō. Verum hi qui nesciunt fines bonorum ac malorū
sicut libidine uruntur ad corruptelas & ad uoluptates: sic iram & affectū ad nocendū:
dum his quos odio habet: irascuntur etiam paribus: aut etiam superbioribus. Hinc quo-
tidie ad maxima facinora profilitur: hinc tragediæ sæpe nascuntur. Esset igitur laudan-
dus Archytas: si cum alicui ciui & pari facienti sibi iniuriam fuisset iratus: repressisset se
tamen: & patientia furoris impetum mitigasset. Hæc sui cohibitio gloriola est: qua cō-
pescitur aliquod imminens magnum malum. Seruorum autem filiorumq̄ peccata nō
coercere: peccatum est. Euadent enim ad maius malum per impunitatem: hic non cohi-
benda iras: sed etiam si iacet̄ excitanda est. Quod autem de homine dicimus: id etiam
de deo: qui hominem similem sui fecit. Omitto de figura dei sapere: intelligere: prou-
idere: præstare. Ex omnibus autem animalibus homo solus hoc habet. Ergo ad dei simi-
litudinem factus est. Sed ideo procedit in uitium: quia de terrena fragilitate permixtus:
non potest id quod a deo sumpsit: incorruptum purumq̄ seruare: nisi ab eodem deo iusti-
tiæ præceptis imbuat̄.

ca. 19. Quod homo ex corpore uitia: & ex anima uirtutes habeat. Et q̄ cum uelit deus ho-
mines bonos: eorum uitia irascitur. Ca. xix.

Ed quoniam cōpactus (ut diximus) de duobus: animo & corpore: in altero uir-
tutes: in altero uitia continent: & impugnant inuicem. Animi enim bona (quæ
sunt in continendis libidinibus): contraria sunt corpori. & corporis bona (quæ

sunt in omni genere uoluptatum): inimica sunt aīo. Sed si uirtus animi repugnauerit uo-
luptatibus: eaq̄ cōpresserit: erit uere deo similis. Vnde apparet aīam hominis quæ uir-
tutem diuinā capit: non eē mortale. Sed discrimen illud est: qd̄ cum uirtus hēat amari-
tudinem: & sit illecebra uoluptatis: uincunt plurimi: & abstrahunt ad suauitatē. Hi ue-
ro: quæ se corpori: rebusq̄ terrenis addixerunt: premunt in terram: nec assequi possunt diui-
ni nois gratiam: quia se uitio: labibus inquinauerunt. Qui aut̄ deum secuti: eiq̄ parētes
corporis desideria contēpserint: & uirtutē preterentes uoluptatibus: innocentiam iusti-
tiamq̄ seruauerint: hos deus ut sui similes: recognoscit. Cur igitur sanctissimā legem po-
suerit: uelitq̄ uniuersos innocentes ac beneficos esse: potest ne non irasci: cum uidet contē-
ni legem suam: abiici uirtutē: appeti uoluptatem? Quod si est mundi administrator:
sicut esse debet: nō utiq̄ contēnit id: quod est in omni mūdo uel maximū. Si est p̄uidus:
ut oportet deus: consult utiq̄ generi humano: quo sit uita nostra & copiosior: & melior:
& tutior. Si est pater ac deus uniuersorū: certe & uirtutibus hoīum delectat̄: & uitis cō-
mouetur: ergo & iustos diligit: & impios odit. Odio inquit opus nō est: semel enim statuit
bonis præmiū: & malis p̄cnam. Quod si aliq̄s iuste: innocenterq̄ uiuat: & idem nec co-
lat: nec curet omnino: ut Aristoteles: ceteriq̄ philosophorum: cedit ne huic impune?
Quod cum legi dei obtempauerit: ipsum tamen spreuit: & aliquid propter quod deus
possit irasci: tanq̄ fiducia integritatis aduersus eum rebellanti. Si huic potest irasci propter
superbiam: cur non magis peccatoriq̄ legem cum ipso pariter latore contēpserit? Iu-
dex peccatis ueniam dare non potest: quia est legis suæ ipse disceptator & iudex: quam cū
poneret: non ademit sibi omnem potestatem: sed habet ignoscendi licentiam.

Quod malorū fælicitas iræ dei non cōtradicat. Et q̄ sit deus potētissimus. Ca. xx.
I potest igitur irasci: cur ergo inquit aliq̄s & q̄ peccat̄ sæpe fælices sunt: & q̄ pie uiuūt
sæpe miseri? Quia fugitiui & abdicati libere uiuūt: & q̄ sub disciplina p̄ris: aut
domini sunt: strictius & frugalius. Virtus. n. per mala & p̄batur: & constat ui-
tia p̄ uoluptatē: nec tamen ille qui peccat̄ sperare debet perpetuam impunitatem: quia
nulla est perpetua fælicitas:

Sed scilicet ultima semper

Expectanda dies homini est: dicitq̄ beatus

Ante obitum nemo: supremaq̄ funera debet.

Vt ait poeta nō insanus. Exitus est: qui arguit fælicitatem: & nemo iudicium potest nec
uiuus effugere: nec mortuus. Habet enim potestatem & uiuos præcipitare de summo:
& mortuos æternis afficere cruciatibus. Immo inquit si irascit̄ deus: statim debuit uin-
dicare: & pio merito quæq̄ punire. At enim si id faceret: nemo superesset. Nullus est enim
qui nihil peccet: & multa sunt quæ ad peccandū irriterent. Aetas: uiolentia: egestas: occa-
sio: præmiū. Adeo subiecta est peccato fragilitas carnis: qua iduti sumus: ut nisi huic ne-
cessitati deus parceret: nimium fortasse pauci uiuerent: propter hanc causam patiētissi-
mus est: & iram suam cōtinet. Nam quia perfecta est in eo uirtus: necesse est patientiā
quoq̄ eius esse p̄fectā: quæ & ipsa uirtus est. Quā multi ex peccatoribus iusti posteri
us effecti sunt: ex malis boni: & ex improbis continētes. Quā multi i prima ætate turpes

& omnium iudicio damnati: postmodum tamen laudabiles extiterunt: quod utiq; non fieret: si omne peccatum poena sequeretur. Leges publicæ manifestos reos damnant: sed plurimi sunt quorum peccata occultantur: plurimiq; delatorem comprimunt ac precibus aut præmio: plurimi qui iudicia eludunt per gratiam uel potentiam. Quod si eos omnesq; humanā poenam effugiunt: censura diuina dānaret: esset homo aut rarus: aut nullus in terra. Deniq; uel una illa causa delendi generis humani iusta esse potuisset: q; hoies contempto deo uiuo: terrenis fragilibusq; figmentis honorem diuinū tanq; celestibus deferunt adorantes opa humanis digitis laborata. Cumq; illos deus artifex ore sublimi statu recto figuratos: ad contemplationē cæli & notitiā dei excitauerit: curuare se ad terram maluerūt pecudum mō. Humilis enim: & curuus: & pronus est: q; ab aspectu cæli deiq; patris auersus: terram (quam calcare debuerat) i. de terra ficta & formata ueneratur. In tanta igitur impietate hominum: tantisq; peccatis id assequitur patientia dei: ut se ipsi homines damnatis uitæ prioris erroribus corrigant. Deniq; & boni sunt iusti: & multi: & abiectis terrenis cultibus: maiestatem dei singularis cognoscunt. Sed cum maxima & utilissima sit dei patientia: tamen quis sero noxios punit: nec patitur longius procedere: cum eos inemendabiles esse peruiderit.

Si deus irascitur: cur hominem irasci prohibuit?

Ca. xxi.

Vperest una & extrema quaestio. Nam dixerit fortasse q; spiam a deo non irasci deum: ut & præceptis hoies irasci uetet. Possem dicere q; ira hoies refrananda fuerit: q; iniuste saepe irascitur: & præsentē habet motum: q; temporalis est. Itaq; ne fierent ea: quæ faciūt p iram: & humiles: & mediocres: & magni reges tēpari debuit furor eius: & cōprimi ne mentis impos aliquod inexpressibile facinus admitteret. Deus autē & nō ad præsens irascit: & q; æternus est pfectaq; uirtutis: nunq; nisi merito irascitur. Sed tamen nō ita res se habet. Nam si oīo phiberet irasci: ipse quodāmodo reprehensor opificii sui fuisset: q; in principio iram iecori hoies incidisset: siq; dem crediti causam huius cōmotionis in humore fellis cōtineri. Non igit in totum phibet irasci: q; is affectus necessario datus est. Sed phibet in ira pmanere. Ira enim mortalium debet esse mortalis: nam si maneat: confirmant inimicitia ad pncipem sempiternam. Deinde rursus cum irasci q; dem: sed tamen nō peccare præcepit: nō utiq; euellit iram radicitus: sed tempauit: ut in omni castigatiōe modū ac iustitiam teneremus. Qui ergo irasci nos iubet: ipse utiq; irascit: qui placari celerius præcepit: est utiq; ipse placabilis. Ea enim præcepit: quæ sunt iusta: & rebus utilia cōibus. Sed q; dixeram nō esse iram dei temporale: sicut hoies q; præsentanea cōmotione feruelcit: nec facile regere se pōt propter fragilitatē itelligere debemus: q; sit æternus deus: irā quoq; eius in æternū manere: sed rursus q; uirtute sit maxima præditus: in præte hñe iram suā: nec ab ea regi: sed ipsum illam quē admodum uelit moderari: qd utiq; nō repugnat superiori. Nam si prius immortalis fuisset: ita eius non eēt satisfactioni aut gratiæ post delictū locus: cum ipse hoies ante solis occasum recōciliari iubeat. Sed ira diuina in æternū manet aduersus eos: q; peccant in æternum. Itaq; deus nō thure: non hostia: nō preciosis muneribus: quæ oīa sunt corruptibilia: sed morū emendatione placat: & q; peccare desinit: iram dei mortalē facit. Iccirco. n. non ad præsens noxium quenq; punit: ut habeat homo respiscendi sui salutem.

Epilogus & inductio auctoritatū Sibyllæ Erythrææ ad irā dei pbandā. Ca. xxii.

Aec habui quæ de ira dei dicerē Donate carissime: ut scires quē admodum refelleres eos: q; deū faciunt immobilem. Restat ut more Ciceronis utamur epilogo ad porādum: sicut ille in thufculanis de morte differens fecit. Ita nos in hoc

ope testimonia diuina: quibus credi possit adhibere debemus: ut illorū persuasione reuincamus: q; sine ira deū esse credentes: dissoluunt omnem religionem: sine qua (ut ostendimus) aut imanitate bæliis: aut stultitia pecudibus adæquamur. In sola. n. religione. i. in dei summi notione sapientia est. Prophetæ uniuersi diuino spiritu repleti: nihil aliud q; de gratia dei erga iustos: & de ira eius aduersus ipios loquunt: quorū testimonia nobis q; dem satis sunt. Verum his quoniā non credūt isti q; sapientiā capillis & habitu iactāt: ratione quoq; & argumentis fuerāt a nobis refellendi. Sic enim præpostere agit: ut humana diuinis tribuant auctoritatē: cum potius humanis diuina debuerint. Quæ nūc sane omittamus: ne nihil apud istos agamus: & in infinitū materia pcedat. Ea igit quæramus testimonia: quibus illi possint aut credere: aut certe nō repugnare. Sibyllas plurimi & maximi auctores tradiderunt: græcorū Aristarchus & Apollodorus Erythræus: nostrorum Varro & Fenestella. Hi oēs præcipuam & nobile præter cæteras Erythræam fuisse cōmemorant. Apollodorus quidem ut de ciui ac populari sua gloriaret. Fenestella uero etiam legatos Erythras a senatu esse missos refert: ut huius Sibyllæ carmina Romanam deportarent: & ea consules Curio & Octauius in capitolio quod tunc erat curante. Q. Catullo restitutum: ponenda curarent. Apud hanc de summo & conditore regū deo huiusmodi uersus reperiuntur.

ἀφάρτος κτιστῆς αἰῶν ἰός αἰθέρα ναιῶν

τοῖς ἀκάκοις ἀκάκων πρόφρων πῶλυ μείζονά μισθόν

τοῖς δὲ ἀκόις ἀδικόισι ἐχόλον καὶ θυμὸν ἐγείρων. i. incorruptibilis & cōditor æternus: in aere habitans: bonis bonum præferens multo maiorem mercedem: iniustis autē & malis iram & furorem excitans. Rursus alio loco enumerans quibus maxime facinoribus incitetur deus: hæc intulit:

φευγέ δὲ λάτρεϊας ἀνόμους θεοῖσιν τι λάτρευέ

μοίκε ἰαστέφυλασσέ. καὶ ἀρρένος ἀκρίτων ἔννην

ἰδιάνγενέαν πάλων τρέφε μηδὲ φόνευέ

καὶ γὰρ ἀθάνατος κέχολος ἔταός κενόμαρτη. i. fuge sceleratas religiones: & uiuo deo serui: ab adulterio te abstine & masculi pmixtione praua: ppriam generationē crea & ne occidas. His. n. deus immortalis irascit: q; hæc agūt. Indignat ergo aduersus pctores.

Auctoritatibus aliarum Sibyllarum iram dei probat.

Ca. xxiii.

Erum quia plures (ut ostendi) Sibyllæ a doctissimis auctoribus fuisse traduntur: unius testimoniū satis non sit ad confis: mandā sicut intendimus ueritatem.

Cum quæ q; dem uolumina: quibus romanorū fata cōscripta sunt: in arcanis habentur. Cæterarū tamen fere oīum libelli: quo minus in usu sunt: oibus non uentant. Ex quibus alia denunciās uniuersis gētibus iram dei ob impietatem hoium: hoc mō exorsa est

ἐρχόμενης ὀργῆς μέγਾਲῆς ἐπὶ κοσμὸν ἀπᾶθῆ

ἔσχάτον εἰς αἰῶνά θεοῦ μνημάτα φέρω

πάσι πρόφῆτευσᾶσα κατὰ πόλιν σθηροπόσι. Id est. Venient iræ magnæ sup mundum: dei pronunciationes enarrans omnibus hominibus in urbibus prophetans. Alia quoq; per indignationem dei aduersus iniustos cataclysmum priore sæculo factum eē dixit: ut malitia generis humani extingueret. ἐξ οὗ μὴν ἰσάντος ἐπουρανιοῦ θεοῦ καὶ ἀνθρώποισι ἰνάπασσι γῆρκαλυψέθαλασσοῦ αὐταῖσι πόλεεςι κατὰ κλυσμοιορᾶ γεντος. Id est. Ex quo irascente cælesti deo ipsas ciuitates cum hominibus cūctis & terram mare cooperuit diluuiio rupto. Simili modo deflagrationem postea futuram uaticinata est: qua rursus impietas hominum deleat: καὶ πότε τὴν ὀργὴν θεὸν οὐκέτι

& omnium iudicio damnati: postmodum tamen laudabiles extiterunt: quod utiq; non fieret: si omne peccatum poena sequeretur. Leges publicæ manifestos reos damnat: sed plurimi sunt quorum peccata occultantur: plurimiq; delatorem comprimunt ac precibus aut præmiis: plurimi qui iudicia eludunt per gratiam uel potentiam. Quod si eos omnesq; humanā poenam effugiunt: censura diuina dānaret: esset homo aut rarus: aut nullus in terra. Deniq; uel una illa causa delendi generis humani iusta esse potuisset: q; hoies contempto deo uiuo: terrenis fragilibusq; figmentis honorem diuinū tanq; celestibus deferunt adorantes opa humanis digitis laborata. Cumq; illos deus artifex ore sublimi statu recto figuratos: ad contemplationē cæli & notiā dei excitauerit: curuare se ad terram maluerūt pecudum mō. Humilis enim: & curuus: & pronus est: q; ab aspectu cæli deiq; patris auersus: terram (quam calcare debuerat) i. de terra ficta & formata ueneratur. In tanta igitur impietate hominum tantisq; peccatis id assequitur patientia dei: ut se ipsi homines damnatis uitæ prioris erroribus corrigant. Deniq; & boni sunt iustiq; multi: & abiectis terrenis cultibus: maiestatem dei singularis cognoscunt. Sed cum maxima & utilissima sit dei patientia: tamen quis sero noxios punit: nec patitur longius procedere: cum eos in emendabiles esse peruiderit.

Si deus irascitur: cur hominem irasci prohibuit? Ca. xxi.

Vperest una & extrema quaestio. Nam dixerit fortasse q; spiam a deo non irasci deum: ut & præceptis hoies irasci uetet. Possem dicere q; ira hoies refrananda fuerit: q; iniuste saepe irascitur: & præsentē habet motum: q; temporalis est. Itaq; ne fierent ea: quæ faciūt p iram: & humiles: & mediocres: & magni reges tēpari debuit furor eius: & cōprimi ne mentis impos aliquod inexpiable facinus admitteret. Deus autē & nō ad præsens irascit: & q; æternus est pfectaq; uirtutis: nunq; nisi merito irascitur. Sed tamen nō ita res se habet. Nam si oio phiberet irasci: ipse quodāmodo reprehensor opificii sui fuisset: q; in principio iram icconi hoies incidisset: siqdem credit causam huius cōmotionis in humore fellis cōtineri. Non igit in totum phibet irasci: q; is affectus necessario datus est. Sed phibet in ira pmanere. Ira enim mortalium debet esse mortalis: nam si maneat: confirmant inimicitia ad pncipem sempiternam. Deinde rursus cum irasci qdem: sed tamen nō peccare præcepit: nō utiq; euellit iram radicitus: sed tempauit: ut in omni castigatiōe modū ac iustitiam teneremus. Qui ergo irasci nos iubet: ipse utiq; irascit: qui placari celerius præcepit: est utiq; ipse placabilis. Ea enim præcepit: quæ sunt iusta: & rebus utilia cōibus. Sed q; dixeram nō esse iram dei temporale: sicut hoies q; præsentanea cōmotione feruescit: nec facile regere se pōt propter fragilitatē itelligere debemus: q; sit æternus deus: irā quoq; eius in æternū manere: sed rursus q; uirtute sit maxima præditus: in pte hñe iram suā: nec ab ea regi: sed ipsum illam quē admodum uelit moderari: qd' utiq; nō repugnat superiori. Nam si prius immortalis fuisset: ira eius non eēt satisfactioni aut gratiæ post delictū locus: cum ipse hoies ante solis occasum recōciliari iubeat. Sed ira diuina in æternū manet aduersus eos: q; peccant in æternum. Itaq; deus nō thure: non hostia: nō preciosis muneribus: quæ oia sunt corruptibilia: sed mor; emendatione placat: & q; peccare desinit: iram dei mortalē facit. Idcirco. n. non ad præsens noxium quenq; punit: ut habeat homo resipiscendi sui salutem.

Epilogus & inductio auctoritatū Sibyllæ Erythrææ ad irā dei pbandā. Ca. xxii.

h Nec habui quæ de ira dei dicerē Donate carissime: ut scires quē admodum refelleres eos: q; deū faciunt immobilem. Restat ut more Ciceronis utamur epilogō ad porādum: sicut ille in thusculanis de morte differens fecit. Ita nos in hoc

ope testimonia diuina: quibus credi possit adhibere debemus: ut illoꝝ persuasione reuincamus: q; sine ira deū esse credentes: dissoluunt omnem religionem: sine qua (ut ostendimus) aut imanitate bæliis: aut stultitia pecudibus adæquamur. In sola. n. religione. i. in dei summi notione sapientia est. Prophetæ uniuersi diuino spiritu repleti: nihil aliud q; de gratia dei erga iustos: & de ira eius aduersus ipios loquunt: quorū testimonia nobis qdem satis sunt. Verum his quoniā non credūt isti q; sapientiā capillis & habitu iactāt: ratione quoq; & argumentis fuerāt a nobis refellendi. Sic enim præpostere agit: ut humana diuinis tribuant auctoritatē: cum potius humanis diuina debuerint. Quæ nūc sane omittamus: ne nihil apud istos agamus: & in infinitū materia pcedat. Ea igit quæramus testimonia: quibus illi possint aut credere: aut certe nō repugnare. Sibyllas plurimi & maximi auctores tradiderunt: græcorū Aristarchus & Apollodorus Erythræus: nostrorum Varro & Fenestella. Hi oēs præcipuam & nobilē præter cæteras Erythræam fuisse cōmemorant. Apollodorus quidem ut de ciui ac populari sua gloriaret. Fenestella uero etiam legatos Erythras a senatu esse missos refert: ut huius Sibyllæ carmina Romam deportarent: & ea consules Curio & Octauius in capitolio quod tunc erat curante. Q. Catullo restitutum: ponenda curarent. Apud hanc de summo & conditore reg; deo huiusmodi uersus reperiuntur.

ἀφάρτος κτιστῆς αἰῶν ἰός αἰθέρα καὶ ὀν

τοῖς ἀκάκοις ἀκάκων πρόφρων ὄλυ μείζονά μισθόν

τοῖς δὲ ἀκόκοις ἀδικόισι ἐχόλον καὶ θυμὸν ἐγείρων. i. incorruptibilis & cōditor æternus: in aere habitans: bonis bonum præferens multo maiorem mercedem: iniustis autē & malis iram & furorem excitans. Rursus alio loco enumerans quibus maxime facinoribus incitetur deus: hæc intulit:

φύγε δὲ λατρείας ἀνόμους θεῶν ὄντι λατρεύε

μοῖξ ἐἴσ τε φύλασσέ. καὶ ἀρρένος ἀκρί τὸν ἐννῆν

ἰδία γένεάν τῶν δῶν τρέφε μὴ δὲ φόνευε

καὶ γὰρ ἀθάνατος κέχολος ἐτα ὅς κενάμαρτη. i. fuge sceleratas religiones: & uiuo deo serui: ab adulterio te abstine & masculi pmixtione praua: ppriam generationē crea & ne occidas. His. n. deus immortalis irascit: q; hæc agūt. Indignat ergo aduersus pctores.

Auctoritatibus aliarum Sibyllarum iram dei probat. Ca. xxiii.

u Erum quia plures (ut ostendi) Sibyllæ a doctissimis auctoribus fuisse traduntur: unius testimoniū satis non sit ad confirmandā sicut intendimus ueritatem.

Cum æ qdem uolumina: quibus romanor; fata cōscripta sunt: in arcanis habentur. Cæterar; tamen fere oium libelli: quo minus in usu sunt: oibus non uentant. Ex quibus alia denunciās uniuersis gētibus iram dei ob impietatem hoium: hoc mō exorsa est ἐρχομένης ὀργῆς μὲν ἄλλῃσ ἐπ ἰκοσμὸν ἀπὸ θῆ

ἔσχατον εἰς αἰῶνά θεὸν μνημάτα φέρω

πᾶσι προφήτευσάσα κάτὰ πόλιν σθηροπῆσι. Id est. Venient iræ magnæ sup mundum: dei pronunciationes enarrans omnibus hominibus in urbibus prophetans. Alia quoq; per indignationem dei aduersus iniustos catayclsmum priore sæculo factum eē dixit: ut malitia generis humani extingueret. ἐξ οὗ μὴν ἰσάντος ἐπουραν ἰοῖο θῆνά καὶ ἀνθρώποισ ἰναπᾶσι γῆρ καλυψέθᾶλασσα αὐταῖσι πόλεσι κάτὰ κλυσμοιορᾶ γέντος. Id est. Ex quo irascente cælesti deo ipsas ciuitates cum hominibus cūctis & terram mare cooperuit diluuiō rupto. Simili modo deflagrationem postea futuram uaticinata est: qua rursus impietas hominum delet: καὶ πότε τὴν ὀργὴν θεὸν οὐκέτι

πράυνοντά ἀλλ' ἐμβριθόντά καὶ ἐβόλυνόντά γεννητῶν ἀνθρώπων μαστῶν σπέμ-
πρήσμου πέρθου. Vnde apud Nasonem de Ioue ita dicitur:

Esse quoque in fati reminiscitur affore tempus:

Quo mare: quo tellus: corruptaque regia caeli
Ardeat: & mundi moles operosa laboret.

Quod tunc fiat necesse est: cum honor & cultus dei summi apud homines interierit.
Eadem tamen placari eum poenitentia factorum & sui emendatione constans haec addidit

ἀλλ' ἐπάυη μετ' ἄθεσθ' ἐβρότοι Διὸς ἡδέπρος ὄργην πάντοιν ἀγάγητέθρον μέ-
γάρ. Omnes ergo homines transferre uos: neque ad iram ducite deum magnam. Item paulo post

οὐκ ὀλέσει τῶν ἄστρον εἰδέ πάλιν χολόνεπὸν ἀπῶντες εὐσέβειν πέρθου ἐν ἱφρῆς
ἰνοσκῆπῆτε: Neque perdet: ira autem parcat: cum omnes pietatem ex mente percipia-

tis. Deinde alia Sibylla caelestium terrenorum genitorem diligi oportere denunciat: ne
ad perrendos homines indignatio eius insurgat. μή ποτέ θυμὸς ἐθεὸς ἀφῆτος ἔξ' ἄω-
λεσῆ τῶν γενῶν ἀνθρώπων βίος ὄν καὶ φυλὸν ἀνάδ' ἔσ. Δείστε γέιν γέρετῆρα

θεὸν σοφόνεόντα. Ne forte iratus incorruptibilis deus omne genus hominum perdat: ui-

tam tribueus improbam. Oportet enim genitorem deum amari: qui plenus est & sapi-

ens. Ex his apparet uanas esse rationes philosophorum: qui deum putant sine ira: & inter-

caeteras laudes eius id ponunt: quod est contra ipsam maiestatem. Regnum hoc imperi-

umque terrenum nisi metus custodiat: soluitur. Aufer iram regi: non modo nemo ei pare-

bit: sed etiam de fastigio praecipitabit: immo uero cuiuslibet humili eripe hunc effectum

Quis eum non spoliabit: quis non deridebit: quis non afficiet iniuria: Ita nec indumē

tate nec sedem: nec uictum poterit habere: aliis quicquid habuerit diripientibus: nedum

putemus caelestis imperii maiestatem sine ira & metu posse consistere. Apollo Milesius

de Iudaeorum religione consultus: responso hoc indidit: ἡδέθεὸν βῆσ ἰληά καὶ γεννη-
τῆρα πρὸ πᾶν τῶν ὄν τρέμεται γαίᾳ καὶ οὐρανόσ ἡδέθαλάσσ' ἀτάρταρεὶ τέμυ

χοὶ καὶ Δαίμονες ἀσφριττοῦσ. Id est. Regem autem & genitorem ante omnia: quem

terra contremiscit: caelumque: & mare: & latebrae tartareae: & daemones abhorrescunt. Si

tamen lenis est: quae philosophi uolunt: quomodo ad nutum eius non modo daemones &

ministri tandem potestatis: sed etiam caelum: & terra: & rerum natura omnis contremi-

scit. Si enim nullus alteri seruit nisi coactus: omne igitur imperium metu constat. Me-

tus autem per iram. Nam si non moueatur quis aduersus parere nolentem: nec cogi po-

terit ad obsequium. Consulat unusquisque affectus suos: iam intelliget neminem posse si-

ne ira & castigatione imperio subiugari. Vbi uero ita non fuerit: imperium quoque non erit.

Deus autem habet imperium: ergo & iram: qua constat imperium: habeat necesse est.

Concludit deum amandum: uerendum: honorificandum: & metuendum. Ca. xxiiii.

Vapropter nemo uaniloquentia philosophorum inductus: ad contemptum se

dei erudiat: quod est maximum nefas. Debemus hunc omnes & amare: quae pa-

ter est: & uereri: quae dominus: & honorificare quae beneficus: & metuere quae seuerus.

utraq; persona in eo uenerabilis. Quis salua pietate non diligat animae suae parentem?

Aut quis impune contemnat eum: quae rerum dominator habeat in omnes ueram & aeternam

potestatem? Si patrem consideres: ortum nobis ad lucem: qua fruimur: subministrat: per

illum uiuimus: per illum in hospitium huius mundi intrauimus. Si deum cogites: ille nos

innumerabilibus copiis alit: ille sustentat: in huius domo habitamus: huius familia su-

mus: & si minus obseques quae decebat: minusque officiosa domini & parentis immortalia

merita poscebant: tamen plurimum proficit ad ueniam consequendam: si cultum eius

notionemque teneamus: si abiectis humilibus terrenisque tam rebus quam bonis caelestia & di-

uina sempiterna meditemur. Quod ut facere possimus: deus nobis sequendus est: deus

adorandus: quoniam in eo est materia rerum: & ratio uirtutum: & fons bonorum. Quid enim

deo aut potentia maius est: aut ratione perfectius: aut claritate luculentius? Qui quo-

niam nos ad sapientiam genuit: ad iustitiam praeparauit: non est fas hominem relicto deo sensus

ac uitae datore: terrenis fragilibusque famulari: aut quaerere temporalibus bonis inherere

tem ab innocetia & pietate discedere. Non faciunt beatum uitiosae ac mortiferae uolupta-

tes: non opulentia libidinum incitatrix: non inanis ambitio: non caduci honores: quibus illa-

queatus animus humanus & corpori mancipatus: aeterna morte damnatur: sed sola iustitia:

cuius legitima & digna merces est immortalitas: quam statuit a principio deus sanctis &

incorruptis mentibus: quae se a uitis & ab omni labe terrena integras inuolataque conser-

uant. Huius praemii caelestis ac sempiterni participes esse non possunt: qui fraudibus: rapinis

circumscriptionibus conscientiam suam polluerunt: quique iniuriis hominum nefariis commissis:

inluibiles sibi maculas inusserunt. Proinde uniuersos oportet qui sapientes: qui homines me-

rito dici uolunt: fragilia contemnerent: terrena calcare: humilia despicerent: ut possint cum deo

beatissima necessitudine copulari. Auferat impietas: discordiae: dissensionesque turbulen-

tiae ac pestiferae sopiant: quibus humanae societates & publici foederis diuina coniunctio

irrupit: dirimit: dissipatur. Quantum possumus boni ac benefici esse meditemur.

Siquid nobis opum: siquid suppetit copiarum: non uoluptati unius: sed multorum saluti im-

partiat. Voluptas enim tam mortalis est quam corpus: cui exhibet ministerium. Iustitia ue-

ro & beneficentia: tam imortales quam mens & anima: quae bonis operibus similitudinem dei ac-

sequitur. Sit nobis deus non in templis: sed in corde nostro consecratus. Destructibilia

sunt omnia: quae manu fiunt: mudemus hoc templum: quod non fumo: non puluere: sed malis

cogitationibus sordidat: quod non caereis ardentibus: sed claritate ac luce sapientiae illumi-

natur. In quo si semper deum crediderimus esse praesentem: eius diuinitatis potentia ita

uiuemus: ut & propitium semper habeamus: & unquam uereamur iratum.

Lactantii Firmiani de officio dei uel formatione hominis liber ad Demetrianum au-

ditorem suum.

Proemium in quo narrat cur hoc opus desumpserit.

Cap. primū.

Vam minime sim getus etiam summis necessitatibus ex hoc libel-

lo poteris existimare: quem ad te rudibus pene uerbis prout inge-

niū medidocritas tulit: Demetrianē perscripsi: ut & quotidianum

studiū meum nosset: & non dessem tibi praceptor etiam nunc: sed

honestioris rei: meliorisque doctrinae. Nam si te in litteris nihil aliud

quam linguam instruentibus auditorē satis strenuum praebuisti: quanto ma-

gis in his ueris & ad uitam pertinētibus docilior eē debebis: apud quē

(nunc praesentem) nulla necessitate uel rei: uel tuis impediri: quominus aliquid excudā: quo philo-

sophi nostrae sectae: quam tuemur: instructiores doctioresque in posterum fiant: quis nunc male

audiat: castigeturque uulgo: quae aliter quam sapientibus conuenit uiuat: & uitia sub obtentu no-

is calet: quibus aut mederi oportuit: aut ea praesens effugere: ut beatum atque incorruptum sapien-

tiae nomē: uita ipsa cum praecipis congruente praestaret. Ego tamē ut nos ipsos simul & ca-

teros instruam: nullum laborem recuso. Neque enim possum obliuisci mei tum praesertim cum

intento seu ca
no. a b r ad. a?

maxime opus sit me minime: sic ne tu quidem tui ut spero & opto. Nam licet te publicæ rei necessitas a ueris & iustis operibus auertat: tamen fieri non potest quin subinde in cælum aspiciat mens sibi conscia recti. Ego quidem lætor omnia tibi quæ pro bonis habentur: prospere fluere: sed ita si nihil de statu mentis immutent. Vereor enim ne paulatim consuetudo & iucunditas earum rerum (sicut fieri solet) in animū tuum repat. Ideo quæ te moneo: ne oblectamenta ista terræ pro magnis aut ueris bonis habere te credas: quæ sunt non tantum fallacia quia dubia: uerum etiam insidiosa quia dulcia. Nam & ille colluctator & aduersarius noster scis quæ astutus: & idē ipse uiolentus: sicuti nunc uidemus. Is hæc omnia (quæ illicere possunt) pro laqueis habet: & quidem tam subtilibus: ut oculos mentis effugiant: ne possint hominis uisione uitari. Summa ergo prudentia est pededentim incedere: quoniam utrobique saltus insidet: & offensacula pedibus latenter opponit. Itaque res tuas proprias (in quibus nunc agis) suadeo ut pro tua uirtute aut cōtemnas si potes: aut non magnopere mireris. Memento & ueri parentis tui: & in qua ciuitate nomen dederis: & cuius ordinis fueris: intelligis profecto quid loquar. Nec enim te supbia arguo: cuius in te ne suspicio quidem ulla est: sed ea (quæ dico) ad mentem referenda sunt: non ad corpus: cuius omnis ratio ideo comparata est: ut animo tanquam domino seruiat & regatur nutu eius. Vas est enim quodammodo fictile: quo animus id est homo ipse uerus continetur: & quidem non a Prometheo fictum (ut poetæ loquuntur) sed a summo illo rerum conditore ac artifice deo: cuius diuinam prouidentiam perfectissimamque uirtutem sensu comprehendere: nec uerbo enarrare possibile est. Tentabo tamen (quonia corporis & animi facta mentio est) utriusque rationem (quæ tantum pusillitas intelligentiæ meæ peruidet) explicare. Quod officium hac de causa maxime suscipiendum puto: quod M. Tullius uir ingenii singularis in quarto de reipublica libro cum id facere tentasset: materiam late patentem angustis finibus terminauit: leuiter summa quæque decerpens. Ac ne ulla esset excusatio: cur cum locum non fuerit executus: ipse testatus est: nec uoluntatem sibi defuisse: nec curam. In libro enim de legibus primo: cum hoc idem summam stringeret: sic ait: Hunc locum satis (ut mihi uidetur) in his libris quos legistis: expressit Scipio. Postea tamē in libro de natura deorum secundo: hoc idem latius exequi conatus. Sed quonia nec ibi quidem satis expressit: aggrediar hoc munus: & summam mihi audacter explicandum: quod homo disertissimus pene omisit intactum. Forsitan reprehendas: quod in rebus obscuris coner aliquid disputare: cum uideas tanta temeritate homines extitisse: qui uulgo philosophi nominantur: ut ea (quæ abstrusa prorsus atque abdita deus esse uoluit) scrutarentur: ac naturam rerum cælestium terrenarumque cōquirerent: quæ a nobis longe remotæ: neque oculis cōrectari: neque tangi manu: neque percipi sensibus possunt. Et tamen de illarum oium ratione sic disputant: ut ea (quæ asserunt) probata & cognita uideri uelint. Quod uidetur tādē: cur nobis inuidiosum quisque putet: si rationem corporis nostri inspicere: & cōtemplari uelimus. Quæ plane obscura non est: quia ex ipsis membrorum officiis & usibus partium singularum: quæ ui prouidentia quisque factus sit: intelligere nobis licet.

Itaque quæ deus homini: & quæ cæteris animalibus dedit. Ca. ii.

Edidit enim homini artifex ille noster ac parens deus sensum atque rationem: ut ex eo appareret nos esse generatos: quia ipse intelligentia: ipse sensus ac ratio est. Cæteris animantibus quoniam rationalem istam uitam non attribuit: quæ admodum tamen uita earum tutior esset: ante præuidit. Omnes enim suis ex se pellibus textis quo facilius possent uim pruinae ac frigora sustinere. Singulis autem generibus ad pulsandos impetus externos sua propria munimenta constituit: ut aut naturalibus tælis repu-

gnent fortioribus: aut quæ sunt imbecilliora subtrahant e periculis pernicitate fugiendi: aut quæ simul & uiribus: & celeritate indigent: astu se protegant: aut latibulis sepiant. Itaque alia eorum uel plumis leuibus in sublime suspensa sunt: uel suffulta unguis: uel instructa cornibus: quibusdam in ore arma sunt dentes: aut in pedibus adunci unguis: nullique munimentum ad tutelam sui deest. Si qua uero in prædam maioribus cedunt: ne tamen stirps eorum funditus interiret: aut in ea sunt relegata regione: ubi maiora esse non possunt: aut acciperant uberem generandi fecunditatem: ut & bestiis quæ sanguine aluntur: uictus suppeteret ex illis: & illatam tamen cladem ad conseruationem generis multitudi ipsa superaret. Hominem autem ratione concessa & uirtute sentiendi atque eloquendi data eorum (quæ cæteris animalibus attributa sunt) fecit expertem: quia sapietia redere poterat: quæ illi naturæ conditio denegasset: statuit nudum & inermem: quia & ingenio poterat armari: & ratione uestiri. Ea uero ipsa (quæ mutis data: & homini denegata sunt) quæ mirabiliter homini ad pulchritudinem faciunt: exprimi non potest. Nam si homini ferinos dentes: aut cornua: aut unguis: aut ungulas: aut caudam: aut uarii coloris pilos addidisset: quod turpe animal esset futurum sicut muta si nuda & inermia fingerentur.

Quibus si detrahas uel naturalem sui corporis uestem: uel ea quibus ex se armantur nec speciosa poterunt esse nec tuta: ut mirabiliter si utilitatem cogites: instructa: si speciem ornata uideant. Adeo miro modo consentit utilitas cum decore. Hominem uero (quonia æternum animal atque immortale fingebatur) non forinsecus ut cætera: sed interius armauit: nec munimentum eius in corpore: sed in animo posuit: quoniam superuacuum fuit: cum illi (quod erat maximum) tribuisset: corporalibus eum tegere munimentis: cum præsertim pulchritudinem humani corporis impedirent.

Contra Epicureos disputat: qui opera naturæ damnabant: & præcipue quod homo cæteris animantibus imbecillior oriatur. Cap. iii.

Nude ego philosophorum (qui Epicurum sequuntur) amentiam soleo mirari: quod naturæ opera reprehendunt: ut ostendant nulla prouidentia instructum esse ac regi mundum: sed originem rerum insecabilibus ac solidis corporibus assignant: quorum fortuitis concursibus uniuersa nascuntur & nata sunt. Præterea quæ ad ipsum mundum uitio dant: in quo ridicule insanunt: id sumo: quod ad rem (de qua nunc agimus) pertinet. Queruntur hominem nimis imbecillum & fragilem nasci: quæ cætera animalia nascuntur: quæ ut sunt edita ex utero: protinus in pedes suos erigi: & gestire discursibus: statimque aeri tolerando idonea esse: quæ in lucem naturalibus indumentis munita processerint: hominem contra nudum & inermem tanquam ex naufragio in huius uitæ miseras proici & expelli: qui neque mouere se loco (ubi effusus est) possit: nec alimentum lactis appetere: nec iniuriam temporis ferre. Itaque naturam non matrem esse humani generis: sed nouercam: quæ cum mutis tam liberaliter gesserit: hominem uero sic effuderit: ut inops & infirmus: & omni auxilio indigens: nihil aliud possit quam fragilitatis suæ conditionem ploratu ac fletibus nominari: scilicet cui tantum in uita restet transire malorum.

Quæ cum dicunt: uehementer sapere credunt: propterea quod unusquisque incōsideratæ suæ conditioni ingratus est. Ego uero illos nunquam magis delipere contendo: quam cum hoc loquuntur. Considerans enim conditionem rerum: intelligo nihil fieri aliter debuisse: ut non dicam potuisse: quia deus potest omnia: sed necesse est quod illa prouidentissima maiestas id effecerit: quod erat melius & rectius. Libet igitur interrogare istos diuinorum operum reprehensores: quid in homine deesset: quia imbecillior nascitur: credant. Num igitur minus educuntur homines: num minus ad summum robur ætatis prouehantur.

num imbecillitas aut incrementum impediatur aut salutem: quoniam quæ defunt ratio dependit. At hominis inquit educatio maximis laboribus constat: pecudum scilicet conditio melior: quæ hæc omnes cum foetum ediderint: non nisi partus sui curam gerunt: ex quo efficitur ut uberibus sua sponte distentis alimentum lactis foetibus ministraretur: & id cogente natura sine sollicitudine appetant. Quid aues quarum ratio diuersa est: Nonne maximos suscipiunt educando labores: ut interdum aliquid humanæ intelligentiæ habere uideantur: Nidos enim aut luto ædificant: aut uirgulis & frondibus construunt: & ciborum expertes incubant ouis: & quoniam foetus de suis corporibus alere non datum est: cibos conuehant: & totos dies in huiusmodi discursione consumunt. Noctibus uero defendunt: fouent: protegunt. Quid amplius facere homines possunt: nisi hoc solum fortasse: quod non expellunt adultos: sed perpetua necessitudine ac uinculo caritatis adiunctos habent. Quid quod auium foetus multo fragilior est quam hominis: Quia non materno corpore ipsum animal edunt: sed quod materni corporis foetu & calore reperfatum animal efficiat: quod tamen cum spiritu fuerit animatum. Id uero implere ac tenerum non modo uolandi: sed ambulandi quoque usu caret. Nunc ergo ineptissimus: si quis putet male cum uolucris egisse naturam: primum quod bis nascuntur: deinde quod tam infirmæ: ut sint quæ sitis per laborem cibis a parentibus nutriendæ. Sed illi fortiora eligunt: imbecilliora prætereunt. Quæ uero igitur ab his qui conditionem pecudum suam præferunt: quid eligant si deus his deferat optionem: utrum malint humanam sapientiam cum imbecillitate: an pecudum firmitatem cum illorum natura. Scilicet non tam pecudes sunt: ut non malint uel fragiliorem multo quam nunc est: dummodo humanam: quam illam rationabilem firmitatem. Sed uidelicet prudentes uiri neque hominis rationem uolunt cum fragilitate: neque murorum firmitatem sine ratione. Quod nihil est tam repugnans: tam contrarium: quam quod unumquodque animal aut ratio instruat necesse est: aut conditio naturæ. Si naturalibus munimentis instruat: superuacua ratio est. Quid enim excogitabit: quid faciet: aut quod molietur: Aut in quo lumine illud ingenii ostendet: cum ea quæ possunt esse rationis: ueltra natura concedat. Si autem ratione sit præditum: quod opus erit sapientis corporis: cum semel concessa ratio naturæ munus possit implere. Quæ quidem tantum ualeat ad ornandum: tuendumque hominem: ut nihil potuerit maius ac melius a deo dari. Denique cum & corporis non magni hominis: & exiguarum uirium: & ualitudinis sit infirmæ: tamen quoniam id quod est maius accipit: & instructior est cæteris animalibus: & ornatior. Nam cum fragilibus imbecillisque nascatur: tamen & a mutis omnibus tutus est: & ea omnia quæ firmiora nascuntur: etiam si uim cæli fortiter patiuntur: ab homine tamen tuta esse non possunt. Ita fit ut plus homini conferat ratio: quam natura mutis: quoniam in illis nec magnitudo uirium: neque firmitas corporis efficere potest: quominus aut opprimantur a nobis: aut nostræ subiecta sint potestati. Potest ne igitur aliquis (cum uideat etiam boues: uaccas cum immanissimis corporibus seruire homini) queri de opifice reo: quod modicas uires: quod paruum corpus accipit: nec beneficia in se diuina pro merito æstimat: quod est ingrati: aut (ut uerius loquamur) infanti. Plato (ut hos credo ingratos refelleret) naturæ gratias egit: quod homo natus esset. Quanto melius & sensit conditionem hominis esse meliorem: quam illi qui se pecudes natos esse maluerunt. Quos si deus in ea forte conuerterit animalia: quorum sortem præferunt suam: iam profecto cupiant remigrare: magnisque clamoribus conditionem pristinam flagitent: quia non est tanti robur ac firmitas corporis: ut officio linguæ careas: aut auium per aerem libera discursatio: ut manibus indigeas. Plus enim manus præstant: quam leuitas ususque penarum: plus lingua quam totius corporis fortitudo. Quæ igitur am-

tia est ea præferre: quæ si data sint: accipere detrectes.

Contra Epicureos conquerentes homines morbis & immaturæ morti subiectos. C.iiii
Idem queruntur hominem morbis & immaturæ morti esse subiectum. Indignatur uidelicet non deos se esse natos. Minime inquit: sed ex hoc ostendimus hominem nulla prouidentia esse factum: quod aliter fieri debuit. Quod si ostendero id ipsum magna ratione prouisum esse: ut morbis uexari possit: & uita sua in medio cursus sui spatio rumpere. Cum enim deus aial quod fecerat: sua sponte ad mortem transire cognouisset: ut mortem ipsam quæ est dissolutio naturæ capere possit: dedit ei fragilitatem quæ morti aditum ad dissoluendum inueniret. Nam si eius roboris fieret: ut ad eum morbus & ægritudo adire non posset: ne mors quidem posset: quoniam mors sequela morborum est. Immatura uero mors quomodo abesset ab eo: cui esset constituta natura. Nepe nullum hominem mori uolunt: nisi cum ceterisimum ætatis compleuerit annum. Quomodo illis in tanta repugnancia rerum ratio poterit constare. Vt enim ante annos centum mori quisque non possit: aliquid illi roboris quod sit immortale tribuendum est. Quo concessio: necesse est conditionem mortis excludi. Id autem ipsum cuiusmodi potest esse: quod hominem contra morbos & ictus extraneos: solidum atque inexpugnabilem faciat. Cum enim constet ex ossibus & neruis: & uisceribus: & sanguine: quid horum potest esse tam firmum: ut fragilitatem repellat ac mortem. Vt igitur homo indissolubilis sit ante illud tempus: quod illi putant oportuisse constitui: ex qua ei materia corpus attribuant: Fragilia sunt omnia quæ uideri ac tangi possunt. Superest ut aliquid ex cælo petant: quoniam in terra nihil est: quod non sit infirmum. Cum ergo sic homo formandus esset a deo ut mortalis esset aliquando: res ipsa exigebat: ut terreno & fragili corpore fingeretur. Necesse est igitur ut mortem recipiat quandolibet: quoniam corporalis est. Corpus enim quodlibet solubile atque mortale est. Stultissimi ergo qui de morte immatura querunt: quoniam naturæ conditio locum illi facit. Ita consequens erit: ut morbis quoque subiectus sit. Neque enim patitur natura: ut abesse possit infirmitas ab eo corpore: quod aliquando soluendum est. Sed putemus fieri posse quemadmodum uolunt: ut homo non ea conditione nascatur: qua morbo mortis subiectus sit: nisi peracto ætatis suæ spatio: ad ultimam processerit senectutem. Non igitur uident si ita sit constitutum: quid sequatur. Homini utique certo tempore mori nullo modo posse. Sed si prohiberi ab altero uictu potest mori poterit. Res igitur exigat: ut homini qui ante certum diem mori non potest: ciborum alimentis quia subtrahi possunt: opus non sit. Si opus cibo non erit: iam non homo ille sed deus fiet. Ergo (ut superius dixi) qui de fragilitate hominis queruntur: id potissimum queruntur: quod non immortales sempiterni sint nati. Nemo nisi senex mori debet. Atqui mortalis non potest cum immortalitate coniungi. Si enim mortalis est in senectute: immortalis esse in adolescentia non potest. Nec est ab eo conditio mortis aliena: qui quandoque moriturus est: nec ulla immortalitas est: cui sit terminus constitutus. Ita fit ut & immortalitas exclusa in perpetuum: & ad tempus recepta mortalitas: hominem constituat in ea conditione: ut sit in qualibet ætate mortalis. Quadrat igitur necessitas undique: nec debuisse aliter fieri: nec fas fuisse. Sed isti rationem sequentium non uident: quia semel errauerunt in ipsa summa. Exclusa enim de rebus humanis diuina prouidentia: necessario sequebatur: ut omnia sua sponte sint nata. Hinc inuenerunt illas minorum seminum plagas & concursiones fortuitas: quia rerum originem non uidebant. In quas se angustias cum coniecissent: iam cogebat eos necessitas existimare animas cum corporibus nasci: & item cum corporibus extinguere. Assumpserant enim nihil fieri mente di-

uina: quod ipsum non aliter probare poterant: quod si ostenderent esse aliqua: in quibus uideretur prouidentiae ratio claudicare. Reprehenderunt igitur ea: in quibus uel maxime diuinitatem suam prouidentia mirabiliter expressit: ut illa quae rettuli: de moribus & immatura morte: cum debuerint cogitare his assumptis quae necessario sequerentur. Sequuntur autem illa quae dixi: si morbum non reciperet: neque tectis: neque uestibus indigeret. Quid enim uetos: aut hymbres: aut frigora metueret: quorum uis in eo est: ut morbos afferant. Itcirco enim accipit sapientiam: ut aduersus nocentia fragilitate suam munit. Sequitur necesse est: ut quoniam retinenda rationis causa morbos capit: etiam mortem semper accipiat: quia is ad quem mors non uenit: firmus sit necesse est. Infirmitas autem habet in se mortis conditionem. Firmitas uero ubi fuerit: nec senectus locum potest habere: nec mors quae sequitur senectutem. Praeterea si mors certae constituta esset aetati: fieret homo insolentissimus: & humanitate omni careret. Nam fere iura omnia humanitatis: quibus inter nos cohaeremus: ex metu & conscientia fragilitatis oriuntur. Denique imbecilliora & timidiora quaeque animalia congregantur: ut quoniam uiribus tueri se nequeunt: multitudine tueantur. Fortiora uero solitudines appetunt: quoniam rabore uiribusque confidunt. Nos quoque si eodem modo haberet: ad propulsanda pericula superrens robur: nec ullius alterius auxilio indigeret: quae societas esset: quae ueratio: quae humanitas? Aut quid esset deterius homine: quid efferacius: quid immanius? Sed quoniam imbecillus est: nec per se potest sine homine uiuere: societatem appetit: ut uita communis & ornatio fiat: & tutior. Vide igitur omnem hominis rationem in eo maxime stare: quod nudus fragilibusque nascitur: quod morbis afficit: quod immatura morte mulatur. Quae si homini detrahantur: rationem quoque ac sapientiam detrahi necesse est. Sed nimis diu de rebus apertis disputo: cum sit liquidum nihil sine prouidentia nec factum esse unquam: nec fieri potuisse. De cuius operibus uniuersis (si nunc libeat disputare per ordinem infinita materia est. Sed ego de uno corpore hominis tantum institui dicere: ut in eo diuinae prouidentiae potestatem quanta fuerit: ostendam: his duntaxat in rebus: quae sunt comprehensibiles & apertae. Nam illa quae sunt animae: nec subiici oculis nec comprehendi queunt. Nunc de ipso uase hominis loquimur: quod uidemus.

De differentia creationis animalium brutorum & hominis secundum corpus. Cap. v.

In principio cum deus fingeret animalia: noluit ea in rotundam formae speciem conglobare atque colligere: ut & moueri ad ambulandum: & flectere se in quolibet partem facile possent: sed ex ipsa corporis summa produxit caput. Item produxit membra quaedam longius: quae uocantur pedes: ut alternis motibus solo fixa producerent animal: quo mens tulisset: aut quo petendi cibi necessitas prouocasset. Ex ipso autem uasculo corporis quattuor fecit extantia: bina posterius: quae sunt in omnibus pedes. Item bina capiti & collo proxima: quae uarios animantibus usus praebent. In pecudibus sunt posteriores pedes ac similes feris. In homine autem manus: quae non ad ambulandum: sed ad faciendum temperandum sunt natae. Est & tertium genus: in quo priora illa neque pedes: neque manus sunt: sed alae in quibus pennae per ordinem fixae uolandi exhibent usum. Ita una fictio diuersas species & usus habet. Atque ut ipsam corporis crassitudinem firmiter comprehenderet: maioribus & breuibus ossibus colligatis quasi carinam compegit: quam nos dicimus spinam. Eamque noluit ex uno perpetuoque osse formate: ne gradiendi flectendique se facultatem animal non haberet. Ex eius parte quasi media costas: id est transversa & plana ossa porrexit in diuersum: quibus clementer curuatis: & in se uelut in circulum pene conductis: interna uiscera contegatur: ut ea

quae mollia & minus ualida fieri opus erat: illius solidae cratis amplexu possent esse munita. In summa uero constructionis eius: quam similem nauis carinae diximus: caput collocauit: in quo esset regnum totius animantis. Datumque illi hoc nomen est: ut quidem Varro ad Ciceronem scribit: quod hinc capiant initium sensus ac nerui. Ea uero quae diximus de corpore uel ambulandi: uel faciendi: uel uolandi causa esse producta: neque nimium longis propter celerem mobilitatem: neque nimium breuibus propter firmitatem: sed & paucis: & magnis ossibus constare uoluit. Aut bina sunt: ut in homine: aut quaterna: ut in quadrupede: quae tamen non fecit solida: ne in gradiendo pigritia & grauitas retardaret: sed cauata & ad uigorem corporis conseruandum medullis intrinsecus plena: eaque rursus non aequaliter porrecta finiuit: sed summas eorum partes crassioribus nodis conglobauit: ut & substringi uerius facilius: & uerti tutius possent. Unde sunt uertibula nominata. Eos nodos firmiter solidatos leui quodam operculo texit: quod dicitur cartilago: scilicet ut sine attritu & sine sensu doloris aliquo flecterentur: eosdem tamen non in unum modum formauit. Alios enim fecit simplices & in orbem rotundos: in his duntaxat articulis: in quibus moueri membra in omnes partes oportebat: ut in scapulis: quoniam manus utrunlibet agitari & contorqueri necessarium est. Alios autem latos & aequales: & in unam partem rotundos: & in his utique locis: ubi tantummodo curuari membra in omnes partes oportebat: ut in genibus & in cubitis: & in manibus ipsis. Nam sicut manus ex eo loco unde oriuntur: ubique uersus moueri speciosum simul & utile fuit: sic perfecto si hoc idem etiam cubitis accideret: & superuacuum esset eiusmodi motus & turpis. Iam enim manus amissa dignitate quam nunc habet: mobilitate nimia promiscuis similis mirabiliter uideretur: essetque homo plane anguimanus. Quod genus in illa immanissima bestia mirabiliter effectum est. Deus enim qui prouidentiam & potestatem suam multarum rerum mirabili uarietate uoluit ostendere: quoniam caput eius animalis non tam longe portexerat: ut terram posset ore contingere: quod erat futurum horribile atque terribile. Et quia os ipsum profusus dentibus sic armauerat: ut etiam si contingeret: pascendi tamen facultatem dentes adimerent: produxit inter eos a summa fronte molle ac flexibile membrum: quo prendere: quo tenere quodlibet posset: ut rationem uictus capiendi: uel dentium prominens magnitudo: uel ceruicis breuitas non impediret.

Contra Epicurum: qui ex atomis fortuito concurrentibus compactum fabricatumque hominem disputauit. Ca. vi.

Non possum hoc loco teneri: quominus Epicuri stultitiam coarguam. Illius enim sunt omnia: quae delirat Lucretius. Qui ut ostenderet animalia non artificio aliquo diuinae mentis: sed ut solet fortuito esse nata: dixit in principio mundi alias quasdam innumerabiles animantes miranda specie & magnitudine fuisse natas: sed eas permanere non potuisse: quod illas aut sumendi cibi facultas: aut coeundi generandi ratio defecisset. Videlicet ut & atomis suis locum faceret: diuinam prouidentiam uoluit excludere. Sed cum uideret in omnibus quae spirant: mirabilem prouidentiam inesse rationem: quod malum uanitatis erat dicere fuisse animalia prodigiosa: in quibus ratio cessasset: Quoniam igitur omnia quae uidemus: cum ratione nata sunt: id enim ipsum nasci efficere: nisi ratio non potest: manifestum est nihil omnino rationis expers potuisse generari. At enim prouisum est in singulis quibusque fingendis: quatenus & ministeria membrorum ad necessaria uitae uteretur: & quatenus adiugatis corporibus elata soboles: uniuersas generatim conseruaret animantes. Nam si peritus architectus cum magnum aliquod aedificium facere constituit: primo omnium cogitat quae summa perfecti aedi-

ficii futura sit: & ante emetatur quem locum leue pōdus expectet: ubi magni operis statura sit moles: quæ columnarum interualla: qui aut ubi aquarum cadentium decursus: & exitus: & receptacula: Hæc inquam prius prouidet: ut quæcunq; sunt perfectio operi iam necessaria: cum ipsis fundamentis pariter ordiatur. Cur deum quisq; putet in machinandis animalibus non ante prouidisse quæ ad uiuendum necessaria essent: q̄ ipsam uitam daret? Quæ utiq; constare non posset: nisi prius effecta essent quibus constat. Videbat igitur Epicurus in corporibus animalium diuinæ rationis solertiam: sed ut efficeret quod ante imprudenter assumpserat: adiecit aliud deliramentum superiori cōgruens. Dixit enim neq; oculos ad uidendum esse natos: neq; aures ad audiendum: neq; pedes ad ambulandum: quoniam membra hæc prius nata sunt: q̄ esset usus uidend: & audiend: & ambulandi: sed horum omnia officia ex natis extitisse. Vereor ne huiusmodi portenta & ridicula refutare: non minus ineptum esse nideatur. Sed libet ineptire: quoniam cum inepto agimus: ne se ille nimis argutum putet. Quid ais Epicure? Nō sunt ad uidendum oculi nati. Cur igit uident? Postea inquit usus eorum apparuit. Vidēdi ergo causa nati sunt: siquidem nihil possunt aliud q̄ uidere. Item membra cætera cuius rei causa nata sunt: ipse usus ostendit. Qui utiq; nullo modo posset existere: nisi essent membra oīa tam ordinata: tam prouidenter effecta: ut usum possent habere. Quid enim si dicas aues non ad uolandum esse natas: neq; feras ad sæuendum: neq; pisces ad nata-dum: neq; hoies ad sapiendū: cum appareat ei naturæ officioq; seruire animates: ad quod est quæq; generata? Sed uidelicet q̄ summam ueritatis amisit: semp erret necesse est. Si enim nō prouidentia: sed fortuitis atomorū concursuibus nascunt̄ omnia: cur nunq; fortuito accidit sic coire illa principia: ut efficerent animal eiusmodi: quod naribus potius audiret: aut odorare: oculis: auribus cerneret? Si enim primordia nullū genus positionis expertum relinquunt: oportuit eiusmodi quotidie monstra generari: in quibus & membrorum ordo præposterus: & usus longe diuersus existeret. Cum uero uniuersa genera & uniuersa quoq; membra: leges suas & ordines: & usus sibi attributos tueantur: manifestum est nihil fortuito esse factum: quoniam diuinæ rationis dispositio seruatur. Vex alias refellemus Epicurum: nunc de prouidentia (ut cœpimus) differamus.

De dei prouidentia circa uniuersalem hominis fabricam. Cap. vii.

Eus igitur solidamenta corporis quæ ossa dicuntur: nodata & adiuncta in uicem neruis alligauit atq; construxit: quibus mens si excurrere aut resistere uelit: tanq; retinaculis uteretur: & quidem nullo labore: nulloq; conatu: sed minimo nutu totius corporis molem temperaret ac flecteret. Hæc autē uisceribus operuit: ut quemcunq; locum decebat: utiq; solida ossa conclusa tegerentur. Item uisceribus ipsis uenas admiscuit: quasi riuos per corpus omne diuisos: per quæ discurrens humor & sanguis: uniuersa membra succis uitalibus irrigaret: & ea uiscera formata i cum modum qui unicuiq; generi ac loco aptus fuit: superiecta pelle contextit. Quam uel sola pulchritudine decorauit: uel setis adopuit: uel squamis muniuit: uel plumis insignibus adornauit. Illud uero cōmentum dei mirabile: q̄ una dispositio & unus habitus innumerabiles aiantium perferat uarietates. Nam in oibus fere quæ spirant: eadem series & ordo membrorū est. Primum enim caput & huic annexa ceruix. Item collo pectus adiunctum: & ex eo prominentes armi: adhærens pectori uenter. Item uentri subnexa genitalia. Ultimo loco femora pedesq;. Nec solum membra suum tenorem ac situm in omnibus seruant: sed etiam partes membrorum. Nam in uno capite ipso certam sedem possident aures: certam oculi: nares item: os quoq; & in eo dentes: & lingua. Quæ omnia cū

sint eadem in omnibus animantibus: tamen infinita & multiplex diuersitas figuratorū est: q̄ ea quæ dixi: aut productiora: aut contractiora liniamenti uarie differentibus cōprehensa sunt. Quid illud? Nonne diuinum q̄ in tanta uiuētium multitudine unum quodq; animal in sui genere & specie pulcherrimum est? Ut si qd uicissim de altero in alterum transferatur: nihil impeditus ad utilitatem: nihil deformius ad aspectum uideri necesse sit. Ut si elephanto ceruicem prolixam tribuas: aut camelo breuem: uel si serpentibus pedes aut pilos addas: in quibus porrecti æqualiter: corporis longitudo nihil aliud exhibeat: nisi maculis terga distincti & squammarum leuitate suffulti: in lubricos tractus sinuosis flexibus laberentur. In quadrupedibus autem idem artifex contextum spinæ a summo capite deductū: longius extra corpus eduxit: & acuminauit in caudam ut obscœnæ corporis partes: uel propter foeditatem tegerentur: uel propter teneritudinem munirentur: ut animalia quædam minuta & innocentia motu eius arcerent̄ a corpore. Quod membrum si detrahas: imperfectum sit animal ac debile. Vbi autem ratio & manus est: tam non est id necessarium: q̄ indumentum pilorū. Adeo in suo quæq; genere aptissime congruunt: ut neq; nudo quadrupede: neq; homine tecto excogitari quicq; turpius possit. Cum tamen ipsa nuditas hominis mire ad pulchritudinem ualeat non tamen etiam capiti congruebat. Texit ergo illud pilo. Et quia in summo futurum erat: quasi summū ædificii culmen ornauit. Qui ornatus non est in orbem coactus: aut in figuram pilei teres factus: ne quibusdam partibus nudis esset informis: sed alibi infusus alibi retractus: pro cuiuslibet loci decentia. Frons ergo uallata per circuitū: & temporibus effusi ante aures capilli: & earū summæ partes in coronæ modum cinctæ: & in occipitium omne contactum: speciem miri decoris ostentat. Iam barbæ ratio incredibile est quantum conferat ad dignoscendam corporum maturitatem: uel ad differentiā sexus: uel ad decorem uirilitatis ac roboris: ut uideat̄ omnino non constatura fuisse totius corporis ratio: si quicq; aliter esset effectum.

De forma hominis & omnium membrorum habitudine: sed specialiter de auribus & oculis. Ca. viii.

Vnc rationem totius hominis ostendam: singulorumq; membrorum: quæ in corpore aperta aut operata sunt: utilitates & habitus explicabo. Cum igitur statuisset deus ex omnibus animalibus solum hominem facere cælestem: cætera uniuersa terrena: hunc ad cæli contemplationem rigidū erexit: ibi pedem constituit: scilicet ut eadem spectaret: unde illi origo est. Illa uero depressit ad terram: ut quæ nulla his immortalitatis expectatio est: toto corpore in humum proiecta: uentri pabuloq; seruirent. Hominis itaq; solius recta ratio: & sublimis status: & uultus deo patri cōmunis ac proximus: originem suam fictoremq; testatur. Eius prope diuina mens: quia non tantum animantium quæ sunt in terra: sed etiam sui corporis est sortita dominatum: in summo capite collocata: tanq; in arce sublimis specularum omnia & contuetur. Hanc eius aulam non obductam porrectamq; formauit: ut in mutis animalibus: sed orbi & globo similem: q̄ orbis rotunditas perfectæ rationis est ac figuræ. Eo igitur mens & ignis ille diuinus tanq; cælo regit̄. Cuius cum summū fastigiū naturali ueste texisset: priorē partē quæ dicitur facies: necessariis membrorū ministeriis: & instruxit pariter: & ornauit. Ac primū oculos orbes cōcauis foraminibus cōclusit: a quo foratu frontē noiatam Varro existimauit: & eos neq; minus neq; amplius: q̄ duos esse uoluit: q̄ ad speciē nullus est perfectior numerus q̄ duorum: sicut & aures duas: quarum duplicitas incredibile est quā tam pulchritudinem præferat: q̄ tum pars utraq; similitudine ornata est: tum ut ueniē

tes altrinfecus uoces facilius colligantur. Nam & forma ipsa mirandum in modum ficta: q; earum foramina uoluit esse nuda & iobsepta: quod & minus decorum: & minus utile fuisset: quoniam simplicium cauernarum angustias præteruolare uox posset: nisi perceptam per cauos smus & repercussu retentam foramina ipsa conueherent: illis similia uasculis: quibus impositis solent angustiora uasa compleri. Eas igitur aures quibus est inductum nomen a uocibus hauriendis. Vnde Virgilius: Vocēq; his auribus hauri: quia uocem ipsam græci ἀκούω uocāt ab auditu per immutationem litteræ: aures uelut audes sunt nominatæ. Noluit deus artifex mollibus pelliculis informare quæ pulchritudine demerent: pendulas atq; flectentes: neq; duris ac solidis ossibus: ne ad usum inhabiles essent: immobiles ac rigentes: sed quod esset horum medium excogitauit: ut eas cartilago mollior alligaret: & habent aptam simul & flexibilem firmitatem. In his audieudi tantum officium constitutum est: sicut in oculis uidendi. Quorum præcipue inexplicabilis est ac mira subtilitas: quæ eorum orbis gemmarum similitudinem præferentes: ab ea parte qua uidendum fuit: membranarum perlucens texit: ut imagines rerum contrapositarum tanq; in speculo refulgentes: ad sensum intimum penetrarēt. Per eas igitur membranas: sensus ille qui dicitur mens: ea quæ sunt foris transpicit: ne forte existimes aut imaginum incursione nos cernere (ut philosophi dixerunt) quoniam uidendi officium in eo debet esse: quod uidet: non in eo quod uidet: aut intentione aeris cum acie: aut effusione radiorum: quoniam si ita esset: radium quem oculis aduertimus uideremus: donec intentus aer cum acie: aut effusi radii ad id quod uidendum esset: pertinerent. Cum autem uideamus eodem momento temporis plerumq; uero aliud agentes: nihilominus tamen uniuersa quæ contra sunt posita: intueamur. Verius & manifestius est mentem esse quæ per oculos ea quæ sunt opposita: transpicit: q; per fenestras luce uero aut speculari lapide obductas. Et ideo mens & uoluntas ex oculis sæpe dignoscitur. Quod quidem ut reselleret Lucretius: ineptissimo usus est argumēto. Si enim mens inquit per oculos uidet: eritis & effolis oculis magis uideret: quoniam euulsæ cū postibus fores: plus inferūt luminis: q; si fuerint obductæ. Nimirum ipsi uel potius Epicuro qui eum docuit: effossi oculi erant: ne uiderent effusos orbis: & ruptas oculorum fibras: & fluentem per uenas sanguinem: & crescentes ex uulneribus carnes: & obductas ad ultimum cicatrices nihil posse lucis admittere. Nisi forte auribus oculos similes nasci uolebat: ut non tam oculis q; foraminibus cerneremus: quo nihil ad speciem scedius: ad usum inutilius fieri potest. Quantulum enim uidere possemus: si mens ab intimis penetralibus capitis per exiguas cauernarum rimulas attenderet: ut si quis uellet transpicere per cicutam: non plus profecto cernat: q; cicutæ ipsius capacitas comprehendat. Itaq; ad uidendum membrarum potius in orbem conglobatis opus fuit: ut uisus in latum spargeretur: & quæ in priori facie adhererent: ut libere possint omnia contineri. Ergo ineffabilis diuinæ prouidentie uirtus fecit duos simillimos orbis: eosq; ita deuinxit: ut non in totum conuerti: sed moueri tamen ac flecti cum modo possent. Orbis autem ipsos humoris puri ac liquore plenos esse uoluit: in quorum media parte scintillæ luminum conclusæ tenerentur: quas pupillas nuncupamus: in quibus puris ac subtilibus cernedi sensus ac ratio continetur. Per eos igitur orbis seipsam mens intendit: ut uideat: mira q; ratione in unum miscetur & coniungitur amborum luminum uisus.

Contra eos qui sensus falsos esse contendunt.

Ca. ix.

Ibet hoc loco illorum reprehendere uanitatem: qui dum uolunt ostendere sensus falsos esse: multa colligunt in quibus oculi fallantur: inter quæ illud etiam:

quod furiosis & ebriis omnia duplicia uideantur. Quasi uero eius erroris obscura sit causa. Ideo enim fit: quia duo sunt oculi. Sed quomodo id fiat accipe. Visus oculorum intentione animi constat. Itaq; quoniam mens (ut supra dictum est) oculis tanq; fenestris utitur: non tantum hoc ebriis aut insanis accidit: sed etiam sanis ac sobriis. Nam si a liquo nimis propius admoueas: duplex uidebit. Certum est enim interuallum ac spatium quo acies oculorum coit. Item si retrorsum auoces animū: quasi ad cogitandum & intentionem mentis relaxes: cum acies oculi utriusq; ducit: tunc singuli uidere incipiunt separati. Si autem rursus intenderis aciemq; direxeris: coit in unū quicquid duplex uidebat. Quid ergo mirum: si mens ueneno ac potentia uini dissoluta dirigere se non potest ad uidendum sicut ne pedes quidem ad ambulandum neruis stupescens debiles: aut si uis furoris in cerebrum sæuiens: concordiam diiungit oculorum? Quod adeo uerum est: ut luscis hominibus si aut insani aut ebrii fiāt: nullo pacto possit accidere: aut aliquid duplex uideant. Quare si ratio apparet cur illi fallunt: manifestum est non esse falsos sensus: qui aut non falluntur: si sunt puri & integri: aut si falluntur: mens tamen non fallitur: quæ illorum nouit errorem.

Ad oculorum fabricam redit & omnium membrorum habitudinem: sed specialiter quæ usq; ad uentrem per cutem apparent.

Ca. x

Ed nos ad dei opera reuertamur. Ut igitur oculi munitiores essent ab iniuria: eos ciliorum regminibus oculuit: unde oculos dictos esse Varroni placet. Nam & ipsæ palpebræ quibus mobilitas inest: palpatione uocabulum tribuit: pilis in ordine stantibus uallatæ: septum oculis decentissimum præbent. Quarum motus assiduus incomprehensibili celeritate concurrens: & uidendi tenorem non impedit: & reficit obtutum. Acies enim id est membrana illa perlucens: quam siccare & obarescere non oportet: nisi humore assiduo terfa pure niteat: obsolescit. Quid ipsa superciliorum fastigia pilis breuibus adornata: Nonne quasi aggeribus & munimentum oculis: nequid superne incidat: & speciem simul præstant? Ex quorum confinio nasus exoritur: & ueluti æquali porrectus iugo: utraq; aciem simul & discernit: & munit. Inferius quoq; genarum non indecens tumor in similitudinem colliū leuiter exurgēs: ab omni parte oculos efficit tutiores: prouisumq; est ab artifice summo: ut si quis forte uehementior ictus extiterit: eminentibus repellat. Nasi uero pars superior usq; ad medium solida formata est. Inferior autem cartilagine adhæret mollita: ut ad usum digitorum possit esse tractabilis. In hoc autem quantum simplici membro tria sunt officia constituta. Vnum ducendi spiritus. Alterum capiendi odoris. Tertium ut per eius cauernas purgamenta cerebri defluant. Quas ipsas deus q; mirabilis: q; diuina ratione molitus est: ut tamen hiatus ipse nasci: oris speciem non deformaret. Quod erat plane futurum: si simplex foramen pateret. At id uelut pariete per medium ducto intersepit atq; diuisit: fecitq; ipsa duplicitate pulcherrimū. Ex quo intelligit quantum dualis numerus una & simplici cōpage solidatus: ad reus ualeat perfectionē. Nam cum sit corpus unū: tamen totū ex simplicibus membris constare non poterat: nisi ut partes uel dextræ uel sinistræ. Itaq; ut pedes duo & ite manus: non tantū ad utilitatem aliquam usulq; uel gradiendi uel faciendi ualent: sed & habitū decorq; admirabilem conferūt. Sic & in capite quod totius diuini opis quasi culmen est: & auditus in duas aures: & uisus in duas acies: & odoratio in duas nares a summo artifice diuisa est: quæ cerebri in quo sentiendi ratio est: quis sit unū: tamē in duas partes membrana interueniente discretū est: sed & hoc quod sapientie domicilium uidet: licet sit unum: duos

tamen intrinsicus sinus habet: quibus uiui sanguinis continentur: septo intercedente diuisi: ut sicut in ipso mūdo summa rerum uel de simplici duplex: uel de duplici simplex & gubernat & continet totum: ita in corpore de duobus uniuersa compacta indissociabilem prætenderent unitatem. Oris quoque species & rictus ex transuerso patefactus: quæ utilis: quæ decens sit: enarrari non potest: cuius usus in duobus constat officiis: sumendi uictus & eloquendi. Lingua intus inclusa: quæ uocem motibus suis in uerba distendit: & est interpret animi. Nec tamen sola potest per se eloquendi munus implere: nisi acumen suum palato illi serit: nisi adiuta uel offensione dentium: uel compressione labiorum: dentes tamen plus conferunt ad loquendum. Nam & infantes non ante incipiunt fari: quæ dentes habuerint: & senes amissis dentibus ita balbutiunt: ut ad infantiam reuoluti de nouo esse uideantur. Sed hæc ad hominem solum pertinent: aut ad aues: in quibus acuminata & uibrata certis motibus lingua: innumerabiles concinis flexiones: & sonorum uarios modos exprimit. Habet præterea & aliud officium: quo in omnibus: sed tamen solo in mutis utitur: quæ contrarios & commolitos dentibus cibos colligit: & conglobatos ui sua deprimit: & transmittit ad uentrem. Itaque Varro a ligando cibo putat linguæ nomen impositum. Bestias etiam potu adiuuat. Protenta enim cauataque hauriunt aquam eamque comprehensam linguæ sinu: ne tarditate ac mora defluat: ad palatum celeri mobilitate complodunt. Hæc itaque palati concauo tanquam testudine tegitur: eamque dentium septis deus quasi muro circunuallauit. Dentes autem ipsos ne nudi ac restricti magis horroni quam ornamento essent: gingiuis mollibus quæ a gignendis dentibus nominantur: ac deinde labiorum tegminibus honestauit. Quorum durities sicut in molari lapide maior est & asperior: quam in cæteris ossibus: ut ad conterendos cibos pabulumque sufficerent. Labra ipsa quæ quasi antea cohærebant: quæ decenter intercidit: quorum superius sub ipsa medietate narium: lacuna quadam leui quasi ualle signauit: inferius honestatis gratia foras molliter explicauit. Nam quod attinet ad saporem capiendum: fallitur quisquis hunc sensum palato inesse arbitratur. Lingua est enim qua sapores sentiuntur: nec tamen tota. Nam partes eius quæ sunt ab utroque latere tenuiores: saporem subtilissimis sensibus trahunt. Et cum neque ex cibo quicquam: neque ex potione minuatur: tamen inenarrabili modo penetrat ad sensum sapor eadem ratione: qua nihil de quacunque materia odoris decerpit. Cætera quæ decora sint: uix exprimi potest. Deductum clementer a genis mentum: & ita inferius conclusum: ut acumen eius extremum signare uideatur: leuiter impressa diuisio. Rigidum ac teres collum: scapulae uelut mollibus iugis a ceruice dimissæ: ualida & substricta neruis ad fortitudinem brachia insignibus toris extantum lacertorum ingens robur: utilis ac decens flexura cubitorum. Quid dicam de manibus rationis ac sapientiae ministris? Quas sollertissimus artifex plano ac modice concauo sinu fictas: ut si quid tenendum sit: apte possit insidere: in digitos terminauit: in quibus difficile est expredire: utrum ne species an utilitas maior sit. Nam & numerus perfectus ac plenus: & ordo ac gradus decentissimus: & articulorum parium curuatura flexibilis: & forma unguium rotunda concauis tegminibus digitorum: fastigia comprehendens atque firmans: ne mollitudo carnis in tenendo cederet: magnum præbet ornatum. Illud uero ad usum miris modis habile: quæ unus a cæteris separatus: cum ipsa manu oritur: & in diuersum maturius finditur. Qui se uelut obuium cæteris præbens: omnem tenendi faciendique rationem uel solus: uel præcipue possidet: tanquam rector omnium atque moderator. Unde etiam pollicis nomen accipit: quæ ui & potestate inter cæteros polleat. Duos quidem articulos extantes habet: non ut alii ternos: sed unus ad manus carnem necesse pulchritudinis gratia.

Si enim fuisset tribus articulis & ipse discretus: scæda & indecora species ademisset manibus honestatem. Nam pectoris latitudo sublimis & exposita oculis: mirabilem præ se fert habitus sui dignitatem. Cuius hæc causa est: quæ uidetur hominem solum deus ueluti supernum formasse. Nam fere nullum animal iacere in tergum potest. Mutas autem animas quasi alterno latere iacentes sinxisse: atque ad terram compressisse. Idcirco illis angustum pectus: & ab aspectu remotum: & ad terram uersus abiectum. Homini autem patens & reatum: quæ plenum rationis a cælo datum humile aut indecens esse non debuit. Papillæ quoque leuiter eminentes & fuscioribus ac paruis orbibus coronatæ: non nihil uenustatis: scemini ad alendos fetus datæ: maribus ad solum decus: ne informe pectus: & quasi mutilum uideretur. Huic subdita est planities uentris: quam mediam fere umbilicus non indecenti nota signat: ad hoc factus: ut per eum fetus dum est in utero: nutriatur.

De uisceribus & intestinis usque ad membra genitalia.

Ca. xi.

Equit necessario ut de internis quoque uisceribus dicere incipiam: quibus non pulchritudo: quia sunt abdita: sed utilitas incredibilis attributa est: quoniam opus fuerat ut terrenum hoc corpus succo aliquo: de cibis ac potibus aleretur: sicut terra ipsa hymbribus ac pruinis. Prouidentissimus artifex in medio eius receptaculum cibis fecit quibus concoctis & liquefactis: uitalis succos membris omnibus dispartiret. Sed cum homo constet ex corpore atque anima: illud quod supra dixi receptaculum soli corpori præstet alimentum: animæ uero aliam sedem dedit. Fecit. n. genus quoddam uiscerum molle atque rarum: quod pulmonem uocamus: eumque non in uteri modum sinxit: ne effunderetur simul spiritus aut inflaret simul. Ideoque ne plenum quidem uiscus effecit: sed inflabile atque aeris capax: ut paulatim spiritum reciperet: dum uitalis uentus per illam spargitur raritatem: & eundem rursus paulatim redderet: dum se ex illo explicat. Ipsa. n. uicissitudo & spirandi respirandique tractus: uitam sustentat in corpore. Quoniam ergo duo sunt in homine receptacula: unum aeris quod alit animam: alterum ciborum quod alit corpus: duas esse per collum fistulas necesse est: cibalem ac spiritalem: quarum superior ab ore ad uentrem ferat: inferior a naribus ad pulmonem. Quarum ratio & natura diuersa est. Ille enim qui est ab ore transitus: mollis effectus est: & quæ semper clausus cohæreat sibi: sicut os ipsum: quoniam potus & cibus dimota & patefacta gula: quæ corporales sunt: spatium sibi transmeandi faciunt. Spiritus contra quæ est incorporalis ac tenuis: quæ spatium sibi facere non poterat: accipit uiam patentem: qui uocatur gurgulio. Is constat ex ossibus flexuosis ac mollibus: quasi ex annulis cicutæ modum inuicem compactis & cohærentibus: patetque hic semper transitus Nullam. n. requiem meandi habere spiritus potest: quæ is quæ semper comitat: dimissa utiliter de cerebro membri portione: cui uua nomen est: uelut occursum quoddam refrænatur: ne aut teneritudinem domicili cum impetu ueniens attracta pestilenti aura corrumpat: aut totam nocendi uolentiam internis receptaculis præferat. Ideoque etiam nares breuiter sunt aptæ: quæ idcirco sic nominantur: quæ per eas uel odor: uel spiritus nare non desinit. Tamen hæc fistula spiritalis non tantum ad nares: uerum ad os quoque iter patet in extremis palati regionibus: ubi se folles faucium spectantes uiam tollere incipiunt in tumorem. Cuius rei causa & ratio non obscura est. Loquendi enim facultatem non haberemus: si sicut gulæ iter ad os tantum: ita gurgulio ad nares tantum pateret. Aperuit igitur uiam uoci diuina sollertia ex illa fistula spiritali: ut posset lingua ministerio suo fungi: & uocis ipsius inoffensum tenorem: pulsibus suis in uerba concidere. Qui meatus si aliquo modo interceptus sit: mutum faciat necesse est. Errat enim profecto quisquis aliam causam putat cur homines muti sint. Non enim (ut uulgo creditur) uinctam gerunt linguam: sed hi uocalē

illum spiritum per nares quasi mugientes pfundunt: q̄ uoci transitus ad os: aut nullus omnino est: aut non sic parens: ut plenam uocē possit emittere. Quod plerūq; natura fit: aliquando etiā casu accidit: ut morbo aliquo hic aditus obseptus uocē non transmitat ad linguā: faciatq; de loquētibus mutos. Quod cum acciderit: aditū quoq; obstrui necesse est: ut q̄a uocē emittere non pōt: ne admittere q̄dem possit. Loquēdi ergo cā patefactus est hic meatus. Illud quoq; prāstat: ut in lauacris celebrādis: q̄a nares calorem ferre non possunt: aer feruens ore ducat. Item si forte spiramenta nariū frigoris pituita prācluserit: p̄ os auram trahere possumus: ne obstructa meandi facultate: spiritus stranguletur. Cibi uero in aluū recepti: & cum potus humore permixti: cum iam calore percocti fuerint: eorū succus inenarrabili modo per mēbra diffusus: irrigat uniuersum corpus & uegetat. Intestinorū quoq; multiplices spinæ ac longitudo in se cōuoluta: & uno tamen substricta uinculo: q̄ mirificū dei opus est. Nam ubi maceratos ex se cibos aluus emiserit: paulatim per illos internorū anfractus extrudunt: ut quicq; ipsis inest succi: quo corpus alit: membris oībus diuidat. Et tamen neq; forte obhæreant ac resistāt: qd̄ fieri poterat p̄pter ipsorū uoluminum flexiones in se sæpe redeuntē: & fieri sine perniciē non poterat. Oppleuit ea intrinsecus crassiore succo: ut purgamenta illa uentris ad exitus suos facilius per lubricū niterent. Illa quoq; ratio subtilissima est: q̄ uesica cuius usum uolucres non hēnt: cum sit ab intestinis separata: nec ullam habeat fistulā: qua ex illis urinam trahat: complect̄ tamen & humore distendit. Id quomō fiat: non est difficile peruidere. Intestinorū enim partes: quæ ab aluo cibum potūq; suscipiunt: patientiores sunt q̄ cæteræ spiræ: & multo tenuiores. Hæ uesicam circumplectunt: & continent. Ad quas p̄tes cum potus & cibus mixta puenerint: simū q̄dem crassius fit & transmeat. Humor aut̄ omnis per illam teneritudinē percolat: eumq; uesica cuius æque tenuis subtilisq; membrana est: absorbet & colligit: ut foras qua natura exitum patefecit: emittat.

De membris conceptionis: & ipsius conceptus physica ratione. Ca. xii.

E utero quoq; & cōceptione quoniā de internis loquimur: dici necesse est: neq; d̄ præterisse uideamur. Quæ quanq; in opto latent: sensus tamen atq; intelligentia latere non possunt. Vena in maribus quæ semina continet: duplex est paulo interior: q̄ illud humoris obsceni receptaculū. Sicut enim renes duo sunt: itemq; testes: & uenæ seminales duæ: in una tamen cōpage cohærentes: quod uidemus in corporibus animalium: cum interfecta patefiunt. Sed illa dexterior masculinum continet semen: sinisterior fœmininum. Et ideo in toto corpore pars dextera masculina ē: sinistra uero fœminina. Ipsum semen q̄dem aiūt ex oī corpore ad uenā genitālē confluere: ibiq; cōcrefcere. Sed hoc humana mens quō fiat: non pōt cōprehendere. Itē uti seminis uterus in duas se diuidit partes: quæ in diuersum diffusæ ac reflexæ circumplicantur: sicut arietis cornua. Quæ pars in dexteram retorquet̄: masculina est: quæ in sinistra: fœminina. Conceptum igitur Varro & Aristoteles sic fieri arbitrantur. Aiunt non tantū maribus inesse semen: uerum etiam fœminis: & inde plerunq; matribus similes p̄creari: sed earū semen sanguinem esse purgatū. Quod si recte cum uirili mixtum sit: utraq; concreta: & simul coagulata informari. Et primum quidem cor hominis confingi: q̄ in eo sit & uita hominis: & sapientia. Deniq; totum opus quadragesimo die consumari. Ex aborti onibus hæc fortasse collecta sunt. In auiū tamen foetibus primum oculos fingi dubium non est: quod in ouis sæpe deprehendimus. Vnde fieri non posse arbitror: quin fictio a capite sumat exordium. Similitudines autem in corporibus filiorum sic fieri putant. Cum semina inter se permixta coalescant: si uirile superauerit: patri similem prouenire

sive marem: seu fœminam. Si muliebri præualuerit: progeniem cuiusq; sexus ad imaginem respondere maternam. Id autem præualeat e duobus: quod fuerit uberius. Alterum enim quodammodo amplectitur ac includit. Hinc plerūq; fieri: ut unius tantum liniamenta prætendat. Si uero æqua fuerit ex pari semēte permixtio: figuras quoq; misceri: ut soboles illa communis: aut neutrum referre uideatur: quia totum ex altero non habet: aut utrunq;: quia patrem de singulis imitata est. Nam in corporibus animalium uidemus aut confundi parentum colores: ac fieri tertium neutri generantium similem: aut utriusq; sic exprimi: ut discoloribus membris per omne corpus concors mixtura uarietur. Disparem quoq; naturæ hoc modo fieri putantur: cum forte in leui uteri partē masculinæ stirpis semen inciderit: marem quidem gigni: opinatio est. Sed quia sit in fœmina parte cōceptus: aliquid in se habere fœmineum: supra q̄ decus uirile patiat̄: uel formam insignem: uel nimium candorem: uel corporis lenitatem: uel arctus delicatos: uel staturam breuem: uel uocem gracilem: uel animum imbecillum: uel ex his plura. Item si partem in dexteram semen fœminini sexus influxerit: fœminam quidem procreari: sed quoniam in masculina parte cōcepta sit: habere in se aliquid uirilitatis: ultra q̄ sexus ratio permittat: aut ualida membra: aut uultum indecorem: aut uocem robustā aut animum audacem: aut ex his plura. Si uero masculinum in dexteram: fœmininum in sinistra peruenierit: utrosq; foetus recte peruenire: ut & fœmininis per omnia naturæ suæ decus constet: & maribus tam mente q̄ corpore robur uirile seruetur. Illud uero ipsum q̄ mirabile constitutum deis: quod ad conseruationem generum singulorum duos sexus maris ac fœminæ machinatus est: quibus inter se per uoluptatis illecebras copulatis: successiua soboles pareretur: ne omne genus uiuentium cōditio mortalitatis extingueret. Sed plus roboris maribus attributum est: quo facilius ad patientiam iugi maritalis fœminæ cogentur. Vir itaq; nominatus est: q̄ maior in eo uis est q̄ in fœmina: & hinc uirtus nomen accepit. Item mulier (ut Varro interpretatur) a molicie immutata & detracta littera: uelut molier. Cui suscepto foetu cum partus appropinquare iam cepit: turgescens iam mammæ dulcibus succis distenduntur: & ad nutrimenta nascētis fontibus lactis fœcundum pectus exuberat. Nec enim decebat aliud q̄ ut sapiēs animal a corde alimoniam duceret. Idq; ipsum sollertissime comparatum est: ut candēs ac pinguis humor: tenentitudinem noui corporis irrigaret: donec ad capiendos fortiores cibos: & dentibus instruatur: & uiribus roboretur. Sed redeamus ad propositum: ut cætera quæ supersunt: breuiter explicemus.

Contra illos qui per uoluptatem membris genitalibus abutuntur: & subditorū membrorum forma. Cap. xiii.

Oteram nūc ego ipsorū quoq; genitaliū mēbroꝝ mirificam rōnem tibi exponere: nisi me pudor ab huiusmōi sermone reuocaret. Itaq; a nobis indumento uere cūdiæ quæ sunt pudēda: uelent. Quod ad hanc rē attinet: queri satis est: hoies impios ac p̄fanos summū nefas admittere: q̄ diuinū & admirabile dei opus ad ppagandam successionē inexcogitabili rōne puilū: & affectus uel ad turpissimos quæstus: uel ad obscenæ libidinis pudēda opa cōuertunt: ut iā nihil aliud re sanctissima petāt: q̄ inanem & sterile uoluptatē. Quæ reliq; corporis p̄tes nō carent rōne ac pulchritudine. Cōglobata in nates caro q̄ sedēdi officio apta: & eadē firmior q̄ in cæteris membris: ne premente corporis mole: ossibus cederet. Itē fœminū deducta & latioribus toris ualida longitudo: quo facilius onus corporis sustinet: quā paulatim deficientē in angustū genua determinant: quorū decentes nodi flexurā pedibus ad gradiendū: sedendūq; aptissimā

præbent. Item crura non æquali modo ducta: ne indecens habitudo formaret pedes: sed teretibus suris clemēter extantibus sensimq; tenuatis: & firma sunt: & ornata. In plātis uero eadem quidem: sed tamē longe dispar q̄ in manibus ratio est. Quæ quoniam totius operis quasi fundamenta sunt: mirificus casus artifex non rotunda specie: ne homo stare nō posset: aut aliis ad standum pedibus indigeret: sicut quadrupes: sed porrectiores longioresq; formauit: ut stabile corpus efficerent planicie sua. Vnde illis inditū nomen est: digiti æque totidem quot in manibus specie magis q̄ usum præferentes. Ideoq; & iuncti: & breues: & gradatim compositi. Quorum qui est maximus: quoniam illū sicut in manu discerni a cæteris opus non erat: ita in ordinem redactus est: ut tamen ab aliis magnitudine ac modico interuallo distare uideatur. Hæc eorum speciosa germanitas: non leui adiuuamento nixum pedum firmat. Concitati enim ad cursum non possumus nisi digitis in humum pressis: soloq; nitentibus: impetum saltumq; capiamus. Explicasse uideo omnia: quorum ratio intelligi potest. Nunc ad ea uenio: quæ uel dubia uel obscura sunt.

Quod de multis quæ sunt in corpore ratio sciri nequit. Ca. xiiii.

Uita esse constat in corpore: quorum uim rationemq; perspicere nemo nisi si q̄ fecit potest. An aliquis enarrare se putat posse: quid utilitatis: quid effectus habeat tenuis membrana illa perlucens: qua circūnectitur aluus ac tegitur?

Quid renum gemina similitudo? Quos ait Varro ita dictos: quia riui ab his obsceni humoris oriuntur: quod est longe secus: quia spinæ altrinsecus spinæ cohæret: & sunt ab intestinis separati. Quid splen: quid iecur: quid uiscera quasi ex cōturbato sanguine uidentur esse concreta? Quid fellis amarissimus liquor? Nisi forte illis credendum putabimus: qui affectum iracundiæ in felle constitutum putant: pauoris in corde: lætitiæ in splene. Ipsius autem iecoris officium uolunt esse: ut cibos in aluo concoquat amplexu & calefactu suo: quidam libidines rerum uenerearum in iecore contineri arbitrantur. Primum ista perspicere acumen humani sensus non potest: quia horum officia in operto latent: nec uisus suos patefacta demonstrant. Nam si ita esset: fortasse placidiora quæq; animalia uel nihil fellis omnino: uel minus haberet q̄ feræ: timidiora plus cordis læsciuora plus splenis habuissent. Sicuti igitur nos sentimus audire auribus: oculis cernere: naribus odorare: ita profecto sentiremus nos felle irasci: iecore cupere: splene gaudere. Cum autem unde affectus isti ueniant: minime sentiamus: fieri potest ut aliunde ueniant: & aliud uiscera illa q̄ suspicamur: efficiant. Nec tamen conuincere possumus falsa illos qui hæc disputant: dicere. Sed omnia quæ ad motus animi animæq; pertinent: tam obscuræ altæq; rationis esse arbitror: ut supra hominem sit ea liquido peruide-re. Id tamen certum & indubitatum esse debet: res tot tanta uiscerum genera: unum & idē habere officium: ut animam contineant in corpore. Sed quid proprie singulis neruis sit iniunctum: quis scire nisi artifex potest: cui soli opus suum notum est?

De obscura uocis ratione.

Cap. xv.

Euoce autem quam rationem reddere possumus? Grammatici quidem ac philosophi uocem esse definiunt: aerem spiritu uerberatum. Vnde uerba sunt nūcupata: quod perspicue falsum est. Non enim uox extra os gignit: sed intra. Et ideo uerisimilior est illa sententia stipatum spiritum cum obstantia faucium fuerit illi: sonum uocis exprimere: ueluti cum in patetem cicutam labroq; subiectam dimittimus spiritum: & is cicutæ cōcauo repercussus ac reuolutus a fundo: dum descendente occursum suo reddit: ad exitum nitens sonum gignit: & in uocalem spiritum resiliens per se

uentus animatur. Quod quidem an uerum sit: deus artifex uiderit. Videtur enim nō ab ore: sed ab intimo pectore oriri. Deniq; & ore clauso: & naribus emittit sonus qualis potest. Præterea ex maximo spiritu quo anhelamus: uox non afficitur: & leui & non coartato spiritu quotiens uolumus efficitur. Non est igitur comprehensum quomodo fiat: aut quid sit. Nec me nunc in Academiæ sententiam delabi putes: quia non omnia sunt incomprehensibilia. Ut n. fatendum est multa nesciri quæ uoluit deus intelligentiā hominis excedere: sic tamen multa esse quæ possunt & sensibus percipi: & ratione comprehendere. Sed erit nobis contra philosophos integra disputatio. Conficiamus igitur spatium quo nunc decurrimus.

Vbi sit mentis sedes: & qua ratione corpori coniungatur. Ca. xvi.

Entis quoque rationem incomprehensibilem esse quis nesciat: nisi qui omnino illam non habet: cum ipsa mens quo loco sit: aut cuiusmodi nesciatur? Varia ergo a philosophis de natura eius ac loco disputata sunt. At ego non dissimulabo quid ipse sentiam: non quia sic esse affirmem: quod est insipientis in re dubia facere: sed ut exposita rei difficultate intelligas quanta sit diuinorum operum magnitudo. Quidam sedem mentis in pectore esse uoluerunt: quod si ita est: quanto tandem miraculo dignū est rem in obscuro ac tenebroso habitaculo sitam: ui tanta rationis atq; intelligentiæ luce uersari: tum q; ad eam sensus ex omni corporis parte cōueniunt: ut qualibet regione membris præsens esse uideat. Alii sedem eius in cerebro esse dixerunt. Et sane argumentis probabilibus usi sunt: oportuisse scilicet q; totius corporis regimen haberet: potius in summo tanq; in arce habitare: nec quicq; esse sublimius: q̄ id quod uniuersum ratione moderetur: sicut ipse mundi dominus & rector in summo est. Deinde q; sensus omnis: id est audiendis: & uidēdis: & odorandi ministra mēbra in capite sunt locata: quos omnium uia ad pectus: sed ad cerebros ferant. Alioquin necesse nos esset tardius sentire: donec sentiendi facultas longo itinere per collum ad pectus usq; descenderet. Hi uero aut nō multum: aut fortasse nō errant. Videat enim mens quæ dominatū corporis tenet: in summo capite constituta: tanq; in cælo deus. Sed quando in aliqua sit cogitatione cōmeare ad pectus: & quasi ad secretū aliqd penetrare secedere: ut cōsiliū tanq; ex thesauro recondito eliciat ac pferat. Ideoq; cū intenti ad cogitandum sumus: & cū mens occupata in altū se abdiderit: neq; audire quæ circūsonant: neq; uidere quæ obstant solemus. Id uero siue ita est: admirandū profecto est quomō id fiat: cum ad pectus ex cerebro iter pateat. Siue autem nō: hoc tamen nihilominus admirandum est: q; diuina nescio qua ratione fiat: ut ita esse uideatur. An potest aliquis non admirari: q; sensus ille unus atq; cælestis: qui mens uel animus nuncupatur: tantæ mobilitatis est: ut ne tum quidem cum sopitus est conquiescat: tantæ celeritatis: ut uno temporis pūcto cælum omne collustrer: si uelit: maria puolet: terras & urbes peragret. Omnia deniq; quæ libuerit quis longe lateq; summota sint: in cōspectu sibi ipse cōstituat. Et mirat aliquis si diuina mens dei per uniuersas mundi partes intēta discurret: & omnia regit: omnia moderatur: ubiq; præsens: ubiq; diffusa: cū tanta sit uis ac potestas mentis humanæ intra mortale corpus inclusæ: ut ne septis quidem grauis huius ac pigri corporis: cui illigata est: coerceri ullo pacto possit: quominus sibi liberam uagandi facultatē petis impatiens largiat. Siue igitur in capite mens habitat: siue in pectore: potest ne aliquis comprehendere quæ uis rationis efficiat: ut sensus ille comprehēnsibilis aut in medulla cerebri hæreat: aut in illo sanguine bipartito: qui est inclusus in corde: ac non ex eo ipso colligat quanta sit dei potestas: q;

animus seipsum non uidet: aut qualis aut ubi sit: nec si uideat tamen perspicere possit: quo pacto rei corporali res incorporalis adiuncta sit: siue etiam mentis locus nullus est sed per totum corpus sparsa discurrit: & quod etiā fieri potest: & a Xenocrate Platonis discipulo disputatum est. Si quidem sensus in qualibet parte corporis præsto est: nec quod sit mens: nec qualis intelligi potest: cum sit natura tam subtilis ac tenuis: ut solidis uisceribus infusa uino & quasi ardenti sensu membris omnibus misceatur. Illud autem caue: ne unquam simile ueri putaueris quod Aristoxenus dixit: mentem omnino nullam esse sed quasi armoniam in fidibus ex constructione corporis & compagibus uiscerum uim sentiendi existere. Musici enim intentionem concentuumq; neruorum in integros modos sine ulla offensione consonantium armoniam uocant. Volunt igitur animum simili ratione constare in hominem: qua concors modulatio constat in fidibus scilicet: ut singularum corporis partium firma coniunctio membrorumq; omnium consentiens in unum uigor motum illum sensibilem faciat: animumq; concinnet: sic ut sunt nerui bene intenti ad conspirantem sonum. Et sicuti in fidibus cum aliquid aut intercaptum: aut relaxatum est: omnis canendi ratio turbatur & soluitur: ita in corpore cum pars aliqua membrorum duxerit uitium destrui uniuersa: corruptisq; omnibus atq; turbatis: occidere sensum: eamq; mortem uocari. Verum ille si quicquam mentis habuisset: non armoniam de fidibus ad hominem transulisset. Non enim canere sua sponte fides possunt: ut sit ulla in his comparatio ac similitudo uiuentis. Animus autem sua sponte & cogitat: & mouet. Quod si quid in nobis armoniæ simile fore: tactu moueretur externo: sicut nerui manibus: quod sine tactu artificis pulsusq; digitorum: muti atq; inertes iacent. Sed nimirum pulsandus ille manu fuit: ut aliquando sentiret: quia mens eius ex membris male compacta torpebat.

Quod aia sit æterna: & quid sit secundum philosophorum uarias opiniones. Ca. xvii.

Vperest de aia dicere: quam percipi ratio eius & natura non possit. Nec ideo tamen immortalem esse animam non intelligimus: quoniam quicquid uiget: moueturq; per se semper: nec uideri aut tangi potest: æternum sit necesse est.

Quid autem sit anima nondum inter philosophos conuenit: nec unquam fortasse conueniet. Et alii sanguinem dixerunt: alii ignem: alii uentum: unde anima uel animus nomen accipit: quod græce uentus ἀνέμος dicitur: nec illorum tamen quisquam dixisse aliquid uidetur. Non enim si anima sanguine aut per uulnus effuso: aut febrim calore consumpto: uidetur extingui continuo in materia sanguinis animæ ratio ponenda est: ueluti si eueniat in quæstionem. Lumen quo utimur quid sit: & respondeat oleum esse: quo consumpto illo lumen extinguitur: cum sint utiq; diuersa: sed alterum sit alterius alimentum. Videtur ergo anima similis esse lumini: quæ non ipsa sit sanguis: sed humore sanguinis alitur: ut lumen oleo. Qui autem ignem putauerunt: hoc uisunt argumento: quod præsentem animam corpus caleat: recedente frigescat. Sed ignis & sensu indiget: & uidetur: & tactu comburit. Anima uero & sensu aucta & uideri non potest: & non adurit. Unde apparet animam nescio quid esse deo similem. At illi qui uentum putant: hoc falluntur: quod ex aere spiritum ducentes: uiuere uideamur. Varro itaq; definit: Anima est aer conceptus: ore deferuefactus: in pulmone tepesfactus: in corde diffusus in corpus. Hæc apertissime falsa sunt. Neque enim tam obscuram nobis huiusmodi dico esse rationem: ut ne hoc quidem intelligamus quod uero esse non possit. An si mihi quis dixerit cæneum esse cælum: aut uitrum (ut Empedocles ait) aerem glaciari: statim ne assentiar: quia cælum ex qua materia sit ignorem. Sicut enim hoc nescio: ita illud scio. Anima ergo non est aer ore conceptus:

quia multo prius gignitur anima quam concipi aer ore possit. Non enim post partum insinuatur in corpus (ut quibusdam philosophis uidetur) sed post concæptum protinus: cum factum in utero necessitas diuina formauit: quia a deo uiuit intra uiscera genitricis: ut & incremento augeat: & crebris pulsibus gestiat emicare. Denique abortum fieri necesse est: si fuerit animal intus extinctum. Ceteræ definitionis partes eo spectant: ut illis nouem mensibus quibus in utero fuimus: mortui esse uidemur. Nulla ergo ex his tribus uera sententia est. Nec tamen in tantum falsos esse dicendum est quod hæc senserunt: ut omnino nihil dixerint. Nam & sanguine simul: & calore: & spiritu uiuimus. Sed cum constet anima in corpore his omnibus adunatis: non expresserunt proprie quod esset: quia tam non potest exprimi quam uideri.

De Vtrum animus & anima sint idem.

Ca. xviii.

Equitur alia & ipsa inextricabilis quæstio. Idem ne sit anima & animus: an uero aliud sit illud quo uiuimus: aliud autem quo sentimus & sapimus. Non desunt argumenta in utranque partem. Qui enim unum esse dicunt: hanc rationem sequuntur: quod neque uiui sine sensu possit: nec sentiri sine uita: ideoque esse non posse diuersum id quod non potest separari: sed quicquid est illud & uidendi officium: & sentiendi habere rationem. Idcirco animum & animam indifferenter appellant duo epicuri rei poeta. Qui autem dicunt esse diuersa: sic argumentantur: ex eo posse intelligi aliud esse mentem: aliud esse animam: qui incolumi anima mens possit extingui: quod accidere soleat insanis. Item quod anima morte sopiat: animus somno. Et quidem sic: ut non tantum quid fiat: aut ubi sit ignoret: sed etiam rerum falsarum contemplatione fallatur. Quod quomodo ipsum fiat: non potest præuideri. cur fiat potest. Nam reqescere nullo pacto possumus: nisi mens uisionum imaginibus occupata teneat. Latet autem mens oppressa somno: tanquam ignis obducto cinere sopitus: quem si paululum commoueris: rursus ardescit: & quasi euigilat. Auocat ergo simulacris: donec membra sapore irrigata uegetent. Corpus enim (uigilante sensu) licet iaceat immobile: tamen non est quiescens. quia flagrat in eo sensus: & uibrat: ut flamma: & arcus omnes ad se attractos tenet. Sed postquam mens ad contemplandas imagines ab intentione tradita est: tunc demum corpus omne resoluit in quietem. Traducitur autem mens cogitatione cæca: cum cogentibus tenebris secum tantummodo esse coeperit. dum intenta est in ea: de quibus cogitat: repente sonus obrepit: & in species proximas sensim ipsa cogitatio declinat. Sic ea quæ sibi ante oculos posuerat: uidere quoque incipit. Deinde procedit ulterius: & sibi auocamenta inuenit: ne saluberrimam quietem corporis interrumpat. Nam ut mens per diem ueris uisionibus auocat: ne obdormiat: ita falsis ne excitet. Nam si nullas imagines cernat: aut uigilare illum necesse est: aut perpetua morte sopiri. Dormiendi ergo causa tributa est a deo ratio somnandi: & quidem in comune uniuersis animalibus. Sed illud homini præcipue: quod cum eam rationem quietis causa daret facultatem sibi reliquit docendi hominem futura per somnum. Nam & historiae sæpe testantur extitisse somnia: quorum præsens & admirabilis fuerit euentus: & responsa uatum nostrorum ex parte somni constiterunt. Quare neque semper uera sunt: neque semper falsa. Virgilio teste: quod duas portas uoluit esse somniorum. Sed quæ falsa sunt: dormiendi causa uidentur: quæ uera immituntur a deo: ut imminens bonum aut malum hac reuelatione discamus.

De origine animæ an sit.

Ca. xix.

Illud quoque in quæstionem uenire potest. Vtrum ne anima ex patre an potius ex matre. An uero ex utroque generet. Sed ego id meo iure ab ancipiti uedid-

co. Nihil enim ex his tribus uerum est: quia neque ex utroque: neque ex alterutroque feruntur animæ. Corpus enim ex corporibus nasci potest: quoniam confertur aliquid ex utroque. De animis anima non potest: quia ex re tenui & incomprehensibili nihil potest decidere. Itaque sententiarum animarum ratio uni ac soli deo subiacet.

Denique cælesti sumus omnes semine oriundi.

Omnibus idem ille pater est (ut ait Lucretius) (Nam de mortalibus non potest quicquam nisi mortale generari. Nec putari pater debet: quod transfudisse aut inspirasse animam de sua nullo modo sentit: nec si sentiat: quando tamen aut quomodo id fiat: habeat animo comprehensum. Ex quo apparet non a parentibus dari animas: sed ab uno eodemque omnium deo patre: quod legem rationemque nascendi tenet solus: siquidem solus efficit. Nam terreni parentis nihil est nisi ut humorem corporis in quo est materia nascendi cum sensu uoluptatis emittat uel recipiat: & citra hoc etiam opus humoris istius homini resistit: nec amplius quicquam potest: ideo nasci sibi filios optant: quia non ipsi faciunt. Cætera iam dei sunt omnia: scilicet conceptus ipse: & corporis informatio: & inspiratio animæ: & partus incolumis: & quæcumque deinceps ad hominem conseruandum ualent: illius munus est: quod spiramus: quod uiuimus: quod uigemus. Nam præterquam quod ipsius beneficio incolumes sumus corpore: & quod uictum nobis ex uariis rebus subministrat: sapientiam quoque homini tribuit: quia terrenus pater nullo modo dare potest. Ideoque & de sapientibus stulti: & de stultis sapientes sæpe nascuntur: quod quidam fato ac sideribus assignant. Sed non est nunc locus de fato differendi. Hoc dicere satis est: quod etiam si astra efficiunt rerum continent: nihilominus omnia a deo fieri: qui astra ipsa & fecit: & ordinauit. Inepti ergo qui hanc potestatem deo detrahunt & operi eius attribuunt. Hoc igitur dei munere cælesti: atque præclaro: an utamur: an non utamur: in nostra uoluit esse potestate. Hoc enim concessio ipsum hominem uirtutis sacramentis religauit: quo uitam posset adipisci. Dedit ei & constituit aduersarium nequissimum & fallacissimum spiritum: cum in hac terrestri uita sine ulla securitatis requie dimicaret. Cur autem deus hunc uexatorem generi hominum constituerit breuiter exponam.

Cur deus dedit spiritum tentatorem.

Cap. xx.

Nec omnia diuersitatem uoluit esse: ideoque uulgo non aperuit ueritatem: sed paucissimis reuelauit: quæ diuersitas omne arcanum mundi continet. Hæc est enim quæ faciat uirtutem: quæ scilicet non modo esse: sed ne aperere quidem: quia uirtus esse non poterit: nisi fuerit compar aliquis. In quo superando uim suam uel exerceat: uel ostendat. Nam ut uictoria constare sine certamine non potest: sic nec uirtus quidem ipsa sine hoste. Itaque quoniam uirtutem dedit homini: statuit ei e contrario inimicum: ne uirtus ocio torpesceret: naturam suam perderet. Cuius omnis ratio in eo est: ut concussa & labefactata firmetur: nec aliter ad summum fastigium possit uenire: nisi prudenti manu semper agitata: sed ad salutem suam dimicandi tenore fundauerit. Noluit enim deus hominem ad immortalem illam beatitudinem delicato itinere peruenire. Daturus ergo uirtutem: dedit hostem prius: quod animis hominum cupiditates & uitia immitteret: qui esset auctor errorum malorumque omnium machinator: ut quoniam deus hominem ad uitam uocat: ille contra ut rapiat & traducat ad mortem. Hic est qui aut inducit aut decipit eos: qui ueritati student: aut si dolo & studiis non quiuerit: uirilem gerit animam: qua sublimium uigorem labefactare conetur: infanda dictu & execrabilia molies: uexat interficit: & tamen ut prosternit multos: sic a multis uictus: prostratusque discedit. Magna est enim uis hominis: magna ratio: magnum sacramentum. A quo si quis non defecerit:

nec fidem suam: deuotionemque prodiderit: hic beatus: hic denique (ut breuiter finiam) si miles deo sit: necesse est. Er rat enim quisquis hominem carne metitur. Nam hoc corpus sculum (quo inducti sumus) hominis receptaculum est. Nam ipse neque tangit: neque accipit: neque comprehendit potest: quia latet intra hoc quod uidetur. Qui si delicatus ac tener: in hac uita aliter fuerit: ratio eius exposita: si uirtute contempta desideris se carnis addiderit: cadet & premetur in terram. Si autem (ut debet) statum suum (quem rectum recte sortitus est) & prompte constanterque defenderit: si terram quam calcare ac uincere debet: non seruerit: uitam merebitur sempiternam.

Operis conclusio est: ueritatem superari non posse.

Cap. xxi.

Aec ad te Demetrianæ interim paucis & obscurius fortasse quam decuit pro rerum hac temporis necessitate perorauit: quibus contentus esse debeas. Plura & meliora laturus: si nobis indulgentia cælitus uenerit: tunc & ego te ad ueræ philosophiæ doctrinam & planius & uerius cohortabor. Statui enim quæ multa potero litteris tradere: quæ ad uitam beatam statum spectent. Et quidem contra philosophos: quoniam sunt ad perturbandam ueritatem perniciosi & graues. Incredibilis enim uis eloquentiæ & argumendi differendi que subtilitas: quæ uis facile decipit: quos partim nostris armis: partim uero ex ipsorum inter se concertatione sumptis reuincemus: ut appareat eos induxisse potius errorem quam sustulisse. Fortasse mireris quod tantum facinus audeam. Patiemur ne igitur extingui aut opprimi ueritatem: Ego uero libentius uel sub hoc onere defeceri. Nam si M. Tullius eloquentiæ ipsius unicum exemplar ab indoctis & ineloquentibus (quæ tamen pro ueritate nitentur) sæpe superatus est: Cur desperemus ueritatem ipsam contra fallacem captiosamque facundiam: sua propria ueritate ualituram. Illi quidem se patronos ueritatis profiteri solent. Sed quis potest eam rem defendere: quam non didicit: aut illustrare apud alios quam ipse non nouit. Magnum uideor polliceri: sed cælesti opus est munere: ut nobis facultas ac tempus ad proposita persequendi tribuat. Quod si uita est optanda sapienter: profecto nullam aliam ob causam uiuere optauerim: quam aliquid efficiam: quod uita dignum sit: & quod utilitatem legentibus. Et si non ad eloquentiam: quia tenuis in nobis facundiarum est: ad uiuendum tamen afferat: quod est maxime necessarium. Quo profecto: satis me uixisse arbitror: & officium hominis implese: si labor meus aliquos homines ab erroribus liberatos: ad iter cæleste direxerit.

Lactantii Firmiani de phœnice carmina: v. 12.

St locus in primo fœlix oriente remotus:

Qua patet æterni maxima porta poli.

Nec tantum æstiuos hyemisque propinquus ad ortus:

In quo sol uerno fundit ab axe diem.

Illic planicies tractus diffundit apertos:

Nec tumulus crescit: nec caua uallis hiat.

Sed nostros montes: quorum iuga celsa putantur:

Per bis sex uernas eminet ille locus.

Hic solis nemus est: & consitus arbore multa

Lucus: perpetuæ frondis honore uirens.

Cum phæontæis flagrasset ab ignibus axis:

Ille locus flammis inuolatus erat.

Et cum diluuium merisset fluctibus orbem:

Deucalionæas exuperavit aquas.
 Non hunc exanguis morbi: non ægra senectus:
 Nec mors crudelis: nec metus asper adit.
 Nec scelus infandum: nec opum uelana cupidot
 Aut metus: aut ardens cædis amore furor.
 Luctus acerbus abest: & egestas obsita pannis:
 Et curæ infomnes: & uiolenta fames.
 Non ibi tempestas: nec uis furit horrida uenti:
 Nec rigido terram rore pruina tegit.
 Nulla super campos tendit sua uellera nubes:
 Nec cadit ex alto tumidus humor aquæ.
 Sed fons in medio est: quem uiuû nomine dicunt
 Perspicuus lucens: dulcibus uber aquis.
 Qui semel erumpes p singula tempora mælum
 Duodecies undis irrigat omne nemus.
 Hic genus arboreum procero stipite surgens
 Non lapsura solo mita poma gerit.
 Hoc nemus: hos lucos auis icolit unica phœnix:
 Vnica sic uiuit morte resecta sua.
 Paret & obsequitur Phœbi memoranda satelles:
 Hoc natura parens munus habere dedit.
 Luthæa cum primum surgens aurora rubescit
 Cum primum rosea sidera luce fugat.
 Ter quater illa pias immergit corpus in undas
 Ter quater e uiuo gurgite libat aquam.
 Tollitur: ac summo confedit in arboris altæ
 Vertice: quæ totum despicit una nemus.
 Et conuersa nouos Phœbi nascentis ad ortus
 Expectat radios: & iubar exoriens:
 Ast ubi sol pepigit fulgentis lumina portæ:
 Et primum emicuit luminis aura leuis.
 Incipit illa sacri modulamina fundere cantus:
 Et mira lucem uoce ciere nouam.
 Quam nec iulææ uoces: nec tibia possit
 Musica cyrrhæis assimilare modis.
 Sed neq; holor moriens imitari posse putatur:
 Nec cyllenææ fila canora lyræ.
 Postq; Phœbus equos in aperta refundit olympi
 Atq; orbem totum pertulit usq; means.
 Illa ter alarum repetito uerbere plaudit:
 Non errabilibus nocte dieq; sonis.
 Atq; eadem celeres etiam discriminat horas:
 Igniferumq; caput ter uenerata filet.
 Antistes nemorum luce ueneranda sacerdos
 Et sola arcanis conscia Phœbe tuis.

Quæ postq; uitæ iam mille peregerit anno s:
 At se reddiderint tempora longa grauem.
 Ut raperet lassam spatii urgentibus itam:
 Allucti nemoris dulce cubile fugit.
 Cumq; renascendi studio loca sancta reliquit:
 Tunc petit huc orbem: mors ubi regna tenet.
 Dirigit in Syriam celeres longæua uolatus
 Phœnicis nomen cui dedit ipsa uetus.
 Secretosq; petit deserta per auia lucos:
 Hic uib per saltus silua remota latet.
 Tum legit aereo sublimem uertice palmam:
 Quæ gratum phœnix ex aue nomen habet.
 Quam nec dente potens aial prumpere possit:
 Lubricus aut serpens: aut auis ulla rapax.
 Tum uentos claudit pendentibus Aeolus antris:
 Ne uiolent flabris aera perpetuum.
 Neu concreta notho nubes per inania cæli
 Summoueat radios solis: & oblit aui.
 Construit inde sibi seu nidum: siue sepulchrum.
 Nam perit ut uiuat: se tamen ipsa creat.
 Colligit hinc succos: & odores diuite siluat:
 Quos legit assyrius: quos opulentus arabs.
 Quos aut Pygmææ gentes: aut India carpit:
 Aut molli generat terra Sabæa sinu.
 Cinnama dehinc: aurûq; procul spiratis amomi
 Congerit: & mixto ballama cum folio.
 Non casia mitis: non olentis uimen achantis:
 Nec thuris lachrymæ: guttaq; pinguis abest.
 His addit teneras nardi pubentis aristas:
 Et sociat myrrhæa palcua grata nimis.
 Protinus in strato corpus mutabile nido
 Vitaliq; thoro membra quiete locat.
 Oreq; dehinc succos membris circûq; supraq;
 Inicit exequiis immoritura luis.
 Tunc inter uarios animam comendat odores:
 Depositi tanti nec timet illa finem.
 Interea corpus genitali morte peremptum
 Aestuat: & flammæ protulit ipse calor.
 Aereq; procul de lumine concipit ignem:
 Flagrat: & ambustum soluitur in cinerem.
 Hos uelut in massam cineres in morte coactos
 Constat: & effectum seminis instar habet.
 Hinc animal primum sine membris fert orris
 Sed fertur uermis lacteus esse color.
 Creuerit immensum subito cum tempore certo:

Seq; oui teretis colligit in speciem.
 Inde reformatur qualis fuit ante figura:
 Et phœnix ruptis pullulat exuuiis.
 Ac uelut agrestes cum filo ad sacra tenentur:
 Mutari pennæ papilione solent.
 Non illi cibus est nostro concessus in orbe:
 Nec cuiq; implumem pascere cura subest.
 Ambrosios libat cælesti nectare rores:
 Stellifero teneri qui cecidere polo.
 Hos legit: his mediis alitur in odoribus ales:
 Donec maturam proferat effigiem.
 Ast ubi primæua cœpit florere iuuenta:
 Euolat ad patrias iam reditura domos.
 Ante tamen proprio quicquid de corpore restat:
 Ossaq; uel cineres: exuuiasq; suas.
 Vnguine balsameo: myrrhaq; & thure soluto
 Condit: & in formam conglobat ore pio.
 Quam pedibus gestans cōtendit solis ad ortus:
 Inq; ara residens promit in æde sacra.
 Mirandam sese præstat: præbetq; uehenti
 Tantis ibi decor est: tantus abundat honor.
 Principio color est: qualis sub sidere cæli
 Mitia quem croceo punica grana legunt.
 Qualis inest foliis: quæ fert agreste papauer:
 Cum pendens uestit sole rubente polus.
 Hoc humeri pectusq; decens uelamine fulgent:
 Hoc caput: hoc ceruix: summaq; terga nitēt.
 Caudaq; porrigitur fuluo distincta metallo:
 In cuius maculis purpura mixta rubet.
 Clarum inter pennas insigne desuper iris
 Pingere ceu nubem desuper alta solet.
 Albicat insignis mixto uiridante smaragdos:
 Et puro cornu gemmea cuspis hiat.
 Ingentes oculos credas: geminosq; hiacynthos:
 Quorum de medio lucida flamma micat.
 Acquatur toto capiti radiata corona
 Phœbæi referens uerticis alta decus.
 Crura tegūt squammæ flauo distincta metallo:
 Ast unguis roseus pingit honore color.
 Effigies inter pauonis mixta figuram
 Cernitur: & mixtam phasidis inter auem.
 Magnicem terris arabum quæ gignitur ales
 Vix æquare potest: seu fera: seu sit auis.
 Nō tamen ē tarda ut uolucres: quæ corpore ma-
 Incessus p̄t̄ros p̄ graue pondus hēnt. gno
 Sed leuis & uelox regali plena decore:

Talis in aspectu se præbet usq; hominum.
 Conuenit Aegyptus tanti ad miracula uisus:
 Et rar am uolucrem turba salutat ouans.
 Protinus insculpunt sacro in marmore formæ:
 Et signant titulo remq; diemq; nouo.
 Contrahit in cœtum sese genus omne uolantū.
 Nec prædæ memor est ulla: nec ulla metus.
 Alitium stipata choro uolat illa per altum:
 Turbaq; prosequitur munere læta pio.
 Sed postq; puri peruenit ad ætheris auras:
 Mox redit ista suis conditor illa locis.
 Hæc fortunatæ sortis: natisq; uolucris:
 Cui de se nasci præstitit ipse deus.
 Fœmina sit uel masculus hæc: forteq; neutrum:
 Fæl ix quæ Veneris fœdera nulla colit.
 Mors illi Venus est: sola est in morte uoluptas:
 Ut possit nasci: hæc appetit ante mori.
 Ipsa sibi proles: suus est pater: & suus hæres:
 Nutrix ipsa sui: semper alumna sibi.
 Ipsa qdem sed non eadē: quæ & ipsa: nec ipsa est.
 Aeternam uitam mortis adepta bono,
 Ouidius methamorpho. de phœnice.
 Aec tamē ex aliis generis primordia ducit
 Vna ē quæ reparat: seq; ipsa resemine t ales
 Assyri phœnica uocant: non fruge: nec herbis:
 Sed lachrymis thuris: & succo uiuit amomi.
 Hæc ubi quinq; suæ compleuit sæcula uitæ:
 Illic in ramis: tremulæq; cacumine palmæ
 Vnguibus ac puro nidum sibi construit ore:
 Quo simulac casias: & nardi leuis aristas:
 Quassaq; cū fulua substrauit cinnama myrrha
 Se super imponit: finitq; in odoribus æuum.
 Inde ferunt totidem quæ uiuere debeat annos
 Corpore de primo uolucrem phœnica renasci
 Dantes.
 Ossi per li gran suaui se confessa
 Che la phœnice muorete poi renasci.
 Che al cinquecento anno se apressa
 Herba ne biada in sua uita non pasce.
 Ma sol del incenso lachrymæ & amomo:
 Enardo: e myrrha son le ultime phasce,
 Lactantii Fir. de resurrectionis dominicæ die.
 Alue festa dies toto uenerabilis æuo:
 Quæ deus infernum uicit: & astra tenet
 Tempora florigero rutilant distincta sereno:
 Et maiore poli lumine porta patet.

Altius igniuomum solem cæli orbita ducit:
 Qui uagus oceanas exit & intrat aquas,
 Armatus radiis elementa liquentia lustrans
 Hac in nocte breui tendit in orbe diem.
 Splendida sincero producunt æthera uultus:
 Latitiamq; suam sidera clara probant.
 Terra ferax uario fundit muuscula cultu:
 Cum bene uernarit reddit & annus opes.
 Mollia purpureum pingunt uiolaria campum;
 Prata uirent herbis: & micat herba comis.
 Paulatim subeunt stellantia lumina florum:
 Floribus arrident gramina cuncta suis.
 Semine deposito late tegetes exilit aruis
 Spondens agricolæ uincere posse famem.
 Caudice deserto lachrymat sua gaudia palmes:
 Vnde merum tribuat dat modo uitis aqua.
 Cortice de matris tenera lanugine surgens
 Præparat ad partum turgida gemma sinum;
 Subq; hyemis tempus foliorum crine reuulso
 Jam reparat uiridans frondea tecta nemus.
 Mixta salix: abies: corilus: filer: ulnus: acer: nux:
 Plaudit quæq; suis arbor amœna comis.
 Constructura suos lapis hinc aluearia linquens:
 Floribus instrepitans poplite mella rapit.
 Ad cantus reuocatur auis: quæ carmine clauso
 Pigrior hyberno frigore muta fuit.
 Hinc philomena suis attemperat organa cānis:
 Fitq; repercusso dulcior aura melo.
 Ecce renascent s testatus gratia mundi:
 Omnia cum domino dona redisse suo.
 Nanq; triumphanti post tristia tartara Christo
 Vndiq; fronde nemus: gramina flore fauent.
 Legibus inferni oppressis: super astra meantem
 Laudant rite deum lux: polus: arua: fretum.
 Qui crucifixus erat: deus ecce p omnia regnat:
 Dantq; creatori cuncta creata precem.
 Mobilitas animi mensum lux alma dierum
 Horarum splendor stridula: cuncta fauent.
 Hic tibi silua comis: plaudit quoq; cāpus aristis:
 Hinc grates tacito palmitate uitis agit.
 Hinc tibi nunc auium resonāt uirgulta sulurro:
 Has inter nimio passer amore canit.
 Christe salus: erū: bone conditor atq; redēptor:
 Vniça progenies ex deitate patris.
 Irrecitabiliter manans de corde parentis:
 Verbum subsistens: & patris ore potens.

Aequalis: concors: socius: cum patre coæuus
 Quo sumpsit mūdus principe principium.
 Aethera suspendis: sola congeris æquora fundis
 Quæq; locis habitant: quæ moderata uigēt.
 Qui genus humanum cernēs misisse pfundos:
 Utq; hominē eriperes: es quoq; factus homo.
 Nec nostro tantum uoluisti e corpore nasci:
 Sed caro quæ nasci pertulit atq; mori.
 Funeris exequias pateris nouus auctor: & orbis
 Intra mortis iter dando salutis opem.
 Tristia cessarunt infernæ uincula legis:
 Expauitq; chaos luminis ore premi.
 Depereunt tenebræ Christi fulgore fugatæ:
 Aeternæ noctis pallia crassa cadunt.
 Sollicitam: sed redde fidē precor: alma potestas
 Tertia lux redit: surge sepulchre meus.
 Non decet ut uili tumulto tua membra tegant:
 Non precium mundi uilia saxa premant.
 Indignum est cuius claudunt cuncta pugillos
 Ut regat inclusum rupe uetante lapis.
 Linthea tolle precor: sudaria linque sepulchro:
 Tu satis es nobis: & sine te nihil est.
 Solue catenatas inferni carceris umbras:
 Et reuoca sursum quicquid ad ima ruit.
 Redde tuam faciem: uideant ut sæcula lumen:
 Redde diem: qui nos te moriente fugit.
 Sed plane impletti remeans pie uictor olympi:
 Tartara pressa iacent: nec sua iura tenent.
 Inferus intaturabiliter caua guttura pandens
 Qui raperet semper fit tua præda deus.
 Eripis innumerum populum de carcere mortis:
 Et sequitur liber: quo suus auctor abis.
 Euomit absorptam pauida fera bælua plebem:
 Et de fauce lupi subtrahit agnus oues.
 Hinc tumulū repetēs post tartara carne resūpta:
 Belliger ad cælos ampla trophæa refers.
 Quos habuit pœnale chaos: iam reddidit istes
 Et quos mors peteret: hos noua uita tenet.
 Rex sacer ecce tui radiat pars magna trophæi
 Cum puras animas sacra lauacra beant.
 Candidus egredit nitidis exercitus undis:
 Atq; uetus uitium purgat in amne nouo.
 Fulgentes animas uestis quoq; candida signat:
 Et grege de niueo gaudia pastor habet.
 Additur hac fælix concors mercede sacerdos:

Qui dare uult domino dupla talenta suo.
Ad meliora trahens gentili errore uagantes:
Bestia ne raperet munit ouile dei.
Quos prius Eua nocens infecerat: hos modo reddit
Ecclesie pastor ubere lacte sinu.

FINIS

Arguit hic hominum sectas Lactantius omnes:
Septeno falsas codice uera docens.
Siue deum tangat turbato lumine cernens
Ira furor: gemino pernotat inde libro.
Et uolucrum phoenix uersu comprehenditur una:
Quæ nostro nunq̄ pascitur alma solo.
Hincq̄ redemptoris nostri non carmina defunt:
Quæ positum e tumulo dulce canendo uocant.
Presserat hunc primo mundi caput inclyta Roma:
Post regina premit quippe colenda maris.

Nephythomon Lactantii Firmiani incipit.

Am si iustitia est ueri dei cultus: quid enim tam iustum ad æquitatem: tam piuum ad honorem: tam necessarium ad salutem: q̄ deum cognoscere ut parentem: uenerari ut dominum: ei usq̄ legi aut præceptis obtemperare? Nescierunt ergo iustitiam philosophi: quia nec ipsum deum agnouerunt: & ideo refelli putauerunt a Carneade: cuius hæc fuit disputatio: nullum esse ius naturale. Itaq̄ omnes animantes ipsa ducente natura commoda sua defendere: & ideo iu-

stitia si alienis utilitatibus consulat: suas negliget: stultitiam esse dicendam. Quod si omnes populi penes quos sit imperium: ipsiq̄ Romani: qui orbem totum possedere: iustitiam sequi uelint ac suum cuiq̄ restituere: quod ui & armis occupauerunt ad casas & egestatem reuertentur. Quod si fecerint: iustos dicemus equidem: sed tamen stultos iudicare necesse est: qui ut aliis prosint: sibi nocere contendant. Deinde si reperiat aliquis hominem: qui aut aurum pro auricalco: aut argentum pro plumbo uendat per errorem: atq̄ id tenere necessitas cogit: utrū dissimulabit & emet paruo: an potius iudicabitur? iustus utiq̄ dicet: quia non sefellit: sed idem stultus: q̄ alteri fecerit lucrum: sibi damnū: sed facile de damno est. Quid si uita eius in periculū ueniet: ut eum aliquando necesse sit aut occidere: aut mori: quid faciet? Potest hoc euenire: ut naufragio facto inueniat aliquem imbecillem tabulæ inhærentem: aut uictō exercitu fugiens: reperiet aliquem uulneratum equo insidētem: utrum ne aut illam tabula: aut hunc equo deturbabit: ut ipse possit euadere? Si uolet iustus esse non faciet: sed idem stultus iudicabitur: qui dum alterius uitæ parcat: suam perdet. Si faciet quidem sapiens uidebit: quia sibi consulat: sed & idem malus: q̄ nocebit. Acuta ista sane: sed respondere ad ea facile possumus. Imitatio enim nominum: facit ut sic esse uideat. Nam & iustitia imaginem hēt stultitiæ non tamen est stultitia. Et malitia imaginē sapientiæ: non tamen sapientia est. Sed sicut malitia ista in cōseruandis utilitatibus suis intelligēs redargui uidet: q̄a non sapientia: sed calliditas & astutia est: ita & iustitia non debet iustitia: sed innocentia noīari: q̄a necesse est iustū esse sapiētem: & cum q̄ sit stultus: iniustus. Nam neq̄ rō: neq̄ natura ipsa

permittit: ut is qui iustus est: sapiens non sit: quoniam iustus nihil utiq̄ facit: nisi quod rectum & bonum est: prauum & malum semper fugit. Quis autem discernere bonum & malum: prauum & rectum poterit: nisi qui sapiens fuerit? Stultus autem malefacit: quia bonum & malum qd sit ignorat: ideo peccat: quia non potest praua & recta discernere. Igitur neq̄ stulto iustitiam: neq̄ iniusto sapientiam conuenire. Ergo stultus nō est qui nec tabula naufragum: nec equo saucium deiecerit: quia se abstinuit a mūdo: quod est peccatum: peccatum autem uitare sapientis est. Sed ut stultus prima facie uideatur: illa res efficit: qui extingui animam cum corpore existimant: iccirco omne commodum ad hanc uitam referunt. Si enim post mortem nihil est: utiq̄ stulte facit: qui alterius animæ parcat: cum dispendio suæ: aut qui alterius lucro magis q̄ suo consulere: si mors animam delet. Danda est opera: quo iustius: commodiusq̄ uiuamus. Si autē uita post mortem superest æterna & beata: hæc utiq̄ corporalem cum omnibus terræ bonis iustus: ac sapiens contemnet: quia sciet quale a deo præmium sit recepturus. Teneamus igitur innocentiam: teneamus iustitiam: iubeamus imaginem stultitiæ: ut ueram sapientiam tenere possimus. Et si hominibus uidetur ineptum ac stultum torqueri: & mori uellet q̄ liberam discet abire sine noxa. Nos tamen omni uirtute: omniq̄ patientia fidem deo exhibere nitamur. Non mors terreat: nec dolor flagrat: quominus uigor animi & constantia inconcussa seruetur. Stultos notent: dum modo ipsi stultissimi sint: & cæci: & hebetes & pecudibus æquales: qui non intelligunt esse mortiferum relicto deo uiuo prosterne re se: atq̄ adorare terrena: qui nesciunt ex illis æternam pœnam manere: qui figmēta in sensibilia fuerint uenerati: & eos qui nec tormenta: nec mortem pro cultu & honore ueri dei reculsauerint: uitam perpetuam consecuturos. Hæc est fidelissima: hæc est uera sapientia: hæc perfecta iustitia. Nihil ad nos attinet: quid iudicent stulti: quid homunculi sentiant. Nos iudicium dei expectare debemus: ut quos postmodum qui de nobis iudicauerint: iudicemus. Dixi de iustitia quid esset: sequitur ut ostendam quid sit uerum sacrificium dei: quis iustissimus ritus colēdi: ne quis arbitretur aut uictimas: aut odores: aut dona præsentia desiderari a deo: a quo si fames: si sitis: si algor: si omnium rerum terrenarumq̄ cupiditas abest: non ergo utitur his omnibus: quæ templis aliisq̄ fictilibus inferuntur: sed sicut corporalibus corporale: sicutiq̄ incorporalibus incorporale: sacrificium necessarium est. Illis quæ in usum tribuit homini deus: ipse nō indiget. Est omnis terra ipsius sub potestate: non indiget templo: cuius domicilium mundus est: non indiget simulacro: qui est & oculis: & mente incomprehensibilis: non indiget terrenis luminibus: qui solem cum cæteris astris in usum hominibus potuit accendere. Quid igitur ab homine desiderat deus: nisi cultum mentis: qui est primus & sanctus. Nam illa quæ aut digitis fiunt: aut extra hominem sunt: hoc sacrificium uerum nō est: nec quod ex arca: sed quod ex corde profertur: nō quod manu: sed quod mente libatur. Hæc acceptabilis uictima est: quam de seipso animus immolat. Nam quid hostiæ: quid thura: qd uestes: quid aurum: quid argentum: quid preciosi lapides conferunt: si colentis pura mens nō est. Sola ergo iustitia est: quam deus expetit. In hac sacrificium: in hac dei cultus est: de quo nunc mihi differendum est: docendumq̄: in quibus operibus iustitia necesse sit contineri.

Vas eē humanæ uitæ uias: nec philosophis ignotū fuit: nec poetis: sed eas utiq̄ diuerso modo induxerunt philosophi. Alteram industriæ: alteram inertie esse uoluerunt: sed hoc minus recte: cum eas ad solius uitæ commoda rettulerunt: melius poeta: qui alteram iustorū: alteram impiorum esse dixerunt. Sed in eo peccant: q̄ eas

non in hac uita: sed apud inferos esse aiunt. Nos utiq; rectius: q; alteram uitae: altera mor- tis: & hic tamen has uias esse diximus. Sed illa dexterior: qua iusti sunt gradietes: no in elysium ferre: sed in caelum. Immortales enim fiunt. Sinisterior ad tartarum. Aeternis n. cruciatibus abducuntur iusti. Veneranda est a nobis iustitiae uia: quae ducit ad uitam.

1. Primum autem iustitiae officium est deum cognoscere ut parentem: eumq; metuere ut dominum: diligere ut patrem. Is est enim qui nos genuit: q; uitali spiritu animauit: q; alit qui saluos facit. Habet in nos non modo ut pater: uerum etiam ut dominus licentia uerberandi: & uitae ac necis potestatem. unde illi ab homine duplex honor: id est amor cum timore debetur.

2. Secundum iustitiae officium est hominem agnoscere uelut fratrem. Si enim idem deus fecit: & uniuersos ad iustitiam: & ad uitam aeternam pari conditione generauit: Fraternali utiq; necessitudine cohaeremus: quam qui non agnoscit: iniustus est.

Sed origo huius mali: q; societas inter se hominum: quo necessitudinis uinculum dissoluitur: est q; ab ignorantia ueri dei nascatur. Qui enim fontem illum benignitatis ignorat: bonus esse nullo modo potest. Inde est q; ex eo tempore: quo multi dii consecrati ab hominibus coliq; coeperunt: fugata est (sicut poetae aiunt) iustitia: sic direpuit omne foedus: direpta societas iuris humani: cum sibi quisq; consulere: ius in iuribus computare: nocere inuicem: fraudibus aggredi: dolis circumscribere: comoda aliorum commodis adaugere: non cognatis: non liberis nec parentibus parcere: ad necem hominum pocula temperare: obsidere cum ferro uias: mari confestare: libidini autem (quo furor duxerit) fraxina laxare: nihil deniq; sancti habere: quod cupiditas infanda non uiolaret.

Cum haec fierent: tum leges sibi homines condiderunt pro utilitate communi: ut se interim tutos ab iniuriis facerent. Sed metus legum non scelera comprimebat: sed licentia submouebat. Poterant enim leges delicta punire: conscientiam punire non poterant. Itaq; quae ante palam fiebant: clam fieri coeperunt. Circumscribi etiam iura: siquidem ipsi praesides legum praemiis muneribusq; corrupti: uel in remuneratione malorum: uel pernicie iustorum sententias uendicabant. His accedebant dissensiones: & bella: & mutuae depraedationes: & oppressis legibus saeuendi potestas licenter assumpta. In hoc statu cum essent humanae res: misertus est nostri deus. Reuelauit se nobis: & ostendit: ut in ipso religionis: fidem: castitatem: misericordiam disceremus: legemq; diuinam: quae humana cum caelestibus copulauit: tradente ipso domino sumeremus: qua lege uniuersis quibus irrauit sumus: errores cum uanis & impiis superstitionibus tollerent.

Quid enim homini debeamus: eadem illa lex praescribit: quae docet quicquid homini praestiteris: deo praestare. Sed radix iustitiae: & omne fundamentum aequitatis est illud. Unde ut ne facias ulli: quod pati nolis: sed alterius animum de tuo metieris: si acerbum est iniuriam ferre: & q; eam fecerit: uidetur iniustus. Transfer in alterius personam: quod in te sentis: & in tuam quod de altero iudicas: & intelliges tam te iniuste facere: si alteri noceas: q; alterum: si tibi.

Haec si mente uoluemus: innocentiam tenebimus: in qua iustitia uelut in primo gradu consistit. Primus est enim non nocere proximo: sed officere: prodesse. Et sicut in rudibus agris priusq; serere incipias: euulsis sentibus & omnium stirpium radicibus amputatis: arua purganda: sic de nostris animis prius uitia detrahenda: & tunc demum uirtutes inserenda: de quibus seminatae per uerbum dei fruges immortalitatis orientur.

Tres affectus uel (ut ita dicam) tres furcae sunt: quae in animis hominis tantas perturbationes ciunt: & interdum cognita ita delinquere: ut nec famenec periculi sui respectu: tuta habere permittant: circa quae uindictam cupit a natura: quae desiderat opes: libido: quae appetit uoluptates. His uitiiis resistendum est: haec stirpes eruenda: ut uirtutes seri possint.

Obibenda est ira cum patimur iniuriam: & ut malum comprimatur: quid ex certamine impendet: & duas maxime uirtutes: innocentiam: patientiam teneamus. A natura frangitur: cum habemus quod laesum est. Quis enim furor est in his cogitandis laborare: quae aut latrocinio: aut furore: aut proscriptione: aut morte ad illud accersit peruenire. Libido extra legitimum thorum non euagetur: sed creandis libetis seruiat. Appetentia enim nimia uoluptatis: & periculum parit: & insaniam generat. Et quod est maxime cauendum: mortem accurrat aeternam. Nihil est enim tam inuisum deo: q; mens incasta & animus impurus. Nec hac sola uoluptate abstinendum sibi putat: quae capit ex foemine corporis copulatione: sed & ceteris uoluptatibus sensuum reliquorum: quia & ipsae sunt uitiosae: & eiusdem uirtutis est eas contemnere. Oculorum uoluptas percipit ex rerum pulchritudine. Aurium de uocibus canoris & suauibus. Narium de odore iucundo. Saporis de cibis dulcioribus: quibus his omnibus uirtus repugnare fortiter debet: ne his illecebris irrauius animus: a caelestibus ad terrea: ab aeternis ad temporalia: a uita immortalis ad perpetuam poenam deprimat. In saporis & odoris uoluptate hoc periculum est: q; trahere ad luxuriam poterit. Qui enim fuerit his delectatus: aut non habebit ullam rem familiarem: aut si habuerit: assumet: & aget postmodum uitam detestabilem. Qui autem rapitur ad dictu: ut taceam caribus: qui sensus ita saepe delinunt: ut etiam status mentis furore perturbentur: compositis ceteris orationibus: in merolisq; carminibus: aut argutis disputationibus ad impios cultus facile traduntur. Inde est q; scriptis caelestibus: quia uidentur incompta: non facile creduntur: quia aut ipsi sunt disertis: aut diserta legere uolunt: non quaerunt uera: sed dubia: immo illis haec uidentur uerissima esse: quae auribus blandiuntur: ita respuunt ueritatem: dum sermonis uarietate capiuntur. Voluptas uero (quae spectat ad uitum) multiformis est. Nam quae percipitur ex rerum preciosarum pulchritudine: auaritiam concipiat: quae aliena esse debet a sapiente atq; iusto. Quae autem capitur de specie mulierum: in alteram cadit uoluptatem: de qua iam superius locuti sumus.

hic q; i teporis statu...
nihil in se oparetur
euclauit se nobis: &
bo suo pater noster & uol
r. p. 117

est superbia uita. Facit uia de se...
concupiscentia oculorum. corpe cupiditas de se...
concupiscentia carnis. corpe libido de se...

Hos affectus stoici a imputandos: peripathetici temperandos putant. Neutri eorum re-
ctus: quia neq; detrahi possunt. Si quidem natura insiti habent certam magnamq; ratio-
nem: neq; bonum quoniam si mala sunt: carendum est: etiam temperandum mediocri-
bus: si bona integris ad utendum est. Nos uero neq; detrahendos: neq; minuendos ee di-
cimus. Non enim per se mala sunt: quae deus homini rationabiliter conferuat: sed cum
sunt utiq; natura bona: quoniam ad tuendam uitam sunt attributa: male utendo fiat ma-
la: sicut si fortissime pro patria dimices: bonum est: si contra patriam: malum. Sic & affe-
ctus si ad usus bonos habeas: uirtutes erunt: si ad malos: uicia dicentur. Ira igitur ad co-
heritionem peccatorum: id est ad regendam subiectorum disciplinam data est a deo: ut
metus licentiam comprimat: & compescat audaciam. Et qui terminos eius ignorat: ira-
scitur paribus: aut fortioribus. Inde ad immania facinora prosilitur: inde ad caedes: inde
ad bella consurgitur. Cupiditas ad desideranda & conquirenda uitae necessaria tributa
est. Sed qui nesciunt fines eius: insatiabiliter opes congerere nituntur. Hinc uenena: hic
circumscriptiones: hinc falsa testimonia: hinc omnium fraudum genera erumpunt. Libi-
dinis autem affectus ad procreandos filios insitus & natus est: sed qui limites eius animo
non tenent: uiuunt eo ad solam uoluptatem. Inde illicitae iam opes: inde adulteria & stu-
pra: inde omnes corruptelae oriuntur. Redigendi ergo sunt isti affectus intra fines suos
& in uiam rectam redigendos: qua & si sunt uerementes: culpa tamen hinc non possunt

hic q; affectu...
de affectu...
de affectu...

de affectu cupid...

de affectu libidinis...

de affectu...

quidam...

e

Vperest de spectaculis dicere: quæ quoniã potentia sunt ad corrumpendos aios uitãda sapientibus & contēnenda sunt taliter: q; ad celebrãdos deor; honores inuenta memōrant. Nam muner; additōes Saturno factæ sunt. Scena Liberi patris est. Ludi uero circēses Neptuno dicati putant: ut iamq; spectat; interest: relicto dei cultu: ad p̄fanos ritus trãsilire uideat. Sed ego de re malo dicere: q; de origine. Quid tam horribile: tã tet; q; hois trucidatio. Ideo sãuerissimis legibus uita nostra mulctat. Ideo bella execrabilia sunt inuenta: tamen cōsuetudo quatenus homicidiũ sine bello ac legibus faciãt: & hoc ut scelus iudicat. Quod si interesse homicidio sceleris cōscientia ē & eodē facinore spectator ohstrictus est: cui & admissor: ergo & his gladiatorũ sceleribus nō minus cruore perfundit q; spectat: q; ille q; facit: nec pōt esse immunis a sanguine: q; uoluit effundi: aut uideri nō inte rscissit; interlectōri & fauet: & præmiũ postulauit.

Quid scena: Num sanctior: i qua comœdia de stupris & amoribus. Tragedia de incastis & parricidis fabulat. Istrionici ēt impudici gestus: q; bus infames scēmas imitatur libidines: quas saltãdo exprimunt docent: nō minus corruptelaz; disciplinaz; est in quo fiunt p̄ imaginē: quæ nō sunt: ut fiãt sine pudore: quæ uera sunt. Spectãt hęc adoleſcentes: quor; lubrica ætas quæ frãnari ac regi debet: ad uitiã & peccata his imaginibus erudit. Circus nō innocentiõr æstimat: sed maior hic furor est: si q; dem mentes spectãtiũ tãta ferunt infania: ut non mō in conuitiã: sed ēt in rixas: necnō & in prælia: & cōtentiones sæpe consurgãt. Fugienda igit; oia spectacula: ut tranquillum mentis statũ tenere possimus. Renunciãdum noxiis uoluptatibus: ne delinãti suauitate pestifera: in mortis laqueos incidamus. Placet sola uirtus cuius merces immortalis est: cū uicerit uoluptatē suppositis aut affectibus: & p̄domitis uoluptatibus: facilis in comprimendis cæteris labor est ei: q; sit dei ueritatisc; spectatur: nō maledicit unq; q; spectabit a deo benedictionem. Hinc iurabit ne deũ ludibrio hęc: sed ne iurabit q; dem: ne quando uel necessitate uel consuetudine in periuriũ cadat. Nihil subdole: nihil dissimulanter loquat: neq; abnegabit q; d' sponderat: neq; p̄mitter quod facere non posset: non inuidebit cuiq; q; de suo contentus: nec detrahet: aut male alteri uolet: in quem forsitan beneficia dei p̄mora sunt. Non furabit: nec omnino quicq; concupiscet alienũ: nō dabit in usura pecuniam. Hoc est enim de alienis malis lucri captare: nec tamen negabit: si q; dem necessitas cogit mutuari. Non erit asper in filiũ: nec in seruum meminerit: q; ipse patrem hęc ad dominum. Ita cum his aget: quæ admodum secum agi uellet. Munera sup̄abundantia nō recipiet a tenuioribus: nec enim iustũ est augeri patrimonia locupletũ: per damna miseror;.

Vetus præceptũ est non occidere: q; sic accipi debet: nō tanq; iubeamur ab homicidio tantum: quod etiam legibus publicis uideretur manus abstineremec iussione interpolata: nec uerbo licebit periculum inferre: nec infantem necare: aut exponere: nec seipsum uoluntaria morte damnare. Item non adulterare: sed hoc præcepto non solum corrumpere alienum matrimonium prohibetur: quod etiam communi gentium iure damnat uerum etiã prostitutis corporibus abstinere. Sup̄a leges lex enim dei est: ea quoq; quæ pro lucris habentur uetat: ut iustitiam cōsumet. Eiusdem legis est fallum testimonium non dicere: quod & ipsum latius patet: si fallum testimonium mendacio nocet ei: cōtra quem dicitur: & fallit eum: apud quem dicitur. Nunq; igitur mentiendum est: quia mendacium semper aut fallit: aut nocet. Non est uir iustus: quia nō sine noxa uitioso sermone mentit. Hinc uero adulari licet: pernicioſa est enim ac deceptrix adulatio: sed ubiq; custodiat ueritatem: quæ licet ad præſens sit insuauis: tamen cum fructus eius atq; utilitas apparuerit: non odium pariet (ut ait poeta) sed gloriam.

Ixi de his quæ uetantur: dicam nunc breuiter quæ iubentur. Innocentia proxima est misericordiaz. Illa enim malum non facit: & hæc bonum operatur. Illa inchoat iustitiam: hæc complet. Nam cum imbecillior sit hominum natura q; cæterarum animantium: quas deus & instructas ad inferendam: & munitas ad uim repellendam figurat: affectum nobis misericordiaz dedit: ut omne præſidiũ uitæ nostræ in mutuis auxiliis poneremus. Si. n. facti ab uno deo: & orti ab uno hoie consanguinitas iure sociamur. Omnes igit; hominē diligere debemus. Itaq; non tantũ inferre iniuriam non oportet: sed ne illatam q; dem uindicare: ut sit in nobis p̄fecta innocētia. Ideo iubet nos deus etiã pro inimicis precem facere semp. Ergo animal cōe atq; consors esse debemus: ut nos inuicē præstandis recipiendisq; auxiliis muniamus. In multis enim casibus & incōmodis fragilitas nostra subiecta est. Speres tibi accidere: q; d' alteri accidit. Ita demũ excitaberis ad opem ferendã: si sumperis eius aium: q; opem tamen in malis constitutus implorat. Si q; uictu indiget: impartiamur. Si q; a potentiõri iniuriã sustinet: eruamus. Pateat domicilium nostr;: uel peregrinis: uel indigentibus tecto. Pupillis defensio: uiduis tutela nostra non desit. R edimere ab hoste captiuos magnum numine opus est. Aegros paupes uisitare: atq; fouere inopes: aut paupes (si obierint) non patiamur sepultos iacere. Hęc sunt opa: hæc officia misericordiaz: quæ si q; perfecit: uerũ & acceptum sacrificiũ deo immolabit. Hęc lætabilior uictima est apud deũ: qui nō pecudum sanguine: sed hois pietate placat: quem deũ (q; iustus est) suam & ipsum lege sua & cōditione persequit: miseret ei quem uiderit misericordē. Inexorabilis est ei: quē precantibus cernit immitē. Ergo ut hæc omnia (quæ deo placent) facere possimus: contēnenda est pecunia: & ad cælestes transferenda thesauros: ubi fur nō effodiat: nec rubigo consumet: nec tyrannus eripiat. Sed nobis ad æternã opulentiã deo custode seruetur.

Ides quoq; magna iustitiaz pars est: quæ maxime a nobis (qui nomen fidei gerimus) conseruanda est præcipue in religione: q; deus prior est & potētiõr q; hō. Et si est gloriosus p̄ amicis: pro parētib;: p̄ liberis. i. pro hoie suscipe mortem: & q; hoc fecerit: diuturnã memoriã laudēq; consequit: q; to magis p̄ deo: qui pōt æternam uitã pro tēporali morte præstare. Itaq; cum inciderit huiusmōi necessitas: ut discedere a deo: atq; ad ritus gentium trãsilire cogamur: nullus nos metus: nullus terror inflectat: quominus tradat amico: his fidē custodiamus. Deus sit ante oculos: sit in corde: cuius interno auxilio dolor uiscer;: & adhibita corpori tormēta superent. Nihil tunc aliquidq; uitæ immortalis præmia cogitemus. Ita facile & dissipandi aut utēdi artus fuerint tolerabimus: quæ in nos tyrannicæ dominationis amētia moliet. Postremo ipsam mortem nō inuiti aut timidi: sed libēter & interriti subire nitamur: ut sciamus quali ap̄ deum gloria sumus futuri: triũphato sæculo ad p̄missa uenientes. Quibus bonis q; ta beatitudine breuia hæc pœnaz; mala: & huius uitæ dāna pensemus. Quod si facultas huius gloriæ deerit: habebit fides etiã in pace mercedē. Teneat ergo in oibus uitæ officiis: q; teneat in matrimonio. Non enim satis est: si aut alieno thoro: aut lupanari abstineas. Qui habet coniugē: nihil quærat extrinsecus: sed cōtentus ea sola castiget. Inuiolati cubicilis sacramēta custodiat. Adulter enim deo & p̄ncastus: q; abiccto iugo uel in liberã: uel in seruã peregrina uoluptate luxuriat. Sed sicut scēma castitate uinculis obligata est: & ne aliud cōcupiscat: ita uir eadem lege teneatur: quo deus ex uiro uxorem unius corporis compage solidauit. Ideo præcepit non dimitti uxorem: nisi crimine adulterii deuictam: & nunq; coniuugalis fœderis uinculum: nisi ruperit resoluatur. Illud quoq; ad consumandam pudicitiam iungit: ut non modo peccatum abstinerem etiam cogit

ratio. Pollui enim mentem: quis inani cupiditate manifestum est. Itaque iustum hominem qui scit se nec facere oportere: nec uelle. Pugnanda est igitur conscientia: quam deus puidet: qui falli non potest. Euacuetur omni labe pectus: ut templum dei esse possit: quod non auri: nec eboris nitor: sed fidei & castitatis fulgor illustrat. Sed enim haec omnia difficilia sunt homini: nec patitur conditio fragilitatis naturae quae sine macula. Vltimum ergo remedium illud est: ut confugiamus ad poenitentiam: quae non minimum locum inter uirtutes habet: quia sui correptio est: ut cum forte aut re aut uerbo lapsi fuerimus: statim resipiscamus: ac nos deliquisse fateamur: oremusque a deo ueniam: quam pro sua misericordia non negabit: nisi perseuerabimus in errore. Magna est poenitentiae auxilium: magna solatium. Illa est uulnerum peccatorumque sanatio: illa spes: illa portus salutis: quam qui tollit: uiam uitae sibi amputat: quia nemo esse tam iustus potest: ut nunquam sit ei poenitentia necessaria. Nos uero & si nullum sit peccatum: confiteri non debemus: & pro debitis nostris identidem deprecari: gratias agere etiam in malis. Hoc enim semper obsequium domino deferamus.

humilitas enim chara & amabilis deo est: qui cum magis suscipiat peccatorem confitentem: quem in regnis caelestibus faciet pro humilitate sublimari. Hec sunt quae debet cultor dei exhibere. Haec sunt uictimae: hoc sacrificium placabile. Hic uerus est cultus: cum homo mentis suae pignora in ara dei confert: summa illa maiestas hoc cultore laetatur. Hunc ut filium suscipit sibi: quia domum immortalitatis impartitur: de qua nunc mihi differendum est: & arguenda est persuasio eorum: qui extinguunt animas cum corporibus putauerunt: quia quia necdum sciebant: nec arcanum mundi perspicere poterant: ne homines quidem animae: quae rationem comprehenderint. Quomodo enim possent sapientia puidere: quae scientiam nullo modo habent? Negantes ergo nullam puidentiam utique deum: qui fons & caput eorum est: negauerunt: sequebantur ut ea quae sunt: aut semper fuisse dicerent: aut sua sponte esse nata: aut minorumque seminum conglobatione concreta: semper fuisse dici potest: quae testes uel subiacent: quia ipsum enim esse sine aliquo initio non potest sua sponte: aut in his nasci potest: quia nulla est sine ratione natura. Semina enim principalia quomodo esse potuerunt: cum & semina exordiis orientur: & uicissim res ex seminibus? Nullum igitur semen est: quod originem non habet. Sic factum est: ut cum putarent mundum nullam puidentiam factum: ne hominem quidem putarent aliqua ratione generari. Quod si nulla esset in fingendo homine ratio uersata: immortalis igitur animam esse posse. Alii uero ex aduerso & deum esse unum: & ab eo mundum factum: & hominem eum factum: & animas esse immortales existimauerunt. Sed cum ea senserunt huiusmodi: non tanti diuini operis atque consilii: nec causas: nec rationes: nec exitus perspexerunt: ut omne ueritatis arcanum consumarēt: atque ueluti sine concluderent. Sed quia illi facere non potuerunt: quia ueritatem perpetuo non tenebant: nobis faciendum est: quae eam cognouimus: deo annunciantes. Consideremus igitur quae ratio fuerit huius tanti tamque immani operis fabricandi. Fecit deus mundum: sicut Plato existimauit: sed cur fecit non ostendit: quia bonus inquit & inuides nulli fecit quae bona sunt. At cum uidemus in rebus natura & bona esse: & mala. Potest ergo existere peruersus aliquis qualis fuerit Atheus ille: & Theodorus: & Platoni responderet: immo quia malus est: fecit quae mala sunt. Quomodo illum redarguet: si quae bona sunt defecit? Unde igitur in mala erupunt: quae plerumque et praeualent: in materia inquit continebantur. Si mala: igitur & mala ut aut nihil fecerit deus: aut si bona tantum fecit: aeterniora sunt mala: quae facta non sunt: quam bona: quae huerunt exordium. Finem igitur habent quae aliquando coepunt: & permanebunt quae semper fuerunt. Mala igitur potiora sunt. Si autem potiora esse non possunt: ne aeterniora quidem possunt. Ergo aut utraque semper fuerunt: aut deus ociosus: aut utraque ex uno fonte fluxerunt. Est. n. conueniens ut deus omnia fecerit potius: quam nihil ergo secundum sententiam Plato-

nisi deo deus & bonus est: quia bona facit: & malus: quia mala. Quod si fieri non potest: apparet non ideo factum esse mundum: quia mundus bonus est: quoniam enim complexus & bona & mala: nec fecit propter se quicquam: sed propter aliud. Domus. n. aedificatur non ad hoc solum ut sit domus: sed ut suscipiat & teneat habitantem. Item nauis fabricatur non ad hoc: ut nauis uideatur: sed ut in ea possint homines nauigare. Vasa autem fiunt non ut uasa sint solum: sed ut capiant quae sunt usus necessaria. Sic & mundum deus ad usum aliquem fecerit necesse est. Stoici autem cum hominum factum esse: & recte. Homines enim fruuntur his omnibus bonis: quae mundus in se continet. Sed ipsi homines cur facti sunt: aut quid in illis habeat illa fabricatrix prouidentia non explicat. Immortales esse animas idem Plato affirmat: sed cur aut quando: aut quomodo: aut pro quem immortalitatem assequantur: aut quid non tantum illud mysterium cur hi: qui sunt immortales futuri: prius mortales nascantur. Deinde decurso temporis uitae spatio atque abiectis fragilium corporum exuuiis: ad aeternam illam beatitudinem transferantur: non comprehendit denique nec iudicium dei: nec discrimen iusti & iniusti explicauit: sed animas quae se sceleribus immerferint: haecenus condemnare putauit: ut in pecudibus renascantur: & ita peccatorum suorum luere poenas: donec rursus ad figuras hominum reuertantur. Et hoc fieri semper nec circa finem transmeandi ludum mihi nescio quem inducit somnio similem: cui nec ratio ulla: nec dei gubernatio: nec consilium aliquod inesse uideatur.

Itam nunc quae sit illa sententia: quam nec hi quidem qui uera dixerunt: collatis in unum causis atque factionibus conectere potuerunt. Factus a deo mundus: ut homines nascerentur. Nascuntur autem homines: ut deum parentem agnoscant: ut colant in quo iustitia est. Colunt ut mercedem immortalitatis accipiant. Accipiunt immortalitatem: ut in aeternum deo seruiant. Vides ne quemadmodum tibi connexa sint: & prima cum mediis: & media cum extremis? Inspiciantur singula: & uideamus utrum ne illis ratio quoque subsistat. Fecit ergo deus mundum propter hominem. Hoc qui non uidet: non multum distat a pecude. Quis caelum suscipit: nisi homo? Quis sol? Quis astra? Quis opera dei miratur: nisi homo? Quis colit terram? Quis ex ea fructum capit? Quis nauigat mare? Quis pisces? Quis uolatilia? Quis quadrupedes habet in potestate: nisi homo? Cuncta igitur propter hominem deus fecit: quia usum hominum cuncta cessere. Recte ergo uidentur philosophi: sed illud quod sequitur: non uiderunt: quod ipsum hominem propter se fecerit. Erat enim conueniens & necessarium: & pius: & cum hominis circa totam operam molitus sit: cum tantum illi honoris: tantum illi potestatis: ut dominetur mundo: & homo agnosceret: dominum tantorum beneficiorum auctorem fecit: & mundum propter ipsum: & ei cultum & honorem debitum redderet. Haec Plato aberrauit: hic perdidit quod primum arripuerit ueritatem: cum de cultu eius dei quem conditorem rebus ac parentem fatebatur: oblituit: nec intellexit hominem deo potestatis uinculis esse religatum: unde ipsa religio notatur. Et hoc est solum: propter quod immortales animae fiunt. Sensit tamen aeternas esse: sed non per gradus ad eam sententiam descendit. Amputatis enim mediis: incidit totius in ueritatem: quasi per abruptum aliquod praecipitium: nec ulterius progressus est: quoniam casu ad eam non ratione puenerat. Colendus est igitur deus: ut pro religionem quae eadem iustitia est accipiat homo a deo immortalitatem: nec est ullum aliud praemium pietatis mentis: quae si est inuisibilis non potest ab inuisibili deo: nisi inuisibili donari. Plurimis uero argumentis colligi potest aeternas esse animas. Plato ait quod per seipsum mouetur: neque principium motus: neque finem non habere. Animam autem hominis per se semper moueri: quia sit ad cogitandum mobilis: ad inueniendum solers: ad percipiendum facilis: ad discendum capax: & quae praeterita teneat: praesentia con-

prehendat: futura prospiciat: multarumque rerum & artium scientiam complectat. Immortalem esse siquidem nihil habeat in se terreni ponderis labe cōcretum. Præterea ex uirtute aut uoluptate intelligit æternitas animæ: uoluptas omnis cōmunis animalibus. Virtus solius est hoīs. Illa uitiosa est: hæc honesta. Illa secūdam naturā: hæc aduersa natura. Nisi anima immortalis est: uirtus enim pro fide: p̄ iustitia: nec egestatē timet: nec exilium metuit: nec carcerem phorrescit: nec dolorem reformidat: nec mortem recusat. Quæ quia natura cōtraria sunt: aut stultitia est uirtus: si & cōmoda impedit: & uitæ nocet. Aut si stultitia non est: ergo anima immortalis est: & ideo præsentia bona contēnit: alia quia sunt alia potiora: quæ post dissolutionem sui corporis assequatur. Illud autem maximum argumentum immortalitatis: quo deum solus homo agnoscit. In mutis nulla suspicio religionis: quia terrena prospiciunt. Homo ideo rectus cælum aspicit: ut deū quærat. An potest ergo esse mortalis: qui immortalē desiderat? Non potest esse solubilis: qui cum deo & uultu: & mente communis est. Denique cælesti elemento quod est ignis homo solus utitur. Si enim lux per ignem: uita per lucem: apparet eum qui usum ignis habet: non esse mortalem: quoniam id illi pximum: id familiare est: sine quo non potest nec lux: nec uita constare. Sed quid argumentis colligimus æternas esse animas: cum habemus testimonia diuina? Id enim sacræ litteræ ac uoces pphetarum docent. Quod si cui parum uideatur: legat carmina Sibyllarum. Apollinis quoque Milesii responsa consideret: ut intelligat delirasse Democritum: & Epicurum: & Dicearchum: qui soli omnium mortalium: quod est euidens negauerunt. Confirmata immortalitate: superest dicere a quo ei tribuatur: cum cætera & constituta diuinitus tempora compleri cœperint: interitum & consumationem rerum fieri necesse est: ut innouetur a deo mundus. Id uero tempore in proximo est: quantum de numero annorum: deque signis quæ prædicta sunt a philosophis: colligi potest. Sed cum sint innumerabilia quæ de fine sæculi & consumatione temporum dicta sunt: ea ipsa quæ dicuntur nuda ponenda sunt: quoniam (ut testimonis utamur) immensum est: si quis illa desiderat: aut nobis minus credit: adeat ad sacrarium cælestium litterarum: quarum fide instructior errasse philosophos sentiat: qui aut æternum esse hunc mundum: aut infinita esse annorum milia putauerunt: ex quo fuerit instructus. Nondum enim sex milia cōpleta sunt: quo numero consumato: tum demum malum omne tollet: ut regnet sola iustitia: quod quatenus euentus sit: paucis explicabo.

Aec autem probatis sed a uatibus futura dicuntur: cum cœperit mūdo finis ultimus propinquare: malitia inualescet: omnia uitiorum & fraudum genera crebrescent. Iustitia interibit: fides: pax: misericordia: pudor: ueritas non erit. Vis & audacia praualebit. Nemo quicquam habebit: nisi male partum: manuque defensum. Si erunt boni: prædæ ac ludibrio habebuntur. Nemo pietatē parentibus exhibebit. Nemo infantis aut senis miserebitur: auaritia: libido uniuersa corrumpet. Erunt cædes & sanguinis effusiones. Erunt bella non modo externa & finitima: uerum etiam intestina. Ciuitates inter se belligerabunt. Omnis sexus & omnis ætas arma tractabunt: Non impii dignitas cōseruabitur. Non militiæ disciplina: sed more latrocinii deprædatio & uastatio fiet. Regnum multiplicabit: & decem uiri occupabunt orbem: & patientur: & uorabunt: & exister longe potētiore ac nequior. Qui tribus deletis Asiam possidebit: cæteris in potestate sua redactis & ascisis: uorabit omnem terram: leges nouas statuet: ueteres abrogabit. Remp. suam faciet: nomen imperii sedemque mutabit. Tunc erit tempus infandum & execrabile: quo nemini libeat uiuere. Denique in eum statū res cadet: ut oēs uiuoflamentatio: mortuos gratulatio sequat. Ciuitates & oppida interibunt: mō ferro & igni

modo terræ motibus crebris: modo aquarum inundatione: modo pestilentia & fame. Terra nihil feret aut rigoribus nimis: aut caloribus sterilis. Aqua omnis partim mutabitur in cruorem: partim in amaritudine uitriabitur: ut nihil sit nec ad cibos utile: nec ad potum salubre. His malis accident prodigia hominibus ad timorem. Cometæ crebro apparebunt. Sol perpetuo squalore fuscabitur. Lunam color sanguinis obumbrabit: nec amissæ lucis damna reparabit. Stellæ omnes decident: nec temporibus sua ratio constabit: hyeme ac æstate confusis. Tunc & annus: & mensis: & dies breuiabit: & hanc esse mundi senectutem & defectionem Trismegistus elocutus est: quæ cum uenerit adesse tempus sciendum est: quo deus ad commutandum sæculum reuertatur. Inter autem hæc mala surget rex impius nō modo generi hominum: sed etiam deo inimicus. Hic reliquias illius prioris tyranni conteret: cruciabit: uexabit: interimet. Tunc etiam lachrymæ: lugens & gemitus præpotes: & ad eum cassæ preces: nulla reges ad formidinem: & somnus ad quietem. Dies cladem: nox metus augebit semper. Sic orbis terrarum pene ad solitudinem hominum redigetur. Tunc impius iustos homines ac diuites deo duobus & quadraginta mensibus persequetur: & se coli iubebit ut deus. Se enim dicet esse deum cum sit Antichristus: qui ut erit aduersarius: & ut ei possit accipiet potestatem mirabilia faciendi: ut ignis descendat de cælo: ut sol resistat a cursu: ut imago quam posuerit: loquatur. Quibus prodigijs alliciet multos: ut adorēt eum signumque eius in manu: aut fronte suscipiant. Et qui non adorauerit: signumque susceperit: exquisitis cruciatibus morietur. Ita fere duas partes exterminabit. Tertia in desertas solitudines fugiet. Sed ille uerere uia implicabili furens abducat exercitum: & obsidebit montem: quo iusti confugerint. Qui cum se uiderint circumfossos: implorabunt auxilium dei uoce magna: & audiet eos deus: & immittet eis liberatorem. Tunc cælum intempesta nocte patefiet: & descendet Christus in uirtute magna: & antecedit eum claritas ignea: & uirtus inestimabilis angelorum: & extinguetur omnis illa multitudo impiorum: & torrentes sanguinis current: & ipse ductor effingiet: atque exercitum sæpe reparato: quartum prælium faciet: quo captus cum cæteris tyrannis tradetur exustioni. Sed & ipse dæmonum princeps auctor & machinator malorum: cathenis igneis alligatus custodiæ dabitur: ut pacem mundis accipiat: ut uexata sæculis terra requiescat. Pace igitur parata: compressoque omni malo: rex ille iustus & uictor: iudicium magnum de uiuis & mortuis faciet super terram: & uiuentibus quidem iustis tradet in seruitutem gentes uniuersas. Mortuos autem ad æternam uitam suscitabit: & in terra cum his ipse regnabit: & condet sanctam ciuitatem. Et erit regnum iustorum mille annis. Per idem tempus stellæ candidiores erunt: & claritas solis augetur: & luna non patietur diminutionem. Tunc descendet a deo pluuia benedictionis matutina & uespertina: & omnem frugem terra sine labore hominum procreabit. Stillabunt mella de rupibus: lactis & uini fontes exuberabunt. Bestiæ deposita feritate mansuescent. Lupus inter pecudes errabit innoxius. Vitulus cum leone pascetur. Columba cum accipitre congregabitur. Serpens uirus non habebit. Nullum animal uiuet ex sanguine. Omnibus enim deus copiosum atque innocētum uictum dabit. Peractis uero mille annis: ac resoluta dæmonū principe: rebellabit gentes aduersus iustos: & ueniet innumerabilis multitudo ad expugnandam delendamque sanctorum gentem. Concutiet a fundamentis suis terram: & corrueunt ciuitates: & pluet super ipsos igne cum sulfure & grādine: & ardebunt: & se inuicē trucidabunt.

Iusti uero paulisper sub terra latebunt: donec perditio fiat gentium: & exhibunt post die tertium: & uidebunt carpos cadaueribus optos. Tunc fiet terræ motus: & scindet se montes & subsident in altitudine uallis profunda: & congerent in ea corpora mortuorum: & uocabitur nomen eius Polyandrus. Post hæc renouabit mundum: & transformabit iustos in figuram angelorum: ut immortalitatis ueste donati: seruiant deo in sempiternum. Tun enim impij resurgent non ad uitam: sed ad poenam: & secunda resurrectio facta deum excitabit: ut ad perpetua tormenta daret: æternis ignibus traditi merita per scelera sua soluatur. Hæc omnia uerasoium consona administratione prædicta: cum eadem Trismegistus: eadem Idaeus: eadem Sibyllæ concinerunt: dubitari non potest. Curæ spes omnis uitæ: ac salutis in sola religione dei sit posita. Itaque nisi suscipit: quem deus ad liberationem misit: quæ missus est: nisi summum deum per eum cognouerit: mandata eius legesque seruauerit: in eas incidet poenas: de quibus locuti sumus. Proinde fragilia continentenda sunt: ut solida consequamur. Spemenda terrena: ut celestibus honoremur. Temporalia fugienda: ut ad æterna ueniamus. Erudiat se quisque ad iustitiam: firmet ad continentiam: præparet ad agonem: instruat ad uirtutem: ut si forte aduersarius indixerit bellum: nulla uim: nullo terrore: nullis cruciatibus a recto & bono diuelatur. Non se subternat insensibilibus signis: sed uerum & solum deum rectus cognoscat. Abiciat uoluptates: quas illecebris aia sublimis deprimunt ad terram. Teneat innocentiam: Prosit quam plurimis. Incorruptibiles sibi thesauros bonis operibus acquirat: ut possit deo iudice per uirtutis suæ meritis uel coronam fidei: uel præmiu[m] immortalitatis adipisci. *τελος.*

Lactantii Firmiani in Ephytomon tractatus finit.

Impressum Venetiis per magistrum Theodorum de Ragaxoniibus de Asula. Anno incarnationis domini. M. CCC. LXXX. Vigesimo primo mensis Aprilis.

Registrum huius operis sic se habet.

a	cuius qualitas	utrisque	rum dedit	q
prima uacat	e		n	fieri
Lactantii	babile est	deus præter	Dixi quid	corporis
Quomodo	rum hic	multo postquam	bitrantur	& ueritas
Israel ab	liter deus	poris parte	defenderet	artificis
b	num genus	bylla eodem	largiare	r
prima uacat	f	k	o	gent for
L. Coeli	phistantum	bis labor	restat unum	ria est
run ut	se desipere	utque generis	recundiam	quæ molis
quod si	se quia	dicit utique	rus dei	sunt eadem
c	diant occidunt	nocens quos	Lactantii	s
biguum nomen	g		p	quia multo
ficiu[m] faceret	omnem suam	Blanditia	quem Cicero	nec fidem
atque Ops	ipse suas	uariam genera	uirtus per	Quæ postquam
constantis aia	tanquam	Siergo	stro ad	t
d	h	m	uoculos	Hos affectus
Lucretius	non libris	& imperia	nostra hæc	Dixi de his
fuisse	si in puteo	cum & uolu	dikos uoc	
quæ finxerit	conferamus	dinem reparat	απο ταν	

